

თელო სანოპი

X 194327
3

ამ გზა უკომენი

თედო სახკია

ქოზაუროზანი

გუნია
აჭანია

სამუკნაყანო
ათხანეთი

გამომცემლობა
„საბოთო აპარა“
ბათუმი
1985

სიგნოსტური

თედო სახოკიას ეთნოგრაფიული ნაწერები, რომელიც გურიაში, ოსმალთა უღლისაგან ახლად განთავისუფლებულ აჭარაში, სამურზაყანოსა და აფხაზეთში ავტორის მოგზაურობის დროს მოკვლეულ მასალებსა და უშუალო დაკვირვებებზეა აგებული, სხვადასხვა დროს იბეჭდებოდა ქურნალ-გაზეთებში. ისინი ქართველმა მკითხველმა პირველად ერთ წიგნში თავმოყრილი იხილა ავტორის სიცოცხლეშივე, 1950 წელს, გამოჩენილი მეცნიერის გ. ჩიტაიას რედაქტორობითა და წინასიტყვიით.

წინამდებარე გამოცემა იმეორებს პირველს.

სიგნოსტური
სიგნოსტური

R 194327
3

ილია ჭავჭავაძის
ილია ჭავჭავაძის

© გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“ — 1985

საქართველოს
პარლამენტის
ბიბლიოთეკა

0508000000—12

M 621 (08) — 85

რედაქტორისაპან

წინამდებარე წიგნი „მოგზაურობანი“ ეკუთვნის მხცოვანი ეთნოგრაფის, მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის თედო სახოკიას კალამს.

თ. სახოკია ქართველ ეთნოგრაფთა იმ წრის თვალსაჩინო წარმომადგენელია, რომელმაც მოღვაწეობა ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით დაიწყო ჯერ კიდევ წარსული საუკუნის 80—90-იან წლებში და რომელმაც თავისი უნგარო და თავდადებული შრომით ქართულ ეთნოგრაფიას დიდი სამსახური გაუწია.

ეს ის დრო იყო, როდესაც საქართველოში ისპობოდა ფეოდალური ვადმონაშთები, ყალიბდებოდა კაპიტალისტური ურთიერთობა, იქმნებოდა ეროვნული ბაზარი, ბურჟუაზია და საწარმოო პროლეტარიატი, მიმდინარეობდა მტრების მიერ შიტაცებული მიწაწყლის დედა-სამშობლოსთან შემოერთება. ამ დროს ქართველი ხალხის ნაციად ჩამოყალიბება ხდებოდა.

საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდში ქართულ ეთნოგრაფიასაც შეჰქონდა თავისი წვლილი და შეძლების-და გვარად ემსახურებოდა თავის დროის საჭიროებებს.

თ. სახოკია თავისი დროისათვის კარგად მომზადებული, გამჭრიახი და გონებამახვილი მკვლევარი-ეთნოგრაფია. მას დაწერილი და დაბეჭდილი აქვს არა ერთი და ორი ეთნოგრაფიული ნარკვევი ქართულ, რუსულ, ფრანგულ, ინგლისურ და იტალიურ ენებზე. ამასთან ერთად თ. სახოკია ეთნოგრაფიული კოლექციების შესანიშნავი შემგროვებელია. მის მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული საკოლექციო კომპლექსები სხვადასხვა მუზეუმებშია დაცული. სახელდობრ: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში (თბილისი), რუსეთის ეთნოგრაფიულ მუზეუმში (ლენინგრადი), საფრანგეთის ანთროპოლოგიური საზოგადოების მუზეუმში (პარიზი) და სხვ. თ. სახოკიას არა-

ერთგზის მიუღია მონაწილეობა საერთაშორისო ეთნოგრაფიულ ყრილობებში.

თავის ეთნოგრაფიულ ნაწერებში თ. სახოკია მოვლენებს და ფაქტებს აღწერს საკმარისი სისრულით, თითქმის ყოველმხრივ და შედარებით ზუსტად. ამის გამო და იმიტომაც, რომ ეთნოგრაფიული სინამდვილე ავტორის მიერ ფიქსირებულია დროის გარკვეულ მონაკვეთზე, აღწერილ მასალას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. მკვლევარს აქვს შესაძლებლობა გარკვეული დროისათვის ფიქსირებული მასალა შეადაროს შემდეგ ხანებში მოცემულ ფაქტებს, ისევე როგორც წინა პერიოდის მოვლენებს და ამ გზით მოვლენის არსი, მისი წარმოშობის პირობები, მისი განვითარება, მისი „მოძრაობა“ გაარკვიოს.

ამით ჩვენ იმის თქმა არ გვინდა, რომ თ. სახოკიას მიერ შეგროვებული მასალა სავსებით აკმაყოფილებს თანამედროვე საბჭოური ეთნოგრაფიის მკაცრ მოთხოვნილებებს, სახელდობრ, ეთნოგრაფიული ფაქტის ცოცხალ სინამდვილეში დადგენის კომპლექსურ-ინტენსიურ მეთოდს. მაგრამ ამისდა მიუხედავად, თ. სახოკიას ეთნოგრაფიულ ნაწერებში უხვადაა მოცემული საქართველოს ეთნოგრაფიული სინამდვილის ამსახველი მასალა და ამავე დროს რიგი მეცნიერული ღირებულების მქონე საკითხი სწორადაა დასმული და სათანადოდ გადაწყვეტილი.

არსებითად ამავე ხასიათისაა ამ წიგნში მოთავსებული ნაწერებიც. მიუხედავად იმისა, რომ ფორმით ჩვენ საქმე გვაქვს მგზავრის წერილებთან, ავტორი მგზავრის შთაბეჭდილებათა გადმოცემის გზით ცოცხალ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს ასახავს. თ. სახოკია ვრცლად გადმოგვცემს გურიის, აჭარის, სამურზაყანოსა და აფხაზეთის მოსახლეობის საწარმოო გამოცდილებას, შრომით ჩვევებს და კულტურულ ვითარებას. კერძოდ, მას აღწერილი აქვს ამ ტომების მიწისმოქმედება, მესაქონლეობა, ხელოსნობა, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები, ჩაცმულობა, გადასაზიდი და გადასაყვანი საშუალებები, ყოფაქცევა, ზნეჩვეულება, ხალხური სიტყვიერება და სხვა, რომლებშიც მოცემულია ბევრი ახალი, მანამდე ლიტერატურაში უცნობი ეთნოგრაფიული ფაქტი და თავისებურება. თ. სახოკიას მიერ აღწერილი ეთნოგრაფიული ფაქტები და მოვლენები მკვლევარს აძლევს საშუალებას ახლებურად გა-

არკვიოს დღემდე უმართებულოდ გადაწყვეტილი რიგი სა-
კითხი.

ზემოთქმულის საილუსტრაციოდ ერთ-ორ მაგალითს მო-
ვიყვანთ.

პირველი მაგალითი. ავტორს საკმაო სიზუსტით
აქვს აღწერილი გურული ჩამური, მისი მუშაობის პროცესი
და დამზადების ტექნიკა. ეს აღწერილობა მდიდარ მასალას
შეიცავს ამ კომპლექსური იარაღის წარმოშობის საკითხის გა-
დასაქრელად.

ბურჯუაზიულ სამეცნიერო ლიტერატურაში თავისი წარ-
მოშობით ეს იარაღი დასავლეთ-ევროპის კულტურულ წრეს
განეკუთვნება და ინდო-ევროპული ჩამომავლობის ხალხთა
მონაპოვრად არის მიჩნეული. ამავე თეორიის თანახმად ჩამუ-
რი დასავლეთ ევროპიდან, კავკასიაზე გავლით, შორეულ
აღმოსავლეთში გავრცელდა; საქართველოსა და კავკასიაში ის
გარედან შემოტანილი, სესხების გზით მიღებული იარაღია
(E. Meynen). ამჟამად, როდესაც ქართული და კავკასიური
ჩამურები შესწავლილია, ირკვევა, რომ საქართველო და კავ-
კასია ჩამურის წარმოშობის საკითხში გვევლინებიან არა რო-
გორც გადამცემი რგოლი დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შო-
რის, არამედ როგორც დამოუკიდებელი კულტურის კერა,
სადაც ეს კომპლექსური იარაღი წარმოიშვა და აქედან სხვა
ქვეყნებში გავრცელდა.

მეორე მაგალითი. ასევე დეტალურად და სისრუ-
ლით თ. სახოკიას აღწერილი აქვს დასავლეთ საქართველოს
შუაეცხლიან სახლთან დაკავშირებული კერა და მისი შემად-
გენელი ნაწილები. კერძოდ, აღწერილია ასაყრები, ოჯინჯალი,
სხვენი, თავანი და მათი ნაირსახეობანი. ამ მეტად მდიდარი
მასალის გვერდით ღარიბად გამოიყვანება თურქული სახლის
თავანების აღწერილობა. ამისდა მიუხედავად ბურჯუაზიული
მეცნიერები ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ თავანის კონსტრუქ-
ციის შემქმნელები თურქები არიან (Fr. Nopcsa). ეს მკვლევ-
არები ანგარიშს არ უწევენ იმ უდავო ვითარებას, რომ ტერ-
მინი თავანი თურქული ტომებიდან მხოლოდ ანატოლიელ
თურქებს აქვთ, რომ შუა აზიის თურქული მოსახლეობა ამ
ტერმინს არ იცნობს და რომ თურქული ენის მონაცემების
საფუძველზე შეუძლებელია ამ ტერმინის ძირის ახსნა. სულ

სხვა ვითარებაა ამ ტერმინთან დაკავშირებით ქართულში, სადაც, ერთის მხრით, თავანის კონსტრუქცია ნაირსაინთაა მოცემული, დაწყებული სადა აღნაგობიდან, რთული კონსტრუქციით დამთავრებული (ზემო სვანეთის მასალა). მეორე მხრით, თავანს ქართული ეტიმოლოგია აქვს და ქართული ენის მონაცემების საფუძველზე სავსებით დამაკმაყოფილებლად ირკვევა მისი აზრობრივი შინაარსი. ამის მიხედვით აშკარაა, რომ თავანი ანატოლიის თურქულში ქართულიდანაა შესული და არა პირუტყუ, როგორც ამას ბურჟუაზიული მეცნიერები ცდილობენ დაამტკიცონ.

თ. სახოკიას წილად ზედა აქარის ეთნოგრაფიული სინამდვილე შეესწავლა იმ დროს, როდესაც ამ მხარეში ახლად გადავარდნილი იყო თურქეთის ბარბაროსული ბატონობა და ამით მიყენებული კრილობა აქარას ჯერ კიდევ მოშუშებული არ ჰქონდა. თურქეთის მხეცური თარეშის ნაკვალევზე ავტორი გულდასმით იკვლევს აქარლების ეკონომიკურ მდგომარეობას, მათს კულტურულ ვითარებას და ახალი ცხოვრების ზეაღმავლობისა და წინსვლის ფაქტებს აფიქსირებს. ამჟამად ჩვენთვის ცნობილია, თუ როგორი თავგანწირვით იბრძოდა და რამდენი სისხლი დაღვარა ქართველმა ახალგაზრდობამ რუსეთის ჯართან ერთად აქარისა და შავშეთ-კლარჯეთის თურქეთის კლანჭებისაგან განსათავისუფლებლად. ამას, სხვათა შორის, კარგად მოწმობენ ომის დროს (1877—78 წ. წ.) დახოცილ ქართველ მეომართა დღემდე აქა-იქ დაცული საფლავები და საფლავის ქვების წარწერები.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად უნდა ისიც აღინიშნოს, რომ ამ წიგნში მოცემული ეთნოგრაფიული სინამდვილის აღწერილობა გაყდენთილია პუბლიცისტური ელემენტებით. ავტორი ყურადღებას ამახვილებს იმ დროის საჭირობორტო, საზოგადოებრივი მნიშვნელობის მქონე საკითხებზე, ამხელს თავად-აზნაურობისა და სამღვდელოების უმსგავსო მოქმედებებს, ამჟღავნებს მოხელეების უკანონო საქციელს და თარეშს, ებრძვის ცარიზმის რუსიფიკატორულსა და კოლონიზატორულ პოლიტიკას და მთელი თავისი არსებით ჩაგრულთა მხარეზეა. ამ ნიადაგზე თ. სახოკიას მეფის მთავრობა დევნიდა, ის არა ერთგზის იყო დაპატიმრებული და გადასახლებული. მეფის მოხელეებისა, ეანდარმებისა და ჯაშუშების თ. სახოკიას

წინააღმდეგ მოქმედების შემაძრწუნებელ სურათს კარგად ასახავს ერთი დღემდე გამოუქვეყნებელი საიდუმლო დოკუმენტი, რომელიც შედგენილია კავკასიის ოლქის მთავარმართებლის სამხედრო-სახალხო მმართველობის კანცელარიის მეორე განყოფილების მიერ 1904 წ. 15—20 მარტს. ამ დოკუმენტს ეწოდება: „Дело об исследовании политической благонадежности, проживающих в Сухумском округе Федота Тимофеевича Сахокия, Антимоза Ивановича Джугели..., являющихся главными представителями грузинской партии, противодействующей мероприятиям правительства по обрусению населения округа и принятию против них административных мер воздействия».

ამ წიგნის პუბლიცისტურ ნაწილში ავტორი გვევლინება როგორც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მდროშე. მას ახარებს ხალხში შეგნების გაღვივება, ცოდნის დაწერვა, ბიბლიოთეკების დაარსება, ჟურნალ-გაზეთების გავრცელება, სკოლების ქსელის გაფართოება და ყურადღების გარეშე რჩება იმ დროინდელ საქართველოში ანტაგონისტურ კლასთა შორის წარმოებული ბრძოლა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დაზუსტებასა და შესწორებას საჭიროებენ ავტორის ისტორიული ექსკურსები და ეტიმოლოგიური ძიებანი.

მთლიანად „მოგზაურობანი“ დიდი ინტერესით იკითხება, რასაც ხელს უწყობს ავტორის მდიდარი ენა და მისი თხრობის შესანიშნავი ოსტატობა. ამავე დროს „მოგზაურობანი“ ის წყაროა, რომელიც საქართველოს განაპირა მხარეების მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულისა და მეოცე საუკუნის დასაწყისის ვითარების შესახებ მკითხველის ცოდნას ამდიდრებს და აღრმავებს.

მგზავრის წერილები და მგზავრის შენიშვნები, რომლებიც ამ წიგნშია შესული, თ. სახოკიას მიერ დაწერილია მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეების მიჯნაზე. იმ ხანებში ავტორმა იმდროინდელი ქართული ჟურნალ-გაზეთების რედაქციების დავალებით იმოგზაურა გურიასა, აჭარასა, სამურზაყანოსა და აფხაზეთში. ავტორმა თავის მოგზაურობის შთაბეჭდილებები ცალკე წერილების სახით გამოაქვეყნა სხვადასხვა დროს იმავე ხანის ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში. ეს წერილები, გაბნეული ჟურნალ-გაზეთებში და ამდენად ძნელად ხელმისაწვდომი, ამჟამად ერთ წიგნშია თავმოყრილი, რაც, ვიმედოვნებთ, მკი-

თხველ საზოგადოებას და მეცნიერ მკვლევართ ამ წერილების
გაცნობასა და გამოყენებას გაუადვილებს.

ამ წიგნში შესული ნაწერებიდან: „სამურზაყანო“ დაბეჭ-
დილი იყო ჟურნალში „მოამბე“ 1896 წ., №№ 1 და 6; „გუ-
რია“ — ჟურნ. „მოამბე“ 1897 წ., №№ 4 და 10 და 1898 წ.
№№ 1, 2, 4 და 6; „აჭარა“ — ჟურნ. „მოამბე“ 1898 წ., № 4
და 10, 1900 წ., № 1 და 1901 წ., №№ 1, 3, 5, 7, 8, 9, 10; ხო-
ლო „აფხაზეთი“ — გაზეთში „ცნობის ფურცელი“ 1903 წ.,
№№ 2309, 2343, 2349, 2356, 2367 და 1904 წ., №№ 2386 და
2456. აქ ამ წიგნში მოთავსებული ნაწერები დაიბეჭდა ჟურ-
ნალ-გაზეთებში გამოქვეყნებული ტექსტების მიხედვით, თი-
თქმის უცვლელად, შესწორებულია აშკარა კორექტურული
შეცდომები. ავტორის მიერ მითითებული ლიტერატურა და
მოტანილი ციტატები, მცირე გამონაკლისის გარდა, რედაქტო-
რის მიერ დედნებთან შეჯერებული არ არის.

გ. ჩ ი ტ ა ი ა

ბარისახოს საეთნოგრაფიო სტაციონარი
25.8.1950 წ., ს. ბარისახო

გ უ რ ი ა

I

წინასიტყვაობის მაგიერი. — მარშრუტი: ნატანებ-ოზურგეთის გზა.
 — თანამგზავრის გაცნობა — „წუეულიმც იუავ, ზათომის ქალაქო!“ —
 პური თუ ღომი? — დვაბზუელი მეომრის თავგადასავალი.

ზაფხულში, როცა ჩვენი სამშობლოს დედაქალაქი ერთ მთლიან გახურებულ თონეს წარმოადგენს, როცა ადამიანი აქ სასუნთქავე ჰაერს ამოდ დაეძებს, ამ დროს აქედან გასვლას, ნეტავ, თუ რამე სჯობს! მით უფრო ბედნიერად სთელის ადამიანი თავის-თავს, თუ წინ გზაც უღევს, მოელის უნახავი ადგილების ჭვრეტა, პირისპირ ყოფნა უმანკო ბუნებასთან.

ამგვარ ბედნიერ ადამიანთა რიცხვს ეკუთვნოდა 1897 წლის ზაფხულს ამ სტრიქონების დამწერიც. დიახ, ბედნიერთა გუნდს! მოელოდა ნახვა გურიისა, გურულებისა, რომლებიც საფუძვლიანად ამაყობენ თავისი კოხტა გურიათი, სწავლა-განათლებით დაწინაურებულ გურიათი, რომელზედაც ჩვენს გაზეთებში თითქმის ყოველ-დღე ვკითხულობთ რაიმე სანუგეშოს, წინსვლის მომასწავებელს. მომელოდა ნახვა გურულებისა, რომელთაც სილამაზით, სიკჷვიტით და სხვა სანაქებო თვისებით თითქოს განსაკუთრებული და თან საპატიო ადგილი უჭირავთ ქართველებში. ბევრი რამ გამიგონია მათი უპირატესობის აღმნიშვნელი, მაგრამ, თქვენც დამეთანხმებით, გაგონება, სხვისი პირიდან მოსმენა სულ სხვაა, და საკუთარი თვალით, პირისპირ ნახვა — სულ სხვა გაზღავთ.

ამგვარად, ეს ჩემი საზაფხულო მარშრუტი შემდეგი გაზღავთ: ჯერ უნდა მენახა გურია, იქაური მკვიდრნი, ბუნება, უფრო ტიპური სოფლები. აქედან უნდა ავსულიყავ გურიის ახლად აღმოჩენილ სააგარაკო ადგილზე, — ბახმაროს მთაზე,

ხოლო ბახმაროდან გზა განმეგრძო აჭარისაკენ, რომელსაც თავიდან უნდა დაეყოლოდი და ბოლომდე გადამეთელა პირველად გურიის დედაქალაქ ოზურგეთისათვის უნდა დამეკრა თავი.

ოზურგეთში მიმავალი მგზავრი რკინიგზის სადგურ ნატანებში უნდა ჩამოხტეს. აქ მოგზაურთ ელოდება ორი დილიყანი: ერთი მოლოცნებისა, რომლებსაც იჯარით აქვთ აღებული ოზურგეთსა და ნატანებს შუა ფოსტის ტარება, და მეორე — „გურულ მეეტლეთა ამხანაგობისა“, ანუ, როგორც ამას სიმოკლისათვის ეძახიან, — „კამპანიისა“. ამ ორ დილიყანს გარდა აქვე მუშტარს უცდის სამი-ოთხი ეტლი, ზოგი ზემოდასახელებული „კამპანიისა“ და ზოგიც კერძო მესაკუთრეთა. ხანდახან იმდენი მგზავრი მოიყრის თავს ნატანებში, რომ ვერც დილიყნებსა და ვეღარც ეტლებში ჩასაჯდომ ადგილს ვერა შოულობენ. ამიტომ, გაჩერებასაც არ აცლიან მატარებელს, ყველა ფაცა-ფუციტ გამალებული მირბის სადგურის აღმოსავლეთის მხარისაკენ, სადაც მეეტლეები მგზავრთ უცდიან წასაყვანად. თანამგზავრები ხომ მგზავრს ვაგონებშივე აფრთხილებენ ამის შესახებ. მეც სხვის ფეხის ხმას აყვები, შეიქნა სირბილი, გესმით სიტყვის ნაწყვეტები, დაუსრულებელი ფრაზები... კი ვერ გაარჩევთ, ვინ რას ამბობს. ამას-ღა ხედავთ, რომ ყველა ბარგს ჩაჰფრენია და შურდულივით მირბის ეტლებისაკენ. ვაი თქვენი ბრალი, თუ მეზობელს სიმარდეში ჩამორჩით!

აჰა, თავისუფლადაც ამოისუნთქეთ. არხენინად ზიხართ ეტლში. რადა ღირს ის რწმუნება, რომ ამ შუალამისას აქ არ დარჩებით და არ გამოცდით იმ უსიამოვნებას, რომელიც უეჭველად თანა სდევს ისეთ ადგილებს, სადაც მგზავრმა ღამე საეჭვო სისუფთავის დუქნებში და ათასნაირ მოდგმისა და ნათესაობის მწერთა საზოგადოებაში უნდა გაათიოს...

ეტლში ოთხნი ვისხედით: ორი უკან და ორიც წინ, სკამზე. უკან თავისუფლად ჯდომისათვის მეეტლე, ერთხელვე შემოღებულ ნიხრის თანახმად, მგზავრთ ათ-ათ შაურს ახდევინებს, ხოლო წინა სკამზე მჯდომთ — ორ-ორ აბაზს. კოფოზე იმდენა ხურჯინები, ჩემოდნები, ბოხჩები და სხვა რაგინდარა მოგროვდა, რომ ადგილი აღარ დარჩა, მეეტლეს ფეხები ჩაედგა. ავად თუ კარვად ისიც მოეწყო, მარდად გადაუტყლაშუნა ცხენებს,

დაუწრუწუნა, ერთი უცხო ენაზედაც შემოსძახა წასაქვზებელი სიტყვები (ალბათ, ქართულად ემძიმებოდა გასაჯავრებელი სიტყვების წარმოთქმა) და, პერი გიდი!... გასწია გზა-ტყეცილზე. გავიარეთ ხის დუქნები, იქვე ორ-რიგად ჩამწკრივებულნი: ლიფლიფების სინათლე თვალთაგან მოგვეფარა და თავი შეეყავით დაბურულ ტყეში, რომელზედაც თეთრ ზოლად მიიკლაკნებოდა ჩვენი გზა.

გზაში სიცხისაგან დატანჯულებს ტყის სიგრილემ შეება მოგვეცა. ჭერ წვიმას ეპირებოდა, მაგრამ თანდათან ღრუბლებმაც გადიყარა და მთვარემ კეკლუცად შემოგვაშუქა დავერცხლილი სხივები. გარშემო სრული სიჩუმე იყო გამეფებული. ამ საოცნებო მყუდროებას ჩვენი ეტლის ხმა-ლა არღვევდა, ხან ქარაგანი შემოგვხვედებოდა სიმიწლით დატვირთულ ურმებისა, რომლებიც შეკვეთილში მიედინებოდა. ურმები აქ პატარები იციან, თან თვლებიც ერთნაირია, სქელი ფიცრისაგან გაკეთებული. უღელში, უეჭველად, ხარები უნდა ებას და მარდად მიჰქონდეს ტვირთი. კამეჩი, ურემში შებმული, აქ იშვიათად შემხვედრია. ისიც, თუ შეაბამენ, ქართლურ ურემს უნდა შეაბან. კამეჩი, როგორც დარბაისელი პირუტყვი, აჩქარებას ერიდება. გურულის ხასიათს უფრო ხარი შეეფერება, მის გემოზე ხარი-ლა ივლის. შარა-გზა, რომელზედაც ჩვენ მივიღივართ, მეტად ვიწროა, ორი ურემი თავისუფლად გზას ვერ აუქცევს ერთმანეთს; ერთი მათგანი უეჭველად განზე უნდა გადავიდეს, თხრილისაკენ. ასეთ ღროს ურმის გადაბრუნება ხშირი მოვლენაა.

სოფლები არა ჩანს, მთელი 10—12 კილომეტრის მანძილს ისე გაივლის კაცი, ორ-სამგან თუ შეხვდება გზის პირად გადმომდგარ სახლებს. უმეტესი ნაწილი გზის იქით-აქეთ მდებარე ადგილებსა ან დაბურულ ტყეს უჭირავს, სადაც წიფელი ყველა სხვა ხეებსა სჭარბობს, ანდა, სადაც ტყე გაკაფულია, მთელი ზღვაა სიმიწლის ყანებისა. წყალი ყველგან უხვადაა, ან უკეთ, ჭარბადაცაა. გვალვა ამ ადგილას ჭირნახულს წარბსაც ვერ შეახრევიანებს, ის კი არა, უფრო რგებს კიდეცა, მოჭარბებულ სინესტეს აშორებს.

გარშემო გამეფებულ მყუდროების დარღვევას ვერავინ ვბედავდით, წინ გვეჭდა ერთი თავით-ფეხებამდე იარაღში ჩამჯდარი თეთრწვერა, ასე 60 წლის მოხუცი. ზედ ესხა: ხმალი,

ვერცხლით მოჭედული, მაჭახელა, სატევარი, რევოლვერი, ზამბულაკი და ზარბაზანი-ლა აკლდა. მკერდს სხედასხვა ჯვრები უფარავდა. აქ ნახავდით წმ. გიორგის ჯვარს, ვერცხლის მეღლებს, ზოგს „მამაცობისათვის“, იმპერატორ ნიკოლოზ პირველის დროს მიღებულს, ზოგს „ერთგულებისათვის“ და, ვინ იცის, კიდევ რისთვის. ვერ მოითმინა ამდენ ხანს ჩუმად ჯდომა და პირველად ამან დაარღვია ჩვენი დუმილი. მართალია, უცნობი ვიყავით, მაგრამ გზაში გაცნობა თანამგზავრისა ხომ ადვილი საქმე გახლავთ: საერთო ინტერესი ბევრია ხოლმე მოგზაურთ შორის! ჯერ ყველას სათითაოდ, ჩვეულებრივ, საითმიმავლობა გვკითხა. ამ წინასიტყვაობით ცოტა გამხნევედა, ენა აამოძრავა. სანამ ჩვენ რასმე ვკითხავდით, თვითონ დაიწყეთ თავისი თავგადასავალი. პირველად, რაც შეიძლებოდა, ზრდილობიანად, შეუქურთხა ბათუმს, სადაც, მისი აზრით ზაფხულობით კაცს არ ედგომება და ისიც ავადმყოფსა იქაურ საავადმყოფოში. ეტყობოდა, ძალიან უკმაყოფილო უნდა ყოფილიყო ამ ქალაქით.

— ეს თვე-ნახევარია, იმ დასაწვავ ქალაქის საავადმყოფოში ვიყავ, — განაგრძო მოხუცმა, — მართალია, იმის უფლება მაქვს, მუქთად მარჩინონ, საჭმელ-სასმელიც სახელმწიფო მეძლევა, მაგრამ, რათ გინდა, პურმა და იმათმა სუფმა მომკლა, ბატონო! რამდენჯერ ვინატრე, სად არის ჩემი დეაბ-ზუ (სამშობლო სოფელი), კაკლის ძირას მწვანე, ზედ გაშლილი სუფრა, ჩხავრის ღვინო, საწებელიანი ქათამი და ლომიმეთქი! მარა ვინდა მიგდო ყური! გინდა თუ არა, ჭამე პური და სუფი ამ სიცხეში!.. ხეფსი არ ჩადიოდა პირში... ოჯო, ერთი არ მკითხეს: რა გეხალისება, დავით, რა საჭმელი უფრო გიყვარსო? დედავ! გავკუჭდი, მარა რავა გავკუჭდი!.. ვაი ჩემს დღეს-თქვა! როცა ახალგაზრდა ვიყავი, ჯან-ლონით სავსე, როცა მკლავში ღონე მერჩოდა და მტრის მოკვლა შემეძლო, ქე მეფერებოდნენ, „მალადეც“, დავითო, მაჯილდოვებდნენ, უფროსი თავის ხელით ჩამომკიდებდა გულზე ჯვარს თუ მენდალს, — ახლა? ნუ მკითხავთ, ნუ! მოხუცდი, დაბერდიო, უქნარი ხარ, შენი თავი ვის რათ უნდაო! გევიგე ჩემი სიაბდლე, მარა რაღა დროს! ჰო-და, ვერ გოუძელი, ძმაო, ვერა. ეხლა, ეს არის, გამუქქეცი და ბათუმს ქვა და გუნდა მივაყარე. არ

გეშართლებოდი თუ?! თუ მიწერია სიკვტილი, ისევ ისე ჩემ
დვაბზუში მოკვეტე, და ჩემმა მეზობლებმა დამიტრონ-თქვა!^{სადაც}
მკითხველი ახლა მიხვედრილი იქნება დავითის „ავადმყო-
ფობის“ მიზეზს. რამდენჯერმე დაიკრუსუნა: „ქრილობებისა-
გან“, რა ვიცი, რა არ გამიჩნდა! ძვალს მტეხს და საშველი კი
ვეფერი მოუხერხე. ჩემს ტერს ასეთი მოხუცებულობა ნუ მის-
ცეს ღმერთმა! მირჩენია აფერი მებადოს: არც სახლი, არც
კარი, არც მამული, ოღონდ აფერი მტკიოდეს. ყოლიფერს
იშოვის, ისესხებს, იყიდის კაცი, სიმთელეს კი ვერა. 15 წლისა
ვიყავი, ჯერ ისევ უწვერ-ულვაშო ბალანა, სხვებმა მეც წამი-
ტანეს საომრად, ჩერქეზები უნდა გავწყვიტოთ! სუთმეტი
წლის ბალანა კაცის კვლას დამაჩვიეს, ყანას, სახ-კარს, სოფ-
ლის მყუდრო ცხოვრებას შეჩვეულს მიძნელდებოდა ომში
წასვლა, არ მივდიოდი. მარა ხმა გავარდა, ვისაც ბიჭობის გა-
მოჩენა, ვისაც ჯვარის მიღება უნდა, ჩერქეზეთში წავიდეთო.
ქე ავყვეი სხვის ფეხის ხმას, დიდებს მეც წავხედე და ამ წახე-
დულობამ ქეც წამწყმინდა.

ჩემს სიცოცხლეში არ ვყოფილვარ, ისეთ ადგილებზე გა-
ვიარეთ. ახლა ვის მუაგონდება, გზაში რა წვალემა ჩვენ გამე-
ვიარეთ, რავე ვჯახირობდით!... შინ რომ დაგბრუნდებოდით,
ყოლიფერი გვაეიწყდებოდა. ბევრჯელ გვინატრია გამხმარი
მჰადის ყუა, ბევრჯელ წყურვილით ვიყუებოდით, წვიმა ზედ
დაგვდიოდა და საცოდავად გვწუწავდა; სიცივე ლურსმანივით
გვატანდა ტანში. მარა რას მიქვიან გაჭირვება ახალგაზრდობა-
ში!... ის აზრი, რომ, შეიძლება, წმ. გიორგის ჯვარის კავალე-
რი გამხდარვიყავით, გვამხნეებდა, გვაეიწყებდა ყოველსავე
გაჭირვებას. პირველი თოფის წამლის კვამლის სუნი მომხე-
და!... მწარე იყო... პირველად არ მინდოდა კაცის მოკვლა. მაგ-
რამ როცა ჩემს გვერდით ჩემი მეზობლები, დარჩეული ბიჭები
ჩაიკეცნენ, ვსთქვი, ახლა ჩემი რიგია-მეთქი, და გულმა სხვა-
ნაირად დამიწყო ცემა. მეც გევიმეტე სასიკვტილოდ მტერი!...
ხოლო როცა ერთის თავი ტანს მოვაშორე და სისხლით, კაცის
სისხლით, ხელი შევიღებე, მერე წვიდა და წვიდა, სუმთე-
ლი!... რა ადამიანი მომეკლა და რა წიწილი, ჩემთვის სულ-
ერთი იყო. როგორც წიწილის მოკვლის დროს არ ამიკანკალ-
დებოდა ხელი, ისე ადამიანის მოკვლის დროსაც. საქმე დაწყე-
ბა იყო, შეჩვევა, პირველ შიშისგან თავის განთავისუფლება.

გარდაეხადე ერთი ომი. ცოტათი დამკოდეს და ჯვარც მომცეს: უფროსმა თავის ხელით დამკიდა გულზე. პირველია ერთი კვირა იმის ცქერის მეტი აფერი გამოიკეთებია. ვატრულებდი ათასფრად ხელში, ხან რას ვუშინჯავდი და ხან რას! ჯერ ვისაც არ მიეღოთ, შურდათ! ჭრილობა მალე მომირჩა. საშინლად მეჩქარებოდა გურიაში წამოსვლა. რისთვის? განა იმისთვის, რომ ჩემიანები მენახა, — ჯვარს ვაჩვენებ ყველას, თავს მოვიწონებ-მეთქი. გულადი მეომრის სახელი გავითქვი მთელ გურიაში. ყველგან ჩემზე ლაპარაკობდნენ: ტირილში, ქორწილში თუ სხვაგან. პირში თუ პირს უკან ყველა მე მაქებდა. ზოგს უხაროდა ჩემი „დაწინაურება“ და სულითა და გულთ მილოცავდნენ, „ეს ერთი და სხვა მრავალიო!“ — მეუბნებოდნენ. მაგრამ ტრებს კი თვალები ეფსებოდათ შურით. უჯვროდ მეზობლისას არ გედვიარდი. ჭამა-სმის დროს სულ ზედ მეკიდა. ლოგინში არ შეიძლებოდა, თვარა ძილის დროსაც დევიკიდებდი. ახლანდელ ყმაწვილს სიცილადაც არ ყოფნის ჯვარი, მაშინ სხვა დრო იყო. ნამეტურ ქალებს მოსწონდათ. სარკეში რომ ჩაეხედავდი, პირველად ჯვარს დავხედავდი, ხომ კარგად მკიდია-მეთქი, გადმობრუნებული ხომ არ არის-მეთქი. უღვაშებს რო გვეწიკიპინებდი, დღეობაში გვეიდოდი და სოფლის ლამაზ ციციებს რო დავხედავდი ალერსიანად!... ყველა მკითხავდა: როდის, რაფერ მოგცესო? მეც თავიდან მუუყვებოდი ყოლიფერს: ჩერქებს რომ თავი მოეჭარი და უფროსს მივართვი, მერე თავის ხელით რო დამკიდა გულზე ვერცხლის გაბზინებული ჯვარი და რო მითხრა: „კოჩალ დავითო!“... ჩემგამეტს სოფელში კიდევ ერთს ჰქონდა ჯვარი, მშურდა, არ მემეტებოდა სხვისთვის. შორიდანვე შევამჩნევდი ჯვრიან კაცს; ხან სხვადასხვა სოფლებში იმიზა წევიდოდი, რომ დემეთვალა, ვის და ვის უშოვია ჯვარი-მეთქი... მაგრამ ეპ, რომელი ერთი სიაბლლე გიამბოთ!...

„შემდეგში, რავარც კი ხმა გავარდებოდა, „ვანიობააო“, ყველაზე წინ მე მივდიოდი. თხოვნა არც კი მინდოდა; ყოველთვის მარაგად ვიყავი. შეკაზმულ ცხენს გამოვიყვანდი, შევათამაშებდი კონინდრიან ეზოში. ერთს ალერსით მიმოვაგლებდი თვალს იქაურობას, იქნება უკანასკნელად გხედავ-მეთქი, „მშვიდობითს“ ვეტყოდი ჩემიანებს, ლაფშას მათრახს შემოვკრავდი და მისი ნალების ხმა-ლა გაისმოდა შორიდან.

ერთ „ვაინობაზე“ ზარბაზნის ყუმბარამ კაკალ ყურთან გამო-
ზივლა, მერე ისე ღონივრად, რომ იქვე დევეცი და კარგა ხანს
გონზე არ მოვსულვარ. სიცოცხლე შემრჩა, მარა ყურები კი
დამეფსო. თუ ძალიან არ მიყვირეთ, ვეფერს ვერ გვეგო-
ნებ. ბევრი ვაქცაცი დეიხოცა, ბევრ სოფელს დააკლტა სოფ-
ლის თვალი ყმაწვილები, მაგრამ, თუ ღმერთი გწამთ, რილას
ომია, თუ კაცი არ მოკტება! ტყვია ბრმაა, არ არჩევს კარგს
ცუდისაგან. რომელსაც მოხვდება, უნდა გაიტანოს. მარა ეს
კია, უფრო კარგები იხოცებიან. ცუდი სიკვტილსაც მოსძულე-
ბია. აჭარლები და ქობულეთლების ხოცვა ბარემ არ მინ-
დოდა, ვიცოდი, ჩვენიანები იყვნენ, მარა რა მექნა, ისინი თათ-
რებს მოწინავე რაზმებში ყავდათ. გვესროდნენ და ჩვენც ვეს-
როდით; სული ტკბილია: რო არ გვესროლა, დაგვხოცავდნენ.
ბოლოს, კიდო დამქრეს, მომცეს, რა თქმა უნდა, ჯვარი, მენდა-
ლი! ჩინი, პენციაც კი დამინიშნეს. ავად რო გავზდები, „კაზი-
ონად“ მარჩენენ, საჭმელი, სასმელი, სანამ არ მოვრჩები, სულ
„კაზიონი“ მეძლევა, გროშ-კაპიკს არ მახთიებენ. მარა რეიზა
მინდა ან ერთი და ან მეორე! სულ იმას ვიძახი: რა ყაზილარი
ყოფილვარ! რა დამიშავეს სხვებმა, რო ვხოცავდი, ან მე ჩემს
სიცოცხლეს ბეწვზედ რად ვკიდებდი?! მარა სად იყო, ბატონო,
ჰკუა! სხვებიც მე მგვანდნენ, ჩემსავით ფიქრავდნენ, ჯვა-
რისგამტეხი აფერი ახსოვდათ, ერთი ჯვარიზა ხუთ კაცს წაქ-
რიდნენ კისერს, დრო იყო იმისთანა. თუ არ ომით, არ გვეგო-
ნა, თავის სახელება თუ შეიძლებოდა. შინ დარჩომა ქალთა
წესიაო, ვამბობდით.

ახლა, ბატონო, როცა ორივე ყური დამეფსო და ქარებმა
სული ამოართო, ამ სიცხე-პაპანაქებაში იძულებული ვარ
„ბალნიცაში“ ვიწვე და პური და სუფი ვჭამო!.. იმტელი სიკე-
თე, თქვენ არ დაგწყევლით და, მე მომცეს ღმერთმა, რამტელს
ეხლა მე ვნანობდე და ჩემს სიაბდლეზე კუჭი მომდიოდეს,
მარა, რავაც მოგახსენეთ, რალა დროს! დაკარგულ სიმრთელეს
ეს ჯვარი ვერ დამიბრუნებს, პენციამაც ვეფერი ვერ მიშ-
ველა. ასე უნდა ვიკვნესო ჩემ სიცოცხლეში, სამარის კარამ-
დე, სხვაც ვაწუნო და მეც ორი დღის სიცოცხლე გაუხარებ-
ლად უნდა მოვჭამო. ერთი, კაცმა მკითხოს, რა მსჯიდა? არ
შერჩია, შინ ვყოფილიყავე? მამული მაქს და დედული, ღვთის
ბოძებული. რაც ჩემ სახჩი პურსა და ღვინოს მოვიწევთ, ერთს

ოჯახს კი არა, სამ და ოთხ ოჯახს არჩენს. დიახ, ასეთებზე ვი-
ყავით ყველა ჯვარიანები, ვისაც დღეს გურიაში დღინადავთ.
ბევრი დეიხოცა მათში, მაგრამ 300-მდე დღესაც ცოცხალია..
კიდევ, მადლობა ღმერთს, რომ ჩემით გათავდა ეს დრო, რომ
ჩემს შვილებს მაინც სხვა უკეთესი დრო მოესწროთ, დრო
მშვიდობითა და ადამიანურად ცხოვრებისა“.

დამაფიქრებელი იყო, ძველის, ათას ქარცეცხლში გატარე-
ბული გურული მეომრის ნაამბობი. გარნა სასიამოვნო და, თუ
გნებავთ, სანუგეშოცა ის გახლავთ, რომ, მოხუცის თქმისა არ
იყოს, ის დრო იყო და აწ აღარ იქნება, დრო შეცდომისა და
თვალსუქელა ცხოვრებისა. მართალია, დრო იყო გმირობისა
იმ აზრით, რა აზრით გმირობა მაშინ ესმოდათ გურიაში, და
გურულიცა ცდილობდა თავის საუკუნეს, როგორც საუკუნის
შვილი, თანამედროვე ცხოვრების მოთხოვნილებას უკან არ
ჩამორჩენოდა. ამიტომ, ისიც გმირობდა. გმირობდა უზომოდ;
თოფი სულ მუდამ გატენილი დაჰქონდა, ხმალ-სატევიარი —
გალესილი; ხოცავდა და სხვას და თვით თავის-თავს, მტრად
დასახულს, აკლავდა. „ჯვარი“ მეფობდა მაშინ, „ჯვარს“ იქით
ხსნა არ იყო, მისი აზრით, და ისიც ჯვარსა შოულობდა, სწო-
რედ იმ ჯვარსა, რომელიც დღეს სასაცილოდ გამხდარა უფ-
როსიერით მაშინდელ მეომართათვის.

II

გურიანთის ციება. — გურია ფირალების დროს. — ფირალობის შავი-
ერი — ქურდობა. — ძველი ქალაქი პეტრა ანუ „უჩინარი“. — სად
არის პეტრას ქალაქი? — ოზურგეთის ჩახვლა. — ლიტერატურა გუ-
რიის შესახებ. — ძველი და ახალი გურია: საზღვრები, რიცხვი
მცხოვრებთა. — საიდან დაერქვა ოზურგეთის მაზრას „გურია“? —
ძველი მწერლები. — ბატონიშვილი ვახუშტი. — სულხან-საბა ორ-
ბელიანი. — დიუბუა დე მონპერე. — მარი ბროსე. — ქობულეთური
ღვიგენა, გურია — გული საქართველოსი.

მერიას მივატანეთ, მე-7 თუ მე-8 კილომეტრია ნატანები-
დან. გზის პირას გურულს დუქანი გაულია (უნდა აღვნიშნოთ,
რომ აქეთვე დუქნები, გარდა გურულებისა, სხვას არავის
აქვს). შიგ ზიზია თავჩითიდან და ადგილობრივად მოქსოვილ
შალის წინდებიდან მოყოლებული ყოველგვარი საწვრილმანო
სავაჭროა ცოტ-ცოტა. მეეტლემ ცხენები ხუთი წუთით შეას-

ფ 195 307
206 561

ვენა. აქვე წამოგვეწივნენ უკანჩამორჩენილი ეტლები და დი-
ლიყნები. ჰაერი მეტად ნოტიოდ გვეჩვენა. გვითხრეს კიდევცა,
ციება ხშირია აქეთკენო. სადგურ ნატანებიდან მოყოლებულთ
აქამდი და ამას იქითაც მდ. ნატანების ქალებია, თავისი ქაო-
ბებით. ბუნება განსაკუთრებით მდიდარი და უხვია, ნიადაგი
ნაყოფიერი. მხოლოდ ეგ არის, რომ ადამიანს ბევრი ღონისა
და ენერჯიის დახარჯვა სჭირდება აქაურ ციებცხელებასთან
ბრძოლაში. განსაკუთრებით ამ ადგილებში ბუდობს ცნობილი
გურიანთის ციება. ამ ციებით მოშხამული სისხლი იშვიათად
იკურნება. თუ ერთი გაუჯდა ტანში ადამიანს, მის იქიდან გა-
მოდევნას არაჩვეულებრივი საშუალება სჭირდება. ყველაზე
საშინელი ის გახლავთ, რომ ყოველგვარ სატკივარს აქ საფუძვ-
ლად ციება აქვს. აქაურ აფთიაქიდან ქინაქინის ოდენა არც
ერთი წამალი არ გააქვთ გურული ოჯახისთვის. უკანასკნელ
წლებში ავადმყოფები, განსაკუთრებით ციებიანები, გურიის
ახალმოდის აგარაკზე, ბახმაროს მთაზე, მიდიან, სადაც მთის
ჰაერი ყოველგვარ წამალზე უკეთესად და უფრო ჩქარა ჰკურ-
ნავს ხოლმე, ვისაც კი ამოსვლა შეუძლია.

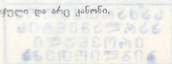
დაიძრა ეტლი. გზა ისევ დაბურულ ტყეზე მიდის. ტყეს
სიმიინდის ყანები მისდევს, ყანებს — ისევ ტყე და ასე მიდის
მთელი გზა. ცამ თითქმის სულ გადიყარა ღრუბლები. მთეა-
რისაგან შეივერცხლა მიდამო და საოცნებო სახე გადაეკრა;
ფანტაზიას სულს უდგამს, ხორცშესხმულს ჰყოფს. ერთ-ორგან
უღაბურ ადგილას, გზის პირას, ფარღალაღა კარვები შეგვხვ-
და, შიგ შეიარაღებული გლეხები ისხდნენ ცეცხლის გარშემო.
ესენი იყვნენ მკველნი მგზავრთა, მათი უზრუნველმყოფელნი.
ეხლა თითქოს არც კი არიან საჭიროვო, იმიტომ რომ ნატანებ-
სა და ოზურგეთს შუა მიმოსვლა სრულიად უშიშარია. სულ
სხვა იყო ამ ოთხი წლის წინათ, როცა დარჩიას, ნიკოლაიშვი-
ლის, მიქელაიშვილის და სხვა ცნობილი ფირალების მარტო-
ოდენ სახელის გაგონება შიშის ზარსა სცემდა ამ გზით მოსი-
არულეთ, განსაკუთრებით ვაჭრებს. მეტის-მეტი გაჭირვება
თუ გააბედვინებდა წინეთ მგზავრს ამ გზით სიარულს. ისიც,
ზარბაზნის გარდა ყოველგვარი იარაღი ზედ უნდა აესხათ,
უეჭველად. ახლა უბრალო ჯაყვა რა არის, ხშირად ჯაყვაც არ
უდევთ ხოლმე ჯიბეში მგზავრთ, ისე გადაეარდა შიშინანობის
ღრო.

საქართველოს
პარლამენტის
ბროშურული
ბიბლიოთეკა

გურთის ერთ ხანს შეტად ცუდი რეპუტაცია ჰქონდა. ზოგნი, ვინც არ იცნობდნენ აქაურობას, ამბობდნენ: ბუნებაა ისეთი, ყაჩაღობა აქაურების დაბადებითვე თანდაყოლილი თვისებააო. გურული თუ არა სძარცვავს, თუ ვისმე ყელში არ უჭერს და არ აღრჩობს, ისე გული ვერ მოუსვენებსო. ყოველივე ამ ვითომ თანდაყოლილი თვისებით უნდა აეხსნათ. კერძო ფაქტი უეჭველად უნდა განეზოგადებინათ; ერთს რომ რამე სიწუწვე ჩაედინა, უეჭველად ბუკითა და ნალარით დუნიასათვის უნდა შეეტყობინებინათ: შეხეთ გურულებს, ქვეყანას ძილს უფრთხობენ, მათზე ახი იქნება, სულ ავეყრიდეთ აქედანაო. კმაროდა, გურულს მარცხად, სრულებით უნებლიედ, რაიმე კანონის საწინააღმდეგო დამართნოდა, მაშინვე ფეხზე დადგებოდნენ ყველანი: არიქათ, შეთოკეთ, გაწყებლეთ, ჩააგდეთ ბნელეთში, მზის სანთელს დაანატრეთ, ეგზეკუცია ჩაუყენეთ ოჯახშიო. არც კი დააცლიდნენ ბოდიში მოეხადნა დამნაშავეს. ისე გააბოროტებდნენ ლანძღვით, ისე თვალის დახამხამებაში შეკლახავდნენ მის თავმოყვარეობას, მის წმიდათა-წმიდას, რომ კაცი იძულებული ზღებოდა ფირალად გაგარდნილიყო, ე. ი. ისეთ კაცად იქცეოდა, რომლისათვისაც არ არსებობდა, როგორც ფრანგები ამბობენ, ni foi, ni loi¹. გურული ფირალი უკანასკნელი სისტემის თოფს იყიდდა, პატრონებით დაიტვირთებოდა და გაგარდებოდა. საგანი გაგარდნისა ორი ჰქონდა: ერთი — შური ეძია შეურაცხყოფელთა, და მეორეც — თავი დაეფარა მღევნელთაგან. ფირალი დათარეშობდა, რასაკვირველია, მანამდე, სანამ არ მოჰკლავდნენ სადმე. საკვირველი ის იყო, რომ მოკლულს გაცივებას არც კი აცლიდნენ, მაშინვე მის ადგილას მეორე ჩადგებოდა, გაიჩენდა ამხანაგებს და ძილს უფრთხობდა ყველას.

ხალხი წელში წყდებოდა, რა ღონეს არა ჰღონობდა ფირალობის ამოსაკვეთად, მაგრამ ამ უკანასკნელს მაინც ბოლო არ ეღებოდა. იტყოდით, ერთ ხანს თითქოს დასცხრენო, ეს არის, თავისუფლად ამოვისუნთქავთო და, გაიხედავდით, ერთბაშად თოფის წამალივით იფეთქებდნენ. თან, არავინა ფიქრობდა, გურულის ბუნება გაეცნო, მისი თვისება გამოეკვლია. აქაც იმავე ზომასა ხმარობდნენ, რასაც სხვაგან სრულებით წინააღმ

¹ არც რელი და არც კანონი.

დღეი ტემპერამენტის ხალხთანა ხმარობდნენ. ეს აუწონ-დაუწონლობა იყო მიზეზი, რომ ცდა ყოველთვის უნაყოფოდ რჩებოდა და გურიას ფირალობა საბედისწეროდ დაჰყოლოდა.

ზევითა ვსთქვით, ეს სამი-ოთხი წელიწადია, გურიაში ფირალებისაგან შეისვენაო. დიახ, ფირალობა დღეს აღარ არის, მაგრამ მეორე სენმა იჩინა თავი — ქურდობამ. დღეს ყველანი მთელს გურიაში ქურდობის გახშირებას უჩივიან. განსაკუთრებით ემდურიან მწყემსებს, რომლებიც ზუგდიდის მაზრიდან გადმოდინან, აქ თავისი ჯოგი მოჰყავთ და ზამთარში ბარადა რჩებიან გურიელების მამულში და ზაფხულობით მთებზე ადიან. თუ რამე დაიკარგება, ბრალი ამ მეჯოგეებსა და მათთან სტუმრად მისულ ნათესავ-ნაცნობებს ედებათ. მართალია, აღმინისტრაცია მონდომებულია, გურულების საკუთრება დაიცვას, მაგრამ ჯერჯერობით სენი მაინც არა მცირდება.

ერთხელ კიდევ შეასვენა აქაფებული ცხენები მეეტლემ მეორე დუქნის წინ და ვასწია ოზურგეთისაგან. აჰა, გავიარეთ „ვაშნარი“, სადაც მდ. სკურდუბისა და ნატანების შესართავთან, ცნობილი ფრანგი მოგზაურის დიუბუა დე მონპერეს თქმით, უნდა იყოს ძველად სახელგანთქმული და უდიდესი ქალაქი რომაელებისა პეტრა, ანუ გურულების „უჩინარი“. აი რას ამბობს ცნობილი მოგზაური ამ ადგილის შესახებ: „...გავჩერდით ამ მეთუთხმეტე კილომეტრზე (ზღვიდან ოზურგეთის გზაზედ), სადაც მდ. სკურბედი (აშკარაა, პატივცემული მოგზაური ამ სახელს შეცდომითა ხმარობს) მდ. ნატანებს ერთვის, დიდი ხნის წიფლების ქვეშ. ზავსმოკიდებული ნანგრევები ხეების უშველებელ ფესვებზედ ცნობისმოყვარეობას მიძრავს. თანახმად ამ ქვეყანაში (გურიაში) დარჩენილ ზეპირგადმოცემისა, მე ვიდექი იქ, სადაც, დიდი ხნის წინეთ, შეიძლება 1.000 წელიწადიც იყოს მას აქეთ, არსებობდა გურიის ერთი უდიდესი ქალაქთაგანი“... „აქ ყველგან სიმდიდრე იყო ჩაფლული, მაგრამ ვერავინ მიაგნო არც წინათ და არც შემდეგ. ამიტომ, იმავე ზეპირგადმოცემის თანახმად, „უჩინარი“ დაერქვა“².

ქალაქი „უჩინარი“, დიუბუას თქმით, რომელიც ემყარება ბერძენ მწერალ პროკოპიუსს, ძველადვე ცნობილი პეტრა

² Dubois de Montpereux: „Voyage autour du Caucase“, III, 83-87.

იყო. ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანე I დროს ბიზანტიელებს მოუკიდნიათ აქ ფეხი და დაუარსებიათ სიმაგრე. სპარსთა მეფის ხოსროს დროს ეს ქალაქი სპარსელთა დაიპყრეს. 532 წ. ქრისტეს შემდეგ სპარსელთა და რომაელთა შორის ზავი ჩამოვარდა და ისევ რომაელნი დაპატრონებიან. პეტრას ციხე-ქალაქს იმავ თავითვე განსაკუთრებული ყურადღება ჰქონია მიქცეული ყველასაგან. 550 წელს პეტრა დანგრეულ იქნა.

საქმე ის გახლავთ, რომ დიუბუას ნათქვამი ქალაქ პეტრას ადგილ-მდებარეობის შესახებ ბერძნების ისტორიკოსთა ნათქვამს არ ეთანხმება. აი რასა ვკითხულობთ ამ ქალაქის შესახებ: „კოლხიდაში საზღვისნაპირო ქალაქია პეტრა, შავი ზღვის (Pontum Euxinum) ნაპირად. პირველად ეს ქალაქი უბრალო დაბა იყო და ბევრი არაეინ იცნობდა, მაგრამ იმპერატორმა იუსტინიანემ მაგარი კედელი შემოავლო და უხვად შეამკო“³. მეორე ალაგას აი როგორ აგვიწერენ ამ ქალაქს: „...პეტრა ზღვიდან მიუვალი იყო, რადგან დაკიდული კედლები ერთყა ყოველმხრივ, მხოლოდ ერთი მხრით მიუდგებოდა კაცი, ვაკიდან, მაგრამ ეს ვაკეც განიერი არ იყო, უზარმაზარ და დაკიდულ კლდეებ შუა მოქცეული“⁴.

აშკარაა, პატივცემული მოგზაური უნდა ცდებოდეს, როცა ბრძანებს, რომ ძველი პეტრა ახლანდელ ვაშნარში არისო. იმიტომ რომ, ძველ ისტორიკოსთა აღწერით, პეტრა გაშენებული ყოფილა, ჯერ ერთი, შავი ზღვის პირას და მეორეც, კლდიან ადგილას, ხოლო „ვაშნარი“, სადაც სკურდუბი მდ. ნატანებს ერთვის, ვაკე ადგილია, კლდის ნასახიც არ არის და აქ აშენებულს ყველა მხრიდან მიუდგება კაცი.

ოზურგეთს ვუახლოვდებით. მოხუცი თანამგზავრი დაცხრა. ლაპარაკით მოიღალა. იმასლა იძახდა, ნეტავ, თქვენი სიცოცხლით, ჩქარა მივიდე ჩემს დეაბზუში და ღომის გემო ვნახოვო. რამდენიმე მსუბუქი აღმართი ავიარეთ, გავედით ნატანების ხილზე და ოზურგეთის სანთლებიც გამოჩნდა. ორი საათი და ნახევარი მოვუნდით გზას. უკვე ოზურგეთის ქუჩაზე დაადგეს

³ იხ. რუსულ ენაზე დაბეჭდილი წიგნი: „ცნობანი ბერძენთა და რომაელთა ძველ მწერლებისა კავკასიის შესახებ“, შტრიტერის „Memoriae populorum“-დან ნათარგმნი კ. განის-მიერ. ნაწილი II, გვ. 79.

⁴ ibidem გვ. 80.

ცხენებმა ფეხები. ოზურგეთი ტყეში ჩადგმულ ქალაქს წარმოადგენს... მაგრამ სანამ კოპწია გურიის დედაქალაქზე დავეწყებდეთ ლაპარაკს, საჭიროდა ვსთვლით საზოგადოდ გურიის შესახებ ვთქვათ რაიმე.

ლიტერატურა გურიის შესახებ, განსაკუთრებით ძველი, ძალიან ღარიბია. მოგზაურებს ეს კუთხე საქართველოსი როგორღაც ყოველთვის განზედა რჩებოდათ. ის ცნობები, რომლებსაც ძველი მწერლები გვაძლევდნენ გურიის შესახებ, მეტად მწირი ხასიათისაა.

გურია აქვს აღწერილი ბატონიშვილ ვახუშტის თავის „ლეონტარაფიული აღწერა საქართველოსა“-ში, რომელიც ქართულ-ფრანგულად გამოცემულია ჩვენი ქვეყნის წარსულის დაულალავი მკვლევარ აკადემიკოსი მარი ბროსეს მიერ. გურიაში უმგზავრია და, ოზურგეთს გარდა, რამდენიმე სოფელა უნახავს 1831 წელს ფრანგების ცნობილ მოგზაურს დიუბუა დე მონპერეს; დასასრულ, გურია გამოკვლევული აქვს არქეოლოგიურად ჩვენს ისტორიკოს დიმიტრი ბაქრაძეს. მისი მოგზაურობა აღწერილია ამ 20 წლის წინეთ გამოცემულ წიგნში.

თანახმად ბატონიშვილი ვახუშტის აღწერისა, ძველ გურიას დიდი ადგილი სჭერია, გაცილებით უფრო დიდი, ვიდრე ახლა უჭირავს.

„მზღვრის ამ გურიასა: აღმოსავლეთით — მთა ფერსათი, სამცხე-გურიას შორისი და საჯავახოს შორისი; სამხრეთით — ქოროხის მდინარე და მთა მცირე ფერსათიდან ჩამოსული; დასავლით — აქარა-გურიის შორისი; ჩრდილოთ — რიონი, გურია-ოდიშს შორისი და დასავლეთით — „შავი ზღვა“⁵.

დღეს კი, როდესაც ქობულეთი ჩამოცლილი აქვს გურიას, წინანდელი სივრცე შესამჩნევად დაბატარაებულია, სახელდობრ, მთელი გურიის სივრცე, რომელიც შეადგენს ერთ ოზურგეთის მაზრას, შეიცავს 1980,16 კვადრატულ კილომეტრს, ზედ დასახლებულია 88,760 სული მკვიდრი ანუ 43,8 კაცი კვადრ. კილომეტრზე. ახლანდელი საზღვრები შემდეგია: სამხრეთით — მდ. ჩოლოქი და აქარა-გურიის მთა; დასავლეთით — შავი ზღვა; ჩრდილოეთით — რიონი, რომელიც სამეგ-

⁵ ბატონიშვილი ვახუშტი: „ლეონტარაფიული აღწერა საქართველოსა“, 83-414.

რელოდან ჰყოფს გურიას და აღმოსავლეთით — ნიგოთის მთა, აჭარა-გურიის მთიდან გამომავალი, რომელიც გურიას იმერეთისაგან ჰყოფს.

1831 წელს, როცა რუსეთმა გურია შემოიერთა, გურიის მკვიდრნი აღუწერიათ, როგორც დიუბუა ამბობს. მაშინ გურია ორ სამოურაოდ განიყოფებოდა: ერთი იყო ოზურგეთისა და მეორე — ნაგომარისა. ოზურგეთის სამოურავოში ცხოვრობდა 18,430 სული ორისავ სქესისა და ნაგომარისაში — 18,270; ორშივე ერთად — 36,700 სული ანუ 4,300 კომლი, ე. ი. კომლზე $8\frac{2}{5}$ სული. ამ ანგარიშით ყოველ კვადრატულ კილომეტრზე (დიუბუას მთელი სივრცე მაშინდელი გურიისა 1,800 კილომეტრად აქვს აღნიშნული) 20 $\frac{7}{18}$ სული მოდის. როგორც ამ ციფრებიდან ჩანს, 65 წლის განმავლობაში გურიაში მცხოვრებთა რიცხვს ორჯერ მეტად უმატნია.

შემოსენებული მცხოვრებნი გურულები არიან.

საინტერესოა თვით სახელი „გურიის“ ახსნა. სამწუხაროდ, ადგილობრივმა გამოკითხვამ ბევრი ისეთი, მართლა ხელჩასაჭიდი, საბუთი ვერ მოგვცა ამ სახელის ასახსნელად.

ძველი მწერლები გურიას გორგურის ეძახდნენ: „აქ (იბერიაში) არის თემები: გორგური⁶, კორია, კახეთია“ და სხვ. სიტყვა „გურია“ იმავე მწერლებს რამდენსამე ალაგას აქვთ მოხსენებული, მაგრამ არა თემად და ნაწილად იბერიისა, არამედ ჭალაქად⁷.

ბატონიშვილი ვახუშტი აი რას მოგვითხრობს ამის თაობაზე: „ოდეს გამეფდა ლეონ აფხაზთა, მაშინ ამათ (გურულებმა) არღა-რა ინებეს მორჩილება ოძრახოს ერისთვისა, რომელნი იყვნენ ძენი სტეფანოზ ბაგრატიონისანი⁸, ადარნასე და ძე მისი აშოტ. ამათგან განდგნენ და მიერთვნენ ლეონს, ვითარცა სახელი აცხადებს გურიაობით განდგომილნი და ენა მათი, რომელსა უბნობენ მესხური, და იმერთაებრ⁹.

ჭკუაში მოსასვლელია ეს ახსნა. გურული ფიცხია, „გულ-მწყრალია“, ვახუშტისა არ იყოს; თუ ჰგონია, რომ ოდნავაც

⁶ „ცნობანი ბერძენთა და რომაელთა მწერალთა“, ტ. II, გვ. 56.

⁷ Ibid. გვ. 3 და 56.

⁸ ეს სტეფანოზ საქართველოში ნეფობდა უბრალო მთავრის სახელით 600-616 წლებში.

⁹ ვახუშტის „ლეონრაფია“, გვ. 64.

არის, შეურაცხავით, არ დაგინდობთ, თავი ცოცხალი არ უნდა, თუ სამაგიერო არ გადაგიხადათ.

ახლა ყური დაუგდოთ ქართულ ლექსიკონის ავტორს. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში (გვ. 64) გურიანობა ახსნილია შემდეგი სიტყვებით: „მიღვენება არევით“. მართალია, ეს სიტყვები, თითქოს განდგომას არ ნიშნავდესო, მაგრამ დაახლოებით ამ ახსნით მაინც ის აზრია გამოთქმული, რომ გურია, რომლის მკვიდრთა თვისებას, სხვათა შორის, შეადგენს გურიანობა, ნიშნავს დაუცხრომელთა სამყოფელს.

მეგრულად გური გულსა ნიშნავს, გურამი — ბრაზიანს, გულიანს; ცნება გულადიც ამ სიტყვით აღინიშნება. საქმე ის გახლავთ, რომ გურული ცნობილია ბრაზიანობით, ანუ როგორც, თვითონ ამბობენ, „კუჭიანობით“ და ამასთან გულადობითაც სწორ-უპოვარია საქართველოს პროვინციებში. გურული და გულფიცხი მეგრელს სინონიმებად მიაჩნია.

ჩვენი ისტორიის მკვლევარი მარი ბროსე არ ეთანხმება ვახუშტი ბატონიშვილს. სახელი გურია აწინდელ ოზურგეთის მახრას მისთა მკვიდრთა თვისების „გურიანობისა“-გან არ უნდა რქმეოდესო. მით უფრო, რომ ამ ახსნას ისტორიულად საფუძველი არა აქვსო. გურიელის სახელი 14 საუკუნიდანა გვხვდება ტრაპიზონულ გუჯარში, ე. ი. 100 წლის წინათ გურიის ვაცალკავებამდეო. ბროსე პფიქრობს, რომ ეს სახელი, შეიძლება, ზოროასტრის სარწმუნოების აღმსარებელთაგან გუებრებისაგან (ქებრ სპარსული სიტყვაა, ნიშნავს ცეცხლის თაყვანისმცემელს) წარმოდგაო, რომელთაც გურიაც (guare) ერქვათო. ამათ მე-6 საუკუნეში რამდენსამე ხანს ეპყრათ გურია, როცა მეფე იუსტინიანესა და ზოსროს შორის ომი იყო ლაზისტანის გამო, რომლის ნაწილსაც მაშინ გურია შეადგენდა.

ერთი პოეტური ლეგენდაც, რომელიც დარჩენილია ქობულეთში და, რომელიც „ივერიაშიც“ იყო აღნიშნულნი, რადიკალურად ეწინააღმდეგება ზემოგამოთქმულ აზრს გურიის სახელწოდების შესახებ. არა გვგონია მეტი იყოს, მკითხველს ეს ლეგენდაც გავაცნოთ:

იყო ინდოეთს მეფე შედათი, კაცი იმდენად გულზვიადი და კადნიერი, რომ მოინდომა ელემი გაეშენებია, — ერი ღმერთად მიმიჩნევსო. ელემი, მართლა, საუცხოვო სანახავი იყო და

სწორედ სამოთხესა ჰგვანდა. მაგრამ ერთი წუნი ჰქონდა; „რა სამოთხეაო, — კრძალვითა და მოწიწებით მოახსენეს შედათს, — როცა შიგ ანგელოზნი არ არიანო!“

მეფემ მაშინვე მოუწოდა თავისს მზღებელთ და უბრძანა, დაიარეთ მთელი ქვეყანა და, საცა კი ნახოთ „გურიები“ (ლაშაზები), მე მომგვარეთო; მეფეს უნდოდა ეს გურიები სამოთხეში დაესახლებია.

მზღებლებმა შეასრულეს ბრძანება მეფისა, შეჰკრიბეს „გურიები“ მთელი ქვეყნის პირზედ და გაემართნენ ინდოეთს. კავკასიაში რომ მოვიდნენ, აქ შეიტყვეს უცებ, რომ ღმერთმა უწყალოდ დასაჯა შედათი კადნიერებისათვის; დაახვია უბრაველესი კოლო და ქინქლა, რომელთაც ისე დაჰკბინეს უბედური მეფე, რომ რუმბივით დასივდა და მალე სულიც განუტევაო. „გურიებმა“ მოისმინეს ეს ამბავი და გადაწყვიტეს, ნულარ დაებრუნდებით ჩვენ ჩვენს ქვეყანაში, დავრჩეთ აქ, ამ ტურფა მხარეშიო, რომლის მშვენებამ ისე მოჰხიბლა გურიები, რომ მართლა სამუდამოდ დასახლდნენ საქართველოშიო. დასასრულ, ერთ ამბავსაც აღვნიშნავთ, გურულებიდანვე გაგონილს, გურიის სახელის გამოსარკვევად. გურიის რომელიღაც მთავრის დროს სასახლეში ლაპარაკი ჩამოვარდნილა, რათ დაერქვა ჩვენს მხარეს „გურიაო“ ერთს იქ დამსწრე თავადთაგანს ასე აუხსნია ეს კითხვა: საქართველოს სამეფოს ძლიერების დროს, როცა მისი საზღვრები აღმოსავლეთით თეთრ ზღვასა სწვდებოდა და დასავლეთით ტრაპიზონამდე მიდიოდა, გურია გულად (მეგრულად გური — გულია), შუაალაგად ითვლებოდა ჩვენი ტურფა მამულისაო.

III

ოზურგეთი. — მღებარეობა ოზურგეთისა. — ჰავა ოზურგეთისა. — სახლები. — ვაქრობა და ვაქრები. — ჩაცმულობა იქაურის ვაქრისა. — „პარასკეობა“. — მეგრული მწყემსები გურიაში. — ქალაქის ბადი, მისი წარსული და აწმყო. — ოზურგეთი, როგორც სატახტო ქალაქი გურიელებისა. — სასახლის გალავანი. — უკანასკნელი მთავარი გურიისა და მისი ოჯახის თავგადასავალი. — გურიელთა ჩამომავალნი ოზურგეთში. — მოგზაური დიუბუა დე მონპერე ოზურგეთში. — ბოტანიკოსი ხავიჩი. — აწინდელი სახე მთავრის სასახლისა. — ეკლესიები. — სასტუმრო. მცხოვრებთა რიცხვი. — ვინაობა მცხოვრებთა. — ქართველი კათოლიკენი ოზურგეთში. — „დრუფინა“.

აჰა, ესეც კოპწია გურიის დედაქალაქიცა! ადამიანის ყურადღებას იპყრობს თავდაპირველად ის უხვი მწვანე სამოსელი, რომელშიაც გახვეულია ოზურგეთი. ასე ბრძანებთ, შეცდომით ტყეში შევედი, სადაც შეცდომითვე სახლებია აშენებულიო. საშუალო ტანის ქუჩებს აქეთ-იქით მხარეზე ჩარიგებული აქვს სხვადასხვა სიდიდის ხეები, ზოგი — ადამიანის ხელით დარგული, ზოგიც თავისით ამოსული.

ხამი კაცი ვერ დაიჯერებს, თუ ეს ქალაქია და არა სააგარაკო ადგილი. ყველა ხალვათადა ცხოვრობს. ყოველ მოქალაქეს ეზოდ შემოკავებული აქვს ერთიდან ორ დღიურამდე და ამ შემოკავებულ სამოსახლოში ყველაფერია: ხეხილიც, საჩრდილოებელი ხეებიცა, ბოსტანიც, საბალახოცა, საქონლისა და ფრთოსანთათვის საკმაო ადგილიცა; თითქმის ყველგანაა: უზარმაზარი ვაშლი, მსხალი, კომში, ბალი, ბროწეული, ლელვი, უშველებელი თხმელები, რომელზედაც გამწვებულია ვაშები — ნაქებ ჩხავრისა არ გეგონოთ, არა, „ადესისა“. ყვავილებში, არ ვიცით, რისთვის, ყველას *Rosa Syrica*-ს ბუჩქები სჭარბობს. აქა-იქ ხედავთ ბავშვებს, რომლებიც ხეების კენწეროს მოპქცევინ და პეშვით იყრიან პირში მოკრეფილ ხილსა, — ნამდვილი სოფელი წარმოგიდგებათ! ხეების მწვანე სამოსლიდან, თითქმის ყოველ ეზოში, თითქო მოხუცის თეთრად გადაპენტლი წვერიად მკაფიოდ გამოსჩანს $\frac{1}{4}$ ვოჯის სიბრტყე და ორ-სამ ადლის სიგრძე ბურბუშელებიანი ერთი-ორი მხარის სიგრძე ჯოხები. ეს გახლავთ „ჩიჩილაკი“, რომელსაც ყოველ ახალ წელიწადს აკეთებენ გურულის ოჯახში (როგორც სამეგრელოში); „კალანდას“ ამ ჩიჩილაკით უკვლევენ ოჯახს და მერე ხეზე გაიტანენ, სადაც მეორე კალანდამდე რჩება.

შორიდან სახურავებს, და ისიც მაღალი სახლებისას, თუ დაინახავს კაცი ამ ცამდე ამართულ ხეებს შორის! მშვენიერი წიწვიანი ხეები იყო თურმე ჩარიგებული აქაურ ორპირად ჩამწკრივებულ დუქნების წინ. ზამთარ-ზაფხულ ამწვანებული ყოფილა აქაურობა. მაგრამ ხორველობის დროს (1892 წ.) სულ ერთიანად აუჩენნიათ, ხორველას გააჩენსო (?). ახლა აქა-იქ არის დარჩენილი ობლად, თითო-ოროლა დახამლებული წყავი, ისიც სოფლიდან ჩამოსულების ცხენების მისაბმელად.

ერთი პატარა მდინარე, ბაზრის წყალად წოდებული, ქალაქს სიგრძე-სიგანეზედა რწყავს. ყველა დუქანს წინ წყალი

ჩაუდის და თან ნიაქეს ყოველგვარი უსუფთაობა ქალაქისა. მერე ჩაუვლის ქალაქის საყასბოს და უერთდება მდ. ბუჯის. ბაზრის-წყალის შემწეობით შესაძლებელია კაცმა იდეალური სისუფთავე დაიკვას. მართლაც და, ოზურგეთს თამამად შეუძლია სხვა ჩვენს პროვინციულ დაბა-ქალაქებთან თავი მოიწონოს თავისი სისუფთავეითა. ზაფხულობით აქაურ ქუჩებზე მტვერს ვერა ნახავთ, არც ავღარში იცის მაინცა და მაინც დიდი ტალახი.

ოზურგეთს მთა-გორიანი მდებარეობა აქვს. ერთ ისეთ წერტილს ვერა ნახავთ, რომ იქიდან შეიძლებოდეს მთელ ქალაქს მიმოავლოთ თვალი. სამხრეთ-დასავლეთით მოსჩანს აჭარა-გურუის მთა, მდიდარი ტყეებით შემოსილი, ჩრდილოეთით — კავკასიის ქედი; დასავლეთიდან აღმოსავლეთ-სამხრეთისაკენ მთაგორები იწყება ვიდრე აჭარის მთებამდე.

ამბობენ, ოსმალის ჯარი ძველ დროში ოზურგეთამდე თუ მოატანდა, ამას იქით კი სიარული არ შეეძლო, რადგან გურულებს ამ ადგილას ზურგი ყოველთვის მაგრად ჰქონდათ, მტერი ვერას აკლებდაო. ამ ნაამბობის შემდეგ უფრო საფუძველი ეძლევა მეგრულ სახელწოდებას ამ ქალაქისას. პრეფიქსი ო, რომელიც ემატება სიტყვას თავში, უდრის ქართულს სა-ს, მაგალითად მეგრული ო-სიმიინდე — ქართული სასიმიინდე, ო-შურეთი — სა-სულეთი (საიქიო) და სხვ. აგრეთვე ო-ზურგეთი იგივე საზურგეთია. ამ აზრისაა ოზურგეთის სახელწოდების შესახებ ისტორიკოსი მ. ჯანაშვილიცა.

ჰავა აქ ნესტიანია. ზმირი წვიმაც იცის, თუ ერთი პირი მოიხსნა ცამ, მერე გადალება არ მოაგონდება. სინესტის შიშით ქვითკირის სახლებს აქ იშვიათად აშენებენ. უფროსერთი აქაური სახლი ფიცრისაა, კედლებს გარშემოკრული აქვთ სიმაღლეზედ თხელი ლამფები, ლურჯად შეღებილი, რაიცა თავისებურ ელფერს აძლევს აქაურ სახლებს. იშვიათად შევხვდებით აგრეთვე ორსართულიან სახლებსა, — თითქმის ყველას ერთსართულიანი ოდები უდგათ, გადახურული კრამიტით, ან, როგორც აქ ეძახიან, „ქერაბინით“, რომელსაც გურიაშივე, სფ. აკეთში, აკეთებენ. აქაური სახლის საძირკველი ადლნახევრის სიმაღლეზედა დგას, დედამიწიდან ამორებული.

ამგვარად, ნიადაგს ამორებულ სახლს ტენი არ ეკარება, კედლები მშრალად ენახება. ზამთარში ცივა ასეთს სახლებში,

ქარს შემოსვლა არ უჭირდება. ბუხარი მარტო იმის ახლო მიმ-
ჯდარს თუ გაუთბობს წინა ტანს, ზურგი კი ისევ ყინულივითა
რჩება.

დუქნები აქაური ორ რიგად არის ჩამწყკრივებული, ქალა-
ქის შუა ალაგას, ეგრედწოდებული ბაზრის-წყლის მარჯვენა
მხარეს. შენობები დუქნებისა სულ კვიტკირისაა. ამ ჩვიდმეტი
წლის წინად კი სულ ხის დუქნები ყოფილა აქა. ერთ მშვე-
ნიერ დღეს ოზურგეთს ცეცხლი გასჩენია და ერთ ღამეში თა-
ვიდან ბოლომდე გადაბუგულა აქაური დუქნები. მას აქეთ
ხალხი დაშინებულა და ხის დუქანი აქ არავის დაუდგამს.

ვაჭრობა სულ გურულების ხელშია. მათ შორის ორი ლა-
ზიც ურევია. მეთვრამეტე საუკუნეში, როგორც ბატონიშვილი
ვახუშტი მოგვითხრობს თავის „საქართველოს ღეოგრაფია-
ში“, ოზურგეთში ებრაელები და სომხებიც ყოფილან ვაჭრე-
ბად. პლატონ იოსელიანიც ამბობს „საქართველოს ქალაქების
აღწერაში“, რომ ოზურგეთის მკვიდრთა შორის ურეები და
სომხებიც არისო¹⁰. არ ვიცით, ამ საუკუნის დასაწყისში იყვნენ
თუ არა ოზურგეთში ისინი, მაგრამ 1850 წელს კი, როცა პა-
ტივცემულმა ისტორიკოსმა შეადგინა თავისი წიგნი („საქარ-
თველოს ქალაქების აღწერა“), ოზურგეთში რომ არც სომეხი
იყო და აღარც ებრაელი — ეს ეჭვს გარეშეა. ამას მოწმობენ
თვით დროული კაცები, ოზურგეთის მკვიდრნი. თუ ისინი
როდისმე იყვნენ ოზურგეთში, ახლა კვალ-წმინდად ამოუ-
კვეთნიათ ფეხი აქედან. უცხო თესლის ვაჭარს გურულები
თავიანთ შორის არ აბოგინებენ. ამ შემთხვევაში ძალიანა ჰგავს
გურულები მეგრელებსა და იმერლებს. ყოველგვარი ხელობაც
სულ გურულების ხელშია. ზეინკალი, მეწაღე, მეთუნუქე, მე-
შუშე, კალატოზი, დურგალი, ხურო, ხარაზი, მჭედელი, მღება-
ვი, ყასაბიც კი, — სულ გურულები არიან.

დიდი ხანი კი არ არის, რაც გურულებს ვაჭრობისათვის
ხელი მოუყიდნიათ. ამ ოცდაათ, ორმოცი წლის წინათ ერთ
გურულსაც ვერ ნახავდით თურმე ვაჭარს ოზურგეთში. მთელი
ვაჭრობა ხელში ჰქონიათ ლაზებს. იმდროინდელი კომერსან-
ტები ყოფილან ქართველი კათოლიკე თუმანიშვილებიცა,

¹⁰ იხ. პლატონ იოსელიანის წიგნი „წინანდელი და აწინდელი ქალა-
ქები საქართველოსი“, რუსულ ენაზე, გვ. 58 და 50.

რომლებიც დღესაც ცხოვრობენ ოზურგეთში, მხოლოდ არა
ვაჭრობენ, არამედ მოქალაქეებად ირიცხებიან. მაშინ გურუ-
ლებს სირცხვილად მიაჩნდათ ვაჭრობა. არც გული მიუწევდათ,
იმიტომ რომ კანონი არ არსებობდა მშვიდობიანი ცხოვრების
მფარველი, ძალმომრეობა იყო გამეფებული. ბატონს შეეძლო
თავისი ყმა-ვაჭრისათვის ყველაფერი წაერთმია. თუ ერთი-ორა
ვინმე გულს არ იტეხდა და მაინც ვაჭრობდა, უეჭველად
თოფ-იარაღში უნდა მჯდარიყო. კბილით ეჭირა ვაჭარს საქო-
ნელიცა და სიცოცხლეცა. გარეშე მტერიცა და შინაური უსაქ-
მური მებატონეც ვაჭარსა და ფულიანს ემტერებოდა, ასე რომ
ათასგვარ შემთხვევაზე იყო დამოკიდებული ვაჭრის ბედი.
როგორც მოგეხსენებათ, ასეთ პირობებში ვაჭრობა ვეღარა
ბოგინობს, უფროსის ასეთ პირობებსა. ხოლო როცა მშვიდო-
ბიანობა ჩამოვარდა, რაკი პატივი დაედო პიროვნებას, ძვე-
ლებური, ბატონ-ყმური შეხედულება მოისპო, გურულმა
არამც თუ მსწრაფლად შეითვისა საიღუმლოება ვაჭრობისა,
არამედ ისეთი უნარი და შნო გამოიჩინა, რომ სხვას, მასზე
ადრე სავაჭრო სარბიელზე გამოსულს, გადააჭარბა, წინ გაუს-
წრო და იქამდე მიიყვანა საქმე, რომ თავისი მეტოქე იძულე-
ბულპყო აბარგებულებო, ვაცლოდა. ახლა გურულ ვაჭარს
არამარტო ოზურგეთში შეხვდებით, არამედ საქართველოს
სხვა ქალაქებში და თვით რუსეთშიაც. თან, წინდახედულისა,
ანგარიშიანისა და გაბედული ვაჭრის სახელიცა აქვს განთქ-
მული.

აქაური ვაჭრები ქართულად არიან ჩაცმულნი, ათასში ერ-
თი თუ ატარებს ევროპულ ტანისამოსს. მაგრამ ისე კი აცვიათ,
რომ მაშინვე შეატყობთ მოქალაქეთა რომელ კლასს ეკუთვ-
ნიან. აი ჩაცმულობაც დარბაისელი ვაჭრისა: შალის ან მაუდის
ჩოხა კოჭებზედა სცემს, ვერცხლის ქამარი არტყია, ვერცხლი-
სავე საათი ჰკიდია გრძელ ძეწკვიანი, შარვლის ტოტები წა-
ლებზე გადმოშვებული აქვს, თავთ ხურავს, თუ ზაფხულია,
ქილობის ქუდი და დასასრულ ხელთ უჭირავს ქარვისა ან
გიშრის კრილოსანი. აი გარეგანი სახე აქაური ვაჭრისა. ზამ-
თარში ამ ტანისამოსს უმატებს პალტოს, რომლის ქვეშიდან
ჩოხის ტოტები ურცხვად გამოიყურება, და მხრებზედ წამოსხ-
მული აქვს პლედი. გურულ ვაჭარს ჩაცმულობაში ძალიანა
ჰგვანან მისი ძმები — მეგრელები და იმერლები.

პარასკეობით ბაზრობა ანუ, როგორც აქ ეძახიან, „პარასკეობა“ იციან. ვარშემო სოფლებიდან შემოაქვთ გასასყიდად ყოველგვარი ნაწარმოები სოფლისა: ხილი, მწვანილი, ფრთო-, სანი, ოთხფეხი, სხვადასხვა ნაქსოვები როგორც აბრეშუმისა, ისე მატყლისა, თიხის ჭურჭელი, ქვევრები, კოკები, ღოჭები, მჭადის საცობი კეცები. ბაზარშივე გამოაქვთ გათლილი ფიცრები. სხვათა შორის დიდძალი შემოაქვთ ურთხლის ფიცრები. თითო კარგად მოზრდილი ფიცარი ექვს აბაზად იყიდება ხოლმე. აბა კარგი საყურებელი მაშინაა, როცა მიღეთის ხალხი ბუზივით ირევა! სხაბა-სხუპით ლაპარაკი, მარდი მიხვრა-მოხვრა — სიცოცხლე დულს და გადმოდის!... თქვენ წარმოიდგინეთ ჩემი გაცება, როცა ასეთ ხალხში მძიმე, ჯმუხი, მხარბეჭიანი ჯვარელი¹¹ შემხვდა!.. ჭუჭყიანი იყო, სპეციფიკური სუნი ასდიოდა ბოსლისა. წინ ედგა სულგუნებით¹² სავესე გურული გორიცა.

საკვირველი კონტრასტი იყო ამ მთის შვილსა და გურიის მკვიდრთა შორის! რამდენად მეორენი სწრაფნი იყვნენ როგორც ქცევასა, ისე ლაპარაკში, იმდენად აუჩქარებელი იყო პირველი. ასე ბრძანებდით, სადმე ცეცხლი უკიდია და იქ მიეშურებიანო. ბუზივით ეხვევიან, ევაჭრებიან, სეტყვასავით აყრიან სიტყვებსა, ის კი ჭანდაკებასავით დგას, გორიცასთვის ხელი დაუვლია და გაიძახის:

— ორი — სამი შაური, პატენი.

ვკითხე მისებურად სადაურობა, გვარი, სადმყოფობა.

პირველად თითქო გაუკვირდა მეგრულის ვაგონება, მაგრამ მერე თამამად მიპასუხა:

— კვარაცხელია ვორექ, ჯვარული (კვარაცხელია ვარ, ჯვარელი).

— ამ სიშორეზე რად გადმოხვეწილხარ?

— რად, ბატონო, და ჯოგი გვყავს გურიაში, — მიპასუხა ზღაზვნით მთის შვილმა, — ჩვენით უდგათ სული. გურულებს: ჩვენ რომ არ მოვდიოდეთ სამეგრელოდან, მთელი გურია უყველოდ დარჩებოდა. ჩვენს მეტს აქ არავის ჰყავს საქონე-

¹¹ ჯვარი — სოფელია ზუგდიდის მაზრაში. ამ სოფლის მცხოვრებნი მწყემსები არიან.

¹² სულგუნი — მეგრული ყველია, მრგვალად და ბრტყლად გადაზეული.

ლი. მთებში ზაფხულობით სულ ჩვენი, მეგრელების, საქონელი ბალახობს. აქაურ კაცს სირცხვილად მიაჩნია მწყემსობა; თუ ჯოგს გაჰყვა, მისი აზრით, თავი მოეკრება, იმასა რჩეობენ, ყველი იყიდონ ჩვენგან, ვინემ თვითონ გაიჩინონ საქონელი. თაკილობენ, მეჯოგე როგორ უნდა გავხდეთ ერთი სულუგუნინაო?! შენ ვილა ხარ? — ფამილარულად მკითხა ბოლოს მწყემსმა.

როგორც შევიძელ, დავუკმაყოფილე ცნობისმოყვარეობა.

ბალი იმ აზრით, რა აზრითაც სხვაგან აქვთ წარმოდგენილბ, ოზურგეთში არ არის. თუმცა აქაური ნიადაგი და ჰაერი ხელს უწყობს ყოველგვარს უმაღლეს კულტურას, ყველას საკუთარი ეზო აქვს. იქა აქვთ გაშენებული ხეხილი, უბრალო ხეებიც უდგათ, როგორც მაგალითად თხმელა ან ხურმა და სხვ. ისეთი ბალი კი, რომელსაც მართლა კულტურა ეტყება, ერთია ოზურგეთში. ეს გახლავთ აქაური მკვიდრის ი. თუმანიშვილისა. ამ ბალის ხეხილებსაც, და აგრეთვე დეკორატიულ მცენარეებსაც მოსიყვარულე და მცოდნე პატრონის ხელი ატყვია.

არის ოზურგეთში ეგრედ-წოდებული ქალაქის ბალი, როგორც ამბობენ, კავკასიის მთავარმართებლის თ. ვორონცოვის დროს (1844—1850 წლებში) გაშენებული, ადრე ეს ბალი მდიდარი ყოფილა სხვადასხვა ძვირფას მცენარეებით. შესანიშნავია ეს ბალი იმითაც, რომ აქ პირველად დაარგვევინა თ. ვორონცოვმა ქ. ოდესიდან გამოწერილი ვაზის „იზაბელას“ ჯიში, რომელსაც მერე „ადესა“ დაერქვა, ალბათ იმიტომ, რომ ქ. ოდესიდან მოუტანიათ. მერე მთელს გურიაში გავრცელდა ბულა ეს ვაზი. გარნა დღეს კი, ძველი დიდების მოსაგონებლად, ამ ბალში სამიოდ ჭადარი ღვას, ერთი ფიჭვი და სამიც *Cunninghamia lanceolata* (ურთხელის მსგავსი ხეა) და სხვა უბრალო ხეები და მსხალი. ამ ხეებს შემთხვევითი ხასიათი აქვს დღეს. კაცი ძნელად წარმოიდგენს, რომ ოდესმე აქაურობა უკეთეს დღეში იყოფო. რუს-ოსმალის ომის დროს შიგა მდგარა ჯარი და ხეები უწყალოდ აუჩეხიათ. მერე უპატრონოდ დარჩენილი ქალაქის პატრონთ (დეპუტატებს) თვითონ ბალის ადგილის გაყიდვისათვის მიუყვიათ ხელი. კვადრატული მზარი ხუთ შაურჯად თურმე იყიდებოდა. ახლაც გვიჩვენებენ აქაურნი ძველი ბალის ჭადრებს კერძო მებატრონეთა ეზოებში, აწინდელი ბალის სამხრეთ მხარეს. იმ ბალისაგან, რომელ-

საც ადრე $\frac{1}{2}$ ოთხკუთხე კილომეტრი ჰქონია სივრცე, ახლა
5—6 დღიური თუ-ღაა დარჩენილი.

ამ ბაღში ორი ხის შენობაა. ერთს მათგანში ზაფხულობით
ქალაქის კლუბი გადმოაქვთ. ბაღის ადგილზევეა ოზურგეთის
საქალაქო სასწავლებელი. თვითმმართველობა ქალაქისა ცდი-
ლობს ამ ბაღს ცოტა რიგიანი სახე მისცეს და მართლა ბაღს
დაამსგავსოს, რომ ერთ დროს მაინც ოზურგეთელებს ერთი
საზოგადო თავშესაფარებელი ადგილი ჰქონდეთ ზაფხუ-
ლობით.

ოზურგეთი გურიის მთავართა ანუ გურიელებს სატახტო
ქალაქი იყო. ოზურგეთს იხსენიებს ბატონიშვილი ვახუშტი:
„ოზურგეთს არის სასახლე დიდშენი, და კეთილ-ბალატოვანი
გურიელისა“¹³. ბატონიშვილ ვახუშტამდე ერთი საუკუნით
ადრე ოზურგეთი მოხსენებულია აგრეთვე ქაიხოსრო გურიე-
ლის სიგელში. „ამას ჟამსა, ოდეს თქვენს (აქის მთავარმოწამის
წმ. გიორგის) საყდარს სიმაგრეშიდ ვიყავით, გამოგვიძახა და-
დიანმან ვამეყმა, თავდასასხმელი დიდი ლაშქარი იმერელნი,
ოდიშარნი, შარვაშიძე, ჩვენი საპატოო კაცებიც თან ახლდნენ.
მოგვიზდნენ და შუა გურია დაარბიეს და შენს მეტი ღონე
აღარა მქონდა და შიგ თქვენს ტაძარშიდ შევიკაზმეთ, მოვე-
დით ოზურგეთს, სასახლეში გამაგრდნენ ისინი“¹⁴. ეს ქალაქი
ძველის-ძველი არ უნდა იყოს, ყოველივე შემთხვევაში, ოზურ-
გეთის სიძველეს დღეს არაფერი მოწმობს. ერთადერთი ქვეთ-
კირის გალავანი-ღაა დარჩენილი, ქალაქის ბაღის გვერდით,
ისიც სანახევროდ დანგრეული. შიგ მოთავსებულია სამსარ-
თულიანი ქვიტკირის შენობა — ადგილობრივი „დრუჟინის“
ბინა. ეს გალავანი გურიის უკანასკნელი მთავრის, მამია V-ის
დროს არის ნაშენები 1812—1814 წლებში.

გურიის უკანასკნელი მთავარი იყო გურიელი მამია V, რო-
მელიც ცხოვრობდა ოზურგეთში. 1810 წელს მამიამ აღიარა
რუსეთის სუბერენიტეტი. 1826 წელს 20 ნოემბერს მამია გარ-
დაიცვალა და დარჩა მცირეწლოვანი ქალი, ეკა (ეკატერინე),
12 წლისა, შემდეგ ლევან ჩიჩუას მეუღლე და ვაჟი — დავითი,

¹³ ბატონიშვილი ვახუშტი: „ღეოღრაფიული აღწერა საქართველოსა“. გვ. 416.

¹⁴ იხ. დ. ბაქრაძის შრომა „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“. რუსულ ენაზე, გვ. 192.

6 წლისა. რუსეთის მეფის მთავრობამ რევენტობა ჩააბარა მამია გურიელის ქვრივს სოფიოს. დედოფალი კმაყოფილი არ იყო რუსეთის მეფისა, — რა უნდა, რომ ჩემი ქვეყნის საქმეებში ერევაო? გადასწყვიტა მომხრე ემოვნა და რუსეთის ბატონობისათვის თავი დაედო. ამ აზრით 1828 წელს დედოფალი სოფიო გაიქცა ოსმალეთში, თან წაიყვანა თავისი შვილებიცა, მრავალნი დიდებულნი და ერთგულნი. მაგრამ გულისნადები ვერ აუსრულდა. 1829 წელს დედოფალი ანატოლიაში გარდაიცვალა. ბოლოს, 1833 წელს, სამშობლოში დაბრუნდნენ მთავრის შვილები. დავითი ჯერ პეტერბურგში სწავლობდა პაეების კორპუსში და მერე დაღისტანში ერთი ომის დროს მოკლულ იქნა.

ამჟამად ოზურგეთში მხოლოდ სამი ოჯახობა-დაა გურიელების გვაროვნობისა; 1) ქაიხოსრო მალაქიას-ძის გურიელის შემკვიდრენი: ეკატერინე და მარიამი, (თ. დ. გუგუნავაზე გათხოვილი); 2) კონსტანტინე (კოწია) მალაქიას-ძე გურიელი და მისი ორი ასული: ელენე და ნინო და 3) იესე გიორგის-ძე გურიელის ძენი: ლევანი, გიორგი და ვლადიმერი (ტუტულია). აქ მოხსენებული ქაიხოსრო, კონსტანტინე და იესე გურიელები გურიის უკანასკნელ მთავარს ბიძაშვილის შვილებათა ხედებიან.

სწორედ იმ ვალაქანში, სადაც ახლა „დრუჟინა“ დგას, მამია გურიელს თავის სიცოცხლეში მშვენიერი სასახლე აუშენებია. უწინ კი სოფ. უჩხუბს (დევაბუს საზოგადოებაში) ცხოვრობდა თურმე. ის ადგილი, სადაც პირველი სასახლე მდგარა, ახლა შექმნილი აქვს გლეხ ჭანუყვაძეს. როცა რუსეთი საბოლოოდ დაპატრონებია გურიას, ეს სასახლე საშინლად გაოხრებული ყოფილა, დიდი შეკეთება სდომებია. დიუბუაღე მონპერესაც უნახავს ეს სასახლე თავის მოგზაურობის დროს. „დღეს აქა-იქა აქვს სახურავი, — ამბობს ფრანგი მოგზაური ამ სასახლის შესახებ, — ჭერ-იატაკი დაღობია; ყველაფერი გაოხრდა. გვერდით მოხელებს საცოდავი ქოხები გაუკეთებიათ, ხოლო ამ საუცხოვო შენობისა აჩრდილი-და დარჩა. ვალაქანი, აბანო, ფანჩატურები, სასახლეს რომ ერთყა, — უკეთეს მდგომარეობაში არ არის.

ოზურგეთში დიუბუაღე მონპერო იმ ოთახში მდგარა, სადაც დაუღალავი ბოტანიკოსი, გულმოდგინე მშრომელი მეც-

ნიერებისა — სავიჩი ავადმყოფი წოლილა. გურიის ფლორის მკვლევარი აქარის მთებზე მუშაობდა თურმე, 8 დღის განმავლობაში მარტო პური, ყველი და ჩაი ჰჭონია საზრდოდ. თან, წვიმიანი დარიც შესწრებია. ბარად უკვე გაციებული ჩამოსულა. ოზურგეთში რომ მოსულა, დამშეული, ხარბად სძგერებია საკმელსა ამდენი მარხულობის შემდეგ. ნასადილევს გაუფენია ნაპოვნი მცენარეები მთავრის სასახლის უშველებელ დარბაზში, რომელიც მისთვის დაუთმიათ. ამასობაში ავადმყოფობაც მოერია და გარინდებული, მძინარესავით დაეცა თურმე მცენარეებს. ავადმყოფობა სახადად გადაექცა. მაიორ ჭილაშვილს (ჩვენი სახელოვანი მამულიშვილის, დიმიტრი ყიფიანის სიმამრს), რომელიც მაშინ ოზურგეთში იყო რუსეთის მთავრობისაგან გამოგზავნილი მთავრის ქონებისა, მისი და მისთა მოხელეთა შემოსავლის აღსანუსხველად, და რომელთანაც იდგა სავიჩი, ამ უკანასკნელისათვის სასაქმებელი წამალი დაუღვეინებია. მერე ქუთაისში წამოუყვანიათ, სადაც კიდევ გარდაცვლილა. განსვენებულ სავიჩს დიდძალი იშვიათი და ახალი მცენარენი აღმოუჩენია გურიაში; უფრო დიდ სამსახურს გაუწევდა გურიას, რომ ისე არ მოსწრაფებოდა სიცოცხლეს, ამბობს დიუბუა.

დღეს ამ სასახლისა არაფერია დარჩენილი. ვალავანი ნახევრად დანგრეულია, მთავრის აბანო „დრუჟინას“ ზოგი საკუჭნაოდ და ზოგიც შეშის საწყობებად აქვს გადაქცეული.

მარმარილოს სვეტები სასახლისა ყირიმის ომის წინ (1849—1850 წწ.). სამეგრელოს მთავარს, დავით დადიანს, უთხოვია მთავრობისათვის, ნება მომეცით ჩემი სასახლისათვის წავიღო სამეგრელოშიო. ნება დაურთავთ და წაუღებინებია კიდევცა. მაგრამ სიკვდილს მოუსწრია და ის სვეტები ანაკლიაში ჩარჩენილა.

შესანიშნავია აგრეთვე ოზურგეთში 1873 წელს აშენებული სახლი დიმიტრი ჭაიხოსროს-ძის გურიელის, გურიის უკანასკნელი მთავრის, მამიას ბიძაშვილისა, სადაც ამ ეამად „დრუჟინის“ საავადმყოფოა მოთავსებული.

ეკლესია ორია ოზურგეთში, — ორივე ხისაა და საკმაოდ ძველი. ერთს რუსის ეკლესიას ეძახიან და შიგ დადიან სამხედრონი, ხოლო მეორე ქართველებისაა. ორივე ეკლესიას წინ უდევს კოხტა მინდორი, გარშემო ხეებშემორიგებული.

ოზურგეთში ერთი სასტუმროც არის, სადაც მგზავრს შეუძლია მანეთად იშოვოს საკმაოდ მოწყობილი ნომერი, საზოგადოდ კი ეტყობა, რომ მუშტარი ხშირად არა ჰყავს.

მცხოვრებნი ორსავე სქესისა ოზურგეთში 4,703 სულს არ აღემატება, მათ შორის მამრი 3,015-ია და მდედრი — 1,688. რამდენიმე მოხელის გარდა, მკვიდრნი სულ ქართველები არიან. ასეთი წმინდა ქართული ქალაქი საქართველოში სხვაგან იშვიათად შეგვხვედრია. ქუჩასა, ეკლესიასა, დუქანში, ყველა საზოგადო შესაკრებელ ადგილას, შინა თუ გარეთ — ქართული ლაპარაკი-ლა გესმით. ათასში ერთხელ რომელიმე მეტიჩარა, ვითომ ინტელიგენტი თუ აჯახირებს რუსულს ენასა და ის თუ დაარღვევს ამ საერთო ჰარმონიას და გურიის დედაქალაქის ნიშანდობლივ ელფერს. აქაურები არამც თუ სხვას გადაუბირებია, არამედ თვითონ გამოუჩენია იმდენი სიმტკიცე ხასიათისა, რომ სხვა გადმოურჯულებია თავისებურად, თავის გემოსა და ტკუაზე. გურულმა ამ შემთხვევაშიც გამოიჩინა თავისი ფხა.

3-4 მოსახლე ქართველი კათოლიკეებიც არიან აქა, გვირად თუმანიშვილები. ესენი პირველად ექვსნი ძმანი ყოფილან, როცა ახალციხიდან წამოსულან ბედის საძებნელად. პირველად მოსულან ქუთაისში, იქიდან ოზურგეთში გადმოსულან. აქ ვაჭრობისათვის მოუკიდნიათ ხელი, გურიელებიც მფარველობას თურმე უწყევდნენ და ერთ დროს შეძლებული ვაჭრობის სახელიცა ჰქონიათ. ესენი მაშინ ვაჭრობდნენ ოზურგეთში, 1860 წლებში, როცა გურულებს ვაჭრობა, ადლის დაჭერა და დახლს უკან დგომა სირცხვილად და ცოდვად მიაჩნდათ.

ოზურგეთის ცხოვრებაში საკმაო სიცხოველე შეაქვს და ვაჭრობას სულს უდგამს აქ დაბანაკებული ჯარი ანუ „დრუჟინა“, რომელიც უმეტესად შედგება გურიისა და სამეგრელოს სოფლებიდან გაწვეულ ახალგაზრდა კაცთაგან; მათი ბინა მოთავსებულია სამსართულიან ქვიტკირის სახლში, რომელიც აშენებულია, როგორც ზევეითაცა ვსთქვით, სწორედ იმ ადგილას, სადაც გურიის უკანასკნელი მთავრის სასახლე ყოფილა.

საინტერესო რამ მიაძვებს ამ დრუჟინის შესახებ. ავადმყოფობა ჯარისკაცთა შორის, განსაკუთრებით სტომაქისა, ხშირია. ღომს და საზოგადოდ მსუბუქ საჭმელს დაჩვეული კუჭი, რა თქმა უნდა, ერთბაშად შავ პურს ველარ ჰგუობს და ჯარისკაცი

ხშირად მსხვერპლი ხდება ამ შეუჩვევარი საქმლისა. მიცვა-
ლებულთ აქვე, ოზურგეთშივე, მარხავენ. მაგრამ, წარმოიდ-
გინეთ, მეგრელ მიცვალებულთ საფლავში არ აყენებენ... საქმე
ის გახლავთ, რომ მეგრელი თუ უცხო მხარეში მოკვდა, ჭირი-
სუფლები ცდილობენ უეჭველად წამოასვენონ თავის სოფელ-
ში და მშობელ მიწას მიაბარონ მიცვალებულის გვამი, თორემ
სული მისი ვეღარ მოისვენებს, მთელი თავისი დღენი დაუს-
რულებელ ტანჯვა-წვალებებში იქნებაო. ამიტომ, დიდ ცოდვად
მიაჩნიათ მეგრელ ჭირისუფლებს მიცვალებულის დამარხვა
უცხო მხარეს. რა თქმა უნდა, სადაც ასეთი რწმენაა მიცვალე-
ბულის სულის შესახებ, იქ მეგრული ყოველსავე ჰლონობს
მიცვალებული წინაპართა შორის დაასაფლავოს. ჯერ, რა თქმა
უნდა, ურჩევნია კანონიერი გზით გავიდეს ფონსა, და, თუ
კანონი მის სურვილს გადაელობა, მეტი რა გზაა, კანონს უნდა
გადავიდეს.

ოზურგეთში მოკვდება თუ არა რომელიმე ჯარისკაცი, სა-
მეგრელოდან წამოყვანილი, ამხანაგები მშობლებს აცნობებენ,
არიქათ, მოეპატრონეთ მიცვალებულსაო. ისინიც აიბარებენ
დაუყოვნებლივ. თუ გადამდები სენითაა ჯარისკაცი მომკვდა-
რი, იციან, რომ არ დაგვანებებენო და, ამიტომ, საფლავიდან
ამოაქვთ ქურდულად და ისე მიაქვთ თავიანთი მიცვალებული.
როგორც მითხრეს, ოზურგეთში საგანგებო ოსტატებიც არიან
თურმე სამარიდან მიცვალებულის ამოღებისა. ოღონდ კა
აღნიშნონ, აქა მარხიაო, თვალის დახამხამებაში მიცვალებული
ზევით ამოაქვთ, ხოლო მის მაგიერ ცარიელი კუბო-ლა რჩება.
მერე მიაქვს იქავ, წყლის პირას, გამოშიგნავს, გარეცხავს, დას-
ჭრის ასო-ასო და ხურჭინებში ჩააწყობს. შემოაკრავს ცხენს
და ჭირისუფალს გზას დაულოცავს. რა თქმა უნდა, „ოსტატსა
და მაინძელს“ ღირსეული „გასამრჯელო“ ეძლევა.

თუ ჭირისუფალმა „ეს საქონელი“ მდ. რიონზე გაიტანა
როგორმე, მერმე შიში არაფრისა აქვს. თავისუფლად შეუძ-
ლიან „ტირილი“ გამართოს და ისე ვაპატიოსნებული მიაბა-
როს მიწას თავისი მიცვალებული.

ოზურგეთის სულიერი ცხოვრება. — სწავლა-განათლება. — ქართული სტამბა. — წიგნის მაღაზია. — „მეტელეთა ამხანაგობა“ ანუ „კამპანია“. — გურიის ხეაქრო-სამრეწველო ამხანაგობა „შუამავალი“ და მისი მოღვაწეობა. — „შემნახველ-გამხსენებელი ამხანაგობა“. — ქალაქის უფასო წიგნსაცავი. — ეურნალ-გაზეთები. — ქალაქის თვით-მმართველობა. — ოზურგეთის მოქალაქის იქაზი.

ამის შემდეგ საინტერესოდ მიგვაჩნია მკითხველს გავაცნოთ გურიის დედაქალაქის შინაგანი, სულიერი ცხოვრება, მით უფრო, რომ ოზურგეთი ცენტრია, შუაგულია, რომლის გარშემო შეჯგუფულნი არიან დაბა-სოფელნი გურიისა; ეს ქალაქი ასე თუ ისე ტონს აძლევს თვისი პატარა მოძმეების ცხოვრებას.

ამიტომ, ჩვენ ჩამოვთვლით ყველა იმ დაწესებულებათ, რომელნიც დაარსდნენ ადგილობრივი საზოგადოების მოწინავე, შეგნებული ნაწილის მეცადინეობით, საკეთილდღეოდ და წარსამატებლად საზოგადო ცხოვრებისა.

ჩვენს გაზეთებში ხშირად იბეჭდება ხოლმე წერილები საზოგადოდ გურიისა და კერძოდ ოზურგეთის შესახებ. თანახმად ამ ნაწერებისა, ეს კუთხე და ეს ქალაქი დიდად დაწინაურებულადა გვაქვს წარმოდგენილი. ჩვენ ვეცდებით დავხატოთ სურათი ოზურგეთისა, რაც შეიძლება, რეალური, რომ მკითხველს წარმოუდგეს ოზურგეთი ისეთი, როგორც ეს ქალაქი არის ნამდვილად. ოპტიმისტებს ნუ დავუჯერებთ და ნუ ვიტყვი, ოზურგეთი ჩვენი ქალაქების იდეალიაო. იდეალზედ ჯერ შორს არის ეს ქალაქი. მხოლოდ ეს შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ თავის ტოლ ქალაქებს ძალიან გაუსწრო წინ, მისი მკვიდრნი დიდ შნოსა და უნარს იჩენენ მოქალაქეობრივი ცხოვრების გაუმჯობესებაში.

დავიწყოთ სწავლა-განათლებიდან.

ოთხი სასწავლებელი ემსახურება ამჟამად სწავლა-განათლების საქმეს ოზურგეთში: სასულიერო ოთხკლასიანი სასწავლებელი, საქალაქო სასწავლებელი, საქალებო სკოლა და სამრევლო სასწავლებელი. ყველაზე ხნიერი ამ სასწავლებლებში — სასულიერო სასწავლებელია, სადაც, გარდა სასულიერო წოდების ბავშვებისა, საერო წოდებისანიც იზრდებიან. ეს

სასწავლებელი დაარსდა 1846 წელს. აქედან გამოსულა თითქმის უმეტესობა გურიის მოწინავე მოღვაწეთა. 1896 წლის 1 იანვრისათვის შიგ ითვლებოდა 208 ყმაწვილი, ყველანი ოზურგეთის მაზრისა. მის შესანახად ყოველწლიურად იხარჯება 11,120 მანეთი¹⁵.

მეორე ალაგი უჭირავს საქალაქო სასწავლებელს, 1874 წელს დაარსებულს, რომელშიაც 303 მოსწავლე ითვლება და რომელზედაც წლიურად იხარჯება 8,205 მანეთი. ეს სასწავლებელი მოსწავლეთა რიცხვით მთელი კავკასიის სასწავლო ოლქის 37 საქალაქო სასწავლებელში მეხუთეა (1 — ეკატერინოდარისა (541 მოსწავლე), 2 — ქუთაისისა (316), 3 — სტავროპოლისა (316), 4 — ზუგდიდისა (309) და 5 — ოზურგეთისა (303). საქალაქო სასწავლებელთან დაარსებულია სამეურნეო განყოფილებაცა, რომელიც ჯერ-ხანად მეტად უნუგეშო მდგომარეობაშია, მიუხედავად იმისა, რომ როგორც ქალაქმა, ისე ოზურგეთის მაზრის თავად-აზნაურობამ ყოველმხრივი დახმარება აღმოუჩინეს, როგორც მატერიალური, ისე ზნეობრივი.

შემდეგ მისდევს საქალაქო ერთ-კლასიანი სკოლა, 1879 წელს დაარსებული. შიგა სწავლობს 112 ქალი, უმეტესად ოზურგეთის მკვიდრთა. ამ სკოლას იხახავს ამისათვის მკვიდრთაგან ამორჩეული მზრუნველი კომიტეტი. წელიწადში ეხარჯებათ 1,400 მანეთი. სკოლას ვერ ემადლიერებიან, და დღე-ყოველ იმასა სთხოვენ, ჩვენ ენაზედაც გვინდა ჩვენმა ქალებმა ისწავლონ რამეო.

დაგვრჩა სამრევლო სკოლა, 1893 წელს დაარსებული; მასში სწავლობს 58 ბავშვი.

ამ ციფრებიდანა ჩანს, რომ ოზურგეთში 681 მოსწავლე სწავლობს, რომლებზედაც წელიწადში ეხარჯებათ 20,745 მანეთი.

მაგრამ ეს სკოლები ყველა მთხოვნელს ვერ აკმაყოფილებს, ამ უკანასკნელ წლებში მაინც. ხშირია, როცა სასწავლებლიდან უკან გაუბრუნებიან შიგ შესვლის მსურველი. ახლა გადაწყვეტილია სამრევლო საქალაქო სკოლაც მოუმა-

¹⁵ სტატისტიკური ცნობები სწავლა-განათლების შესახებ ამ წერილისათვის გამოყრებილი გვაქვს კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის 1895 წლის ანგარიშიდან.

ტონ სკოლების ხსენებულ რიცხვს. გარდა ამისა, ოზურგეთის თვითმართველობაცა ცდილობს ოზურგეთში პროგიმნაზია გაახსნეინოს როგორმე მთავრობას.

ამ ექვსი წლის წინათ საქართველოში ქართული სტამბა მხოლოდ სამგან იყო: თბილისსა, ქუთაისსა და ბათუმში. ამ დროს, 1890 წელს, ოზურგეთის მკვიდრი, კ. თავართქილაძე, დ. კილაძის ამხანაგობით, ოზურგეთში სტამბასა ხსნის, რომელშიაც ჯერ უბრალო ბლანკები და ქორწილ-ტირილში მობატყების წერილები იბეჭდებოდა; მერე აქ დაბეჭდილი წიგნებიც დაინახა საზოგადოებამ. აქ დაიბეჭდა, სხვათა შორის ორჯერ, შოთას უკვდავი პოემა. ოზურგეთის ისტორიაში საბატო ალავი ექნება დათმობილი სტამბის დაარსების ამბავს.

სტამბას მოჰყვა წიგნის მალაზია, საიდანაც თავის დროზე შეეძლო საზოგადოებას ახლად გამოსული ქართული წიგნის ყიდვა. ესეც დიდი ნიშანი იყო წინსვლა-წარმატებისა. შეუწყვეტელი კავშირი გაიმართა ოზურგეთსა და საქართველოს ცენტრ — თბილისს შუა; ინტერესი აღიძრა საზოგადო საქმის შესახებ ლაპარაკისა, სჯა-ბაასისა.

1890 წელს თბილისში დაარსდა პირველი „ამხანაგობა“ წიგნების გამოცემისა. ამ ამხანაგობას ბანი მისცა ყველაზე წინ ოზურგეთმა. ამ ხანებში, სხვათა შორის, საქირ-ბოროტოდ გახდომოდა ოზურგეთს ნატანებსა და ოზურგეთს შუა მგზავრთა ვაჭირვება. მეეტლეთა თავგასულობას საზღვარი არა ჰქონდა: უნდოდა არ წაგიყვანდა მგზავრს, უნდოდა — თუმანს გადაგახდევინებდა, დამშლელი არავინა ჰყავდა. ასეთი უწყესობა განსაკუთრებით საგრძნობელი იყო ოზურგეთის ვაჭრებისათვის, რომელთაც, საქმეებისა გამო, ხშირად სჭირდებოდათ ხოლმე ნატანებს ჩასვლა.

ფილა მოთმინებისა პირთამდე რომ მოიყარა, ზოგიერთებმა სთქვეს: მოდი, ამხანაგობა დავაარსოთ და კერძო მეეტლეთა ფარფაშს ბოლო მოვუღოთო. თქმა და ასრულება ერთი იყო: შეადგინეს ეგრედ-წოდებული „მეეტლეთა ამხანაგობა“, წილის ფული თითოეულის წევრისათვის 20 მანეთი დანიშნეს და დაიწყეს კიდევ მოქმედება. კაცის თავზე ოზურგეთიდან ნატანებში და იქიდან უკან ამოყვანაზე ეტლით ათი შაური დააწესეს, ხოლო დილიენით — ექვსი შაური. გაიძახოდნენ, „ამხანაგობა“ წააგებსო, მაგრამ ზარალის მაგიერ ორნაირად

მოიგო: ჯერ ერთი, ახერხა პაის პატრონები, რომელთა რიცხვს დღით-დღე ემატებოდა, და მეორედ — მგზავრს მეტისმეტად გაუადვილა და გაუეფა მისელა-მოსვლა. ამხანაგობას ამ უამად 250 წევრი ჰყავს. შეძენილი აქვს შიგ ქალაქში 2,000 კვად. მეტრი მიწა, აიგო შენობები, გაიკეთა ეტლების საკეთებელი ქარხანა, დაიჭირავა ოსტატები, რომლებიც ადგილობრივე აკეთებენ ეტლებს, მარხილებს და სხვ.

ეს პირველი „ამხანაგობა“ იყო გურიაში. პირველმავე ნაბიჯმა ნათლად დაარწმუნა ყველანი, რომ საერთო ღონით ყოველთვის მეტი გაკეთდებაო, ვიდრე ცალ-ცალკე დაყოფილი ძალითაო.

ნავსი გატყდა. პირველ ნაბიჯს მეორე მოჰყვა.

თუ საზოგადოდ საქართველოს შესახებ ითქმის — მეურნეობის დედააო, ამ სახელის ღირსია კერძოდ მისი ერთი საუკეთესო ნაწილი — გურია. ყველაფრით არის შემკული ეს მხარე: ნაყოფიერი ნიადაგით, უხვი მცენარეულობით, ზომიერი ჰავით. ყველა ეს ისეთი პირობებია, რომ მეურნე თავისი შრომისათვის ერთი-ასად ჯილდოვდება. მხოლოდ ეს ბუნებრივი სიმდიდრე შემშუშავებელს მოეღის, მოეღის შეგნებულ მუშას, რომელიც გონივრულად გამოიყენებს ბუნებისაგან მუქთად მოწვილ სიუხვეს. მეურნეობა კი ამ სამეურნეო მხარეში ჯერ ისევ პირველყოფილ მდგომარეობაშია. იქ, სადაც ყოველ უმაღლეს კულტურას, ჩაის მცენარისა და ფორთოხალიმონ-ზეთისხილიდან მოკიდებული, შეიძლება მოჰკიდოს კაცმა ხელი, მთელი მეურნეობა მარტოოდენ სიმინდის თესვით განისაზღვრება; იქ, სადაც საუკეთესო ჯიშის ვაზის მოშენება და შამპანისებური ღვინის დაყენება შეიძლება, მწკლარტე „ადესის“ ღვინის კეთებას სჯერდებიან; იქ, სადაც ბუნება ხელს უწყობს მეოჯახეს აბრეშუმის ჭია წელიწადში ორჯერ გაიჩინოს და საუკეთესო აბრეშუმეულობით უცხო ქვეყნებს კონკურენცია გაუწიოს, სწორედ ამ უცხო ქვეყნიდან შემოტანილ აბრეშუმეულსა აქვს ბაზარი.

სხვათა შორის, როგორც ზევითაც ვსთქვით, გურიაში აბრეშუმის ჭია შესანიშნავად ხეირობს. მართალია, აქ დიდძალი აბრეშუმის მოწვევა შეიძლება, მაგრამ, სავალალოდ, გურია დღემდე სხვის მუშად ითვლება. იმის მაგივრად, რომ თვითონა ნახოს რაიმე ხერი, მისი ნაოფლარითა სხვა, მექათახორა,

უშრომლად სარგებლობს. რაკი გურიაში ნაქსოვი აბრეშუმე-
ულობა ადგილობრივ ბაზარს არა სცილდებოდა და არც აქაუ-
რების მიერ ტლანქად ამოღებულ ძაფსა ჰქონდა გასაგალი,
ჩარჩებმა გურულებისაგან მარტო აბრეშუმის ჭიის პარკის
ყიდვა დაიწყეს. ფუთ პარკში 4-5 მანეთს აძლევდნენ ეს ჩარ-
ჩები და მერე იმავე ფუთ პარკს ხუთ თუმნადა ჰყიდდნენ, ესე
იგი, მწარმოებელი სჯერდებოდა იმის მეათედს, რასაც ჩარჩი
მზამზარეულ საქონელში იღებდა. მოდი და ნუ დასჯერდები,
როცა თავზევით ძალა არა გაქვს! გურული წყევლიდა ჩარჩს,
„უღვთოს“, „უღის კერძს“ ეძახდა, მაგრამ ბოლოს მაინც
იმავე „უღვთოს“ უნდა დაღრეჯოდა: „შენი ჭირიმე, წაიღე,
გამისაღეო“.

ძალზე გამწვავდა საქმე. შეგნებულმა ნაწილმა ადგილობ-
რივი საზოგადოებისამ გადაწყვიტა მიპშველებოდა მწარმოე-
ბელს, ეხსნა ჩარჩის ხელიდან, შუამავლად გაჰხდომოდა მწარ-
მოებელსა და მომხმარებელს და მათი ცხოვრებაც გაეუმჯო-
ბესებია და წარმოებაც გაეძლიერებია.

უნდა დაეარსებიათ ამხანაგობა. ამ ამხანაგობას აზრად
უნდა ჰქონოდა: გაეგრცვლებინა გურიაში მეაბრეშუმეობა:
საქმე ისე დაეყენებია, რომ გურიიდან შეუძუშავებელი მასალა
კი არ გაეზიდნათ, არამედ შემუშავებული, და ფული, შრომის
ფასი, ერთი ოცად დატრიალებულიყო გურიაშივე. რა თქმა
უნდა, არც თავის-თავი უნდა დაჰვიწყებოდა ამ მომავალ ამხა-
ნაგობას. დროც ხელს უწყობდა: ჩვენი ქვეყნის სხვა კუთხე-
ებში მარტოდენ „ამხანაგობის“ დაარსების შესახებ ლაპარა-
კობდნენ, ხალხი თანაგრძნობით ეკიდებოდა ამხანაგობის და-
არსების აზრს.

ბოლოს, 1896 წელს, დაარსდა ეგრედ-წოდებული „შუამა-
ვალი“, ანუ გურიის სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობა, რომელშიც ყველას შეუძლია ჩაეწეროს, თუ კი საწევრო ფულს,
ერთ თუმანს, წარმოადგენს. საუკეთესო ნაწილი ოზურგეთისა,
და კერძოდ გურიის მკვიდრთა, დიდი ალტაცებით მიეგებნენ
ამ ახალ ამხანაგობას, რომელსაც შეეძლო შეეცვალა მათი
მდგომარეობა, შველა, დახმარება მიეცა.

პირველში „შუამავალს“ 500 მანეთი-და შეუგროვდა სა-
წევრო ფული. რა თქმა უნდა, ამ თანხით შორი მანძილის გავ-
ლა არ შეიძლებოდა. რადგან საქმის დაწყება ეჩქარებოდათ,

ხოლო ფული არ ჰქონდათ, 8,000 მანეთი ისესხეს. მოქმედებენ რაიონად პირველად აირჩიეს დ. ლანჩხუთი. აქ იყრიდნენ თავს აბრეშუმის პარკის მყიდველები. რა თქმა უნდა, ამით არ ეკამ-ნიკათ მეტოქის ნახვა და ისიც შინაურისა.

პირველ წელიწადსვე „შუამავალმა“ აბრეშუმის პარკის ფასი ერთი-ორად ასწია: 4-5 მანეთის მაგივრად ერთ ფულთ პარკში 10 მანეთს აძლევდა. უცხოელები იძულებული გახდ-ნენ ამ ფასად ეყიდნათ პარკი. ამ მეტოქეობით სარგებლობდა გლეხი — მწარმოებელი. გლეხმაც მოიგო იმ წელიწადს და „შუამავალსაც“ 1,300 მანეთი წმინდა მოგება დარჩა. ლან-ჩხუთშივე გახსნა „შუამავალმა“ სახელოსნო, აბრეშუმის ძა-ფის ამოსართავად, გამოიწერა მანქანები ხონის მეაბრეშუმეთა ამხანაგობისაგან და სოფლის ქალებს მშვენიერი წმინდა ძაფის ამოღება შეასწავლა.

ამავე დროს „შუამავალმა“ გახსნა განყოფილებები საჯივ-ხოსა და სოფ. დვაბზუში (ოზურგეთის ახლოს). შეიძინა მიწა, ზოგიც უსასყიდლოდ შესწირეს მემამულეებმა (მამულაიშვი-ლებმა დვაბზუში). მეორე წლისათვის „შუამავალმა“ 4,000 მანეთის საღი თესლი ნისიად დაურიგა ხელმოკლე სოფლელებს. ამით დიდი თანაგრძნობა და პატივისცემა დაიმსახურა ნორჩმა ამხანაგობამ საზოგადოებისა და წევრთა რიცხვი თან-და-თან ემატებოდა.

თუმცა ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ არც მოწინააღმდეგეთ ეძინათ; განსაკუთრებით ვაჭრებს. ესენი ჰფიქრობდნენ და დღესაც იმ აზრისანი არიან, რომ „შუამავლის“ გაძლიერება, კერძო, სათითაო ვაჭრებს თუ ბოლოს არ მოუღებს, არც ხეირს დააყრისო; თუ გაძლიერდა ეს ამხანაგობა, ხელში ჩაიგ-დებს მთელ აღებ-მიცემობას და ჩვენს დუქანს აგვალაგები-ნებსო. აი, სწორედ ვაჭრობის ერთის ხელში მოსალოდნელმა კონცენტრაციამ დაუფრთხო ძილი ვაჭრებს და გადასწყვიტეს ხელი შეეშალათ „შუამავლის“ მოქმედებისათვის, ფრთის გაშ-ლის ნება არ მიეცათ.

ამ განაფხულზე ოზურგეთში ისეთ ვაჭრებს დაუწყიათ თურმე აბრეშუმის ჰიის პარკის ყიდვა, რომელთაც თავის დღეში არ უყიდნიათ პარკი, და აბაშასა და ლანჩხუთში ჩამო-სულ ჩარჩებისათვის მიეწოდებიან. მიუხედავად ამისა, „შუა-მავალი“ უფრო გაორკეცებული მხნეობით მოქმედებდა. წლე-

ულს 16,000 მანეთის პარკი უყიდნია, გაუშვრია თავის ფარ-
დულებში და ასე მომზადებული პარკი ფუთი 43 მანეთად
გაუყიდნია. ყოველსავე ხარჯს გარდა, „შუამავლის“ წევრებს,
4,000 მანეთი წმინდა მოგება დარჩენიათ.

როგორც ვთქვით, ნლობა დიდი დაიმსახურა „შუამავალ-
მა“. დილაღ ექნება ნლობა ისეთ დაწესებულებას, რომელიც
წონაში არავის ატყუებს, ფულს ნაღდად აძლევს და, ამასთან,
სხვაზე მეტს თუ არა, ყოველსავე შემთხვევაში, ნაკლებს
მაინც არ აძლევს საქონლის პატრონს.

„შუამავალმა“, გარდა აბრეშუმისა, მიმდინარე წელს ბაზა-
რი გაუჩინა გურიის სოფლების ხილსაც. გურიაში ხილი აუა-
რებელი მოდის და, ამასთან, კარგი ღირსებისაც, მაგრამ პატ-
რონი კი ხეირს ვერასა ხედავს: ან შენახვა არ იცის, ან ვერ
გაუგზავნია საღმე სხვაგან და რიგიან ფასებში ვერ გაუსადე-
ბია. თუ გაიტანა, ოზურგეთს ვერ გასცდება. დღეს კი აღებ-
მიცემის საგანი გახდა: თაფლი, თაფლის სანთელი, თხილი,
ვაშლი და სხვ. ყველაფერში ერთი-ორად ასწია ფასები „შუა-
მავალმა“. თხილი წინა წლებში ექვს აბაზს ზევით არ გაყიდუ-
ლა ფუთი, წლეულ კი „შუამავალი“ ცამეტ აბაზადაც ჰყიდუ-
ლობდა ფუთს. თაფლის სანთლის ფასი 16—18 მანეთი იყო
ფუთზე. წლეულ 22 მანეთს იღებდნენ სოფელნი იმავე სა-
ქონელში. ბაზარი გაუჩინა აგრეთვე ვაშლს, მსხალს, ბროწე-
ულს. მარტო თხილი 2,200 მანეთისა იყიდა „შუამავალმა“,
ვაშლი, მსხალი და ბროწეული — 2,400 მანეთისა, სანთელი —
1,200 მ., თაფლი — 1,600 მანეთისა. ყოველივე ეს მიდის რუ-
სეთის ქალაქებში და კარგი მოგებაცა რჩება ამხანაგობას.

ამავე დროს მოქმედებს ქ. ოზურგეთში „შემნახველ-გამ-
სესხებელი“ ამხანაგობა, ოზურგეთის მკვიდრთაგანვე შემდგა-
რი. 20 წელიწადზე მეტია, რაც ეს ამხანაგობა ოზურგეთში
არსებობს. ოპერაცია მისი, ცოტა არ იყოს, შეფერხებული
იყო აქამდის, რადგან საქმის მმართველებმა ცოტა ახირებუ-
ლად შეხედეს ამ საქმეს. მთელი ამხანაგობა რამდენსამე კაცს
ჩაუვარდა ხელში, ისინი იყვნენ სარევიზიო კომისიის წევრე-
ბიცა და გამგეობისაცა. ბოლოს, იქამდე მივიდა საქმე, რომ
უფროსერთმა მკვიდრთაგანმა არც კი იცოდა, თუ არსებობდა
ოზურგეთში ამისმაგვარი-რამ საკრედიტო დაწესებულება. ამ
ზაფხულში ინტელიგენცია ჩაერია საქმეში, ახალი წევრები

ანრჩია როგორც გამგეობისა, ისე სარევიზიო კომისიისა, ასე რომ, იმედია, ეს დაწესებულება ჯეროვან სამსახურს გაუწევს ოზურგეთის ხელმოკლე მკვიდრთა.

ახლა შევიხედოთ აქაურს საქალაქო წიგნსაცავში, რომელიც ქალაქის თვითმმართველობის მეთაურობით დაარსდა ამ ზაფხულს. ოზურგეთმა ამ მხრივ, თბილისის და ქუთაისის შემდგომ, ყველა ჩვენს დაბა ქალაქებს გაუსწრო, თვით ბათუმსა და ფოთსაც კი, რომელთაც ოზურგეთი ქონებრივად ვერც კი შეედრება. წიგნსაცავს ერთი კარგი მოზრდილი ოთახი აქვს დათმობილი ადგილობრივ კლუბში. რუსულ განყოფილებას ამშვენებს ნაწერები რუსეთის საუკეთესო მწერალთა: ნეკრასოვისა, გოგოლისა, ლერმონტოვისა, შჩედრინისა, ტურგენევისა, ლ. ტოლსტოისა და სხვ. რამდენიმე სამეცნიერო წიგნებიც ურევია რუსულ ენაზედვე. ქართულ განყოფილებაში შეხვდებით, რა თქმა უნდა, ჩვენი საუკეთესო მწერლების ნაწერებს და სხვა გამოცემათა. წიგნები დაკავშულია სადად და მაგრად და მოთავსებულია ორ განჯინაში. მათი რიცხვი 600-ს გასცდება. წიგნსაცავი ახალ-ახალ წიგნებსაც იძენს შეძლები-სადაკვალად და აზრად აქვს ისეთნაირად მოეწყოს, რომ შიგ ინტელიგენტ კაცს ყოველგვარი წიგნის მოპოება შეეძლოს. კავკასიის დროგამოშვებითი გამოცემანი წიგნსაცავს ყველა მოსდის. რუსეთიდან რამდენიმე საუკეთესო თვიური ჟურნალი და გაზეთიც აქვს გამოწერილი.

ყველას შეუძლია წიგნსაცავში შესვლა და უსასყიდლოდ ჟურნალ-გაზეთებისა და წიგნების კითხვა. ხოლო ვინც შინ წაიღებს, მცირედ ფასს იხდის. მკითხველები წიგნსაცავს არ აკლია, მათი რიცხვი დღითიდღე მატულობს. უეჭველია, თავის დროზე ეს ნორჩი დაწესებულება დიდ სამსახურს გაუწევს აქაურებს, განსაკუთრებით აქაური ვაჭრების ნოქრებს, რომელთაც აქამდე არ იცოდნენ თავისუფალი დრო რისთვის მოეხმარათ. წიგნსაცავს გავლენა ექნება აგრეთვე ყომარბაზობისა, სამიკიტნობებში ფუჭად დროების ტარების და ათასგვარ უწესობების შემცირებაზე.

წიგნსაცავს უვლიან აქაური ქალები. შვიდ ქალს აქვს ნაკისრი კვირაში ერთხელ მორიგედ იყვენენ ხოლმე. საუცხოვო წესიერებაა წიგნების კითხვის დროს წიგნსაცავში.

წიგნსაცავი ქველმოქმედთა ფულით არის დაარსებული, ხა-

ნაც წარმოდგენები და სალიტერატურო საღამოები გაუმართავთ მის სასარგებლოდ. დღესაც მისდის წიგნსაცვალებას სხვა კუთხიდან შემოწირულება თუ ფულით, თუ წიგნებით.

ამავე წიგნსაცავში ყოველკვირაობით შეკრებილ საზოგადოებას უკითხავენ ხოლმე სხვადასხვა ლიტერატურულ ნაწარმოებს, და ეს საქმე ჩაბარებული აქვთ აქაურ ქალებს. სხვა ქალაქებში მკვიდრთათვის ასეთი საქმე უცხოა. სწორედ სანუგეშო საყურებელი გახლავთ, როცა კვირაობით სახლიდან გამოსული ხალხი, ათასფრად მორთულ-მოკაზმული, ქალი თუ კაცი, სამკითხველოსაკენ მიეშურება, წიგნი უნდა წაიკითხონო.

საინტერესოა აქვე ჩაუთოთ სია კავკასიის იმ ქურნალ-გაგეტებისა, რომლებიც ოზურგეთის მკვიდრთ მოსდით. „ივერია“ — 28, „მეურნე“ — 28, „ცნობის ფურცელი“ — 26, „კვალი“ — 22, „მოამბე“ — 8, „ჭეჭილი“ — 8, „მწყემსი“ — 7, აკაკის „კრებული“ — 14, „ახალი მიმოხილვა“ — 18, „კავკასია“ — 8 და „ტფილისის ფურცელი“ — 1.

ზემოთ აღნუსხულ დაწესებულებათ ოზურგეთის ინტელიგენციამ მხარში ამოუყენა ახალი ამხანაგობაც, — მე მოგახსენებთ ცენტრალური წიგნის მაღაზიის დაარსების შესახებ, რომელიც იმავე საამხანაგო წესით იხსნება, როგორითაც გაიხსნა აქ არა ერთი და ორი დაწესებულება. ყოველი წევრი იხდის თითო თუმანს. ამხანაგობის ინტერესი მოითხოვს — მის წევრებად მომეტებულად მასწავლებელნი იყვნენ. აზრად აქვს: მთელი გურიის სკოლებს, წიგნსაცავეებს, სასოფლო კანცელარიებს მიაწოდოს ყოველგვარი სახელმძღვანელო და საკითხავი წიგნები, საკანცელარიო ნივთები და სხვ. ერთის მხრით უნდა გააადვილოს დასახელებული ნივთების შეძენა, და მეორედ — შედარებით, იაფად მიაწოდოს მუშტარს. აქამდე ამ მხრივ გურია დიდ გაჭირვებაში იყო: რვეული, რომელიც თბილისში 2 კაპეიკად იყიდება, ოზურგეთში ან სხვაგან, მედუქნემ შეგირდს უეჭველად შაურად ან მეტად უნდა მიჰყიდოს. ამნაირადვე იყიდება წიგნებიცა. გარდა ამისა, უბრალო წიგნის შეძენა რომ უნდოდეს კაცს, უნდა, უეჭველად, თბილისიდან გამოიწეროს. ფოსტის ხარჯს თქვენი ჰირი წაუღია, საქმე ის გახლავთ, რომ სანამ რომელიმე მიყრუებულ სოფლამდე გამოწერილი წიგნი მოაღწევდეს, ერთ თვეზე მეტი მაინც გაივლის. ხსენებულ ამხანაგობას გადაწყვეტილი აქვს პირდაპირ თბი-

ლისთან და რუსეთის მეჭარხნეებთან დაიჭიროს საქმე და აქედან დაიბაროს ყოველივე მასალა უშუამავლოდ, რომ თვითონაც იაფად დაუჭდეს და მუშტარსაც მცირედი გასამრჯელო გამოართვას. ერთიც იქნება მოგებული და მეორეცა. მოგების გარდა მუშტარი მადლობელიც დარჩება.

საზოგადოდ, მთელ ქალაქსა და კერძოდ ამ „ამხანაგობათა“ და დაწესებულებათა დარაჯად უდგა ქალაქის თვითმმართველობა, შემოდებული 1896 წელს. ქალაქის თავად მოწვეული ჰყავთ ახალგაზრდა უნივერსიტანტი, ოზურგეთის მაზრისავე მკვიდრი. რაც აქამდე დააკლდა ქალაქს უპატრონობითა და მოუვლელობით, ახლა ცდილობს თვითმმართველობა, შეივსოს. მართალია, მთელი წლიური ბიუჯეტი ქალაქისა სამასოთხას თუმანს არ აღემატება, მაგრამ ამით გულს არ იტენს თვითმმართველობა, გაორკეცებული მხნეობით ეკიდება ყოველსავე დაბრკოლებასა. ბევრი კითხვები აღძრა თვითმმართველობამ, რომელთაც სამაზრო მნიშვნელობაცა აქვთ. თვითმმართველობამ შეაფასებინა ქალაქის უძრავი ქონება შემოსავლის კვალობაზე. თვითმმართველობა ცდილობს ოზურგეთში სავაეო პროგიმნაზია დააარსოს, თვითმმართველობამ გაუხსნა მკვიდრთ საჯარო წიგნსაცავი, თვითმმართველობავე ცდილობს სამუდამო თეატრი შეაქენინოს ოზურგეთსა, ბოლოს, თვითმმართველობავე თავობს ოზურგეთში საექიმო თავშესაფარის დაარსებას და ექიმის მოწვევასა და სხვ...

სანუგეშო ის არის, რომ იმ დროს, როცა ჩვენი სამშობლოს სხვა ქალაქებსა, იმათაც კი, სადაც თვითმმართველობა არის შემოდებული, საღათას ძილითა სძინავთ, ოზურგეთი, ეს ბატარა და ღარიბი ქალაქი, წელეებზე ფეხს იდგამს, აწუხებს ცასა და ქვეყანას: ეს გვინდა, ეს გვესაჭიროება, ეს დაგვიარსეთო!... აქაც ყველაზე მეტად აშკარად ჩანს გურულის ცოცხალი ბუნება: ათასნაირ გზას ეძებს — გასაჭირს მოუაროს, ოღონდ კი ფონს გავიდეს სადმე. გულს იმედი გესახებათ, როცა იმით უყურებთ...

დასასრულ, შევიხედოთ აქაურ ოჯახშიაც. ყველაფერს ცხადი ნიშანი ეტყობა კულტურულობისა, ან სურვილი მაინც აქვთ ამისი. მთელ ოზურგეთში ოთხი მანდილოსანი დავინახე ქართულად თავდახურული: ორი მათგანი, ხანში შესულები,

გურიელების ოჯახს ეკუთვნოდა და ორიც მღვდლებსა იყო. შიდაქრელი ლაპარაკი აქაც იკიდებს ფეხს, განსაკუთრებით ეგრეთწოდებულ ინტელიგენტურს ოჯახებში. გურული კილოც სიმღერისა თანდათან ადგილს უთმობს „ევროპულს მოტივებს“. ყოველ ოჯახში ნახავთ გიტარასა, ამასთან, ყველა გასათხოვარს სირცხვილად მიაჩნია ზედ დაკვრა არ იცოდეს. სამწუხაროდ, ჩვენი ხმატკბილი ჩონგური ყველას დავიწყნია, აბუჩად აუგდია. მთელი ოზურგეთი რომ შემოიაროთ, გაგიჭირდებათ მისი ნახვა. ჩონგურზე დაკვრა თუ იციან, ისევ ძველებმა. ვერც დაირასა ნახავთ სადმე. ერთი საიდუმლო ენაც იციან ზოგიერთ ოჯახში. ამ ენაზე ისე მარდად და ადვილად ლაპარაკობენ, როგორც ქართულად. საიდუმლო ამ ენისა ის არის, რომ მთელ სიტყვას უკულმა ამბობენ.

ახლა გადავიდეთ აქაურ სოფლებზე.

V

ოზურგეთიდან შემოქმედამდე. — გარეგნობა აქაური სოფლისა. — გზა. — მუხილე გოგო-ბიჭები. — „ჭვარი“. — შემოქმედელნი. — დუმბაძიანთ გვარი. — მიტროპოლიტი იაკობ დუმბაძე. — შდ. ბეუჯი. — უხილობა. — ეშმაკების ბუნავი და მამა გიორგი დუმბაძე. — მღებარეობა შემოქმედის მონასტრისა. — ძველი სიძლიდრე მონასტრისა. — მასი გაქურდვა. — შემოქმედის „გულანი“. — წინაართა შრომის მოყვარეობა.

გურიაში საპატრიო ადგილი უჭირავს სოფ. შემოქმედს თავისი დიდებული წარსულით. აქ ძველის-ძველიდან აღმართულია დიდი მონასტერი, სადაც ისხდნენ მიტროპოლიტები, „შემოქმედლებად“ წოდებულნი, რომელნიც ქრისტიანობას იცავდნენ და იფარავდნენ მამადის სარწმუნოების ფანატიკოს აღმსარებელთაგან. დიდებული წარსულის მოსაგონებლად ეს მონასტერ-ტაძარი დაგვშთენია.

შემოქმედი ოზურგეთის აღმოსავლეთ მხარეს მდებარეობს, 5 კილომეტრის მანძილზე. ზაფხულობით ყოველ ნახევარ საათში გადის ოზურგეთიდან ჯაგვი ამ სოფელში წამსვლელთათვის. კაცის თავზე ახდევინებენ სამ შაურს. ხალხი ბლომად დადის აქეთკენ, რადგან ზაფხულობით შემოქმედის ჰავაც განთქმულია.

მკათათვის სიცხე იდგა. მწვანე ხავერდის სამოსელს ბუნებისას მზე ბლუჯა-ბლუჯა აყრიდა სხივების კონას, როცა ოზურგეთიდან გავედით. ჯაგვზე მხიარულმა კამპანიამ მოიყარა თავი. არც ახალუხ-შემოგლეჯილი, გაქნილი, გურული მეჯაგვე ჩამორჩა ენის სიმახვილეში ჩვენი კამპანიის წევრებს. მხიარულად გავედით ოზურგეთიდან, სიცილით; სტუმართმოყვრულად შემოგვეგება ბუნებაცა და სოფელიცა.

მარჯვნივ დაგვრჩა ფერდობზე წამოდგმული ორსართულიანი სახლი ქაიხოსრო გურიელისა, გურიის ეპისკოპოს გაბრიელის (ტუსკიას) მიერ შეძენილი, სადაც ეს უკანასკნელი 1882 წელს გარდაიცვალა. ქალაქიდან გავედით, მაგრამ კარგა ხანს ვერ შევამჩნიე საზღვარი სოფელსა და ქალაქს შუა, — ისე ჰგავდა ერთი მეორეს, ისე ცოტა იყო მათ შორის კონტრასტი. იგივე სარკმლიან-ბუხრიანი ოდეები. იგივე ხეებით სავსე და შემოღობილი ეზოები, მცირედი განსხვავებით, სახელდობრ: სოფელს უფრო მეტი შემოეღობნა ეზო, ვიდრე ოზურგეთის მოქალაქეს. ყველა ეზოში გამოჭიმულია მშვენიერი, ყავერით გადახურული ფიცრული სახლები აქაური გლეხისა. ორორი სარკმელი, ფარდებიანი, კოხტად გასცქერის გზას. განიერი აივნის რიკულზე გადაფენილია გასამზებებლად მშვენიერი ლოგინი, რომელიც ქართლელს ან იმერელ გლეხს სიზმარშიაც გაუჭირდება ნახოს. საამო სურათის დასამთავრებლად გურული ლამაზი ქალი თამამად გასცქერის ცნობისმოყვარე თვალებით გამვლელსა.

მხოლოდ ათასში ერთგან თუ დაარღვევს ამ საერთო ჰარმონიას დაფხვილი, ისლით გადახურული და განზე წაწოლილი ფიცრის სახლი მეტად ხელმოკლე გლეხისა. ეზოს ღობე სანახევროდ დანგრეულია, კოინდრის მაგიერ შამშია ამოსული, სქელ კანიანების ჩამომავალს არავინ უშლის თავისუფლად ცხოვრებას. ისიც დინვით ჩიჩქნის მიწას და სახნისგავლებულს ამსგავსებს იქაურობას, ან ლენჯოში განცბრომითა ჰგორაობს. ცხვირწინ, გამოზნეჭილივე ნალია (სასიმინდე) დგას, ქვეშ აწყვია: აქაური პატარა ტანის, ბრტყელ-თვლებიანი ურემი, სახნისი და საწნახელი.

დასასრულ, ჰასთან, რომელიც აქ ყოველ ეზოშია, გლეხის ქალი, დიასახლისი, მეტად თავისუფლად ჩაცმული, ქვაბით წყალს აცხელებს, წინ გობი დაუდგამს და სარეცხსა რეცხავს.

ჩვენს დანახვაზე ხოხობივით თავსა ჰმაღავს. რამდენიმე, დღე-ღამეობილა ბალები გარს შემოხვევიან და ჭოჭში პაწია წინს-ქვილებს აკეთებენ.

გზა მშვენიერია, ვიწრო რომ არ იყვეს. ორი ურემი ერთ-მანეთს რომ შემოხედება, ერთ-ერთმა უეჭველად თხრილისა-კენ უნდა გადაუხვიოს, თორემ ისე ერთი-მეორეს გზას ვერ უქცევს. გზის იქით-აქით მთლიანი ღობეა გავლებული. ყველ-გან თხმელები და ზედ გაშვებული ვახებია. ხან სიმინდის ყა-ნები იწყება, აქა-იქ ღომიც გამოფრევა.

გზის პირას სოფლის გოგო-ბიჭები დგანან და მგზავრს წინ ეღობებიან. ხელში ან ხილით სავსე კალათები, ან კიდევ ვა-რიები უჭირავთ და ბროლივით თეთრი, მიჯრით მიწყობილი კბილების გამოჩენითა ვთხოვენ: „ჩემო ბატონო, იყიდეთ, ია-ფად მიირთვიეთ“. განსაკუთრებით პატარა ქალების, ან რო-გორც აქ ეძახიან, „ციცების“ სილამაზე იპყრობს ძალაუნებუ-რად თქვენს ყურადღებას. ფეხშიშველად, თავთ არა ხურავს-რა, ტანისამოსიც ძლივას უფარავს სიშიშველეს, მაგრამ ამნაირადაც მიმზიდველია მისი ცეცხლის მფრქვევი შავი თვალები, მშემოკიდებული, სანდომიანი სახე. ხანდახან მარტო იმისთვის ევაჭრები განგებ, რომ მეტხანს ვუცქიროვო. თან საკვირველი ერთი გარემოებაც არის, უმრავლესობა შავგვრე-მანები არიან, მაგრამ მათ გვერდით ხედავთ სრულებით ქერას, თითქმის თეთრ-თმიანს, ქროლა-თვალებიანს. ძალაუნებურად ეკითხებით თქვენს თავს, საიდან დაიბადა ეს სხვადასხვაობა ტიპისა?

გავიარეთ სოფ. კვირიკეთი, რომელსაც, მსგავსად აქაურა სოფლებისა, რამდენიმე ოთხკუთხი კილომეტრის სივრცე ად-გილი უჭირავს. გვერდით დავტოვეთ სოფ. ჭალა. ამასობაში წამოვეწვიეთ მეორე ჯაგვს. ზედ ქალები-ლა ისხდნენ. სანამ დაუშხარდამხარდებოდით, ერთმა წევრმა ჩვენი კომპანიისამ, ჯაგვიდან გადაიწია, თურმე იმათ ათვლიერებდა, თავი ვერ შეიმაგრა და თქვენი მოწონებული სასახლე აავო. მის იღბალ-ზე, ღობე შეხვდა იქვე და იმან შეიმაგრა, თორემ მისი სახე საექიმო გაგვიხდებოდა. ჭერ ერთი უბედურება ვერ მოენელე-ბინა ლამაზთა სქესის თაყვანისმცემელსა, რომ, გულის გასა-ხეთქად, მეორე უბედურება ზედ დაერთო. ჯაგვიდან გადმო-ვარდნილ კავალერის ნახვაზე წინწასულმა ქალებმა სიცილი

ვერ შეიკავებს. ერთი თანაგრძნობის სიტყვაც კი არ უთხრეს... ასეთმა გულქვაობამ ჩვენი თანამგზავრი საგონებელს ჩააფდო და, ცოტა არ იყოს დაღონებული, ჯაგვზე დაჯდა.

ხუთი კილომეტრი ისე გავიარეთ და ისე ავედით შემოქმედში, რომ არც კი შეგვიტყვია. სოფლის შუა ადგილას, რომელსაც „ჯვარს“ ეძახიან, რამდენიმე დუქანია ხისა, ზოგი საფართლე, ზოგიც საწვრილმანო. თავში უდგას მშვენიერი შენობა სოფლის სასამართლოსი, ანუ, ადგილობრივად რომ ეთქვათ, „კანცელია“, იმის გვერდით მშვენიერსავე შენობაშია მოთავსებული სკოლა. აქვე გახლავთ წიგნსაცავი, აქაური მემამულის, თავ. კოწია გურიელის მეთაურობით დაარსებული, რომელიც 300 მანეთი დაჯდომიათ.

მარცხნივ მშვენიერ ეზოებიდან მდიდრული სახლები მოსჩანს აქაურ მკვიდრთა. გეგონებათ, შეძლებული თავადები უნდა სახლობდნენ აქაო. მაგრამ, როგორც მითხრეს, აქ მოსახლეთაგანი თავადი ერთიც არ არის თურმე. აქვე სახლობენ დუმბაძენი, რომელთა გვარშიაც თავი შეინახა ჩვენს დრომდე გურულმა, ეგრედ წოდებულმა დუმბაძეების კილომ საეკლესიო გალობისამ, ამ რამდენიმე წლის წინათ ფილ. ქორიძის შიერვე ნოტებზედ გადაღებულმა. ამ გვაროვნობას ამ მხრივ იგივე მნიშვნელობა აქვს გურიისათვის, რაც ძმათა კარბელაშვილებს და კარგარეთელებს ქართლში, ჭალაგანიძეთა — სამეგრელოში. თვითონ ანტონ დუმბაძე, 80 წლის მოხუცი, რომლისაგანაც გადაიღო ნოტებზე ფილიმონ ქორიძემ კილო გალობისა, დღესაც ცოცხალია.

დუმბაძიანთ გვარი ისტორიული გვარია. ჩვენს საეკლესიო ისტორიაში ცნობილია შემოქმედელი იაკობ დუმბაძე, რომელიც მიტროპოლიტად იჯდა შემოქმედის კათედრაზე XVII საუკუნის გასულს. დ. ბაქრაძეს თავის „არქეოლოგიურ მოგზაურობაში“ მოხსენებული აქვს ხელნაწერი სასულიერო შინაარსისა „ფუტკარი“. ეს ხელნაწერი ინახება შემოქმედის მონასტერში და შემდეგი წარწერა აქვს თვით მიტროპოლიტ იაკობ დუმბაძის ხელით: „ეჰა შენ, დიდსა და ზესთა აღმატებულსა, ცათა მობაძავსა, საყდარსა შემოქმედისასა, ერთარსებით ქებულსა, სამებით დიდებულსა, ხატსა ღვთაებისასა, ჩვენ, მსასოებელმან თქვენმან, შენმავე მიტროპოლიტმა დუმბაძემან იაკობ, შემოგწირეთ წ-ა ესე ფუტკარი“.

ეს იაკობ ღუმბაძე, როგორც საქართველოს კათალიკოსი ანტონ I მოწმობს, ფრიად ჰკუიანი, მეცნიერი და დიდებული მოღვაწე ყოფილა. დიმ. ბაქრაძეს თავის წიგნში მოჰყავს პლ. იოსელიანის შეკრებილი ცნობები ამ დიდებული გვამის შესახებ: „იაკობ ღუმბაძემ სწავლა-განათლება მიიღო ტრაპიზონში; შემოქმედებად აკურთხა 1682 წელს იმერეთის კათალიკოსმა დავითმა (ნემსაძემ); 1687 წელს რომში გაემგზავრა; დიდი ამბით მიუღია პაპ ინოკენტის. იქიდან წამოუყვანია 7 კათოლიკეთა მისიონერი და წამოსულა საქართველოში, მაგრამ ეს მისიონერები შემდეგში აქედან განდევნილ იქნენ. რომ მოხუცდა, ათონის მთაზე გამგზავრებულია; მერე იერუსალიმს, სადაც აღსრულებულა კიდეცა“. იმავე პ. იოსელიანის თქმით, მიტროპოლიტ იაკობ ღუმბაძეს ორი ნაწერი დაუტოვებია: ერთი შესახებ მაჰმადის სარწმუნოების უარყოფისა და მეორეც „შვიდთა საიდუმლოთა“ შესახებ¹⁶.

თვითონ მონასტერი შემოქმედისა, როგორც უმრავლესობა საქართველოს ტაძარ-ეკლესიებისა, მალეობზეა ადგებული. სოფელსა და მონასტერს შუაში გიჟი მთის წყალი — „ბეუჯი“ ჩამოუდის, რომლის ნაპირები და თვით კალაპოტი სავსეა უზარმაზარი სიბი ქვებითა. ამ ქვებს ეს მდინარე შორი მანძილიდან შოაგორებს და მის ძალას წინ ვერაფერი უდგება. რაც კი რამ მოხვდება, განსაკუთრებით წყალდიდობის დროს, თან მიაქვს. სოფლელთათვის რისხვავა, თავზარდამცემია. მათს ნაოფლარსა და ნაჭირნახულევს ერთ წამში აქრობს, მიწასთან ასწორებს. იტაცებს ყანებს, სახლებს, შინაურ საქონელს და ზღვას ურთავს. წყალდიდობის დროს მღვრიეა, ისე კი თერთია, რძესავით, რადგან სულ შფოთავს, ქუხს, ლოდოდან ლოდს ეხეთქება, სდულს, თითქოს ცეცხლი შეუკეთებია ვისმეო. ზედვე ეტყობა, რომ თავისუფალი ადგილის, მთების შვილია, მთების ძუძუთი ნაზარდი.

მეტად დაუდევარი რამ არის ბეუჯი, კალაპოტის ცვლა საშინლად უყვარს. კიდევ ამიტომია, რომ ზედ მკვიდრი, სამუდამო ხიდის გაკეთება ვერ მოუხერხებიათ სოფლელთ. მარტო ზამთრობით თუ გასდებენ ერთ ორ ძელს, და ისიც გაზაფხულამდე ჩერდება. აღიდდება თუ არა წყალი, ეს სახელდახელო

¹⁶ დ. ბაქრაძე, „არქეოლოგიური მოგზაურობა“, გვ. 156.

ხიდრც თან მიაქვს და სოფლელთათვის გაღმა-გამოღმა ნაპირები მდინარისა შეკრულია. ამ დროს ყოველ უშიშარ მგზავონ ბეუჯის ჩქარი და მაგარი წყალი მეტად უღმობელად სჯის ხოლმე სითამამისათვის.

სცადეს კიდევცა შემოქმედში ამ წყალზე მკვიდრი ქვის ხიდი გაეკეთებიათ. მთელმა სოფლის საზოგადოებამ მიიღო მონაწილეობა, ადგილობრივმა მკვიდრმა იაგორ მამინაიშვილმაც ორას თუმანზე მეტი გაიღო თავისდა წილად ამ საკეთილო საქმისათვის, ბოლოს, როგორც იყო, დაამთავრეს ხიდი, მაგრამ ერთ წელიწადსაც ვერ ისარგებლეს სოფლელებმა ამ ხიდით. რამდენიმე ხნის შემდეგ წყალმა ჯერ ერთი მხრიდან შეაგლიჯა ნიადაგი, მერე მეორე მხრიდან, ბოლოს სულაც წაიღო 5000 მანეთად დამჯდარი ხიდი და დარჩნენ სოფლელნი უხიდოდ, ძველებურად.

ნახიდარის გაღმა, მარჯვენა ნაპირას, გორაკის ძირში გამოქვაბულია, რომელიც წინათ, დაყუდებული ბერების ბინა ყოფილა, ხოლო დღეს ტურებისა და ღამურების საბუდრად გამოხდარა. ცრუმორწმუნე სოფლელთა ფანტაზიას ეს ადგილი მიუვალად და უწმინდურ სულთა ბუნაგად გადაუქცევია. შიგ შესვლას ვინც გაბედავს, ავსულნი იჭერენო და აწვალევენო. ამ ოცი წლის წინათ შემოქმედში ღრმად მოხუცებული მღვდელი გიორგი ღუმბაძე ცხოვრობდა. რადგან ამ გორაკის კლდეში მშვენიერი საშენი ქვაა, ეს მღვდელიც ხშირად მუშაობდა აქ და ქვას აზიდვინებდა. ერთ საღამოს ამ გამოქვაბულს გაუარა, ეშმაკებმა დაიჭირეს და უწყალოდ დაეყუესო, დაუყარეს ხმა ცრუმორწმუნე სოფლელებმა... და სხვა მრავალი ამის მსგავსი ხმები იყო და დღესაც არის გავრცელებული ხალხში ამ გამოქვაბულის შესახებ. იმასაც კი ამტკიცებენ, რომ შიგ ტახტია, ოთახია და გაუქრობელი სანთელი ანთია მთელი წელიწადით.

მონასტერზე ასასვლელი გზა სამხრეთით იწყება, მოუხვევს აღმოსავლეთით და გორაკს ჩრდილოეთით აყვება. მთელ გორაკზე შეფენილია თხემელისა და ხურმის ხეები, ზედ გაშვებულია მტევნებით დახუნძლული ვაზები. აქ მოდიოდა და ახლაც მოდის, თუმცა ცოტა, განთქმული გურული ღვინო „ჩხავერი“. მთელი ეს ათ ქცევაზედ მეტი ვენახი მონასტრის საკუთრებას შეადგენს.

ასავლელი გზა მაინც და მაინც მოსხლეტილი არ არის. 20 წუთის განმავლობაში თავისუფლად ადის კაცი. მშვენიერი მდგომარეობა აქვს თვით მონასტერს: სამხრეთ-დასავლეთით მოსჩანს ჟუმათის მთა, აღმოსავლეთით — აჭარის მთების მწვერვალნი, დასავლეთ-სამხრეთით — ერთი ნაწილი გურიისა და ფირუზის ფერი შავი ზღვა, რომელზედაც ჩიტების ოდენად მოსჩანს სანდლების გაშლილი აფრები.

გალავნის კარებთან შემოგვეგება ერთი მორჩილი, რომელმაც მაშინვე შეატყობინა ჩვენი მისვლა მონასტრის წინამძღვარს, არქიმანდრიტ იოანეს (გვარად შავლიაშვილია, კახეთის მკვიდრი), აგრეთვე ჩვენი სურვილი მონასტრის დათვალიერებისა.

მონასტერი შუატანისაა და ორი ტაძრისაგან შედგება. ერთი (მარჯვენა) „ღვთაებაა“ და მეორე (მარცხენა) „ზარზმა“. ორივე ტაძარი ერთმანეთს მიშენებულია. შენობა ჟამთა ვითარებისაგან დაძველებულია, ხოლო ადამიანის დაუდევრობას თითქმის ბოლო მოუღია გურიის ისტორიულ ძეგლისათვის. ეტყობა ყოველთვის არ ყოფილა ეს ტაძარი გადახურული. წვიმას თავისუფლად უდენია და კედლები ისეა დამსკდარი, რომ მათი შეკეთება და განახლება შეუძლებელია. ამ უკანასკნელ ხანს, როგორც იყო, ყავრით გადაუხურავთ, მაგრამ ამით ბევრი ვერაფერი შევლებია გაფუჭებულ საქმეს. რომ დროითვე ეზრუნათ და წვიმა არ ჩაეშვათ, ეს კედლები ასე პირდაღებული არ იქნებოდა. გარედან სატირელ მდგომარეობას მონასტრისას შიგნითი მხარეც ბანს აძლევს. ყველგან წვიმის კვალი ატყვია, მზატვრობა თითქმის სულ ერთნაირად ჩამორეცხილა.

შემოქმედის მონასტერი არამც თუ გურიაში, მთელ საქართველოში მდიდარ მონასტრად ითვლებოდა. ეს იყო სამარხი ადგილი გურიელთა და ყოველი გურიელთაგანი მოვალეობადა თვლიდა რითიმე განემშვენიერებინა და გაემდიდრებინა ის ტაძარი, სადაც დაკრძალული იყო ძვლები მათთა წინაპართა და სადაც სიკვდილის შემდეგ თვითონ უნდა დამარხულიყო. აქ, სხვათა შორის, დასაფლავებულნი არიან: გურიელი მამია, დედა მისი დედოფალი მარინე, შემოქმედელი ეპისკოპოსები. აქვე განისვენებს მეუღლე ქაიხოსრო გურიელისა — ელისაბედ ერისთავის ასული, მეუღლე ბატონიშვილი ტარი-

ლისა — დესპინე, მთავრის ქაიხოსრო გურიელის ასული, შალაქია გურიელი და სხვანი.

გარდა იმისა, რომ გურიელნი პატრონობდნენ შემოქმედის მონასტერს და ყოველთვის უხვი შეწირულებით ამდიდრებდნენ ამ ტაძარს და საეკლესიო სამკაულებსა სწირავდნენ, აქვე პოვებდნენ უშიშარ ადგილს ძვირფასი ჯვარ-ხატნი, წამოსვენებული თურქთაგან დევნილ ქართველების მიერ სამცხე-საათაბაგოდან. წინაპარნი აწინდელ აჭარელთა, ოდეს განსაცდელის დღე დაადგათ, იმის ზრუნვაში იყვნენ, საეკლესიო ნივთნი და წიგნები მტრვალთა მუსვრისაგან გადაერჩინათ და უვნებლად გურიაში შეენახათ. ჩვენ რაც მოგვივა, მოგვივიდეს, ოღონდ წინაპართაგან გადმონაცემი განძი როგორმე დავიფაროთო, მტრებმა თავისი უღირსი ხელები არ შეახონ და არ შებღალონო.

1861 წელს შემოქმედის მონასტერი ქურდების მსხვერპლი გამხდარა. გაუტენიათ და წარუტაცნიათ რაც რამ მოუხლებიათ და რის წაღებაც შესძლებიათ. აჭარის მთებზე რომ ასულან, იქ გაჩერებულან. ამასობაში წამოსწრებიან გურიიდან წამოსული მღევრები, დაუჭერიათ ისინი და გაბაწრული ჩამოუყვანიათ გურიაში. ნივთები წაურთმევიათ. მათი კვალი ახლაც ატყვია შემოქმედის მონასტერში დაცულ ხატებსა: ზოგს თვალელები აქვს დათხრილ-დაჩიჩქნილი, ზოგს თვალ-მარგალიტი აქვს ამოგლეჯილი ბუდიდან და სხვა.

ერთი ნაწილი ამ შებღალული სამკაულისა ერთ ზანდუკში აქვთ შენახული. მაგრამ მაინც ძლიერ მცირე ნაწილია დარჩენილი იმ საუნჯისა, რომელიც ერთ დროს შემოქმედის მონასტრისა ყოფილა. ეტყობა, სასტიკი ყურადღება არა ჰქონია მიქცეული მის შენახვას. სხვათა შორის, აქა ყოფილა სახარება ძვირფას თვალმარგალიტით შეჭედულ-შემკული. მესამოცე წლებში ამ ძვირფას სახარების მაგიერ, რაღაც მანქანებით, მხოლოდ ვერცხლში შეჭედილი სახარება დარჩა ამ მონასტერში. როგორ, რა გზით დაიკარგა ესოდენი საუნჯე მონასტრისა — არავინ იცის...

ასეთი სავალალო მოვლენა შენიშნულია არა მარტო შემოქმედის მონასტერში, ეს დაუდევრობა და ჩვენი დავრდომა დაედო სარჩულად იმას, რომ გელათისა, ქვათახევისა, სიონი-

ზა და სხვა მონასტრებში ესოდენი ძვირფასი სამკაულთა, საუ-
 კუნოდ დაკარგული ჩვენი შთამომავლობისათვის ამბობენ, და საბუთიც არა გვაქვს არ ვირწმუნოთ, რომ შე-
 მოქმედის მონასტერს მდიდარი წიგნსაცავიცა ჰქონდაო. მარ-
 თლაც და, ყოვლად შეუძლებელია, რომ სამიტროპოლიტო კა-
 თედრაში მწიგნობარნი არ ყოფილიყვნენ. ერთი მათგანი,
 მიტროპოლიტი იაკობ ღუმბაძე შემოქმედელი უკვე მოვიხსე-
 ნიეთ ზემოთ. მათი გულმოდგინების ნაყოფია „გულანი“, შე-
 მოქმედში დარჩენილი. ის წარმოადგენს უზარმაზარი ტანის
 წიგნს, მშვენიერი ხელით და დიდი გულმოდგინებით დაწე-
 რილს სქელს ქალაღზე. ერთ კაცს კიდევ უჭირდება ამ „გუ-
 ლანის“ აწვევა. ეს წიგნი გადაუწერიათ XVIII საუკუნის პირ-
 ველ ნახევარში: ათანასე ქავეარაძეს, მთავარ-დიაკვანს იოანეს,
 მდივანს იოანეს, მღვდლებს საბასა და იოსებ ტუსკიებს. ერთ
 ალაგას მიწერილიცა აქვს „გულანს“ საბა ტუსკიას ხელით,
 რომ ამ წიგნის გადაწერაზე მთელი 18 წელიწადი უშრომნიათ.
 შემოქმედის „გულანს“, სხვა მინაწერთა შორის, ერთი საინტე-
 რესო მინაწერიც აქვს. ამ მინაწერში ჩამონუსხულია ისტორი-
 ული ამბები XVI საუკუნის დასაწყისიდან მოყოლებული
 XVIII საუკუნის გასვლამდე.

„გულანები“ ძველად ყველა შესანიშნავ ტაძრებსა ჰქონ-
 დათ და განძად ითვლებოდა. მისი გადაწერისათვის დამაშვრა-
 ლან არა ერთი და ორი კალიგრაფი. ზოგი მთელ თავის სი-
 ცოცხლეს ანდომებდა ასეთი წიგნების გადაწერასა.

VI

გომისაკენ. — გომელი გუშავი: ცხენის თავი. — გომი, როგორც სა-
 გარაკო ადგილი. — გომის ტყე. — წყლის ჩამური. — ფეხის ჩამუ-
 რი. — ღომის შემუშავება. — ღომის თევზა გურიაში. — სანთლის
 არაყი. — შეფუტკრეობა. — არყის ზღა. — გომის „ჩაქუხა“. — სტუმ-
 რად უოფნა გლეხისას. — „პაპა-ჯვარი“. — დაღვი. — მღალავი. —
 ოზურგეთში დაბრუნება.

შემოქმედს აკრავს სოფ. გომი, ცნობილი, სხვათა შორის,
 თვისი ჩაქუხათი, რომელიც შემოქმედიდან რამდენიმე კილო-
 მეტრის მანძილზედაა. დიდად გვიქვს ამ ჩაქუხას მშვენიერება,
 დიდძალი ხალხი დადის მის სანახავადაო. ჩვენც ფეხის ხმას

ავეყვით, ვსთქვით, იმერლისა არ იყოს, კვიცსაც გავხედნით და სიღედრსაცა ვნახავთო. დავსხედით ჯაგვზე, მაგრამ არ გავვივლია რამდენიმე მხარი, იძულებული შევიქვენით ძირს ჩამოვსულიყავით და ქვეითად გვევლო. გზა მკადა-ქვეებით არის მოფენილი და ჯაგვის თვლები ერთ მხარეს რომ აღი-მართებოდა, მეორე მხარეს ისეთნაირად დაეხეთქებოდა ქვას, რომ გულ-ღვიძლს არ არჩენდა ადამიანს.

გზის იქით-აქეთ ნაპირებზედ ჩაყოლებულია ქვის ყორის გალავანი ლობის მაგივრად, რაიცა მოწმობს, რომ ქვა აქ უხვა-დაა. ხეები უფრო და უფრო ხშირდება, მზის სხივი ვეღარც კი ატანს შიგ. ასე გგონიათ, სახლები ტყეში დგასო. ყველა მხრით რუების ჩხრიალი გესმით, ყანები და ეზოები სიგრძე-სიგანეზე ირწყვის; უეჭველია, გვალვა აქ საშიში არ იქნება. სახლებიც ახლო-ახლო დგას, ეტყობა, მიწა ძვირობს. ხეები ვაზებით არის დაბანდული. ზოგ ხეზე ლობიოც კი ვასულა და მისი წითელი ყვავილი ლამაზად არის შეხამებული ხის მწვანე ფოთლებთან. ლობიოს მოკრეფვა რომ მოუნდეს პატრონს, — 7—8 მხარის სიმაღლეზე უნდა ავიდეს ხეზე.

ლობების სარებზე თითქმის ყოველ მოსახლეს, გამოჩინებულ ალაგას, ჩამოცმული აქვს ცხენის გამხმარი თავები. არ შეიძლება კაცმა ამ თავებს ყურადღება არ მიაქციოს. ეს გახლავთ დარაჯი და მცველი აქაური კარ-მიდამოსი და აგრეთვე ჭირნახულისა. თუ ვინიცობაა ავი თვალის პატრონს შეშურდა თავისი მოყვასის ჭირნახული, გინა კარმიდამო და რაიმე სიბოროტე გაივლო გულში, ცხენის თავის დანახვაზე ყოველსავე მზაკვრობას ძალა ეკარგება და ნიშანში ამოღებულ მოსახლეს ვერას ავნებს. რა ადვილი საშუალებაა ჭირნახულის დაზღვევისა ყოველივე ბიფათისაგან!..

სახლები გზის იქით-აქეთ არის ჩარიგებული; ყოველი მათგანი თუ სამთვლიანი არა, ორთვლიანი მაინც არის. ყველა სახლს სამზარეულო უეჭველად ცალკე უნდა ჰქონდეს, მთავარ სახლიდან 15—20 მხარის მოშორებით. უმეტესი ნაწილი დღე-ღამისა აქაური გლეხის სახლობა ამ სამზარეულოში, ან როგორც აქ ეძახიან, „სამზადში“ ატარებს. იქა ხარშავს საკმელს, იქავე იშლის სუფრას, იქავე აქვს თათბირი ოჯახის განკარგების შესახებ. მთავარ სახლში, ან ოღაში, მარტო დასაძინებლად და სტუმრის მისაღებად მოდიან. როგორც სამეგრე-

ლო-იმერეთში, ცეცხლი აქაც შუა ალაგას უნთიანთ, კერაზე. იმის თავზე დაკიდულია საკიდელა, რომელზედაც თუჯის ქვაბ-სა ჰკიდებენ ხოლმე ღომის მოსახარშავად; აქვე იბოვება კეცი, მჭადის გამოსაცხობად და რამდენიმე სხვადასხვა სიდიდის ქოთნები ღობიოს ან სხვა რისამე მოსახარშავად. საჯდომად „ჯორკოს“ — ტლანქად გათლილ ჯირკვებს ხმარობენ. სუფრა იგივეა, რაც სამეგრელო-აფხაზეთში — გრძლად გათლილი $\frac{1}{2}$ ალაბის სივანე ფიცარი, თითო ალაბიან ოთხ ფეხზე დაყენებული, რომელსაც წინ ისე იდგამენ, რომ ზედ არაფერს აფარებენ.

აქაური შენობები სულ ხისაა, ორი ეკლესიაც შეგვხვდა გზაზე, ისინიც ხისა იყო. ზე-ტყე ბევრია და არც ისე ძვირი. სხვაგან რაც უნდა სიციხე იყოს, გომში მაინც გრილა. ამიტომ, ამ სოფელსაც ისე ეტანება ხალხი, როგორც შემოქმედ-სა. თან, მთაც ზედვე აკრავს. ჰაერით გომი ისეა განთქმული გურიაში, როგორც სურები, ასკანა, ვაკი-ჯვარი, ლიხაური და სხვ. ციება აქ სრულებით არ იცის. სამაგიეროდ, ზამთარი შედარებით, ცოტა არ იყოს, სუსხიანი იცის თურმე.

გომს ზედვე აკრავს მშვენიერი ტყე კოწია გურიელისა და ქაიხოსრო გურიელის მემკვიდრეთა, 15,000 დესეტინაზე მეტი. უმეტესი ნაწილი ტყისა ფიჭვ-ნაძენარია. გომელებს ამ ტყით უდგათ სული. მთელი ზამთარი შიგ მუშაობენ, ამზადებენ სახლის ასაშენებლად მასალას, მერე სოფელში ჩამო-აქვთ, სახლსა დგამენ და სხვა სოფლელებზედა ჰყიდნიან. ნაყიდს სახლს შლიან, ურემზე უდებენ და 30 კილომეტრისა და მეტ მანძილზე მიაქვთ. სახლის დაშლა და ხელახლა მისი დადგმა შეიძლება კაცმა ოთხ-ხუთ დღეში მოასწროს. ამავე ტყეში არიან ზამთრობით მეგრელი მწყემსები თავისი ჯოგითა. მემამულენი თითო სულ თხაზე საძოვრის ბაეს 25 კაპ. ახდევინებენ. მაგრამ თან ესეც კია, რომ ტყე საშინლადა ოხრდება. თხები ახალ მოზარდ ხეებს მოუკორტნელს არ უშვებენ. აქვე მუშაობენ აქარელნი და გარშემო სოფლელთათვის ხის ჯამ-ჭურჭელს ამზადებენ. ნადირი ტყეში აუარებელია, განსაკუთრებით შველი. ზამთრობით დღე არ გავა, მონადირეებმა ერთი-ორი შველი არ მოჰკლან.

მდ. ბეუჯი ამ სოფელზე გადის. სოფლელთ ამ მდინარედან ტოტები ვადმოუგდიათ და თითქმის ყოველ მოსახლეს თავის-

თვის პატარა, ერთთვალიანი წისქვილი აქვს. წისქვილის გვერ-
დითვე გაკეთებულია წყლის ჩამურები, ღომის საცეხავად.
მეტად სადა კონსტრუქციისაა ეს ჩამურები და, ვგონებთ,
მეტი არ იქნება მისი მექანიზმი მკითხველსაც გაეაცნოთ.

გრძლად ამოთხრილია მიწა; იქით-აქეთ დასმულ ბარჯგებზე
გადებულია ძელი, რომელზედაც დაკრულია ხუთი-ექვსი ალა-
ბიანი ძელი კოვზის ფორმისა. ამ ძელს ერთი ბოლო ამოღ-
რუტნული აქვს კოვზივით და შიგ ეტევა 5 საწყვამდე (საწყევ,
ადგილობრივი ზომაა სითხისა, უდრის 2 ფუტს) წყალი. სა-
ხელად ამ ნაწილს ჩამურისას ჰქვიან „კოვზი“. მეორე ბოლოზე
ამ ძელს გაყრილი აქვს პერპენდიკულარულად მოკლე, 1 მეტ-
რიანი სამი მკლავის სიმსხო ჯოხი — „წირისთავი“, რომელსაც
თავზე ქვა აკრავს, ორი ოყის (ოყა—3 გირვანქა) სიმძიმე, რომ,
როცა „კოვზი“ წყლით გაივსება და ძირს დაიწევს და წყალი
გადმოიღვრება, „წირისთავი“ მაგრად წამოვიდეს ქვეითკენ.
წირისთავს ქვეშ, დაუცვეთელობისათვის, თუნუქი ან რკინა
აკრავს. ქვეშ უდგას ამოჭრილი ჭურჭელი ქვისა, ქვევრის სა-
ხისა, მხოლოდ თავი უფრო ფართო აქვს, და შიგ ეტევა ორი
ქილა ღომი. ამას ჰქვიან „საცეხველი“. წირისთავი ან ურთხ-
ლისა უნდა იყოს, ან თელისა ან კიდევ სხვა რამ მაგარი ხისა.
საცეხველებს უფრო ალაგობრივ აკეთებენ. მთლად, ყველას
ერთად, ზემოაღწერილს, ჩამური ჰქვიან. თუ წყალი არ აკლია
ჩამურს, დღე-ღამეში ორ ქილა ღომს გაცეხავს, თუ არა და,
ერთსაც ძლივს მოერევა.

გარდა ამისა, აქეთკენვე სმარობენ მეორე ნაირ ჩამურს,
ეგრეთწოდებულ „ფეხის ჩამურს“. აი მისი სახეცა: ერთმანეთ-
ზე ორ-სამ ალაბის მოშორებით დასმულია ორი ბარჯგი, თითო
ალაბის სიმაღლეზე, ზედა დევს ლატანი, „ლივლივად“ (ღერ-
ძად) წოდებული, ამ ლატანზედ დაკრულია ჰორიზონტალურად
ზემოაღწერილი ძელი, მხოლოდ უკოვზოდ; ამ ძელს აქვს მარ-
ტო წირისთავი, რომელიც საცეხველსა ჰხვდება. ეს ძელი ღერ-
ძიდან ერთ მხარეს ნახევარ ალაბზე ცოტა მეტია გადაშვერილი
და ცალი ფეხი იქ უდგას მცეხველს (აქედან სახელწოდება მი-
სი — „ფეხის ჩამური“), ხოლო მეორე ფეხი გალაჯული აქვს
ისე, რომ „ლივლივი“ შუაში ხვდება. მცეხველის ტანის დასა-
მაგრებლად კაცის სიმაღლეზე ბარჯგებზე ლატანია გადებუ-
ლი — „სახელური“, თავის სისწვრივ, ორსავე ხელის მოსაკი-

დებლად. ჯერ დააწვება ფეხით ბოლოს, რომ თავი, სადაც წირისთავია გაყრილი, აღიმართოს; წირისთავი რომ აღიმართება, მცეხვაფი მეორე ფეხით ძირს დასწევს და დაჰკრავს საცეხველში ჩაყრილს ჩხოს (გაუცეხველ ღომის მარცვალს) და მარცვალსა და ნახორს (ჩენჩოს) ერთმანეთს აშორებს.

ღომის თაველებს გაცეხვამდე ლასტზედ გაშლიან და დაჰკიდებენ კერის ზემოთ, ცეცხლზე. ერთი დღე ჰყოფნის გასახმობად. მერე ჩამოიღებენ და ზოგი ხელით და ზოგიც ჯოხით თაველებს მარცვალს აცლიან. ამ მარცვალს ჯერ „გადაურევენ“ (გაანიავენ). გასანიავენლადა ხმარობენ „ვარცლსა“ — ერთი ალაბის სიგრძე და ერთ ნიშან (4 გოჯი) განის ხის გეჯას. მეორე ვარცლსაც ქვეშ დაუდგამენ. ერთი ქალი (გურიასი ღომის ცეხვა საქალო საქმედ ითვლება, მამაკაცი ამ საქმეში არავითარ მონაწილეობას არ იღებს). ხელში იღებს ღომით სავსე ვარცლს და ქვეშ დადგმულ ვარცლზედა ჰყრის ნელ-ნელა. მეორე ქალი კაბის კალთებს აიკრეფს და უქნევს გასანიავენლადა. ასე განიავენბული, მაგრამ ჩენჩოიანი (ნახორიანი) ღომი მიაქვთ ჩამურში გასაცეხვადა.

დიდი შრომა სჭირდება ღომის გაცეხვას, მაგრამ უფრო დიდი შრომა სჭირდება მის შემუშავებას. ჯერ ერთი, ნიადაგი, სადაც ღომსა სთესენ, უეჭველად მშრალი უნდა იყოს. თუ ქვიანი ნიადაგი არ არის, ჯერ თოხით უნდა მოიჩიჩქნოს მიწა, მერე მერულით (სამკაპიანი სამუშაო იარაღია ხისა, ორთითის მსგავსი) უნდა „გაამერულონ“ (გაფხვიერონ) მოთოხნილი მიწა, შემდეგ ვაფოცხონ და მხოლოდ მაშინ ჩაჰყარონ თესლი მიწაში. დიდი სიფრთხილე ჰმართებს მთესველს ღომის დათესვის დროს: საჭიროა თესლის თხლად ჩაყრა, თორემ, სქელ ღომში თოხის შეტანა ძნელია. თუ თავის დროზე მზიანი დღეები არ დაუდგა, ღომი ფუჭდება. შემოსულ ღომს თუ ავდარმა უსწრო, გამოდარებამდე თუნდ ერთმა თვემ გაიაროს, პატრონი ხელს ვერ ახლებს, ვერ მომკის.

ვთქვათ, მომკო. ახლა მისი „გამოწყობა“ გაუხდება გლეხს თავში საცემი. თუ ამ დროს ხელი დააკლო, მთელი მოსავალი წყალში გადასაყრელი გაუხდება. უნდა შეიტანოს ცარიელ ნალიაში (სასიმინდეში) და ყველგან თანაბრად გაშალოს. მერე ნალიას გვერდები უნდა შემოუბუნდოს გვირით ან ფეშერით და ქვეშიდან კალონი (დიდი, გაგანია ცეცხლი) უნდა შეუნთოს,

რომ ზევით ასულმა ალმა გააშროს, სინესტე თუ კი რამე აქვს, სულ გააშოროს ღომსა. ამავე დროს ღომს ზემოდან თხმულის ნედლ ფოთლებს მოაყრიან. ცეცხლი ქვეშიდან მანამდე უნთია, სანამ თხმულის ფოთლები არ დაჰკნება, მხოლოდ მაშინ აიღებენ ამ სახით „გაწყობილ“ ღომს და კალათებით ხულაში შეიტანენ. თუ ამ შემთხვევაში ზომიერი კადონი არ შეუნთეს და ღომს ერთი ბეწო სინესტე შერჩა, გაფუჭდება და ღირსებას დაკარგავს: არც ფერი ექნება კარგი ღომისა და არც გემო.

კარგი ღომი იცის მაღლობ ადგილზე მდებარე სოფლებში: გომსა, შემოქმედსა, ლეხოურში და სხვაგან. აქეთკენ 6 ჯიშის ღომი იცის: „თეთრი“, „ბარამულა“, „ძირდაბალი“, „შვიდკვირა“ „ხუჭილა“, „ჯორიელა“. ყველას ღირსებით „თეთრი“ ღომი სჯობია, მეტად თეთრი ფერისაა, და ერთი ქილა „თეთრი“ ღომი ერთი აბაზით მეტად იყიდება ყოველთვის, ვიდრე სხვა ჯიშისა. თან, ის უპირატესობაცა აქვს სხვა ღომთან შედარებით, რომ „სიმწიფეს ითმენს“, ე. ი., რომ დამწიფდება, შეგიძლიათ ერთი კვირის უკან მომკოთ, — ამით არა დაუშავდება—რა თაველებს. სხვა ჯიშის ღომი კი მაშინათვე თუ არ მოიძკო, მარცვლები სულ გასცვივა და ცარიელი თავლები—და შეგრჩებათ ხელში,

თვითონ მცენარე 1½-2 ადლის სიმაღლე იზრდება, წვრილია და ნაზი ფოთლები აქვს. მისი ჩალა საუკეთესო საკვებია საქონლისათვის და ძვირადაც იყიდება. სიმინდის ჩალის კონა რომ 2 კაბეიკი ღირდეს, ღომის ჩალის კონა ერთი სამად უნდა გაიყიდოს.

გურიაში ადრე დიდძალი ღომი მოდიოდა, სანამ სიმინდი არ იყო ისე გავრცელებული, მაგრამ ამ უკანასკნელ ხანებში ზოგან ღომს სრულებითაც არა სთესენ. სიმინდი შემოიღეს ყველგან, მკადს დიდი პატივი დაედო. უფრო იმიტომ შემცირდა ღომი, რომ მუშაობა და ჯაფა მეტი უნდა, ოთხჯერ—ხუთჯერ მეტი, ვიდრე სიმინდსა, თუმცა ფასი კარგი აქვს, ქილა ღომი ალაგობრივ 1 მ. და 20 კ. — 2 მანეთად იყიდება. თან სათაკილოდ მიაჩნიათ ღომის ცეხვა სოფლის ქალებს. მიყრუებული სოფლისა და ძალიან ღარიბები თუ გაცეხვავენ ახლა ღომსა.

ამჟამად მთელ გურიაში ღომი სიმინდზე 16-ჯერ ნაკლები

მოდის. მაგალითად, 1896 წელს მთელ გურიაში მოსულა 2,832,900 ქილა სიმინდი, დომი კი 176,557 ქილა.

სოფ. გომი განთქმულია ეგრედწოდებული „სანთლის არაყით“, რომელსაც თაფლისაგან აკეთებენ. აქაურები მეფუტკრეობას ძალიან მისდევენ, მთის სიახლოვეც ძალიან ხელს უწყობს ამ დარგს მეურნეობისას. ორმოც ოჯახამდე მისდევს მეფუტკრეობას. სუყველას ერთად 400-მდე სკა ფუტკარი ჰყავს. აქაური სკა მრგვალ ძელს წარმოადგენს, ამოღრუტნულს და შუაში გაჭრილს. ფუთ თაფლს 2 მ. და 50 კ. — 3 მანეთამდე აქვს ფასი, სანთელს — 18 მან.

სანთლისაგან ხლიან საუკეთესო სუნისა და სიმაგრის არაყს. თაფლს რომ გასწურავენ, ფიჭს აადულებენ, სანთელს გარდა რაც დარჩება, ჩაჰყრიან ქვაბში დასამყავებლად. მერე დამყავებულ ნივთიერებისგან ჰაჭასავით ხლიან არაყსა. უფრო ერთ ნახადსა ხმარობენ სასმელად, ორჯერ იშვიათად ხლიან, რადგან ისედაც კარგი არაყი გამოდის. გემრიელია, სურნელოვანი და მაგარი. კაცი სმით ვერა ძლება.

თითქმის ყოველი ოჯახი მისდევს აქ არყის ხდასა. საარყე ქვაბები ყველას უდგას. გომის გარდა სანთლის არაყს სხვაგანაც აკეთებენ, უფრო მთის კალთებზე მდებარე სოფლებში, მაგალითად: ერკეთსა, სურებსა, ჭანიეთსა, აქსა და სხვაგან. ფასიც კარგი აქვს ამ არაყს. ვერმუთის ბოთლი (ლიტრი) 1 მანეთად იყიდება, იმ დროს, როცა ჰაჭის არაყს ცხრა-ათ შაურად იშოვიან.

საზოგადოდ, არყის ხდა მთელ გურიაში გავრცელებულია, განსაკუთრებით ბევრსა ხლიან ჰაჭის არაყს. როგორც ქუთაისის გუბერნიის სტატისტიკურ ცნობებიდანა ჩანს, 1895 წელს მთელ გუბერნიაში ყოფილა 399 ქარხანა არყის სახდელი. ამათგან 299, ესე იგი ნახევარზედ მეტი ოზურგეთის მაზრაში მუშაობდა. ფულად 24,750 მანეთის არაყი გამოუხდიათ, რაზედაც 385 კაცს უმუშავნია. იმის მაგივრად, რომ თანდათან იმატოს ამ წარმოებამ, უკანასკნელ წლებში თანდათან კლებულობს. მიზეზი გახლავთ მეტის-მეტი ბაყი, რომელიც სააქციოზო უწყებას დაუდვია ამ წარმოებისათვის. მწარმოებელი ისეთ პირობებშია ჩაყენებული, რომ პირდაპირ ზარალია მისთვის არყის ხდა. სოფლებს უფრო ხელს აძლევს იყიდოს, ვიდრე საკუთარი ჰაჭისაგან ხალოს. ერთმა იოხუნჯა კიდევ:

„ბატონო, ჰაჰას ღორებს ვაძლევთ და ჩვენ კი ნება გვაქვს მოვიხმაროთ“.

აქაური ღვინოც ნაქებია. „ჩხავერი“ ცოტა დარჩა, მაგრამ რაც არის, კარგია. „ადესა“ მოდებულია ყველგან. ნიადაგიც ხელს უწყობს და „ადესისაგანაც“ კარგი ღირსების ღვინო დგება.

სოფლის უკანასკნელი სახლიც უკან დავტოვეთ. გზა უკვე აღმართს შეუდგა. თავს დაგვეცქეროდა სუროიან ხეებისაგან შეკრული კამარა. მარჯვნივ, რამდენიმე მხარის მანძილზედ, ბუეჯი მიხუვის. ამ ტყეში ნახევარი კილომეტრიც გავიარეთ. ჯერ მოგვესმა ქუხილის მსგავსი ხმა. მცხოვრებთ, ალბათ, ბუნებას წაპბაძეს და იმიტომ დაარქვეს „ჩაქუხა“ მდინარის კალაპოტის იმ ნაწილს, სადაც წყალი მაღლიდან ძირს ქუხილით ეშვება, ჩაქუხს. მერე თავს წავადექით თვით ჩაქუხასაც. ამ ადგილას ბუეჯის კალაპოტი მთლიანი კლდისაგან არის შემდგარი. ორი მხარის სიმაღლიდან მხარ-ნახევარ სიგანის კალაპოტში მოქცეული წყალი ძალუმად ეხეთქება თავქვე, კლდიან ნიადაგს. ქაფად ქცეული მდინარე შეუწყვეტლად სდღვს და ზედაპირი მისი ქვეიდან ამოსულ ჰაერის ბუშტებით არის დაფარული. ოთხ-ხუთი მხარის მანძილზე წყალი ასე ვიწროდ მიმდინარეობს, მერე კი იშლება, დროებით წართმეული თავისუფლება ისევ უბრუნდება, ფრთასა შლის და გაშმაგებული ეხეთქება ხან ერთ ლოდს, ხან მეორესა; ზედ გადააგორებს დაქრილი ლომის ფაფარს დამსგავსებულ ტალღას და მიჰქრის განუწყვეტლივ. გულზევიად ბუეჯის ღრიალს, მთა და ტყე ბანს აძლევს, სანამ მთიდან წამოსულ მდინარეს — აქის წყალს არ შეუერთდება. მერე ცოტათი დარბაისლდება, სიფიცხე აკლდება; ხოლო ცოტა ქვემოთ, როცა ნატანებს შეუერთდება, სახელსაცა ჰკარგავს და თანაც მდოვრდება, წინანდელი ფერი და იერი აკლდება.

მდ. ბუეჯს სათავე გომის მთებში აქვს. სათავესთან სულ რძესა ჰგავს თურმე წყალი და სულ, მთელ გზაში ხმაურობს, ვიწრო კალაპოტში მომწყვდეულს თითქოს სული ეხუთება და გაშლილ ალაგზე გამოსვლასა ჩქარობსო. იქიდან მალიგორად მოდის ბახმაროს მთებიდან გამოსულ მდინარე ბახვის წყალთან ერთად. ზამთარ-ზაფხულ ცივია. ამიტომ ამოურჩევია თევზთა მეფეს — კალმახს ეს მდინარე თავის საცხოვრებლად.

1 ხვა ჯიშის თევზს აქ ვერ ნახავთ. როდესაც გნებავთ, მაშინ შეგიძლიათ ეს თევზი დააჭერინოთ ამ წყალში და სუფრა დაამშვენებინოთ. თვითონ ჩაქუხასთან განსაკუთრებით უყვარს კალმახს ცხოვრება. ბრძოლა უყვარს წყალთან, დაბრკოლების დაძლევა, ძალის გამოჩენა. მთვარიან ღამეს ჩაქუხასთან დგომას და მის ცქერას არაფერი სჯობია თურმე. თითო წყრთა კალმახები წყლიდანა ხტებიან და ჩაქუხას იქით გადასვლასა პლამობენ. ერთს მეორე ჰბაძავს, მეორეს მესამე, და ამ რიგად ებრძვიან წყლის ტალღებს. ზევიდან გადმოხეტოილი წყალი კი ხვევრდის ჩარჩოს თვისი მარგალიტისებური წინწყლებითა ჰნამავს სანეტაროდ, საოცნებოდ...

მთელი 1/2 საათზე მეტი ვილაღეთ უმანკო ბუნების წიაღზე. დაებრუნდით სულითა და გულით დამტკბარნი მისი ყოველმხრივი ძლიერებისა და სიუხვის ქერეტითა. მოვატანეთ სოფელს. გავიარეთ ერთი სახლი, გავიარეთ მეორე. ერთბაშად გზაზე წინ გადაგვეღობა თავით ფეხამდე შავეებში გამოწყობილი (ქალზე მგლოვიარედ ყოფილა) გლეხი და ყველანი გაგვაჩერა უსიტყვოდ. გაგვიკვირდა. არ ვიცოდით რასა თხოულობდა ჩვენგან. ჯერ სალამი მოგვცა მდაბლად, მეტის ზრდილობით და თან დასძინა:

— გთხოვთ, თქვენი ჭირიმე...

— რა გნებავთ? — დავეკითხეთ.

— ყველას არ გიცნობთ, ბატონო, მარა ქე ვიცი, ვინც ბრძანდებით... ამიზა ნუ გამიწყრებით...

— დიდი სიამოვნებით, თუ კი რამ შეგვიძლია, — ვუპასუხეთ ერთხმად.

— რაკი აქედან მობრძანდებით და ჩემს ქოხის პირდაპირ გაიარეთ, თუ შეიძლება, იმდენი პატივი მეცით ჩემს ღარიბ ქოხში შემობრძანდით. მართალია, თქვენ საკადრის პატივს ვერ გცემთ, მარა მაინც ნუ გამიწყრებით... ხო მოგეხსენებათ ღარიბი კაცის საქმე... თქვენი ხელის ნარეცხი დასტუეთ ჩემს სახლში.

ღამდებოდა. წინ კარგა მანძილი გვედო. მაგრამ ჩვენი სტუმართმოყვარე გურულის გულწრფელ თხოვნას ვერ ვეწინააღმდეგეთ, მოგვერიდა, რომ გავაწბილოთ, ვაი თუ განაწყენდესო.

შეგვიძღვა ეზოში. სახლის აივანზე ხელად გამოიტანეს

თხილი, ვაშლი, სანთლის არაყი და ჩხავერის ღვინო. დაგვალ-
ლოცვინა თავი და თვითონაც დაგვლოცა თავაზიანად. სანაქე-
ბო იყო „ჩხავერის“ ღვინო, ოქროს ფერისა, გემოდ ნაზი და
უზადო. რაც უფრო ვსვამდით, უფრო მეტი გვინდოდა. ეს
ღვინო კაცს აფხაზურ „ამილახუს“ მოაგონებს. ბოლოს, ჩვენმა
სახელდახელო მასპინძელმა ბოდიში მოიხადა, რომ „ასე ცო-
ტა რამისთვის გავსაჩეთო“...

სახლიდან გამოსულნი ლატანს წავაწყდით, 6-7 მხარის
სიგრძეს, ეზოს შუაალაგას დარქობილს. რა თქმა უნდა, თავისი
საფუძველი აქვს ამ ლატანს, თავისი დანიშნულება. წვერში
ჯვარი აქვს გაკეთებული და ზედ გადაუკიდიათ ეკლის გვირ-
გვინი: ქრისტიანობა და პირველყოფილი ანიმიზმი ერთმანეთ-
ში არეულა. ეს გახლავთ „პაპა-ჯვარი“, ანუ იარაღი, მფარვე-
ლი იმ ოჯახისა, სადაც იგი დასმულია. გურულს გამოცხადე-
ბული მტრისა არ ეშინიან იმდენად, როგორც უჩინარისა, და-
ფარულისა, მისი ფრთაშესხმული ფანტაზიის მიერ წარმოშო-
ბილისა. ჯერ კიდევ გულუბრყვილოდა სწამს, რომ ჩვენი ცოდ-
ვილი ქვეყანა სავსეა ათასგვარ მზაკვარ-მაცდურებითა, რო-
მელნიც ადამიანს, მოსისხლე მტრეზივითა ჰყავთ გადაკიდე-
ბულნი, ყოველსავე სიავეს უშვრებიან. გურულის წარმოდ-
გენით, კუდიანებს წელიწადში ერთ დღესა აქვთ ბენეფისი, —
დღესასწაული, — ეს არის „დადგის“ ანუ პირველ ენკენის-
თვის წინა ღამეს. მაშინ გურული, ოჯახის სახლის უფროსი
უქველად აკეთებს ზემოაღწერილ „პაპა-ჯვარს“ და ეზოში
გამოჩინებულ ალაგას მიწაში ჩაარქობს. ამნაირსავე „პაპა-
ჯვრით“ შეაიარაღებს ყანებს. „მლაღვი“, ავი განზრახვით
შემოსული, თავის ბოროტ თვალებს ამ ოჯახის მცველს „პაპა-
ჯვარს“ ვერ ააშორებს. შეხედავს თუ არა, თითქო რამემ შეუ-
ლოცაო, ყოველი მისი გრძნეულება დუნდება, უძლური ხდება.
წყევლით ბრუნდება უკან ხელცარიელი, დამარცხებული მლა-
ღვი. მიდის სხვა ოჯახში. პფიქრობს, ვინ იცის, იქნება სხვა
ვერ მიხვდა ან დაავიწყდა და წინ მტერი არ შემომავებო. თუ
მოუშვადებლად დაუხვდა გლეხკაცი, მაშინ ფრთას ისხამს მლა-
ღვი, დღესასწაულობს, ყოველივე სურვილი უსრულდება.
გარდა „პაპა-ჯვარისა“ გურიაში სხვა საშუალებასა ხმარო-
ბენ „მლაღვის“ საწინააღმდეგოდ. სახლს, საშხარეულოს, ხუ-
ლას, სასიმიინდეს, ბოსელ-საქათმეს, მარნის კარებს თავლის

სანთლის პაწია გუნდებს აკრავენ; შემდეგ დიასახლისი ოჯახის ყველა წევრს სათითაოდ ჯვარედინად მიაკრავს თავზე. იმავე თაფლის სანთლის გუნდებს: ერთს შუბლზე და ორს იქითაქით საფეთქლებზე, აგრეთვე თმაზედ. ამ სახით „შებეჭდილი“ უნდა იყოს შინაური ოთხფეხი საქონელიცა. სანთლის ცვაფარვა სჭირდებათ უსულო ნივთებსაც: სატევარს, თოფს, სახლის ავეჯს, ჯამ-ჭურჭელს, ტანისამოსს, მიმინოს, ჩიტბადეს. დასასრულ, იმ ღამეს, რომელსაც „შეცვა ღამე“ ჰქვია, მზის ჩასვლიდანვე მთელ სოფელში თოფებს ისვრიან და თან ხმა-მალლა ჰყვირიან: „ჰაუჰო! შენი სვი და შენი ჭამე, ჩემსა ჯვარი დამიწერე“... თუ მოახერხებენ, არც იძინებენ იმ ღამეს.

თუ ეს პირობები არ არის დაცული, მღალავი თავისუფლად, დაუბრკოლებლად შემოდის სახლში და, ვისაც სანთლის გუნდა არა აქვს „შებეჭდილი“, გულს ამოაცლის, ზოგს ნაჭერს ამოაცლის ტანისამოსიდან, მერე კერასთან მივა, გადააბრუნებს კერას (შეშის სასთუმლად დადებულ ქვას), ქვეშიდან ამოიღებს რაღაც გასაფრენ წამალს, ამოისვამს იღლიაში და სადმე ჯუჯრუტანაში გაძვრება და მოუსვამს როკაპისაყენ, ტაბაკონას მთაზე (სამეგრელოში).

მღალავნი დაღამებთვე იწყებენ სოფელში ძრწოლას სანადიროდ. ხშირად კატად იქცევა ხოლმე მღალავი და ეძებს მსხვერპლსა. ამიტომ, ყველა კატას, იმ ღამეს შინ შემოსულს, ოჯახის წევრნი დიდი სიფრთხილით ადევნებენ თვალ-ყურს. თუ კატა მეზობლისაა, ან სრულიად უცნობია, ეცდებიან დაიჭირონ და ტუჩი გახურებულის შანთით დაუწვან. მეორე დღეს, როცა კატა ისევ ადამიანად იქცევა, დაღი დააჩნდებაო. ამიტომ, ვინც იმ დღეს ლოგინში ჩაწვება და თავს მოიავადმყოფებს, ექვი შეაქვთ, მღალავი უნდა იყოს და წინაღამეს მღალავობაზე დაიჭერდნენ და დადაღავდნენო.

მღალავებს, გურულის აზრით, ადამიანის გული უყვართ. ზოგს ახალგაზრდა ქალის გული მიაქვს ძღვნად როკაპთან — მღალავების უფროსთან, რომელსაც რეზიდენცია ტაბაკონას მთაზედა აქვს, ზოგს ახალ ჯვარდაწერილისა, სხვებს დედის პირმშოსი და საზოგადოდ ისეთებისა, ვინც სიცოცხლეს მხოლოდ იწყებენ და მთელი სიტკბოება ცხოვრებისა სავსებით ჯერ არ უგემნიათ.

თვითონ როკაპი, რომელსაც ესოდენ დარჩეული ძღვენი

მისდის მისთა ხელქვეითთაგან და ერთგულ მოსამსახურეთაგან, მახინჯის სახის მოხუცია, მღედრობითი სქესისა, უღმობელი, ადამიანის სისხლს მოწყურებული. თავისი ტანის სიგრძე კბილები აქვს, რომლებიც წინ მიწაზე უწყვია. ყოველი მის მოსაკითხავად და ერთგულების გამოსაცხადებლად მოსული მლაღავი მივა თუ არა თავის ბატონთან, ხელში ქვას აიღებს და როკაპის კბილებზე დააკაუნებს. როკაპი შეინძრევა და დაეკითხება:

— ვინ მოსულხარ?

— მე გახლავარ (სახელი და გვარი), დიდო მოწყალეო, ბატონო და ჩვენო მფარველო! ერთი წელიწადია, არა გხლებივარ. ახლა გეახელით და მოგართვით გული (სახელი და გვარი ვისიც არის). ამის პატრონს მოუშხამე სიცოცხლე, ეს იყო, ახლა დაიწერა ჯვარი და საუკუნოდ გამოვასალმე თავის საქმროსა, ცხოვრების სიტკბო არც კი უგემნია.

— ბარაქალა, კარგად გიქნია. კვლავაც გახსოვდეს შენი ბატონი, იმისი პატივისცემა იცოდე. — დარიგებას აძლევს როკაპი და მლაღავეც შორდება. გათენებამდე იქა რჩება და გათენების ხანს თავის სოფელში ბრუნდება.

იმ მლაღავეებს, ვინც ხელცარიელი მივლენ როკაპთან, ეს უკანასკნელი საშინლად ურისხდება...

უკვე დაბნელდა, როცა გომიდან გავედით, შემოქმედთან ისევ დავსხედით ჩვენს ჯაგვზე. მთვარიანი ღამე იყო. ხეების ხშირ სამოსელში ძლივას ატანდა სხივებს ღამის მნათობი და გზას სანახევროდ გვინათებდა. საოცნებო ჩრდილი ხეებისა მლაღავებად მეჩვენებოდა; ერთ მთლიან ზოლად გაირბინა ჩემს წარმოდგენაში სოფელელთა მზადებამ, ადამიანის გულებით დატვირთულმა ფრთაშესხმულმა მლაღავებმა, ტაბაკონას მთამ... ამასობაში ოზურგეთის სახლებიდან გამოსულმა სინათლემ მხიარულად შემოგვეცინა...

VII

სოფ. ეწერი და მისი მცხოვრებნი. — უნუგეშო მომავალი. — სახელმწიფო ბანკი. — თავად-აზნაურთა მოსალოდნელი უმამულობა. — რის პატრონია დღეს გურული გლეხი? — რის პატრონი იქნება? — სად უნდა გადასახლდეს გურული? — ვინაობა ეწერლებისა. — შათი

დარწმუნებული ვართ, რომ მკითხველთა უმეტესმა ნაწილმა არც კი იცის, გურიაში გურულების მეტი თუ სხვა ტომის ხალხი ცხოვრობს, თუ სხვა ხალხი ტყეება აქაური ლაქვარდი ცის ცქერითა. უნდა გამოვტყდე, რომ მეც ამ აზრისა გახლდით. გარნა გასაკვირველიც არ არის ეგ უცოდინარობა. ვინ საიდან რა უნდა იცოდეს, როცა ჩვენს უურნალ-გაზეთებში დღემდე ხმა-კრინტიც არავის დაუძრავს, ამის აღნიშვნა საჭიროდ არავის დაუნახავს!

მე მოგახსენებთ სოფ. ეწერზე, სადაც, ეს ათი წელიწადია, რუსები დასახლდნენ. იქნება, ასე შეუშინეველი იმიტომ დარჩენილა ეს სოფელი, რომ თვალსაჩინოს არას წარმოადგენს არც მისი სივრცე, არც შიგ დასახლებულთა რიცხვი, აღარც მათი წარმატებული, გინა გარეშეთათვის წასაბაძი სამაგალითო და სახარბიელო ყოფა-ცხოვრება. დიახ, იქნება ეს იყოს მიზეზი ხსენებული სოფლის ასეთი უჩინარობისა, მისი დავიწყებისა, მაინც, რა მიზეზიც უნდა იყოს აღუჩინებლობა, გვერდის ავლა ამ ფაქტისა დაუშვებელია.

ასეთი სოფელი დღეს ერთია გურიაში, ხვალ კი ათი და ოცი სხვა მოემატება. ხოლო ეს სწორეთ იქ უნდა მოხდეს, სადაც ადგილობრივსავე მკვიდრს, რომელსაც მთელი საუკუნოებით უცხოვრია აქა, მიწა არა ჰყოფნის სახნავ-სათესად; ეს იქ უნდა მოხდეს, სადაც ადგილობრივი მკვიდრი დღეს არა, ხვალ იძულებული გახდება კერა მოიშალოს, აიყაროს, ბავშობითვე შეზრდილ მიწა-წყალს თავი ანებოს და, ვინ იცის, სად უნდა ეძებოს დასასახლკარებელი მიწა, რა პირობებში უნდა ჩადგეს! და ვინც იცნობს ქართველი კაცის ხასიათს, მის ნიშანდობლივ თვისებას, ვინც იცის მისი სიყვარული დედულ-მამულისა, ვინც იცის ქართველ კაცისათვის რა მწარეა კერის მოშლა, ფუძისათვის თავის დანებება, მხოლოდ ის მიხვდება საესებით, რა მწარე იქნება გურულისათვის ასეთი პერსპექტივა...

ამჟამად საგუბერნიო ადმინისტრაცია იმას ცდაშია, ზედმიწევნით აღნუსხოს რაოდენობა სახელმწიფოს მიწებისა გურიაში, რომ ზედ დაასახლოს სხვა ქვეყნის უმიწაწყლო ოჯახო-

ბანი. მაგრამ ნურც იმას დავიფიქვებთ, რომ აქაური მემამულე-
 ნი, განსაკუთრებით მას აქეთ, რაც თბილისში საადგილ-მა-
 მულო სახელმწიფო ბანკის განყოფილება გაიხსნა, როგორც
 სხვაგან, ჩვენშიც იმის ცდაში-ლა არიან, ჩემმა მეზობელმა მა-
 მულის დაგირავება არ მომასწროსო. თითქოს ეშინიანთ, ვაი
 თუ ბანკს მერე ფული შემოეღოს და ჩვენი მამული არ
 დაგირავოსო. მით უფრო ხალისით აგირავებენ მამულებსა,
 რომ ფულს იმდენს იღებენ, რამდენს მაშინაც კი ვერ აიღებენ,
 ზელალებით რომ გაეყიდნათ. ან, ჩვენში ისეთი შეძლებული
 ვინ არის ორი-სამი ათას დესეტინიანი მამული იყიდოს! მემამ-
 მულეებს ფული იმ განზრახვით გამოაქვთ, რომ ბანკს უკან
 აღარ დაუბრუნონ. ან, თუ ჰფიქრობენ დაბრუნებას, მხოლოდ
 იმ შემთხვევაში, თუ მანანასავით მზამზარეულად ზეციდან
 ჩამოცვივდა ფული, ან კიდევ, თუ მათმა ბედმა იმუშავა და
 მათს მომგებიან ბილეთს 200,000 მანეთის მოგება ხვდა!.. უეჭ-
 ველია, 20—30 წლის განმავლობაში ეს კერძო მამულები სა-
 ხელმწიფო ბანკში გადავა. ამას წინ არა უდგა-რა: არც ჩვენი
 სწავლა, არც ჩვენი წინდახედულობა, აღარც ჩვენი ზრუნვა
 მომავალი თაობის კეთილდღეობისათვის. მაშინ? მტერი ასე
 დაგიღონდეთ, ჩვენი გლები დაღონდეს და დაძმარდეს! მაგრამ
 მე თქვენა გკითხავთ, ცარიელ დაღონებასა და დაძმარებას
 როდის რა უშველნია, რომ ეს დაღონება, ეს დაძმარება ჩვენ
 გაგვიხდეს გაჭირვების ტალკვესად, უკვდავების წყაროდ, რომ
 ჩვენ დაგვედოს მტლად?! დაუფიქრებვიართ ამას როდისმე?
 პასუხი საბედისწეროა, სამწუხაროდ — არა! ან ძლიერ ცოტად!
 დიახ, მაშინ ერთი გზა-ლა დარჩენიათ: სახლ-კარის მოშლა და
 სხვაგან ძებნა ბედისა. რა ვიციოთ, ყველაფერს უნდა მოვლო-
 დეს კაცი ამ სოფელში: იქნება, ციმბირისაკენაც დაუწყოს
 ძებნა მამულსა გურულმა გლებმა, როგორც დღეს სხვა ქვეყ-
 ნის უმიწაწყლო მცხოვრებნი შვრებიან. რადა? რადა და იმი-
 ტომ, რომ გურულ გლებს ერთი ან ორი დღიური მიწა თუ-ლა
 შერჩება. ჯერ დღეს გურიაში კაცის სულზე 5 დღიურიც
 ძლივს მოდის. ამათგან 1½ დღიური სახელმწიფოა. დანარჩე-
 ნიდან 1 დღიური მაინც უხმარი იქნება, 1½ დღიური მთასა,
 ღრესა და ჭაობს ექნება დაჭერილი. ასე რომ, კაცის სულზე
 ერთი დღიური თუ მოდის კარგი, სახნავ-სათესად გამოსადეგი
 მიწა, ისიც კარგი ღვთის წყალობა იქნება! ეს დღეს, და რა

დღე დაადგებათ აქაურებს 20, 30 ან 40 წლის შემდეგ, როცა მცხოვრებთა რიცხვი ერთი-ორად იმატებს?..

სოფელი ეწერი ქ. ოზურგეთიდან სულ კილომეტრ-ნახევრის მანძილზეა დასავლეთით, ოზურგეთ-ნატანების შარა-გზის მარცხენა მხარეს. გარეგნობით არაფრით განსხვავდება გურიის სხვა სოფლებისაგან. იგივე ფიცრული სახლები, ისლით ან ყავრით დახურული, იგივე წკნელის ნალიები (სასიმინდეები), ოთხ მალალ ბარჯგზე შეყენებული, იგივე სიმინდის ყანები გარშემო, მხოლოდ ეწერელები უფრო მჭიდროდ, ჯგუფადა ცხოვრობენ, ქალაქის წესზე, ვიდრე გურულები. მთელ სოფელში 15 კომლია. მამრობითი სქესისა 38 სულია და მდედრობითისა — 28 ანუ სრულიად 66 სული ორსავე სქესისა.

ყველა აქ დასახლებული ყოფილი ჯარისკაცები არიან. სოფელი ეწერი ამ ათი წლის წინათ გაუშენებიათ. ყველა მათგანმა იცის რაიმე ხელობა: დურგლობა, კასრის კეთება, მეწაღეობა და სხვ. სამსახურის ვადა რომ გათავებიათ, სამშობლოში არ დაბრუნებულან. დარჩენილან ოზურგეთში და თავისი ხელობით დაუწყიათ თავის რჩენა. გაუვლია დრო-ჟამსა. მთავრობისათვის უთხოვნიათ, თავისუფალი მიწები მოგვეცით სახელმწიფო და ზედ დავსახლდებითო. ადმინისტრაციასაც შეუწყნარებია მათი თხოვნა და ეგრედწოდებულს გურიანთის აგარაში, იქ, სადაც დღეს სოფ. ეწერია, მიუზომნია სამ-სამი დესეტინა მიწა, სულ 15 კომლისათვის — 97 1/2 ქცევა. თუმცა იმავე ახალშენების გვერდით სახელმწიფო გლეხები — გურულები სახლობენ, რომელთაც კომლზედ ორ-ორი ქცევა მიწა ძლივას აქვთ.

ვინც ეწერში დაესახლა, მთავრობას ყოველივე საერო და სახელმწიფო გადასახადისაგან გაუნთავისუფლებია, ფულადაც სამ-სამი თუმანი მიუცია კომლზე პირველ ხანს ხელის მოსამართავად, — მოეწყვეთ და გაშენდითო.

ათი წლის ვადა სრულიად საკმარისია გლეხისათვის, რომ ოჯახი ფეხზე დააყენოს, მეურნეობა გააჩალოს, მით უფრო, თუ სხვისაგან შემწეობა და დახმარება ექნება, თუ ბეგარისაგანაც გაანთავისუფლებენ.

მაგრამ ეწერლებს არამც თუ მეურნეობა გაუჩაღებიათ, არამც თუ სხვისი წასაბაძი რამე შემოუღლიათ, არამედ საქმე

ისე წაუყვანიათ, რომ ლამის არის თავი დაანებონ იქაურობას და სხვაგან ეძებონ მიწა-წყალი.

მთელი სოფელი ექვს დღიურ მიწაზედ არის მოთავსებული. სახლები ფიცრულია, უმეტეს ნაწილად პატარები, ბუნრიანი, ისლით ან ყავრით გადახურული. საზოგადოდ, როგორც მოვიხსენიეთ, ამათი სახლები გურულების სახლებისაგან არაფრით განირჩევა. მხოლოდ ერთ მოსახლისათვის გულს ვერ მოუთმენია და რუსული ფაცხა გაუქეთებია წკნელისა, ტალახით გაუგოზავს შიგნითა და გარეთ და მერე კირი წაუსვამს. ყოველ მეკომურის ეზოს 300—400 ოთხკუთხა მხარის სივრცე ადგილი უჭირავს. ცდილან შიგ ხეხილი გაეშენებიათ. მაგრამ ჯერ ცოტაა, მხოლოდ ბალია აუარებელი და ისიც სქალადა დგას, ასე რომ ნაყოფი კარგად ვერა მწიფდება მორეული ჩრდილისაგან. ბოსტანში მზესუმზირა და კომბოსტო უეჭველად უნდა იყოს. ეზოსა და ეზოს შუა თხემლის წკნელის ღობეა გავლებული, ისიც ზოგან გატეხილი, ზოგან წაქცეული.

ერთს ოჯახში შევედი. დამიხვდა შავგვრემანი, მარილიანი სახის გურული დედაკაცი — დიასახლისი. გარს ეხვევოდნენ ქერა, ცხვირ-აწეული ბავშვები, ღარიბულად ჩაცმულები. სახლი, სადაც შევედი, ორთვალიანი იყო. ერთ ოთახში მამა სახლისა — რუსი, დურგლობდა; შიგ ეწყო ხელსაწყო იარაღები, ნახევრად-დამზადებული ავეჯი, ზოგი გაშალაშინებული და ზოგიც გასაშალაშინებელი ფიცრები. ხოლო მეორე ოთახში ეწყო: დაკონკილი ლოგინი, ორიოდ თეფში. გაშავებული მაგიდა, რომელზედაც სამოვარი და ქეთლი იდგა. კუთხეში იდგა გურული გორიცა¹⁷.

იამათ ჩემი მისვლა, სკამი შემომთავაზეს და ყველანი პარმაღზე ჩამოვსხედით. დედამ თავის 11-12 წლის ქალს დაუძახა: „ცა,¹⁸ რამე ხილი მოუკრიფე სტუმარსაო“.

კვითხე სადაურობა ჩემს მასპინძელს. რუსული არ დაჰვიწყებოდა, მაგრამ არც კარგად ახსოვდა. „ოცი წელიწადია, რაც სამსახური გავათავე, — მომიყვა რუსულად, — სამშობლო ჩემი რიაზანის გუბერნიაშია. არ წავედი. რადგან სახლში, ჯერ ერთი — დედ-მამა არ მეგულებოდა და მეორეც — სიღარიბე

¹⁷ გორიცა — ზურგზე მოსაკიდებელი კალათი.

¹⁸ ცა — შემოკლებული ციცა (გოგო, ქალი).

მომელოდა. მიწა ორი დესეტინი დაგვრჩა ორ ძმას. ერთი როგორც იქნება, ხელს მოინაცვლებს ორის დესეტინათი, და ორისა კი რა მოგახსენოთ, ვარჩიე აქ დავრჩენილიყავ, — შევეჩვიე აქაურობას. ცოტა დურგლობა ვიცოდო. მერე ამას რომ უყურებთ, — და თავის ცოლზე მიმითითა, — თვალში მომივიდა და ვთხოვე ცოლად გამომყოლოდა. ჯერ უარზე დადგა. პოდა იმას მოგახსენებდით, ჩემი მარცხა ჯერ უარზე იდგა, არ უნდოდა გამომყოლოდა. მაგრამ მერე კი დამთანხმდა. ჩემსავით უღედ-მამო იყო, გაჭირვებული. რუსული სულ არ იცოდა, მე კიდეც — ქართული, მაგრამ, როგორც იყო, ერთმანეთს მუნჯურად ვაგებინებდით, რაც გვინდოდა. მერე ცოტა რუსული იმან ისწავლა, მეც ქართული ვისწავლე და მას აქეთია მოგვაქვს ჩვენი დღე.

„ჩემსავით დარჩენილები ვინც ვიყავით ოზურგეთში, შევიკრიბენით და მთავრობასა ვსთხოვეთ თავისუფალი მიწა მოეცა ჩვენთვის დასახლებლად. გამოგზავნეს მიწის მზომელი და რასაც ახლა ხედავთ, ეს მიწა მოგვიზომეს. მაშინ აქაურობა გვიმრას მიჰქონდა, მაგრამ ახლა როგორც არის, ცოტათი გავსწმინდეთ. დიახ, მიწა მოგვეცეს, მაგრამ რათ გინდათ, წითელი მიწაა, „ძაბუნი“. მოსავალი ნაკლებ იცის; ყველაფერს შემოღობვა უნდა, თხრილის შემოვლებაა საჭირო, ამას კიდეც ხარჯი და ჯაფა უნდა. თორემ ისე საქონელი ყველაფერს გაგვიოხრებს. ერთმანეთს რომ მხარს ვაძლევდეთ, კიდეც არაფერი. მაგრამ ხათაბალა ის გახლავთ, რომ ერთი ალთას გაიძახის და მეორე — ბალთას... სმაზე ხელი ვერ ავიღეთ. გურულებს კი სმა ეჯავრებათ. ჩვენი ცოლები სულ იმას გვეჩხუბებიან, რადა სვამთო?... სიმინდს სამყოფს ვერ ვიწევთ. იძულებულნი ვართ სხვაგან ვიმუშაოთ და 1/3 ნამუშევრისა ვაძლიოთ მიწის პატრონს. ვჯახირობთ ასე. მაგრამ მაინც გული არ გვიდგება, უნდა ავიყარნეთ აქედან... გავიგეთ, ბატონო, აფხაზეთში აფხაზები გადაარეკეს და იმათი ადგილები რუსებს უნდა დაურიგონო. შემოდგომამზედ, ჭირნახულს რომ ავიღებთ, ერთი ხუთი მანეთი სადმე უნდა ვიშოვნო და წავიდეთ იმ ადგილების სანახავად. მეცა და სხვებსაც თუ მოგვეწონა, უეჭველად უნდა გადავესახლოთო“.

ამნაირად ლაპარაკობდნენ იქაური რუსები. ყველას გული აეყარნა იქაურობაზე; ყველა სიღარიბეს უჩიოდა.

ამათი ლაპარაკი მეტად აქრელებულია. ქართული ყველა იცის. ერთი რუსი ვნახე, გვარად სანდალოვი იყო, დიდის ზნიდანვე აქ დარჩენილი. თითქმის წმინდადა ლაპარაკობს ქართულს, მხოლოდ კილოს უქცევს ცოტათი და პაჭუა, ჩრდილოეთის მცხოვრების ნიშანდობლივს ცხვირზე ეტყობა, რომ ჩრდილოელია. ბავშვები-კი ყველანი წმინდა ქართულს ლაპარაკობენ, გურული კილოთი, სხაპასხუპით. ამათგან ათში ერთმა თუ იცის რუსული. მინდორზე მთელი გროვა თამაშობდა ამ სოფლის გოგო-ბიჭებისა.

ამჟამად ეტყობა მთელ სოფელს გაქართველება. ჯერ ახლაც სახლის უფროსები ზნე-ჩვეულებას აქაურს მისდევენ, ქართულის სწავლას არა თაკილობენ: „ქართული გვჭირია, ბატონო, — მითხრა ერთმა, — ჩვენი ცოლების საშობლოში ან მეზობლებში რომ გადავალთ, უქართულოდ ვერას გავხდებით“—ო. ტანისამოსს ჯერ ისევ რუსულს ატარებენ: ჩექმებს, რუსულ კარტუსს, ხალათს და სხვა, ახალი მოდგმა-კი ჩვენებურად იცვამს-იხურავს. ამათ რომ დავაკვირდი, თვალწინ წარმომიდგა სოფ. წალვერში (ბორჯომის ხეობაში) ვორონცოვის დროს დასახლებული რუსები. როგორც წალვერელებმა ვერ გაუძლეს ქართველების გავლენას და მთლად გაქართველდნენ, ისე ეწერელი რუსებიც ადგანან გაქართველების გზასა. როგორც წალვერში, ისე ეწერში ასეთი ასიმილაცია რუსეთიდან მოსულებისა ადგილობრივ მკვიდრებთან, უპირველეს ყოვლისა, მათი ცოლების წყალობაა. წალვერში რუსებს არამც თუ ენა აქვთ გამოცვლილი, გვარიც კი არ შეურჩენიათ პირვანდელი სახით. მაგ. ტროფიმოვი — ტროფიმაშვილად გადაუკეთებიათ, პეტროვი — პეტრიაშვილად და სხვ.

როგორც ზევითა ვთქვით, უმეტესობა ეწერლებისა ხენათესვას მისდევენ. იმავე წესით ხნავენ და სთესენ, რა წესითაც გურულები. სამეურნეო იარაღიც კი გურულებიდანა აქვთ გადაღებული. გაუმჯობესებული იარაღის შემოღებაზე არც იმათ უფიქრიათ და არც არავინა ზრუნავს მათთვის. სთესენ სიმინდს; ზოგნი სიმინდის გარდა ღომსაცა სთესენ. ვენახები არ გაუშენებიათ. რამდენიმე ძირი „ადესა“ მხოლოდ ეზოებში უდგათ, მაგრამ ყურძნადვე სჭამენ, ასე რომ ღვინოს გარედან თუ იყიდიან, თორემ თვითონ არ აკეთებენ.

ვინც ხელობა იცის რაიმე, რჩეობს თოხისა და სახნისის

მაგივრად ხელში შალაშინი და მეწადის სადგისი დაიჭიროს და ოზურგეთში ორიოდ გროში აიღოს.

მეზობელი გურულები ამ ახლად შემოსახლებულებს არ ემდურიან. „ესაა, ბატონო, — მითხრა მათ შესახებ ერთმა გურულმა, — ლოთობა უყვართ, რასაც იშოვნიან, უნდა „ოტკა“ დალიონ მისი, თვარა სხვაფერ ქე არიან გვარიანიო“.

ხსენებული ახალშენის გარდა თვით ოზურგეთშიცაა ნაჯარისკაცალი რუსები. მათი რიცხვი აქ ოცამდეა. ცოლებად ყველას გურული ქალები ჰყავსთ. თავს ხელობით და დღიური მუშაობით ირჩენენ. მთავრობამ ამათაც დაურიგა 90 ქცევა მიწა.

რუსები სხვა სოფლებშიაც არიან ჩასახლებულნი. მაგ.: მაკვანეთში, ბახვს, დვაბზუს, ლიხაურს, ხრიალეთს, აკეთს, ზედუბანს, ხვარბეთს, ლანჩხუთს, ნაგომარს და სხვ. მაგრამ მაკვანეთისა და დვაბზუს გარდა, ყველგან თითო კომლია. ამ ორ სოფელში კი ორ-ორი კომლია. ზოგს დედა-ენა სრულიად დავიწყებული აქვს, ტანისამოსს გლეხურს ატარებენ. ზოგნი აქ 1860 წლიდანა ცხოვრობენ. იმათ შვილებმა, როგორც აქ ამბობენ, ერთი „ღერი“ რუსული არ იციან. მხოლოდ გვარი შერჩენიათ რუსული. ერთი სასაცილო ამბავიც მიაშვეს იმათ შესახებ: სასამართლოში მოწმედ დაბარებული ყოფილა ვინმე ნიკიტინი, ერთ-ერთი ზემოდასახელებული სოფლის მცხოვრები. მოსამართლე საქმის გარჩევას შეუდგა და დაბარებულს ნიკიტინს გამოუძახეს. მოსამართლის წინაშე წარსდგა ჩაქურტანისამოსში გამოწყობილი გურული. მოსამართლე რუსის გამოსვლას მოელოდა და გურული რომ დაინახა, გაჯავრდა, — დაუძახეთ ნიკიტინსაო. „ეს გახლავთ, ბატონო, ნიკიტინიო, — მოახსენა თარჯიმანმა, — ქართულის მეტი არაფერი იცისო“.

ასეთი მაგალითები აქ ხშირია თურმე.

ამჟამად მთელ გურიაში 50-მდე ასეთი კომლი რუსი ირიცხება. მათგანი მამრი — 117 და მდედრი — 94, ხოლო სრულიად 211 სული ორისავე სქესისა.

ღიხაკი

გზა. — მდებარეობა. — ეკლესია და მისი ხიფველენი. — „ჭვარი“. — დღეობა ანუ გამოფენა ღამაზებისა. — გურული ბანოვანი და მისი ჩაცმულობა. — გურული თავადიშვილი და გლეხი. — ძველებური და აწინდელი დღეობა. — ლიხაურის ციხე. — როგორ აშენდა ლიხაურის ციხე? — მამია გურიელის მოღარე და მისი შვილი. — ლიხაურის ტყე. — ჩვენი მასპინძელი ვახუშტი.

თუ კი სოფ. შემოქმედს საპატიო ადგილი უჭირავს გურიაში, როგორც ისტორიულსა და საავარაკო კუთხეს, არც ლიხაურია დასავიწყებელი. თუ არ აჯობებს შემოქმედს, „ჩამოდექს“ მაინც ვერ ეტყვის პირველს მეორე.

სოფ. ლიხაური მდებარეობს ოზურგეთის აღმოსავლეთ-სამხრეთის მხარეს აჭარა-გურიის მთების ერთ-ერთ კალთაზედ. ოზურგეთიდან ამ სოფლამდე სულ ერთი საათის სავალი გზა არც კია ცხენით. ლიხაურის სანახავად დღეობა შევირჩიეთ. გვინდოდა კვიციც გავგვხედნა და სიდედრიც გვენახა, ლიხაური და მისი ისტორიული ნაშთიც მენახა და იქაური მკვიდრიცა.

სხვათა შორის, დღეობას ოზურგეთიდანაც დიდძალი ხალხი მოდის ზოლმე ლიხაურში. ერთ ჯგუფს მეც შევუერთდი. გავედით მდ. ბუჯის ფონს სწორედ იმ ადგილას, სადაც ამას აჰის-წყალი უერთდება, და სადაც, ცოტა არ იყოს, დინჯდება, სიფიცხე აკლდება, ხმას იმდაბლებს. მეორე ნაპირას ათიოდ მხარის სიგრძეზე დარჩენილა ერთი ნაწილი იმ ხიდისა, რომელიც ამ რამდენიმე წლის წინათ აუგია ოზურგეთის ერთს ვაჭარს, აწ განსვენებულს, ოქროპირ ურუშაძეს. მაგრამ დიდ ხანს არ დასცალდათ თურმე ოზურგეთლებს ევლოთ ამ ხიდზე. ხიდი, რაც შეიძლებოდა, მკვიდრი ყოფილა, მაგრამ წარსულ წყალდიდობას მაინც ვერ გაუძლო და ამობოჭრებულმა მდ. ბუჯმა ჯერ მდ. ნატანებს და მერე შავს ზღვას შერთო წვითა და დაგვიტო მოზიდული მასალა ხიდისა. ეს ერთი ნაწილი, რომელიც ჩვენა ვნახეთ, გადარჩენილა და გარიყულივით უხმარადა დგას დღესაც, როგორც უტყვი მოწმე წარსულისა.

დღეს კი ერთი მდ. ბუჯზე და მეორე აჰის-წყალზე შერჩეულია ვიწრო ადგილები და ზედ წყალზე საცალფეხო ბონდე-

ბია გაკეთებული. მაგრადაა შეკრული, მაგრამ დიდ წყალს მაინც ვერ გაუძლებს. ისიც მაშინ არის გაკეთებული, როცა წყალმა იკლო. გაზაფხულობით იმასაც მოიტაცებს და იქით-აქეთ ნაპირის მკვიდრნი ერთმანეთს მოწყვეტილნი რჩებიან. უბედურებაც ხშირად ხდება ხოლმე. წარსულ შემოდგომაზედვე მოიტაცა ბუჯმა ერთი გლეხი და დაახრჩო.

ახლა მთავრობას განძრახული აქვს ბათომიდან შარა-გზა გამოიყვანოს ოზურგეთზე, მაშინ, უეჭველია, ამ ადგილსაც ეშველება, ამბობენ, ოზურგეთს პირდაპირ უნდა გაკეთდეს ბუჯზე რკინის ხილიო.

მდ. ბუჯიდან გზატკეცილი ერთხანს ტყე-ტყე მიდის. თეთრ ზოლად დაკლავნილ გზას ჩარჩოსავით ლამაზად აკრავს ამწვანებული ტყე რცხილისა, გარეული თხილისა, თხმელისა, ან კიდევ ნარი, კუროს თავი, ეკალი, ერთმანეთში აბურღული. ალაგ-ალაგ ტყე კეკლუცად იგვრის, თალივით თავს დასცქერის მგზავრს და მზისაგან იფარავს. ნაკადულების საამო ჩხრიალი გულს უხარებს კაცსა. ერთი კილომეტრის მანძილზე ეს გზა ასე მიდის. მერე იწყება სიმინდის ყანები. ტყის მოშორებით, ზედ შუა გზაზე, გრძელ ლატნებისაგან შეკრული კარია ჩამოკიდებული ძელზე. იქით-აქეთ მცირე მანძილზე ღობე აქვს შემოვლებული. ერთი ნაწილი ღობისა ყანას მდ. აჭის-წყალის მხრივ იფარავს საქონლისაგან და მეორე მხრით — ტყიდან. სულ ორმოციოდე მხარის სიგრძე ღობეს მთელი ოცდაათი და ორმოცი დღიური ყანა აქვს დაფარული და დაცული. უფროსიერთ აქაური ყანებისა ასეთი ყაირათიანი ღობით არის შემოკავებული. მთელი გზის ორივე ნაპირას ფიცრული სახლებია ჩამწკრივებული ვიდრე ლიხაურამდე. აქ კი იშლება სოფელი. სიგრძე-სიგანეზეა გადაფენილი ორ-სამ ოთხკუთხ კილომეტრის სივრცეზე.

ლიხაური ისტორიული სოფელია. აქ საყურადღებოა მისი პატარა, მაგრამ ძველის-ძველი, 1552 წ. კახაბერ გურიელის მიერ აშენებული ეკლესია, მაღლობზე წამოდგმული, სოფლის შუაგულ ალაგას. აქ არის დაცული დღემდე ძველის-ძველი ხატები. მათ შორის შესანიშნავია ღვთისმშობლის ხატი ვერცხლისა და ოქროცურვილი, თვალმარგალიტით შემკული. ამ ხატის წინაშე ხალხი ფიცსა სდებს ხოლმე და მღვდლების ჩაგონებით ყველასა სწამს, ვინც ტყუილად დაიფიცებს, ხატი

გარისხავს, ზარს დააცემსო; ამიტომ ამას „საზაროს“ ეძახიან.
უმეტეს მათგანს წარწერები აქვს, რომელნიც ნათელსა
ჭფენენ ზოგიერთ ბუნდოვან და გამოურკვეველ საკითხებს
ჩვენი ისტორიისას და, კერძოდ, გურიელთა გვარის სიძველეს.
ამავე ეკლესიაში შენახულია ტყავზე დაწერილი ოთხთავი
ასომთავრული ხუცურით. აქაურ მღვდელს კონტრიძეს დაუ-
კაზმინებია ეს განძი ჩვენი საეკლესიო მწერლობისა და
საკმაოდ სისუფთავით შეუნახავს. შიგნით ეკლესიას კედლებზე
მხატვრობაცა ჰქონია, მაგრამ დრო-ყამის განმავლობაში წაბ-
ღალულა, ჩამოცვენილა; ზოგიერთი სახე ახლაცა ჩანს.

ეკლესიას პატარავე სამრეკლოცა აქვს მოდგმული დასავლე-
თით. სამრეკლო აშენებულია გურიის მთავრის გიორგი გური-
ელისა და მისი მეუღლის ელენეს დროს, 1422 წელს. როგორც
ამ სამრეკლოს ხუცურ წარწერებიდანა ჩანს, ლეხოურს ძველად
რეხეული რქმევია,

ძირს, „ჯვართან“, განივრად გაშლილი, რამდენიმე საუკუ-
ნის ჭირვარამის მნახველი მუხა დგას. ეს ხე იქაურ ეკლესიის
მიუცილებელ კუთვნილებას შეადგენს. ყოველივე ეკლესიის
გალავანს დასავლეთ საქართველოში რამდენიმე თუ არა, ერთი
მუხა ან ცაცხვი მაინც უნდა ამშვენებდეს. აქ ხატზე „გადასა-
ცემად“ მოდიოდნენ. ჩაარკობდნენ თურმე ლურსმანს ძირამდე
და იტყოდნენ: „ლეხოურის ღვთისმშობელო, ამას და ამას
(სახელი და გვარი) მანამდე ნუ მისცემ ხსნასა და შველას,
სანამ თავისი კბილით არ ამოიღოს ეს ლურსმანი ამ მუხიდა-
ნაო“. ამავე მუხის ძირას იყრიდა ხალხი თავს სამართლის
გადასაწყვეტად, საქმის შესახებ მოსალაპარაკებლად, აგრეთვე
დღეობაში დროს გასატარებლად. ხსენებული მუხის ძირას
ერთი ტლანქი ქვის ჯვარია მიყუდებული და, ალბათ, იმიტომ
დაერქვა „ჯვარი“; თვით იმ ადგილას, სადაც მუხაა, იქ ცხრამ-
დე დუქანია, სოფლის სასამართლო და სასოფლო ორკლასიანი
სკოლა.

დღეობა აქაური, როგორც სხვაგან საქართველოში, გამო-
ფენაა სილამაზისა და ლამაზებისა. თქვენ ყურადღებას უწი-
ნარეს ყოვლისა აქ იპყრობს ის სილამაზე სახისა, რომელიც
გამჩენს მიუმადლებია აქაურ მკვიდრთათვის. ვინც ქალს ლა-
მაზი სქესი დაარქვა, ალბათ, სახეში გურული ქალი ჰყავდა.
თეთრ-ყირმიზი სახე, სურათი ცხვირი, შავ-ხავერდისებური,

გამომეტყველი თვალები, რომელშიაც ვნებათაღელვაც იხატება და გულკეთილობაც (აქ იშვიათად შეხედებით ლამაზსუამაგრამ მაცდურს, მოღალატე თვალებს). მაღალი კეთილშობილური შუბლი, მშვილდივით გადაჭიმული წარბები, მიჯრით მიწყობილი, ბროლივით კბილები, ყურყუმასავით შავი და გრძელი თმა, — აი საზოგადო სახე აქაურის ბანოვანისა. ზიზღის მომგვრელ მახინჯი სახის ქალსა თუ კაცს აქ ვერ შეხედებით. მერე — ყველა ტანადია, მოხდენით მოლაპარაკე, ლაპარაკში ის სიჩქარე და თავისებური კილო ეტყობათ, რომელიც ნიშანდობლივია გურჯლისათვის და რომელსაც უჩვევი ყური სიამოვნებით ისმენს. მაგრამ ესეც კია, რომ პირველში აქაური ლაპარაკის გაგება გარეშეს, არაგურულს, უჭირდება. ხანდახან ისეთ სიტყვას გამოურევენ, რომ გიჭირდებათ მთელი აზრის გაგება. ყოველსავე შემთხვევაში, სხვა მხრიდან მოსულმა კარგა უნდა შეაჩვიოს აქაურ ლაპარაკს ყური, სანამ კარგად გაიგებდეს, რასაც ეუბნებიან. ამას უფრო იმ სიჩქარესა და სისწრაფეს ვაბრალებთ, რა სისწრაფითა და სიჩქარითაც გურული, ქალი თუ კაცი, თავისი აზრის გამოთქმასა ცდილობს. თან ლაკონიური ლაპარაკიც უყვარს.

ესეც კია, რომ აქაური სილამაზე მეტად აზიზია, გამძლე არ არის, ჩქარა „ხუნდება“, აქაური ქალი 13-14 წლისა — უკვე გასათხოვარია, ასაკოვანია. საკმაოა, იგივე ქალი გათხოვდეს და ერთი წლის უკან ნახოთ შეილიანი, ხანდახან ნასახიც არ შერჩებათ ხოლმე იმ თვალისმომჭრელ სილამაზისა, რომელიც ასე უხვად ამშვენებდა და რომელიც მაყურებელსა ჰხიბლავდა. სისუსტე და სინაზე აქაური სილამაზისათვის — ნიშანდობლივია. ერთი რამ არ შეიძლება არ უსაყვედუროს კაცმა აქაურ ბანოვანსა. არა სჯერდებიან ბუნებისაგან უხვად ბოძებულს, ხელთუქმნელს სიმშვენიერესა და ხელოვნურად ცდილობენ უფრო დამშვენდნენ, უფრო გაკოხტავდნენ, უფრო მოაწონონ თავი მაყურებელთა. თითქო იმისთვისდა იყვნენ გაჩენილნი, — სხვას მოვეწონოთ, სხვა დასტკბეს და მოიხიბლოს ჩვენი ჭკრეტითაო. ფერ-უმარული, ისიც უზომოდ, ჭარბად ხმარებული, მთელ სიამეს გინელებთ.

თავისებურია თუ მთლად არა, ერთი ნაწილი მაინც, აქაური ქალის ტანისამოსისა. განსაკუთრებით თავისებურია აქაური თავსახურავი. ფანტაზიისათვის სრული თავისუფლება

მიუციათ. აქ ჰნახავთ: ევროპულ შლიაპებს, ქართულ ჩიხტი-
კოსს; ზოგს მარლის ნაჭერი წითლად შეუღებავს და რკინის
ჩხირით ქოჩორზე მსუბუქად დაუყრავს, ასე გეგონებათ, წითე-
ლი ნისლის ნაჭერი აყრავს თავზედაო. უმრავლესობას ადგი-
ლობრივვე მოქსოვილი, იქნება თავის ხელითაც იყოს, აბრე-
შუმის გარუბები ახვევიათ. მაგრამ ყველაზე მეტად უხდებათ
აბრეშუმის ყაბალახები, თავზე ვაყურად შემოხვეული. ქალი
მაუდის ყაბალახსაც ატარებს, მაგრამ ტარებაც არის და ტა-
რებაც! აქაურ ქალს ყაბალახის ტარებაშიაც თავისებური,
სხვათაგან განსხვავებული გემო და შნო ეტყობა. ცალი წვერი
წმინდა მაუდის ყაბალახისა მრგვალად აქვს მოხვეული და 2/3
ყაბალახისა წელზე ჩამოუშვია თმასავით. მეტად უხდებათ ეს
მანერა ყაბალახის ტარებისა. ასეთნაირად თავდახურულ ქალს
რო შეხვდებით, გეგონებათ, გასაქცევად ემზადებაო. კარგათ
დაგეშილ მიმინოს მოგაგონებთ.

ბუნების კანონის წინააღმდეგი იქნებოდა, როცა ასეთი ლა-
მაზი ქალებია, ვაყებიც მათსავით ლამაზები არ იყვნენ! დიახ,
ვაყებიც ასეთივე ლამაზები არიან და ზოგს შემთხვევაში სჯო-
ბიან კიდევცა. მათს სილამაზესთან ერთად საუცხოვოდ შეხამე-
ბულია მამაცური, პირდაპირული გამომეტყველება სახისა და
ცოცხალი, მოძრავი ხასიათი. სიმწარე, სიხარული მალე მოქ-
მედებს აქაურზე, და მისი სახე ერთ წუთში, შეიძლება რამ-
დენ ნაირადმე გამოიცვალოს, იმისდამიხედვით, გარედან რა
შთაბეჭდილება მოქმედობს პატრონზე. კეთილშობილება ყვე-
ლას ეხატება სახეზე. გარდა ამისა, აქაურებს ვერ შეამჩნევთ
სახეზე იმ კონტრასტს, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს
თავადსა, აზნაურსა და გლეხს შუა არის. განსაკუთრებით დღე-
ობაში. ქართლში და, საზოგადოდ, აღმოსავლეთ საქართველო-
ში, დიდი ლარი და ხაზი არ უნდა, გლეხი თავადისაგან გა-
მოიცინო: არც ჩაცმულობაშია რაიმე, დაახლოვებული მაინც,
მსგავსება, არც ქცევა-ლაპარაკში. ამ ორ წოდებას შუა
უშველებელი უფსკრულია, ხილია ჩატეხილი. ქართლელ
გლეხს რაღაც დაჩაგვრის, დამონების ბეჭედი აზის სახეზედა.
თამამად ორს სიტყვას ვერ ეტყვის ადამიანს, თითქო რიდაცის
ეშინიან, რაღაც აწუხებსო, თავი მალდა ვერ აუღია, წელში
ვერ გასწორებულა. ახლა ნახეთ აქაური, გურული გლეხი და
შეადარეთ მის ქართლელ მოძმეს! შედარებაც კი არ შეიძლება.

თითქმის ყველას გრძელი ჩოხა აცვია სუფთად და ფაქიზად; გლახიც თავადივით პირდაპირი მოლაპარაკეა, თამამი, მასი-ყვარულე, დაშაქრულის სიტყვა-პასუხის პატრონი, უმაღლესად ზრდილი და თავაზიანი. სულ იმის ცდაშია, როგორმე გა-ამოს, არ გაწყენინოს-რა. წინდაწინვე მიგიხვდეს, რაცა გწა-ღია და მყისვე აგისრულოს სურვილი, — ეს მისთვის ბედნიე-რებაა, უმაღლესი ნეტარება. ხანში შესულთ ვერა ნახავთ გულზე ნიშანი-რამ არა ჰქონდეთ: წმ. გიორგის ჯვარი, ან მედალი არ ეკიდოს, სხვადასხვა ომებში მიღებული მამაცო-ბისა და თავგანწირვისათვის.

დღეობას აქ თავისი ძველებური ელფერი და ხასიათი დაუ-ყარგავს. ახლა მხოლოდ მოდიან, მუხის ძირას ვახშობამდე რჩებიან და მერე თავთავიანთ სახლებს მიაშურებენ დასაძი-ნებლად. ღამის თევა გადავარდნილა. სხვა სოფლებიდან მისუ-ლი მლოცველები სტუმრებად ითვლებიან. ყველა მათგანს თა-ვისი „მასპინძელი“ ჰყავს: ან ნათესავი, ან მოკეთე და ან კი-დეც უბრალო ნაცნობი. ესენი თვით დღეობა დღეს მოდიან, წირვას ისმენენ და სადილად „მასპინძლისას“ მიდიან. თვით ეკლესიის გაღაფანში საკლავის კვლა და იქვე სმა და ღროს გატარება, როგორც ქართლ-კახეთის დღეობებში იციან, აქ არ არის. ნაწირვებს ცოტა ხანს მუხის ძირას დარჩებიან, ნაცნო-ბებს, ახალმოსულებს მოიკითხავენ, „თვალს წყალს ასმევენ“, როგორც აქ ამბობენ ხოლმე, და სოფელს მოეფინებიან. თამა-შობა და სიმღერა ძველად თვით ეკლესიის კარწინა ცოდნით, გაშლილ ჰაერზე, მაგრამ ახლა გადავარდნილია. მთელი მხია-რულება სახლებშია. ყველა სახლიდან გამოისმის ცოცხალი ხმა გურული სიმღერებისა.

ლახოურის ეკლესიიდან ერთი კილომეტრის მანძილზე, საკმაოდ მაღალ ქედზე აგებულია ლახოურის ციხე, რომელიც ძველ დროში გურიის სამთავროს თურქთა შემოსევისაგან

იკავდა. ამ ციხეშივე მდგარა რუსის ჯარისკაცთა, როს ეს უკანასკნელი თურქებს ეომებოდა. ამის სანახავადაც ვაგვსწიეთ.

მიხვეულ-მოხვეულ გზით შეიძლება თითქმის ციხის ძირამდე ავიდეს კაცი ცხენით. აქედან კი ციხემდე 40 მხარის მანძილია და ფეხით უნდა ავიდეს კაცი. გზის იქით-აქეთ მხარე დაფარულია თხმელისა და ხურმის ხეებით, რომლებზედაც ვაზები გაშვებული. ისე ავედით, დაღალვა არც კი გვიგრძვნიდა. მშვენიერი გადასახედია ამ ციხიდან. თითქმის ნახევარი გურიია, ანუ, უკეთ, მთლიანი ტყე, რადგან სახლები არსაიდანა ჩანს, ქობულეთი, ფირუზის ფერი შავი ზღვა — ფეხქვეშ ეშლება აღმიანს. საუცხოვო, მსუბუქი ჰაერია; სხვაგან რაც უნდა ცხელოდეს ზაფხულობით, აქ მაინც ნიავე ჰქრის და გრილა. გურიის მთავარსაც იმიტომ აურჩევია საზაფხულო საცხოვრებლად ეს ადგილი. ბევრს ახსოვს ის დრო, როცა გურიის უკანასკნელი მთავარი, მამია, ამოდიოდა ხოლმე აქ საზაფხულოდ. სასახლე შიგ ციხეში ჰქონია, იქავე ჰქონია ეკლესია. ჰაცა ყოფილა ამოთხრილი. მაგრამ დღეს ყოველივე ნარ-ეკლითაა დაფარული. მხოლოდ კუთხეში გდია ერთი ქვის ჩამური, ღომის საცეხავად. გარშემო ჯერ ისევ თითქმის მთლად შენახულ ციხეს მშვენიერად სურო შემოხვევია და შორიდან ისე მოსჩანს, თითქოს მწვანე ხავერდი აქვს შემოკრული შუა წელზეო. სუროს ყვავილს ფუტკარი დაჰსეოდა და ამ გამეფებულ მღუმარებას მათი ნირშეუცვლელი ზუზუნი არღვევდა.

ციხე მჰადა-ქვისაგან არის ნაშენები. მითხრეს, ამ ციხის საშენებელი ქვა სულ მდ. აჭი-წყლიდან, რომელიც ციხიდან ერთის კილომეტრის მანძილზეა, არის ამოზიდულიო. აი ზეპირგადმოცემაც რას ამბობს ამ ციხის აშენების შესახებ. თურმე ხალხი ეყენათ გამწკრივებული ციხესა და აჭი-წყალს შუა. მდინარის ნაპირას ვინც იდგა, ქვას იღებდა და მეორეს, თავის გვერდით მდგარს, აწოდებდა, მეორე-მესამეს და ასე ბოლომდე, სანამ ქვა ციხესთან არ ავიდოდა. სანამ ციხე არ მოთავდა, ქვა სულ ასე აუზიდნიათ. სხვაფრივ ქვის აზიდვა, მაგალითად, ურმით არც შეიძლებოდა. მეტად ძნელი სამუშაო იყო თურმე და ყოველ საღამოს დაყენებულ მუშათაგან ორორი კაცი კვდებოდაო: ერთი ის, რომელიც ქვას იღებდა ნიადაგიდან, ხოლო მეორე ის კვდებოდა, რომელიც სულ თავში იდგა და მოწოდებულ ქვას ძირსა სდებდა. ყველაზე მეტი სას-

ქელი ამ ორ კაცს — თავსა და ბოლოში მდგარტ ადგათო.

ეს ზეპირგადმოცემა, ლეხოურის ციხის შესახებ დარჩენილი, გვაგონებს სხვა ამგვარ ზეპირგადმოცემათა, რომელნიც დარჩენილნი არიან ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში, ლეხოურის ციხის მსგავსად მალალ ადგილებზე, და ზოგჯერ მთებზედაც, აშენებულ ეკლესია-ციხეების შესახებ. მაგალითად, იდენტური თქმულებაა დარჩენილი მარტვილის საქყონდიდულო ტაძრის (სამეგრელოშია) აშენების შესახებ. როგორც ლეხოურის ციხეს, მარტვილის ტაძარს ურემი ვერას გზით ვერ მიუდგებოდა, რომ საშენებელი მასალა ამით აეზიდნათ თითქმის ერთის კილომეტრის მანძილზე. ასე რომ თუ არ იმ ხერხით, რა ხერხითაც უშენებიათ ლეხოურის ციხე და მარტვილის ტაძარი, ამ შენობათა აგება ძველ დროში ყოვლად შეუძლებელი იქნებოდა.

ციხის ძირშივე სახლობს შვილი გურიის უკანასკნელი მთავრის მოლარე ქაიხოსრო თაყაიშვილისა — ნიკიფორე. ქაიხოსრო თაყაიშვილი ახლა მკვდარია. თავის დროზედ შეძლებულ კაცად ითვლებოდა, აზნაურებში შეძლებით ტოლი და ბადალი არა ჰყავდა. მამია გურიელი რომ მოკვდა, დიდძალი ქონება დარჩენია მისგან. ქაიხოსრო ისეთი შეძლებული ყოფილა, რომ „დიდი გიორგი“ ერისთავისთვის (სოფ. ხიდისთავს, გურიისში) ქალიშვილი უთხოვია ცოლად. ერთი რალაც ნივთი ჰქონია ძვირფასი, მთავრისაგან დარჩენილი, რომელზედაც გიორგი ერისთავს თვალი რჩებოდა თურმე (დღესაც არ იციან, რა იყო ეს ნივთი). „ეს ნივთი მომეცი, — უთქვამს გიორგი ერისთავს, — და ჩემს ექვს ქალში რომელიც გინდა, ის წაიყვანეო“. ქაიხოსროსაც სულ უმცროსი, ყველაზე ლამაზი ქალი ამოურჩევია და უთქვამს, ეს მომეციო. გიორგის მიუცია, გარნა, სამაგიეროდ, ნათხოვნი ნივთი წაუღია.

ხსენებულ ქაიხოსრო თაყაიშვილის შვილმა ნიკიფორემ სახლში შეგვიპატიჟა. სახელდახელოდ გაგვიმასპინძლდა და ნამდვილ, უზადო „ჩხავერის“ ღვინის გემო გვაჩვენა. აქაური „ჩხავერი“ იმნაირადგევა ნაქები, როგორც შემოქმედისა. ჩხავერის ვაზი აქ კიდევ იმდენი დარჩენილა და ღვინო იმისი იმდენი დგება, რომ სტუმარს ასე თუ ისე უმასპინძლდებიან იმით. „ჩხავერის“ გვერდით „ადესას“ დაუჭერია ალაგი. მაგ-

რამ აქაურ „ადესასაც“ ძალა მოჰმატებია, ეტყობა, კარგ ნია-
დაგს საუკეთესოდ გადაუგვარებია.

მასპინძელმა გვიჩვენა ძველი ზარბაზანიცა, რომელიც მისი
ეზოს ერთ კუთხეში ეგდო. ადრე ეს ზარბაზანი ლეხორის
ციხეში დებულა. გვითხრეს, ამ ციხეში ამაზე უკეთესი ზარ-
ბაზანიც იყო, მაგრამ რუსების ჯარმა წაიღოვო. ადრე ამ ზარ-
ბაზნიდან გურიანთაში (რამდენსამე კილომეტრზეა ციხიდან)
ვესროდით ნიშანშიო.

სადილად ბევრს გვეპატიჟა ჩვენი სტუმართმოყვარე მას-
პინძელი, მაგრამ სხვაგან ვიყავით დაპატიჟებული, ჩვენი „მას-
პინძელი“ სხვა იყო იმ დღეს და ამიტომ გამოვწიეთ უკან იმა-
ვე გზით, რომლითაც ამოვედით.

გარშემო ლეხორს ტყე არტყია. ადრე მდიდარი იყო ეს
ყოველივე საშენი მასალით, მაგრამ ახლა თანდათან გაიკაფა.
ნადირი, განსაკუთრებით გარეული ღორი, დიდძალი ბუდობს
აქაურ ტყეში. ზამთრობით, თუ თოვლიცა ძევს, დღე არ გავა,
თითო ტახი არ მოჰკლან. ბევრსა ჰკლავენ მეზობლად სოფ.
აქში დასახლებული მაჰმადიანი ქართველები. ესენი თვითონ
არა სჭამენ ამ ცხოველის ხორცსა და ოზურგეთში შემოაქვთ
გასაყიდად. თითო ზრდა გათავებული ღორი ოზურგეთის ბა-
ზარზე კაცმა შეიძლება 5-6 მანეთად იყიდოს.

უკვე მესამე საათი დაიწყო, ათასგვარად გადაბანდულ შუ-
კებში რომ გავიარეთ და მივატანეთ ჩვენი მასპინძლის, ვახუშ-
ტი თ-ძის სახლს, ჭიშკართან შემოგვეგება თვით სახლის უფ-
როსი — თეთრწვერა მოხუცი.

ეზოში რომ შევედით, უსაზღვრო ბედნიერება გადაეფინა
ჩვენ მასპინძელს, თვალები გაუბრწყინდა. თვითონ მოგვეშვე-
ლა ცხენიდან ჩამოხტომის დროს. რაკი ზაფხული იყო, სუფრა
გარედ გაეშალა, ზედ იმ ადგილას, სადაც ღვინით სავსე ქვევ-
რები ეფლა მიწაში. აქეთკენ ქვევრებს ცის ქვეშ მარხავენ,
ზევიდან არაფერი ჰფარავს. ეს კია, წითელი მიწით მაგრადა
აქვს თავი მოგოზილი, ასე რომ წყალი ზევიდან ვერ ჩაატანს.
ზამთარ-ზაფხულ ასეა დატოვებული. ზამთარში ზედ ათოვს
და, როცა ღვინო დასჭირდებათ, ჯერ კარგა ხანს იმაზე უნდა
იშრომონ, რომ თოვლი მოაშორონ ქვევრს. ამ საქვევრო ად-
გილას გარშემო მრგვლად შემორიგებული აქვს რცხილის ხე-
ები, რომელთაც კენწეროები ერთადა აქვთ შეერთებული.

ერო კონად გაკეთებული. ბუნებას ერთ კენწეროდ გადაუქცევია, მერე ისე ოსტატურად, რომ შორიდან, თუ არ იცით მისი საიდუმლო, დაენიძლავებით კიდეცა კაცს — ერთი ხედგას და არა რამდენიმეო. მშვენიერი ჩრდილი იცის, მზის სხივები ქურდულად თუ შეჰყოფენ თავს საიდანმე. ღვინოს თქვენს თვალ-წინ იღებენ ხრიკათი. იქავე გვერდით პატარა რუ მოდიოდა და ზედ გამართული იყო პატარავე ერთთვალიანი წისქვილი და წყლის ჩამური ღომის საცეხავად. მათ აქით სიმიინდის დატაროიანებული ყანა საამოდ დაღლადებდა.

აი, ასეთ პოეტურს ადგილას გაეშალა სუფრა ჩვენს მასპინძელს. პირთამდე სავსე სუფრას, სხვათა შორის, გვიმშვენებდა საუცხოვო არაყი სანთლისა, ნამდვილი ჩხავრის ღვინო და ბეჟუჯის გემრიელი კალმახი. უბეჟოდ აქაური სადილი ვერ სადილობს და უმძალოდ კიდეც აქ ბეჟს ფასი არა აქვს. მძაღე განუყრელი კუთვნილებაა ბეჟისა. მძაღე მარტო აქეთკენ იციან. აკეთებენ განგებ დამძაღებულ ნიგვზისა და ძმრისაგან. პირველში კაცს უგემურად ეჩვენება, მაგრამ მერე, რომ შეეჩვევა, უიმიოდ ბეჟი არ ეგემირილება.

გურული სიმღერები „ხასან-ბეგური“, „ინდიმინდი“, „ხელსვაი“ სმენას გვიტკობობდა შეინახეთა. ბოლოს გიტარაც გამოჩნდა, ბევრი ვათვალისერე ჩვენი ჩონგური „ხმატკბილი და საამური“, მაგრამ გიტარას სოფლიდანაც გაუდევნია ჩვენი ეროვნული საკრავი.

სადილის გათავების ნანს მეზობლის ქალებიც შემოგვიერთდნენ. იმ განზრახვით რომ დახმარებოდნენ მასპინძლებს და კარგად გავემხიარულებინეთ სტუმრები. თან მოიტანეს „ბუზიკა“ („ვერიდებოდი ღოლოსაო, შემხვდა ღობის ბოლოსაო“). მისმა ჭყვიტინმა მთელი სიამე წმინდა გურული სადილისა, ცოტა არ იყოს, ჩამიშხამა. მაგრამ მის დამეკრელს, შავგვრემანსა და მარილიანს ციცას გულწრფელად სწამდა, ამით ვასიამოვნებო, და ჩვენც მოთმინებით აღვიჭურვენით — მისი იმედი არ გაგვეცრუებინა.

სმამ საღამომდე გასტანა. აქაურები სმაში თავის აღმოსავლეთ საქართველოს ძმებს არ ჩამოუვარდებიან. აქაც ვაყვაცობად მიაჩნიათ სმა. მაგრამ, რამდენიც უნდა დალიოს გურულმა, წრეს არ გადავა. ჯერ თითო ჭიქა ვსვით, მერე ორ-ორი,

შემდეგ სამ-სამი, ბოლოს ოთხ-ოთხიც, მხოლოდ ყანწებზე გვისვამს.

შე ჩაესვენა, როცა სუფრიდან ავიშალენით. ყველას ავეტყობოდა, გურული სუფრის ხათრით ბახუსისათვის საკმაო მსხვერპლი შეგვიწირავს. იმდენი კი მოვახერხეთ, მასპინძლისთვის მადლობა გვეთქვა. იმანაც მადლობა გვითხრა, რომ „ჩვენი ხელის ნაბანი წყალი მის ოჯახში დაედვარა“.

ოზურგეთში რომ მივედით, „ხასან-ბეგურის“ ხმა კიდევ გვიღვა ყურში.

IX

ნ ა გ ო მ ა რ ი

ნაგომრისაქენ. — გზა. — გურიელის სამოურაო. — „ნაგომრობა“. — ჩვენი ხალხის ხელსაქმე. — სუფსის ქალა. — მამულეზის ვამიჯენა.

მკათათვეა. ზომიერი სიცხე დგას. ოზურგეთი თითქმის დაცარიელებულია. ვისაც კი მოცლა და შეძლება ნებას აძლევდა, ყველა არიდებდა თავს ოზურგეთსა, ყველანი ბახმაროს მთისკენ მიისწრაფოდნენ. ზოგი თიბათვის გასულსავე წასულიყო ამ მთაზე, დანარჩენნი ახლა მიდიოდნენ.

მეც, სხვებთან ერთად, ამ მთაზე უნდა ავსულიყავ. მაგრამ მოულოდნელად გზა გაგვიგრძელდა. უნდა გაგვევლო ნაგომარში, ნაგომრიდან აკეთში და იქიდან კიდევ — ბახვში. მხოლოდ ამ ალილოს შემდეგ შეგვეძლო ბახმაროს აღმართს შევდგომოდით.

ნაგომარი ოზურგეთიდან 12 კილომეტრის მანძილზეა. ვიწროსა, მაგრამ კარგად მოკეცილ გზაზე ეტლი მშვენივრად მიჰგორავს. ასეთი კარგი სასოფლო გზები მარტო აქეთკენ, გურიაში, თუ შეხვდება საქართველოს სხვა კუთხეში ნავალ კაცსა. აქ, ეტყობა, ყველას შეგნებული აქვს, რომ უგზოოდ ფასი არა აქვს მეურნეობის ყოველგვარ ნაწარმოებსა. არა გვგონია, რომ სხვაგან, საქართველოს რომელსამე კუთხეში, სოფლელნი გზების გაყვანისათვის იმდენსა ზრუნავდნენ, რამდენსაც გურიის მკვიდრნი ზრუნავენ და ეს სწორედ მაშინ, როცა გურულმა გლეხმა ათას-გვარს, კარზე მომდგარ ვაჭირვებას პასუხი უნდა გასცეს! 1896 წელს მთელ ოზურგეთის

მარაში (გურიაში) გზების შესაკეთებლად „ბეგარაზე“ გაუყვანიათ 55,753 ჭვეითი კაცი, 7, 669 ურემი და 497 ცხენი.

სოფ. დვაბზუმდე გზა ერთ გრძელ, დაუსრულებელ ხეივანში გადის, ხოლო ამ სოფლის შემდეგ დაბალი ტყე იწყება. თვით მოსახლენი იშვიათად შეხვდება მგზავრსა. ეს უდაბურობა გზისა ადრე, ფირალობის დროს, საშიშრად ჰქმნიდა აქ მოგზაურობასა და თვით ფირალებს დიდად შეუწყობდა ხელსა. თანამგზავრებმა ის ისტორიული პუნქტიც მიჩვენეს, სადაც რომელიღაც ფირალს, — არ ვიცი — მიქელაშვილს, არ ვიცი — მებუზლას არა ერთხელ დაუცია შიშის ზარი გამვლელ ვაჭრისათვის.

გავედით მდ. ნატანებში, უკან დაგვრჩა ბახვის წყალიცა. გველივით დაკლაკნილი და აღმართ-დაღმართიანი გზა გასწორდა და ნაგომარიც გამოჩნდა, სიმინდის ყანებს შუა, ვაკე ადგილას გაშენებული.

ნაგომარი, როგორც ზევითაც ვსთქვით, მეორე სამოურავო იყო გურიელისა და მოურავად აქ იჯდა თავადი გუგუნავა, რომლის ჩამომავალი პატივცემული მოხუცი თავადი სვიმონ გუგუნავა, ოზურგეთის მაზრის უფროსი, ჩვენს მწერლობაში ცნობილი მოლექსე, შვილი პოეტის დათა გუგუნავასი, დღესაც აქა ცხოვრობს. გურიელიც ხშირი სტუმარი ყოფილა თავისი სამოურავოსი და, ალბათ, სხვათა შორის, ესეც დაედო მიზეზად იმასა, რომ აქ, ამ სოფელში დაბა გაშენებულა, ვაჭრობა გაჩაღებულა.

დუქნები აქაური ყველა ხისაა და ორპირად არის ჩარიგებული, როგორც ოზურგეთში, შუაში გაყვანილი გზის იქით-აქეთ ნაპირებზე. აქვე ჩვენებურ პროვიზორს აფთიაქი გაუღია. ერთ სადუქნე შენობაში ადგილობრივის ინტელიგენციის მეცადინეობით უფასო წიგნსაცავი მოთავსებულა. შიგ მეტად მცირე რიცხვია წიგნებისა, გაზეთებიც სულ ორნაირი იდო მაგიდაზე. მაგრამ სულ არარაობაში ესეც დიდ წყალობად უნდა ჩაითვალოს.

ნაგომარი თავისი ბაზრობით არის ცნობილი, ან, როგორც აქ ამბობენ, ყოველი წლის მკათათვეში „ნაგომრობა“ იციან. ჩვენ რომ მივედით, ბაზრობა, ის-ის იყო, დაეწყით. ბაზრობა იწყება 15 მკათათვიდან და გასტანს ორ კვირას, ესე იგი მკათათვის გასვლამდე.

ნაგომრობა ერთ საუკეთესო ბაზრობად უნდა ჩაითვალოს მთელ გურიაში. ჯერ ერთი, ვაჭრობისათვის წინებულად დროა შერჩეული — მკათათვე, როცა გურული გლეხი თითქმის მოცლილია. ამ დროს სიმინდი გამარგლილი აქვს და შეუძლია ვაჭრობაში მონაწილეობა მიიღოს თავისის ნაწარმოებითა. აბრეშუმის პარკიც მოწეულია და სოფლელ ქალს თავი ხელთა აქვს გასასყიდად გამოიტანოს როგორც აბრეშუმის ძაფი, ისე ნაქსოვიცა.

ხალხი ნაგომრობას დიდძალი იკრიბება. ვაჭრები უფრო სოფ. საჯავახოს მცხოვრები ებრაელები არიან. ფართლელა და საწვრილმანო ორპირად ჩამწკრივებულს, წყნელისაგან მოწნულს კარვებში აქეთ მოთავსებული. ვაჭრობის საგანი ფართლელი და სოფლებიდან შემოტანილი ნაწარმოებია, ყველაზე მეტი შემოაქვთ აბრეშუმში, ძაფად ამოღებული, აგრეთვე აქაურებისავე ნაქსოვი დარაია, რომლის ალაბი ექვს შაურიდან სამ აბაზამდე იყიდება. ნაქსოვი, საზოგადოდ, ტლანქია, გაცილებით ჩამოუვარდება დ. ხონში ნახელსაქნარ დარაიას. აქვე ჰყდიან დარაიის საზაფხულო ყაბალახებს, თითოს 2 მ. ასეთი ყაბალახები ჰხურავთ გურიაში თავმომწონე ყმაწვილკაცებსა და ზოგან ქალებიც კი ატარებენ. ამჟამად ძალიან მოდაშია. მოაქვთ აგრეთვე თიხის სხვადასხვა ტურქელი, მჭადის საცხობი კეცები მახლობელ სოფ. ვანიდან. აქაური კეცი მთელს გურია — სამეგრელოში განთქმულია, სულ დიდი კეცი ღირს ორი აბაზი. გამოაქვთ ჩონგური, სხვადასხვა სიდიდის ჭილობი. ძალიან ბევრი დააქვთ გასასყიდად ალაგობრივე მოწნული ჭილობის ქუდი, ფართო, შვეიცარიელი გლეხები რომ ატარებენ, იმ სახისა. თითო ქუდს სამ შაურად იყიდით. აქაური გლეხები და პატარა ბიჭები ხშირად ატარებენ ასეთ ქუდებს. მეტად პრაქტიკულა რამ არის მზის გულზე ყანაში მუშაობის დროს. სიცხისაგან ძალიან იფარავს თავს. რომ კაცი იყოს, ნაგომარს გარდა სხვაგანაც გაუხსნიდა ბაზარს ამ ქუდს. მხოლოდ ერთი ბეწო გაუმჯობესება სჭირია. ზოგს ფასონი აქვს უშნო, თორემ მეტად ხელოვნურად არის მოქსოვილი. ბაზრობაზედვე ნახავთ პატარა ბიჭებსა, რომელთაც შოლტუე დაბმული ლაქოები (ფრინველია ერთნაირი, ბელურაზე დიდია) დაჰყავთ გასასყიდად. მიმინოს დასაჭერად საუკეთესო ჩიტია ლაქო და ამიტომ ფასიცა აქვს. თითო ლაქო, თუ გაუწვრთნე-

ლია, სამი შაური ღირს. კარგად გაწვრთნილი მამალი დაჯერორ მანეთადაც გაიყიდება.

ცეკვა, თამაში და სიმღერა, როგორც მაგალითად ხობისა და ძველი-სენაკის (სამეგრელოში) ბაზრობაზე იციან, აქაც იცოდნენ წინათ, ეხლა აღარ იციან აქ. ხალხი მოდის სავაჭროდ, სასაქმოდ, ნახავს ნაცნობებსა, მოიკითხავს და უკანვე ბრუნდება. თვით ადგილი ბაზრისა ძალზე ვიწროა, თან მტვერი ასდის საშინელი. გარეშემო თავისუფალი ადგილი ცოტა აქვს შორიდან მოსულ ხალხის შესასვენებლად. ყოველი ფეხის დადგმა მიწა ყანად არის ქცეული.

გურიისი ნაგომარს გარდა ამნაირივე ბაზრობა იმართება სოფ. ჟუმათში ენკენისთვეში და ერთ კვირას გასტანს, საჯავახოში პეტრე-პავლობას და იქაც ერთი კვირა გრძელდება. მაგრამ „ნაგომარობას“ სხვებთან უპირატესობა აქვს. აქაური ოპერაცია (30,000 მანეთი) თითქმის უდრის ჟუმათისა (9,700 მ.) და პეტრე-პავლობის (18,000) ოპერაციას ერთად.

ნაგომარს ზედვე აკრავს ნაყოფიერი სუფსის ჭალა, განთქმული სიმინდის მოსავლითა. ნიადაგი სულმუდამ მსუქანი და პოხიერია, რადგან მდ. სუფსა, როცა მოდიდდება და ნაპირებზე გადაივლის, ზედა ტოვებს ლამსა. ეს კია, რომ აქაური პერი ტანსიმრთელისათვის მაწყენარია, — ციება იცის. მთელი ჭალა მოფენილია სასიმინდეებით. როცა სიმინდს მოსტეხავენ, შიგა ჰყრიან. შინ წაღება ან და გაყიდვა რომ მოუნდებათ, გაცეხვავენ სასიმინდეშივე, ტომრებში ჰყრიან და ურმებით მიაქვთ, სადაც უნდათ. მთელი ზამთარი სიმინდი გარეთ არის, სახლიდან შორს მანძილზე. მეტად ოსტატურად არის გაკეთებული აქაური სასიმინდის ერთი ნაწილი. ბარჯგსა, რომელსაც აქ გამძლეობისათვის ურთხლისას აკეთებენ, და თვითონ სასიმინდეს ტანს აერთებს მრგვალი, ჯამის სახით გათლილი ნაჭერი ხისა. მხოლოდ, ჯამის ამოდრუტნული ნაწილი ქვეითა აქვს მოქცეული, ქვედა კი — ზევით. ამის საიდუმლო ის გახლავთ, რომ თავგი სასიმინდეში ბარჯგიდან ვერ ავა: ბარჯგზე ჩამოფარებულ ჯამს რომ მიატანს, პირალმა მოექცევა ქვეშიდან ჯამსა და მყისვე ძირს ჩამოვარდება.

ნაწილი ამ კალისა ეკუთვნის თავ. გუგუნაებს და ერთი ნაწილიც — თავდგირიძეებსა. მაგრამ დღემდე გაუმიჯვნელი იყო და მონაწილისათვის თავისი ქონების საზღვრის გამოურკვევლობა მეტად სამძიმო იყო. ეს გამოურკვევლობა თავისი უფლებისა აქაც, როგორც სხვაგან საქართველოში, ხშირად ყოფილა ყოველგვარი შფოთვის მიზეზი. ხოლო ეს შფოთი და უთანხმოება კიდევ სატევრითა და ტუყებით არა ერთხელ გამორკვეულა. კერძო მემამულეთა და ხაზინის ქონების აღსანუსხავად და გასამიჯნავად ჩემს იქ ყოფნაში სახელმწიფო ქონებათა უწყების აგენტი და მიწისმზომელი იყო გამოგზავნილი. მცხოვრებთა შორის ათასგვარი ხმა დადიოდა აგენტის შესახებ. საქმე ის გახლავთ, რომ თუ გლეხი იტყოდა, ესა და ეს ადგილი, რომელზედაც მე ვმუშაობ, სახაზინოა, მებატონეს, ვისგანაც გლეხს სამესამედოთ თუ სამეოთხედოთ ჰქონდა ალბულები მიწა, აგენტი კიდევ სადავოდ, ან, როგორც აქ ამბობენ „სასპოროდ“ აღიარებდა. თანაც გლეხს ჩაგონებული ჰქონდა, თუ სთქვი, ესა-და-ეს მიწა სახაზინოა, მებატონეს ჩამოერთმევა და შენ ჩაგბარდება, დაჯექი და იმუშავეო. მემამულენი მეტად ამრეზილნი იყვნენ იმ ფაქტით, რომ გლეხებს იმას კი არ ათქმევინებდნენ, რაც იყო და იცოდნენ, არამედ ძალას ატანდნენ და სიმართლეს აქელვინებდნენ, ვითომ და მათისავე სარგებლობისათვის. უფრო იმაზე მოსდიოდათ გული, რომ ბატონი ჩვენებურია, და ქართულად, რაც უნდა იმას ჩააგონებს უვიცსა და უსწავლელ გლეხსაო, გლეხმა რა იცის, რომ იმასაც ერთმევა მამული და ჩვენცა! სად გაგონილა, ბატონო, ჯერ ეჩიჩინება, ასე სთქვი, თვარა დეიღუბებიო?! ამბობენ, უმეტესობა მამულებისა, რაც იმ ზაფხულს გაიმიჯნა, ხსენებულმა აგენტმა სადავოდ გამოაცხადაო და ვინ იცის, როდის მოედება ბოლო ამ დავასაო... მემამულენი იმას ნატრობდნენ, ნეტავ ჩქარა გვეღირსოს მამულების გამიჯვნაო და ახლა თავში საცემი ის გაუხდათ, რომ ათას ალაგას ფული უნდა ხარჯონ და სამართლის წესით ხაზინას უნდა ედავონ... სად შეუძლიათ, ბატონო, — შემომჩივლა ერთმა თავადმა, ჩვენს ისედაც გაჩანაგებულს თავად-აზნაურობას იმდენ ხარჯს გაუძლოს და ხაზინას პასუხი მისცესო?... ეგეც ერთი უსამართლობა გვატყდება თავზედაო!..

გამოვსწიეთ აკეთისაკენ, რომელსაც ნაგომრისაგან მდინა-

რე სუფსა ჰყოფს. ზედ ნავია ბრტყელ ბსკერიანი, რომელიც იქით-აქეთ საჰეებით გაჰყავთ. ეტლი გამოღმა დავსტოვეთ, რადგან წყალი ცოტა მომატებული იყო და ჩვენ კი ამ ნავით მეორე ნაპირას გავედით.

X

ა კ ე თ ი

აკეთი. — მამუკა თავდგირიძე და თავდგირიძეთა გადმოსვლა გურია-ში. — მამუკა თავდგირიძე და აქარის ფაშა აბდულ-ბეგ ხიმშიაშვილი. — მამუკას მეშვიდრეობა. — შაცხოვრის ეკლესია. — ხაჭვარე თოხაძიანთ უბანში და ორიოდე ხიტყვა ძველ ხელნაწერთა შეკრების გამო. — „ნაოფლარი“. — სოფლის მასწავლებელი. — ვასილ რუსი. — აკეთელი მათუსალა. — სტუმართმოყვარეობა. — აკეთელი იდაღო. — „მშვიდობით, ტარიელის სამშობლო სოფელი!“

აკეთი გორის ფერდზედ არის შეფენილი და ზედ დასცქერის სუფსის ჭალასა. აქედან სუფსის გაღმით, აღმოსავლეთის მხარეს, მოსჩანს რამდენიმე სოფელი გურიისა, გურია-აქარის მთების კალთებზე შეფენილი, მთის ზემოთ — უხვი ტყე. სოფელი-მეთქი, მაგრამ ეს შეცდომა იქნება, — თითო სოფელში თითო სახლს თუ მოჰკრავს კაცი თვალსა, ისეა დამალული სახლების სახურავები ტყეში.

ერთი კვირის განმავლობაში აკეთის სტუმარი უნდა ვყოფილიყავ, სანამ პირდაპირ ბახმაროსაკენ ვიბრუნებდი პირსა. ამიტომ საკმაოდ დრო მქონდა მომესმინა წარსული აკეთისა და აწმყო მდგომარეობა მისი.

აკეთი, როგორც უმრავლესობა გურიის სოფლებისა, ისტორიული სოფელია. და ეს ისტორია მისი საკმაოდ მდიდარი გახლავთ. ოთხი სოფლისაგან შედგება აკეთი: პირველი საკუთრივ აკეთია, მეორე — ზომლეთი, მერე — ჭანჭათი და ვანი. ჩვენ აქ გვექნება ლაპარაკი საკუთრივ აკეთის შესახებ.

ამჟამად აკეთში გლეხებს გარდა სახლობს რამდენიმე მონახლე აჭაურ მებატონე თავად თავდგირიძეთა, რომელთა წინაპარი XVII საუკუნეში ქობულეთიდან გადმოსულა აკეთში.

ამ გვაროვნობას თავისი საკმაოდ საინტერესო ისტორია აქვს და აქ ვეცდებით მკითხველსაც გავაცნოთ იგი.

აწინდელი თავდგირიძენი წინაღ თაქთირიძებად იწოდებ-

ბოდნენ და მოხსენებულნი არიან როგორც სახელოვანი თავადნი სამცხე-საათაბაგოსა. სამცხე-საათაბაგოში ჰქონიათ სოფელი „ჩორჩანელი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა“. სამცხე-საათაბაგოელ თავდგირიძეთა გვარი ამჟამად სამგან არის: ქვედა აჭარაში, ქობულეთსა და გურიაში — სოფელ აკეთს.

სოფელ აკეთში თავდგირიძენი დასახლებულან მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში. მათის წინაპრის, მამუკა თავდგირიძის, გამოსვლის ამბავი მქიდროდ შეკავშირებულია ქობულეთის მხარეში ქრისტიანთა და მაჰმადიანთა პირველად შეტაკებასთან. ამ მამუკა თავდგირიძის პირდაპირი შთამომავალნი არიან როგორც ქობულეთს (მაჰმადიანნი), ისე სოფ. აკეთს (ქრისტიანნი) მცხოვრებნი თავდგირიძენი. მამუკა მაშინ გადმოსულა გურიაში, როცა მთელი ჩაქვი და ქობულეთი ჯერ ისევ ქრისტიანი იყო. მისი საბატონო იყო როგორც ჩაქვისა, ისე ქობულეთის მხარე.

საოცარია, ხანდახან რა უბრალო შემთხვევას, თითქმის უმნიშვნელო მიზეზს შეუძლია მთელი მხარის სვე-ბედი წალმა დაატრიალოს, თითქმის ძირითადად შესცვალოს მისი მდგომარეობა. მამუკას სახლთუხუცესადა ჰყავდა აზნაური, ვინმე ოთარ იობიშვილი. ოთარს, თავის მხრივ, ოცდახუთი მოსახლე გლეხი ჰყოლია. სახლთუხუცესის თანამეცხედრე მეტად წუწურაჭი და პურძვირი რამა ყოფილა და თან უდიერად თურმე ექცეოდა გლეხებსა. როგორც ზეპირგადმოცემა მოგვითხრობს, როცა ყანაში გლეხები ჰყავდა და ამუშავებდა, რამდენიც უნდა ყოფილიყვნენ, ოთარის ცოლი ერთ ხელის სიფართე მჟაღს და მის შესაფერ შეჰამაღს გაუგზავნიდა, ხოლო იმისი დარდი ნაკლებად აწუხებდა — ეყოფოდათ ასეთი მცირედი საკმელი თუ არა. ძალიან კარგს გუნებაზედ უნდა ყოფილიყო მამუკას სახლთუხუცესის თანამეცხედრე, რომ მუშებისათვის ზედნადებად ღვინოც გაეგზავნა, თუნდაც თითო ყლუპის მეტი არა რგებოდათ თითოეულსა.

გაბეზრდნენ გლეხები ასეთი ძალღ-უმადურის ცხოვრებითა. სთქვეს, რაღაა ჩვენი სიცოცხლე, თუ ჩვენს მებატონეს თავი არ დავაღწიეთო. შეთქმულებმა გადასწყვიტეს, მესაღილემ ჩვენი მებატონის ცოლისგან გამოგზავნილი ჯერი რომ მოგვიტანოს, ერთი ლაზათიანად მივაშქავოთ და ამით მაინც

ვიოხოთ გულით. მართლაც, მესაღილემ ჯერი მიუტანათ თუ არა, მისცივდნენ და მანამ სცემეს, სანამ მე და თქვენ შივე-შველებოდით.

რა თქმა უნდა, მებატონე ჩვენს თავხედობას რომ ვაიგებს, შუბლში არ გვაკოცებს და, სანამ დრო გვაქვს, თავს ვუშველოთო, საშობლოში გაჩერება ყოვლად შეუძლებელიაო, გადასწყვიტეს დამნაშავე გლეხებმა.

მაშინ ვინც რამეს დაუშავებდა მებატონეს, ან და კაცი შემოაკვდებოდა და შინ გაჩერება არ შეეძლო, ოსმალეთში ეძებდა ხსნასა. ჯერ ერთი იქვე, მეზობლად იყო, და მეორე— თუ კი როგორმე ამ ქვეყნის მიწაწყალს დაადგამდა ფეხს, მისი სიცოცხლე დაზღვეული იყო. აი, ამ ოსმალეთს მიაშურეს იმ რვა მუშამაც, რომელთაც ხელი აღმართეს თავისი ბატონისაგან გამოგზავნილ კაცის წინააღმდეგ.

ვაიგეს სახლთუხუცესმა და მისმა ცოლმა ლტოლვილი ყმეზის ამბავი. ცოლმა სიკაპასით ცეცხლი მოიკიდა და თავის ქმარს ურჩია, უეჭველად ახლავე უნდა მოეღოს ბოლო ამ უწყისობას და დამნაშავენი სამაგალითოდ დავსაჯოთ, თორემ იმ შეჩვენებულთ თუ ეს თავხედობა შევარჩინეთ, იმათ მაგალითს სხვებიც წაჰბაძავენ, გაგვიორგულდებიან და დავილუპებიითო. სხვა გზა არ არის, უნდა შევიპყროთ როგორმეო.

სახლთუხუცესს ორი ძმისწული ჰყავდა. უფროსი ადგა და, ვითომ საძებრად და დასაპერად, გაქცეულებს გამოუდგა. მაგრამ გულში კი სხვა ჰქონდა: იმასაც სჭირდა რაღაც ჯავრი თავისი ბიძისა და თურქეთში რომ გადავიდა, ქრისტიანობაზე ხელი აიღო და თვითონაც შეამბოხეთ მიემხრო.

იმ დროს ბათომსა და ჩაქვს შუა მდებარე ადგილი ძარცვა-გლეჯის ასპარეზად იყო გადაქცეული. აქ იყო გზა, სადაც უნდა გამოეტარებინათ გურიაში მოტაცებული ლამაზი ქალები ოსმალთა ჰარამ-ხანებისათვის. მამუკა თავდგირიძის სახლთუხუცესის ყმები გაქცევის შემდეგ ორ კვირას არ გაუვლია, ისე მოსამსახურე ლამაზი გოგო დაეკარგა სახლთუხუცესის ცოლსა. ამ უკანასკნელმაც ბრალი თავის მავლისწულსა დასდო, თუ არა ის, გოგოს მოტაცებას სხვა ვერავინ გამიბედავდაო.

ოთარის ძმისწულმა ვაიგო, ბიცოლა ჩემი ასეთ ცილსა მწამებსო. ეწყინა საშინლად, მით უფრო, რომ ცათამდე მართალი იყო ამ საქმეში. ადგა და თვითონ დაუწყო ძებნა დაკარგულ

გოგოსა. ცოტა ხნის უკან იპოვნა კიდევაც: გოგო ტრაპიზონში გასაღ. ტუმრებელ სანდალში იჯდა და წასვლის-ღა ელოდა, ისე იმანაც მოუსწრო. როგორც იყო, გამოიხსნა ტყვედ წასაყვანი გოგო და ბიძას გამოუგზავნა. თან წერილიც მოსწერა: „ჰკითხეთ გოგოსა, — მე მოვიტაცე, თუ სხვამო?“ გოგომაც მოახსენა თავის ქალბატონს: თქვენმა მახლისწულმა კი არა, სხვამ მომიტაცაო.

დაფიქრდა სახლთუხუცესი ოთარი. რაკი ასეთი ცილი დავსწამე ალაღმართალ ძმისწულსა, რა საჭიროა, ცოცხალს არ გამიშვებსო. მოდი, ისევ მე დავასწროვო. ჩაუსაფრა გზაში კაცი თავის ძმისწულსა და მოაკვლევინა.

მოკლულს დედიდან ბიძა ყავდა, ვინმე გუგუნავა. ამან რაკი გაიგო თავისი დისწულის სიკვდილი, სთქვა — მისი სისხლი უნდა ავიღოვო. ამ აზრით გადიხვეწა ოსმალეთში, იქ შემოიერთა ადრევე გაქციული ნაყმევები ოთარისა. მერე გამობრუნდა უკან, დაეცა თავს ოთარს და ძირიანბუდიანად ამოეუქა.

ამ შინაური უთანხმოებით ისარგებლეს ოსმალებმაცა. ამდენი ხანია, ვებრძვით გურჯებსა და ვერაფერი დავაკელითო. ახლა ამათ შევუერთდეთ და, იქნება, ვსძლიოთ ეს კერპი და გაუტეხელი ხალხიო. მართლაც, თავს დაესხნენ ქობულეთს და მოსრეს მანდაურობა.

გამარჯვების შემდეგ აქვე დაბინავდნენ ოსმალთა ფაშები და მათი მხედრობა. მუსლიმანთა ურდომ აღმართა ხმალი და დაუწყო ბრძოლა ქრისტეს სჯულის აღმსარებელთა. ახლად დაპყრობილი ნაწილი საქართველოსი განსაცდელში ჩავარდა. ჩვენი განკითხვის დღე დადგაო, ამბობდნენ აქაური მკვიდრნი. მტერი, ეს არის, მოგვერია, ძალით ვერაფერს გავხდებით ამათთანაო. სჯული მაცხოვრისა ამდენს ხანს მტკიცედ და შეუმწიკვლელად დაგვიცავს და დაგვიფარავს. დღეს კი ორში ერთი დავგრჩენია ამოსარჩევად: ან უნდა ხელი ავიღოთ მამაპაპათა სალოცავებზე ან და სიკვდილს მივეგებნეთო. ვინც ნებით არ მუსულმანობდნენ, ბარბაროსნი მუსრს ავლებდნენ; არ ინდობდნენ არც მოხუცს, არც ახალგაზრდას, აღარც ქალსა და აღარც კაცს. ბევრმა ქართველმა შეაქლა თავი ოსმალთა მახვილსა, ბევრმა, უფრო სუსტმა, ქედი მოიხარა ბატონის წინა-

შე; უმრავლესობა კი მეზობელ გურიაში გადაიხვეწა, სადაც შეეძლოთ ქრისტიანთ შეერთებოდნენ უშიშრად.

მებატონე მამუკა თავდგირიძე, ნეტა რასა ჰფიქრობდა ამ დროს, რას აპირებდა? ჯერ გამაგრდა, ეგონა, დროებითია ეს აწიოკებაო, იქნება, გრიგალმა გადაიაროს და ისევ მოსვენებული ცხოვრება გველირსოს. იმედს არა ჰკარგავდა. მაგრამ მტარვალი არა სცხრებოდა. მის თავგასულობას საზღვარი არა ჰქონდა, მსხვერპლთა რიცხვს დღე-ყოველ ემატებოდა. ქრისტიანენი ადვილად ვერ სთმობდნენ თავის რჯულსა, უმალ ზვარაკადა სდებდნენ თავიანთს თავსა. მეტი გზა არ არის, თავა უნდა ავარიდო აქაურობასაო, გადასწყვიტა მებატონემ. მაგრამ გამოჩინებით აქედან გასვლა არ შეეძლო. მარტო რომ ყოფილიყო, თავს უშველიდა როგორმე. მართალია, დიდძალი მამული რჩება, მაგრამ ყოველსავე დაეთმო, ყველაფერზე ხელს ავიღებ, მხოლოდ მაჰმადის სარწმუნოება ძალათი თავზე არ მომახვიონ, ჩემთა მამა-პაპათაგან ნაანდერძევე რჯულისათვის არ მაღალატებინონო. დიახ, თავისთავის მეტი რომ ვინმე არა ჰყოლოდა, კიდევ გაატანდა როგორმე სამშვიდობოს, მაგრამ რა უნდა ექნა ცოლისათვის (ცოლად იმერეთის მეფის ასული ჰყავდა), ან შვილისათვის? მათი წამოყვანა ძნელი იყო, რადგან თვალ-ყურს ადევნებდნენ. ოსმალნი გულმოდგინებით სდარაჯობდნენ ამ ოჯახსა, — თუ ამას ავალეზინეთ ხელი თავის რჯულზე, მაშინ დანარჩენი, მისნი ხელქვეითნი, ამას მიჰბაძვენ, როგორც უფროსსა, და მათი მორჯულება ადვილი საქმე იქნებაო.

მამუკა თავდგირიძემ გადასწყვიტა, რაკი ძალით ვერას გავხდი, ხერხით მაინც გავალ ფონსაო. თავის მამულში ჩამომდგარ ფაშასა სთხოვა, ნება მომეცით გურიაში წავიდე ჩემი ცოლშვილითურთ; თქვენი აქ შემოსვლის შემდეგ მანდეთკენ ყმები გამექცნენ და მინდა დაეიბრუნოვო. ფაშა ჯერ უარზე დადგა და მერე უთხრა:

— მძევალი დაგვიტოვე და მაშინ შევიძლიან წახვიდე.

— მძევალი რაღად გინდათ, — უბასუხა მამუკამ, — როცა მთელი ჩემი ავლადიდება თქვენს ხელთაა? განა ეს კი არ გეყოფათ მძევლად?

— შენი ავლადიდება საკმაო არ არის. შენი ცოლშვილა დასტოვე და თუ გინდა, მიბრძანდი.

უმძიმდა მამუკას ამ პირობის შესრულება, მაგრამ რა ექნა? დაუტოვა მძევლად თავისი მეუღლე და შვილი მაქსიმე, თვის-
თონ კი გურიაში გადმოვიდა. ორივე დედაშვილი, მამუკას
წასვლის შემდეგ, ოსმალებმა გაამაჰმადიანეს. ამ მაქსიმე თავ-
დგირიძისაგან მომდინარეობენ ქობულეთის აწინდელი ბეგე-
ბი — თავდგირიძენი.

გურიაში მამუკამ შველა სთხოვა ჯერ ქაიხოსრო გურიელს
(1658 წ.): ჯარი მომეცი, ქობულეთში ოსმალნი მამულებს
მართმევენ და უნდა დავიბრუნოვო. ქაიხოსრო გურიელმა თა-
ნაუგრძნო მის თხოვნას. ამასობაში მამუკამ ცოლის ძმსაც
შეატყობინა თავისი ამბავი და იმერეთიდან იმანაც მოაშველა
ჯარი. მამუკა თავდგირიძე ამ შეერთებული ჯარით მიუხტა ქო-
ბულეთში ფეხმოკიდებულ ოსმალებს, მაგრამ რიცხვმრავალმა
მტერმა სძლია, და ისიც უკუ იქცა დამარცხებული.

გურიაში ქაიხოსრო გურიელმა ახლად შემოხიზნულ მამუკა
თავდგირიძეს, როგორც დიდებული გვარის თავადს, დიდძალი
მამული და ყმები უბოძა და სოფ. აკეთში დაასახლა. აქ მამუ-
კამ მეორე ცოლად შეირთო თავად მაქსიმეიშვილის ასული,
რომელისაგან ესვა ხუთი ვაჟი: გიორგი, მირზაბეგ, სოლომონ,
ალექსანდრე და ფრიდონ.

მამუკა თავდგირიძის სახელი, როგორც გმირისა და ღონი-
ერის კაცისა, დღესაც არის დარჩენილი გურიაში. თან ახლდა
სულ მუდამ 60 შეიარაღებული კაცი, რომელთაც თავისი ხარ-
ჯით ინახავდა. სხვათა შორის, ერთი ეპიზოდი მის ცხოვრები-
დან დღესაც ახსოვთ აკეთელებს. ერთხელ მამუკა თავდგირი-
ძეს თავადი გიორგი გუგუნავა, სოფ. ძიმითელი მემამულე
სწევევია. სადილად რომ ისხდნენ, შემოვიდა მსახური და მოახ-
სენა მამუკას: „ბატონო, ხუთი აჭარელი ალა (აზნაური) გეახ-
ლათო“. მამუკამაც უბრძანა, სახლში შემოიყვანეთ და სადი-
ლი აჭამეთო. ნასადილეგს ალები წარსდგნენ მამუკას წინაშე
და მოახსენეს — „აბდულ-ბეგ ხიმშიაშვილმა, აჭარის ფაშამ,
თქვენთან მოციქულად გამოგვგზავნა და შემოგითვალათ: „ნე-
ბით ჩაგვბარდები თუ ძალით დაგიმორჩილოთო?“ მამუკამ
ამაზე ეს შეუთვალა: „ცოცხალის თავით ნებით არ დაგმორ-
ჩილდებით; თუ ძალით მობრძანდებით — დაგიხვდებითო“.
ხოლო ალებს საჩუქრები მისცა და უკანვე გაისტუმრა.

მამუკამ ყოველივე ეს სტუმრად მოსულ გ. გუგუნავას გა-

აგებინა და თან შემწეობაცა სთხოვა. გუგუნავამ აღუთქვა: სოფ. ძიმითის ქვედა მხარეს გავამაგრებინებ ჩემს ყმებსა და მტერს არ შემოუშვებო.

იმავე დღეს ბრძანება გასცა მამუკამ — ვისაც კი თოფის აღება შეგიძლია აკეთელსა, უნდა გამოხვიდეთ: მტერი მოდის და დაეუხვდეთო. ძიმითის საზღვრიდან მაცხოვრის ეკლესიამდე (აკეთში) მამუკამ გაამაგრა თავისის ჯარებით, ხოლო თვითონ ძიმითის მხრით გ. გუგუნავა უნდა გამკლავებოდა მტერსა. ამავე ადგილზე იდგა მებუკე, რომელსაც დავალებული ჰქონდა — სამას ნაბიჯზე რომ მოახლოვდებოდა მტერი, ბუკი უნდა დაეკრა და მერე თოფიც უნდა გავარდნილიყო. თვითონ მამუკა და მისი სამოცი კაცი, ტყეში ჩასაფრებულნი, სუფსის პირას უცდიდნენ მტერსა.

მეხუთე დღეს აბდულ-ბეგ ხიმშიაშვილიც შემოვიდა გურიაში. თან მოჰყავდა აჭარელი მეომარნი (მაჰმადიანი ქართველნი). მამუკა მოუთმენლად მოელოდა ბუკის ხმას. მტერი მდ. სუფსაში გამოვიდა. ამ დროს მებუკემ ბუკი დაჰკრა და ბუკის ხმას თოფებმა მისცა ბანი. მამუკა თავდგირიძე უკან დაედევნა მტრის ლაშქარსა. აბდულ-ბეგი რომ დაინახა, შეუძახა: სად მიხვალ, შე მყრალოვო? ორსავე მხარეს თოფები დაიკალა. მაგრამ მამუკა და აბდულ უენებელი დარჩნენ — ტყვიები მარჯვედ აიციდინეს. დაუახლოვდნენ ერთმანეთს და ხმალ-ამოწვდილები ეკვეთნენ. მამუკამ ფარი მიიშველა და აბდულ-ბეგის მოქნეული ხმალი აიციდინა. ახლა თვითონ მოუქნია და მტრის თავი ტანს მოაშორა. უსულო გვაში აბდულ-ბეგისა ცხენიდან ძირს ჩამოვარდა. გაცხარდა ომი. ორივე მხარე თავგანწირვით იბრძოდნენ. მაგრამ მამუკამ გაიმარჯვა და მტერი თავგზა დაკარგული უკუიქცა.

აბდულ-ბეგი, როგორც მამუკა თავდგირიძე, ცნობილი იყო ვითარცა კაცი ღონიერი. მისი ნახმარი თოფი დღესაც არის შემონახული განსვენებულ ნესტორ თავდგირიძის სახლში; როგორც ამბობენ, ამ თოფს აბდულ-ბეგი თუთხმეტ დრამ თოფის წამლითა სტენავდაო. რაიმე დღესასწაულში, სხვათა შორის, ამ თოფსაც ისვრიან აკეთში. მხოლოდ ჯერ თოკით ხეზე მიაკრავენ, რადგან ხელში დაჰკრა მისი და ისე სროლა, ყოვლად შეუძლებელია.

მამუკა თავდგირიძის მამულები, ჩოლოქისა და ცხრაფონას

მდინარეთა შორის მდებარე, ქობულეთში მაჰმადის სჯულის
გავრცელების შემდეგაც გურიის ნაწილად ითვლებოდა და მაჰ-
მუკას მემკვიდრე და მისნი აზნაურნი სარგებლობდნენ. აღმო-
სავლეთით ამ ადგილს საზღვრავდა სოფ. ქაქუთი და დასავ-
ლით — შავი ზღვა. სივრცე ჰქონდა: განი 20 კილომეტრი და
სიგრძე — 30. როცა რუსეთმა და ოსმალეთმა თავიანთი სა-
ხელმწიფოები გასაზღვრეს, ჩოლოქს იქით მიწები ოსმალეთს
დარჩა. ასე რომ ერთი ნაწილი მამუკა თავდგირიძეს მემკვიდ-
რეთა ადგილისა და, მამასადამე, გურიისაც რუსეთის ქვეშევ-
რდომთ ჩამოერთვათ და ოსმალეთს დარჩა. ამიტომ მამუკას
მემკვიდრეებმა არა ერთგზის აღძრეს საქმე და მთავრობასა
სთხოვეს: საზღვარი მდ. ცხრაფონაზე გადაიტანეთ, რადგან
ცხრაფონამდე რაც ადგილებია, ჩვენია, ხოლო ჩვენ კი რუსე-
თის ქვეშევრდომნი ვართო. რუსეთის მთავრობამ ოსმალეთთან
გამართა მიწერ-მოწერა ამ საქმის შესახებ, მაგრამ დღესაც
გადაუწყვეტელია ეს კითხვა. თუმცა მემკვიდრენი კი იმედს
არა ჰკარგავენ: ერთხელაც იქნება ჩვენსას დავიბრუნებთო.

აკეთში ძველ ნეშთთა მოყვარის ყურადღებას იპყრობს პა-
ტარა ქვითკირის ეკლესია. როგორცა სიხანს შიგ დარჩენილ
ძველ საეკლესიო ნივთების წარწერებისაგან, ეს პატარა ეკლე-
სია ქობულეთიდან გადმოსულ თავდგირიძეთა საფარველ ქვე-
შე ყოფილა, რომელნიც დიდი გულმოდგინებითა ზრუნავდნენ
მის შემკობისა და გამდიდრებისათვის. განძი ბევრი უნდა ყო-
ფილიყო შიგა, მაგრამ მტერთა არა ერთგზის შეუხიათ თავი-
ანთი უწმინდური ხელი წინაპართაგან სასოებით დატოვებულ
სიმდიდრისათვის. ვერცხლისმოყვარებით დაბრმავებულთაგან
ეს ეკლესია გაძარცვულ იქნა 1853 წელს; არ დააჯერეს ამასა
და მეორეჯერ, ექვსი წლის შემდეგ — 1859 წელს, გაუძარ-
ცვიათ. მესამეჯერ 1872 წელს გაუზინდნიათ ეკლესიიდან, რაც
1853 და 1859 წლებში გადარჩა წაუღებელი.

დღეს ამ ეკლესიაში ინახება ვერცხლის ჯვარი, რომლის
წარწერა იხსენიებს ვისმე იესე მანველიშვილს და მის მეუღ-
ლეს, ქალბატონს მარესს, მაჭუტაძის ქალს. იქვე დაცულია პატა-

რა ვერცხლის ჯვარი, ხატი წმ. გიორგისა, ღვარისთავის წმ. გიორგის ხატი, კიდევ წმ. გიორგის ხატი, რომლის წარწერაში მოხსენებულია ბოქაულთუხუცესი მირზაბეგ თავდგირიძე.

მაგრამ ამ ეკლესიაში ყველაზე შესანიშნავია პატარა ხატი—ღვთისმშობლისა, თვალმარგალიტით შემკობილი. ეს ხატი ადრე, როგორც აქაურები ამბობენ, სვენებულა ჩურუქსუში ცნობილ „თეთროსნის“ ეკლესიაში, რომელიც ამ ორმოცი წლის წინათ ადგილობრივს მაჰმადიანებს დაუნგრევიათ. როცა მამუკა თავდგირიძემ მაჰმადიანობა არ ინდომა და ქობულეთიდან სოფ. აკეთში ივლტო, ეს ხატიც თან წამოუღია. დ. ბაქრაძისათვის უამბნიათ აქაურებს, ამ ხატს ჩურუქსუელი თავდგირიძენი, თუმცა მაჰმადიანნი არიან, მაგრამ ახლაც სცემენ პატივსაო. ხშირად თავიანთი წინაპრების სალოცავის კარწინ მოდიან და ცხვარი მოჰყავთ შესაწირავად და ეკლესიის კარწინ ჰხოცავენ, როგორც მართლმადიდებელნიო.

აკეთის ეკლესიაში დასაფლავებულნი არიან, სხვათა შორის, თავადი გიორგი თავდგირიძე და მეუღლე მისი. მაცხოვარის ეკლესიის ცოტა მოშორებით ერთი ხის საჯვარე დგას. დაძველებულია, სახურავი ნახევრად ჩაცვენილი აქვს. იატაკი მიწური აქვს. კანკელის მაგივრად უბრალო ფიცრის კედელია. აღსავლის კარები არა აქვს. საკურთხეველი არის. სრულებით შემთხვევით მოგვიხდა შიგ შესვლა და საკურთხეველის ერთს კუთხეში შემთხვევით წავაწყდით ერთს ნაფლეთებად ქცეულს საეკლესიო წიგნს, ტყავზე დაწერილს. ზოგი ფურცელი ჩრჩილისაგან საცოდავად დახრული იყო, ზოგი სქელს მტვერს დაეფარა და ზოგსაც წვიმის წყალი მოხვედრია, დაობებულია და ერთმანეთს მიჰკვრია... გული გამეწურა სიბრაღელისაგან... ერთი მხრით — მაგალითი ჩვენი წინაპართა გულმოდგინებისა, მათი უანგარო ღვაწლისა, ხოლო მეორე მხრით — ჩვენი დაუღვევრობა, არცოდნა ნაანდერძევის განძისა, აბუჩად აგდება ჩვენი მამებისა, რომელნიც იღწვოდნენ ჩვენი მწერლობის გამდიდრებისათვის, თვალს იწყალებდნენ წიგნების გადაწერაში, რომელნიც ათისა და ოცის წლობით დამაშვრალან ამ საშვილიშვილო საქმისათვის. მათის ამავის უარყოფა და წიხლის კვრა თუ არ არის, მაშ რა არის ჩვენი საქციელი?! წიგნი რა არის, წიგნიც კი ვერ შეგვინახავს სათანადო ადგილას!... ამაზე მეტი უბედურება-ლა იქნება? თითქო ვინმემ

დაგვაევალო, უდიერად მოვეპყრათ ძველ ხელნაწერთა, ჩრჩი-
ლისა, მტვერისა და ნესტის მსხვერპლი გავხადოთ, რომ ამით, სადაც
აქვს
თუმცა ცოტა გვიან, მაგრამ მაინც მოვეულოთ ბოლო მათს სსე-
ნებასა, მაინც აღვგაოთ პირისაგან დედამიწისა...

ეს ათი წელიწადი მაინც იქნება, გავიძახით — ძველი ხელ-
ნაწერები გვედუძება ჩვენი უმეცრებითა და ვუპატრონოთ
როგორმე, დროით მივეშველოთ და ვიხსნათ განსაცდელისაგან
ეს უტყუარი საბუთი ჩვენი ისტორიისა, დიდებით მორკმული
და ძლევამოსილი წარსულისა ჩვენიისაო, და მაინც არა გვეშვე-
ლა-რა, ან და კნინ-ლა ვუშველეთ საერთო საქმესა, კნინ-ლა გა-
ვისწორეთ შეუხდობარი შეცდომა და დანაშაული. ორასიოდ
ხელნაწერი მოგვიგროვებია „ქართველთა შორის წერაკითხვის
გამავრცელებელ საზოგადოების“ წიგნსაცავში და ამდენისავე
ხელნაწერისათვის თავი მოგვიყრია სიონის ტაძართან დაარსე-
ბულ „ძველ ნაშთთა საცავში“. ეგ არის და ეგ! ისიც შემთხვე-
ვითი ხასიათი აქვს ამ ორ ადგილას მოქუჩებულ ძველი მწერ-
ლობის წიგნებსა. არც ერთს ამ ზემოხსენებულს საღაროთაგანს
არა ჰყავს ჩვენი კვეყნის სხვადასხვა კუთხეში სპეციალისტი,
რომელიც გადაციცებით ეძებდეს სხვადასხვა ოჯახებსა და მო-
ნასტერ-ტაძრებში ჩვენი ძველი მწერლობის ნაშთთა და აღმო-
ჩენისთანავე უზგავნიდეს იმ კრებულს, რომლის წარმომად-
გენლადა და წევრად ითვლება.

განვლო იმ ხანამ, როცა ასე თუ ისე შეგნებულნი კაცი სან-
თლით საქმეობარნი გვეყავდა სოფელში. ახლა ორი და სამი თუ
არა, თითო ცოტათი ნასწავლი კაცი ყველგან მოგვეპოვება.
ასეთს დავავალოთ, ზნეობრივ, რა თქმა უნდა, დახმარება ამ
საშვილიშვილო საქმისა, ესთხოვოთ, იკისროს. მამულის სამ-
სხვერპლოზე იმანაც დასდოს თავისი წვლილი. იქნება, მითხ-
რან, ყველა მოვალეა ასეთ საქმეში მხურვალე მონაწილეობა
მიიღოს სხვის უთქმელადაცო. თქვენს პირს შაქარი! განა ჩვენ
კი არ ვიცით, რომ ყველანი მოვალენი ვართ, მაგრამ საქმე ის
გახლავთ, რომ თუ სხვამ არ მოგვაგონა, ისე ძალიან მალე
გვავიწყდება მოვალეობა. ჯიჯინი გვჭირია, ჯერ არც ისე გა-
მოფხიზლებული ვახლავართ. მაგალითისათვის შორს წასვლა
არა გვჭირია. საცა ზემოაღწერილი ფაქტი მოხდა, მგონი იქ
ექვსზე მეტი ინტელიგენტია, საშუალო სასწავლებლებში
კურსდამთავრებული. უიქველია, ყველა ერთიმეორეს უყუ-

რებს ყველაფერში და ამასობაში საქმე გაუკეთებელი რჩება. აბა დავალებული ჰქონოდა საზოგადოებისაგან ერთ-ერთს, მაშინ, უეჭველია, სულ სხვა იქნებოდა.

რამდენადაც გვახსოვს, შარშან თბილისში „საეკლესიო ძველ ნაშთთა საცავის“ კომიტეტმა ერთ-ერთ თვის სხდომაზე გადასწყვიტა კიდევაც: პროვინციებში აგენტები ვიყოლიოთ და დავავალოთ იზრუნონ ძველ ნაშთთა დაცვისა და შეკრებისათვისო. ამ ამბავს, უეჭველია, ყველა ჩვენი ქვეყნის გულშემატკივარა დიდი სიხარულით მიეგებება. მხოლოდ სასურველია ხსენებულმა კომიტეტმა მალე აღასრულოს თავისი გადაწყვეტილება და მალე შეუდგნენ ამ საქმის განხორციელებასა.

აქეთშივე ყოფნის დროს შემთხვევა მქონდა გამომეკვლია ერთი მიწისქვეშეთი, რომელსაც აქაურნი „ეშმაკის საყდარს“ ეძახიან, ალბათ იმიტომ, რომ სოფელში შიგ შესვლას ვერა ჰბედავენ და ასე ამბობენ, შიგ ეშმაკები სცხოვრობენო. ეს გვირაბი აქეთის იმ უბანშია, სადაც თოხაძეები ცხოვრობენ. ერთი გორაკის ფერდიდან იწყება; შესავალი ბალახითა ჰქონდა დაფარული. ნიადაგი მხოლოდ შესავალთანაა ქვანარევი, მერე კი წმინდა წითელი მიწაა, სწორად გამონათხარი. შემსვლელნი ორნი ვიყავით, იძულებულნი გავხდით ფოფხვით გვეარნა, რადგან ტანის გამართვა არ შეიძლებოდა ხვრელის სიდაბლისა გამო. წინ ანთებული სანთელი მაგვიძლოდა, გრძელ ლატანზე დაკრული; ათი მხარის მანძილი გავიარეთ. ამ დროს, განის სოროს წაეაწყდით. ვიარეთ კიდევ პირდაპირ. გავიარეთ 15 მხარი და იქ კი უნდა გავჩერებულიყავით, რადგან მიწა ჩამოხვავებულა და გზა შეგვეკრა. დაებრუნდით და შევედით გვერდის ხვრელში. იქაც ხუთიოდ მხარის მანძილი გავიარეთ, მეთი არა, რადგან გაფუჭებულმა ჰაერმა სანთელი გაგვიქრო ჩვენი, რაკი სასუნთქავი ჰაერი მოგვესპო, ამით გავათავეთ ჩვენი გამოკვლევა. ამ ალაგას და მთელ გზას განსაკუთრებით ამკარად ეტყობა ნადენი წყლის კალაპოტი. მაგრამ ისიც ეტყობა, რომ გზა სულ ახლახან გაუკეთებია წყალსა. აქაურებმა ამ გვირაბის შესახებ ბევრი ვერა გვითხრეს-რა, მაგრამ

იქვე გარეშეა, რომ აქ ძველად, შიშინობის დროს, ადგილობრივი მკვიდრი თავს იფარავდნენ მტერთაგან. ნამუშევარი ადამიანის ხელისაა. თუმცა სხვა ვერაფერი ვპოვეთ—რა აქ ადამიანის კვალი. ახლა ნადირი—და თუ იცხოვრებს შიგა. საშიშია შიგ შესვლა, განსაკუთრებით წვიმისა და წყლობის დროს: ადვილად შეიძლება თალი კიდევ ჩამოზვავდეს მსგავსად ჩვენგან ნანახ ზევეებისა.

მამუკა თავდგირიძის ჩამომავალთაგან აკეთში ამჟამად სამად-სამი მოსახლეა. ერთ მათგანში ფრიად საინტერესო ამბავია დარჩენილი, — საინტერესო, როგორც ნიმუში ჩვენი ხალხის გულუბრყვილობისა და ცრუმორწმუნეობისა, ამბავი ეხება იმ გიორგი თავდგირიძეს (მამუკას შვილს), რომელიც ზევით მოვიხსენიეთ.

აკეთში და თვით შორეულ სოფლებშიაც მშობიარეს მოლოგინება გაუჭირდება თუ არა, მაშინათვე მიჰმართავენ როსტომ თავდგირიძიანებს შველის სათხოვნელად. იქნება გგონიათ, რომ ამ გვარში ექიმი იყოს ვინმე, ან ბებია. არც ერთია და არც მეორე. ამისთვის საკმაოა ერთ-ერთმა წევრმა ამ თჯახისამ მისცეს მოსულს თავისი „ნაოფლარი“: ცხვირსახოცი, პერანგის ნახევი, ან ახალუხის ნაგლეჯი და სხვ. საკმაოა, აქაურების აზრით, ეს „ნაოფლარი“ სასთუმალს ქვეშ ამოუდონ იმ ქალს, რომელიც „ირჯება“ (უჭირს შვილის შობა) და მაშინათვე განთავისუფლდება.

საიდან, როგორ ან როდის შეიძინა ამ გვაროვნებამ ეს პანაცეა? ამასაც მოგითხრობთ. გიორგი თავდგირიძე, რომელზედაც ლაპარაკი გვექნება, ჭკუიანი კაცი იყო, მოგვითხრობენ. ერთხელ სურების (აკეთის პირდაპირ არის) მთებისაკენ თეთრი რაღაც უნახავს აფრიალებული. რა უნდა იყოსო? უკითხავს. ვის რა უთქვამს, ვის რა. ბოლოს, გიორგი თავდგირიძეს უთქვამს, ჭინკები უნდა იყვნენო. თუ არ წავედი და არა ვნახე, სულს გადავალევო. მომზადებულა, თოფ-იარაღი აუსხამს და თან ხუთი. მარჯვე ყმაწვილი წაუყვანია. ყველას „გიორგი“ რქმევია. როცა ახლოს მისულან, გიორგი თავდგირიძეს უთქვამს მახლობლებისათვის: თქვენ აქ დამიცადეთ, თუ გამიჭირდა, დაგიძახებთ და თქვენც მიშველეთო. ასულა გიორგი სწორედ იმ ადგილას, სადაც თეთრი რაღაც რომ ყოფილა აფრიალებული. რომ ასულა, უნახავს, რომ ჭინკებს

სარეცხი გაუფენიათ მზეზე და აშრობენო. ყველას მიუსწრია და ჩამოუღია თავისი საცვალი, მხოლოდ ერთს დარჩენია ხეზე ჩამოუღებელი. გიორგის მისვლაზე, ყველანი გარს მოჰხვევიან, მაგრამ გიორგის ხმა-მაღლა დაუძახნია: „გიორგი!“ ჭინკებს გულები დახეთქიათ, დავილუბეთ, წმ. გიორგის ეძახის და ყველას ამოგვეუყავენო და კისრის ტეხით გაფანტულან. დარჩენილა მხოლოდ ის, ვისიც ყოფილა ხეზე დაკიდებული პერანგი. ამასობაში ქვეიდან ბიჭები ამოსულან. შეუკრავთ ჭინკა და სოფელში წამოუყვანიათ. თან წამოუღიათ მისი პერანგიცა, როგორც გამარჯვების ნიშანი. სოფელში რომ მოსულან, ჭინკა ქვევრში ჩაუგდიათ და თავი მოუკრავთ. დიდხანს წვალებულა ჭინკა. გიორგისათვის უთხოვნია, გამიშვი და დაგლოცავო. იმასაც ამოუშვია. ჭინკას სათითაოდ დაულოცავს მისი სახლი, ცეცხლი, ჯოგი. სხვათა შორის, უთქვამს, უქმური (ავი სული) არ შეგხვდება არამცთუ შენა და შენს მოდგმას, არამედ ყველას, ვისაც თქვენს ნაოფლარს მისცემთო. აგრეთვე, სადაც თქვენი ნაოფლარი იქნება, იქ ორსული ქალი რაც უნდა „ირჯებოდეს“, განთავისუფლდებაო. ახლაც სოფელენი, როცა ტყეში მიდიან, ამ ოჯახის ჩამომავალს რასმე „ნაოფლარს“ ჩამოართმევს და მერე თუნდაც ორი ღამე დარჩეს გარედ, იმედი აქვს, ავი სული ხელს არ მახლებს, დაზღვეული ვარ მისი ბოროტის განზრახვისგანაო.

ესა და სხვა ბევრი ამის მსგავსი ფაქტები ჩვენი ხალხის ცხოვრებისა, საინტერესო ეთნოგრაფისათვის და დამახასიათებელი ამ ხალხის გონებრივ ჩამორჩენისა, თვალსაჩინოდ გვიჩვენებს, თუ რამდენი შრომა და თავგამოდება გემართებს, რათა ეს ხალხი სწორე გზაზე გამოვიყვანოთ და ვიხსნათ იმ ცრუმორწმუნეობისაგან, რომელსაც იგი, მსგავსად პრომეთეოსისა, სიბნელის კლდეზე მიუჭაჭვავს... ეს ცრუმორწმუნეობა, როგორც არწივი იუპიტერისა, წიწკნის მის გულ-ღვიძლსა, ჰგვემავს მას უსულღმერთოდა, და ხმა გოდებისა მისისა, ეგ ხმა განწირულებისა შევლასა გვთხოვს...

ვისი მეოხებით გაითქვა გურია მთელ საქართველოში, კერძოდ, და საზოგადოდ, კავკასიაში სახელი დაწინაურებული

პროვინციისა? — სოფლის მასწავლებლისა. ვის წყალობით დაიქსელა გურია სკოლებითა და წიგნსაცავ-სამკითხველთა? ამავე სოფლის მასწავლებლისა. ვის უნდა უმადლოდეს გურული, რომ თითქმის ყოველი სოფელი საუკეთესო შარავნით არის შეერთებული მეორე სოფელთან? სოფლის მასწავლებელსა. განუზომელია ის ღვაწლი და ამაგი, რა ღვაწლი და ამაგიც სოფლის მასწავლებელმა გურიასა და მის მკვიდრთა დასდო. დიად, განუზომელია ღვაწლი და ამაგი იმ კაცისა, რომელიც, შეცდომით, ყოველგან პატარა კაცად არის ცნობილი, რომელიც ითმენს სიღარიბესა, წყურვილსა, შიმშილსა და ყოველგვარს ვიწროებასა, გარნა სულით ყველაზე მდიდარია, რადგან იცის რა წმინდა, დიადი და პასუხსაცემი მოვალეობა აქვს ნაკისრი, მოვალეობა ყრმათა აღზრდისა, სულიერად მათის ამალღებისა, განსპეტაკებისა. მისთვის აწმყო არ არის, იგი ყველაზე ნაკლებად იგემებს ხოლმე სიტკბოებასა. მისი სიტკბოება და ნუგეში — მისგან ჯეროვნად აღზრდილი ახალთაობის მომავალი ბედნიერებაა. მომავლითა ხარობს, მისით სულდგმულობს, მისით ნეტარებს.

ჩვენი ქვეყნის არც ერთ კუთხეს არა ღირსებია ასე რჩეული სოფლის მასწავლებლები, რომელთაც სავსებით ჰქონოდეს შეგნებული თავისი მოვალეობა. რა თქმა უნდა, მათის მოქმედების ნაყოფების მიზეზი მარტო მასწავლებელნი არა ყოფილან. დასავიწყებელი არ არის ის გარემოებაცა, თუ რა წრეში, რა ხალხში ხვდათ წილად ემოღვაწნათ, თესლი სიზმართლისა და განათლებისა რა ნიადაგზე ეთესათ, რათა სასურველი მცენარის წილ ღვარძლი არ აღმოცენებულიყო. მართლაც, ძვირია ისეთნაირად მიხვედრილი ხალხი, როგორც გურიაშია, განსაკუთრებით როგორიც აქაური დაბალი წოდებაა. ყოველსავე სასიკეთოს ალღოთი მიუხვედებიან ხოლმე. საკმაოა რასმე აზრს ყური მოჰკრას, მხოლოდ ერთხელ გაიგონოს, რომ აგყვეთ, ბანი მოგკეთ. ასეთი თვისება მდაბიო წოდებისა დიდი რამაა მათ შორის ჩავარდნილ მოღვაწისათვის, მათი დღეგრძელობის მზრუნველისათვის.

ადგილობრივი ადმინისტრაცია კი არაფერს აკეთებს მისდამი რწმუნებულ ხალხისათვისო? — იქნება, ვინმემ მკითხოს. ამაზე პასუხად ჰოც ითქმის და არაა. საქმე ის გახლავთ, რომ მოხელე ყოველ უწინარეს — მოხელეა, მოხელურად უყურებს

თავის დანიშნულებასა. რასაც უბრძანებენ, აასრულებს, მორჩა და მოისვენა. ამ შემთხვევაში მისი როლი მეტად მკრთალია, მესამე ხარისხოვანია.

რა იქნენ უმაღლესი სწავლით აღჭურვილნი შვილნი გურიისა? ემსახურებიან თუ არა გურიას, თვით გურიაშივე? სამწუხაროდ, ამაზედაც უარყოფითი პასუხი უნდა მოგახსენოთ. იქნება, ჩვენი ცხოვრების უკუღმართი პირობები იყოს ამის მიზეზი? რა მოგახსენოთ. საქმე ის გახლავთ, რომ აქაურობას გასცლიან სწორედ ისინი, ვისაც ყველაზე მეტის სარგებლობის მოტანა შეუძლიათ თავისი სოფლისათვის, ვისაც სამშობლო სოფელი ყველაზე მეტს მოსთხოვს. ყველანი დიდ ქალაქებს, თბილს ადგილებს ეტანებიან. სოფელი ათასში ერთხელ თუ მოაგონდებათ...

მაშ ვის ჩაუგდეს ხელში სოფელი? ვისა და, საწყალ მასწავლებელს, რომელსაც არც უმაღლესი მასწავლებლის ფარატიანი აქვს, არც თბილი ადგილის შოვნა შეუძლია და უნდა დასჯერდეს მოკრძალებულ როლს სოფლის მასწავლებლისა და წინამძღვარისა.

1892 წ. სოფ. აკეთში დაარსდა „გურიის სახალხო სამკითხველო“. თუ არა ვსცდებით, ეს წიგნსაცავი პირველი იყო არამეტუ გურიისა, არამედ მთელ საქართველოსათვის. რა თქმა უნდა, ჩვენი სოფლების შესახებ მოგახსენებთ. ახალი საქმე ყოველთვის ძნელი გასაკეთებელია, განსაკუთრებით ისეთი საქმე, როგორც პირველად წიგნსაცავის დაარსებაა. აკეთლებმა იმდენი იღონეს, რომ თავიანთ განათლების ტაძარს — სოფლის ორკლასიან სკოლას სამკითხველოც ამოუდგეს გვერდით, როგორც უმცროსი დაი, ხელის შემწყობი სოფელთა განათლებისა და წარმატების საქმეში. ზოგი იყიდეს, ზოგიც შემოაწირვინეს ქვეყნის გულ-შემატკივართა და, ბოლოს, მშვენიერმა კრებულმა ქართულისა და რუსულის წიგნებისამ დაამშვენა სადა, მაგრამ საკმაოდ დიდი განჯინები წიგნთსაცავისა. ამჟამად რუსული წიგნების რიცხვი ამ წიგნთსაცავში 270-ზე მეტია, ხოლო ქართულისა — 325. სადა კედლები დამშვენებულია ჩვენი მწერლების სურათებითა. ხალხისათვის ფასდაუდებელია აქაური წიგნსაცავი. ახალმოზარდს იშვიათად ნახავთ, არ იცოდეს სახელი ალ. ყაზბეგისა, არ იცნობდეს აკაკის ლექსებსა და სხვა მწერალთა ნაწარმოებსა.

კვირაობით ამავე სამკითხველოში ხალხს სხვადასხვა წიგნებს უკითხავენ.

აქეთში წიგნსაცავის გახსნის შემდეგ ხუთ წელიწადსაც არ გაუვლია, ისე 12 წიგნსაცავი დაარსდა გურიაში, სახელდობრ: ოზურგეთისა, შემოქმედისა, ლანჩხუთისა, ასკანისა, ბახვისა, სურებისა, ჩიბათისა, ნავომრისა, ნივითისა, ჩოხატაურისა, აცანისა და მიქელ-გაბრიელისა. დღესაც თხოვენ სხვადასხვა სოფელში წიგნსაცავის გამართვასა, მაგრამ რაღაც ფორმალობის აღსრულებლობისათვის ხელს უშლიან: ტენდენციური აზრითა ხსნით წიგნსაცავებსაო.

სარგებლობა აქეთის წიგნსაცავისა, და საერთოდ სხვებისაც, გურიაში ამჟამად მით უფრო დიდია, რომ სკოლებში (გარდა სამრევლოებისა) ქართული ენა თითქმის მიტოვებულია. „ბუნებრივად“ წოდებულმა არაბუნებრივმა მეთოდმა სწავლებისამ ჩვენი ენა დაჩაგრა და ჰგვემა გურიის სკოლებში. აქ ქართული ენა დაჩაგრულია როგორც საგანი და კვირაში ერთი გაკვეთილი აქვს დათმობილი. აი, ასეთ დროს, რა თქმა უნდა, წიგნსაცავი-ღა თუ მიეშველება მოზარდ თაობას და რა-საც სკოლაში არ სწავლობენ, სკოლის გარეთ-ღა თუ შეიძენენ სამკითხველოდან გამოტანილი წიგნების წყალობითა.

ყველაზედ უფრო საინტერესო და საგულისხმეო ამ წიგნსაცავების გახსნის საქმეში ის გახლავთ, რომ ამჟამად ნებართვას ჩოხიანებიც კი თხოულობენ, ისინი კისრულობენ გაძლოლასა. მერე სწორედ ის ჩოხიანები ერევიან ამ საქმეში, რომელთაც ამ ათისა და ოცი წლის წინათ მიმინოების უკან დევნა უფრო ემარჯვებოდათ... შემთხვევა მქონდა, ერთი მათგანი დაახლოებით გამეცნო. დ. გ — შვილია, ნებართვა ითხოვა თავის სოფელში წიგნსაცავის გახსნისა. დაბრკოლება რაღაც გადაეღობა მის თხოვნასა. ამან გული არ გაუტეხა. ასწია და თავისი წიგნების რაგება დაიწყო საკითხავად. ესეც დროების წაყოფი გახლავთ, და წაყოფიც სანუგეშო.

გულს იმედი ჩამესახა ყოველივე ნახულითა. ცოდვილი ვარ, უნდა გამოვტყდე: როგორც ქართველმა ვინატრე, ნეტავ სხვა კუთხენიც ჩვენი ქვეყნისა ამ წერტილამდე მაინც იყვნენ დაწინაურებულნი-მეთქი. მოგეხსენებათ, ქართველი კაცი, ნატვრითა ცხოვრობს, მისით სულდგმულობს.

დავეშვით ლამაზ სერიდან, საიდანაც ლამაზი შენობა ორკლასიან სკოლისა და მოკრძალებული სახის საყუდარი ჩვენთა მწერალთა გონების წარმოებისა კომწიად გადასცქერის ფერდობზე შეფენილ სოფელსა. სხვათა შორის, ერთ ღარიბულ ქოხსაც დაუმხარდამხარდით. ერთმა მოსეირნეთაგანმა გვიჩა — ვასილ რუსს ვეწვიოთო. სწორე მოგახსენოთ გამიკვირდა. აბა საიდან მოვიფიქრებდი, რომ რომელიმე დათუნაიშვილის ან კიდევ — მგელაძის მეზობლად, გურიის მივარდნილ კუთხეში, ვოლოგდის, ან უფრო შორეულ, გუბერნიიდან გადმოსულს რუსსა ვნახავდი დასახლკარებულს!..

რა გვარია ვასილ რუსი? — გვარს მეზობლები არ ეძახიან და არც იციან, მგონი ცოლმაც კი არ იცის. როცა აკეთის ცის ქვეშ გაჩნდა, ყველამ ისა სთქვა, „რუსი“ მოვიდაო. გვარი არავის უკითხავს. როცა ცოლს ირთავდა, იქავ მეზობლის ქალს, იმასაც არ უკითხავს მშობლებისათვის — ვისზედ მათხოვებთო. იცოდა, რომ „რუსს“ მიჰყვებოდა. ლამის არის, თითონაც დაავიწყდეს თავისი გვარი. ეს-ღა ახსოვს, ორი იმპერატორის — ნიკოლოზ I და ალექსანდრე II — ხელში უმსახურნია, ბევრ ომებში ვრეულვარო. 1867 წელს სამსახურიდან გამოსულა. თვითონაც არ იცის კარგად, აქ რანაირად ჩამოვარდნილა. აქაურს მებატონეს თ. ყარ. თავდგირიძეს ჯერ მოსამსახურედ აუყვანია, მერე ერთგულის სამსახურისათვის ჯილდოდ რამდენიმე დღიური მიწა მიუცია და დაუსახლკარებია. ერთხელ მოვიწოდომე რუსეთში წასვლა, — მითხრა ვასილ რუსმა, — ჯერ წერილები ვწერე, მაგრამ პასუხი არავინ გამცა, ვთქვი, ალბათ, არავინ დარჩენილა ჩემიანები მეთქი, და ვარჩიე აქ დარჩენა. ბატონისაგან წყალობა არ მაკლია. ცოლიც ღვთისნიერი ადამიანი შემხვდა. დავრჩი და დავრჩი მას აქეთო. ეზოში ვასილ რუსს ღომი ეთესა; რამდენიმე ძირი ვაზი ხეზე გაუშვია. თავის შესაფარებლად ფიცრული ქოხი უდგა პატარა, ისე პატარა, რომ თავგი კუდს ძლივას მოიქნევს. ისიც შუაში გადაუფიცრავს და ორთვალისანად გაუხდია. ხელის სიფართე სარკმელი კედელში გამოუჭრია, სწორედ იმგვარი, რუსის ქოხებს რომ აქეთ ხოლმე. ავეჯი სახლისა მეტად მარტივი და

ცოტაა. ცარიელ ფიცრებზე დარიბული ქვეშაგები უფრო
კედელზე ხატი აქვს. პატარა მაგიდაზე სამოვარი უდგას.

სახლი უფრო იმიტომ აქვს ვასილ რუსს, რომ სთქვან:
სახლი აქვსო, თორემ დგომით შიგ წელიწადში ერთი თვეც
არა დგას. მართო ცოლს დასტოვებს დარაჯად, კერა არ გააცი-
ვოსო, თვითონ კი თავის ნაბატონარის შვილს ემსახურება.
როცა შინ არის, გაჭირვების ტალკვესია ყველასათვის. ლხინსა
თუ ჭირში მეზობლებსა შველის. ამ შემთხვევაში დაუფასებე-
ლია. ეს კია, ნალხინეც, სულს არ წაიწყებინდს, და მამა-პაპათა
სასმელს ღირსეულად იგონებს, რითაც მეზობლებს ათასგვარ
ოხუნჯობის მასალას აძლევს ხოლმე. მეზობლები მეტად გულ-
კეთილად ეპყრობიან: უცხო კაცია, ჩვენ თავი შემოგვაფარა,
ჩამოგვესიძა და სირცხვილია, ჩვენს ხელში რამე გაუჭირდე-
სო. ლაპარაკით ვასილ რუსი გურულად ლაპარაკობს, რა თქმა
უნდა, მეტის-მეტი დამახინჯებითა და კილოს ქცევით. თავისი
დედა-ენა სანახევროდ დავიწყებული აქვს.

დანაშაულად ჩაგვეთვლება, აკეთში ვიყოთ და არ ვაქოთ
აქაური ჰაერი და არ ვახსენოთ მის წყალობით მათუსალას
ხნისად მოყრილი მოხუცნი. მართლაც, შესანიშნავი გახლავთ
სიმრავლე აქაურ მოხუცებულთა. ასი წლის კაცის ნახვა აქ
იშვიათი ამბავი არ არის, ჩემს იქ ყოფნის დროს ჯერ კიდევ
სული ედგა ამ ას-წლოვანთა რაზმის მამამთავარს, აკეთელ მა-
თუსალას, 147 წლის მოხუცს, ან, უკეთ, მეორედ გაახალგაზრ-
დავებულ გლეხს, სიმონიკა ღლონტს. თოხი უკანასკნელ ხა-
ნამდე ხელიდან არ გაუგდია და სულ მზარში ედგა თავის მო-
ხუცს შვილებსა და შვილიშვილებს. მეორე ცოლი შეურთავს
110 წლისას და იმისაგან შვილი დარჩა 29 წლისა. ჩემს იქ
ყოფნაში ავად გახდა. ეს პირველი ავადმყოფობა იყო მის სი-
ცოცხლეში და თან გადაჰყვა კიდევ. მის ტირილზე მართო
მისნი შთამომავალნი დაესწრნენ: ასი სული ქალი და კაცი.
მისი უფროსი ვაჟი ოქროპირი ამჟამად ას წელს მიტანებუ-
ლია. შვილები დარჩა სიმონიკას — 10, შვილის-შვილები —
38, შვილის-შვილის-შვილები — 43, შვილის-შვილის-შვილის-
შვილები — 9.

ჩენი მასპინძლის ოჯახი ეკუთვნის ერთ იმ ოჯახთა რიცხვს, სადაც ტრადიცია ძველი, ქართული სტუმართმოყვარეობისა ჯერაც არ გადავარდნილა და ძალადაუქარგველია. აქ ცხოვრობდნენ ის ფეოდალნი, რომელთა ოჯახში ამ 30—40 წლის წინად დღემი ხშირად თითო ხარი იკვლოდა ხოლმე სტუმართათვის. ხალხს ჯერ კიდევ არ დავიწყებია ეს უხვი მასპინძლობა და დღესაც, თითქო, თავის მოვალეობად მიაჩნია ყველას, ხშირად დახედოს ხოლმე ამ ოჯახსა. ვსთქვათ, რომელიმე აზნაურმა, გინა თავადმა გაიარა სახლის პირდაპირ: შემოვა ჭიშკარში, ფართო ეზოს ერთ კუთხეში ცხენს მიაბამს, ხელში მათრახს დაიჭერს და წამოვა სახლისაკენ. მიესალმება შინაურებს, ისინიც მოესალმებიან, და ჩამოჯდება. გაივლის 5 წუთი. შემოვა მეორე — მესამე, შემდეგ — მეოთხე, და ასე, სანამ ამ მოულოდნელად მოსულ მოსადილეთა რიცხვი ათამდე მიიწვას არ ავა. იკვლის უწყალოდ ქათამი, მოაქვთ ყველი უზომოდ, უზომოდვე ღვინო და სხვ. ყოველივე კეთილსინდისიერად ალაგებულ იქნება სუფრიდან. ასე, როგორც კვირა დღეს, ისე ორშაბათს, როგორც ხსნილსა, ისე მარხვაში. სადილს ამშვენებს მშვენიერი გურული სიმღერა, კრიმანჭულებით შემკობილი, მერე ტკბილი მუსიკა. ამასობაში მთელი დღის სიარულით დაღლილი მზეც ჩაესვენება. სიცხე ადგება ჭიქებსა, ჩაისა და შაქარსა. ჩაის ვახშამი მოჰყვება, ხოლო ვახშმის შემდეგ, გაქვს თუ არა გაქვს, ყველას საწოლი უშოვნე, გულუხვო მასპინძელო! ცოტა ხანს კიდევ გაისმის ოხუნჯობა, მოსწრებული სიტყვები, სანამ მორფეი თავის მადლიან ფრთებს არ გადაფარებს ყველასა.

ყოველივე ამის შემდეგ, მოდით და უსაყვედურეთ ჩვენებურ მემამულესა: რატომ შეძლებული არა ხარ, რატომ არა სდულს და არ გადმოდისო შენი ოჯახი ყოველითა სიუხვითაო? საიდან, როგორ, ბატონო? ასეთი ხალხის ვადამკიდემ საიდან რა უნდა მოაგვაროს კაცმა? ვსთქვათ, მშრომელი ერთია და მისი მონაგარის ხვავის წამრთმევი — ათასი! არ მიიღებ — სირცხვილია, თავი მოგეჭრება, რადგან შენსავეთ ახალმოდურად, პროგრესულად შენვე ჰფიქრობ, სხვა არავინა. რად უნდა იფიქროს კონსერვატორმა სხვათავეთ, შენსავეთ, როცა ეს

იმისთვის მავნებელია, სარტა არ არის? მისთვის უფრო ხელსაყრელია, აქოს, ადიდოს „ძველი, ნეტარი დრო“; ის დრო, როცა ყველა თავადის ოჯახში ყოველდღე თითო ხარი იკვლავდა სტუმართათვის, „ჩხავერი“ ზღვადა სკდებოდა, სუფრა სულ მუდამ გაშლილი იყო; ის დრო, როცა ისა და მისნი მსგავსნი არცა სთესდნენ, არცა მკიდნენ, ვით ფრინველი ცისანი, გარნა მათთვის ზრუნავდა „მამა ჩვენი ზეციერი“. ახლა ეს სწორედ იმ ოჯახს სეტყავს, საცა თვითონ არაფერი ეხარჯება, საცა სხვის საბძელი იწვის და თვითონ კი ხელს ითბობს... აქვს მამის ხმალი, სატევარი, ცხენიცა ჰყავს და დადის... დღეს თქვენთანაა, ხვალ — ასიკოსთან და ა. შ., სანამ რომელსამე ჩხუბში, რომელიც მას ასე რიგად უყვარს, ან სხვას არ შეაკლავს თავს, ან და სხვას არ ააგებს სატევრის წვერზე და ციმბირს აქეთ დაატოვებინებენ. ესეც, ალბათ, დროების მოტანილი გახლავთ.

ამ სხვადასხვა ჯურის წარმომადგენელთა კრებულში ერთი ფრიად საინტერესო ტიპი გავიციანი, ძველი დროების შთამონაკვეთი, ძველი ცხოვრების ნაშთი. იმასაც ზრუნვა არსებითის პურისათვის მეტ ბარგად მიაჩნია, ვისიც ერდო მაღალია, ის მისი მაყარია.

ჩვენი გმირი თავის ბატონის სახლშია გაზრდილი, თავისი ულუფა უკლებლივ ჰქონია. არ აკლდა ბატონის წყალობა, სილადე, ცხენი, ტანისამოსი.

კარგი და, სახელი არა ჰქვიან თქვენს გმირსაო? — იქნება, მკითხოს მკითხველმა. როგორ არა, ჰქვიან და სწორედ დიდებული სახელიცა ჰქვიან. მაგრამ მე მაინც ვერ გავამყლავნებ. ვერ გავამყლავნებ ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ჩემს გმირს გურულის სისხლი უდგას ძარღვებში, მაშასადამე, ფიცხია, თოფის წამალივით იფეთქებს. მეორე საბატიო მიზეზიც ის გახლავთ, რომ, რა ვიცი, ცოდვის შვილნი ვართ... რომ რამე მეტი წამოცდეს, მაშინ რაღა ვქნა? ხომ მოგეხსენებათ, მართალის მტემელს ცხენი შეკაზმული უნდა ჰყავდეს. ეს ბრძნული ანდაზა განსაკუთრებით მაშინ უნდა გაიზუპიროს აღამიანმა, როცა ჩვენი გმირის მსგავს აღამიანის შესახებ გადასწყვეტს ლაპარაკს. თუ-

ცა ისიც მართალი გახლავთ, ღვთის წინაშე, ის ადგილი, სადაც ამ სტრიქონებსა ვწერ, ჩემი გმირის სამშობლო სოფელს მთელი 150 კილომეტრითა შორავს და შუაში შავი ზღვააა.

მავრამ თქვენთვის სულერთი უნდა იყოს, ჩემს გმირს ნამდვილი სახელი ერქმევა, თუ მოვონილი! ამიტომ, მოდიოთ, ტარიელს¹⁹ დავარქმევთ. საბუთი მეტი გვექნება თავის გამართლებისა.

ჰო-და, იმას მოგახსენებდით. ტარიელი პატარობიდანვე თავის მფარველისას გაიზარდა. იარაღის ტარება შეიძლო თუ არა, მას შემდეგ თავის სიცოცხლის საუკეთესო ხანა ბრძოლის ველზე გაატარა, თავისი ბატონის გვერდით. იმასთან იყოფდა ჭირსა და ლხინსა. ცათაფრენა შეუდგება ხოლმე, როცა მოიგონებს იმ სანეტარო დროს, რომელიც მან გაატარა ჩერქეზეთში... მათთან ბრძოლა, მათთან ვაჟკაცობის გამოჩენა... რაც უნდა ილაპარაკოს, საიდანაც უნდა მოჰყვეს, უეჭველად ჩერქეზები უნდა ახსენოს, ნახევარ საათით მაინც საჩერქეზოში უნდა გადავიდეს. ჩერქეზები და საჩერქეზო მისი სუსტი მხარეა. „ეს წმ. გიორგის ჯვარი იქ მომცესო“, — გამოურევს, ვითომც სხვათა შორის, და ცალი თვალით გულზე ჩამოკიდებულ ჯვარს დახედავს. თან, ვითომ ზიზლი გამოეხატება სახეზე: „დიდი რამ კი არ გეგონოთ, მე დამსაჯეს, ჩემი ღვაწლი ვერ დააფასეს, ან შეეძლოთ დაეფასებინათო?! ერთ ჩერქეზ თავადი-შვილს თავი მოჰკარი წიწილივით, — ცდილობს ტარიელი გაგაცნოს ამ ჯვარის მიღების ისტორია, — მეორე ცოცხლად დევიჭირე და მიუყვანე „ატრიადის ნაჩაღნიკს“. მალაღეც, ჩემო ტარიელო, მითხრა, — გურულებმა მასახელეთო. მომცა ეს ჯვარი და მითხრა, თუ ულვაში მაქ, გადავიხდი მაგიერ პატრისცემასო. ქე იყვნენ სხვებიც, კაი-კაი თავადიშვილები, კაი-კაი აზნაურიშვილები, მარა ჩემტენი ვაჟკაცობა არავის გამოუჩენია“.

ბოროტი, შურიანი ხალხი კი სულ სხვას ამბობს. „ტარიელი მისდღემჩი ოზურგეთს არ ვასცილებია და აკეთში რომ მოვიდოდა, გვატყუებდა, საჩერქეზოში ვიყავიო. ჯვარ და ხატზე დევიფიცავ, ჩერქეზი თვალით არ უნახიაო“. ზოგი ამბობს: არა, სულს არ წვევიწყმენდ, ყოფნით ქე იყო ტარიელი საჩერ-

¹⁹ ავტორის გადმოცემით ეს გმირი გოქასპირ მგელაძე ყოფილა, საკმაოდ ცნობილი თავისი მოსწრებული სიტყვა-პასუხითა. — რედ.

ქეზოში, მარა ცოცხალი ჩერქეზი ისე არ დოუქერია, რაგად მემლომი არ დამიქერიანო. ამასობაში მესამე გამოტყვრა, რა თქმაუნდა, ისიც ტარიელის მოწინააღმდეგე დასს ეკუთვნის. ხომ მოგეხსენებათ, გმირს მტერიც ბევრი ჰყავს. „სიცრუეს ამბობს, ბატონო, ცოცხალს კი არა, მკტარს მოჭრა თავი და „ნაჩალნიკი“ მოატყუაო“. ერთმა სულ მოსჭრა კისერი ჩვენს ტარიელს: „გვარცხვენს, ბატონო, გურულებს! ეს თუ ვაეკაცია, ვაეკაცები რავარი უნდა იყვეს გურიაშიო!? ჯვარი კაცის მოკვლიზა კი არა, მასხარა იყო, ყველას აცინებდა მილიციაში; უმფროსს ქე ჰქონდა, ოჯო, ერთი ჯვარი და ქე მიცა ტარიელს. ეს კი გამოსულა და ყბედობს, ვაეკაცობისთვის მომცეს ჯვარიო. აბდალი!..“ მთელს სოფელში ვისაც უნდა ჰკითხოთ, ყველა დაუსრულებელი ვარიანტებით დაგიწყებთ ლაპარაკს ამ თემაზე. მოგეხსენებათ, სოფელს პირს ვერავინ აუკრავს. ღვთის წინაშე, ტარიელიც ასეთი აზრისაა, როცა ტყუილში დაიქერენ.

ასეა თუ ისე, ტარიელს, აკეთელ გმირს, ერთი ჯვარი ჰკიდია გულზე და იმის მიღების ამბავი ისტორიას უჭირდება დანამდვილებით მოგვითხროს. დღეს ტარიელი 80 წლისაა, ყველა მაინც ასე ამბობს. თუმცა თვითონ ხმას ავრცელებს, 42 წლის მეტი არ ვიქნებო. მხოლოდ წვერ-ულვაშია მისი საიდუმლოების გამცემი. მაგრამ იმისთვისაც წამალი გამოუგონია. თვითონ ძალიანა ჰმაღავს. მაგრამ, თქვენს ლხენას, ცნობისმოყვარე მეზობლებს აბა რა გამოეპარებათ! ხომ მოგეხსენებათ, ციხე ყოველთვის შიგნიდან გატეხილა. ისიც კი იციან მეზობლებმა — რამდენი ეხარჯება თვეში ტარიელს საღებავის ყიდვაში.

ტარიელმა ცხვირი განსაკუთრებით მას შემდეგ აიწია, რაც აზნაურობა დაიმტკიცა. როგორ?! — გაიოცებს მკითხველი. — ტარიელს განა აზნაურობა საძებნელი ჰქონდაო? შორს წავიყვანს ამის ამბავი. თვითონ ტარიელიც გულიგულში ცოტას კი არა სწყევლიდა, ვინც ღირსება საძებნელი გაუხადა. მერე ვინ იყო ასეთი უღმერთო, არ იკითხავთ? ვინა და გურიელი! იმას მიუცია და იმასვე წაურთმევია აზნაურობა და „კეთილშობილება“. მერე მიზეზს არ იკითხავთ? სულ უბრალოა. მოგეხსენებათ, გურიელს მწყერზე ნადირობა უყვარდა. უნადირნია და მის მხლებლებს ტარიელის მამის ყანა ამოუჯორკნიათ

ცხენების ფეხებითა. ამ დროს თურმე ტარიელს მამამაც მოუსწრო და დაუმტკიცა, რომ ლონიერის დედ-მამის შვილი ვარო. საცა თქვენი სთქვათ, იქ მეც ნუ დამივიწყებთო. როგორა გგონიათ, გურიელი შეარჩენდა ასეთს თავხედობას? რა თქმა უნდა, არა! ტახტის აზნაური კი იყვნენ ისა და მისნი საბლის-კაცნი, მაგრამ გურიელმა არ დაინდო. ასწია და აზნაურთა სიიდან ტარიელის მამა ამოფხიკა. მაშინ ეს ამბავი არავის გამოუძიებია, იმიტომ რომ საჭირო არ იყო. მიიცვალა გურიელი, მიიცვალა მისი ურჩი აზნაურიცა. დარჩა ტარიელი. ხარჯის აკრეფა შემოიღეს. ვილაცამ ტარიელი დააბეზლა — აზნაური არ არისო. ჯერ იხუა, მაგრამ რაკი დაატყო, საქმე ცუდად არისო, ბედს დამორჩილდა. იხდიდა ბეგარას, მაგრამ ჩუმად, სხვებისგან დაუნახავად. შეზობლებმა იცოდნენ, მაგრამ პირში თქმას ტარიელს ვინ გაუბედავდა!... ტარიელი იმის დასამტკიცებლად, რომ მამაპაპათა ღირსება ისევე ჰქონდა, ლაპარაკში უეჭველად გამოუჩვენა: „თუ კეთილშობილის სისხლი მაქვს... თუ კეთილშობილი ვარ... ვხედავ, კეთილშობილი ბრძანდებით და მეც, „ვითარცა კეთილშობილი“, მოგახსენებთ...“

მაგრამ ხმა გამოვიდა, ვინც კეთილშობილია, საბუთია საჭიროვო. იქით ეცა ტარიელი, აქეთ ეცა... მტერი ისე დაგილონდეთ, როგორც ის დალონდა. ყოველსავე მის იმედს კბილი მოეჭრა. ბოლოს, როგორც იყო, დაიმტკიცა აზნაურობა. ისტორია ამ აქტსაც სხედასხვანაირად ხსნის. რომ ჰკითხავდნენ: ტარიელ, შენ მოხუცდი, ცოლი არა გყავს და შვილი, აზნაურობა რაღად გინდოდაო? — ბოშო, რაეა გეკადრება, მე ისეთაც მიცნობდნენ, მარა თუ ჩემი საცხოვრებელი გადავალე ამ საქმეს, იმიტომ რომ ცოლს რომ შევიერთამ, ჩემი შვილები ყაზახებათ არ დამირჩეს-მეთქი.

ერთი ნაკლიცა სჭირს ჩვენს აკეთელ ჰიდალგოს: ენაზე თითქოს ვისმე ნალველა დაუსხამსო, არ შეიძლება ვისიმე ქება წამოსცდეს. თითქო მოვალეობად მიაჩნია თქმა აუგისა თავის მოყვასის შესახებ, რა თქმა უნდა, ზურგს უკან. დღეს თქვენთან არის — არ იცის, რა სიტყვებით აგიყვანოთ ცათამდე და ანგელოზები გვერდით მოგისვით. ზურგი შეგაქციათ — მაშინაც სიტყვებს ეძებს და ვერ უპოვნია, რომ აგყაროთ ყოველივე ღირსება ადამიანური. ქვეყნის ცოდო თქვენ უნდა მოკიდოთ ზურგზე და გაზიდვინოთ. კიდევ ამიტომ დაარქვეს მეტ

სახელად „ყია-მყრალი“. კი არ იტყვიან — ტარიელი სად არის
სო? მხოლოდ იმას იკითხავენ, „ყია-მყრალი“ ხომ არ გინახავ-
თო? და საკმაო წარმოგიდგეთ პატარა ჯორი, გაცვეთილი
ქოლგა, გულზე ჯვარი, თეთრ-წითლად შეღებილი წვერ-ულვა-
ში, მორღვეული თვალები, სილაღი²⁰ და შიგ ჩამჯდარი ტარი-
ელი.

მარტო ზურგს უკან აუგის თქმისათვის არ დაერქვა ტა-
რიელს „ყია-მყრალი“. განთქმულია თავის ცინიკობისათვის.
გარდა ამისა, ვთქვათ, გაუწყურით, შენიშვნა მიეცით, არ გეგო-
ნოთ, შებლ-გახსნილი შემოგხედოთ. შემოგიტევთ, კოპებს
შეიკრავს და ერთი კვირა არ გაიჭაჭანებს თქვენს მხარეს.
ბრძანებთ, ეგ არის, მოგვხედა ღმერთმა, ტარიელმა ამოიკვეთა
ფეხიო. გაიხედავთ — გამოარჩევს ისეთ დროს, როცა სტუმ-
რები გყავთ, შემოვა ეზოში, ჯორს ხეზე მიაბამს და ამოგიჯ-
დებათ გვერდით, თითქო აქ არაფერიაო.

სახლი აქვს ტარიელსა? — როგორ არა! მაგრამ შიგ კი
იშვიათადა ცხოვრობს. უმეტეს ხანს, სადაც უღამდება, იქვე
უთენდება. ორ დღეს თქვენთანაა, ორ დღეს — სხვასთან და
ასე დაუსრულებლივ. რა მენადვლება, ჩემი ულუფა ყველგან
მეძლევაო. ნასტავლებსავით ვერ მოგართევს — დაატანს ხოლ-
მე თავმოშწონედ. — მე ტარიელი გახლავართ, კეთილშობილი,
მიცნობენ, ვინცა ვარ. ნასტავლები კი არ დამეტოლონ ბიქსს!..
უსტავლიათ და აბა კაი კაცია-და ჩემსავით იცხოვრონ! დაუჯი-
ნიათ, „ივრისტები“ (იურისტები) ვართო..., ჰაი ბეჩა ტარიე-
ლი!... მე უნდა მესტავლა, ვაყურებიებდი სეირს, დაუფსებდი
თვალებს, თვარა აბდალს და ყაზილარს გინდ ასტავლე და
გინდ არა, მაინც აბდალია, იმას ვერაფერი უშველის. გეიძა-
ხიან, უნივერსი გამითავებიაო. დეიქცა და დეიწვა მისანა უნი-
ვერსია, თუ რაცხა ეშმაკი!.. ოჯო, თუ მე უნივერსში არ ვყო-
ფილვარ, პურს ვერ ვჭამ საწყალი!.. ეჰ, გული მიკტება
ახლანდელ ნასტაველ ყაზილარებს რომ ვუყურებ...

მთელი ერთი კვირა ბედნიერება მქონდა ტარიელის თავ-
გადასავალი მესმინა. მაგრამ ამასაც უნდა ბოლო მოჰღებოდა,
ბახმაროს მთები შორიდან გვაძლევდა სალამსა, თვალსა გვტა-
ცებდა მისი დახვეწილად კედლები. თავისკენ გვიზიდავდა.

²⁰ სილაღი — იარაღი.

აკეთიდან ორნი უნდა გავსულიყავით ბახმაროსკენ. გადაე-
წყვიტეთ ჯორიც გვეშოვნა, რადგან აღმართისათვის ეს პირუ-
ტყვი დაუფასებელია, რაშიაც მე თვითონ დავრწმუნდი.

თითონ აკეთიდან საღამო ხანს ვავედით, რადგან იმ ღამეს
ბახვში უნდა დავრჩენილიყავით და მეორე დღეს დილა-ადრი-
ანა უნდა შეესდგომოდით ბახმაროს აღმართსა. მშვიდობით,
ტარიელის სამშობლო სოფელო!

XI

ბ ა ხ ვ ი

აკეთიდან ბახვამდე. — ქარ-შიდამო გურული აზნაურისა. — მეღვინე-
ობა. — გურიელის მეღვინეთუხუცესი. — იონა მეუნარგია და გუ-
რული გლეხი. — გაბრიელ ეპისკოპოსი. — მისი ღვაწლი ბახვის წი-
ნაშე. — შემნახველ-გამსესხებელი საღარო. — ვაკე-ჭვარი და ვაკე-
ჭვარელები. — სწავლა-განათლება.

ჩემი თანამგზავრი იყო ერთი აკეთელი აზნაური, ზრდილი,
თავაზიანი, სიტყვა-პასუხიანი. ჩემთვის ჯორი ვაჭირავებინე,
რადგან ეს ცხოველი აქ დიდ პატივშია, როგორც შიმშილისა
და ხედნის ამტანი, ამასთან, როგორც სწორ-უპოვარი ამსვლე-
ლი ყოველგვარი მანძილისა და ხასიათის აღმართზედ. კიდევ
ამიტომ არის, რომ აქაური და, საზოგადოდ, სურამს აქეთელი
სულიერი მამები ამ პირუტყვს სულ მუდამ უპირატესობას
აძლევენ და ზოგჯერ შეაბერდებიან კიდევცა. ჩემს თანამგზავრს
მებარგულად წამოყვანა 17—18 წლის ბიჭი, რომლის გარეგ-
ნობას ადამიანში მარტოოდენ სიბრალულის გრძნობა შეეძლო
აღეძრა: დაგლეჯილი ყაბალახი, ახალუხის მაგვარი, რაღაც
ძონძებად ქცეული სამოსელი, მის ქვეშ — დაგლეჯილივე პე-
რანგის ამხანაგი ტანს უფარავდა; ფეხთ ეცვა ისევ დახეული
ჩუსტები, ისიც შეეკეცა, წამ-და-უწუმ ფეხებიდანა სძვრებოდა
და ფრატუნით თუ შეეძლო სიარული. თან მოჰყვებოდა თავი-
სივე მსგავსი ბედაური: ცალ-თვალა, მუნიანი, ცალის ფეხით
კოჭლი, ძვალ-ტყავა... ეტყობოდა, დიდ ხანს უმსახურნია თა-
ვის პატრონისათვის და, საცა სამართალი იყო, პატრონს ამდე-
ნი ხნის ერთგულად ნამსახური და ნამაგვეი პირუტყვი თავი-
სუფლად უნდა გაეშვა, რომ სიკვდილი მაინც ტვირთმოუკი-
დებლად ჰღირსებოდა. მაგრამ ადამიანი რიღას ადამიანია, თუ

პირუტყვი შეიბრალა!... იცის, რომ ვერ უჩივლებს, ჯარიმას ვერ გადაახდევინებს... ცხენიც ემორჩილება უსიტყვოდ, ~~სანამ~~ ბერკეტით გამოსატანი არ გაუხდება პატრონსა სვაე-ყორნის გამოსაძლომად... ჰო-და, ამ ცხენს, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, ამ ცხენის ჩონჩხს აკიდებული ჰქონდა საბან-გობანი და ჯამ-ჭურ-ჭელი ჩემის თანამგზავრისა. ერთიც და მეორეც ბარიდან ააქეთ ბახმაროზე. მართალია, ბახმაროც აგარაკად ითვლება, მაგრამ არც ისეა ჯერ მოწყობილი, რომ ცარიელ-ტარიელ კაცს შეეძლოს ასვლა და იქ ცხოვრება. ბარგს თავისი სიმძიმეც დაუმატა ჩვენმა მეზარგულმა, და შევუდექით გზას.

გავედით ისევ სუფსაში, უკან დაგვრჩა დ. ნაგომარი და ერთი საათის სიარულის შემდეგ მივადექით ბახვის-წყალსა. ვს მდინარე აქ ყველა სხვა მდინარეებში ერჩევა. არა ჰგავს დამდორებულს სუფსასა ან კიდევ ნაგომრის წყალსა. მთის წყალია, ჩქარი, ერთთავად ქაფი აღვა პირზე. კალაპოტი და ნაპირები სავსე აქვს უშველებელ სიბი-ქვებითა, რომელთაც აღიდების დროს პატარა კენჭებსავით მოაგორებს ხოლმე მთიდან. ამ დროს მისი გრგვინვის ხმა შორს მანძილზე ისმის თურმე და ადამიანს მისი სიმძლავრის ყურებაზე შიში იპყრობს, თავის უძლურებას მკაფიოდა ჰგრძნობს.

ბახვის-წყლის ჩავარდნილი კალაპოტიდან იწყება სოფ. ბახვის სერები, ვაზებით შეფენილი. აქაური ბუნება აფხაზეთის ბუნებას აგონებს კაცსა. ცოტა ხნის შემდეგ თვით სოფლის ვაკეს მოვექეცით. სოფლის გზას იქით-აქეთ რუები ჩაუდის და უზვადა რწყავს სოფლის ბაღებსა და ყანებსა. მათი საამო ჩხრიალი გარშემო სიგრილესა ჰფენს.

საათის 4-ზე აკეთიდან გასულები საათის 6-ზე უკვე შუაგულ ბახვში ვიყავით. ერთი მოზრდილი, მწვანე ხასხას მდელოთი მოსილი ეზოს ჭიშკარში შევედით. აქ იყო ჩვენი მასპინძელი, რომელთანაც ღამე უნდა გაგვეთია და მეორე დღეს დილა აღრიანა ბახმაროსაკენ აღმართს შეესდგომოდით. ოთხ-ხუთ დღიურის სივრცე ეზო ვაზებიან ხეებითაა მოფენილი. ერთ მხარეს თხილის ბუჩქებია ჩარიგებული. მეორე მხარეს ჩაუდის კარგა მსხვილი რუ, რომელიც სახლს უკან ბოსტანსა და სიმინდის ყანასა რწყავს. ცხენები ხეებზე მივაბით. ჩვენი მეზარგული იქავ ხის ძირას პირალმა წამოკოტრიალდა განცხრომით. მამასახლისი შინ არ დაგვიხვდა. ჩემმა თანამგზავრმა,

როგორც დაახლოებულმა მეგობარმა სასტიკატრონიამ, თვითონ იკისრა იმის მაგივრობა და სახლის აივანზე ჩამოსაჯღო-მად მიმიწვია.

სახლი, ან როგორც აქ ეძახიან, ოდა ჩვენი მასპინძლისა, როგორც თითქმის ყველა სახლები გურიაში, ხისაა, რაიცა მოწმობს ამ-ტყის შედარებით სიიაფეს, საძირკველი სახლისა ნიადაგს აღლნახევარზე არის მოშორებული. საკმაოდ მოზრდილი სარკმელები უეჭველად უნდა გასცქეროდეს ეზოს. დარბაზი აქაური სახლისა ზომაზე დიდია, ძვე დიდია, რომ ცხენი გაჰქნდება. ერთი მხრით გრძელი ტახტია, ხალებით დაფენილი. ეს კია, რომ ეს დარბაზი უფრო საზაფხულო საცხოვრებლად არის მოწყობილი, ვიდრე საზამთროდ. კედელი არც შიგნიდან არის გაგოზილი და არც გარედან. ჭუჭრუტანებიდან ქარი თავისუფლად შემოდის, ასე რომ შიგ ჰაერი მუდამ სუფთაა. ბუხარი თუმცა აქვს დარბაზსა, მაგრამ შიგ რაც უნდა ბევრი შეშა ჰყაროთ, სითბო 2° არ აღემატება. დარბაზის გვერდით მეორე ოთახია, სასტუმრო. შემდეგ მოსდევს საქალო განყოფილება და ერთიც საბან-გობანის დასალაგებელი. ავეჯს, უსაქიროესს გარდა, აქ ვერაფერსა ნახავთ: მაგიდა, რამდენიმე სელი და ეგ არის და ეგა. ეზოში ბალახია და ხეები, შიგადა-შიგ ხილიცაა. ოდას გვერდით, 20—30 მხარის სიშორეზე, სამზადი უდგას. იმის უკან თავლა, ბოსელი, სასიმინდე და სხვ.

ასეთია ოდა და მოსახლეობა აქაური აზნაურისა. ეზოს უკან მოდებული აქვს სიმინდის ყანა, რომელსაც მოზრდილი რუ რწყავს, ბაზვისწყალიდან გადმოგდებული.

საათის 9-ზე ჩვენი მასპინძელიც მოვიდა, ლაბაბიანი, ჩააუწყებული. სიმსუქნისაგან პირისაზე ულაპლაპებდა. გურიაში ძალზედ მსუქანის და ტანსხვილის კაცის ნახვა ძალაუნებურად იპყრობს თქვენს ყურადღებასა. უმეტესობა აქაურებისა ტანთხელი და ტანწვრილია. აქაურ მკვირცხლ-ბუნებას არ ეხამება როგორღაც ასეთი სიტლანქე და მძიმობა. გაეხარდა სტუმართ მისვლა, მერე — უცხოთა. გაგვიმასპინძლდა გურულად, გულუხვად. გემო გვაჩვენა ცნობილი გურული ჭიშის ყურძნის „მტევან-დიდის“ წვენისა. ვახშამზე ერთი მეზობელიც შემოგვიერთდა. ჯერ, როგორც საზოგადოდ, ყველა ქართულ სუფრაზე ვიციოთ ხოლმე, ღვინო შეიქნა ლაპარაკის საგანი.

ბახვი ძველთაგანვე იყო ცნობილი და ნაქები თავისი კარგის ღირსების ღვინითა. ზოგის აზრით (მაგ. აგრონომ ერმ. ნაკაშიძე), თვით სახელი ბახვი ამ სოფელს ბერძენთა ღვინის ღმერთის ბახუსისაგან დაერქვაო. როგორც სხვაგან გურიისაში, ისე აქაც დარჩენილა ღღემდე სიმღერა, ანუ, უკეთ, ლოცვა, რომლითაც მიმართავენ აგუნას, ანუ კერპთაყვანისმცემლობის დროის ღმერთმფარველს მიწის ნაყოფისა და ჭირნახულისას. ახალი წლის ანუ კალანდის წინა ღამეს მამა სახლისა გაუძღვება დანარჩენ წევრთ ოჯახისას და მიუძღვება მარანში. ხელში ყველას ანთებული თაფლის სანთელი უჭირავთ; თან მიაქვთ ხაჭაპური, ღვინო და ღორის თავი. ოჯახის უფროსს, გარდა ამისა, ხელში თოხი ან ცული უჭირავს. მივა გადმოპირქვავებულ საწნახელთან და ურტყამს ცულს ან თოხს ყუით, თანაც შემდეგ ლექსს ამბობს:

აგუნა, აგუნა, გამეიარე,
ბახვი, ასკანა გადმეიარე,
ჩვენს მამულში ყურძენო,
მტრის მამულში ფურცელიო.
ჩვენს მამულში გოდრითაო,
მტრის მამულში გიღლითაო.

აქ აღრე ვენახები ცალკე ყოფილა, მიშვეებული. პატრონები თავის ვენახებს 10 და 15 კილომეტრითა ყოფილან ხოლმე ხანდახან დაშორებული. აკეთებებსაც კი ჰქონიათ ძველ დროში აქ ვენახები და მარტო ყურისმგდებლები ეყენათ, თვითონ პატრონები მხოლოდ რთველის დროს მოდიოდნენ. რაკი მოსავალი დიდი იცოდა მაშინ ვახებმა, საწნახლებიც დიდები ჰქონიათ, რასაც შემდეგი გარემოებაც ამტკიცებს. დარაჯს ვენახის ყურის გდებისათვის გადაწყვეტილს ქირას არ აძლევდნენ. ქირაში ღვინო ეძლეოდათ გასამრჯელოდ. რომ დასწურავდნენ ყურძენს და ქვევრებში ჩასხმას რომ დაიწყებდნენ, საწნახელის წამოყირავებამდე ღვინო რაც გამოვიდოდა, პატრონისა იყო, მერე კი — დარაჯისა, დარაჯს 30 საწყავი ღვინო მაინც ერგებოდა თურმე. ახლანდელი საწნახელები კი იმდენად პატარაა, რომ იმდენი ყურძენი, 30 საწყავი ღვინო რომ გამოვიდეს, არც კი ჩაეტევა.

მაშინ ღვინოც ბევრი ყოფილა, მსმელებიც გაწვრთნილნი და მეპარნეებიც — გამოცდილნი. გურიელს ერთი მეღვინეთ-

უხუცესი ჰყოლია, გვარად ანთაძე, კაცი მეტად დახელოვნებული ღვინის ღირსების გამოცნობაში. რითაც თავი ღიდად მოჰქონდა თურმე გურიელსა. ერთხელ სასახლეში უცხო სტუმრებთან ჩამოვარდნილა მის შესახებ ლაპარაკი და გადაუწყვეტიათ, გამოვსცადოთო. აურევიათ ერთმანეთში 3 ნაირი ღვინო: $\frac{2}{5}$ ფერსათული (სოფელია), $\frac{2}{5}$ ოსეთური, (სოფელია) და $\frac{1}{5}$ ჩაქვური. მოუხშიათ მეღვინეთუხუცესი ანთაძე და უთქვამთ — გამოიცანიო. იმასაც, გემო უნახავს თუ არა, შემდეგი პასუხი მოუხსენებია მთავრისათვის:

ფერად ფერსათულია,
 გემოდ — ოსეთური,
 ცოტას მოიჩაქურებსო.

„ახლა, ბატონო, არც ღვინო გვაქვს, არც სმა ვიცი და არც ღვინის გამოცნობაო“, — ნაღვლიანად გვითხრა მასპინძელმა.

ერთი მეზობელი გლეხიც გვიჯდა გვერდით. ვერ ვიფიქრებდით, ღვინის სმის გარდა, თუ სხვა რაშიმე გაგვიწევდა ის კამპანიას. მამია გურიელის ლექსთა კრებული ის იყო, ახლად დაიბეჭდა. თითქმის ყველა გურულის ოჯახში შეხვდება კაცი ამ მთელ დასავლეთ საქართველოში პოპულარული მგოსნის ნაწერებსა. ეს ვიცოდი, მაგრამ იმას კი მაინც ვერ მოვიფიქრებდი, თუ ჩემთან ერთად მოსუფრალი გლეხი ამ მწერლის შესახებ ჩამომიგდებდა ლაპარაკსა. ზეპირად მითხრა მისი, არ მახსოვს რომელი ლექსი, მიაბზო, როგორც თვითონ ესმოდა, ღირსება მამიას პოეზიისა და ბოლოს, მის ბიოგრაფს, ბ-ნიონა მეუნარგიას გადასწვდა. „გაგვლანძღა გურულები, ჩვენი საქებარი პოეტი გვიგინაო“. შევეცადე დამემტკიცებინა მისი შემცდარი აზრი, გამეგებინებინა, რომ ბ-ნი მეუნარგიას თუნდაც რომ ცუდად ეხსენებინა მ. გურიელი, იმას მაინც ვერავინ დასწამებს, რომ აზრად ჰქონდა გურულების ძვირად ხსენებამეთქი. მაგრამ საქმე ის არის, თუ რამდენად ჭკუაში დაუჯდა ან რამდენად საბუთიანად ეჩვენა ჩემს თანამოსაუბრეს ბ-ნი მეუნარგიას გამართლება. შესანიშნავი და საგულისხმო თვით ფაქტი გახლავთ ქალარამერთულ გლეხის შეხვედრისა, რომელმაც იცის, ვინ არის მამია გურიელი, რა გაუკეთებია მას მამულისათვის და სხვ. და ეს გლეხი სოფლის მცხოვრებია,

სკოლა არ უნახავს, სადაც და ვისგანაც ძალის-ძალით /
უსწავლია ორიოდ ანბანი...

მშვენიერი დილა იყო, ნაზი, უმანკო. გარემო ფრინველთა
სტენა-ჭიკჭიკით აივსო. ცხრათვალა მზისაგან დედამიწას
ორთქლი აუვიდა. ცხენები შეგვიკაზმეს, დავწყნარდით, შემო-
გვიერთდა ჩვენი მასპინძელი და დილის სიგრილეზედ გა-
მოვსწიეთ. ეზოდან გამოვედით თუ არა, შარა-გზას დავადექით.
გზით დაქსელილია აქ მთელი სოფელი. შარა-გზა მარჯვნივ,
მარცხნივ, წინ, უკან. განათლებული ქვეყნის სოფელი მოგა-
გონდებათ ამ მხრივ. გლეს ზედ კარებთან ჩაუდის კობტად
მოკირწყლული გზა, რომელიც უადვილებს თავისი ნაწარმოე-
ბის გადაზიდვას ერთი ალაგიდან მეორეზე. ყოველივე ამას
ატყვია მადლიანი მარჯვენა ამ სოფლის შვილის, იმერეთის
ეპისკოპოსის გაბრიელისა (ქიქოძისა), რომელიც სოფელ ბახე-
ში დაიბადა, აქ აღიზარდა სიყრმითვე და მერე ამავე სოფელს,
მის დაჩაგრულ მკვიდრთ ემსახურა მთელი თავისი ცოდნითა,
დაუცბრომელი ენერგიითა. ჩვენში, იმ დროს მაინც, პირველი
მაგალითი იყო, რომ თავის საშობლო სოფლისათვის ვისმე
იმდენი ამაგი დაედო, რამდენიც გაბრიელმა ბახეს დასდო.
ერთ დროს სრულიად დავრდომილი, დაქვეითებული, დაჯან-
დაკებული, მწირი სოფელი ბახვი დღეს, გაბრიელის მეოხე-
ბით, პირველ სოფლად ითვლება მთელს გურიაში და, ცოდვა
არ იქნება, კაცმა თქვას, რომ როგორც გურიაში, ისე სხვაგან
საქართველოში ამას სოფელი არა სჯობსო.

უწინარეს ყოვლისა გაბრიელმა ბახველებს აუშენა თავისი
საფასით ქვითკირის ტაძარი, გაუყვანა გზები, რომლებზედაც
ადამიანს თვალი რჩება ხოლმე. შემდეგ, ბახვის-წყლიდან ტო-
ტი გამოავდო და ვაკე-ჯვრისა (ბახვის ზემოთ სოფელია) და
ბახვის მწირი და უნაყოფო ადგილები სარწყავი გახადა, გაანა-
ყოფიერა. იქ, სადაც მანამდე, აქაურებისავე თქმით, ერთი
ჯამი სიმინდი არ მოდიოდა, დღეს ადამიანს თვალსა და გულს
უხარებს მხარ-ნახევრის სიმაღლე სიმინდის ღერი, რომელსაც
სამ-სამი ტარო ამშვენებს, ტარო და მერე როგორი ტარო?
თითო წყრთიანი... გაშენდა ბალები და ვენახები. ერთის სიტყ-
ვით, მთელი მიდამო წალკოტად იქცა. გარდა ამისა, დააარსა
სკოლა, სადაც არა ასსა და ორასს მიუღია პირველდაწყებითი
სწავლა.

სრულებით ბუნებრივი იყო გაბრიელის ზრუნვა, კერძოდ თვისთა თანამოგვარეთა განათლებისათვის. მისი მეტწილია და საფასით ათზე მეტი კაცი უმაღლეს სასწავლებელში აღიზარდნენ. არც ერთ სოფელს იმდენი ნასწავლებელი არა ჰყავს, რამდენიც ბახვსა. ინეინური გნებავთ, ექიმები, მეტყვე, იურისტი — თითო ან ორი ყველა პროფესიის კაცი ჰყავს. დიახ, სანუგეშო მოვლენა გახლავთ. იქ, სადაც ერთმა კაცმა მხოლოდ პირადი მხნეობით, ესდენი სარგებლობა მოუტანა თავის სამშობლო სოფელსა, მისგან აღზრდილთა უფრო უნდა წარმოებიათ აქაურობა, მაგრამ სამწუხაროდ, მარტო სწავლაც არაყოფილა თამასუქი ადამიანის კაიკაცობისა... თუ კიდევ სული უდგას ბახვს, ისევ გაბრიელის უხვი გულისაგან, თუ კედლები შენდება საერთო წარმატებისა, ისევ გაბრიელისაგან ჩაყრილ საძირკველზე.

გაბრიელის საფასით ნაყიდ ადგილზეა ორკლასიანი სასოფლო სკოლა, რომლისათვისაც დღეს ქვითკირის სახლი შენდება. სკოლის ეზოში მშვენიერი ბაღია, იქვე ვენახია, სკები. ყოველივე ეს სამაგალითოდ და მისაბაძავად ჩაითვლება არამც თუ სოფლისათვის, არამედ ქალაქისათვისაც. სკოლასთანავე არის წიგნსაცავი. ჩვენდა სამწუხაროდ, იმ დროს მოგვიძდა აქ გავლა, როცა მასწავლებლები ბახმაროზე იყვნენ წასულები და, ამიტომ, აქაურობის მარტო გარეგანი ნახვით დავეკმაყოფილდით.

ბახვივე მოქმედობს შემნახველ-გამსესხებელი სასოფლო სალარო, 1881 წ. 11 იანვარს გახსნილი. საინტერესოა მკითხველს ამ სალაროს მოქმედების ანგარიშიც გავაცნოთ. მთელი წლის (1896 წ.) განმავლობაში სესხად გაუციათ სოფლელებზე 3,293 მანეთი. ხოლო 1897 წლის 1 იანვრისათვის მოგება დარჩენიათ 170 მანეთი. მთელი თანხა ჰქონიათ 3,317 მ. და 71 კაპ. როგორც ყველგან სხვაგან, აქაც სოფლის მასწავლებელნი არიან საქმის გამძღოლნი და მესვეურნი.

ამნაირივე ამხანაგობა სოფლად გურიაში ბახვს გარდა ერთია, — სოფ. ასკანაში. აქ მოქმედება დაუწყიათ 1897 წ. 2 იანვარს. მაშინ დამაარსებლები ითვლებოდნენ 50. ნახევარი წლის განმავლობაში ეს რიცხვი 179 ავიდა, მათში ქალი 21 იყო. ოპერაცია: საწილო ფული — 1845 მ., ვასესხებულის % 178 მ. და 71 კ., დაბრუნებული სესხი: 1,009 მ., შესანახად

შემოტანილი — 719 მ. და 79 კ., სხვადასხვა შემოსავალი — 53 მ. და 70 კ. გადარიცხული საწილო ფული 2 მ., სულ შემოსავალი: 3,908 მ. და 20 კ.; გასავეალი: საწილო გარიცხულის ამხანაგ. 2 მ., სესხად გაცემული — 3599 მ. % ვადამდე შემოტანილი სესხისა 2 მ. და 69 კ. მობარებული ფული გაიტანეს: 238 მ. და 60 კ. ამის % — 1 მ. და 1 კ. გამგეობის ხარჯი 43 მ. და 85 კ. სულ 3,887 მან. და 15 კ. ნაღდი სალაროში 21 მ. და 15 კ.

ბახვიდან ბახმაროს მთის აღმართამდე მგზავრს ერთი სოფელი აქვს გასავლელი, — ეს გახლავსთ ვაკე-ჯვარი. შარა-გზის იქით-აქეთ ოდებია გადმომდგარი ამ სოფლისა, ასე რომ მთელი სოფელი თითქმის სიგრძეზედაა გაშენებული. მოჩუხჩუხე წყლით მორწყულ ყანებში დატაროვებული სიმინდი მწვანედ ხასხასებს, მხარ-ნახევარის სიმაღლე. ყოველ ეზოში ბაღი და წისქვილია. ვისაც ამ ათი წლის წინათ უნახავს აქაურობა, როცა დაგვალული სიმინდი ადამიანს ცრემლებსა ჰგვრიდა თვალეზე და მხენელ-მთესველი, მთელი წლის შრომის შემდეგ, ყანიდან თითო ჯამ სიმინდს თუ აიღებდა სასიმინდეში შესაყრელად, დღევანდელ განაყოფიერებულს, სახეგამოცვლილ ვაკე-ჯვარს ველარც კი იცნობს. ჭეშმარიტად გასაოცარია აგეთი მეტამორფოზა!... რაც გაბრიელის მეოხებით ბახვისწყლიდან ტოტი გამოიყვანეს, მსგავსად ბახვისა, სამოთხეს დაემსგავსა აქაური გნასგამოლეული ნიადაგი.

ვაკე-ჯვარი იქა თავდება, სადაც იწყება აღმართი გური-აჭარის მთებზე გადასასვლელი გზისა, რომელსაც მგზავრი მთელი ერთი დღე უნდება. თუ აღრე არ არის წამოსული, მგზავრი ამ სოფელში უნდა გაჩერდეს ღამის გასათევად და შესასვენებლად, რომ მეორე დღეს მთაზე, უდაბურ ადგილას არ მოუხდეს გაჩერება, სადაც თითქმის არაფრის შოვნა შეიძლება. ამ თავისი განსაკუთრებული მდებარეობის წყალობით სოფელი გავაჭრებულია. თუ გნებავთ, მოგაგონებთ შვეიცარიის სოფელს, სადაც ყველაფერი ფულზეა გადატანილი, ფულით იზომება. მეგობრობა, ალერსი, თქვენი მასპინძლის სტუმართ-მოყვარეობა იმდენად არის კარგი, რამდენად მსუქანია

თქვენი ჯიბე და — წინაუკმო. პირველი უმეოროდ წარმოუღ-
გენელია. ურთიერთს შორის მკვიდრო კავშირი აქვს ორსავე.
იშვიათ მგზავრსა ნახავთ, საქმე ჰქონოდეს ვაკე-ჯვარელთან და
ქებით ახსენოს მისი სტუმართმოყვარეობა. ყველანი პირადე-
ბით აძაგებენ აქაურთა მკვიდრთა, — უპირული ხალხიოი.
ესთქვათ, ბახმაროზე მიბრძანდებით. იმ ანგარიშითა ხართ წა-
მოსული, რომ ვაკე-ჯვარში ცხენი უნდა დაიჭირავოთ. ვაკე-
ჯვრელი მანეთად გაგირიგდებათ, მერე კი არც იმისი შერცხ-
ვება, ორი მანეთი მოგთხოვოთ. მენავისა და ნავში მჯდომისა
არ იყოს, ისეთ ადგილას, სადაც თქვენ მარტო დაჩაგრული
მხარე ხართ და ვის ხელშიაც თქვენი ბედი და იღბალია, კი-
დეცა სჭრის და კიდეცა ჰკერავს, უნდა ბედს დაემორჩილოთ
და სხვათა დრტვინვას თქვენი ჩივილიც შეუერთოთ. ვთქვათ,
დაგილამდათ და ღამე ვაკე-ჯვარში უნდა გაათიოთ. ღამე თქვენ
ცხენს მოგპარავენ, ანუ უკეთ, დაგიმალავენ, რა არის, ჩემი
ცხენი ვაჭირავებინო და ქირა გამოვართვა მამა-სისხლადო.

აქაური ჰაერი ნაქებია და საზაფხულოდ მოაგარაკენიც
ეტანებთან, მაგრამ ცხოვრება ძვირია, ყველაფერს ცეცხლი
უკიდია. არა ერთისა და ორისაგან გამიგონია საჩივარი, მას-
პინძელიც კი ჩვენს ხარჯზედ უნდა ვაცხოვროთო.

სოფლის ბოლოს სამ-ოთხ ალაგას დუქნებიც არის, სადაც
უსაჭიროების ყიდვა ყოველთვის შეუძლია კაცსა. დუქნის წინ
ხშირად შეხვთებით საჩინო ადგილას ჩამოკიდებულ „ბაპა-
ჯვარს“, ამ დუქნის მფარველს მავნე სულთაგან, მზაკვართაგან:
პატარა, აჭრელელებული ჯოხებია, თითო მტკაველის სიგრძე ჯინ-
ჯილებიანი.

პირველი ნახევარი ჩვენის მოგზაურობისა თითქმის გავათა-
გეთ, ესე იგი, ვნახეთ გურია, მისი მკვიდრნი, მისი ცხოვრება,
რამდენის ნახვა და გაცნობა კი შეიძლებოდა ერთის თვის გან-
მავლობაში. ჩვენი წერილების სისრულისათვის აქა გვსურს
ორიოდე სიტყვა ვთქვათ, ანუ უკეთ, ციფრები ვალაპარაკოთ
ჩვენს მაგივრად გურიაში სწავლა-განათლების შესახებ. ეს
ციფრები, ჩვენი აზრით, ყველაზე მეტად მჭერმეტყველურად
ლაღადებს საქართველოს ამ კუთხის გონების დაწინაურების

შესახებ. განსაკუთრებით ვაკვირდებოდით ამ მხარეს და შევნიშნეთ, რომ იშვიათი არ არის ისეთი სოფელი, სადაც წერაკითხვა მხოლოდ ზოგიერთმა 40 წელს გადასულმა თუ არ იცის. ცნობებს ამისათვის ვიღებთ ოზურგეთის მაზრის სამრევლო სკოლების მეთვალყურის და კავკასიის სასწავლო ოქტის მზრუნველის 1896 წლის ანგარიშებიდან.

თანხმად ამ ანგარიშებისა, მთელს მაზრაში, სადაც 25 საზოგადოება და 100 სოფელია, 1896 წ. ითვლებოდა: 1 სასულიერო ოთხ კლასიანი სასწავლებელი (ქ. ოზურგეთში), 33 — სამრევლო-საეკლესიო სკოლა, 13 — წერაკითხვის სკოლა (სასულიერო უწყებისა); საერო განათლების სამინისტროს უწყებისა: 1 — სამოქალაქო სასწავლებელი (ქ. ოზურგეთში), 1 — სამოქალაქო ორკლასიანი, ქალებისათვის (ოზურგეთშივე), 1 — სასოფლო ნორმალური სასწავლებელი, 12 — ორკლასიანი და 1 — კერძო სასწავლებელი (ბახვში). ყველა ამ სასწავლებლებში საანგარიშო წლის გასულს სწავლობდა მამრობითის სქესისა 2,550 ყმაწ., მდედრობითისა 283, სულ 2833 ყმაწვ. ორისავ სქესისა.

აქვე უნდა დავსძინოთ, რომ სკოლებთან ერთად სოფლებში არა ერთგან და ორგანაა გახსნილი წიგნსაცავეები, საიდანაც წიგნებს ეზიდებიან სოფელნი და სკოლაში შექმნილ ცოდნას უფრო იმტკიცებენ.

XII

ბ ა ხ მ ა რ ო

ბახმაროს გზა. — კოკია და „ცხრა-ფუთა“. — მშვენება „ტილისა“. — ბახმარო: მისი წარსული, მისი აწმყო. — ერისთავების დავა. — მოპაერენი. — ცხოვრების პირობები. — ბახმაროს საქოვრები. — მეგრელი მეჯოგენი. — უზა კვარაცხელია და მისი ფილოსოფია, მისი კარავი. — განდრეკილზე ასვლა. — შნის ამოხვლა. — აედარი და გასვლა.

დილის ათი საათი იყო. შარა-გზა და ვაკე გათავდა და აღმართს შეეუდებოდა. მაშინვე ატყობთ, რომ საქმე გეჭნებათ ისეთ გზასთან, რომელსაც ადამიანის ხელი არ მიჰკარებია და, მაშასადამე, მოკლებულია ყოველივე სიადვილეს მგზავრისათვის. ითვალისწინებთ, თუ რა ზომის ჯაფა უნდა დაადგეს თქვენს ფეხებს, ან კიდევ საცოდავ პირუტყვს, რომელიც

იძულებულია თქვენი ტანი ზიდოს. პირველი ნაბიჯის გადადგ-
მაზედვე შექისას ბუცეფალს სიმწრის ოფლი გადაასველა თავის
პატრონის სიმძიმისაგან. სიბრაღელის გრძნობით აღესიღმა
ჩემი კოკია²¹ შექისას²² დავუთმე და მის ცხენის ზურგს მე მო-
ვექეცი. იმისი ლაჯებს ქვეშ აღარც კი გამოჩნდა საბრალო
ცხოველი. ყურები-და უსანდა. აკენესდა, მაგრამ რა აკენეს-
და!.. ქვის გულის პატრონსაც კი თვალეზზე ცრემლებს მოჰგვ-
რიდა სიბრაღელისას. ცხენებს საქმეს, აღმართის გარდა, ისიც
უჭირებდათ, რომ ახალი ნაწვიმარი იყო და მოლიბულ გზაზე
ფეხები წამ-და-უწუმ უცურდებოდათ. ზოგჯერ იძულებულნი
ვიყავით ფეხით გვევლო და ცხენები სალთად წაგვეყვანა; მხო-
ლოდ შექისა, რომელსაც შესაფერისობისათვის „ცხრა-ფუთა“
დავარქვით, არა შორდებოდა თავისს კოკიას.

გზა ტყე-ტყე მიდის. რცხილა, წიფელი, წაბლი, ლეკუხა
ერთმანეთშია არეული. ყველას კი წიფელი სჭარბობს. ტყე
მდიდარია, მაგრამ უგზოობის გამო ადამიანი ვერ სარგებ-
ლობს. მხოლოდ თავად მ. ნაკაშიძეს დაუწყია საკასრე მასალებ-
ის ჭრა, რომელიც ჩალვადრებით ჩააქვს ძირს. სხვა მასალას
აქედან ვერ ჩაიტანს კაცი, რადგან აქაურ საცალფეხო გზაზე
მარტო ცხენი თუ გაივლის და ისიც გაჭირვებით, თორემ
ურემი ვერას გზით ვერ მიუდგება აქაურობას. და ამდენი სიმ-
დიდრე მუქთადა ლპება და ოხრდება ტყეში. ეგვევ ითქმის იმ
ძვირფას ნაძვნარზე, რომლითაც დაფარულია აქაური მთების
მაღალი ადგილები.

ალაგ-ალაგ სულ ვიწროვდება, სული ეხუთება გზასა, ორ
კედელს შუა მოქცეულს. თუ ცხენით შიგ შეხვედით, უკან
დაბრუნება არ შეგიძლიათ. თუ წინ ცხენი შემოგხვდათ, გზას
ვერ უქცევთ ერთმანეთს. განსაკუთრებით გასაჭირია ამ ალაგას
გავლა, როცა ჯოგს მოერეკებიან. მწყემსებმა და საქონლის
პატრონებმა ეს იციან და სათოფეზედ ყვირილს მოჰყვებიან.
ამ ყვირილით წინიდან მომავალ მგზავრს აფრთხილებენ, არ
დაიძრათ, სანამ ჩვენ არ გავალთო. ხშირად ამ ალაგას უბედუ-
რებაც დატრიალებულია. ეს გზა ამასთანავე კალაპოტიცაა მთის
ნაკადისა. ღვარობის დროს მთელი კალაპოტი იესება, მძლავ-

²¹ ასე ეძახიან ჯორს ვურია-სამეგრელოში, საალერსოდ.

²² შელქისედექის შემოკლებული სახელი, გვარად ბერიძე ყოფილა, როგორც ავტორმა გადმოგვცა.

რად მოდის და რაც და ვინც გზაში შემოხვდება, ფეხზე არ აყენებს და თავის მსხვერპლად ხდის ხოლმე.

კარგი და, როგორ-ღა დადიან ასეთი გზითაო? იკითხავთ: დიდი გაკირვებით. ნახევარი გზა ფეხით უნდა აიაროთ. ვისაც ფეხით სიარული არ შეუძლია და ცხენი არ ეცოდება, თავის დამაგრება მაინც უნდა იცოდეს უნაგირზე, იმიტომ რომ მთელი გზა ერთმანეთზე უარესი აღმართ-დაღმართებია. ხალხი მაინც დადის, განსაკუთრებით გაკირვებული, ციებისაგან ილაჯ-გაწყვეტილი. ყველაზე საინტერესო ისაა, რომ ბავშვებიც კი დაჰყავთ ამ გზითა. ზოგს ზედ უნაგირზე დააკრავენ მაგრად, ზოგს ყუთებში ჩასვამენ და იქით-აქეთ დაჰკიდებენ ცხენსა და საპალნესავით აზიდვინებენ.

რაც უფრო ზევით ავდივართ, ნისლი განუყრელი თანამგზავრი ხდება ჩვენი. ხან ბამბასავით შიგ გავეხვევით, ხან ჩვენგან გაგოგდება და საღმე ხევში დაეკიდება ხეებსა. მშვენიერი გადასახედია ვაკისკენ: მოსჩანს ყვითელი ზოლი სულ მულამ ამღვრეული რიონისა, თეთრი ლიანდაგი რკინიგზისა, ქუთაისი, სენაკი, სამეგრელოს მთები, სამტრედია, ესე იგი, ხაწილი იმერეთისა, მთელი გურია და ნახევარი სამეგრელო. გზაზე ბევრია წყავი და განსაკუთრებით მოცივი. სიარულისაგან ნერწყვებამშრალი მგზავრი ხარბად ეტანება მოცვსა, რომელიც შეგიძლიათ იმდენი მიირთვათ, რამდენიც გნებავთ — უწყინარი ხილია.

გზა უარესად აღმართდება. ზედ ერთვის ლაფი, სიარული ჭირდება. რამდენჯერმე სასახლე ავაგეთ. უმეტეს ხანს ფეხით მივდივართ, გარდა „ცხრა-ფუთასი“, რომელიც წურბელასავით არა შორდება თავის კოკიასა. ისიც ქშინავს, ოფლი ასკდება სიმწარისა. უჭირდება ჩვენი მებარგულის როსინანტსაც. აქეზებენ: „ბელაური წინ!“, „ას თუმნიანო, გასწი!“ მაგრამ მაინც სიარულს უკლებს, აღონებს პატრონსა. ბოლოს შუადლის ხანს ავატანეთ ბახმაროს გზის შუა პუნქტს — „თხემლნარას“. აქ პატარა მინდორია და გვერდით წყაროცაა. საიდანაც უნდა მოდიოდეს მგზავრი — ქვევიდან ზევით, თუ ზევიდან ქვევით, ერთხელვე შემოღებული ჩვეულების თანახმად, აქ უნდა გაჩერდეს, შეისვენოს თვით და პირუტყვსაც შეება მისცეს. შესვენებით კი ისვენებენ, მაგრამ აქაურ წყალს მაინც არა სვამენ, მის მსმელს „მუხლები მოეჭრება“ მაშინვე და

ვერ ივლისო. ჩამოვხტით ყველანი. „ცხრა-ფუთიანის“ ჩამოხტომა, კოკიას გაგორება და მოსართავების დაწყება ერთი იყო. შეგვეშინდა. ეგ არის, კოკიამ ყორნები გაახარათ, — ეთქმით, თურმე ჩვეულებადა ჰქონია მის რჯულსა: დაღლის შემდეგ უმჯველად უნდა გაგორდნენ თურმე. ცოტათი დავნაყრდით. ამასობაში ჩამოგვეწივნენ ჩალვადრები, რომელთაც საპალნეები მოჰქონდათ ფქვილისა, პურისა, ზოგს ბარგი აეკიდებინა მოაგარაკეთა.

ნახევარ საათს უკან ისევ შევუდექით გზასა. თანამგზავრნი ცხენებს არა შორდებოდნენ, თუმცა საცოდავი პირუტყვნი ბევრს ეწვალებოდნენ. ფეხები უკანკალებდათ, მთელი ტანი საპონის ქაფად ექცათ, მუცელი საბერველივით ებერებოდათ. მაგრამ მხედარი მაინც ზედ იჯდა. მაშ ცხენი რალად მიწადა, თუმე ფეხით ვივლიო. ნამდვილი მტარვალია ადამიანი ზოგ შემთხვევაში... თითქოს ღმობიერების ნიშანწყალი დაეკარგათ.

ერთი საათიც და, ტყე უკან დავტოვეთ, ტიალზე (შიშველი ადგილი) გამოვედით. მთის სიომ დაგვბერა. იქავე, სომლიასთან, დუქანი გამოჩნდა. აქაც შევისვენეთ, ცივი, მთის წყაროს გემო ვნახეთ, შუბლი გავიგრილეთ და ისევ შევუდექით. ნისლი უფრო ხშირად გველობება წინ. ერთი მხარის მანძილზე არაფერსა ვხედავთ. შიგ ინთქება ხეები და შორს განმართოვებით მდგარი ნაძვის ხეები. გზა უკეთესია, აღმართები ქრება, მიდამო ვაკდება. აქა-იქ, გზის პირას ქოხებია. შიგ დგანან „მეჰაერენი“, როგორც აქ ეძახიან ჰაერის გამოსაცვლელად ამოსულთა. იქვე ხვადავი სძოვს, ყვავილთა შორის, რომელთაც ჩხრიალითა რწყავს მთიური ნაკადულები, წმინდა, კამკამი. მრავალფეროვანი ყვავილების ფშვინვა საკმეველივით აღის ზეცას სადიდებლად ბუნებისა, მისთვის საგალობელის სათქმელად. ყოველი ყვავილი, ყოველი ბალახი, ამ საოცნებო ნიადაგზე აღმოცენებული, რომელთაც გარშემო დარაჯებად მთები უდგანან, თავისკენ გიწვევენ, რომ გულში ჩაეხუტოთ, რომ სმენა დაგიტბოთ სიყვარულის საგალობელითა. ძალიან ბოროტი უნდა იყოს ადამიანი, რომ აქ იყოს, აქაური ბუნების სიდიადეს, მის დაუსრულებელს და გასაოცებელ მშვენებას უყუროს და გული ნეტარების გრძნობით არ აღევსოს, რომ არ იღფრთოვანდეს ჩაგრული მოძმის შველის სურვილითა. ამ დროს ადამიანისათვის დაბრკოლება არ არსებობს, უძლურება

რა არის, იმან არ იცის. გინდათ, სულ აქ იყოთ, ამ ოცნების სამეფოში, მთელი სიცოცხლე, მთელი საუკუნე ამ ბუნების წიაღზე გაატაროთ. ისე გემძიმებათ აქაურობის მოშორება, როგორც ერთხელვე გულში ჩაკრული საყვარელის არსების მოგლეჯა. ლურჯმოცილა ცა თავს დაგცქერით, შორიდან სელამსა და მხურვალე კოცნას გიგზავნით. მისი მოლიმარე, ალერსით სავსე თვალები იმასლა გეუბნებათ, რომ ამ ადგილას ძმობისა და სათნოების მეტი არა არის-რაო, ბოროტებას ადგილი არა აქვსო... მშვენიერია, მშვენიერი აქაურობა, ისე მშვენიერი, ისე დიდებული, რომ სიცოცხლე, რაც უნდა ძალღუმადური იყოს ბარად, აქ გიყვარდებათ. ყოველ ნაბიჯზე ეპოტინებით ყვავილს, რომელიც აქ უფრო წმინდა, უმწიკვლო მშვენებით არის გაბრწყინებული, ყოველ ნაბიჯზე ხელებსა ჰყოფთ ვერცხლის წყალივით მოლუჯლუჯე წყალს... ჰნეტარებთ სულითა და ხორციით. თვალსა ხუჭავთ, მახსოვრებას ძალას ატანთ, რომ დაგავიწყდეთ ბარი, ქალაქი, თავისი უსიამოვნებითა...

ცოტაც გავიარეთ და მთის ფერდობზე გამოჩნდა ჯოგი ძროხებისა, კარვები მეჯოგეთა, მათ შორის ქოხები მოჰაერეთა და მათს გვერდით ხეგები, ნაძვნარით დაფარული. ექვსი ვერსის სიშორიდან ბახმაროს სახლების სახურავებიც გამოჩნდა. სიმწარე გამოვლილის გზისა გვაფიწყდება, დაღლილობა ჰქრება და მხნედ მივისწრაფვით ამ ალთქმის ქვეყნისაკენ. თვალსა გვტაცებს მის გარშემო შემორკალული მთის მწვერვალები, ლურჯმოციალე ცის ჩრდილით დაფარულები, რამდენიმე ალაგას გავედით მთიდან ქუხილით წამოსულ წყლებში, რომლებიც ბახვის-წყალს ერთვიან და რომელსაც აქ ორი მხარი აქვს განი, ისიც არა. გავიარეთ ბაისურა (ადგილსა ჰქვიათ), შემდეგ ტყე ბუმბერაზ ნაძვებისა. აქა-იქ გაბნეულია ქოხები ხელ-მოკლე მოჰაერეთა. აჰა, გავედით ბახვის წყალზე და ავატანეთ თვით ბახმაროსაც, რომელსაც მუჭი ფერის ჩარჩოსავით შემოკრული აქვს ნაძვისა და სოჭის ტყე. შუაში 20 და 30 მხარის მანძილზე დაშორებით გაბნეულია მოაგარაკეთა ფიცრული სახლები, ორ-სამ თვალიანი, ბუხრებიანი.

ბახმარო მთის სახელია, სადაც უწინ ამოდინდნენ და ახლაც ამოდინა ზაფხულობით მეგრელი მწყემსები. როგორ გადაიქცა ბახმაროს მთა სააგარაკო ადგილად და რა რიგია მისი აწინდელი ყოფა? უეჭველია, ბახმაროს ერთ ღროს თავისი მეისტორიეც გამოუჩნდება, და ჩვენც ვეცდებით აქ ხელმისაწვდომ ვყოთ ყველასათვის ის ცნობები, რომლებიც ადგილობრივ შევკრიბეთ.

უწინარეს ყოვლისა მოვახსენებთ ხალხში დარჩენილი მისი სახელწოდების ამბავს, რომელსაც, ცოტა არ იყოს, რომანიული სარჩულიც აქვს. ამბად არის დარჩენილი, — ერთ აჭარელს გურიაში ერთი ლამაზი ქალი მოუტაცნია. ქალს სახელად მარო რქმევია. მომტაცებელს, რა თქმა უნდა, მღევრები გამოსდგომია და დასწევთან კიდევ სწორედ ბახმაროსთან. აჭარელს გადაუწყვეტია, ეს არის, წამართმევენ ჩემი გულის დამტყვევებელს და რაკი მისი აღერსითა და სიყვარულით მე ვერ დავსტკები, ნურც სხვა გაიხარებსო, და ეგოისტ არშიყს თავისი მშვენიერი ტყვე მოუკლავს და მღევართათვის ოსმალურად დაუძახნია: ბახ (ნახე) მაროი (მარო — სახელია ქალისა), ე. ი., აი, მოკალი და მიდით, ნახეთ, რაც გინდათ, ის უყავითო. ეს ერთი ფურცელი გახლავთ ბახმაროს ისტორიისა, იმ ბახმაროსი, რომელიც მოწამე იყო აურაცხელის სისხლისღვრისა და მოტაცებისა, რადგან ზემო-აქარა ამ გზით უერთდება გურიასა და ამ ბახმაროზე გადაჰყავდათ ტყვეები და გადაჰქონდათ ნადავლი.

ბახმაროს მთები მთელ გურიაში განთქმულია თავისი საზაფხულო, ალპიური საძოვრებითა და მდიდარი ტყეებითა. ეს 30,000 ღესეტიანის სივრცის ადგილი საკუთრება იყო გურიაში ცნობილი თავადიშვილების — ერისთავებისა. ზოლო დღეს პატრონად გამოუჩნდა ხაზინა. საგულისხმოა ასეთი სიმდიდრის გადასვლა ერთი პატრონისაგან მეორის ხელში, გარნა უფრო საგულისხმოა ზოგიერთი ვაჟბატონის ქცევა, რომელნიც ამ საქმეში თვალსაჩინო როლსა თამაშობდნენ. საქმე ის გახლავთ, რომ ამ უშველებელ ერთიანს მამულს ერისთავები უხსოვრის დროიდანვე ჰფლობდნენ. მოდავე არავინა ჰყოლია ამ გვაროვნებას და არც არავის ფიქრად მოუვიდრდა, ამათ

დასდავებოდნენ. მაშ როგორ მოხდაო! — იკითხავს გაოცებულ-
ლი მკითხველი. მოგახსენებთ.

ერთ ზამთარს, როცა ბახმაროსა და მის მიდამოებში ნადი-
რის მეტი ძე ხორციელი არავინ დადიოდა, ადგილობრივმა მე-
ტყევემ ბ-ნმა ი. ქ-ძემ თავისი დარაჯები ჩააყენა ბახმაროს
ტყეში. ექვსი თვის განმავლობაში აქ აცხოვრა და მერე, რო-
გორც სახელმწიფო ქონების წარმომადგენელმა, სოფ. ხიდის-
თავში (გურიაში) არხეინად მყოფ ერისთავებს, პატრონებს
ბახმაროსისას, დავა აუტეხა — ეს მამულეები სახაზინოა და უფ-
ლება არავითარი გაქვთ მისი სარგებლობისაო. ერისთავებმა
ჯერ სერიოზულად არც კი შეხედეს ამ, მათი აზრით, უსაბუ-
თოდ ატეხილ დავას. რა საბუთით წაგვართმევს მამა-პაპიდან
გადმოცემულ ქონებასაო?!.. ხოლო ბ-ნ ქ-ძეს საბუთი მამუ-
ლის წართმევისა ჰქონდა და ამ საბუთსაც რუსეთის კანონ-
მდებლობაში „მფლობელობის უფლებას“ ეძახიან... ეს საქმე
ქუთაისის ოლქის სასამართლოში უკვე გაირჩა შარშანდელი
წლის აპრილის თვეში და ერისთავებმა წააგეს. საქმე ახლა პა-
ლატაშია გადატანილი და უწინდელი პატრონები თავის უფ-
ლებას ამტკიცებენ.

გურიაში როდის მიაქციეს ბახმაროს ყურადღება, როგორც
სააგარაკო ადგილსა? სულ არ იქნება 7—8 წელიწადი, ისიც —
სრულებით შემთხვევით. აქ ზაფხულობით ამომავალ მეგრულ
მწყემსებს სოფ. გურიანთას მცხოვრებ ძმათა ქარცივაძეთაგან
ერთს ზაფხულს ერთ-ერთი ძმა ამოჰყვა „საჰაეროდ“, გურიან-
თის ციებისაგან განსაკურნებლად. მთის ჰაერმა, საუცხოო
წყალმა თავისი ზეგავლენა იქონია „მოჰაერეზე“ და ციებისა-
გან შვება-მოცემული ჩამოვიდა ბარად. მეორე ზაფხულს ძმა
ამოიყვანა, ისიც მოკეთებული დაბრუნდა. მერე სხვებს ურ-
ჩიეს. ამ სახით, ბიონერებად ქარცივაძენი ითვლებიან. პირვე-
ლი სახლი (ხისა) აქ ნიკიფორე ქარცივაძემ წარმოსდგა. ამას
სხვებმაც მიჰბაძეს. სატყეო უწყების აგენტს სამოსახლო
ადგილები სთხოვეს. იმანაც თითოეულს მთხოვნელს 200
ოთხკუთხი მხარი მიწა მიუზომა ორ მანეთად წელიწადში.
მერე ექიმიც ამოვიდა ბახმაროზე, შეამოწმა ამ აგარაკის კარ-
გი, ციების საწინააღმდეგო თვისება და თავის პაციენტებს
ყველას ურჩია ამოსვლა. ამან უფრო წააქეზა ხალხი და მია-
შურეს. ამ სახით, იქ, სადაც ამ 7-8 წლის წინათ ორად-ორი

სახლი იყო, დღეს სამოცზე მეტი სააგარაკო სადგომია წამოდგმული. მათ შორის 9 დუქანიცაა. თვით ბახმაროს საუკეთესო ადგილას, იქ, სადაც დღეს თ. ივ. მაჭუტაძეს სახლი აქვს და მასთან ერთად ორ-სამ სხვას, 1890 წელს მწყემსს, ვინმე ლინჯილიას საქონელი ეყენა და მწყემსური ქოხი ედგა. სამოსახლო მიწების შოვნა თანდათან ჭირდება. ზოგი ორ ნაჭერს იღებს, რაკი იაფია, — ხალვითად ვიცხოვროთო.

სახლები აქ, როგორც ვსთქვით, ფიცრულია. ხუროებად მოდიან ვაკე-ჯვრელები და აქარლები. ოთხთვალ სახლს და სამზარეულოს (ცალკე) 300 მანეთად დაგიდგამენ თავისი მასალით, ორთვალს — 100 — 150 მანეთად. მასალას იქვე გვერდით ტყეში ყიდულობენ თვითონ ხუროები სახელმწიფო ქონებათა უწყებისაგან. ზოგ სახლს ბუნხარიცა აქვს. ეს კია, ერთი პირი 30 მანეთი ჯდება. ერთი აგურხანაც გაუკეთებიათ. ბუნხარი კი აქაურ სახლებისათვის აუცილებლად საჭიროა, რადგან ხანდახან, როგორც, მაგალითად, შარშან, ძალზე ცივა, სითბო ზოგჯერ 8—6 გრადუსია.

ბახმაროს მთის ჰაერით სამკურნალოდ ჯერ-ჯერობით ამოდიან გურიის ვაკე-ადგილების ციებით დაავადებული ოჯახობანი. მომსვლელთა რიცხვი ყოველ წლობითა მატულობს. მაგალითად, შარშან ზაფხულს 1,000 სული მოჰაერე იყო. ამოსვლა შეიძლება მხოლოდ ცხენით. თან მოაქვთ ყველას საბანგობანი და სურსათი, რადგან აქ სასტუმრო არ არის. უმეტეს შემთხვევაში ყოველ ოჯახობას თავისი საკუთარი სახლი აქვს. იშვიათად თუ ვინმე ჰქირაობს ოთახსა. სეზონში (1½ თვე) ერთი ოთახი 20—25 მანეთი ჰფასობს. შარშან გასაქირავებელიც არ იყო ოთახი.

ცხოვრება, შედარებით, ძვირია, რადგან ბარიდან (ოზურგეთიდან) ამოტანა სურსათისა ძვირი ჯდება. ჩალვადრებს ფუთ საქონელზე მარტო ამოტანისა 40—50 კაპ. მიაქვთ. არის აქ ცხრამდე დუქანი, სადაც თითქმის ყოველ გვარის სანოვავის შოვნა შეიძლება. რა თქმა უნდა, სამი-ოთხი კაპიცი მეტი ღირს აქ საქონელი, ვიდრე ოზურგეთში. მაგალითად, გირვანქა შაქარი ოზურგეთში სამი შაური რომ ღირს, აქ 18 კაპიკად ფასობს, პური გირვანქა — 6 კაპ. მერე, კარგი პურის შოვნაც ძნელია. მეტად ცუდ პურს აცხობენ აქაური მეპურენი. მეგრულ მწყემსებისაგან საკლავს იშოვით. ოყა ხორცი 20 კაპიკია.

იმათვე შემოაქვთ სულგუნი (გადაზელებილი ყველი) 10—12 კაპ., რძე ბოთლი ორ შაურად. კარაქი და ერბო რელ მწყემსებს მოაქვთ მახლობელ ეილებიდან.

საზაფხულო სეზონი ბახმაროზე იწყება თიბათვის 20-ის შემდეგ. ამაზე ადრე აქ არ ამოისვლება, — ძალზედა ცივა. ხანდახან, როგორც მაგალითად, შარშან, 12 თიბათვეს თოვლი მოსულა. სეზონი მარცხობისთვის შუა რიცხვებამდე გრძელდება. ღამ-ღამობით სიცივეები იცის. სითბო ხშირად 8 გრადუსამდე დასულა. 32° სიცხე აქ მაქსიმალურია. შარშანწინ ყოფილა ასეთი სიცხე და მოაგარაკენი შინ ვერა ჩერდებოდნენ და ყველანი იქავ მოდებულ ნაძვენარში იმალებოდნენ თურმე.

მოაგარაკეთათვის აქ გასართობი ჯერ არაფერია, ანუ უკეთ, თავისებური გურული გასართობია. სახელდობრ: ყოველ საღამოს ბურთაობა იმართება, რომელშიაც ბანოვანნიც იღებენ მონაწილეობას. რა სიმარტივეა ჩვეულებათა!... სიმღერა, ფერხული, ლეკური ისეა გამართული, როგორც გურიის რომელსამე სოფელში დღეობის დროს. ერთმა მასწავლებელმა კეგლი გააკეთა და ბუზივით ეხვეოდნენ ქალი თუ კაცი. დიდ პატივშია ნარდისა და ქაღალდის თამაში.

სასეირნო და თვალის სასეირო ადგილები აქ ბევრია. გარშემო მდებარე მთები: ბაისურა, განდრეკილი, ფაფარა, საყორნია და მათი კალთები მშვენიერი სასეირნო ადგილებია. ბახვის წყალი, სადაც მხოლოდ კალმახები იცის, მშვენიერი საბანაოა. ცივი წყაროები ყოველ ნაბიჯზეა. მათ შორის ერთია შესანიშნავი, ეგრეთ წოდებული „გურიელის საცივი“ (საცივს გურიაში წყაროს ეძახიან), ბახმაროს ჩრდილოეთით, მაღლობზე. ამ წყაროს წყალს 4 გრადუსი-ლა აქვს სითბო. როგორც აქაურები მოგვითხრობენ, ადრე გურიის მთავარი სანადიროდ სოფ. ასკანიდან (20 ვერსია ბახმაროდან) რომ გამოვიდოდა, სადილობისას ამ ადგილას აატანდა და სადილს ამ წყაროსთან მიირთმევდა და სახელიც აქედან დაერქვა ამ საცივესაო.

ექიმი ბახმაროზე არ არის. ჩემს იქ ყოფნაში ერთი ბებია იყო და ერთიც ფერშალი. ბებიას, რა თქმა უნდა, პრაქტიკა ნაკლებად ჰქონდა, ხოლო ფერშალი კი ქინაქინას ბევრს ასალებდა, იმიტომ, რომ ჩუმი ციება ვისაც კი აქვს ტანში, აქ რომ ამოვა, უსათუოდ უნდა გამოაჩნდეს. როცა ბახმარო გაიზრდება, შესაფერისი გზა გაუკეთდება, აქ ამოსვლას შემ-

თხვევითი ხასიათი არ ექნება, მაშინ, უეჭველია, თავისი ექიმიც გაუჩნდება, რაიცა მოაგარაკეთათვის აუცილებლად საჭიროა. ამბობენ, აზრად აქვთ — ბათომის ლაზარეთიც, სადაც ციებზიანი ბევრია, ზაფხულობით აქ ამოიტანონ ხოლმეო.

ბახმაროზე ყველაზე თვალსაჩინო ნაკლი უწიგნსაცავობაა. გაზეთები ბევრსა აქვს გამოწერილი, მაგრამ საქმეს მათი მიღება აკირებს. მეტად უწესრიგოდ ამოაქვთ ხოლმე. შარშან ზოგიერთმა მანდილოსნებმა ითავეს, ეს ნაკლი ბახმაროს შემდეგისათვის მაინც ააცილონ თავიდან და მომავალ წიგნსაცავის სასარგებლოდ ხელისმწერიტ ფულიც კი შეჰკრიბეს. ჰფიქრობენ, სოფ. ასკანის წიგნსაცავის ეურნალ-გაზეთები ზაფხულობით ბახმაროში დაიბარონ და ამისთვის საკუთარი კაციც დაიჭირონ.

ისე მოჰაერეთა გარდა აქ ამოდის მახრის უფროსი, თან მოსდევს ერთ-ერთი ბოქაული, რომელიც წესრიგსა იცავს. შიში ფირალებისა სრულებით არ არის, თუმცა ბახმაროს გარშემო ტყე და ტიანები აკრავს და 20 კილომეტრის სიახლოვეს სოფელი არ არის. ყველანი უდარდელადა ცხოვრობენ. ჯერ მაინც მაგალითი არა ყოფილა, რომ ვინმე გაეძარცვათ. ზამთრობით კი ცარიელდება აქაურობა, ძე-ხორციელი არა დგება, სახლები უპატრონოდ რჩება. ამ უპატრონოდ დაგდებულ სახლებს მეჯოგენი რაზმა-კოჭებს აცლიან, და, თუ ადრეული ზამთარია, თავის კარებს თავს ანებებენ და სწორედ იმ ოთახებში, სადაც ამ ერთი თვის წინათ განცხრომითა ვცხოვრობდით, საქონელს აყენებენ...

ბახმაროს, როგორც ვსთქვით, გარეშემო საუცხოო ალპური საძოვრები აკრავს, სადაც საზაფხულოდ მეგრული მწყემსები მოერეკებიან ჯოგს, განსაკუთრებით ძროხისას. პირველში გამოიკვირდა კიდევცა: სად გურიის საძოვრები და სად მეგრული მწყემსები მეთქი საქმე ის გახლავთ, რომ გურულს მწყემსობა სათაკილო ხელობად მიაჩნია, გურულმა რომ ძროხა მოწველოს, ესე იგი, სადღდაკაცო საქმე რომ გააკეთოს, ყველასგან უბადასაღები გახდება, მისი აზრით. ჯოგის უკან დევნა, მეჯოგობა — გურულის აზრით, სააუგო ხელობაა, ადამიანის ღირ-

სების დამამცირებელი. გარდა ამისა, მეჯოგის უზრდელობა ცნობილია. თვითონ სიტყვა „მეჯოგე“ ლანძღვის სიტყვად არის ქცეული. „ნამდვილი მეჯოგეა“ — იტყვიან, როცა ვისიმე უზრდელობა ჰსურთ გამოხატონ. სხვათაშორის, მიზეზიც ეგ უნდა იყოს იმისა, რომ ოზურგეთის მაზრაში საქონლის მოშენებას უკანასკნელი ადგილი უჭირავს მთელ გუბერნიაში. მაგალითად, როგორც 1896 წლის ანგარიშიდანა სჩანს, ოზურგეთის მაზრაში ცხენები ჰყოლიათ 3,469, ჯორები — 139, სახედრები — 37, ხარები და ძროხები — 13,451, კამეჩები — 139, ცხვარი — 66, თხა — 3,435 და ღორები 32,938, სულ 53,674 სული საქონელი.

საზოგადოდ, გურიაში საქონელი იმდენი ჰყავთ, რომ ოჯახში საქიროებისათვის ეყოთ. გასასყიდად საქონელს არ აშენებენ და, მაშასადამე, არც საზაფხულო იალაღებზე აღიან. ასე და ა. გვარად, მწყემსობა აქაურს მთებზე მეგრელების მონოპოლიად გამხდარა. უმეტესობა მწყემსებისა ზუგდიდის მაზრიდანაა წამოსული, საკუთრივ შემდეგის სოფლებიდან: ჯგალიდან, წალენჯიხიდან, კორცხელიდან, ესე იგი იმ ადგილებიდან, სადაც მკვიდრნი საქონლის მოშენებას მისდევენ. განსაკუთრებით აქ ბევრ მწყემსს შეხვდებით კვარაცხელიას გვარისა. ეს გვარი გურიაში საერთო გვარად გამხდარა მწყემსებისათვის. მწყემსს რომ შეხვდება გურული, ჰკითხავს, კვარაცხელია ხომ არა ხარო? ყველანი მესაკუთრენი არიან. მათში მდიდრებიც ბევრი ურევია. ზოგსა ჰყავს: 100 ძროხა, 60 ცხენი, 400 თხა. წარმოიდგინეთ, აჭარის საზღვარზე ღორის კოლტიც კი გაუჩენიათ, რასაც მეზობელი აჭარელი, რა თქმა უნდა, გულგრილად ვერ შეხედავს.

საძოვრებს მწყემსები იჯარით იღებენ ხაზინიდან მთელი ზაფხულით. ზოგი მთელ მთაში სამას მანეთს იხდის. მერე კერძოდ ვინც მიაბარებს საქონელს, მწყემსს მოსამწყყესავს აძლევენ საქონლის რიცხვის კვალობაზე. მაგალითად, თითო ცხენზე 2 მ. აძლევენ და სხვ. რჩებიან აქ თითქმის ხუთი თვე, მაისიდან მოყოლებული. სანამ კარგად არ დასთოვს, აქაურობას თავს არ ანებებენ. ბარად (გურიაშივე) ღვინობისთვეში ჩამოდიან. აქ კი კერძო მემამულეებთან არიან დაბინავებულნი, ან და სახელმწიფო მამულეებზე სხვილფეხა საქონელზე ორ აბაზს იხდიან, თხაზე — ორ შაურს. უმეტესად ჩოჩხათის სა-

ზოგადობაში თ. ჯამბაკურ გურიელის და მისი ძმების მამუ-
ლებში დგანან გიორგობისთვიდან ვიდრე მეორე წლის შაი-
სამდე. მსხვილფეხზე და დოჩზე (დიდი ხბო) იხლიან — 1 მან.,
წვრილფეხა საქონლის შენახვისათვის თხუთმეტში ერთს
აძლევენ. გარდა ამისა, დგანან სოფ. გურიანთას და მდ. ჩოლო-
ქის ორსავე ნაპირებზე, შაეის ზღვის პირად, სადაც ზამთრო-
ბით უფრო თბილა.

აქაური მწყემსები ზოგი 30 წელიწადია, რაც აქეთკენ და-
დიან. გურიაში ომამდე ჰქონდათ გზა გაკაფული. ზოგი სამი
წლობით არ ბრუნდება სამშობლო სოფელში. ისე კი რიგრი-
გობით დადიან სახლში დიდ დღესასწაულებში: კალანდას
(ახალწელიწადს), აღდგომას და სხვ. ისეთებიც არიან, რომ აქ
სახლკარდებიან და სამუდამოდა რჩებიან. საქონელს იმავე პრი-
მიტიული წესით უვლიან, როგორც მათი მოძმენი სამურზაყა-
ნო-აფხაზეთისა. თავისთვის თუ იკეთებენ კარავსა, რაც, აქაურ
ტყის სიუხვეში, იაფი ჯდება, თორემ საქონელი ზამთარ-ზა-
ფხულ ცის ქვეშა ჰყავთ, დარსა თუ ავდარში, უბინაოდ. საცო-
დავ პირუტყვს ზედ დასდის წვიმა, თოვლი, ნეხვში წევს, არა-
ვინა წმენდს, ითმენს საოცარი მდგნეობით სიცივესა და ყო-
ველსავე გაჭირვებასა. რა თქმა უნდა, ასეთ პირობებს თავისი
გავლენა აქვს ხოლმე მათი ხორცისა და რძის რაოდენობასა
და ღირსებაზე, ყურადღებას არავენ აქცევს თორემ.

რძისაგან აქ მხოლოდ ერთნაირ ყველს აკეთებენ — სულ-
გუნს, ანუ, როგორც აქ ეძახიან, გადაზელილს. ასაღებენ მო-
მეტებულად ბარელ გურულებზე, რომელთაც აქ ზაფხულო-
ბით სიმინდის ფქვილი ამოაქვსთ ხოლმე და იმაში უცვლიან.
ქილა ფქვილს 80—90 კაპიკის ანგარიშში აძლევენ, ხოლო თი-
თო გადაზელილი, რომელიც გირვანქაზედ ცოტა ნაკლებს
იწონის, ორი შაურის ანგარიშში მიაქვთ. შრატისაგან ნადულს
(ხაქოს) აკეთებენ, მაგრამ უფრო შინაურობაში სახმარად.
რძესა და მაწონს ბახმაროში ჰყიდიან მეჰაერებზე. კარაქის
კეთებას სულ არ მისდევენ. ხოლო ზედმეტს ხარსა თუ ძრო-
ხას საკლავადა ჰყიდიან ბახმაროშივე.

ბახმაროში მოჰაერეთა შორის მეგრელი მწყემსები ხშირად
გამოჩნდებიან ხოლმე. ადვილი საცნობებიც არიან, სხვებში
მკაფიოდ ერჩევიან: ტლანქი მიმოხვრა, მოკლე, წყლისფერი
ჩოხა, ჯვარული შალისა, ტყავის ჩაფულა, მოკლე, ჯვარული

ნაბადი, მოწითანო ფერისა და დაცხავებული, წოწოლა ქუდი
ნაბდისა ან დაგლეჯილი ყაბალახი, მაცდური თვალეში და
ხელში ნაძვის ჯოხი, თეთრად გათლილი. ბახმაროს ყველა
მწყემსის ბელადად უზა (სახელია) კვარაცხელია ითვლება.
იმას მთელი ბახმარო იცნობს თავის ბრტყელ-ბრტყელი და
ცინიკური ლაპარაკით. მაგრამ, საკვირველია, ამდენი ხანი აქა
ცხოვრობენ, გურიაში ტრიალებენ და ქართული მაინც ჯვარუ-
ლის (სოფელია ზუგდიდის მაზრაში, იქაურები ლაპარაკში კი-
ლოს უქცევენ) კილოთი უნდა ილაპარაკონ. ასე ლაპარაკობდა
უზაცა. ერთ დღეს მეც გამაცნეს ბახმაროს ეს გმირი. გამოვეხ-
მაურე მისებურად, რამაც დიდად გააოცა, ვკითხე სადაურო-
ბა, როგორმყოფობა. ჯერ მეგრულად მელაპარაკა. მიქო ბახმა-
რო იმ დროისა, როცა აქ არავინ დადიოდა, არც ქალები ამო-
დიოდნენ და არა „სთვალამდნენ“ აქაურობასაო. მერე სხვების
გასაგონად თავისებური ქართულით მითხრა: „ქალებქ რომე
გაჩიდენ აქანა, წახითა და მოგვესიბა, ბატონო, საქიმე: ნადი-
რიქ გეიქცა, ხორიცი გოუფუქდა, სემილარისტი (ვითომ, ნას-
წავლი) ქალებიქ აქური გოლეფი (მთები) რომე ნახესუ და
დათვალესუ, ყოლიფერი წახითა. არ ღირს აქანა ყოფნა, ბალა-
ხი კიდო სუნთელი გაფუქდა...“ ესე იგი ნასწავლმა ქალებმა
დაიწყეს აქ სიარული და ყველაფერი დათვალესო (თვალი
ჰკრესო): ბალახი, ნადირი, მთა, წყალიო. ქალის ნახვას მთა
არა ჰგუობსო, ქალმა თავი არ უნდა აჩვენოსო. როგორც ნადი-
რი თვალს მოჰკრავს ქალსა, მის ხორცს წინანდელი გემო
ეკარგებაო. ბალახსაც ძალა აკლდება, ისე ვერ ასუქებს საქო-
ნელსაო. ქალების თვალეხსა აქვთ ასეთი ძალაო.

უზასა სწამდა, რასაც ამბობდა. და მე იძულებული ვიყავ
ბოლომდე მომესმინა მისი ფილოსოფია.

მესამე დღე იყო ჩემი იქ ყოფნისა. საშინელმა მოწყენილო-
ბამ აგვიტანა. ახლო-მახლო ყველაფერი ენახეთ, თითქმის ყვე-
ლა გავიცანით. გადავწყვიტეთ ბახმაროს აღმოსავლეთით მდე-
ბარე „განდრეკილის“ მთაზე ასვლა და მზის ამოსვლის დიდე-
ბული სურათის ნახვა. წასასვლელად ოთხნი მოვემზადენით.
ბახმაროდან საღამოს რვა საათზე გავედით. თვითონ განდრეკი-

ლის ძირას, ბახმაროდან ორი კილომეტრის მანძილზე ჩვენს ნაცნობს მეჯოგეს უზა კვარაცხელიას ეყენა ჯოგინდამე, აქ უნდა გაგვეთია და დილის 2 საათზე შევსდგომოდით მთას, რომ 4 საათისათვის, ესე იგი, როცა მზე ამოდოდა, მალლა ვყოფილიყავით.

ნახევარ საათის განმავლობაში უკვე უზას კარავში ვიყავით. შეგვიპატიყა, მაგრამ მის შეპატიყებას რაღაც ნაძალადეობა ეტყობოდა. აქ უკვე გამჭრალია ის გულწრფელი სიხარული, სტუმრის დანახვით აღძრული, რასაც მგზავრი სხვაგან მთებზე შენიშნავს. აქ ხალხის სიახლოვეს გავლენით ფულის სიყვარულს სტუმრას სიყვარული მეჯოგის გულიდან განუდევნია. კარავში ბარე 15 კაცამდე დაგვიხვდა დიდი და პატარა. უზას ორი ძმაცა ჰყოლია და სულ ერთადა მდგარან. სამსავე ძმას შეძლებულ მწყემსების სახელი აქვთ.

მკვარტლისაგან გაშვეებული კარავი ნაძვის მრგვალ ძელებისაგან არის შეკრული, ჯარგვალის მსგავსად; ზევიდან ნაძვის ყავრით გადაუხურავთ. ქოხის ავეჯს შეადგენს: დაძონძილი ორიოდე საბანი, შავი, მსუბუქად გაიორკნილი ფიცრები ტახტის მაგივრად, კეცი, თუჯის ქვაბი, ბუყუნი — მაწონისათვის, ტაბაკი, რამოდენიმე თეფში და ხის კოვზები. ეს არის და ეს. ამ კვარტლის და სიბინძურის სამეფოში ერთ კუთხეში თახჩაზე ეგდო ი. გოგებაშვილის „კონა“ და ზოგი რამ რუსული სახელმძღვანელო წიგნები. თან გვესიამოვნა და თანაც გავიკვირდა. თურმე ამ კარავის წევრთაგანი ერთი ოზურგეთის სამოქალაქო სასწავლებელში ყოფილა, მეორე იქავე სასულიეროში. უზა ერთსაც ბათუმის გიმნაზიისათვის ამზადებინებდა... უზა მეტის-მეტი ფულის მოყვარული და თანაც უსწავლელი რომ იყო, ვიცოდით. გამიკვირდა მისი სიუხვე-ჩემს კითხვაზე ამ საგნის შესახებ, დაახლოებით, შემდეგი მიპასუხა: „ხომ ხედავ, ბატონო, რა ცხოვრებას ვეწეით! ჩვენი ცხოვრება რა ცხოვრებაა! ჩვენთვის სიხარულის დღე იშვიათად გათენდება, სულ ტანჯვა, ჯაფა, სიცივე, ვაგლახი. ხან მთელი ორი დღე არა მიძინავს ხოლმე. რისთვის? იმისათვის, რომ უსწავლელი ვარ. მამა-ჩემს არც ფული ჰქონდა, არც მისი ჰკუა, რომ ჩემთვის ორი ანბანი ესწავლებინა. მეჯოგეობა იცოდა და მეც ეს მასწავლა. ღმერთისა და თქვენი წყალობით ორიოდე სული საქონელი მყავს, ყოველ წლობით ორიოდე

გროშს ავიღებ. ვიცი, რომ თუ ჩემს შვილს ვასწავლე, ერთ დღეს თქვენსავით „ჩინონიკი“ იქნება, ჰკუაყ ექნება და ცუდი ლიცა. ჩემი ხელობით შორს ვერ წავა. თუ „ორი ღერი“ წიგნი არ ისწავლა, კაცი მჭადს არ მოუტეხს. ამიტომ, მე დავიკლებ, უკმელი დავრჩები და იმას კი რამეფრად „კლასს“ გავათავებინებ“.

როცა ვუთხარით ჩვენი მოსვლის აზრი, ფრიად გაიოცეს. მთაზე და მერე ღამით რა გინდათო? მზის ამოსვლა რომ ვახსენეთ, სიცილად არ ეყოთ: მზეს ბახმაროდანაც დაინახავდითო. ჩემი უბის წიგნი და ფანქარი რომ ნახა უზამ, დაასკვნა, „მთის ასაწერად“ მიდიანო და თავისიანებს ისე გააცნო ჩვენი თავი. რაკი არ იშლით და მაინცა და მაინც გინდათ ნახოთ, მარტო ვერ გაგიშვებთ, კაცსა და ძაღლებს გაგაყოლებთ, თორემ ან გზა დაგეკარგებათ, ან „უწმინდური“ (დათვი) შემოგხვდებათ და დაგამარცხებთო, აქ დიდძალი იცის დათვებით, — ჩვენი მსახურების სურვილი განაცხადა უზამ. ჩვენ, რა თქმა უნდა, მადლობა გადავუხადეთ. მხოლოდ მერე ვინანეთ, რომ მადლობა ტყუილად დაგვეკარგა.

ვახშმობის დრომ მოატანა. გვასვეს რძე, შემოგვთავაზეს მაწონი, გადაზელილი, ტალახის მსგავსი ღომი სიმინდის ფქვილისა. კვამლმა სული ამოგვართვა, ნავახშმევს თვალების მოსატყუებლად მიეწეკით ტახტზე. უზა დაგვბირდა, თავის დროზე მე გაგაღვიძებთო. ის კი არა, გულში სხვა სდებია. მაინც ვერ დაერწმუნებია თავისი თავი, რომ ჩვენ მართლა გეწადდა მთაზე ასვლა. ჩემს თანამგზავრებს ჩაეძინათ. მე კი კვამლმა აღარ დამაძინა, მხოლოდ თავი მოვიმძინარე. კერის პირას უზა და მისი ერთი ძმა დიდ ხანს ლაპარაკობდნენ. მათი ლაპარაკის საგანი ჩვენც ვიყავით. რა თქმა უნდა, სასიკეთოდ არ მოვუხსენებდით, სთქვეს: დაეძინებთ, ჩვენ არ გავაღვიძოთო, მანამდე მზეც ამოვა და ესენი არ წაელენო. რა თქმა უნდა, ამის შემდეგ სულ გამიკრთა ძილი.

ორის ნახევარზე წამოვდექით. ველოდით, უზა კაცს გაგვაყოლებს, გზის მაჩვენებელსაო. ეს კი საჭირო იყო, რადგან მთაზე ათასი ბილიკებია, თუ ერთს ასცდით, დიდს ხანს მოგიხვდებათ ხეტიალი უგზო-უკვლოდ. მაგრამ უზამ ისე დაიჭირა თავი, თითქო არაფერს დაგვბირებოდა და თითქო არც ჩვენ გვეთქვას მადლობა წინდაწინვე. მერე ძალის-ძალით გამოვარ-

თვით სატევარი, თორემ იმასაც არ იძლეოდა. არც ძაღლები გამოგვაყოლა...

შევეუდექით აღმართს. გზას გვინათებდა ცისკრის ვარსკვლავი. ჩუმი და მშვიდი ღამე იყო. ცა ისე იყო მოჭედილი ვარსკვლავებითა, რომ ერთი ხელის დადება ადგილი არ დარჩენილიყო თავისუფალი. სიჩუმეს მხოლოდ შორს, ბახვის წყალის ჩხრიალი არღვევდა. მისი ხმა ბახმაროს გარშემო შემორკალულ მთების კალთებსა ჰკოცნიდა. ათასში ერთხელ უზას ქოფაკების ხმაც ამოატანდა ჩვენამდე. პური მეტად წმინდა იყო. გზაში ბალახით გამომძღარი ცხენი შემოგვხვდა, ერთს ალაგას გაჩერებული. უზასაგან დაშინებულებს ცოტა გვეყო, რომ უწყინარი ცხენი დათვად დაგვესახა. სატევრის გარდა თოფიც მოგვეჭონდა. ერთმა თოფიანს დაუძახა:

— ვასო!

— თოფი სადა გაქვს?

— ზურგზე.

— პატრონა არის შიგ?

— არა.

— სადა გაქვს?

— ჯიბეში, ცხვირსასოცში გამოვკარი.

ამასობაში თვითონ ცხენმა გვიხსნა გასაპირისაგან. ჩვენს ლაპარაკზე დაფრთხა და გზა გასწმინდა. ხოლო ჩვენ სიცილი აგვიტყდა და მეთოფურს ქება ვუთხარით ასე „მარაგად“ ყოფნისათვის...

4 საათზე მთას მოვექექით. შევისვენეთ, მაგრამ სიცივე ძალზე იკბინებოდა. ხუთის 40 წუთზე მტრედის ფერ ღრუბლებს მზის შორეული სხივები მოხვდა. ცისკიდურს, თითქო უმანკო ქალიაო, მზის სხივების მოხვედრაზე შერცხვა, ბაგეტუჩები ვარდისფრად შეეღება. მთლად მიდამო ვარდის ხავერდს დაემსგავსა. ბოლოს, თვით გამომგზავნი ამ სხივებისა გამოჩნდა. უმანკო იყო ბუნება, დედამიწა, რომელზედაც ჩვენ ვნებივრობდით. მთის ზურგი უთვალავ აღმასებად აბრჭყვი-აღდა. ამოწვერილი მზის სხივნი ჰკრთოდნენ, თითქო გვეა-ლერსება და კდემამოსილი საგალობელს გვიგალობსო. გარშემო გამეფებულს დუმილს არაფერი არღვევდა. თვით ჩვენ სულგანაბულნი შევცქეროდით ამ დიდებულ სურათს ბუნებისას. ჩვენი სახე, თვალები — ერთიანი გამომეტყველება იყო

იმ უზომო აღტაცებისა, რომელმაც ზთელი ჩვენი არსება მოიცვა. მზის სხივთაგან განათებულ „საყორნიას“ მთაში საოცრებო სახე მიიღო. შორს ლაპლაპი დაიწყო შევშეთის თოვლიანმა მწვერვალებმა.

მზემ ცოტ-ცოტად ქვეყანა გაათბო. ჩვენც ტკბილად დავიძინეთ ნახევარი საათით. უკან შურდულივით დავეშვით. უზამ საუზმედ დაგვახვედრა რძე და მაწონი. აქეთობას ვნახეთ ბახმაროს ჩრდილოეთით მდებარე სერი ფურნია, საიდანაც მკაფიოდა სჩანს მთელი ბარი გურია-სამეგრელოსი და შავი ზღვა. მაგრამ მანამდე ნისლიც აირია და ხშირი ნაძენარით ბახმაროში დავეშვით.

ის იყო და ისა — დარმა ჩხირი მოგვატეხა. დაიწყო წვიმა, ნისლი, წვიმა, ნისლი, დაიჭირა სიცივე. ვიფუთნებით საზამთრო ტანისამოსში და ეს — 31 მკათათვეს!

საშინელია ავდარში აქაურობა, როცა კოკისპირულად ასხამს ზევიდან! მეხი ისე ახლოს ვარდება, გეგონებთ, ეს არის, თავზე დამატყდაო. ამ დროს, უკუნ დამეში, როცა თვალთან თითს ვერ მიიტანს კაცი სიბნელისაგან, იელავს, მაგრამ მერე უარესად ჩამობნელდება, მეჯოგე დაძრწის კლდე-ღრეში და ეძებს გარედ დარჩენილ საქონელს, თან გულშემზარავი ხმით ღრიალებს... საქონელს უძახის... ან დათვის ეომება... უნდა ერთხელ გაიფონოს კაცმა ეს ხმა, რომ სავსებით იგრძნოს მისი შემზარავობა...

ცოტათი გამოიღარა თუ არა, საშინელი ქარი ატყდა. გვეგონა ამ სახლებსაც წაიღებო. თავი დავუქარი აქაურობას, მეტი დარჩენა არა ღირდა. გზა აქარისაკენ უნდა განმეგრძო.

ეჭარა

I

ისტორიული მიმოხილვა.—პოლიტიკური მდგომარეობა.—ოსმალის
გაბატონება.

აწინდელი ახალციხის მახრის დასავლეთით და გურიის, ანუ ოზურგეთის მახრის, სამხრეთით, აჭარის-წყლის ხეობაში მდებარეობს ღრანტოვანი და ხევიან-კლდიანი კუთხე საქართველოსი — აჭარა. მუნ სახლობს ბუნების ყოველგვარ სისასტიკესთან მებრძოლი, მრავალჭირნახული, სიამეს დანატრებული ხალხი ქართველთა ტომისა. იმის წყალობით, რომ ეს ხალხი თურქეთის საზღვარზე ცხოვრობდა, ხან გულიდან მოგვეწყდებოდა და, თურქთა ხელში ჩავარდნილი, მათი მტარვალობის მსხვერპლი ხდებოდა. საქართველო ღონეს მოიკრეფდა, წელში გასწორდებოდა, მტერთა მიერ მოსვრულ ოჯახს აღადგენდა, მტერს ლომივით შეებმოდა, წარსულის ჭავრს იყრიდა — და ეს მხარეც, სხვასთან ერთად, საქართველოს უბრუნდებოდა, მის ფრთებს ქვეშ შეაფარებდა თავსა. აჭარა ვერ მოასწრებდა სულის მოთქმას, ეკონომიურად წელში გასწორებას, რომ ისევ მტერი ჩაიგდებდა ხელში, ისევ განახლდებოდა, — ახლა კი გაორკეცებული სიმძაფრით, — რბევა და დაწიოკება სოფლები-სა, მკვიდრთა ავლა-დიდებისა, მუსრვა შეილთა და ქალთა, შეგინება და შელახვა რწმენისა. ჭეშმარიტად გასაოცარია, როგორ არ აღიგავნენ დედამიწის პირისაგან აჭარა და მისნი მკვიდრნი, როგორ-ღა დარჩა ხსენება მათი!...

უკანასკნელად ორ საუკუნეზე მეტი იყო ეს მხარე თურქთა ბატონობისა და მბრძანებლობის ქვეშ; აჭარა ორი საუკუნე მეტი კვნესოდა მათი მონობის მძიმე უღლით დატანჯული. ხოლო რაც თურქთ უკანასკნელად დაიპყრეს როგორც აჭარა, ისე სხვა მისი მოსაზღვრე ადგილნი (ართვინი, შავშეთი, იმერ-

ნევი და სხვ.), თვითონ აქარა უძღური იყო მტრისათვის წინააღმდეგობა გაეწია და ძალით ეხსნა თავი; თვით ცენტრი საქართველოსი უკეთეს მდგომარეობაში არა ყოფილა, წარსული ძლევა-მოსილობა არ დაჰბრუნებია, რომ მოწყვეტილ თანამომძმეთ მიჰშველებოდა. აქარლების ასეთმა მდგომარეობამ მიადწია რუსეთ-თურქეთის 1877 წ. ომამდე, როცა თურქეთი დამარცხდა და ამ ოცი წლის წინათ რუსეთმა, ბერლინის ტრაქტატის ძალით, ბათომისა და ართვინის ოლქები ოსმალეთს ჩამოაყალა, და, მათ შორის, ეს მხარეც, რომელზედაც ჩვენა გვაქვს ლაპარაკი, საქართველოს შემოუერთდა.

რას მოგვითხრობენ ჩვენი მემატიანენი აქარის შესახებ? ძლიერ ცოტას. ასეთი დავიწყება ამ მხარისა სხვა ვერაფრით აიხსნება, თუ არა მისი გეოგრაფიულად მოწყვეტილი მდგომარეობით. მაგრამ სანამ თვით ამ მხარეში შევდგამდეთ ფეხსა, საჭიროდ მიგვაჩნია ის მწირი ცნობები მაინც აქარის შესახებ, რაიცა ჩვენს ისტორიაში მოგვეძევა, წინ წავიმძღვაროთ, რომ მომეტებული სიადვილით გავითვალისწინოთ მიხეზი აქარის აწინდელი მდგომარეობისა.

ძველად ზემო-ქართლად იწოდებოდა ნაწილი საქართველოსი, მტკვრის სათავისაკენ მდებარე, ანუ ძველივე სამცხე-საათაბაგო (აწინდელი ახალციხისა და ახალქალაქის მახრები და თვით აქარა), განთქმული დიდებულებითა, მქადაგებლებითა, მწიგნობრებითა. ამ სამცხე-საათაბაგოს ნაწილს შეადგენდა აწინდელი აქარაცა, რომელიც სამცხე-საათაბაგოსთან იყოფდა ჭირსა და ლხინსა, ებრძოდა საზოგადო მტერსა, მასთან ერთად იცავდა სარწმუნოებასა და თავის ეროვნულს დამოუკიდებლობასა. როდესაც საქართველოს პირველმა მეფემ ფარნავაზმა (301—237 წ. ქრისტეს წინათ) ალექსანდრე მაკედონელის მთავარსარდალს აზონს საქართველოს უკანასკნელი ნაწილი კლარჯეთიც წაართვა და საქართველოში სრულიად გამეფდა, ცხრა საერისთაოდ დაჰყო და ყველგან ერისთავები დასვა. „შეექვსე (ერისთავი) დასვა წუნდსა და მისცა მტკვრის აღმოსავლეთი ფარავნამდე და თავამდე მტკვრისა“¹. ამ შეექვსე საერისთაოს ნაწილს შეადგენდა აწინდელი აქარაცა.

ბერძენთა მწერალნი აქარას **Αβραρζ**-ს უხმობენ და მოხ-

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი. საქართველოს ისტორია, გვ. 38.

სენებულია X საუკუნეში. აქარა, მათის მოწმობით, იყო ერთი იმ ოთხ საპრეფექტოთაგანი (ბერიაზახი, კარნატი, კუელი და თვით აქარა), რომელნიც შეადგენდნენ იბერიის მეფის (კურაპალატი სუმბათი, 923—958) სამფლობელოსა. აქარა მდებარეობდა, მათი თქმით, ამავე სახელწოდების მდინარესთან (აქარის-წყალი), რომის იმპერიის საზღვრებზე². ბიზანტიელი მწერალნი ამის მეტს არას მოგვითხრობენ ამ მხარის შესახებ. გასაკვირველიც არ არის. თვით მდებარეობა (მთა-გორიანი) ისეთი მიუვალი აქვს აქარასა, რომ არც კარგ სავაჭრო გზად იყო გამოსადეგი და არც სხვა მხრივ წარმოადგენდა სახარბიელო რასმე. ასე რომ, მომეტებულ შემთხვევაში, აქარა უყურადღებოდ და განზე რჩებოდა.

არც ქართველი მემკვიდრეანი აღნიშნავენ ამ მხარეს საკუთრივ. მოიხსენებენ მხოლოდ: ამათა და ამათ დაიპყრესო, და ეგ არის და ეგ! XIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან, ზემო-ქართლში ჯაყელთა გვარის გაძლიერების შემდეგ, აქარა, ზემო-ქართლი და ლაზისტანი ჯაყელების (შემდეგში „ათაბეგებად“ წოდებულების) ხელში იყო. 1465 წ. ბრძოლა იმართება ყვარყვარე ათაბეგსა და მეფე გიორგის³ შორის; ყვარყვარე შევლასა და დახმარებასა თხოვს კახაბერ გურიელს და მაგიერში საჩუქრად აძლევს აქარასა და ჭანეთს (ლაზისტანს). „ამისთვისაც მისცა ყვარყვარემ აქარა და რომელნიმე ჭანეთის (ადგილნი) გურიელ კახაბერს, რათა მწე ექნას ერისთავთა ზედა სამცხისა და კლარჯეთისათა. ხოლო გურიელმა კახაბერ სიხარულით მიიღო ჭვეყანანი (აქარა და ჭანეთი) და...“ მაგრამ თურქნი ორივეს ართმევს გურიას. შემდეგ აქარა-ჭანეთი ისევ როსტომ გურიელის⁴ (გარდ. 1564 წ.) ხელში გადადის. იმისსავე დროს თურქები აშენებენ ბათუმის და გონიოს ციხეებს. მერე, 1609 წელს, გურიელი მამია II თავისის სპითა გადადის აქარაში, ამოსრავს შიგ ჩაყენებულ თურქთა ჯარსა და ამ მხარეს იბრუნებს. მაგრამ დიდი ხნით არა. აქარა ისევ თურქების ხელში გადადის.

² „ცნობანი ძველთა ბერძენთა და რომაელთა მწერალთა კავკასიის შესახებ“. რუსული თარგმანი განისა, II, გვ. 2.

³ ვახუშტი, „საქართველოს ისტორია“, გვ. 305.

⁴ დ. ბაქრაძე, „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურია-აქარაში“ (რუსულად), გვ. 75.

აჭარის მთაზე

საზღვრები. — შემოსასვლელი გზები. — ბაზმაროდან გასვლა. — ბავის-წყლის სათავე. — სამასი წლის დაშორებული ძმები. — აჭარელი ქალების შეხვედრა. — ზოტიუელის ეილა. — საზოგადო სახე. — ეილის სასტუმრო. — გამასპინძლება. — „კითხვა სირცხვილი არ არის“. — იგავი. — ქართული ენა. — ჩემი მასპინძელი ირემამე. — სახლი ანუ კონალი აჭაურთა. — მერძეობა. — აჭარელი შინაურობაში. — გამოშვიდობება.

აჭარა, ანუ აწინდელი ბათუმის ოლქის ერთი ნაწილი, მდებარეობს გურიის სამხრეთით. მისი საზღვრებია: აღმოსავლეთით — არსიანის მთა, რომელიც კასპიისა და შავი ზღვის მდინარეებს (ქობლიანისა და ჭვანის წყლები) ჰყოფს ერთმანეთისაგან. გარდა ამისა, არსიანის მთაა საზღვარი აჭარისა და ახალციხის მაზრისა; ჩრდილოეთით — აჭარის ქედი, რომელიც არსიანის მთის გაგრძელებას შეადგენს და რომელიც გურია-აჭარას ერთმანეთისაგან საზღვრავს; სამხრეთით — შავშეთის ქედი, ისიც არსიანის მთის შტოა და ჰყოფს აჭარის წყალს და მის შტოებს — იმ მდინარეებისაგან, რომელნიც ერთვიან მდ. ჭოროხს მარჯვნივ. ხოლო, დასავლეთ აჭარა თავდება სოფ. კიბესთან, ერთი კილომეტრის მოშორებით იმ ადგილიდან, სადაც მდ. აჭარის წყალი მდ. ჭოროხს ერთვის. აჭარა ორად განიყოფება: რომელსაც უფრო მაღალი მდებარეობა აქვს, ზემო-აჭარა ჰქვიან, დაბალი მდებარეობის აჭარას — ქვემო-აჭარა. ორივე აჭარა სამი მხრით შემოზღუდულია მაღალი მთებით. არსიანის უმაღლესი წერტილი 3333 მეტრია, სულ დაბალი — ყანლის მთა (2270 მეტრ). არც აჭარის ქედია დაბალი. მისი უმაღლესი წერტილი (ხინოს მთა) 2841 მეტრს უდრის. მთელი ეს მხარე, როგორც მკითხველი ხედავს, მთებს შუაა მოქცეული და მოთავსებულია ქვაბივით ჩავარდნილ აჭარის-წყლის ხეობაში.

აჭარას შემოსასვლელი გზები აქვს შემდეგი მხრიდან: ერთი — ბათუმის მხრიდან, ეგრეთ წოდებულ ბათუმ-ახალციხის შარა-გზით, მეორე — ამავე გზით ახალციხიდან (ყანლის მთაზეა გადმოსავალი); გურიიდან სამი გზა შემოდის: ბეუჯის-წყალის ხეობით თავინურზე (2918 მ.), აჭარის-წყლის ხეობით

და ბახვის-წყლის ხეობით ბადიშზე. ამ სამში ბადიშის გზა ყველასა სჯობია. შავშეთიდან სამი მხრივ შემოდის გზა: ერთი მთა კორდა (2,640 მ), მეორე — ხევა (3073 მ) და მესამე — ყვირილა.

აჭარაში შესასვლელად ჩვენ ავირჩიეთ ბახმაროდან მიმავალი გზა ბადიშზედ, საიდანაც დაღმართ-დაღმართ გზა ჩადის აჭარის პირველ სოფელ ღორჯომში. სანამ გზას შევუდგებოდით, წინასწარ ბახმაროში გავიცანი რამოდენიმე დღით აქ ამოსული ზემო-აჭარის უფროსი, კაპიტანი ალექს. ბერიძე, რომელმაც დიდი სიხარულით მოისმინა ჩემი განზრახვა აჭარის დათვალიერებისა და ნამდვილი ქართულის თავაზიანობით აღმითქვა ყოველგვარი დახმარება ამ, ჩემთვის უცნობ მხარეში მოგზაურობის დროს. ბ-ნი ბერიძე რამდენიმე დღით ადრე გავიდა ჩემზედ, ასე რომ ველარ ვისარგებლე მისის წინადადებით და იმასთან ერთად ვერ ვიმოგზაურე სოფ. ხულომდე, სადაც იმყოფება ზედა-აჭარის ნაწილის სამმართველო.

ბახმაროდან რომ გავედი (31 მკათათვეს), 9 გრადუსი-ლა იყო სითბოსი. ყველა სახლები გამოკეტილი იყო და ბუხრებიდან კვამლი ამოდითა. მახლობელ ეილამდე (აჭარელი მწყემსების საგაზაფხულო ადგილი, სოფელივით) გზის მაჩვენებლად მომყვებოდა ერთი ქობულეთელი ჩაფარი, ოზურგეთში მოსამსახურე და ბახმაროზე მაზრის უფროსთან ერთად ამოსული, ფიცხი, როგორც თოფის წამალი. ხურჯინი ერთ აჭარელს გადაკიდეთ მხარზე. სამივე ფეხით მივდიოდით, რადგან გასავლელი მანძილი ერთი საათის სავალი-ლა იყო.

პირველ ეილას, აჭარის გზაზე მდებარე, ზოტი-ყელის ეილა ჰქვიან. ორი გზა მიდის ამ ეილაში: ერთი საცხენოა და შორს (7-8 კილომეტრის მანძილზე) უხვევს, მეორე კი თვით ბახვის-წყალს აჰყვება, ხევა-ზევ, და ერთი-ორად ახლო მოსკრის გზას, თან, უფრო ლამაზიცაა. აქ ბახვის-წყალი ვიწრო კლდიან კალაპოტშია მოქცეული და იქით-აქეთ ნაძენარი აკრავს. მდინარე, სანამ ბახმაროსთან მდებარე ვაკეზე გამოვიდოდეს, საშინლად ფიცხობს, პირზე ქაფს იგდებს, ებრძვის ხორგებსა და სიბ ქვებსა, ღრღნის ნაპირებსა. საამო სასმენია მისი ნაირ-ნაირი ბურტყუნი, შხუილი, ჩქეფა, გუგუნო; ხან ყველა ხმა ერთმანეთში აერევა. მთიდან ჩამოშვებული თოვლი ზამთრისა ალაგ-ალაგ კიდევ ჩარჩენილიყო აულბებელი, რაიცა

ისედაც გრილ ჰაერს უარესად აგრილებდა. გარშემო გამეფე-
ბული სიმშვენიერე ბუნებისა, რომელსაც ტახტად ბახვის-
წყლის ხევი ამოუჩრევია, გვხიბლავდა, ოცნების სამეფოში
გვიტაცებდა...

მაგრამ, იმავე დროს, როცა ოცნება ფრთის გაშლას აპი-
რებდა და ნეტარების ქვეყანაში გადაფრენას ჰლამობდა, სწო-
რედ ამ დროს, სრულიად მოულოდნელად, ჩემდა უნებურად
გულს, ცოტა არ იყოს, მწარედ ღრღნა დაუწყო ერთმა საკითხ-
მა. და ამ საკითხმა, თითქო ცივი წყალი გადამასხესო, ერთბა-
შად გამომარკვია, ბურანიდან გამომიყვანა... სად, ვისთან ან
რისთვის მივდივარ? — აჰარაში, აჰარლებთან, რომ მოვიკი-
თხო.. „მოვიკითხო!“ დაცინვით გავიმეორე ჩემივე პასუხი.
ფიქრმა, რომლისთვისაც არ არსებობს არცა დროის, არცა მან-
ძილის სიშორე, რომელმაც არ იცის, საზღვარი რა არის, გა-
მითვალისწინა დიდებული ხანა თამარისა, რომელიც, თუ აქა-
ურებს დაუჭერებთ, ხშირად აბედნიერებდა აჰარას თავის
მოსვლითა, მისი სიტყვა ღვთის სიტყვად მიაჩნდათ. მომაგონ-
და დრო, როს მხდალს მდევად აქცევდა მისი სიტყვა და ქარ-
თველისათვის დაბრკოლება არ არსებობდა, ყველა ერთი
აზრით იყო გამსჭვალული, ყველა ერთი აზრის სანაცვლოდა
სწირავდა თავსა — მამული ვასახელოვო, იმისი და იმისი შვი-
ლის აუგი არავის წამოსცდეს პირიდანო... წარმომიდგა, როცა
საქართველოს სხვა კუთხის შვილებთან ერთად აჰარელნიც
იყოფდნენ ჭირსა და ღზინსა, როცა მხარში ვუდექით ერთმა-
ნეთსა და ერთმანეთის სიერთგულეში სული ამოგვდიოდა.
გავითვალისწინე ის დრო, როცა მათი ტყვილი ჩვენ გვესმო-
და და ჩვენი ტანჯვა კიდევ — მათა, როცა თავსა ვსდებდით
ერთმანეთისათვისა. იმ დროს ჰყვოდა ქართველი ერი, გაბრ-
წყინებული იყო მისი მამული. ჩვენი სიმდიდრე, კეთილ-დღე-
ობა, ტაძარ-ეკლესიები მტერსა შურდა და ქვეყანას აკვირებ-
და. თამარი მოკვდა. განვლო ოთხასმა თუ ხუთასმა წელიწად-
მა. საქართველო დასუსტდა. აჰარა, რომელიც თავისი განაპი-
რა ადგილას მდებარეობით ჩვენი მამულის მცველად და და-
რაჯად ითვლებოდა, მტერმა დაიმონავა. ჩვენ, ჩვენმა უძლე-
ურებამ გვაიძულა ღვთის ანაბარა დაგვეტოვებინა აჰარის
მკვიდრნი. სამასი წლის ბრძოლის შემდეგ, ხელი ააღებინეს
სარწმუნოებაზე, შემუსრეს ეკლესიები და, ცოტა არ იყოს,

შეუღახეს ენაცა, ეს უკანასკნელი ძაფიცა, რომელმაც ისევ უნდა შეგვაკავშიროს, შეგვაერთოს ძმურად და ურომლოდ, რომელიც არ უნდა იყოს ერი, თავის პიროვნებასა და თავგადასავლას, არ ერობს.

პირველად მივდიოდი სამასი წლის განმავლობაში ჩვენი ჯულიდან მოწყვეტილ ძმებთან. მეუბნებოდნენ, ქართული დაცულია მათ შორის და უფრო უკეთესიც, ვიდრე საქართველოს სხვა კუთხეშიო. მაგრამ მაინც ვეკითხებოდი ჩემს თავსა: გავიგებ-ლა იმათსას და გავაგებინებ-ლა ჩემსას? გვაქვს-ლა კიდევ რამ საერთო, გვაკავშირებს-ლა კიდევ რამე? იმედოვნდა ვიჭონიოთ რისამე, თუ საბოლოოდ სასო უნდა წაგვეკეთოს-მეთქი?..

ამ ფიქრში გართული კლდის ბილიკს აღმა შევეყევი. რაღაცა უცნაურს ხმაზე კივილი მოგვესმა ქალისა. ხმა თანდათან გვიახლოვდებოდა და, ბოლოს, კლდის მოსახვევში, მოკივარსაც დაეუპირისპირდით. თურქულად მორთული დედაკაცი მორბოდა. თან, რაღაც გაუგებარ სიტყვებს ამბობდა. მეორე ქალი უკან მოსდევდა ფეხ-და-ფეხ. თვალი-ლა მოკვარ შეგვრემან სახეს... კარგად გასინჯვა ვერ მოვასწარი, რადგან ქუქყიანი ჩადრი თავზე მოიფარა, ასე რომ მარტო სხეულს და ტერფ-დამსკდარ ქუქყიანს ფეხებს-ლა ვხედავდი. გრძელი, ლურჯი პერანგი კოჭებამდე სცემდა. ალისფერ ჩითის განიერ ტოტებიანი შეიდიში პერანგს ქვემოთ დასთრევდა, ფეშტამალი, ძალზედ მოსვრილი წვირითა, გრძლად ჩამოშლოდა. „უცხო“ კაცი რომ დამინახეს, მაგრად გაეხვივნენ ჩადრებში, რომ ჩემი ცნობისმოყვარე თვალთათვის მათის ნახვის საშვალეობა წაერთმიათ. აი პირველი ნიშანი იმისა, რომ ერთმანეთისათვის სხვადასხვანი ვართ-მეთქი: მე მათს სანახავად მოვედი, და ესენი კი თავს იმაღავენ, ჩემს ნახვას ერიდებიან-მეთქი. ჩვენ რომ დაეუმხარდამხარდით, ბილიკს გადაუხვიეს, და ზურგშექცეულები ერთ ალაგას გაჩერდნენ, სანამ გავივლიდით მე და ჩემი თანამგზავრი. ჩვენი მეზარგული უკან ჩამორჩა და ამბავი გამოჰკითხა. ქალი ისევ ჩადრ-მოუხსნელი იდგა და ისე ელაპარაკებოდა, ჩადრის ქვეშიდან. კივილის მიზეზი ისა ყოფილა, რომ მის ვაჟს მამა „დაუმსხრდაო“ (გაჯავრებით გამოეკიდაო), ბაღვი (ბავშვი) სადღაც გაიჭრა და ვაი თუ სადმე ღრანტეში გადიჩეხაო. გვეკითხებოდა, ხომ არსად შეგხვედ-

რიათო? მოგეშორდა და მისი კვილის ხმა კიდევ დიდხანს გაისმოდა ღობეროში, — თავის „ბალეს“ ეძახოდა.

გაეათავეთ ხევი. ტყე უკან დაგვრჩა და საბალახოზე გადმოვედით, ტიალზე. ბახვის-წყალს ხმა უსუსტდება, ტანითაც პატარავდება, მხარი, ანუ მხარ-ნახევარი-ლა თუ აქვს განი. ძნელი დასაჯერებელია, რომ ეს მოკრძალებული, მშვიდი და უწყინარი, თითქმის მიკნავებული ბახვის-წყალი იგივე ბახვის-წყალია, რომელიც ამ ათის-თხუთმეტის კილომეტრის იქით მთას და ბარს ეომება დაქრილ ლომივით, მთელის სახლის სიმსხო ქვებს კენჭებივით მიაგორებს, ჰგლეჯავს სოფლებს, აწყლოვან ხეებს... წინ შემოგვეფეთა ორი 9-10 წლის ბავშვი, — აქარლების შეილები. მოკლე კვარტუა ეცვათ ადგილობრივად მოქსოვილი შალისა, ტანზე შემოჭერილი, ამავე შალის ძიგვა⁵, საჯდომთან დანაოქებული და ფეხებთან კი მჭიდროდ შემოკრული. თავზე წითელი ოსმალური ფესები ეხურათ. თეთრგვრემანს, ცოტათი მზემოკიდებულს სახეს მეტად შვენიდა ყარყუმივით შავი, გამომეტყველი, სიცოცხლით სავსე თვალები, მოძრავი ტანი. ჩემს ნახვაზე დამფრთხალ ჯეირანივით ყურები სცქვიტეს, ორი წყვილი გაოცებული ლამაზი თვალები მომაშტერეს. ხბორებს, ფერღზე შეფენილებს, თავი გაანებეს. „გამარჯობა თქვენი!“ შეესძახე ბავშვებს. შეკრთნენ, ერთს ხანს ხმა ვერ ამოიღეს, თითქოს პასუხის მიცემას ვერ ახერხებდნენ. მერე გონი მოიკრიფეს და მოსხლეტით მითხრეს: „გავიმარჯოსო!“.

ერთი საათის სიარულის შემდეგ მივედით იმ ადგილას, სადაც ერთი სამხრეთიდან და მეორეც დასავლეთიდან გადმომდინარი მთის წყლები — ლამისფერდის-წყალი და ჩრდილოს-წყალი — ერთდება და ორსავე ერთად ერთი სახელი ერქმის — ბახვის-წყალი. აქ არის ზოტი-ყელის ეილა, სადაც დგანან ზემოაქარის სოფლის ღორჯომის მცხოვრებლები თავიანთი საქონლითა. ამ წყლების იქით-აქეთ ნაპირზე გადმოდგმულია ორ-ორ სართულიანი ჯარგვლისებური ხის სახლები, ან, როგორც აქ ეძახიან, კონალები. ეს, თუ გნებავთ, საზაფხულო სოფელია. სოფლის შესავალთან განმარტოებითა დგას ხის დაბალი, მხარნახევრის სიმაღლე, ჯარგვალი, ორ-თვალიანი. ეს

⁵ ძიგვას აქ შარვალს ეძახიან, როგორც სამეგრელოში.

რიათო? მოგვეშორდა და მისი კივილის ხმა კიდევ დიდხანს გაისმოდა დობეროში, — თავის „ბაღეს“ ეძახოდა.

გავათავებთ ხევი. ტყე უკან დაგვიჩა და საბალახოზე გავდგომოდით, ტიალზე. ბახვის-წყალს ხმა უსუსტდება, ტანთაც პატარავდება, მხარი, ანუ მხარ-ნახევარი-ლა თუ აქვს განი. ძნელი დასაჯერებელია, რომ ეს მოკრძალებული, მშვიდი და უწყინარი, თითქმის მიკნავებული ბახვის-წყალი იგივე ბახვის-წყალია, რომელიც ამ ათის-თხუთმეტის კილომეტრის იქით მთას და ბარს ეომება დაჟრილ ლომივით, მთელის სახლის სიმსხო ქვებს კენჭებივით მიაგორებს, ჰგლეჯავს სოფლებს, ას-წლოვან ხეებს... წინ შემოგვეფეთა ორი 9-10 წლის ბავშვი, — აჭარლების შვილები. მოკლე კვარტუა ეცვათ ადგილობრივად მოქსოვილი შალისა, ტანზე შემოჭვრილი, ამავე შალის ძიგვა⁵, საჯდომთან დანაოჭებული და ფეხებთან კი მჭიდროდ შემოკრული. თავზე წითელი ოსმალური ფესები ეხურათ. თეთრგვრემანს, ცოტათი მზემოკიდებულს სახეს მეტად შეენოდა ყარყუმივით შავი, გამომეტყველი, სიცოცხლით სავსე თვალები, მოძრავი ტანი. ჩემს ნახვაზე დამფრთხალ ჭეირონივით ყურები სცქვიტეს, ორი წყვილი გაოცებული ლამაზი თვალები მომაშტერეს. ხბორებს, ფერდზე შეფენილებს, თავი გაანებეს. „გამარჯობა თქვენი!“ შეესძახე ბავშვებს. შეკრთნენ, ერთს ხანს ხმა ვერ ამოიღეს, თითქოს პასუხის მიცემას ვერ ახერხებენო. მერე გონი მოიკრიფეს და მოსხლეტით მითხრეს: „გავიმარჯოსო!“.

ერთი საათის სიარულის შემდეგ მივედი იმ ადგილას, სადაც ერთი სამხრეთიდან და მეორეც დასავლეთიდან გადმომდინარი მთის წყლები — ლაშისფერდის-წყალი და ჩრდილოს-წყალი — ერთდება და ორსავე ერთად ერთი სახელი ერქმის — ბახვის-წყალი. აქ არის ზოტი-ყელის ეილა, სადაც დგანან ზემოაჭარის სოფლის ღორჯომის მცხოვრებლები თავიანთი საქონლითა. ამ წყლების იქით-აქეთ ნაპირზე გადმოდგმულია ორ-ორ სართულიანი ჯარგელისებური ხის სახლები, ან, როგორც აქ ეძახიან, კონალები. ეს, თუ გნებავთ, საზაფხულო სოფელია. სოფლის შესავალთან განმარტოებითა დგას ხის დაბალი, მხარნახვერის სიმაღლე, ჯარგვალი, ორ-თვალიანი. ეს

⁵ ძიგვას აქ შარვალს ეძახიან, როგორც სამეგრელოში.

გახლავთ სასტუმრო სოფლისა, მხოლოდ უსასყიდლო ვინც აივლის და ჩაივლის, ყველა მგზავრს აქვს სრული ნება შიგ გაჩერდეს, ღამე გაათიოს და მერე გზა განაგრძოს და ღამის გასათევი სასყიდელი კი არავის მისცეს, და არცა ვინა სთხოვს. სასტუმროს ერთი თვალი ადამიანისათვის არის და შიგ იქით-აქეთ ფართო, მაგრამ ძალზე დაბალი (ერთი მტკაველის სიმაღლე) ტახტებია შეკრული, ხოლო შუაში მიწურზე ცეცხლი ანთია. მეორე თვალი-კი ცხენის დასაბმელად აქვს მოდგმული.

მიველი თუ არა, ჩემს გზისმაჩვენებელ ჩაფარს ვაკითხვინე სეფერ ხათიბ-ოღლი ირემადე, რომელთანაც ღამე უნდა დავრჩენილიყავ. მითხრეს, სხვაგან წავიდა და, საცაა, დაბრუნდებაო. მანამდე, გნებავთ, აქ დაიცადეთ და გნებავთ — იმის სახლში მიბრძანდით. ქალები-და არიან სახლში, მაგრამ ეს არაფერია, როგორც შეუძლიათ, პატივსა გცემნო. ვარჩიე სასტუმროში დაცდა, გარეთ, მწვანეზე, მოვიკალათე. იქით-აქეთ მთები დაგვეცქეროდა, მწვანე ხასხასა ხვევრდით შემოსილი. მთიდან მომავალ ლაშისფერდის-წყალის ჩხრიალი სმენას გვიტყობდა. ამასობაში, ჩემთან თავი მოიყარეს ირემადის მეზობლებმა. ყველას ერთგვარად აცვია ტანთა: შალის მოკლე ჩაქურა, დოშლული, ნაოჭებიანი, ტოტებ ვიწრო ძიგვა, შალისავე სქელი ჭრელი წინდები და ქალამნები, წელზე ბრტყელი ქამარი აქვთ შემორტყმული, სრულებით სადა. შიგ გაყრილი აქვს თურქული მუცელ-გამოწეული დანა, ზოგს სატევარი. თავზე ყაბალახი აქვს შემობლანდული, ზოგს ფესიცა ხურავს, ყველანი ტანადი არიან, მხარ-ბეჭიანნი. ტიპი იგივეა რაც საზოგადოდ ქართველისა. შავი ან თაფლის ფერი თვალები აქვთ; სურათი ცხვირი და საერთოდ მამაცი და გულკეთილი გამომეტყველება სახისა. წვერს იპარსავენ.

თითოეული მათგანი, როგორც კი მომიახლოვდებოდა, ასე ორი-სამი მხარის სიშორიდან, ოსმალურად სალამს მომცემდა მოწიწებით: ჯერ იტყოდა „სალამ ალეიქუმ“ და მერე მარჯვენა ხელით პეშვს გააკეთებდა, დაბლა წაიღებდა, თან ცოტათი გადიხრებოდა, მერე გასწორდებოდა, ხელს ტუჩთან მიიტანდა, ტუჩიდან შუბლზე მიიღებდა, შემდეგ ძირს დაუშვებდა და მანამდე იდგა, სანამ არ შეგვეხვეწებოდი, დაბრძანდი-მეთქი გაიგეს ჩაფრისაგან, საიდან მოვდიოდი, ვისთან უნდა გავჩერებულყავ ღამე, მერე სად უნდა წავსულიყავ. მაშინვე წავიდ-

ნენ და არ ვიცი-კი სად, სადელი შეუკვეთეს. ნახევარ საათს არ გაუვლია, ერთმა გლეხმა ხონჩით მოიტანა ცხელი მჭადი ბორა (დაჭრილი ყველი, ერბოთი მოხრავული ტაფაზე), ხაქიწი (სიმინდის მოხარშული ღერძილი, ბლომად ერბო ჩართული) და ყაიმალი (ნაღები). სუყველაფერი ერთ ხონჩაზე ეწყო. შეჭამადი ყველა სპილენძის თეფშებზე იყო, ზევიდან ხუფი ეხურათ საქმლის გაუცივებლობისათვის. პატარა მალხაზმა ბიჭმა გუგუმი (თუნგი) გაარბენინა და თვალის დახამხამებაში მშვენიერი, ცივი, ანკარა წყაროს წყალი მოიტანა. ჯერ ხელი დამაბანინა და ერთმა მოხუცებულმა რომელმაც მასპინძლის როლი იკისრა, დიდის თავაზიანობით მითხრა: „ბრძანე, ბატონო!“ პირველად ვერ გავიგე იმისი ქართული და ჩემს თავსა ვკითხე, რის თქმა უნდა-მეთქი! მაგრამ იმისმა საქმლისაკენ გამომწვევრილმა ხელმა მიმახვედრა, რომ საქმლის ჭამასა მთხოვდა და ჩვენებური „საქმელი მიირთვით“-ის მაგიერ „საქმელი ბრძანე“ ან მარტო „ბრძანე“ სცოდნიათ-მეთქი. მეც არ დავაყოვნე „მებრძანებინა“... საქმლისათვის. მაგრამ ძნელი „საბრძანებელი“ გამოდგა აქური საქმელი. გარდა მჭადისა, ყველას ერბო აქვს ჭარბად ჩართული, სამი ლუკმის შემდეგ კაცს გულს უსუყებს და ჭამას თავს ანებებს. სამაგიეროდ, აქური წყალის სმით კაცი ვერ ძღება; აქური ერბოიანი საქმელი ხომ უფრო ანდომებს კაცს წყალსა. ერბოს ჭარბად ხმარება აქური ცივის ბუნების მოთხოვნილებაა. რაც უფრო ცივა, იმდენი უფრო მხურვალე საქმელსა თხოულობს აგებულება ადამიანისა. აჭარა კი, როგორც მთა-გორიანი ალაგი, ძალზე ცივ ადგილებს ეკუთვნის. ნასადილევს, წარმოიდგინეთ, ამ მთაზე ყავაც კი მომიტანეს!... ყავა აქ ყველა მეოჯახესა აქვს. ჩაის არა ხმარობენ და ყავით კი უეჭველად პირი უნდა ჩაიტკბარუნონ. და ყოველივე ეს უსასყიდლოდ შემომთავაზეს. საქმლისა და სტუმრის პატივისცემისათვის სასყიდლის შეძლევეთ აჭარელს საშინელ შეურაცხყოფას მიაყენებთ.

სანამ სადილს გავათავებდი, ოთხი გლეხიც მოგვემატა. ერთი ხანშიშესული გლეხი ახლოს მომიჯდა და ბოდისის მოხდით წმინდა ქართულით მითხრა: „კითხვა სირცხვილი არ არის, ბატონო!“ მართალია, ჩაფარსა ჰკითხა ჩემი ვინაობა, მაგრამ, ეტყობოდა, ვერ დააკმაყოფილა მისმა პასუხმა და ზემოხსენებული სიტყვებით მე მომიბრუნდა. იმის მაგიერ, რომ პირდა-

პირ ეკითხნა, რაც უნდოდა, იგავით დაიწყო, შორიდან. გტყობა, ეს მანერა ლაპარაკისა, ძველთაგან დარჩენილი, დღესაც დიდს პატივშია.

«ერთ შეძლებულს კაცს, — დაიწყო თანამოსაუბრემ, — ორი მოჯამაგირე ჰყავდა. ერთს დღეში შაურს აძლევდა, მეორეს — 1 კაპიკსა. ერთ დღეს მისი სახლის კარ-წინ ჩაღვადრებმა გაიარეს და შორი-ახლო დაისვენეს. აღამ ერთკაპიკიანი მოჯამაგირე გაგზავნა, წადი, ნახე ჩაღვადრებიო. მოჯამაგირემ აღის ბრძანება აღასრულა: მხოლოდ მივიდა, დახედა და უკანვე დაბრუნდა. მერე შაურიანი მოჯამაგირე გაგზავნა. ის მივიდა ჩაღვადრებთან, ჰკითხა ვინაობა, სადაურობა, საითმიმავლობა, რა საქონელი მიგაქვთო? ერთი სიტყვით, ყველაფერი გამოჰკითხა, თუმცა არავის უთქვამს მისთვის ესენი გაეგო. ყველაფერი აღას უამბო. აღამ კაპიკიანი მოჯამაგირე აძაგა, შაურიანი — აქო. ეს ქართული, (ე. ი. ლაპარაკი) თქვენ შეგეხებათ, ბატონო. ჩვენ გვეწვიეთ, გეტყობათ პატიოსანი, უცხო კაცი ბრძანდებით. ჩვენს სოფელზე რომ გაიაროთ და ჩვენ რომ მერე ვინმემ გკითხოს, ვინ იყო თქვენთანაო, რა ვუთხრაოთ, რაც არ გვეცოდინება?

— ძველთაგანვე ჩვენი ძმები ყოფილხართ, — ვუთხარი, — მერე ერთმანეთს დაეშორდით. ერთმანეთის არც კარგი ვიცოდით, არც ავი. მოვსულვარ, გნახოთ, თქვენი ამბავი გავიგო და თქვენს ძველ ძმებს უუამბო.

— კეთილი იყოს თქვენი მობრძანება! შეიტყეთ, გაგვიცანით. ჩვენც, რაც შეგვიძლია, ხელს შეგიწყობთო.

ამ დროს ჩაფარმა ორს კაცს, სერ-სერ მიმავალს, თვალი მოჰკრა, იხმო ორივე. ხუთ წუთს უკან მგზავრნი ჩვენთან იყვნენ. თვალწინ წარმოგვიდგა ორი ჯვარელი მეგრელი, ნაბდის წოწოლა-ქუდიანები, მოკლე, წყლის ფერ ჩოხებიანი.

— აქეთკენ რა გინდოდათ? — მოსვლის უმაღლვე გამარჯვების მაგიერ, ჰკითხა, ცოტა არ იყოს, გულმოსულად, ერთმა აჭარელმა მეგრელს.

— რა და, ცხენები დეიკარქა აქანეი და იმგენს ვეძებთუ.

— სტყუი, შე მეგრელო, — შეუტია აჭარელმა, აქ არაფერი დაიკარგოს, თორემ... — და თან დასძინა, რომ აქეთკენ საქურდლად დადიან მეგრელები, ცხენები არ შეგვარჩინესო.

რომ შეიძლებოდეს მეგრელს ფეხი არ უნდა შეადგმევიწინოს
კაცმა აქეთენაო.

...ერთ საათს უკან გაიგო იმავე აქარელმა, რომ დედაც და
მამაც მეგრელები ჰყავდა მათს სტუმარსა. თითზე იკბინა...

გამიკვირდა ასეთი უბოდიშობა და მუქარა. მაგრამ მათი
საჩივარი არც თუ სულ უსაფუძვლო ყოფილა: მერე გავიგე,
საქმე ის გახლავთ, რომ მეზობლად, ბახმაროს მთებსა და იმის
ახლო-მახლო ზაფხულობით საქონელი უყენიათ მეგრელებსა,
იმათთან ვითომ „სტუმრად“ „ნათესაეები“ მოდიან ხოლმე სა-
მეგრელოდან. „აქეთ დაბლით (ფეხით) მოდიან და უკან-კი
ცხენებით ბრუნდებიანო“. ხოლო ეს ცხენები უეჭველად აქა-
რელისა უნდა იყოს. ეს „სტუმრები“ დღისით დადიან გარშე-
მო ეილებში და ათვალეერებენ, საიდან უფრო მარჯვე გასაპა-
რებელიაო. მათი გადამკიდვე აქარლებს მოსვენება არა აქვთ.
ხშირია სისხლის ღერა, დღე-მუდამ საჩივარია ოზურგეთის
მაზრის უფროსთან — მეჯოგე მეგრელებმა დაგვანელესო, ასე
რომ მეგრელებს აქ მეტად გატეხილი აქვთ სახელი.

საკმაოდ ილაპარაკეს ჩვენთან, და, ამასთან, არა ერთმა და
ორმა, რომ დავეკვირვებოდით და საზოგადო აზრი შეგვედგინა
მათი ლაპარაკის ხასიათზე, რასაც დიდი სიამოვნებით ვუზიარ-
ებთ მკითხველსაც. თურქთა ბატონობას, მართალია, ქრისტი-
ანობა განუდევნია აქარიდან და აქარლები ძლიერ მმოსაენი
გამხდარან მაჰმადისა, მაგრამ ქართული ენა მაინც შეურჩე-
ნიათ. ერთმანეთში სულ ქართულად ლაპარაკობენ. მაგრამ ყუ-
რი უნდა შეაჩვიოთ. პირველ ხანში გიძნელდებათ მათი ნათ-
ქვამის გაგება. დიდი განსხვავებაა გურულ სხაპასხუპით ლაპა-
რაკსა და აქაურების დინჯ ლაპარაკს შორის. ამ მხრივ აქაური
ქართლელს უფრო მოგაგონებთ, ვიდრე დასავლეთ საქართვე-
ლოს მკვირცხლ მკვიდრსა. თვითონ ნელი მიმოხვრა, აუჩქა-
რებლობა მათს ლაპარაკს შეეხამება. პირველში როგორც მე
მიჭირდებოდა მათი ნათქვამის გაგება, ისე იმათაც ჩემი ნლაპ-
არაკევის გაგება უჭირდებოდათ. ერთი ამათგანი ქართლში
ყოფილა და მითხრა, პირველად სანამ კარგად არ „დავეუყუ-
რებდი“ (არ დავეუკვირდებოდი), ვერ ვიგებდი იქაურების ლა-
პარაკსაო. ეგ სიძნელე იმისგან წარმოსდგება, ჩვენი აზრით,
რომ ზოგი სიტყვების ქართული სახელწოდება დაკვიწყებით
და თურქულ სახელებს ეძახიან. ასეთი სიტყვა როცა ფრაზაში

გაერევა, ხანდახან მთელი ფრაზის შინაარსი გაუგებარი რჩება მსმენელისათვის. ხშირად ხმარობენ სიტყვას ბა-ს, რადიკალიზმ-ნავს კი, ჰო, მაშ-ს. პირველი პირის ნაცვალ სახელს მე-ს ბოლოს ნა-ს უმატებენ ლაპარაკის დროს, როგორც ქართლის ზოგიერთ სოფელში იციან ხოლმე, მაგ. ამ ფრაზას: „მე ვითხარი“, აქარელი ასე იტყოდა „მენა ვითხარი“. ამბობენ აგრეთვე, ისიც ქართლელების მსგავსად, რამდენის მაგიერ რამითი-ს. მოხევეების მსგავსად ხშირად ურევენ ლაპარაკში ჰაი, ჰაი-ს, ესე იგი, მაშ, ჰო. აქვე შევხვდით ბევრ სიტყვებს, რომელნიც ან ძველ ქართულში ანდა კიდევ სამეგრელოში ხმარობენ. მაგალითად, შარვალს სამეგრელოში ძიქვა-ს ეძახიან; ამავე სახელს ეძახის აქარელი ტანისამოსის ამ ნაწილს, მხოლოდ მცირეოდენის ცვლილებით, სახელდობრ ძიგვა-ს (ქ-ს მაგივრად გ-ნია ხმარებული). სხვათა შორის, აქვეა დარჩენილი ძველი, საღმრთო წერილის სიტყვა, რომელიც რამდენადაც ვიცით, საქართველოში სხვაგან არსად იხმარება, ან და ჩვენ მაინც არ ვაგვიგონია. ეს გახლავთ საეკლესიო ნივთის, ფეშხუმის სახით გაკეთებული ხის ჭურჭელი, რომელიც სუფრის ალაგას იხმარება აქ და სახელადაც ფეშხუმი ჰქვიათ. — მრგვალია, როგორც ფეშხუმი და იმასავით მრგვალი ფეხი აქვს შუაზე დიამეტრი ზოგს ორიდან სამ მტკაველამდე აქვს. ზედ აწყობენ საკმლიან სპილენძის სინებს სადილ-ვახშმის დროს და მოსუფრალნი გარს შემოუსხდებიან. ჩვენი ყურადღება ძველი ქართულის ფორმამაც მიიქცია. არ იტყვიან: „მე არაფერი მეკარგება“, არამედ ასე უნდა თქვან: „მე არაფერი მეკარგების“. ლაპარაკში აქაურები მეტად თავაზიანები არიან. არ შეიძლება რამე თქვან, რომ არ დაატანონ: „ბატონი“, „ბრძანდები“, „თუ უკაცრავად არ გახლდეთ“ და ბევრი სხვა საბოდიშო სიტყვები, რომელნიც ქართული ენის ნიშანდობლივს თვისებას შეადგენენ. ქალებმა ოსმალური არ იციან. მხოლოდ ქართულად ლაპარაკობენ და მიაბებს, წმინდა ქართული ენა ქალებში უფრო დაცულიაო. აქ ვერ გაიგონებთ იმ უწმამურ სიტყვა-პასუხს, ურომლისოდაც ქართულ მდაბიოს ლაპარაკი ვერ მოუხერხებია. დანძღვა დიდ სირცხვილად მიაჩნიათ. ამის შესახებ ერთმა მითხრა: „ქართლში ვიყავ, ყველაფერი ძალიან მომეწონა იქაურობისა, მხოლოდ ბევრი გინება სცოდნიათ“.

აქარაში ქართული ენის შენახვაზე კიდევ გვექნება საუბა-

რი შემდეგ წერილებში და ახლა-კი ჩვენს დღიურს განვაგრძობთ.

სადილი რომ გავათავე, ჩემს გარშემო შეკრებილმა სოფლებმა დაიბანეს ფეხები, მკლავები, ხელები და პირი. გაიხადეს მოკლე კვარტუა, იქვე მწვანეზე გაიშალეს, ზედ დაიხოქეს და შუადღის ლოცვა შეასრულეს. პირველად ვხედავდა აჭარელ მაჰმადიანს ლოცვის დროს. გამოცა იმ სასობამ და მხურვალეობამ, რა სასობებითა და მხურვალეობით მაჰმადიანი ქართველი ლოცულობდა, პირშებრუნებული დასავლეთისაკენ, სადაც ეგულებოდათ მაჰმადის სამშობლო და საფლავი.

ცოტათი თვალი მოვატყუე მწვანეზე. გრილი ნიავი, მთიდან მდინარესთან ერთად ჩამოსული, თავისი საამო სისინით მზის სხივებს ძალას უკარგავდა და ძილს საამოდ უხდიდა ადამიანს. სალამომდე დრო ბევრი მრჩებოდა ეილის დასათვალიერებლად, რასაც დიდი სიამოვნებით შეეუდებოდა.

ის ეილა, სადაც ჩვენ ვიდექით, ზოტი-ყელის მთაზედ არის გაშენებული და სახელიც აქედან დაერქვა (ზოტი-ყელის ეილა). სოფელი ხევშია და ყოველმხრიდან დაფარულია ქარებისაგან. ეს მთა, რომელიც ადმინისტრაციულად ოზურგეთის მაზრაშია, ადრე, როგორც თვით ბახმაროს მთა, გურულ თავადებს, ერისთავებს, ეკუთვნოდა. ახლა კი, როგორც თვით ბახმარო, ესეც ხაზინის ხელშია გადასული, ამ სამი წლის წინათ ატეხილ დავის შემდეგ. აჭარელნი (სოფ.ლორჯომიდან) აქ როგორც ახლა, ისე მაშინაც გადმოდიოდნენ, როცა აჭარა ოსმალების ხელში იყო და ზაფხულობით საქონელს ამოვებდნენ იქაურ მშვენიერ ალპიურ საბალახოებზე. მთის პატრონებს, ერისთავებს, საძოვრის ქირას საქონლის რიცხვის კვალობაზე აძლევდნენ. მეწველ ძროხაზე ან კამეჩზე ერთ ყველს იხდიდნენ, უწველელზე — არაფერს. ფულად არაფერს აძლევდნენ, აგრეთვე ცხვრისა და თხის ძოვებისათვის. ამ უკანასკნელებზე მარტო მეწველზე აძლევდნენ ათას თავს, ესე იგი, ათ მეწველ ცხვარში (ან თხაში) ერთ ცხვარს (ან თხას) აძლევდნენ ერისთავებისაგან დაყენებულ კაცს. ამნაირი გადასახადი აჭარლებს მეტად შელავათიანად მიაჩნდათ და ახლაც უკან მისტირიან იმ ძველ დროს, როცა, მათი სიტყვით, ორივე მხარე კმაყოფილი იყო: მთის პატრონიცა და საქონლის პატრონიცა. გარდა იმისა, რომ უბალახობით გაკირვებული აჭარელნი ერისთავ-

ბის საბალახოთი სარგებლობდნენ, ეს უკანასკნელნი, როგორც ძლიერნი და გავლენიანი თავადიშვილნი, გაპირებულნი დროს (მტრის თავდასხმა, ქურდებისაგან დარბევა-დაწიოკება), თავის მოვალეობად სთვლიდნენ დაეცვათ და დაეფარათ მათ მთაზე შეფარებულნი, 25—30 კილომეტრის სიშორიდან წამოსულნი სოფელნი. ესენი ნებას არაეის აძლევდნენ, ცუდ-უბრალოდ დაერბიათ აჭარელნი, თუნდა შეურაცხყოფა მიეყენებინათ. ბოლოს, ხელი ხელსა ჰბანდა და ორივე-კი-პირსა. ორივე მოგებულნი რჩებოდნენ: საქონლის პატრონიცა და მთის პატრონიცა.

ამეამად ზოტი-ყელის მთის საძოვრები ნარდად აქვთ აღებული იჯარით ზემო-აჭარის სოფლის ღორჯომის მცხოვრებლებს ზაფხულში 185 მ. ყოველი მათგანი იმის კვალობაზე იხდის ფულს, რამდენი სული საქონელიცა ჰყავს.

ასეთი ეილები ზოტი-ყელის ეილის მახლობლად ორი-სამი სხვაც არის აჭარლებისა. არის აგრეთვე ხუთი-ექვსი მდ. ბეუჯის სათავეში, თავინურის მთაზე.

ეილაზე სოფელნი მაისის გასულს ამოდნენ. თან მოჰყავთ ცოლშვილი და მოაქვთ საბან-გობანი და ავეჯი, რაც კი რამ დასპირდებათ ოჯახში. ყველა ოჯახს თავისი კონალი (სახლი) აქვს, ორსართულიანი, მრგვალის ძელებისაგან გაკეთებული. ყოველ მოსახლეს 20—30 ოთხკუთხი მხარი ადგილი აქვს შემოკავებული საქონლის შესარეკად; იქვე სახლთან ზოგს ბოსელიცა აქვს მოდგმული ხბორებისათვის. ყველა სახლი ერთად არის შეჭუჭკვილი. ზოტი-ყელის ეილაში 60-ზე მეტი სახლია, და, სულ ბევრი, 4 ქცევა ადგილი რომ ეჭიროს. აქა რჩებიან სექტემბრის გასვლამდე. მთიდან ჩამოსვლის შემდეგ ერთ თვესაც ყიშლებში ატარებენ. ყიშლები იმნაირივე სადგომებია, როგორც ეილების კონალები. ესენი მხოლოდ საშემოდგომოდ არის აშენებული იმ ადგილას, საცა ტყე თავდება და გაკაფული ადგილები (სათივეები) იწყება სოფლისა. აქ საქონელს აბამენ და თივითა ჰკვებავენ. ერთ თვეს ან თვე-ნახევარს (აღრეულ ზამთარზეა დამოკიდებული) აქ რო დაჰყოფენ, მერე საზამთროდ სოფელში დაეშვებიან.

საქონელი აქ ყველას მომეტებულად თავთავისი ამოუდის. რიცხვი მათი ძალიან განსაზღვრულია. ყველას იმდენი ჰყავს, რამდენიც თითოეულ მეოჯახისათვის აუცილებლად საჭიროა,

სახელდობრ: ერთი ან ორი ძროხა, რამდენიმე ხარი, 10—20/ სულამდე ცხვარი და თხა. ვისაც ერთი ან ორის მეტი არაა ჰყავს საქონელი, თვითონ არ აღის ეილაზე, თავის მეზობელს ატანს. მეწველ ძროხაზე შესანახ ფულად ართმევენ ერთ მანეთამდე, ხოლო რაც კარაქი და ყველი გამოუვა ძროხას, აგროვებენ და მერე პატრონს აძლევენ. აქაური საქონელი, ან, როგორც აქ ეძახიან, ბოხრიკი, მეტად წვნიკის ჯიშისაა. ზედმეტს გურიაში ჰყიდიან საკლავად.

სალამოხანს ჩემი მასპინძელი ირემამეც მოვიდა. სეფერ ხათიბ-ოღლი ირემამე, ასე, შუახნის კაცია, წარმოსადეგი ვაჟ-კაცი. დორჯომელების მოლაა. სხვა სოფლელებისაგან, ან როგორც აქ ეძახიან, სოფლიერებისაგან, ვერ გაარჩევთ: ტანისამოსი იგივე აცვია. მხოლოდ წითელი ფესი ხურავს და გარშემო დოღბანდი აქვს შემოზღანდული. ქართულს კარგად ლაპარაკობს, იცის თურქული წერა-კითხვა. ქართული წიგნი რატომ არ იცი-მეთქი? „გურჯული (ასე ეძახიან ქართულს) ქითაბი (წიგნი) კარგია, რომ ვიცოდე, მაგრამ მასწავლებელი არავინ მყავდა. მედრესში (სკოლაში) მარტო თათრულს (აქ თურქულს თათრულს ეძახიან, თურქს კიდევ თათარს არქმევენ) გვასწავლიან. ჩვენს მემლექეთში (სამშობლოში, ესე იგი აჭარაში) გურჯული ქითაბი არავინ იცის“. ვუთხარი აზრი ჩემი აქ მოსვლისა. ძალიან გაეხარდა. მეტად სტუმართმოყვარეც გამოდგა. ბოდიში მოიხადა, თქვენისთანა ძვირფასი სტუმრის პატივისცემა ჩვენ სად შეგვიძლია, მაგრამ რასაც არ დაგვზრახავთ, თქენ იცითო. მაშინვე წააღებინა ჩემი ხურჯინი და მერე მე თვითონ შემიყვანა თავის ყონაღში. იმის უფროსი ვაჟის მეტი სახლში არავინა მჩვენებია.

ჩემი მასპინძლის სახლი, როგორც სხვებისაც, ორსართულიანია. ზედა სართულში ცხოვრობს ჯალაბი, ქვედაში — თავლა და ბოსელია ერთად. გარედან სახლს სიგრძე 4 მხარი აქვს, განიც ამოდენივე. პირველად კიბეზე ავედით და შევედით დერეფანივით მოდგმულ ოთახში, რომელსაც ერთის მხრით სიგრძეზე ტახტი აქვს და ზედა ჰყრია ერთმანეთში არეული: უნაგირი, კალათი და სხვა შინაური ნივთი და ავეჯი. შესავლელ კარის პირდაპირ კედელში გამოჭრილია სინათლის შემოსასვლელი, რომელიც მხოლოდ ფიცრის დარაბით იხურება. გარედან ამ სარკმელს მოდგმული აქვს, რაფასავით, ოღნავ

ამოღორუტნული ფიცარი, ორი მტკაველის სიგანე, — ეს არის ხელპირის საბანი. ამ ღერეფანს განი 5 ადლი აქვს, სიმაღლე $\frac{1}{2}$ ადლი.

ამ განყოფილების გარდა, რომელიც სტუმართ დასაწოლიცაა, ორი სხვა განყოფილებაცა აქვს აქაურების კონაღსა. მეორე განყოფილება საჯალაბოა და იმავე დროს სამხარეულოცაა. იქით აქეთ დაბალი, მტკაველ-ნახევარის სიმაღლე ტახტებია მიკრული, განივრები (ერთი მხარი), ცარიელი და ძალზე შავი. ტახტებს შუა ქვედა სართულის ქერზედ მიწა აყრია და კერა არის გამართული: ზემოდან საკიდელა ჰკიდია რკინისა, რომელზედაც საჭიროების დროს ქვაბებს ჰკიდებენ, როგორც სხვაგან საქართველოში. ერთ კუთხეში ფიცარია მიკრული, სადაც ჯამ-ჭურჭელი აწყვია. კედლები როგორც პირველი განყოფილებისა, ისე ამ საჯალაბოსიც ფარდალალაა, ოდნავ გახორკნილი მრგვალი ძელები ერთმანეთს ზოგან $\frac{1}{2}$ გოჯზე ჰშორავენ, ასე რომ სიცივესა და ქარს გარედან შემოსვლის დროს წინ არა ეღობება-რა. საჯალაბოში ქალია ბატონი, მამაკაცს და ისიც უცხოს, როცა შიგ ქალები არიან, შემოსვლა არ შეუძლია. ან, თუ შემოვა, ქალები სხვაგან იმალებიან. აქა ხარშავს საკმელს ქალი, აქ აკეთებს საოჯახო ხელსაქმეს და აქავე იძინებს აქალ-ბუჭულებითურთ. სიბინძურეს გვერდს ვერ უქცევთ. განსაკუთრებით პირველად, ერთბაშად მისულს კაცს, ხამად მეტად უძნელდება თვალი და, განსაკუთრებით, ყნოსვა, შეაჩვიოს აქაურობას.

საჯალაბოდან დაბალ კარში გახვალთ და შედიხართ მესამე განყოფილებაში—სარძევეში. ეს ოთახი მარტო რძისათვის არის მიჩენილი და სარძევეც იქიდან დაერქვა. აქ იკრიბება მთელი მონაწველი რძე და მისგან აკეთებენ ყველაფერს, რის გაკეთებაც-კი იციან აჭარლებმა რძისაგან. ერთ მხარეს ფიცრებია შეკრული და ზედ პატარა გობები ანუ ბარქაშები აწყვია. შიგა დგას უმი რძე, რომელსაც მოწველის შემდეგ ორ დღეს აჩერებენ, რომ ნაღები (აქ ყაიმაღს ეძახიან) მოიგდოს. იქიდან მოხდილ ყაიმაღსა სდღვებენ, სანამ კარაქს არ გამოაცლიან. კარაქ-მოხდილ ყაიმაღს აღუღებენ და ცოტა ერბოს იქიდანაც მოხდიან. რაც დარჩება, იმას მარილს ურთავენ და გააცივებენ. გაცივებული მასალა სქელდება და იმისაგან პატარა, ხელის გულის სიფართე კვერეულებს აკეთებენ, დააკრავენ ყავარზე

და შხეზე აშრობენ. ამას ყურუთი ჰქვია. ყურუთს უფრო შინა-
ობაში სახმარად აკეთებენ, — ღარიბთა და ხელმოკლეთა საჭ-
მელია. მკადას შეატანენ ხოლმე ყველის ან ხორცის მაგივრად
ზამთარში. არც იყიდება და თუ იყიდის ისევ ღარიბი ვინმე,
რომელსაც თეთრუული⁶ არ აბადია. ერთ ოყას 15 ყურუთი
იწონის და ფასობს ორ შაურიდან აბაზამდე.

ზოგი მეოჯახე შრატს აღუღებს, იქიდან ხაჭოს ან, აქაურუ-
ლად, ჩოროთანს იღებს, ამ ჩოროთანს პარკში ასხამს, შიგ ერ-
ბოს ნადულარს ჩაურთავს. ზოგი კიდევ ამაში ყაიმაღს (ნაღებს)
მიუმატებს სიკარგისათვის და ყველა ამ ერთად არეულ ნივ-
თიერებისაგან ყურუთს აკეთებენ, — უფრო გემრიელია.

თუ ცივი დღეებია, რძეს ოთხ დღეს აჩერებენ სარძევეში,
რომ ბევრი ყაიმაღი მოიგდოს. თუ თბილი დღეებია, ორი დღე
სამყოფია. ზოგი ყაიმაღის მოხდის შემდეგ რძეს შეადუღებს
და ყველს აკეთებს. ყველი კარაქზე ორჯერ მეტი კეთდება. აქა-
ური ყველი ფორმით თუშურს მოჰგავს, მაგრამ ღირსებით კი
მეტად დაბალი ხარისხისაა, გემოც არა აქვს და თან უწმინდე-
რია, ფასიც მცირედი აქვს: ბათმანი (6 ოყა) ექვს აბაზად იყი-
დება, ესე იგი, გირვანქა — 6-7 კაპიკად.

შედარებით კარგი ფასი აქვს კარაქს და ისიც ნაღებისას.
აქაური კარაქი გააქვთ ერთი მხრით ბათუმში და მეორე
მხრით — გურიაში. უკანასკნელ დროს, როცა ბახმაროზე გუ-
რიიდან მოაგარაკეთ დაიწყეს სიარული ზაფხულობით, მათ
შორის საკმაოდ საღდება. ოყა (სამი გირვანქა) კარაქს სამ-ოთხ
აბაზად ჰყიდიან. ზოგი ოჯახი წელიწადში ათ ბათმანს (60
ოყას) კარაქს გაყიდის და ათი ბათმანიც თვითონ დარჩება
ოჯახში წლიურ სარჩოდ. ერთი ძროხა წლიურად 1 ბათმან კა-
რაქს იძლევა, თუ კარგი მეწველია და საკვები არ აკლია. მდარე
მეწველი ძროხა 2-3 ოყა კარაქს აჯერებს თავის პატ-
რონსა.

ხაჭოს ამოღების შემდეგ და შრატის დანარჩენ ნივთიერე-
ბას აქაურები მარილს ჩაურთავენ ხოლმე და მეწველ ძროხას
ასმევენ, — რძეს მოუმატებსო.

კარაქს მაწვნისასაც აკეთებენ. ღოს აირანს ეღახიან და
მისგან შეჰამანდს აკეთებენ, როგორც ქართლ-ჯახეთში. ხოლო

⁶ ვ. ი. წველა, რძე და მისი პროდუქტები.

მაწონს კი იშვიათად აკეთებენ საქმელად. თუ აკეთებენ, ისიც ცხვრის რძისაგან, რომელსაც განგებ ამისათვის სწველიან.

ჭურჭელი სითეთრისათვის სულ ნაძვისაა. სულ რამდენიმეა. აი მათი სახელებიცა: 1) გვარდა, — ნაძვის თხელ ყავრისაგან აკეთებენ რგვლად, კარაქის საზიდად ხმარობენ, ცხენს იქით-აქით გადააკიდებენ, 2) საწველელი, — ისიც იმავე მასალისაგან კეთდება, რა მასალიდან გვარდა კეთდება და სახითაც ამ უკანასკნელს მოჰგავს, 3) ხელგობი, — თელისაა, მაგარი, შიგ ყაიმალი დგას კარაქის ამოღებამდე, 4) ვარია, — საღვებელი მაწვნისა, იმ გვარივეა როგორც ქართლში, ორი ადლის სიგრძე მრგვალი ძელია, გულ ამოდრუტნული, თოკებით არის დაკიდული, და როცა მაწონს ჩაასხამენ, იქით-აქით აქანებენ. გარდა ამათი სარძევეშივეა რამდენიმე დიდი გობები, ბარქაშები და დიდი და პატარა კოვზები ხისა. სუნი მეტად მძიმე დგას იმ ნივთიერებათაგან, რომელნიც იხრწნებიან, ჭურჭლის უსუფთაოდ შენახვისაგან. ამ სუნს ემატება აუტანელი სუნი, ბოსლიდან ამომავალი, რომელსაც მთელი ქვედა სართული ეჭირავს. ფართო ჭურჭლები რომ არ იყოს დარჩენილი კედლის ძელებ შუა, სადაც ჰაერი თავისუფლად შემოდის, და შიგნით ჰაერი ძლიერად არ იწმინდებოდეს, ბოსლიდან ამომავალი ნიშადურის სუნი ერთ საათში ამოდრჩობს შიგ მყოფთ.

მერძეობაში მამაკაცს ერთობ მცირედი წილი უდევს. აპარელი მამაკაცი ეილაში ყოფნის დროს მარტო შეშას თუ მოიტანს ტყიდან ან კარაქს თუ ჩაიტანს ბათუმსა და გურიაში გასასყიდად. დანარჩენი საქმე, როგორც მაგ. მოწველა საქონლისა, ისე კარაქ-ერბო-ყველის კეთება, სულ ქალებს აწევთ კისერზე. საქონელსაც კი ისინი გარეკავენ ხოლმე დილდილობით საბალახოზე.

სარძევის იატაკი ერთ ალაგას გამოჭრილია ერთი ოთხკუთხა ადლის სიფართეზედ, მიდგმული აქვს საცალფეხო კიბე, ერთი ძელისა (როგორც მეგრული ტყვა). აქედან ჩაღიან ქვედა სართულში, ანუ ბოსელში, სადაც საქონელი იწველება და ლამდამობით აბია. იატაკი ფიცრულია, მაგრამ საშინელი იკლიბაკლოა, ასე რომ კარგად, დიდი სურვილიც რომ ჰქონდეთ, მაინც არ გაიწმინდება. იქვე ღარი აქვს, რომლის შემწეობით პატივი გარედ გადის და ან იქვე გროვდება მთელი

წლობით, ან და, თუ მდინარის პირასაა კონალი, ფეინი წყალში
გადადის. გურულები ამბობენ, ბახვის-წყალში აქარლები
ფეინსა ყრიან და კალმახს იმით აძლებენო. ყველგან ფეინის
სუნია, თითონ საქონელიც უმეტეს წილად ფეინში ამოგანგ-
ლულები არიან, მათის სიწმინდისათვის ზრუნვა, ეტყობა, მეტ
ბარგად მიაჩნიათ. ავგაროზები კი ყველას ჰკიდია გულზე, რომ
აეის თვალთ არავინ შეხედოს, არავინ „გათვალოს“.

ამ პირუტყვთან ერთად ნახევრად პირუტყვულ ცხოვრებას
ეწევიან აქ საზაფხულოდ ამოსული აქარელნი. მათი ზრუნვის
საგანია ცალკე ზამთრისა და ცალკე უსაკვებობისაგან დავარ-
დნილი საქონელი ზაფხულის თვეში მოაღონიერონ, სულა
მოათქმევინონ, რამდენიმე ბათმანი კარაქი გაყიდონ და ცოტა-
ოდენი კიდევ საზამთროდ შეინახონ. სხვა ყოველი ფიქრი, სხვა
ყოველი ზრუნვა ამ მთის მცხოვრებს, მწირ ბუნებასთან დაუ-
ძინებლად მებრძოლ აქარელს თითქმის არ მოეპოვება. არ
არის მისთვის სიმღერა, არ არის მხიარულება. ოთხი თვის გან-
მავლობაში მთაში გამეფებულ მყუდროებას ცოტათი არღვევს
თავისი იქ ყოფნით, მერე, როცა ხელ-ახლა დაჰფარავს თეთრი
სუდარა თოვლისა გარემოს, ისიც ქვევით ჩამოდის, სადაც
7-8 თვეს კარგამოკეტილ სახლში ზის, რადგან თოვლი ყოვე-
ლი მხრით გზას უკრავს, ქვეყანაში გამოსწყვეტს. მაშინ ცარი-
ელდება მთაცა, ცარიელდება აქარლების კონალებიცა შემდეგ
ზაფხულამდე.

როცა ჩემი მასპინძელი სახლს მათვალეირებინებდა, წინ-
დაწინ თითონ შევიდოდა ხოლმე და ქალებს გააფრთხილებდა,
უცხო კაცი მოდისო, და ისინიც იმალებოდნენ. ასე რომ,
ოთახში რომ შევიდოდი, პატარა ბალები, 5-6 წლისანი, თუ
დამხვდებოდნენ შინაურების წარმომადგენელად და თვალგ-
დაჭყეტილი შემომცქეროდნენ. 12-13 წლის გოგონებიც-კი
იმალებოდნენ, იმათაც ცოდვად მიაჩნდათ სხვა სარწმუნოების,
არა-მუსულმანს, სჩვენებოდნენ. ამ ხნის გოგონებსაცა აქვთ
პატარა ჩადრები, რომლის ქვეშიდან ჩუმჩუმად გათვალეირე-
ბენ. თქვენ-კი თავის-თავს ათას ქისა მარჩილისთვისაც არ გაჩ-

ვენებთ, განსაკუთრებით თუ მათგანი ვინმე არის თქვენთან, ისეთი, რომლისაგან მერე საყვედურს მოელის ასეთი „ცოდვისათვისა“. სიცილისაგან თავს ვერ იკავებს ადამიანი, როცა უყურებს ამ 11-12 წლის გოგოებს. ვსტევათ, ხბოს ან საქონელს მისდევენ უკან და თქვენ დაგინახათ. ჯერ გათვალისწინებენ პირხსნილი, მერე, 40—50 ნაბიჯზე რომ მიუახლოვდებით, ხოხობსავით თავს იმაღავენ თავიანთს პატარა ჩადრებში. მთელი დღე ისე დავყავი აქ, რომ მდღერობითი სქესის სახე, რამდენი არ ვეცადე, ახლოდან ვერა ვნახე. მარტო ბავშვების სახის შემწეობით უნდა დამეტანებინა ძალა წარმოდგენისათვის და გამეთვალისწინებინა მათი დედების სახე. ბავშვები კი მომეტებული ნაწილი თეთრგვრემნები იყვნენ, თათლისფერ თვალებიანი, დაწყობილისა და მიმზიდველის სახისანი. უმჯველია, საცა პატარები ასეთები იყვნენ, მათი დედებიც იმათ უნდა ჩამოგავდნენ-მეთქი. მეტი გზა არ იყო, ამ ჩემი ფანტაზიის სიცხოველეს უნდა დავსჯერებულიყავ დრომდე. ვნაღვლობდი, ნუ თუ ისე უნდა წავიდე აქარიდან, რომ აქაური ქალის სახე მარტო წარმოდგენილი უნდა მქონდეს და კი ველარ ვნახომეთქი? ჩვენებურთავანთათვის მარტო ქალებისათვის არის შესაძლებელი მათი სახის ნახვა. ბახმაროდან ხშირად გადმოდიან აქ ქალები და კაცები ამათ სანახავად. როგორც მიაშბეს, საშინლად უკვირთ აქარელ ქალებს, როცა ხედავენ, რომ „გურჯის“ ხანუშები კაცებთან ერთად დადიან და ისიც უჩადროდო, მათთან ერთად თავისუფლად ლაპარაკობენ და ეს სირცხვილი არ არის მათშიო. ისიც მიაშბეს, რომ ზოგნი შენატრიან კიდეცა „გურჯის“ ქალების ასეთ ბედსაო... და თავის მდგომარეობის შეცვლის სურვილს თამამადაც აცხადებენო.

სანამ დაბნელებოდა, მე და ჩემმა მასპინძელმა ირემაძემ მთელს ეილას შემოვუარეთ. ყველგან ქართულად გვესალმებოდნენ. „გამარჯობას“ რომ ვეტყოდი, „გაღლეგრძელოს“ მიპასუხებდნენ. მთელი სოფლის ცნობისმოყვარეობის საგანი გავხდი. თავაზიანად მეკითხებოდნენ სადაურობას, „რა საქმისათვის გარჯილხართო“. ზოგი „მთის ამწერს“ მარქმევდა, ზოგს „ხვანთქარისაგან“ (ხელმწიფე) გამოგზავნილი „ჩინოვნიკი“ ვეგონე. იმიტომ გვათვალისწინებდა, რომ უნდა ყველაფერი გაიგოს ჩვენი ამბავი და გადასახადი უნდა მეტი დაგვადონო. ხოლო როცა გამოკითხვა დავუწყე მათი ეკონომიურის

მდგრადობის შესახებ, მიუხედავად მათი უმაღლესი თავა-
ზიანობისა და სხვათა სამსახურისათვის მზადყოფნისა, პა-
სუხს ძნელად, უხალისოდ ან ორჭოფად და საზოგადო
ფრაზებით იძლეოდნენ. საზოგადო ხასიათი მათი პასუხისა
ესეთი იყო: „ძაბუნი (მწირი) მიწა გვაქვს, სიმინდი და პური
ან სულ ცოტა მოდის, ნახევრობაზე მეტი მშვივრები ვართ, გა-
დასახადი მაინც ბევრი გვაწევს, ჩვენი მემლექეთი (სამშობ-
ლო), ესე იგი, აქარა, რუსის ხვანთქარზე შორსაა და ჩვენს
ამბავს ვერ ვატყობინებთ, თვარა შეგვიბრალებს და გადასა-
ხადს ცოტას გაგვაწერსო“.

დაბნელდა თუ არა, ჩვენს სახლს დავუბრუნდით. აქ ადრე
წვებიან, თითქმის მზის ჩასვლისთანავე. საქონელს დააბინავე-
ბენ თუ არა, აქაურნი მკვიდრნიც მოსვენებას ეძლევიან. სამა-
გიეროდ, ირიყრაყებს თუ არა, ისინიც ფეხზე არიან. რაკი
ადრე წვებიან, ვახშამიც ადრე იციან, ვახშამზე თვითონ სახ-
ლის უფროსი მემსახურებოდა. საჯალაბოს კარებთან შიგნიდან
მდგარი ცოლი რასაც მოაწოდებდა, ეს წინ მიდგამდა. შემოი-
ტანა ფეშხუმი, რომელზედაც ზემო აღწერილი წესით ელაგა
სპილენძის თეფშები, ხუფებიანი, და ცხელი მჭადი. აქ ასე
იციან: რაც საქმელი გაუკეთებია დიასახლისსა, ყველაფერი
ერთად უნდა ელაგოს ფეშხუშზე. სანამ ერთ კერძსა სჭამთ,
მეორეს ხუფი აქვს დაფარებული. ერთი ხელი საქმელის შემ-
დეგ მეორეს მიჰყოფთ ხელსა: ვახშამი სადილსა ჰგვანდა. ჩან-
გლის მაგიერ შრომა მარჯვენა ხელის ხუფს თითს ადგია.
თქვენთან ერთად სხვებიცა სხდებიან ჭამად. და რადგან ყვე-
ლასათვის ერთი საზოგადო თეფშია, ყველანი შიგა ჰყოფენ
ხელებსა, რომლებიც პირში ლუკმის ჩადების შემდეგ გულ-
მოდგინეთ ილოკება ხოლმე... ხელსახოცის უქონლობისათვის
მასპინძელი, ცოტა არ იყოს, ბოდიშს იხდის. საქმელები მეტად
სუყუა. ზედ აყოლებთ მშვენიერს, ცივსა და ანკარა წყალს,
რომლებითაც ქებულია ხოლმე საზოგადოდ მთები, და აღარისა
კერძოდ. წყლით სავსე თუნგი სახლის პატრონის ერთ-ერთ
მოზრდილ ვაჟს უჭირავს, რომელიც თავს გადგათ, სანამ სუფ-
რას არ აალაგებენ. ღვინოს ბახმაროშივე გამოვეთხოვე. მამა-
თა სქესის გარდა ქალთაგანი, რა თქმა უნდა, თქვენთან არა-
ვინ გამოჩნდება. იმათი ხმა-კი ჩვენთან მკაფიოდ შემოდისოდა.

ქართულად მამაკაცებზე გაცილებით წმინდად ლაპარაკობდნენ.

ნაეახშმევეს მასპინძელმა თავისი ხელით ლოგინი გამიშალა ტახტზედ. ბოდიში მოიხადა მასპინძელმა, რომ გვეცოდნოდა, თქვენ ამობრძანდებოდით, ლოგინს ბარიდან ამოვატანინებდითო. ბალიშები, ტლანქ გუბუნტაე მატყლით გატენილები, ძალიან გრძელეები სცოდნიათ. სიგრძე ორი ადლი აქვს აქაურს ბალიშსა, ვანი — ერთი. გარედან ჩითი აქვს გადაკრული, რომელიც ერთ დროს ქრელი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ქამთავითარებისაგან ყოველივე ფერი დაკარგული აქვს. ლეიბიც ბალიშს მიაგავდა: მოკლე, მატყლისა, ჩით-გადაკრული და უფერული. კიდევ კარგი, თან ზეწარი მქონდა და იმან დაჰფარა ლეიბ-ბალიშის ნაკლულევენება!

ჯერ ისევ ცხრა საათი იყო, რომ მასპინძელმა „ძილი ნები-სა“ მითხრა და საჯალაბოში გავიდა. მეც მოსასვენებლად განვეშადე. ლამის სიჩუმეში მესმოდა, როგორ იჭუჭკებოდნენ საჯალაბოს მკვიდრნი ჩემს ოთახში გამომავალ ჯუჯრუტანასთან და რამდენიმე წყვილი ცნობისმოყვარე თვალეები გულმოდგინედ მათვალეირებდნენ და ცდილობდნენ შეეტყოთ, „გურჯი“ (ე. ი. ქართველი) როგორა წვებაო. ქვევიდან ამომავალ ფეინის სუნისაგან სულთქმა მიგუბდებოდა, თავბრუ მეხვეოდა. ამას ზედ დაერთო სხვა ქირიცა. სახლისპატრონის უფროს შვილს რამდენიმე ჯანდაკი ხაშალი თხა შეეგდო სახლში და იმათმა ხველებამ თვალი არ მომახუტვინა. სანთელი ისევ მენთო.

ინათა თუ არა გარეთ გავიქერი. დატანჯულმა ფილტვებმა ამ ფეინის სამეფოს მოშორებით ხარბად შეისუნთქა წმინდა, ცხოველმყოფელი ჰაერი მთისა. დავიქირავე სოფ. ხულომდე 2 მანეთად ცხენი. ცხენის პატრონი, ღორჯომელი გლეხი, ფეხით უნდა გამომყოლოდა. დილის შვიდ საათზე, მზე რომ საკმაოდ ამოიწვერა და დანამული მიდამონი ათასფრად რომ ააბრკყვიალა, საუზმის შემდეგ მადლობა გადავუხადე ჩემს სტუმართმოყვარე მასპინძელს გულუხვობისათვის და ჩემი ჩიჩრონე და მე ბადიშის მთის გადასვლას შევეუდექით.

სანეტარო ბუნება. — მთის ჩივილი. — გურული ქალ-ვაჟების მოტაცება. — „ჩრდილაზე“. — მთის გზა. — „სისხლის ღელე“ (უანლი-დერე). — აჭარელი და ფირალობა. — ლორჯომის ტყე. — ხათივეები აქაურთა. — უიშლაღები. — სოფელში შესვლა.

ლამის ძილის შემდეგ ბუნება იღვიძებდა, თვალს იფშენებდა. მზის სხივებისაგან ორთქლი აუშვა დანამულმა სერებმა ზოტიყელისამ. მთის ფერდობებზე ნაჭერ-ნაჭერ მიკრული, ბამბის მსგავსი, ნისლი ლურჯ, მაგრამ მზის სხივთაგან ოქროში დაფერილ სივრცეში დნებოდა. მისგან დაფარული და ახლა თავაღებული ბალახი უბიწო ქალივით გაუბედავად შეჰლიმოდა უმანკო ღიმილით და თან თითქო „ჭიტა“-ს ეუბნებოდა ქვეყნის მნათობის სხივთა ოქროს კონასაო. და ეს დიადი გავლიძება დიადი ბუნებისა ნელა ხდება, ჩუმად, აუჩქარებლად, თანდათანობით. მარტო შორს, ხეებში ჩარჩენილ თხელის ტყიდან მოისმა სიხარულის გამომხატველი ნაწყვეტ-ნაწყვეტიანი ჭიტ-ჭიტი თითო-ოროლა ჩიტებისა, რომელთაც ამ უმანკო მთის სამეფოში შეუფარებიათ თავი.

ათი წუთის სიარულის შემდეგ ზოტი-ყელიდან მომავალ გზის მსუბუქი აღმართი თავდება და ვაკეზე ცხენი ადვილად მიდის. ჩემი ჩიხერონე ლორჯომელი⁷ გლეხი სულეიმან ბერიძე⁸, ლარიბულად ჩაცმული, ფეხით მიმიძღვის წინ და მაცნობს ადგილმდებარეობას: მარცხნივ წამოზიდულია „კვარჩხალის კალო“, თავისი მრგვალის მოყვანილობით, მართლა კალოს დამსგავსებული, მარჯვნივ აყუდებულია ქედები: „საყორნია“, „ფაფარა“, „ჯვარი-უღეთო“. ამათ შუა კიდევ ვაკეა, მწვანე ხავერდის ფერი, ჩუმი. აქაურ სიჩუმეს ოდნავ-ღა არღვევს ყვავილთა შორის მისუსტებული ხმით მოლუკლუკე ვერცხლის წყლის მსგავსი წყაროები. ადამიანის გრძნობას ცათა-ფრენა აქვს შემდგარი ამ მთათა სამეფოში, როცა ესენი გულში გი-

⁷ ლორჯომი — სოფელია ზემო-აჭარაში.

⁸ აქაურ მცხოვრებ ქართველებს, როგორც მაჰმადიანებს, სახელები ყველას ოსმალური ჰქვია. ზოგს გვარებიც გამოუცვლიათ ოსმალურ გემოვნებაზე, მაგრამ რომ ჰკითხოთ, ყველამ იცის ქართულად რა გვარი ჰქონიათ.

სუტებენ, თავის მღევურ ძუძუს გაწოვებენ, თან შუბლ-გახს-
ნილი შემოგლიძიან თავიანთი მღევური, ძლევამოსილი ღიმი-
ლით... რაც უნდა შიძინებული ჰქონდეს ადამიანს კეთილშობი-
ლური გრძნობა, აქ უეჭველად იღვიძებს. მათი ჰერეტიოთ მო-
ხიბლული და ტყვედქმნილი თვალი ადამიანისა ველარ ძღება
მათი ცქერით, ბოლოს, მიბნედიოთ იხუჭება, თითქოს იმის
ცდაშია მახსოვრობაში ისე ძალუმად აღბეჭდოს სახე მათი
სიშშვენიერისა, რომ დავიწყება არ შეეძლოს. აქაური მთა
მთელი ტრაქტატია ადამიანის მიდრეკილებათა, გრძნობათა და
მისწრაფებათა გამაფაქიზებელი, გამაკეთილშობილებელი, რა-
საც ადამიანის გრძნობა წლობით ვერ შეიძენს ბარად, იმის
შესაძენად საკმარისია ერთწამიერი ხილვა დიდებული და
ამაღლებული ბუნების სიშშვენიერისა.

ერთი შეხედვით, თითქოს უშფოთველად დგას ეს მთე-
ბი აქარისათ. თითქო ნაღველი და ხინჯი არ აქვთ-რა გულშიო.
მაგრამ არა, ნაღველი ამ მთებსაც აქვთ, ადამიანებს არა ერთ-
ხელ აუმიღვრევიათ მათთვის სისხლი, არა ერთხელ შეუკვრევი-
ნებიანთ შუბლი. არ დავიწყებენ ეს მთები გურულ ლამაზ ქა-
ლებისა და ბავშვების სასოწარკვეთილ ტირილს, რომელსაც
არაერთხელ აუხშიანებია აქაურობა. ვინ იცის, რამდენჯერ შე-
უსვამს მთას მათი მღულარე და უმანკოების ცრემლი... მთა
სისხლის, და ისიც ადამიანის სისხლის, დაღვრის წინააღმდე-
გია, გულს ურევს მისი ნახვა, მაგრამ ადამიანებმა ესეც აგე-
მეს, სისხლიც შეასვეს... ბევრჯერ გამართულა სწორედ აქ, ამ
ადგილას, სადაც მე ბუნების მშვენებითა ვტკბები, ბრძოლა
მღევართა და ქალ-ბავშვების მომტაცებელთა შორის, ბევრი
სისხლიც დაღვრილა.

გურია იმავე თავითვე განთქმული იყო ლამაზი ქალებითა,
რომელთაც ოსმალეთის წარჩინებულთა ჰარამხანებში დიდი
ფასი ჰქონდათ. მეზობელ აქარულ თურქებს გურიიდან ქალე-
ბისა და ბავშვების მოტაცება ხელობათა ჰქონდათ გადაქცეუ-
ლი. მოიტაცებდნენ თავიანთ მსხვერპლსა გურიაში, ამ გზით
შემოჰყავდათ აქარაში, აქარიდან ბათუმში მიჰყავდათ, სადაც
ბაზარზე, სხვა საქონელთან ერთად, კრავებივით გურიის სოფ-
ლების „ცოცხალი საქონელიც“ იყიდებოდა. მყიდველები იყ-
ვნენ სტამბოლისა და ტრაპიზონის ფაშების აგენტები. და ყო-
ველივე ეს უშიშრად ხდებოდა, კანონი არა სდევნიდა ასეთი

საქონლის გამყიდველ-მყიდველებს. ოცი წელიწადი არც კი იქნება, მას შემდეგ რაც ასეთი სამარცხინო ვაჭრობა არსებობდა...

ბავშვებს სხვა აზრითაც იტაცებდნენ გურიიდან. მომტაცებელს იმედი ჰქონდა, პატრონი გამოიყვება და მოტაცებულის შვილის დახსნას მოინდომებსო. ამ დახსნის დროს მომტაცებლის ჯიბეში ჩადიოდა გამოსახსნელი ფული. ამ შემთხვევაში, უფრო შეძლებულ დედ-მამის შვილებს იტაცებდნენ, იმ იმედით, რომ ფულს მეტს ავიღებთ, როცა თავიანთ შვილებს დაიხსნიანო. ჩემმა თანამგზავრმა, სხვათა შორის, ერთი მაგალითი მიაშო ასეთი აზრით მოტაცებისა, რომელიც ამტკიცებს, რომ მოტაცებული ბავშვის მამისაგან აღებული ფულით მომტაცებლის გარდა, აჭარელი მოხელეებიც ითბობდნენ ხელუბნა. ამ 20 თუ 25 წლის წინათ, სოფ. ქვანის მცხოვრებმა ვინმე ქათამაძემ გურიიდან ორი ვაჟი მოიტაცა ათი წლისა. რა თქმა უნდა, მამა გამოედევნა, და აჭარაში ძებნა დაიწყო დაკარგული შვილებისა. სოფლებში გაისმა, ქართველი ბაღვები (ბავშვები) მოუტაცნიათო. მშობლები სოფ. ხულოში მოვიდნენ მუდირის (ბოქაული) მოადგილესთან, ინჯაყად ბერიძესთან, და შესჩიულეს, ასე და ასე დაგვემართათო. მუდირის მოადგილემ შეიტყო მომტაცებლის გვარი და დაიბარა. მერე დაიბარა ჩაუში (ჩაფრების უფროსი) დავითაძე თავისი ხაფთიებით (ჩაფრებით). მომტაცებელ ქათამაძეს ბავშვები გამოაყვანინა და თვალის ასახვევად ჩხუბი გაუმართა. მამა ყოველივე ამას უყურებდა. ქათამაძე ვითომ დამარცხდა და გაიქცა, ბავშვები კი იქ დასტოვა. მამას შვილები ჩააბარეს და ფული მაინც დაატოვებინეს „გასამრჯელო“, რომელიც მუდირის მოადგილემ და მომტაცებელმა ქათამაძემ გაიყვეს.

ასეთი ტაციობა ახლა მხოლოდ ამბად არის დარჩენილი, ზიზლით მოსაგონარ ამბად. რაც აჭარა ხელახლა შემოგვიერთდა და ისე მოწყვეტილი აღარ არის ჩვენგან, როგორც 1878 წლამდე იყო, ეს ტაციობაც შეწყდა.

ნახევარი საათის სიარულის შემდეგ ერთ ტრიალ მინდორზე გავედით. სახელად „ჩრდილა“ ჰქვია ამ ვაკეს, ალბათ იმიტომ, რომ იქით-აქეთ მთის სერები აკრავს და უმეტეს ხანს დაჩრდილულია. შუა ალაგას დგას ქვების ყორე, საზღვრის მაჩვენებელი. ესა ყოფილა 1878 წ-მდე საზღვარი ოსმალეთის

სახელმწიფოსი. აქა მდგარან რუსეთისა და ოსმალეთის მხრივ დაყენებული დარაჯები ორივე სახელმწიფოს საზღვრების დასაცავად. თვალწინ გადაგვეშალა საუცხოვო სურათი. ჯერ გამოჩნდა ქედები: „ბადიში“, „გორა“, „საქუდაფერდი“. იმათ იქით ცოტა მკრთალ ლაყვარდ სიერცეში გამოიხატა რელიეფი აქარისა, გარდი-გარდმო დასერილი მთებით, რომელთაც თხემნი შიშველნი ჰქონდათ და კალთანი მუქად დაფარული ტყითა. იმათ იქით ცათამდე აყუდებული იყო მთები შავშეთისა, არსიანის მთების გაგრძელება, მერე შორს, ცის დასავალს, გამოჩნდა ბუნდად კარჩხალის მთა: თხემი თეთრად გადალესოდა თოვლითა, კალთები კი სანახევროდ ნისლში ჰქონდა გახვეული. ნისლიდან აქა-იქ გამოჩნდა შავი ლაქები, რაიცა მთელ ტანს ბუმბერაზისას აკრელებულ სახეს აძლევდა. თითქო მიიჯაჟვა ამ სურათმაო, კაცი მის წინ ხმაამოუღებლად დგას, მუნჯივით, გარინდული, მთლად ცქერად და აღტაცებად ქცეული; სული უგუბდება კაცს მეტის მეტ სიამისაგან, მცნებას ველარა ჰპოულობს თავისი გრძნობის გამოსახატავად სრულად, სავსებით, უმეტნაკლებოდ. სიტყვა ადამიანისა, კალამი მარტოოდენ მკრთალ სურათს თუ-ღა გამოჰხატავს ამ მშვენიერ ადგილისას...

„ბადიშიდან“ მოყოლებული საცალფეხო გზა ქანდება, ცხენს უნაგირი კისერზე მოექცევა, თუ კაცი ქვევით არ ჩამოხტა; თვით სალთა ცხენსაც ძალიან უჭირდება ამ დაღმართში ჩასვლა. გზა კლდიანია. თუ სოველიცაა, წამ და უწუმ უცურდება ფეხები პირუტყვისა. სულ იმის ცდაშია, ფეხის მოსაკიდებელი ალაგი იპოვოს. მიდამო ჯერ ტიტველია, შორს, ძალიან შორს მოსჩანს ჯერ თითო-ოროლა ხეები, წინასიტყვაობისათვის, თვალის შესამჩნევად, იმას იქით-ღა იწყება შავი ტყე, რომელიც მთის კალთებსა ჰფარავს. ყოველ ნაბიჯზე ხეგებია, საიდანაც მთის წყლები ჯერ მოშხუვის, მერე სხვას უერთდება, ძალას იკრებს, ხმას იმაღლებს და, კლდეებსა და ლოდებთან შეტაკების შემდეგ, ყვირილით ექანებიან ქვევით. შორიდანაა კარგი საყურებელი ეს მთის წყლები! ხედავთ ადულებულ რძის ზოლს, რომელიც ათასნაირად დაკლაკნილი, მიხვეულ-მოხვეული დასდევს მთის ზურგში მრავალი ხნის ბრძოლის შემდეგ ამოჭრილ კალაპოტსა, ხან 10—15 მხარის სიმაღლიდან თავდაყირა ეშვება დაქანებულ კლდეზედ, მის

ჰერშივე დაფანტულ წინწყლებს მზის სხივები ატანს შუაში და ცისარტყელას ამსგავსებს. ერთ ხანს დაფანტული წყალი მერე ისევ თავს იყრის, სულს ითქვამს, დაკარგულ ღონეს მოიოკრებს და განაგრძობს ისევ თავის თავქეიფა მოგზაურობას ნაირნაირი დუღუნით. აქ სახლის სიმსხო ლოდს ეძგერება და ალევს თავის ძალასა, იქ ათასი წლობით ნაგებ კლდესა ღრღნის და ძირს უთხრის. საერთოდ კი სიცოცხლე შეაქვს ამ სიჩუმის სამეფოში, სადაც ზევიდან მარტო ფრინველთა მეფე, არწივი, თუ აპობს მძლავრი ფრთებით ცის სივრცესა და ჩამოსძახებს თავმომწონედ ათასში ერთხელ.

გზა ისევ იკლიბაკლოდ მიდის. ცხენს წინა ფეხები წაშვერილი აქვს, უკან კი თითქმის დაწყობილი აქვს ძირს, თითქო ზისო, და ასე მისცურავს. ეტყობა, მეტად დაოსტატებული არიან აქაური ცხენები ასეთ გზებზე სიარულში. აქ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ „ჩრდილას“ გზა ერთ საუკეთესო გზად ითვლება აქარაში. ამ გზით ზაფხულში შეუწყვეტელი მისვლა-მოსვლა აქვთ აპარლებს გურიაში. აქედან, განსაკუთრებით, სიმინდის სასყიდლად გადიან, იმიტომ რომ აპარელს ჭირნახული იშვიათად გაჰყვება მარტამდე ან აპრილამდე. ზოგს იანვარშიაც შემოეღევა სიმინდი. მერე სულ ნაყიდითა ცხოვრობენ აქაურები. ცხენებიც კარგი იციან, ღონიერი და მსუქანი, ყველა ულაყებია, ცხენს აქ არა ჰკოდავენ, ულაყივით ღონიერი არ იქნებაო. ფაფარი ყველას მოკლედ აქვთ შეკრეჭილი. აღმართში აქაური ცხენი კურდღელივით მიდის. თითოეულ ცხენს ამ აღმართზე 10-სა და მეტ ქილა სიმინდის ატანა შეუძლია. როცა გურიაში მიდიან, აპარიდან თივა თან მიაქვთ. ზამთარ-ზაფხულ მშრალ საკვებს აძლევენ. ნედლ ბალახზე იშვიათად მიუშვებენ. ზაფხულობით აქაურების ნახირში მარტო ჰყავსა, რომელთაც არა ხედნიან და მოსაშენებლადა ჰყავთ, თუ ნახავს კაცი. მართალია, ცხენებს დიდი ჯაფა ადგას აქ, მაგრამ, სამაგიეროდ, საუცხოვოდ უვლიან. თვითონ იკლებს პატრონი და ცხენს კი საკვებს არ მოაკლებს. როგორც სამეგრელოში ან აფხაზეთ-სამურზაყანოში, აქაც გაძვალტყავებულ ცხენს კაცი ვერ ნახავს. დიდ სირცხვილად მიაჩნიათ, როცა ვისმე მკლუ ცხენი ჰყავს. იტყვიან, რა კაცია, პირუტყვის არ უვლისო! ადვილი ასახსნელიცაა ეს წმინდა მშობლიური ზრუნვა აპარელისა ცხენისათვის. ამ კლდიან ადგილებში, სადაც ურემი არ

მოუდგება, უცხენოდ ერთ გირვანქა ტვირთს ვერ გაიტანს ერთ ადგილიდან მეორე ადგილზე. ამასთან ბუნებასთან მებრძოლი კაცი მოდი და ნუ მოუვლის შვილივით თავის მარჩენალ ცხენსა!..

საათის ათზე შივატანეთ „სისხლის ღელესთან“, რომელსაც თურქულ სახელსაც ეძახიან ამავე მნიშვნელობისას („ყანლი-დერე“). ხევი ამ ადგილას საშინლად ვიწროვდება, თითქმის იკვრის. თუ შიგ შევიდა ქვეითი კაცი, სხვაგნით ვერც მარჯვნივ გავა, ვერც მარცხნივ. უნდა პირდაპირ გავიდეს ან უკან დაიხიოს, მაგრამ ცხენისათვის ესეც ძნელია. ვიწრო შუკასა ჰგავს. შუაში ჩაუდის წყალი, ადლისა თუ აღლნახევრის სიგანე. ჩანს, ადიდების დროს მეტას-მეტი ღონიერია. ეს იმაზე ეტყობა, რომ სახლის სიმსხო ლოდები, თითქო კენჭები იყო-ვო, მოუგორებია და აქ დაუყრია. გარშემო დაბალი და თხელი ტყეა წიფლისა, რცხილისა და ჯაგებისა.

„სისხლის ღელე“ ამ ადგილს იმიტომ დარქმევია, რომ ადამიანის სისხლი ხშირად დაღვრილა აქ და შერთვია დედამიწას; ცივ ტყვიას, ან, როგორც ჩემმა სულეიმანმა თურქულად უწოდა „ყურშუმს“ მეორეჯერ დაყვირებაც არ დაუცლია გაუფრთხილებელ მგზავრისათვის. „ფირალები“ (გავარდნილი ავაზაკები) ამ ადგილს თავის ბუნაგადა სთვლიან, საიმედო საფარად, სადაც გამვლელის გაძარცვა და მოკვლაც საძნელო სრულეობით არ არის მათთვის. როცა აქ რასმე ჩაიდენდნენ ფირალები, სანამ სოფელში (პირველი სოფელი აქედან ღორჯომია, 10—15 კილომეტრის მანძილზედაა) ამათის მოქმედების ამბავი ჩავიდოდეს, ესენი ცხრა-მთას გადალაზავენ. ამიტომ, მგზავრნი სულ იმის ცდაში ყოფილან (და დღესაც არიან) ეს ადგილი სინათლით გაეგლოთ.

ამ სამი წლის წინათ ეს ღელე შემდეგი სისხლის ღვრის მოწამე ყოფილა. ზოტიყელიდან მოდენილან ორი ჩაფარი და ორი სოფელი. ამ უკანასკნელთ მატყლით დატვირთული ცხენები მოჰყავდათ თურმე, რომ დაუმხარდამხარდნენ საშიშ ადგილს, ოთხმა ჩასაფრებულმა ფირალმა შესძახა. — სილაღი (იარაღი) დასტოვეთო! — არ დაეტოვებთო, — თამამად უპასუხნიათ მგზავრებს. ფირალს ბევრი ლაპარაკი არ უყვარს, მაშინვე საქმეზე უნდა გადავიდეს, იმისთვის დრო ძვირია. იმ წამსვე თოფები გავარდა. ორისავე მხრიდან 40 მეტი თოფი

დაუცლიათ. ჩაფრები ქვებს ამოჭარებიან და ისე ესროდნენ თურმე. ბრძოლა დიდხანს არ გაგრძელებულა. გამარჯვებულები ჩაფრები დარჩნენ. მოწინააღმდეგეთ მოუკლეს ერთი ფირალი, ერთსაც ბარძაყში მოხვედრია ტყვია და მძიმედ დაჭრილა. ორს კი თავისთავისათვის უშველნია, დაჭრილი და მოკლული კი ჩაფრებისათვის ჩაუტოვებიათ, თქვენ უჭირისუფლეთო. დაჭრილი ავადმყოფი ბათუმში დაუწვევიათ საავადმყოფოში, სადაც ექიმებს დაკოდილი ფეხი სულ მოუჭრიათ. როცა მორჩა, სასამართლომ 12 წლით ციმბირში გაგზავნა. ოთხივე ფირალი ქვედა-აჭარლები ყოფილან.

სანამ აჭარაში გადმოვიდოდი, ვინ იცის, რას არ მეუბნებოდნენ: მთელი აჭარა ფირალებით სავსეა, კაცს ვაველა არ შეუძლია მათშიო, უეჭველად უნდა გაძარცონ, ან მოკლანო. მაგრამ, როგორც მერე დავრწმუნდი, ეს ხმები მეტად გაზვიადებული ყოფილა. მოხდება ხოლმე, რომ ორ-სამ წელიწადში ერთხელ ვინმე ფირალად გავარდეს, მაგრამ ეს არის და ესა. ზოგიერთ გაზეთს რომ უყუროთ, რწყილს აქლემი უნდა ამოზინონ. ერთი კაცი მთელ ჯარად ეჩვენებათ და მთელ ქვეყანას ბუკითა და ნალარით აუწყებენ. სხვაგან ათასჯერ უარესი ამბები ხდება, მაგრამ ის არაფერია. სწორედ ამაზეა ნათქვამი: სხვის თვალში ბეწვსა ხედავენ და თავის თვალში ძელსაც არაო. საწყალი აჭარლები! რაკი ერთი სახელი გაუტყდათ და ყბად აიღეს, მერე არაფერი ეშველათ. ფირალობა რა არის, ისე გაკადნიერდნენ აჭარლების ცუდად-მახსენებელნი, რომ საჯაროდ ამტკიცებენ, აჭარელი გაუტანელიაო. ამის მთქმელს, დარწმუნებული ვარ, აჭარელი თვალითაც არ უნახავს. უნდა ახლო გაიცნოს კაცმა აჭარელი, რომ მართლა დააფასოს მისი რაინდული ხასიათი. თუ კარგი გული უჩვენეთ, თქვენთვის თავის დადებას ნეტარებად ჩასთვლის ეს მთის შვილი. მაგრამ თუ, ერთი ბეწოც არის, მუხანათობა შეგატყოთ, დაუნდობელია. შეურაცხყოფა, მისი აზრით, მარტო სისხლით მოიბანება. შურისძიება არის აქა, მართალია, და ამას უკიჟინებენ, ბარბაროსობააო. მაგრამ იგივე შურისძიებაა სხვაგანაც. განსხვავება ისაა, რომ ფორმა სხვაა ამ შურისძიებისა.

ჩემს დროს, განსაკუთრებით, იდეალური მშვიდობიანობა იყო აჭარაში. მთელი აჭარაც ისე შემოვიარე, რომ სიყვარულისა და თავაზიანობის მეტი არაფერი შემიმჩნევია აქაურ

ხალხში. „სისხლის დღე“ მე და ჩემმა სულეიმანმა უვნებლად გამოვიარეთ, იარაღის ხმარება არ დაგვჭირვებია. რომ დაგვჭირვებოდა კიდეცა, იმედი მაქვს, წინა წლის ჩაფრებივით გულზევიად არ დაეუხვდებოდით გაჭირვებულს ხალხს, რომელიც ლუკმა-პურისათვის თავის-თავს ბეწვზე ჰკიდებს. რა თქმა უნდა, უქულობაში ჩამოერთმევა, თოფის სროლაში გავარჯიშებულ აქარელ ფირალს გაეჯიბროს ჩემისთანა მშვიდობის მოყვარე მგზავრი, რომელსაც თოფი კი არა, უბრალო ჯაყვაც კი არა აქვს ჯიბეში...

რამდენიმე ხანს გზა კიდევ ხევ-ხევ მიდის. წყლების უხუილი ისევ ყურში გვიდგას. პირქუში, ათასგვარ ფიქრით სავსე სახე მთისა თითქოს გასრესას უქადის მის კალთებზე მავალ მგზავრსაო. კაცს აქ ჭიანჭველა ჰგონია თავი, ყოველად უმწეო, ეს-ეს არის, მთა გამაქრობსო, კადნიერებას არ მამატიებსო.

საქულაფერდის მთიდან ნაძვის ტყე იწყება ღორჯომლებისა. ტყე აქა-იქ გაკაფულია და სათიბებად არის გაშვებული. ზოგან სათივე დაკიდულ კლდეზედაა. ასეთ მიუდგომელ ალაგას ასვლას აღარ უშინდება აქარელი, ოღონდ ერთი ტოტი თივა მეტი შეინახოს ზამთრისათვის. ასეთ ციცაბო ადგილას ასვლას მართო გაჭირვებული აქარელი თუ იკისრებს. მერე რა ადვილად უტყურდება ადამიანს ფეხი! ყოველ წამს მოელის მოსხლეტას და სადმე ხრამში ჩავგორებას... რას იზამთ, გაჭირვება. ერთი შეხედვითვე ატყობთ, რომ გაჭირვება განუყრელი თანამგზავრია აქაური მკვიდრისა. როცა თივას გააშრობენ, რომელიმე ხეს ტოტებს შეასხებენ და ზედ წამოაგებენ თივის ზვინს. აქ ტოვებენ ზამთრის ბირამდე. როცა თოვლს დასდებს, მარხილით სოფელში ჩამოაქვთ თივა. ზაფხულში ჩამოტანა, უგზოობისა გამო, ყოველად შეუძლებელია. სოფლიდან ეს სათიბები ორი-სამი საათის სავალზეა. მაშ რა ქნან! ასე რომ არ გაიჭირვონ საქმე, ზამთარში საქონელი შიმშილით გაუწყდებათ.

ბოლოსა და ბოლოს საქმე ისე გასჭირვებიათ აქაურებს, რომ ტყესა სჩეხავენ და სათიბებად უშვებენ. სათიბებში ხშირად შეხედებით ახლად მოკრილი ხეების კუნძებს. მართალია, რის ვაი-ვაგლახით, სათიბებს აფართოებენ, მაგრამ, სამაგიეროდ, ტყესა სპობენ. თუ ასე მიჰყვანენ, მალე ტყეს სულ გააჩანაგებენ. და ახლა თუ სათიბები აკლიათ, მაშინ უშეშოდ დარ-

ჩებიან. ისიც უნდა ვთქვათ, რომ მარჯვე და ადვილად მისაველ
ალაგას ტყე არც ახლა დგას. თუ დარჩენილია ტყე, ისევე ხე-
ვებში, ან მთის წვერებზე, სადაც ზაფხულში კაცი ვერ მიუღ-
ვება. მთელი შეშა ან ხის საშენი მასალა ზამთრობით უნდა
ჩამოზიდონ სოფელში მარხილებით. ჩემმა სულეიმანმა შემომ-
ჩივლა, სანამ ხვანთქარის ხელში ვიყავით, ტყეს, როგორც გვინ-
დოდა, ისე ვჭრიდითო. ახლა „ნესლიკი“ (ვითომ „ლესნიჩი“ —
მეტყევე) მოვიდა და გვითხრა, ეს ტყე „საყირალო“ (სახელ-
მწიფო) არისო და ჩვენდა დაუკითხავად არაფერი უნდა მოს-
ჭრათო. სოფლიერი (სოფლელი) ადგა და მოახსენა: ეს ტყე
ხვანთქარს ჩვენი მამა-პაპისათვის უბოძებია და ახლა თქვენ
უფასოდ არ გვანებებთო? თუ არ მოგვეცით, ჩვენ ავდგებით
და სათათრეთში (ოსმალეთში) წავალთო. „ნესლიკმა“ ვერა-
ფერი გვიყო და წავიდაო.

იქ, სადაც ტყე თავდება, იწყება ყიშლალები, ანუ საშემოდ-
გომო ბინები მთიდან ენკენისთვეში ჩამოსულ საქონლისათვის.
ოცამდე ჯარგვალია დადგმული ორსართულიანი. ზედა სარ-
თული ძალზე დაბალია, კაცი ძლივს გაიმართება. განყოფილე-
ბა არა აქვს. აქა დგას საქონლის პატრონის ოჯახი, ხოლო ქვე-
და სართულში საქონელი დგას. ამ ყიშლალებში რჩებიან თვე
ან თვენახევარი. თუ ადრეული ზამთარი არ არის, მეტ ხანსაც
რჩებიან.

აქედანვე გზა, შედარებით, უკეთესი ხდება. შორს გამოჩნ-
და პირველი სოფელი ზედა-აქარისა ლორჯომი. ხის სახლები
აქა-იქ არის შეფენილი სერებზე. სოფლამდე ორი საათის სა-
ვალი გზა კიდევ დაგვრჩა. ყოველ ფეხის გადადგმაზე ანკარა
წყარობია, ძალზე ცივი, ყოველ წყაროს ღარი აქვს გაკეთე-
ბული და იქვე უმჯველად დევს წყლის დასალევი ხის ჭურჭე-
ლი, ნიჩბის სახისა. გზა ათასფერ სურნელოვან ყვავილებით
არის შემკული და გალამაზებული, დალღას აქ, განსაკუთრე-
ბით, თუ დაღმართიცაა, არა გრძნობთ, სიმშვენიერე ბუნებისა
ყოველივეს გავიწყებთ. აქარა და მისი მთების თხემნი მკა-
ფიოდა ჩანან. მხოლოდ ალაგ-ალაგ ნისლი მსუბუქად დაჰკიდ-
ვია და ლაყვარდი ცის სივრცეს ოდნავ მუქადა ჰღებავს. საცაა
სოფ. ლორჯომსაც მივატანთ. მოუთმენლობა მეტყობა, უცნობი
სოფლის და მისთა მკვიდრთა ნახვა მესწრაფება. გზაში
გვხვდებიან გუდა-აკიდული მთიბავი გლეხები, რომელნიც

მთისკენ მიეშურებიან. თანდათან ვაკლება, რა თქმა უნდა, იმასთან შედარებით, საიდანაც ამ ხუთის საათის წინათ დავემ-
ვით. 3.000 მეტრის სიმაღლე ადგილიდან 2.000 მეტრის სიმაღ-
ლეზე ჩამოველით. ჰაერი ათბა. თუ მთაზე 13—14 გრადუსი
იყო სითბო, აქ თერმომეტრი 18—20 გრადუსს გვიჩვენებს.
და, ბოლოს, ხუთი საათის სიარულის შემდეგ, აჰა, სოფელი
ლორჯომიკ, სადაც სახლები, ზემო-იმერეთის მსგავსად, აქა-იქ,
გორებზეა არწივის ბუდესავით მიკრული.

IV

აქაური სოფელი. — ჭამე. — სახლი აქარელისა. — აქაური ბუნება
და ზამთარი. — ქრისტიანობის ნაშთი და გრაფ უვაროვის მუდლის
საარქეოლოგიო მოგზაურობა აქარაში. — არქეოლოგიური ნივთების
გაზიფდა. — ჩენი დაუდევრობა. — აქაური ქალი. — გორგამის ქა-
ლი იეთერა და მისი თავგადასავალი. — ხულომდე.

მარიამობისთვის ორი იყო, ჩვენ რომ ლორჯომში შევედით.
თიბვის დრო იყო და მამათა სქესისანი, 15 წლიდან მოყოლე-
ბული, სულ მთებისაკენ იყვნენ გაკრეფილნი. სოფლებში ქა-
ლებს-ლა ვხედავდით. თუ აივანზე გადმომდგართ ვნახავდით,
მაშინვე ჩადრს აიფარებდნენ, „გურჯი“ მოდისო, ეტყობნენ
ერთმანეთს, ოთახში შევარდებოდნენ და სარკმელიდან გვა-
თვალთვრებდნენ, სანამ თვალთავან არ მივეფარებოდით. ჩემი
ნახვა კი ძლიერ აინტერესებდათ. ან რა გასაკვირველია! წელი-
წადი, თორმეტი თვე-სახლში სხედან, თავის სოფლის იქით
არსად გასულან, აქაური მცხოვრებთა გარდა არაეინ უნახავთ.

ნიადაგი აქაური მეტად უსწორ-მასწოროა, ალბათ, ამიტომ
ვერ მოუხერხებიათ სოფლელებს სახლების ერთად დადგმა.
საცა-კი ნიადაგის სისწორე ნებას აძლევს, ერთმანეთის მახ-
ლობლად დგას ორი-სამი სახლი მეზობლებისა. ამ მთა-გორი-
ანობის წყალობით მთელი სოფელი, სადაც ას კომლამდე ითვ-
ლება, 50 დღიურ მიწაზე იქნება გადაფენილი. თუმცა-კი, მე-
რე, ხულოს ქვემოთ, ერთი სოფელი ვნახე, სადაც გლეხები
ქართლელებივით ერთად არიან შექუჟკვილნი. ლორჯომი მე-
ტის-მეტად მიუდგომელ ადგილასაა. ყოველ მოსახლეს თავის
საკუთარი ეზო აქვს, სადაც ხეხილი უდგას და სიმინდი უთე-
სია. როცა აქაურ ჯუჯა სიმინდს უყურებთ, გიკვირთ და თანაც

კითხულობთ, ნეტა ვისთვის ან რისთვის დათესა ამის პატრონ-
მა ეს სიმინდო? ტანი აქაურ სიმინდს ერთი ალაბი არც კი
აქვს, ტარო — თითო გოჭი, ან სულ არა აქვს. ეტყობა, ნიადა-
გი მეტად გამოფიტულია. ვკითხე სულეიმანს, ასეთი სიმინ-
დისათვის თავს რად იწუხებთ-მეთქი? — რა ვქნათ, ბატონო,
ესეც რომ არ დავთესოთ, ჩალა არ გვექნება და ჩვენებურ
გრძელ ზამთარში საქონელს რაღა ვაქამოთო!...

გზად გავიარეთ აქაურების ჯამეში. შენობა ხისაა. გარშემო
ოთხიოდ დუქანია, ხისავე, მეტად დაბლები და პატარები. ჯამე
დაკეტილი იყო. დაუძახეს მოსამსახურეს და კარები გააღები-
ნეს. ერთი მოხუცი გლეხიც მოვიდა. ყველამ ფეხზე გაიხადეს
და ისე შევიდნენ ჯამეში. მეც იმათ მივბაძე. ძალიან მოეწო-
ნათ, რომ ასე პატივისცემით მოვეპყარ მათს სალოცავსა. ჯამე
შიგნიდან დამშვენებული იყო საუცხოო ჩუქურთმებით. მითხ-
რეს, ეს ჯამე აქაური უსტას (ხელოსნის) ნაკეთებიაო. გვარად
აღამაძე ყოფილა. ახლა მკვდარია. უფრო კი ქანელები მოდიან
აქ ჯამების საკეთებლად. ქანელი მოხარატენი ცნობილნი
არიან.

გავიარეთ რამდენიმე შუკა. წყაროები ყოველ ნაბიჯზეა,
მთის წყალიც უხვად მოჩუხჩუხებს და მარდად აბრუნებს ერთ-
თვალა წისკვილებს, რომლებიც აქ ხშირადაა. მთელმა ნახე-
ვარმა საათმა გაიარა, სანამ ჩემ სულეიმანას სახლს მივატან-
დით. ჭიშკარს მივადექით თუ არა, სულეიმანმა დიდი ბოდიში
მოიხადა და მთხოვა: „აწი კია ბატონო, სადილობა. ფუხარა
(ღარიბი) სოფლიერი (სოფლელი) გახლავარ, თქვენი საკადრი-
სი პატივისცემა არ შემიძლია, მარა თქვენ იცით, თუ არ და-
მემღურვით“. მე ბევრი არ ვაპატიეებინე თავი და ისიც შე-
მიძღვა სახლში.

სულეიმანას სახლი, როგორც ყველა სხვა აქაურისა, ხისაა,
ორ-სართულიანი. ჯერ შევიდით ძირის სართულში, რაღაც
წინაოთახის მსგავს განყოფილებაში, რომლის იქით ახორი
(ბოსელი) იწყება, საქონლის დასაბმელი. აქედან ზევით
ასდევს კიბე. ჯერ აღიხართ ვიწრო სოხასში (ტალანი). ამ სო-
ხასის იქით-აქეთ სამი თუ ოთხი ოთახია, სულ პატარები და
ერთი-მეორის სახისა. ამათგანი ერთი საჯალაბოა (იგივე სამ-
ზარეულო და სასარეცხო). აქ დედათა სქესისანი და წვრილ-
ფეხობა ფუსფუსებენ. საჯალაბოს განი ორი მხარი აქვს, ამდე-

ნივე სიმაღლე და სიგრძე. ერთს კუთხეში ბუხარია, რომელშიც რკინის ზედადგარზე სპილენძის ქვაბებით საქმელი მზადდება. არის მეორე ოთახი, ამავე სიდიდისა, სადაც არის მზარეს განიერი ტახტებია შეკრული, შუაში მიწურია (ფიცრის იატაკს მიწა აყრია), ბუხარი აქაც აქვს კედელზე დატანებული. კაცის სიმაღლეზე პატარა სარკმელი აქვს გამოჭრილი. მინების მაგივრად ფიცრის დარაბა აქვს ჩარჩოში ჩამჯდარი, მისაწვევ-მოსაწვევი. კედელში გამოჭრილია „მუსანდარა“ (თახჩა), სადაც საბან-გობანი ინახება. აქვე დგას სკივრი ხისა შინაურ რაგინ-დარამეების შესანახად. ეს არის საწოლი ოთახი მათი. მესამე ოთახი — სასტუმროა, ან აქაურულად „მუსაფირლიქი“. აქ სტუმრები იყრიან თავს ქორწილის ან სხვა დროს. იქით-აქეთ განიერი ტახტებია, ზედა ჰფენია ქეჩა, ან და ტიტველია. ტახტსა და ტახტს შუა ადგილი მიწურია და ძალიან ცოტა, სულ აღონახევრის სიგანე. სტუმარი ოთახში შემოდის თუ არა, ტახტზე ადის და ზედ იკალათებს, მუხლ-მოკეცით. „სალამ-ალეიქუმის“ თქმის შემდეგ პირში ჩიბუხს გაიჩრია და ლაპარაკს მოჰყვებიან. მეოთხე — ნახევარი ოთახია. კოშკი ჰქვია, საზაფხულო ოთახს წარმოადგენს, აივნის მსგავსს. აქა ჰყრია გოდრები, შინაური იარაღი და სხვა რაგინდარა. ზაფხულში ჯალაბი მომეტებულ დროს აქ ატარებს: ართავს, ქსოვს, მატყლსა სთელავს, ლობიოს არჩევს და სხვ. ოთახები ყველა ბნელია, ჰაერი მძიმე დგას შიგა და დიდი მტვერიც იცის. ფეინის სუნი, რომელიც ქვევიდან ამოდის და ოთახებში თავისუფლად ვრცელდება, ყველგანა სდევს კაცსა. აქაურს ყნოსვა შეჩვეული აქვს ამ სუნისათვის და არ ეჩოთირება. ამ კოშკთან ფეხის-ალაგაცაა გამართული. ზემო სართულშივეა ხულა (ბედელი), სადაც ხარობებია (განყოფილებები): ზოგან ხორბალი ჰყრია, ზოგან სიმინდი, ზოგან კიდევ ლობიო.

ახორში საქონელი უბიათ: ცხენი, ხარი, ძროხა, კამეჩი. ბაგა ფიცრული აქვს და პატივი გარედ ერთის გამოჭრილიდან იყრება და იქვე კედლის გვერდით გროვდება. ასე რომ ფეინის სუნი სულ მუდამ დგას აქ. ახორს გვერდით მოდგმული აქვს ფარდული შეშისათვის. ასე რომ ზამთრობით აქაურ კაცს სახლს გარედ გასვლა არც კი სჭირია, ყველაფერი შინა აქვს. მარტო წისქვილში თუ წავა.

ლორჯომი ზემო აჭარაში ერთ-ერთი უდიდესი სოფელია.

ტყე უხვად აქვთ და ახლო: ტყის სიაფის გამო ყველას მშვენიერი სახლები აქვთ გადაჭიმული. ეგ არის, უგზობისა გამო ხე-ტყის მასალა ვერსად გაუტანიათ. მართალია, აქაურ მოწამთაგორიანია, სახნავ-სათესად ძნელია, ნიადაგი მოლალული და გამოფიტულია, სიმინდი თებერვლამდე ან მარტამდე თუ გაჰყვებათ, მაგრამ ამით გულს არ იტეხენ. ახლოსა აქვთ მშვენიერი საზაფხულო საძოვრები და საქონლის მოშენებას მისდევენ⁹. აქეთებენ ერბოს, ყველს, რომელსაც გურიაში, ან კიდევ ბათუმში ასაღებენ; ქალები მშვენიერ შალებსა ქსოვენ მატყლისაგან. ღორჯომში მოქსოვილ შალებით იმოსება ზემოაჭარის მკვიდრთა უმეტესობა. ერბოს გარდა თვით საქონელსაც ჰყიდიან საკლავად. ამ სოფელში ირიცხება: 60 კამეჩი, 356 ხარი, 1,050 ძროხა და 1,000 სულამდე ცხვარი¹⁰. კამეჩები სულ მეწველები ჰყავთ. სამუშაოდ აღარ იყენებენ, რადგან აქაურ მთა-გორიან ადგილებზე და უგზობაში, სადაც მსუბუქი საქონელია საჭირო, ეს ტანმძიმე პირუტყვი სრულიად უხმარია. აქ ადრე, ქრისტიანობის დროს, ღორებიც ბევრი ჰყოლიათ, და, როგორც მითხრეს, თვით სახელი „ღორჯომი“ ამ სოფელს „ღორის ჯოგისაგან“ დაერქვაო. გარდა საქონლის მოშენებისა, აქაური შემოსავლის წყაროდ ითვლება მეფუტკრეობა და მებალეობა. აქაური მსხალი განთქმულია. ხილი ყოველს მეოჯახეს უდგას ეზოში. საკვირველია, ამ მსხლის სამეფოში, რამდენი არ ვათვალისწინებ, ერთი ძირი ვაშლიც ვერ ვნახე. აქაურებში ზოგს ორას-სამას თუმნის შეძლება აქვს.

ერთი ფრიად მოსაწონი და მისაბაძი მწვისება უნდა აღვნიშნოთ აქაურებისა. ძალიან უყვართ გაჭირვებული მეზობლის გაკითხვა. რაც უნდა უჭირდეს აქაურ გლეხს, სხვა ერის კაცით, შარავნაზე არ გადმოდგება და გამველ და გამომველს მოწყალებისათვის ხელს არ გაუშვევს. აქაურებისათვის დიდ სირცხვილად ითვლება, რომ ვინმემ თქვას, ღორჯომელი ფუხარა (ღარიბი) მათხოვრობდაო. რა ღორჯომი, მთელი აჭარა მოვიარე და ერთი მათხოვარი არ მინახავს. მარტო ერთხელ შემხვდა ერთი მეტის-მეტი ლატაკი გლეხი, ტანის სიშიშვლე ნახევრადაც არა ჰქონდა დაფარული. გავიცანი. ცოლშვილიანი

⁹ ზემოთ აღწერილ ზოტიულის ეილაში სულ ღორჯომელები არიან.

¹⁰ სტატისტიკური ცნობები აღებული გვაქვს 1894 წლის ანგარიშიდან.

გამოდგა. მივეცი, რაც რამ შემეძლო. მადლობა გადამიხადა, მაგრამ ამ მადლობის თქმაშიც მისი ღირსება იხატებოდა. სახე ერის მათხოვარივით თავმოყვარეობა არ დაიმცირა და თავი არ შეაზიზლა გამკითხველს. ვსთქვათ, სოფელში ვინმე კუტია. ან სხვა რიგად ფიზიკურად დამახინჯებული. სხვა უმაგათო გარედ გამოავლებს, ითხოვე და შენ ირჩინე შენი თავიო. აქ კი სახლში ინახავენ. ჭირს გაძლება უნდაო, ასე ამბობენ. ან კიდევ, ვთქვათ, გაღარიბდა ოჯახი, რაიმე ზარალი მოუვიდა, ან საზოგადო შიმშილობაა, ყველა გლეხი თავის წმინდა მოვალეობადა სთვლის, თუ კი რამე აბადია, მეზობელს რამე უწილადოს, ხელი მოანაცვლებინოს და სისაწყლეს არ დააჩავგრინოს.

ზამთარი აქ ხანგრძლივი იცის. თოვლს ხანდახან ენკენის-თვეში დასდებს და მთისამდე არ აიღებს. მერე, დიდი თოვლის მოსვლაც იცის. მაგალითად, 1896 წელს აქ ოცი მტკაველის სიმძლვე თოვლი დებულა. რა თქმა უნდა, ადამიანს ბუნების ასეთს ძლიერებასთან საბრძოლველად ღონე არ ერჩის. და აქაური გლეხიც წელიწადში 8 თვის განმავლობაში სახლში ზის გამომწყვდეული. ვერც ის წაევა სხვასთან, და ვერც იმასთან მოვა ვინმე. საზაფხულო ბილიკები კი არა, ხშირად სახლებიც არა სჩანს, იმდენი თოვლი ადევს ზევიდან. ამას ახლა დაუმატეთ ჭირნახელის ნაკლებულება, რაიცა ხშირი სტუმარია ხოლმე აქაური გლეხისა, და მაშინ ადვილად წარმოიდგენთ აქაურის უმწეო ყოფასა. ქალები ზამთრის დამეებში ხელსაქმობენ: ქსოვენ შალებსა, წინდებსა, ართავენ მატყლსა. საქონელიც საშინლად იტანჯება: საკვები ხშირად აკლდებათ და გაზაფხულის პირამდე ვერც კი გააღწევენ. ზოგიერთი, რაკი თივა და ჩალა ნაკლებადა აქვთ, ზაფხულში ხეს ფოთლიან შტოებს აჭრიან და იმას ინახავენ საქონლისათვის. ერთი სიტყვით, ზამთარი ერთი დაუსრულებელი ტანჯვაა აქაურისათვის.

აქ თოვლის ზეავებიც ხშირია. ამიტომ ისეთ სოფლებში ან სოფლების ისეთ უბნებთან, რომელნიც საზვავო ადგილას არიან გაშენებულნი, სახლებს ცოტა მოშორებით ტყე აკრავს ნაძვისა, რომელსაც „საფარი“ ჰქვიათ. ამ ტყის დანიშნულება ის არის, რომ მთიდან წამოსული თოვლის ზეავი შეაჩეროს და სოფლელთა სახლები დალუპვას გადაარჩინოს. ამ საფარიდან წინელის გამოკრაც კი სასტიკად აკრძალულია თვითონ სოფლელთაგან, იმიტომ, რომ, ეს ტყე რომ გაიჭრას, ზეავის შიშით

ერთ ზამთარსაც ვერ გაჩერდება აქ, ასეთ დაუფარავს ალაგას, მოსახლე იძულებული გახდება, ფუძე მოიშალოს და სადმე მყუდრო ალაგს დასახლდეს. სადაც საფარი არ არის, უბედურებაც ხშირია. წარსულ დიდ თოვლობის დროს თოვლმა რამდენიმე მოსახლე იმსხვერპლა.

ჩემი სულეიმანი გულუხვად გამიმასპინძლდა. საკმელები იმნაირივე იყო და იმნაირისავე წესით გამიშალეს სუფრა, როგორც ზოტიყელში, ასე რომ მეტია იმათ შესახებ კიდევ ლაპარაკი. აქ მხოლოდ იმას შევნიშნავთ, რომ აქარელს, თუ კი რამ აბადია, სტუმრის პატივისცემა დიდ ნეტარებად მიაჩნია. სტუმარს ღვთის კაცადა სთვლის. თუ თვითონ არა აქვს—რა, მეზობელთან გადავა და იმას გამოართმევს — ეს სირცხვილად არ მიაჩნიათ. როცა მეზობელს დასჭირდება, ისიც იმავე სითამამით გადმოდის და თხოვს: სტუმარს მინდა პატივი ვცე და ესა და ეს დამაკლდაო.

ჰაერი აქ მეტად მრთელია. ავადმყოფობა, განსაკუთრებით გადამდები, იშვიათი მოვლენაა. არის აქ ერთადერთი სატკივარი — თიადორა. აქაურს ყოყვი გამოუვა ყელში, ეზრდება და, ბოლოს, დიდ ღაბაბსავით დაათრევს. ზოგს ისე დიდი აქვს, რომ წვერის მსგავსად მთელ გულს უფარავს. ვინც ყოყვიანია, ფერი არ ადევთ, სისხლ-ნაკლებიანი არიან. ერთი შემხვდა ღორჯომში ყოყვიანი, ყრუც იყო და მუნჯიცა. მაგრამ მისი სიმუნჯე და სიყრუვე იქნება სხვა მიზეზისაგან ყოფილიყო. ამბობენ, ქალებშიაც შეხვდება კაცი ყოყვიანებსაო. აქეთკენ, როგორც მთა-ადგილებში, ხშირია ეს ავადმყოფობა. ბევრნაირი პიპოტეზაა ამ სატკივრის შესახებ. შიზეზად ზოგი იმას ასახელებს, რომ სოდის მარილის ნაწილები აქაურ წყალს ნაკლებად აქვსო. ზოგი იმითა ხსნის, რომ აქაურ მცენარეულობაში იოდი ცოტა არისო. ეს სატკივარი, როგორც ვიცით, სვანეთშიაც ხშირია. ამბობენ, კირის კლდეების სიბევრეც არის ყოყვის მიზეზიო.

ქრისტიანობის ნაშთი ღორჯომში არა არის—რა. მხოლოდ მაჩვენეს კი პირდაპირ, სოფ. აგარას ზემოთ, მთაზე ძველი „ქილისა“ (ეკლესია). ამ ათი წლის წინათ ერთი „მოსქოფის“ (მითომ მოსკოველი, ესე იგი რუსი) ხანუმა (ქალბატონი) იყო აქ, ფაციებიც (გასათხოვარი ქალები) დაყვებოდა და ძველ ქილისებს ეძებდა და ხატავდაო. ეს „მოსქოფის ხანუმა“ გახლ-

დათ გრადი უვაროვის მეუღლე, რომელიც აქარაში 1886 წელს მოგზაურობდა არქეოლოგიური აზრით. უვაროვისა, სხვათა შორის, ღორჯომის მახლობლად მდებარე სოფ. აგარაშიაც ყოფილა და აუწერია ამ ციკაბო ადგილას დარჩენილი ძველი ნასაყდრალი. ამ ადგილამდე საცალფეხო ბილიკი აღის. ზევით ყანაა და ნასაყდრალიც ამ ყანაშია. გარეთა პირი, — როგორც აგვიწერს უვაროვისა, — ეკლესიას არ შერჩენია. დარჩენილა მხოლოდ კედელი მკადა ქვისა, მაგარი დულაბით შეერთებული. აქაურ მკვიდრთ არა ახსოვთ—რა ამ ეკლესიის შესახებ: წირვა როდის იყო შიგ ან როდის დაინგრა და სხვა. ეს კია, რომ აქ ამოსვლისა და ეკლესიასთან მიახლოვებისა ეშინიანთ. მათ უფრო ეშინოდათ ეკლესიის ქვებისათვის ხელი ეხლო ვისმე... ერთხელ ღორჯომელ გლეხს რამდენიმე თლილი ქვა წაუღია ამ ადგილიდან თავის სახლში. მეორე დღეს, შეშინებულს, თავის მეზობლისათვის უთქვამს: მთელი ღამე ვილაც ჩემის სახლის კარებს აბრაგუნებდა, შემტვრევას აპირობდა და მანამდე არ მომასვენა, სანამ არ მოვისაზრე, ცხენისათვის მომეკიდებინა ქილისიდან წამოღებული ქვები და უკანვე მიმეტანაო. მეორე გლეხს ამ ეკლესიასთან მიწა ამოუთხრია და ერთი ოქროთი სავსე ქილა უპოვნია. ძლიერ გახარებოდა და შინ წამოეღო ნაპოვნი ქილა. შინ რომ მოსულა და ქილა გაუსინჯავს, ელდა სცემია: ქილაში ოქროს მაგიერ გველები ფუსფუსებდნენ თურმე. აქედან ჩანს, თუ რა შიში ჰქონია აქაურებს ამ „ქილისისა“. ადრე ეკლესიის გარშემო წარწერიანი ქვებიცა ყოფილა, ალბათ, საფლავეებისა, მაგრამ ახლა აქ სხულებია და ქვებზე არსადა ჩანს. უვაროვისას რამდენსამე ალაგას ამოუთხრევენებია, მაგრამ ვერაფერი უპოვიათ.

ეკლესია ოთხკუთხია, აღმოსავლეთისაკენ დამრგვალებულია. კედლები ერთი მხარის სიმაღლეზე შენახულა სიგრძეზე. საკურთხევლის ერთი ნაწილიც დაცულია. ეკლესიაში შიგნიდან ამოუთხრევენებიათ და უპოვნიათ: მინის ჭურჭლის ნამტვრევები, ღვთის-მშობლის ხატი თხელი ბრინჯაოსი, რკინის რგოლები, სულ ბატარა და ტლანქად ნაქედი ჯვარი რკინისა, ორი ეყვანი თითბრისა, რკინის გასაღები, რკინის დანა, რკინის და ბრინჯაოს ჩხირები, ვერცხლის დილები, ნატეხი მინის ფილასი, ნახატიანი და ნატეხი ქვის ხატისა, ხელოვნურად ნაჩუქურთმევი, ქართულ-მხედრულ წარწერიანი. ამ ქვის ხატზე

გამოსახულია მაცხოვარი, ღვთისმშობელი და სხვა წმინდანები. იატაკზედ ნაპოვნია მრავალი ნატეხები თიხის ჭურჭლები-სა. აგრეთვე უპოვნიათ რქები არჩვისა და წყვილი ირმის რქა, რომელსაც ორივე ბოლო განგებ წამწვეტებული ჰქონია.

უფაროვის ექსპედიციამ, როგორც აპარიდან, ისე ჩვენი ქვეყნის სხვა კუთხეებიდანაც, არქეოლოგიური მხრით რაც რამ ღირსშესანიშნავი ნახა, ყველაფერი გაზიდა. გაზიდა ძველი ხატები და ხელთნაწერებიცა. სამწუხაროა, რომ ჩვენი ქვეყნიდან ეზიდებიან ჩვენს ეროვნულს საუნჯესა, ვინ იცის სად მიაქვთ, საბოლოოდ გვწირავენ, და ჩვენს შორის კი არავინ გამოჩნდა ისეთი, რომ ამავე ნივთებისათვის თავი ერთად მოეყარა და შთამომავლობისათვის უკლებლივ გადაეცა. მაგრამ სადაა ასეთი მადლიანი! სანამ ჩვენ გონს მოვიკრეფდეთ და საქმეს შევუდგებოდეთ, ხელიდან გამოგვაცლიან ყველაფერს. მართალია, ხსენებული ექსპედიცია ყველაფერს ეზიდებოდა აქედან, გვეუბნებოდა, ამ ძვირფასი განძის ფასი თქვენ არ იცითო, მაგრამ, მეორეს მხრით, ამაგიც დაგვდო: ყველაფერი დაწვრილებით აღწერილ და დახატულ იქნა. დიდძალი საეკლესიო ნივთებია წაღებული აფხაზეთიდან, გურიიდან, სამეგრელოდან, იმერეთიდან, რაჭიდან, სვანეთიდან და სხვ. სხვათა შორის, აქ მოვიხსენიებ იმასაც, რომ ამ ექსპედიციის ნაღმით დამტკრევა უნდოდა და ვერა კი დააკლო-რა მარმარილოს ქვასა, რომელიც ედო შავშეთში კუროპალატ აშოტის საფლავს, ამ მეფის მიერ აშენებულ ცნობილ ტბეთის ეკლესიაში. ტბეთში ტაძრის გარშემო ადგილები, თვით ეკლესიის საძირკვლებიც კი, სულ გადათხრილი იქნა. დიდძალი ნივთებია უპოვნიათ, ჩვენი არქეოლოგიისათვის ძვირფასნი, და წააღებინეს. აშოტ კუროპალატის საფლავის ჯერ გათხრა უნდოდათ, მაგრამ საფლავის ქვა ისეთი მძიმე გამოდგა, რომ ორმოცმა მუშამ ძერა ვერ უყო. მაშინ, როგორცა ვთქვით, ბერძენ ოსტატებს უბრძანეს, ნაღმით დაამტკრიეთ და ისე ამოვიღოთ, საფლავში რაც ნივთები იქნებაო. ოსტატები გაკვირვებულები იყვნენ, რომ მარმარილოს ქვა ისეთი მაგარი გამოდგა, რომ ნაღმითაც ვერა დააკლეს-რა.

მზე კარგად გადაიხარა, რომ ღორჯომიდან გამოვედით. სალამომდე სოფ. ხულოში უნდა ჩავსულიყავით. გზა, ანუ, უკეთ, ბილიკი, 1500 მეტრის სიმაღლიდან სულ ქვეით მიდის. გზის

იქით-აქეთ ფერდობნი სიმინდის ყანებს უჭირავს და შიგ-სახ-
ლებია. სადაც გავივლიდით, ბავშვები გროვა-გროვად აგვე-
დევნებოდნენ, „გურჯი“ მოდისო. სიმინდის ყანებს შორის
შემოსული პურიც ბზინავს მზეზედ, დაქანებულ ფერდობ-
ზედ თხლად ამოსული, ქოსას წვერივით. დედაკაცებს ხელში
ნამგალი უჭირავთ, ჩადრი ზურგზე გადაუდრიათ და მკიან. მაგ-
რამ ვაი ასეთ მკასა! ნახევარი მეტი ღონე იმათი და ფიქრი-
გონება იმას უნდება, ფეხი მოვიმაროთ როგორმე და არ დავ-
გორდეთო. იმას, რასაც ბარში ნახევარ დღეს თავისუფლად
ასწრებს კაცი, აქ ეს საცოდავები მთელ დღესა და ხან მეტსაც
უნდებიან. მოსავალი მაინც რიგიანი მოდიოდეს! ასეთ დაქა-
ნებულ ადგილას, სადაც ნიაღვარისაგან ნიადაგი სანახევროდ
ჩამორეცხება ხოლმე, თესლი ფეხს ვერ იკიდებს. ერთი კო-
დი¹¹ (16 ოთხკუთხი მხარი) მიწაზე 5—6 პინა¹² ხორბალი თუ
მოვიდა, დიდი ღვთის წყალობად ჩაითვლება. ხან ისიც არ მო-
ვა და შრომა და ტანჯვა ამაოდ ჩაუვლის ხოლმე მხვინელ-მთე-
სველსა... მართალია, შრომა აქ ნაკლებად ჯილდოვდება, მაგ-
რამ აქაური კაცი გულს არ იტეხს, ბუნებას მაინც ებრძვის,
იქნება ერთი ლუკმა მაინც გამოვვლიჯო ხელიდანაო. ცოლიც
მხარში უდგას. ხვნაში, თესვაში, მკაში — ქალი მამაკაცთან
ერთად იყოფს შრომასა. ოჯახი ხომ სულ იმის კისერზეა.

საშინელია აქაური დედაკაცის მდგომარეობა... ტანჯვა და
წვალებაა ამ დაჩაგრული არსების ზვედრი. ბუნებასთან ბრძო-
ლა ხომ არ აკლია... რელიგიისაგან დაჩაგვრა კიდევ სხვაა.
სახლშია ჩაკეტილი, არ შეუძლია გარედ მამაკაცების საზოგა-
დოებაში გაერიოს. ქმარს უფლება აქვს ძველი ფეხსაცმელი-
ვით მოიცვალოს და გაუშვას... იმის ბაღლად სხვა შეირთოს...

თუ გათხოვილი ქალის მდგომარეობა საბრალოა, არც გა-
სათხოვარია სახარბიელო დღეში. განსაკუთრებით, გათხოვების
დროს არის საცოდავი აქაური ქალი. ისე გაათხოვებენ, ან ვაქს
ისე შერთავენ ცოლსა, რომ არც ერთი და არც მეორე ამ
დრომდე ერთმანეთს ვერ ნახავენ. ცოლქმრობის საქმე მოცი-
ქულების შემწეობით თავდება; რასაც დედ-მამა უბრძანებენ,
იმას უნდა დამორჩილდნენ ქალიცა და ვაჟიც. თუმცა არც

¹¹ კოდი — აქაური ზომა მიწისა.

¹² პინა — 18 ოყა.

უმაგისობაა, რომ ქალმა თავის პიროვნული ძალა არ გამოიჩინოს. თუ შეატყო ან ნახა როგორმე ვაჟი და არ მოეწონა, უარის თქმისა არ ერიდება. მოწონება-დაწუნება ვაჟის გარეგნულ, წმინდა ფიზიკურ ღირსებაზეა დამოკიდებული. რა თქმა უნდა, ზნეობრივ მხარეზე ლაპარაკიც კი მეტია ამ შემთხვევაში. ხშირად მოხდება ისიცა, რომ ვაჟი, თუ ქალმა ცოლობაზე უარი უთხრა, ძალას მიმართავს ხოლმე, როგორც დასავლეთ საქართველოში იციან. ამ რამდენიმე წლის წინათ სწორედ იმ ბილიკზე, რომელზედაც ახლა მივდივართ, ხეები და წყლები მოწმენი ყოფილან ერთი ამგვარად მოტაცებული ქალის კვილისა.

სოფ. რიყეთში (ღორჯომიდან ათიოდ კილომეტრის მანძილია) ყველასა ხიბლავდა თავისი სილამაზით გლეხის, გორგაძის ქალი, მშვენიერი იეთერა; არა ერთი თავმომწონე ყმაწვილს რჩებოდა მანზე თვალი, არა ერთი ყმაწვილი კაცი იყო მისი შერთვის მონატრული. ერთმა ღორჯომელმა თავმომწონე ყმაწვილმა სულია ბაიდარ-ოღლიმ მოციქულები გაუგზავნა ქალის მამას, შენი ქალი მინდა შევირთო ცოლადო. როგორც ქალს, ისე მამას სულიას სიძეობა ჭკუაში არ უჯდებოდათ და მოციქულის პირით უარი შეუთვალა ქალის მამამ. იწყინა ვაჟმა, თავმოყვარეობა შემოილახეს, ამის შემდეგ სადღა გამოვიჩნდეთ!... იხმო 15 დარჩეული ყმაწვილი და უთხრა: ძმობა ახლა შეგიძლიათ დამიმტკიცოთ, ან სიცოცხლე და იეთერას ქმრობა და ან სიკვდილი, თუ უიმისოდ მიწერია ცხოვრებაო. ისეთ ქალისათვის თავის გაფუჭება ოღონდაც რომ ღირსო. სიამოვნებით მიეგებნენ ამხანაგის მოწოდებას ყმაწვილები, შეიარაღდნენ და თავს დაეცნენ გორგაძეს. ქალს ტყბილი, უდარდელი ძილით ეძინა. როცა თვალები გაახილა, ტიტველა ტანზედ ხელებსა ჰხვევდნენ უცნობნი, შეკვრავნეს ყაბალახებითა, შესვეს ცხენზე და... ერიპა ტყეში... ქალი სიმწარისაგან თმებს იგლეჯდა და გზაზე ბლუჯა-ბლუჯა ჰფანტავდა. სამშვიდობოს რომ გავიდნენ და ცოტათი დამშვიდნენ, სულიას ამხანაგებმა შეხედეს მოტაცებულს და მისი სილამაზის ნახვაზე თვალები აუჭრელდათ. თეთრგვრემანი ქალის სხივი ვარსკვლავებს ეთამაშებოდა. ყველას მოუნდა დაჰპატრონებოდა და თავისთვის წაეყვანა. მოუვიდათ კინკლაობა და წასვლისათვის არავინა ზრუნავდა; ქალის დაპატრონების სურვილმა სრულე-

ბით გადაავიწყათ, რომ უკან მღვერები მოსდევდნენ ქალისა-
გან გაფანტულ თმის კვალზე. ამასობაში თავს წაადგნენ მღვე-
რები, ქალი წაართვეს და მომტაცებლებმა თავს-ლა უშ-
ველეს.

შესდგა საქმე ამაზე. მეჯლისმა (სასამართლომ) გაარჩია ეს
საქმე და დამნაშავე მსუბუქად დასაჯა. მეჯლისის ერთ-ერთ
წევრს შერიფ-ალა ყადი-ოღლის (ბოლქვაძეს¹³) ძალიან მოეწო-
ნა ეს ქალი და განიზრახა თავისი გერისათვის, დევრიშა ლო-
მან-ოღლისათვის, შეერთო. აბა უარს ვინ ეტყოდა და გაჩაღდა
ქორწილი. იეთერა და მისი ქმარი შვიდ წელიწადს ერთადა
ცხოვრობდნენ ტკბილად. მაგრამ ქალის ბედნიერება მულეებს
შეშურდათ და ქმარს რა ხმები არ მიუტანეს თავისი ცოლის
შესახებ, — ორგულია, გღალატობსო... იმდენი უჩიჩინეს სა-
წყალ ქმარს, რომ იძულებული გახადეს ცოლი გაეშვა. ისიც
ადგა, მიუყვანა ცოლი მის მამას და თან მიუტანა „ბოშ-ქალა-
ლი“ (განქორწინების ბარათი) და „ნიქაფი“ (მზითვის ფული)
100 მანეთი. თვითონ კი შინ დაბრუნდა.

მაგრამ დარდმა ჭკუაზე შეშალა ცოლ-გაშვებული კაცი.
ამბობდნენ, ძალიან უყვარდა თავისი ცოლი და დები რომ ისე
არ გადაჰკიდებოდნენ, არც კი გაუშვებდაო. სულ ლოცვაში
ატარებდა თურმე დროს. ბოლოს, თავის ძმასთან წავიდა სტამ-
ბოლში. აქ ძმამ უწამლა და მოარჩინა.

მორჩენილი დევრიშა აქარაში გამობრუნდა და თავის სი-
მამრს შეუთვალა, ქალი გამომიგზავნე უკანვეო, მაგრამ ქალის
სურვილის წინააღმდეგ, დევრიშას დაბრუნებამდე, აბასთუ-
მანში მიუთხოვებით ასლან ლორთქიფანიძისათვის (მაჰმადიან-
ნი). ქალმა რომ გაიგო, დევრიშა დაბრუნებულა და ისევ ვუნ-
დივარო, სიხარულით დასტოვა თავისი მეორე ქმარი და პირ-
ველ ქმართან გამობრუნდა. თან წამოიყვანა ციცა (ქალიშვი-
ლი), რომელიც ასლანთან ეყოლა.

მეორე ქმარმა ეს იწყინა და ცოლს უკან გამოუდგა და
დევრიშას მოსთხოვა, ჩემი ცოლი მომეციო. დევრიშამ ქრთამი
შეაძლია 200 მანეთი და ეხვეწებოდა, ნუ წამართმევ იეთერ-
საო. ლორთქიფანიძე დაიყოლია დევრიშამ, მაგრამ, ოსმალუ-

¹³ აქტარებს ზოგიერთებს ორ-ორი გვარა აქვთ ხოლმე: თურქული და ქართული.

რი კანონით, ქალი მეორე ქმრის სოფელში უნდა წაეყვანათ და იქაურ მეჯლისს გაერჩია ამ ორი ქმრისა და ერთი ცოლის საქმე და განქორწინების წესი შეესრულებინა. ქალი არ მიჰყვებოდა: რომ წავიდე, უკან აღარ გამომიშვებს ჩემი ქმარიო, სამართლამდე არც კი მიმიყვანენო.

ეს საინტერესო საქმე ჩემს დროს ირჩეოდა ხულოში. მე რომ წამოვედი, ჯერ კიდევ არ იყო გათავებული. მეცა მქონდა შემთხვევა ეს ქალი მენახა. თვითონაც არა მალავდა თავის სახესა, რაკი ისეთი ლამაზი იყო. თან სატევარსაც ატარებდა, თუ ძალა დამატანეს, თავს არ ვიცოცხლებო.

სულ დაღმართ-დაღმართ ვეშვებით. გზა ხან ნახევარ ალაბის სიგანე ხდება, ხან ხრამს გადასცქერის, სადაც ღორჯომის წყალი საშინელი ხმაურობით მიჰხუვის. აქა-იქ შემოგვხვდება თივით დატვირთული სელი. უღელი ხარით შემბული, სელი ჩვენებური ურმის მაგიერია, მარხილის მსგავსი, თვლები არა აქვს. თვლებიანიც არის, მაგრამ ასეთი ურმები დაბლებია ძალზე და თვალის მტკაველ-ნახევრის განისაა. ასეთი ურმები უფრო კარგს გზებზე დადის. აქაური სელით ათი ფუთის სიმძიმეს თუ წაიღებს ხარები აქაურ აღმართიან გზებზე.

ყანიდან მომავალი ქალებიც შემოგვხვდა რამდენიმე ალაგას. უკან გულები ეკიდათ და ტვირთი მიჰქონდათ. ჩემს ნახვაზე ჩადრს მოიფარებდნენ, ლობეს აეკვროდნენ და ზურგს შემოგვაქცევდნენ.

ორი საათის სიარულის შემდეგ, რაიცა ძალზე ჰლალავს უჩვევ მგზავრს, ჩამოვატანეთ შარა-გზას, რომელიც ბათუმსა და ახალციხეს შუა არის გაყვანილი, 140 კილომეტრის მანძილზე. თავისუფლად ამოვისუნთქე სწორე გზაზე. მიამა კიდევ ცივილიზაციის ნაყოფის ნახვა. გავიარეთ ძველებური ხიდი სწორედ იქ, სადაც ღორჯომის გზა ამ შარა-გზას უერთდება. ამბობენ ეს ხიდი თამარ მეფის გაკეთებულიაო. რამდენიმე კილომეტრი საუცხოვო ხეობით სიარულისა — და ჩვენ უკვე ხულოში ვართ, სადაც რამდენისამე დღით მოსვენება მოგველის.

ხულო. — წარსული ცხოვრება აჭარისა. — ზიმშიაშვილია გვარი. — აბდულ-ბეგ ზიმშიაშვილი. — ხელიმ-ფაშა ზიმშიაშვილი. — ახმედ-ბეგ ზიმშიაშვილი და გენერალი ბარონი ოსტენ-საკენი. — ახმედ-ბეგის შვილები. — ჭერ-ხუსეინ-ბეგი და ოსმალეთის ცდა აჭარის ფაქტიურად დამორჩილებისა. — ოსმალური ხარაჯის შემოღება. — ბათუმის ოლქის დაპყრობა რუსეთის მიერ. — აჭარლების გადასახლება ოსმალეთში. — მათი ყოფა ახალ ქვეყანაში. — ამბოხება აჭარაში. — გენერალ-მაიორ კომაროვის „განცხადება“. — როგორ მიეგება ქართველობა ახალ შეძენილ ძმებს. — სადილი თბილისში 1878 წ. 20 გიორგოზისთვის. — წერილი შერიფ-ბეგ ზიმშიაშვილისა.

თამარის ხიდიდან სოფ. ხულომდე ერთი საათის სავალი გზაა. ორ კლდეს შუა საშინელი გრგვინვით მიმავალი აჭარისწყალი, დედა მდინარე აჭარისა, ერთბაშად განზე გრჩებათ და გამოდინხართ ასე 8 დღიურის სიფართე ვაკეზე ზღვის პირიდან 1,131 მეტრის სიმაღლეზე. ამ ვაკეზე, მის ჩრდილოეთით გაშენებულია სოფ. ხულო — უწინდელი რეზიდენცია ახალციხის ფაშებისა: სელიმის და ახმეტისა და აგრეთვე ზემოაჭარის უკანასკნელი მმართველისა და პატრონის შერიფ-ბეგ ზიმშიაშვილისა.

ვაკეზე პირველად თვალში გხვდებათ ორ-სართულიანი სახლი, სადაც მოთავსებულია ხულოს ნაწილის კანცელარია; მის გვერდით ხისავე ორ-სართულიანი სახლია, აჭარულის არქიტექტურისა, სადაცა დგანან აჭარელი ჩაუშები ანუ ჩაფრები. კანცელარიის იქით-აქეთ ცოტა მოშორებით ორი სახლი დგას ქვითკირისა, ოთხ-ხუთ თვალისანი თითოეული. ორივე სახლა ეკუთვნის შერიფ-ბეგ ზიმშიაშვილის შვილებს, ერთი — თემურ-ბეგს და მეორე — ასლან-ბეგს. სამმართველოს წინ, გზის პირას, კოშკისა და აბანოს ნანგრევებია. აქ ყოფილა სასახლე თვით შერიფ-ბეგისა. ნაკოშკართან გაშენებულია ბაღი, აწ თავმინებებული და ცხენთა საძოვრად მიშვებული. თვით ხულოელები სამმართველოდან ნახევარი კილომეტრის მანძილზე ცხოვრობენ.

ხულო ისტორიული სოფელია და ბევრ რისამე მოწმეა აჭარელთა ცხოვრებაში. იმად ღირს, რომ აქ ცოტა მეტ ხანს შევ-

ჩერდეთ და გავაცნოთ მკითხველს ხულო, მისი დღევანდელი მდგომარეობა, როლი ხიმშიაშვილის გვარისა აჭარის ცხოვრებაში, ხულოსა და ხულოსთან ერთად აჭარის წარსულიც.

ხულოში, რომელიც ყველაზე დიდ სოფლად ითვლება ზემო-აჭარაში, მცხოვრებნი ორმოც კომლამდე არიან. სახლები ყველას, როგორც საზოგადოდ აჭარაში, ორ-სართულიანები აქვთ, ხისა; ზოგან ქვითკირის სახლიც შეხვდება კაცს. ზედა სართულში თვითონა ცხოვრობენ, ხოლო ქვედაში საქონელი უბიათ. შუაგულ სოფელში აშენებულია ხის ჯამე. საძირკველად დატანებული აქვს ის ქვის მასალა, რომელიც დარჩენილა ოსმალთა მიერ ეკლესიის დანგრევის შემდეგ. ეს ეკლესია ამ სამოცი წლის წინათ მდგარა და მაჰმადიანთ პირველად პირდაპირ ჯამედ უქცევიათ. ლოცვად რომ მდგარან, ხოჯასი და მლოცველ ხალხის ხმა, გუმბათის რეზონანსის მიზეზით, ერთმანეთში არეულა. ამ უხერხულობის ასაცილებლად ქვის გუმბათი ჩამოშლიათ და ხისა გაუკეთებიათ. მერე სულაც დაუქცევიათ ქვითკირის ეკლესია და იმის ალაგას აუგიათ ხის ჯამე, რომელიც დღესაც დგას. საძირკველს ერთგან ჩატანებული აქვს ძველი ეკლესიის ჩუქურთმიანი ქვა. ჯამეს წინ აუზია, მშვენიერი წყაროს წყლისა, სადაც გამაჰმადიანებული ქართველნი ნამაზსა შვრებიან. აუზს იქით, ჩრდილოეთით, ნასახლარია შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილისა. ხოლო ჯამეს დასავლით ქვის გალავანშემოვლებული სასაფლაო შერიფ-ბეგის ნათესავთა. ყველა საფლავს ძველი ადგას მარმარილოსი: ფართო ფიცარი მალა აყუდებული და თავზე ოსმალური ფესის ქანდაკება. აქ არიან დასაფლავებულნი: ცოლშვილნი მურთაზ-ბეგისა (შერიფ-ბეგის შვილისა), არსლან-ბეგი, სებასტოპოლის ომში მოკლული ძმა შერიფ-ბეგისა — აჰმედ-ფაშა, იბრაჰიმ-ბეგი და სხვ. უმეტესობა საფლავებისა შამბით არის დაფარული. ჯამეს ცოტა მოშორებით ათიოდ დუქანია ხისა, პატარები, საწვრილმანოები, საყასბო, სამჭედური. ვაჭრები ბერძნები და სომხები.

ეს ზოგადი სურათია ხულოსი. ახლა მივმართოთ ხულოს, და, საზოგადოდ, აჭარის წარსულ ცხოვრებას.

XVII საუკუნის ნახევრამდე აჭარა ხან გურიელების ხელში იყო და ხან ოსმალეთში შედიოდა. ამ ხნიდან კი ეს უკანასკნელი საბოლოოდ დაეპატრონა და თან ქრისტიანობაც XVII საუკუნის ბოლოდან ისპობა თანდათან. მაგრამ ოსმალეთის გავლენა ფაქტიურად უფრო XIX საუკუნეში დაეტყო საქართველოს ამ ნაწილს. აქ თურქეთის ბატონობის მკვიდრად ფეხის მოკიდებას ხელს უწყობდნენ მალალი წოდების პირნი, ბეგები, რომლებიც სხვადასხვა ჯილდოებითა და დაპირებებით, პირადი სარგებლობით გატაცებულნი, ადვილად ელვოდნენ თავისი ხალხის თავისუფლებას, დამოუკიდებლობას და მამა-პაპათა სარწმუნოებასაც.

აჭარაში, და განსაკუთრებით მის ზემო ნაწილში, გავლენიანი იყო და მთელი მხარის ბატონად და პატრონად იმავ თავითვე ითვლებოდა ხიმშიაშვილის გვარი. ეს გვარი, როგორც ზეპირგადმოცემა მოგვითხრობს, მონათესავეა არაგვისპირის (ღუშეთის მხარა) ხიმშიაშვილებისა. მათს წინაპარს XVII საუკუნეში კაცი შემოჰკვდომია არაგვის ხეობაში, მეფის რისხვას გაქცევია და აჭარაში შეხიზნულა. აქ, როგორც კარგ ვაჟკაცს, თავი გამოუჩენია და მალე მთელი მხარის ბატონობაც ხელთ ჩაუგდია. იგივე ზეპირგადმოცემა მოგვითხრობს, რომ აწინდელი ხიმშიაშვილების წინაპარი აბდულა-ბეგი უბრალო, მშვიდობის მოყვარე მწყემსი ყოფილა და ქვეყნის უფროსობა ფიქრადაც არ გაუვლია, როცა მწყემსის ჩომბახი ეჭირა ხელში და საქონელს უვლიდა. მაგრამ ბუნებრივმა ჰკუამ და სიმდიდრემ ხალხში გავლენა მოუპოვა, თავისთავს „ბეგი“ უწოდა და სხვადაც არ გაუტეხა ხათრიო. ამ აბდულას, ერთ დროს მწყემსად ყოფილს, ჩვენ უკვე ვხედავთ აჭარელთაგან შედგენილ მეომართა რაზმის უფროსად, ძლევაგამოსილების მაძიებელს, გურიის სოფელ აკეთში თავად მამუკა თავდგირიძესთან მებრძოლს. მაგრამ ბრძოლის ველიდან ცოცხალი არ გასულა. ეს იყო 1782 წელს. აბდულა პირველი ხიმშიაშვილი იყო, რომელსაც ისტორიაც იცნობს, და რომელმაც საძირკველი ჩაუყარა ზემო-აჭარში ხიმშიაშვილთა გვარეულობას.

აბდულა ბეგს დარჩა შვილი სელიმი. ისიც მამის კვალს

ადგა და ბოლოს იმდენი მოახერხა, რომ ფაშობაც-კი იშოვნა და სელიმ-ფაშად იწოდებოდა. ეს ის სელიმ-ფაშა იყო, რომელიც მელსაც ახალციხეში გაქცეული და უტახტოდ დარჩენილი სოლომონ, მეფე იმერეთისა, რუსების წინააღმდეგ 1814 წელს შეელასა და დახმარებას თხოვდა.

წარსული საუკუნის უკანასკნელ წლებში აქარა ახალციხის ფაშას, ათაბაგ შერიფ-ფაშას ექვემდებარებოდა. გარემოება მეტად აწეწილ-დაწეწილი იყო. ამით ისარგებლა სელიმ-ბეგმა, ფეხი კარგად მოიმაგრა აქარაში, ბატონი გახდა აქაურ მკვიდრთა და ახალციხის ფაშას პირდაპირ, კადნიერად გამოუცხადა, არ მინდა გემორჩილო და ბატონად გალიაროვო. მარტო ეს როდი იკმარა სელიმ-ბეგმა. შეჰკრიბა აქარელნი და მათი შემწეობით 1803 წელს შერიფ ფაშა ახალციხიდან განდევნა, ხოლო ფაშობა თითონ ჩაიგდო ხელთ¹⁴.

სელიმ-ფაშას დროს, როგორც აქარა, ისე ახალციხის საფაშალიყო ლეკების ბუნაგად იყო ქცეული. ეს მტაცებელი ხალხი თავისუფლად დათარეშობდა ყველგან. სელიმ-ფაშას ეს მთიელები ქართლის დასარბევადა ჰყავდა დაქირავებული. ცოტ-ცოტათი ძლიერების ფრთები გაშალა, ქედმაღლურად დაიჭირა თავი და სულთანს თითქმის არც კი ემორჩილებოდა. სულთანს, რა თქმა უნდა, არაფრად ეჭაშნიკებოდა თავისი ქვეშევრდომის ურჩობა და განურისხნა. სელიმი იძულებული იქნა ახალციხიდან ლტოლვილიყო. სელიმს სიკვდილიც მიუსაჯეს. შერიფ-ფაშა ისევ დაბრუნდა ახალციხეში და თავის მეტოქეს ძებნა დაუწყო. სელიმ ფაშა ამასობაში აქარაში იმაღავდა თავსა თავისი სახლობით, რადგან მასთან ერთად მის სახლობასაც ჰქონდა სიკვდილი მისჯილი.

1815 წელს სულთანის ბრძანებით არზრუმის სერასკირმა, ბაბა-ფაშამ (ფეხლევანმა) აქარაში ისევ გამოგზავნა დიდი ჯარი. სელიმ-ფაშა ზემო აქარის სოფელ ბაკოსთან ხირხათის ციხეში გამაგრდა და იქ იყო, სანამ მოღალატემ ხელში არ ჩაიგდო. სელიმ-ფაშის მოკვლის ამბავს დაწვრილებით ვიტყვით, როცა ხირხათის ციხის აწერის შემთხვევა გვექნება.

¹⁴ ისტორიული ნაწილის შედგენის დროს ვსარგებლობდი დ. ბაქრაძის რუსულად გამოცემული წიგნით „საარქეოლოგიო მოგზაურობა გერია-აქარაში“ და გ. ყაზბეგის რუსულივე წიგნით „სამი თვე ოსმალეთის საქართველოში“. — ივტ.

სელიმის დასჯის შემდეგ მისი ოჯახობა ახალციხეში გადაიყვანეს, გარდა მისი ორი შვილისა — აჰმედ-ბეგისა და აბდი-ბეგისა. აბდი-ბეგმა ცოლად შეირთო გურიელი მამია V-ის დაი — ესმა. ორივე ძმა გურიაში გაიქცნენ მამია გურიელთან.

1828 წელს რუს-ოსმალის ომი ატყდა. სელიმის უფროსი შვილი აჰმედ-ბეგი უკვე დაეჯიკცებული იყო. თანაც დიდი გავლენა ჰქონდა მოპოვებული ფოცხოვიდან მოკიდებული შავი ზღვის პირამდე. სიმდიდრე და მამული დიდი ჰქონდა, — ზოგი მამისაგან დარჩა, ზოგიც თვითონ იყიდა. ხულოში სწორედ იმ ადგილას, სადაც ქრისტიანობის დროის ეკლესიის ნანგრევებია, სასახლე აიშენა და დასახლდა. რუსებისათვის ახმედ-ბეგისთანა გავლენიანი კაცის დაახლოვება და მეგობრობა დიან სასურველი და საჭიროც იყო. ამიტომ, ახალციხეში დაბანაკებულ რუსის ჯარის უფროსმა, თავადმა ბებუთოვმა, 1828 წელს, ახმედ ბეგთან მოლაპარაკება გამართა. 1829 წელს ახალციხის გარშემორტყმისათვის ახმედ-ბეგს ფაშობა ებოძა და თანახმა გახდა რუსეთის ქვეშევრდომობა მიეღო. იმპერატორმა ნიკოლოზმა გენერალ-მაიორობა და სტანისლავის ლენტი უბოძა, რომლის მისაღებად ახალციხეში იქნა მოწვეული. მაგრამ მალე გარემოება გამოიცვალა: თავადი ბებუთოვი გამოსცვალეს. ხოლო ახმედ-ფაშამ, რომელიც პირადად იცნობდა ბებუთოვს და ენდობოდა, ვერ გაჰბედა ერთბაშად მინდობოდა, ახალციხის ჯარის ახალ უფროსს, გენერალ ბარონ ოსტენ საკენს. ამიტომ, თუმცა პირობა მისცეს ახმედ-ფაშას, არას დაგიშავებთო, მაგრამ მაინც არ წავიდა ახალციხეში, სადაც ოსტენ-საკენმა იხმო.

ბარონი ოსტენ-საკენი მოლაპარაკებას აღარ შეუდგა და პირდაპირ აჭარაში წავიდა თავისი ჯარით. ამ გალაშქრების დროს, ესე იგი 1829 წ., მარიამობისთვეში ჟამი მძვინვარებდა აჭარაში და მცხოვრებნი ტყეებში იყვნენ დახიზნულნი. თვითონ ახმედ-ფაშა ქვემო აჭარაში იმყოფებოდა. რუსის ჯარი სოფ. რიყეთში რომ მისულა, ღორჯომში გაუგიათ. ხულოში მამასახლისები შეკრებილან და რუსეთის გენერლის მოციქულს დახვედრიან. მოციქულს უთქვამს: რუსები ბათუმში მიდიან, აჭარლებს არას ვრჩიან, მაგრამ რა სოფელშიაც თოფი დაიცილება, იმ სოფელს აანაცარმტუტებენო. გენერალს მოუ-

თხოვია, რომ თვითონ ახმედ-ფაშა მიგებებოდა. მამასახლისებს სამი დღე ვადა უთხოვიათ. მაგრამ ამ დროს თვითონ ოსტენ-საკენი მისულა ხულოში და, რადგან ახმედ-ფაშა ვადაზე არ გამოცხადებულა, ბრძანება გაუცია მისი სახლი გადაეწვათ.

ამასობაში ახმედ-ფაშას თავი მოუყრია 300—400 აპარელისათვის და გადაუწყვეტია — რუსები ბათუმისაკენ არ გაეშვა. რუსის ჯარი ხულოში ორ ღამეს დარჩენილა და მერე ღორჯომისაკენ დაბრუნებულა. ოსტენ-საკენის რაზმი, არტილერიით და კავალერიით, ორი ათასი კაცისაგან შესდგებოდა. თან მიჰქონდა აუარებელი ურმები, ბევრი დაჭრილი და ავადმყოფი ჰყვანდა და მეტის-მეტი სიძიმით მიდიოდა. მთელი დღე მოანდომა ხულოსა და ღორჯომს შუა გზის გავლას. აქ ჯამესთან, მოედანზე კარავი დასცა და მეორე დღეს სომლიის მთის აღმართს შეუდგა. ახმედ-ფაშა უკან ფეხ-და-ფეხ მისდევდა და თავისი კაცები წინ და წინ გაგზავნა გზის შესაკვრელად. აპარლები მთებზე გადმომდგარნი, ზევიდან ქვებს აგორებდნენ და ჯარს საქმეს უბრკოლებდნენ. 22 მარიაპოლისთვის საღამოზე რუსის ჯარი საქულაფერდის ქედს მოექცა. ღამე იქ გაათია. მეორე დღეს გურიის საზღვრისაკენ გაემართა, იქიდან ქვაბლიან-ჩაის დაჰყვა ახალციხისაკენ.

ეს უკანასკნელი ეპიზოდი იყო 1829 წლის ომისა. მალე ზავი ჩამოაგდეს. ახმედ-ფაშას ყარსის გუბერნატორობა მისცეს და ერზერუმის სერასქირად მოკვდა.

1829 წლის ომის შემდეგ, იმის წყალობით, რომ ახმედ-ფაშას, ოსმალეთის მთავრობის წინაშე, დიდი სამსახური მიუძღოდა, ხიმშიაშვილის გვარმა ხელში ჩაიგდო თითქმის მთელი ოსმალეთის საქართველო. თითოეულმა ძმამ თითო ნაწილი მიიჩინა თავისთვის. ამ დროს ესენი ოსმალეთის სულთანს მარტოოდენ სიტყვით ექვემდებარებოდნენ. ერთად ერთი ბეგარა—ჯარის-კაცობა იყო. ესეც ახმედ-ფაშამ შემოიღო, რომ ამით ეამებინა სულთანისათვის და თავისი ერთგულება დაემტკიცებინა. მაგრამ ამ ბეგარასაც პირველ ხანში წესიერად არ იხდინენ, — სამიოდ-ოთხიოდ კაცს და ისიც უსახლკაროს ვისმე თუ გაიყვანდნენ სულთანის ჯარში.

ახმედ-ფაშის სიკვდილს შემდეგ, მათს ძმებში, ყველაზე გავლენიანი ქერ-ხუსეინ-ბეგი იყო. ახმედ-ფაშის შვილის შე-

რიფ-ბეგის მცირეწლოვანობის გამო მთელ აჭარას ქერ-ხუსეინ-ბეგი მართავდა და ოსმალეთის მთავრობას ხელს უშლიდა აქ ოსმალური წყობილების შემოღების საქმეში. ქერ-ხუსეინ-ბეგის მოსახეშავად ოსმალეთიდან ჭყონია-ფაშა, კაცი მეტად სასტიკი, გამოგზავნეს. ჭყონია-ფაშა ქვედა-აჭარაში, სოფ. ქედას, დაბინავდა და იქედან შიშის ზარსა სცემდა გარემო მცხოვრებთ. მაგრამ ქერ-ხუსეინ-ბეგი მიუხტა და ქედიდან განდევნა. მაშინ ჭყონია-ფაშას მაგივრად სხვა, იმაზე უღონიერესი და უსასტიკესი კაცი, ქეი-ოღლი, გამოგზავნეს ტრაპიზონიდან. ოთხი ათასი კაცით მოვიდა აჭარაში და მთელ ქვეყანას წვა და სრვა დაუწყო. ამავე დროს ქერ-ხუსეინ-ბეგის წინააღმდეგ ყარსის ფაშის ჯარმაც გამოილაშქრა. ხუსეინ-ბეგი შეიპყრეს და ყარსში გაგზავნეს. მაგრამ მტერს ხელიდან გაუსხლტა. მეორეჯერ ისევ დაიპყრეს და სტამბოლში გაგზავნეს, სადაც მეორმოცე წლების გასულში მოკვდა კიდეც.

ქეი-ოღლის სისასტიკეს საზღვარი არა ჰქონდა და თავისი სახელი მარად-სახსოვარი გახადა. იმან შემოიღო ცოტ-ცოტად აჭარაში თურქული მართვა-გამგეობა და ნიადაგი მოამზადა საკომლო და მიწის გადასახადისათვის.

როცა ახმედ-ფაშისა და ქეი-ოღლის წყალობით თურქეთის მთავრობამ ხალხს თავისუფლება ნელ-ნელა გამოაცალა ხელიდან, მერე განიზრახა ბეგებისთვისაც წაერთმია იგივე დამოუკიდებლობა. მეორმოცე წლების გასულსა და მეორმოცდაათე წლების დასაწყისში წარმომადგენელნი ბეგების გვარეულობისა სტამბოლში იხმეს. მთავრობამ გამოუცხადა: თქვენი ფირმანები უნდა გადავშინჯოთ და ახლები მოგცეთ, ახალი წესების თანახმად შედგენილებიო. ბეგებს ეგონათ, ეს არის, გავკეთდით, მთავრობა წყალობით აგვავსებსო, და რაც რამ საბუთები ჰქონდათ ქართველ მეფეთაგან, ან თურქეთისაგან ბოძებულნი, სულ სტამბოლში წარადგინეს. მთავრობამ რაკი ყველა საბუთი ხელში ჩაიგდო, თამამად გამოუცხადა ყველას: „სახელმწიფოს ყველა ქვეშევრდომი განურჩევლად წოდებისა და სარწმუნოებისა, ვალდებულნი არიან ხარკი იხადონ საერთო წესითა“.

ამ სიტყვების გამოცხადებასთან ერთად ბოლო მოეღო აჭარის მკვიდრთა თავისუფლებასაც.

ამ დღიდან მოკიდებული, თურქეთი ან იგივე ოსმალეთი, ე. წ. „პორტა ოტომანისა“, მტკიცედ და თამამად იწყებს აჭარაში ფეხის მოკიდებას, ხალხს ბეგარა (ათის თავი ყოველგვარ მოსავალზე) გააწერა, მთელი მხარე ოსმალეთის საერთო კანონებს დაუქვემდებარა, სამხედრო სამსახურიც შეაპარა. ათასგვარი მოხელეები მთავრობისა ხალხს მიესია და მის ავლა-დიდებას წურბელასავით წუწნა დაუწყო, რასაც სახელმწიფო ოფიციალური კანონი აკლებდა, იმას ეს მოხელენი უსრულებდნენ.

სანუგეშო არც ბეგების მდგომარეობა იყო. ჩამოერთვათ ძველებური უბირატესობანი. ნებიერად ცხოვრებას ჩვეულნი — ახალ რეჟიმს ვერ შეურიგდებოდნენ. ბეგებმა რუსეთისაკენ დაიწყეს ცქერა. ამბობდნენ, რუსების ხელში თავად-აზნაურობა დიდ პატივშია და თუ რუსეთმა ეს მხარე დაიპყრო, ჩვენი უფლებანი ისევ დაგვიბრუნდებაო. უკანასკნელი ბატონი ზემო-აჭარისა, ახმედ-ფაშას შვილი შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი, განსაკუთრებით ხელს უწყობდა რუსეთს აჭარის დაქერის საქმეში.

აი, ამ მდგომარეობაში მოასწრო უკანასკნელმა რუს-ოსმალის ომმა, როცა ოსმალეთი, ძლეული, 1878 წელს, ბერლინის ხელშეკრულების ძალით, იძულებული იყო აწინდელი ბათუმისა და ართვინის ოლქები რუსეთისათვის დაეთმო. იმავე დროს რუსეთის მთავრობამ შემოერთებული მხარის მკვიდრთ გამოუცხადა: ვისაც არა ვსურთ აქ დარჩენა და ოსმალეთში გირჩევნიათ გადასახლება, სამი წელიწადი ვადა გეძლევათ. ვინც ამ ხნის განმავლობაში გადასულხართ, გადასულხართ, მერე კი ნება არა გაქვთო. მთელი ამ სამი წლის განმავლობაში აჭარა შფოთავდა. ოსმალეთიდან დას-დასად მოსული აგენტები უარესად უჩუჩხურებდნენ აჭაურებს. აშინებდნენ ხალხს, რუხის ხელში ძალიან გაგიჟირდებათ, ურჯულო ხალხია, მაჰმადის რჯულზე ხელს ავადებინებთო. ოსმალეთში წამოდით,

მიწა ბევრია და სულთანის მფარველობის ქვეშ თავისუფლად და ბედნიერად იცხოვრებთ. ომის გათავების შემდეგ მთელს მხარეში საშინელი შიმშილი ჩამოვარდა. ხალხი რაშიმაცო გართული, ხელში იარაღი ეჭირა, ხენა-თესვისათვის არავის ეცალა. ეს გარემოება და ფანატიკოს მოღვების ქადაგება ერთმანეთს დაერთო, ხალხი ააღელვა, გული აუცრუა აქაურობაზე და ისიც აიყარა. იმ სამი წლის განმავლობაში ბათუმის ოლქიდან 38,000 სული გადასახლდა ორსავე სქესისა. შეეხიზნენ თურქეთს, მაგრამ თურქების მთავრობამ მეტად მცირე ზრუნვა გამოიჩინა მათს დასაბინაველად: შიმშილმა, წყურვილმა, უბინაობამ და ათასგვარმა გაჭირვებამ სასოწარჟვეთა გადმოხვეწილებს. აი ამათ შესახებ რა წერია იმ დროინდელ გაზეთ „დროებაში“ (1879 წ. № 188):

„როგორც გვესმის, ახალ-შემოერთებულ საქართველოს ნაწილებიდან, ოსმალეთში გადასახლებულები ტრაპიზონის ახლო დაბინავებულან შემდეგ ადგილებში:

„ტრაპიზონისა და ხოფას შუა: 1. იომურას (ტრაპიზონიდან აქეთ, „პარახოდით“ ორი საათის სავალზე), 2. სურმენეს, რვა საათის სავალზე „პარახოდით“, 3. ოფს, თექვსმეტი საათის სავალზე ხმელეთით, 4. ორიზეს, 20 საათის სავალზე ხმელეთით, 5. ათინას, 26 საათის სავალზე ხმელეთით, 6. არჰავეს და 7. ხოფას.

„სულ, როგორც ამბობენ, ამ შვიდ ადგილას და იმის ახლო-მახლო არიან დასახლებულები 500 მოსახლე, უმეტეს ქობულეთელები არიან. ამათგან ნამეტნად სახლობენ სურმენს, ორიზეს და ათინას, დანარჩენ ადგილებში ნაკლებად. ეს სულ, რაც მოვიხსენეთ, ტრაპიზონსა და ხოფას სახლობენ და რიცხვით (კომლზე რომ ხუთი სული ვიანგარიშით) 2,500 სულზე მეტია.

„ტრაპიზონს იქით უნიემდის დასახლებულან შემდეგ ადგილებში და მის ახლო-მახლო: 1. თირიბოლის (3 საათის სავალია „პარახოდით“), 800 სული; 2. კიროსუნს (რვა საათის სავალია, ტრაპიზონს იქით), 100 მოსახლე ანუ 500 სული; 3. ორდუს (ათი საათი ტრაპიზონს იქით) და 4. უნიეს (13 საათის სავალზე). ორდუს და უნიეს ყველაზე მომეტებულად დასახლებულან, მეტადრე უნიეს — 4,000 სული.

„ამ ოთხსავე ადგილას აქარლები და მაჭახლელები არიან, მხოლოდ უნიეს არიან ცოტა ქობულეთლებიც.

„ამგვარად, ტრაპიზონს იქით, სულ 5.300 სული იქნება, სამწუხაროდ, უფრო ცუდი დღე ადგებათ მომეტებულ მოსახლეებს, რომელნიც უნიეს დაეხიზნენ. უნიედან ორი დღის სავალზე უნდა გადაასახლონ ნიქსარს.

„სულ გადასახლებულების რიცხვი, თუ დერვიშ-ფაშისაგან ძალად გადაყვანილები, და თუ მერმეთ ნება-ყოფლობით — 7.800 არის, რაც ტრაპიზონს ახლო-მახლოა.

„ამას გარდა ქანეთში და ტრაპიზონის გარშემო გაფანტულები არიან. უსახლობისა, ნაკლებულობისა და ჰაერის დაცდისაგან დიდს სიღარიბეში და ავადმყოფობაში არიან. ბევრს ყმაწვილები და დედაკაცები დახოცვიათ. საზოგადოდ, ძალიან მწუხარებაში არიანო და ამბობენ, ნანობენ გადასახლებასაო.

„ოსმალოს მმართველობას ვერაფერი შემწეობა მოუცია და ტრაპიზონის ფაშას საყვედური მისვლია. ამბობენ, ზოგს უკან დაბრუნება უნდაო, მაგრამ გასვლისას ბევრს, თავისი თუ სხვის შეცდომით, ისეთი ბილეთი აუღია, რომ დაუბრუნებლად გავდივართო. ამ გარემოებისა გამო რუსის მთავრობისა ეშინიათ და დარჩენილან საცოდავად“...

* * *

ყოველივე ამას მოჰყვა აქარელთა ამბოხება: მიზეზი ამ ამბოხებისა იყო ერთი მხრით, უტაქტო საქციელი ამ შემოერთებული მხარის ახალი უფროსებისა, რომელთა ხელშიაც მცხოვრებთა სვე-ბედი იყო. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ხულოში ზემო-აქარის ნაწილის კანცელარიას ცეცხლი წაუკიდეს და გადაბუგეს. თვით ნაწილის უფროსს გამძვინვარებული ხალხი მოუკვლელს არ გაუშვებდა, რომ მას დროზე არ შეეტყო და არ გაქცეულიყო. ამასობაში რუსის ჯარიც მოვიდა და აღელვებული ხალხი დააყუჩა. მეორე მხრით, ფანატკოსი მოლები არ ისვენებდნენ და ხალხს უქადაგებდნენ: რუსები სჯულს გამოგიცვლიან, ცოლებს გაგიუპატიურებენ, მიწა-წყალს წაგართმევენო. ამ ხმების გასაფანტავად და ახალშემოერთებული ხალხის დასამშვიდებლად, მაშინდელი სამხედრო გუბერნატორი ბათუმის ოლქისა, გენერალ-მაიორი კომა-

როვი იძულებული შეიქნა, მცხოვრებთა საგულისხმოდ, შემდეგი განცხადება გამოეცა:

ბათუმის ზოგიერთი სანჯახის ფუხარა და აღიებმტყუილ ხმებს აყოლიან და ლაპარაკობენ, რუსის მთავრობა ჩვენს საკუთარ მიწა-წყალს და სამართალს წაგვართმევსო, რომელიც ოსმალის დროს გვექონიაო. ამასთან ტყუილი ამბით შეშინებული ხალხი ამდგარა, დაუგდია ოხრად თავის სახლ-კარი და ემზადება მუშაჯირად წასვლას თურქეთში... საწყლებმა ის კი არ იციან, რომ იქ იმათ მოელის დიდი მწუხარება, შიმშილი, წყურვილი და შვილთა სიკვდილი. ამისთანა გონჯი ამბების გასამტყუნებლად ჩვენ გვინდა გამოვეუცხადოთ ხალხს მთავრობის კეთილი აზრი და სურვილი:

1) ვერც მუსულმანის სარწმუნოებას, ვერც მუსულმანის ოჯახობას და იმის ჩვეულებას ვერაფერ ვერ შეეხება, მაგრამ „ყანი“ — სისხლის გადახდა კი უნდა მოიშალოს. კაცის მოკვლა დიდი ცოდვია და არავის ნება არა აქვს მტერობით კაცი მოკლას. ვისაც ღეშმანი ჰყავს, იმან სასამართლოში უნდა იჩივლოს და იმ ღეშმანს სამართალი დასჯის დანაშაულობისათვის. მუსულმანის ქალებს ვერაფერ ცუდ რასმე ვერ ჰკადრებს. რუსის კანონი ითხოვს, რომ თვითონ მუსულმანები მუდამ პატივს სცემდნენ, უვლიდნენ თავის ქალებს ისე, როგორც ყურანში წერია. კანონი არავის არ მისცემს ნებას, რომ ქალს უპატიურად მოექცნენ, ყოველ ქალს ნება აქვს სასამართლოში იჩივლოს, თუ უპატიურობა მიაყენეს რამე თავის ქმრის ან მამის ოჯახში, და იმედიც უნდა ჰქონდეს, რომ სამართალი იმისკენ იქნება.

2) ცოლმა თუ უჩივლა ქმარს ან ქმარმა ცოლს, შვილმა მამას, ან მამამ შვილს, ხისიმმა ხისიმს, ანუ თუ ქვრივ-ობლის საქმე იქნა, ან მეშვიდრეობაზე საჩივარი ატყდა, ყველა ამგვარი საქმეები განიხილება და გადაწყდება მეჯლისში მუსულმანის კანონის ძალით ისე, როგორც ყურანში წერია, ან როგორც შარიათი ამბობს.

3) რაც ოსმალის დროს თახშირი და სახელმწიფო გადასახადი იყო, იმაზე მეტი არ გადახდება. მაგრამ ყველას რომ იმის გადახდა გაუადვილდეს, თახშირს ფულზე გადასკრიან: თახშირს აიღებენ სამართლიანად, მდიდარს ქვეყანაში მეტს აიღებენ, ღარიბს ქვეყანაში ნაკლებს, მაგრამ, ყოველ შემთხვევაში, ოსმალის დროს რომ თახშირი იყო, აწ იმაზე ნაკლები იქნება. ღარიბს მდიდარზე ნაკლები თახშირი გადახდება; ძალიან ღარიბ ფუხარას სულ არ გადახდება.

4) რაც სოფლებისა და მემლეკეთების ხელში ტყეები, ისინი ისევ იმათ დარჩებათ. ტყეების სარგებლობა, როგორც ოსმალეთის დროს ყოფილა, ისევ იმ წესზე და კანონზე დარჩება. დანარჩენი ტყეები, რომელნიც ოსმალეთის დროს ხვანთქრისა ყოფილა, სახელმწიფოდ დარჩება და მთავრობა ყარაულებს დააყენებს, რომ ტყე უბრალოდ არაფერ მოჭრას და

არ წაახტინოს. ვისაც ამისთანა ტყეებიდან ზის ძელის გადატანა ჰსურს, იმას ტყის თახშირი გადახდება და ბილეთი მიეცემა ტყის მოსაპრეზერვად.
5) რუსის მთავრობას, როგორც საქართველოში და კავკასიაში არაგა-
მოპყავს ნიზამი, სალათი, ისე არც აქ გამოიყვანს; მაგრამ სახელმწიფო
სამსახურისათვის და წესიერების დასაცველად რუსის მთავრობა გამოიყ-
ვანს მილიციას და ჯამაჯირს დაუნიშნავს, როგორც საქართველოში და
კავკასიის მხარეებში. თავის ქვეყნის დაცვა მტრის წინააღმდეგ ყოველი კა-
ციის ვალია და, რასაკვირველია, ბათუმის სანჯახის მუსულმანებისათვისაც
ეს საქმე ძვირფასი და წმინდა მოვალეობაა.

6) მეჩეთებთან და ჯამეებთან მედრესეები უნდა გაიმართოს და იმამებ-
მა ყმაწვილებს მუსულმანის რჯული და წერა-კითხვა უნდა ასწავლონ, რო-
გორც ოსმალის დროს ყოფილა. რუსის მთავრობა მედრესეებს შეეწევა და
თავის მფარველობას არ მოაკლებს. რუსის მთავრობაც გამართავს თავის
სკოლებს, მაგრამ ძალით არავის არ წაიყვანს ამ სკოლაში. მაგრამ თუ ვინ-
მე მუსულმანმა ისურვა შეიღის შეყვანა ამ სკოლაში, ან ობლის, ეთიმის,
პატრონმა ობლის გაზრდა, იმათ უნდა სთხოვონ მთავრობას და ის ნებას
მისცემს, რომ ყმაწვილები მიიღონ სკოლებში. მუსულმანის შეილებს
ამისთანა სკოლებში ეყოლებათ თავისი იმამები, რომელნიც ასწავლიან
იმათ მუსულმანის სჯულზე წერა-კითხვას. მოლებს, მეფტიებს და იმამებს
იმედი უნდა ჰქონდეთ, რომ რუსის მთავრობა შეეწევა იმათ და თავის
მოწყალეობას არ მოაკლებთ, როგორც არ აკლებს სხვა სარწმუნოების სასუ-
ლიერო წოდებას. რუსის მთავრობას უწინაც ჰყავდა ათი მილიონი მუ-
სულმანი, რომელთა მოლები, იმამები და მეფტიები მთავრობის მოწყალე-
ბით ცხოვრობენ და კეთილ დღეობაში არიან.

7) დამოყენას მთავრობა ვერ მოშლის ამისათვის, რომ ეშინია, უცხო
ქვეყნის ვაჭრობამ ხალხი არ გააღარბოს. მაგრამ ყოველ ღონისძიებით
კი ეცდება, რომ ხალხს გაუადვილოს იმდენი საქონლის გატანა ბათუმი-
დან, რაც თავის სახლისათვის და მკვიდრისათვის დასჭირდება.

8) სანამდის ბერლინის კონგრესით დადებული ვადა გადასახლებისა არ
გავა, მანამდის მუსულმანებს შეუძლიათ თავისუფლად გადასახლება ოსმა-
ლეთში. იმათ შეუძლიათ გაყიდონ თავის სახლ-კარი და ნივთები; მაგრამ
ადგილ-მამულს ვერ გააყიდნიან; მოჰაჯირს შეუძლია მარტო მუღის გაყიდ-
ვა, თუ ოსმალისაგან ბოქებული თოფი აქვს. ბერლინის კონგრესისაგან
დადებული ვადა რომ გავა, იმის შემდეგაც შეუძლია თითო-თითოდ თი-
თოველს სახლობას ოსმალეთში გასვლა მაგრამ მის გულისთვის პასპორ-
ტი უნდა აიღოს.

9) ფირალებს და მქუცავეებს რუსის მთავრობა ფიცხად სჯის, მაგრამ
საჭიროა, რომ მართალი მოწმეები და ცხადი საბუთები წარუდგეს სასა-
მართლოს, და თუ ნამდვილად დამტკიცდა იმის დანაშაულობა, კანონი ძა-
ლიან ფიცხად დასჯის, თვითონ მთავრობა ეცდება, რომ ფირალის გამამ-
ტყუნებელი საბუთები შეკრიბოს და მერე შეუბრალებლად დასაჯოს.

რუსის მთავრობას სხვა უფრო ფიცხელი ღონისძიება აქვს ფირალის
დასასჯელად; იმას შეუძლია უცებ მოაშოროს ცუდი, გონჯი კაცი სოფელს
და შემოქეტოს; მაგრამ ამის გულისათვის სოფელმა და შემოქეტთმა თეი-

თონ უნდა შეადგინონ ქალაღზე თავისი გადაწყვეტილება და მუხურების დასმით, ან ხელის მოწერით უნდა სთხოვონ მთავრობას, — ესა და ეს გონჯი კაცი ან ფირალი მოგვაშორეო. ქალაღზე შედგნილ გადაწყვეტილებას ორ მესამედს მცხოვრებლებისას უნდა ჰქონდეს ხელი მოწერილი. ამის შემდეგ იმათგან დასახლებულ ცუდს და გონჯ კაცებს მთავრობა უცბად გადასახლებს შორს ქვეყნებში ან საუკუნოდ, ან დიდი ხნით. თვითონ სოფლებს და მემლეკეთებს ნება აქვთ დაიჭირონ გონჯი კაცები და მერე შეუდგინონ გადაწყვეტილება იმათ დასაკარგავად; დაჭერის უმაღაც შეუძლიანთ მცხოვრებლებს შეადგინონ ქალაღზე გადაწყვეტილება, მერე მთავრობაც შეეწევა იმათ დასაჭერად.

10) რუსის მთავრობა დანიშნავს სამსახურში აქაურ მცხოვრებლებს, ვინც ღირსი იქნება, არამც თუ მარტო ზაფთიებათ, უჩასტკის ნაჩალიკებათაც. რუსის მთავრობა იმდენად გულდანდობილია აქაურ მუსულმანებზე, რომ იმათგან მილიციაც შეადგინა და უჩასტკის ნაჩალიკებიც დაინიშნა აილულებით, ჭამაგირებით; მაგალითად, თუფან-ბეგი (შერვაშიძე) განაწესა ქვედა-აქარაში, ახმედ-ბეგი ართვინის უჩასტკაში და ნური-ბეგი ხიმშიაშვილი შავშეთისა და იმერხევის უჩასტკაში.

11) ბათუმის მაზრის უფროსი მისწერს ყველა ოკრუგებისა და უჩასტკების ნაჩალიკებს, რომ ისინი ტბილად ეპყეოდნენ ხალხს და ყურადღებით მოუსმენდნენ ყოველს იმათს თხოვნას და გაჭირვებას; იმათ უნდა შეატყობინონ ყოველივე ხალხის თხოვნა და გაჭირვება ბათუმის გუბერნატორ-ფაშას, რომ იმან იშუამდგომლოს უმაღლეს მთავრობასთან და დაეკმაყოფილოს ხალხის სამართლიანი თხოვნა. ყოველივე, რაც ზემოთ მოხსენებულია, უნდა გამოცხადდეს აქარა-ლივანში, შავშეთ-იმერხევიში, ბათუმ-ჩურუქსუში, ბორჩხა-მაჰახელში და მურღულში იმ აზრით, რომ ხალხმა აღარ დაუჯეროს ცუდს კაცებს, რომელნიც ატყუებენ, ვითომც ხალხს მოელოდა სხვადასხვა გაჭირება და შეწყუება რუსის მთავრობისაგან“.

*
* *

შემოერთებისთანავე, რუსის მთავრობამ ბათუმის მხარეს ცალკე სამხედრო გუბერნატორი დაუნიშნა, ოლქი ნაწილებად დაჰყო და ცოტ-ცოტად და თანდათან მკვიდრნი, რომელნიც მარტოოდენ „რუსის“ ხსენებაზე სათოფეზე გარბოდნენ, შეეჩვივნენ რუსის ადმინისტრაციას, რუსეთის იმპერიის კანონმდებლობას. ამასთან ერთად დაგვიახლოვდნენ ორას წლობით დაშორებული და გულიდან მოწყვეტილი ძმები, ბედმა ისევ შეგვავერთა. ადვილი წარმოსადგენია, თუ რაზომ დიდი და განუსაზღვრელი უნდა ყოფილიყო მაშინ სიხარული მთლად ქართველობისა, რომელსაც ამდენი ხნის ნატვრა, მაჰმადიან ქართველების შემოერთება შეუსრულდა. როცა ამ ეპოქას მოვი-

გონებთ, არ უხდა დავეიწყოთ ის ღვაწლი, რა ღვაწლიც მიუძღვის ჩვენს წინაშე განსვენებულ გრიგოლ გურიელს, მელიც დაახლოებული იყო მაკმადიან ქართველებთან. ეს ჭეშმარიტი მამულიშვილი კარგად იცნობდა მათ, იცოდა რა კილოთი, რა ჰანგით ელაპარაკნა ამ ისტორიული აქტის შესახებ, აეხსნა და ჩაეგონებინა მათთვის მისი მნიშვნელობა და ჩვენ ძმებად დავესახეთ, და არა მტრებად, როგორც მაკმადის სარწმუნოება ასწავლიდათ.

ბათუმის მხარის შემოერთებისთანავე, 1878 წ. ნოემბერს თბილისში ჩამოვიდა ქართველ მაკმადიანთაგან დეპუტაცია. ქართველების მოწინავე წრემ განიზრახა სადილი გაემართნა ამ ძვირფას სტუმრებისათვის და ამ სადილზე აღენიშნათ შერთების ეს დაუვეწყარი აქტი, მოელოცნათ ერთმანეთისათვის ეს ბედნიერი დღე, ქართველური გული გადაეშალათ ერთმანეთისათვის და მტკიცე და ურყეველი საძირკველი ჩაეყარათ ძმობისა საიმედო მომავლისათვის. ამ შეხვედრას მოთავეობდა ჩვენი დაუვეწყარი მამულიშვილი დიმიტრი ყიფიანი. სადილი გამართული იყო თ. ივანე მუხრან-ბატონის სახლში, კლუბის დიდ დარბაზში. მასპინძლები ორმოცდაათ კაცამდე იყო. მათს შორის იყვნენ: დიმიტრი ყიფიანი, გრ. ორბელიანი, კონ. მამაცაშვილი, იასე ანდრონიკაშვილი, დიმ. ჯორჯაძე, დიმ. ფურცელაძე, ლიტერატურის წარმომადგენელი, გარდა ილია ჭავჭავაძისა, რომელიც ამჟამად თბილისში არ იმყოფებოდა, აკაკი წერეთელი, გ. წერეთელი, ივ. კერესელიძე, ნიკ. ავალიშვილი, „დროების“ რედაქტორი სერგეი მესხი და სხვ. სტუმრები ყოფილან 16 კაცი, მათ შორის გენერალ-მაიორი შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი. ამ ღირსსახსოვარ სადილზე სიტყვები წარმოსთქვეს: პოეტმა გრიგოლ ორბელიანმა, აჭარელთა დეპუტაციის მეთაურმა ჭუსეინ-ბეგ ბეჟან-ოღლიმ, შემდეგ ალ. ზუბალაშვილმა, დიმიტრი ყიფიანმა და აკ. წერეთელმა.

შუა სუფრის დროს გრ. ორბელიანი, სავსე ჭიქით ხელში, წამოდგა და წარმოსთქვა შემდეგი ჩინებული, გრძნობით სავსე სიტყვა:

„ბატონებო! რას მოასწავენს დღეს ჩვენი აქ შეყრილობა? რა გვიხარია? რას ვდღესასწაულობთ? კრება ესე წარმოგვიდგენს სიხარულს მას სანახავსა, როდესაც ერთი დედის შვილნი, შავი ბედის გამო, განშორებულნი, დიდხანს ერთმანეთისათვის

დაკარგულნი, — ანაზღეულად, მოულოდნელად შეჰხვდნენ, იცნეს ერთმანეთი და გადაეხვივნენ გულითადი სიყვარულითა.

„ჩვენცა, ეგრეთვე საქართველოს შვილნი, ვიყავით დაკარგულნი ერთმანეთისათვის საუკუნოების განმავლობაში, ბევრი ვიტანჯეთ მტერთაგან, ბევრი გაოხრება გამოვიარეთ, მაგრამ მაინც არ დაგვეწყებია დაშორებულნი ჩვენი ძმები. თვალი, გული გვეჭირა თქვენკენ, ბატონებო, და გნატრობდით, როდის აღმოვა ჩვენთვის მზე შეერთებისა!

„და აი, დღეს ჩვენს შორის ვხედავთ დაშორებულთა ძმათა და მოხარულნი ვმადლობთ ღმერთსა და ვევედრებით, რომ შეერთება ესე ჩვენი იყოს უკუნითი უკუნისამდე შეურყეველად“... და დღეის იქით ლხინშიაც, ჭირშიაც, უნდა ვიყვნეთ ჩვენ ერთად, ვითარცა ერთნი დედა — საქართველოს შვილნი“...

გრ. ორბელიანის შემდეგ წამოდგა უფროსი დეპუტაციისა ჰუსეინ-ბეგ ბეჟან-ოღლი და წმინდა ქართული ენით რამდენიმე სიტყვით წარმოსთქვა სადღეგრძელო დიდი მთავრის, კავკასიის მეფისნაცვლისა.

შემდეგ წამოდგა ალ. ზუბალაშვილი და თქვა:

„მოწყალენო ხელმწიფენო! რაც უნდა მძიმე ხვედრი შეხვდეს ხალხს, საზოგადოებასა, თუ ბოლოს ყოველივე კარგად გათავდება, დიად, კაცმა მადლობა უნდა შესწიროს ღმერთსა!

„შემდგომ მრავალწლიანი ომისა, სისხლის ღვრისა და სიმძულვარისა ორ ძმა ხალხს შორის, რუსეთისა და ოსმალის საქართველოსა, მიუხდომელმა განგებამ ისე მოიყვანა საქმე, რომ დღეს ეს ორი ჩამომტერებული ხალხი ერთად შეყრილნი ვართ და ვდღესასწაულობთ განხეთქილების მოსპობას ჩვენს შორის, ჩვენს ძმურად შეყრასა „ძველებურათა, ჩვენებურათა“ იმ კაის გულითა, რომელსაც ჩვენ ჩვენში ვხედავთ, ისე თქვენშიაც გეგულებით.

„ძველად დიად მრავალგვარი სიმდიდრე და სიკეთე ჰქონია საქართველოსა და ეხლა ერთიდა მაინც საუნჯე კიდევ გვაქვს უნაკლულოდ, ესე იგი კაი გული, რომელიც ყოველთვის აღიძვრის თავგანწირულებით ყოველ საზოგადო კეთილ საქმეზედ ძმურის სიყვარულისათვის.

„ამგვარ თვისებისა გამო ჩვენი გულისა, უნდა მოგახსენ-

ნოთ, რომ ახლა ნებით თუ უნებურად, ხომ ჩვენი ხართ, და რა გავიცანით ერთმანეთი და რა კიდევ ერთმანეთს გავიცნობთ, მაშინ უეჭველია, სულ ჩვენი იქნებით, ერთნი ვიქნებით და ერთად გავსწევთ უღელსა, საზოგადო წარმატებისათვის!..

„მაგრამ ვის ჰმართებს კიდევ ქება და პატივი ამ ჩვენი შეერთებისათვის? ბატონებო, სტაჟნები დაამზადეთ! ეს ქება და პატივი, დიახ გემართებს, რომ ვუძღვნათ ძლიერ რუსეთის ხალხსა! და ეს სადღეგრძელო იყოს პატივისცემისათვის რუსეთის ხალხისა!“

შემდეგი სიტყვა წარმოსთქვა დიმიტრი ყიფიანმა:

„ღღევანდელისთანა დღე, დიდი ხანია, სანატრელი იყო ჩვენთვის. ორიოდ სიტყვა მომახსენებინეთ ამის განსამარტებელი.“

„ერთხელ საქართველოც ვრცელი და მაგარი ქვეყანა ყოფილა. ამაზე გვემოწმებიან: ერთის მხრით — გმირული მოქმედება, რომელსაც თვალწინ წარმოგვიყენებს ერთი ცარიელი ხსენება ისეთი სახელისა, როგორც, მაგალითად, ვახტანგ გორგასლანი, დავით აღმაშენებელი, დიდი და დიდად მნათობი თამარ მეფე; მეორეს მხრით — გვემოწმებიან ისეთი ხუროთმოძღვრებითი ამოსაკითხავები, როგორც, მაგალითად, ციხესიმაგრეები და ტაძრები შიგნით და ტაძრები გარეთ, დიდის სიშორიდან რომ მოგვითხრობენ ქართველობის ქველობასა და ღეთისმოყვარეობას, — ათონის მთიდან იერუსალიმამდე.“

„ბუნების გამომძიებლობით ვიცით, რომ ქვეყნიერებაში უძრავი არა არის-რა. დროთა ბრუნვაში სხვადასხვა შეტაკებანი მომხდარა და ერთი ისეთიცა, რომ დაურღვევია ჩვენი გვარ-ტომობითი კავშირიცა. და ორასმა, სამასმა წელიწადმა განვლო, რომ აქაურ ქართველებს იქაური ქართველებისა არა გვსმენია-რა, — ისინი ჩვენთვის სწუხდნენ, ჩვენ — იმათთვის; ჩვენ იმათი აღარა ვიცით-რა, იმათ — ჩვენი.“

„ვინ იცის, კიდევაც რამდენ ხანს ვიქნებოდით ამ მდგომარეობაში, რომ დიდი რუსეთისათვის არ მიგვენდო თავი, იმისმა ზრუნვამ ხალხთათვის მოგვმადლა ეს შეერთება ამდენი ხნის დაშორებულებსა. როგორც თავადმა გრიგოლ დიმიტრისძემ წარმოსთქვა, მაღლობას განუზომლადა ვზრდით ჩვენს გულში და რადგან ახლა აგვიხდა ასასწლეული ნატვრა, ვი-

სურვით, თავად გრიგოლის სიტყვებისამებრ, სიმტკიცე ამ ახლად აღდგენილი კავშირისა უკუნისამდე! და ამ ჩვენს ძველს მოძმეებს რომ თვალითა ვხედავთ და ძმურის სიყვარულით შევძხარით, შევსვათ სადღეგრძელო იმათი!“

ნადიმის დასასრულ სიტყვა წარმოსთქვა აკაკი წერეთელმა:

„ბატონებო! ბევრი ქართული ღვინი გვინახავს, ხშირად დავსწრებივართ სუფრაზედ, სადაც ჩვეულებრივი მოლხენა და გულგახსნილობა ყოფილა, მაგრამ ისიც კი არ დაგვრჩენია შეუნიშნავად, რომ ხანდახან ამ მოლხენის დროს ზოგიერთ მოლხინე ქართველების მხიარულ სახეს კმუნვის ღრუბელი გადაკვერია; თითქოს იმათ იმ დროს რაღაც სწყვეტდათ გულსა, თითქოს ისინი მაშინ რაღაცას ინაცლისებდნენ იმ მდიდარ სუფრაზე..“

„დღევანდელი ღვინი კი, ვხედავთ, სხვაგვარია: მხიარულება უნაკლული და სიხარული უღრუბლო!“

„და რას უნდა მივაწეროთ ეს? თუმცა თითოეული თქვენთაგანიც კარგად გრძნობს ამას, მაგრამ მე მაინც ვიტყვი, რომ ამის მიზეზია დროთა-ვითარებისაგან დაშორებული. ჩვენი მოძმეების, რომლის წარმომადგენლებიც აქა ბრძანდებიან, დღეს ხელ-ახლად ჩვენთან შემოერთება და ძლიერად შეკავშირება.“

„ღიად, ბატონებო, დღეს ჩვენ შეგვიძლია მივიღეთ ჩვენი წინაპრების საფლავებთან და ჩავსძახოთ, რომ მათი ანდერძი ჭერ კიდევ არ გაგვიფუჭებია!“

„და რა იყო, ბატონებო, ის ანდერძი?“

„აჲ მე გადაჭარბებულს არას ვიტყვი. ეს ანდერძი იყო; დედაენა და ერობა! ამავბის სადიდებლად ბევრი შრომა გაუწევია და დიდი მსხვერპლი შეუწირავს ჩვენს ნეტარხსენებულს მამა-პაპებს.“

„პირველი, ესე იგი, ენა, ისე მდიდრულად შეუკაზმავთ და ისეთი გემოც მიუციათ, რომ ჭერ კიდევ ვერ მოგვიხერხებია მისი დაფრწყება და არა თუ ჩვენ, იმ ჩვენ მოძმეებსაც, რომელიც რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში დაშორებულები გვყავდნენ, იმათაც კი შერჩენიათ დედა-ენა ტებილად სასაუბროდ.“

„მეორე, ესე იგი, ერობა, ისე მდიდრულად შეუმუშავებიათ და ისეთ-გვარად აუბეჭდავთ, როგორც გარეგანის, ისე შინაგანის საკუთრად ქართველი ერის საკუთვნელ ნიშნებით, რომ დღესვე ქართველი ერთი შეხედვისთანავე იცნობდა. ესევე ნიშნები დარჩენია ჩვენს მოძმეებსაც; ამის დასამტკიცებლად შორს ნუღარ წავალთ. — საკმაოა, რომ აქვე, აი სუფრაზედ მივიხედ-მოვიხედოთ.“

„ახლა ვხედავთ, რომ ჩვენი წინაპრების დანაპირები აქეთაც და იქითაც შენახულა და ამით ჩანს, რომ ჩვენ შორის ძმური კავშირი თურმე აროდეს არ ყოფილა მოშლილი!“

„ღიად, დღემდით თუ ცალ-ცალკე შეგვინახავს ის ანდერძი, დღეს უფრო ადვილად და ძლიერად ავასრულებთ, თუ კი ძმურად მივცემთ ერთმანეთს ხელს, დავადგებით ერთ გზას და მიემართავთ ერთ მიზანს.“

„აჲ ესეც უნდა მოვიხსენიოთ, რომ იმ ჩვენს სამაგალითო მამა-პაპებს,

სხვათა შორის, ერთი დიდი ღირსებაცა ჰქონდათ: მტრისა და მოყვრის პასუხის ვება; ვისგანაც კი რამ კეთილი დაუნახავთ, ერთი ათასად გადაუხდიათ.

„ამ ღირსებებს ნურც ჩვენ ვიქნებით მოკლებული: ვინც ჩვენ კეთილს გეიქადაგებს და ვინც აგვისრულებს დანაპირებს, ჩვენც ვეცადოთ მისთვის სამაგიეროს გადახდა და დაეუმტკიცოთ სიყვარული...“

„თუ ჩვენი მამა-პაპები აღვეცნებდნენ თვალს ჭკვეყნის მოძრაობას, ნურც ჩვენ ვიქნებით თვალ-დახუჭული...“

„მზად ვიყოთ, რომ ბედს, საიდანაც უნდა მოდიოდეს, კარი გავუღოთ, — და უბედობას ვეწინააღმდეგოთ!“

„ეს იქნება იმ ანდერძის სისრულეში მოყვანა“

„მაგრამ რომ კიდევ უფრო გავძლიერდეთ, ვიცნოთ ჩვენი თავი, დავაფასოთ ჩვენი წინაპრები და თვალ-ყური ვადევნოთ დროთა ვითარებას, საჭირო არის, რომ ვეცადოთ ჩვენი შვილების გამოზრდას... მივცეთ გზა განათლებას, და შემდეგ იმათ ენერჯიას და ცოდნას მამებმაც დავახმაროთ ჩვენი გამოცდილება და ისე შეერთებულად ვიღვაწოთ, რომ ჩვენს წინაპრებთან პირშეად არ დავრჩეთ!“...“

სიტყვები ნიჭიერი მგოსნისა, რომელმაც გამოხატა დამსწრე საზოგადოების აზრი, დიდი აღტაცებით მოისმინა ყველამ. მთელი სადილის განმავლობაში ლაპარაკის საგანი — ძვირფასი სტუმრები, ახალი შემოერთებული მხარე და მათნი მკვიდრნი იყვნენ. ქართველის გული სავსებით აძგერებულ იქნა დიდის ხნითვე დაკარგული ძმების პოვნითა, მის სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა.

მაგრამ საინტერესოა ვიკითხოთ, ისიც: ამ ახლად შემოერთებულ მხარეში ჩვენი ძმები ჩვენს შესახებ რასა ჰფიქრობდნენ, მივიხილეთ ძმებად თუ არა? სამწუხაროდ, სარწმუნოების ფანატიზმს, ეს გრძნობა შეურყეველია. მაგრამ ეს წმინდა გრძნობა არასოდეს არ გამქრალა და მარად ღვივოდა აჭარელთა სულსა და გულში, როგორც უშრეტი ლამპარი. ჩვენი აზრით მეტად საინტერესოა გავიცნოთ წერილი აჭარის უკანასკნელი ბატონის, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილისა, დაბეჭდილი „დროებაში“ ერთი წლის შემდეგ იმ სამახსოვრო სადილისა, რომელზედაც ორივე შეერთებულმა ძმებმა ერთმანეთს დაახლოვება მიულოცეს. თავის წერილში, რომელსაც აქვე გამოვსწერთ, თავისი „აღსარება გამოსთქვა ავტორმა და სახელადაც „გულწრფელი აღსარება“ დაარქვა. აი ეს წერილიცა:

„კაცის ცხოვრება თავიდან ბოლომდისინ დღე-ღამესავეთ მუდამ ცელამოძრაობაში არის.

„მე მინდა, ბატონებო, მოგახსენოთ ჩემი ცხოვრების უმთავრესი თავ-
გადასავალი გულმართლობითა.

„მე, ჩემის ყმაწვილობის მოღმა, ჩემდა სამწუხაროდ, ოსმალელების ქვე-
შევრდომობაში ავახილე თავალი: თავიდანვე ჩემი თანამემამულე, ჩემ მოძ-
მეთ ტანჯვა, ჩაგვრა, თავში ცემის მეტი არა მინახია-რა! გაზვიადებული
ლხინი, სიხარული რა არის კაცისთვის, უთუოდ მალე მოსძაგდება, მოს-
წყინდება, რომ ჭირი, ნალველი, კენესა და ოხვრა რა იყოს!..

„თუმცა მე კერძოდ, ჩემის ღირსების შესაფერად მომეტებული სახე-
ლიც მქონდა, პატივიც, კარგი ყოფა-ცხოვრებაც და სიმდიდრეც მამა-პაპე-
ული, თუ ჩემგან შეძენილი, რომლით შემეძლო თავისუფლად ოსმალური
გალადებით და შვეებით სიცოცხლე, მაგრამ ესე ყველა გარეული გამოჩე-
ნილობა თვალში სულ არაფერად არ მომდიოდა!

„პირად ძალა-ნებრივ სიმხიარულე-კმაყოფილებას ვიჩენდი მართო ოს-
მალეების სათვალფერისოდ; მაგრამ შინაგან ტკბილი სული, გული მუდამ-
ეამს რაღაცა გამოურკვეველი სიმწუხრის ბნელ-უქუნით მოცული მქონდა;
ვედილობდი მუდამ ცისმარე დღეს, ამ ჩემის დაეარდნილ-დაცემულის
მდგომარეობის როგორმე გაუმჯობესებას. მაგრამ ვერაფერი ვერ მო-
ვიგვარე!

„ან როგორ ავიცრლებდი თავიდან ეგრეთ ბოროტ-მოვლინებათ, რო-
დის ერთის მხრით ოსმალეების უსამართლობა, მძლავრობა, ცარცვა-მგლე-
ჯელობა, დამპყველობა და ჩემ ტკბილ სამშობლოს უკიდურესი აოხრება,
გატიალება დღითიგან-დღეზე უფრო და უფრო მატულობდა?.. მეორე
მხრით, ჩემსა საყვარელ მოძმე მესხ-კლარჯთა ზნეობრივი საშინელი გარ-
ყვნა, განებვირება, ავგულობა, შეთავეობა, სიხარბე, მგლეჯელობა, მოსისხ-
ლეობა, ჭრა, კვლა და მისთანა, კაცობრიობითის გზა-კვალითგან გარეთ
გასვლა ღუპავდა ჩემს ქვეყანასა! და დღე ერთ მზგეფსად, მზგეფსი თვედ,
თვე ერთ წლად და წელიწადი ერთ მრთელ საუკუნოებად.

„ჯერ ოც-და-ხუთის წლისა არ ვიყავი, რომ მრავალი საუკუნოების
უწყალოდ დატანჯულ მსხვერპლად ვებრძნობდი მე ჩემს ნორჩს, ახლად
გაშლილს ყვავილოვანს სიცოცხლესა! ამნაირი ჩემი ტანჯული სიცოცხლის
წამლად, ვსთქვი, ქვეყანაში შესვლა, ცოლის შერთვა, დაწვრილშვილება,
ხან ერთზედ, ხან მეორეზედ გულის გადაყოლება, მოყვრებში კარგი ღრო-
ების გატარება, ლხინი, სიხარული, ნაეარდობა და მისთან კაცის გულის
მისიამოვნე. მაგრამ ამ ყველა საშუალებამ რაც არ მომიმატა ჭირი ჭირ-
ზედ, თვარემ საამისოდ არა შეუძსუბუქებიათ-რა ჩემთვის. ერთი-სიტყვით,
რკინის გალიაში შემწყვედელი ვეფხის მდგომარეობას ჰგავდა დაახლოვე-
ბით ჩემი მდგომარეობა. მუდამ ეცდილობდი ჩემი თავის და ჩემთა მოძ-
მეთა გამოხსნას, ჩემი ქვეყნითურთ, თურქეთის ხელიდან და რუს ხელმწი-
ფის ქვეშევრდომობაში შესვლას, რომლის მფარველობაშიაც იყვნენ დიდის
ხნის მოღმა ჩემი უმრავლეს საყვარელ მოძმეთა მხარე-ქვეყნები: იმერეთი,
ჭართლი, კახეთი, მესხეთის მცირე ნაწილი და სხვ., მაგრამ არ იქნა, არ
მელირსა!..

1853 წელს ომიანობისა, ცოტა რამ იმედი მომეცა, ვამბობდი: ავერ,
ახლა გამოვალ თურქეთის ქვეშევრდომისაგან, ჩემიანებსა და ჩემს ქვეყა-

ნასაც გამოვიხსნი იმათ მტარვალობითგან და დიდებულ რუსეთს შეგუ-
ერთდები. მაგრამ, საუბედუროდ, ყოველი საშუალო გამიწყდა, გზაველი
დამეხშო, ყოველგნით ფოლხი მომადგა და ხელი მომეცარა:.. განა მოიბო-
ვება ყოველთვის სადმე მისთანა ერთგული მოყვარე მეგობარი, რომ შენ
ხვაშიადი მიანდო, პატიოსნად შეგინახოს და არ გაგთქვას? განა მოიძებნე-
ბა მუდამ თავ. გრ. გურიელისთანა, უფ. მ. მეფისაშვილისთანა და ზოგი-
ერთ ახალციხელებისთანა გამოსადეგი ძმა-კაცები, გაჰირვებული კაცის
ხელის-ხელ-მენდილად და წყლული გულის სალბუნ-წამლად, რომ ისარგებ-
ლოს ჩემისთანა სვე-ბედისგან განწირულმა კაცმა?...

„რაც იქნა, იქნა, მადლობა ღმერთსა, იმათ სულ აღარ მოვიხსენიებ,
ყველას დავიწყების უფსკრულში მივსცემ. ახლა მადლობა, ქება და დი-
დება ყოველის მპყრობელს, ყოველის შემძლებელს, ყოველად სახიერს, ერთს
ღმერთსა, რომ ამ ყველა ჩემი გულ-სულის შემავიწროებელმა ბნელ ღამის
წამმა განვლო, ვადიარა. 1877 წლის ომიანობის მოღმა, ჩემმა საუკუნო
სასიხარულოდ მომეცა საშუალება ღვთის მადლით მაღალ რუს ხელმწი-
ფის მფარველობის ქვეშ შესვლისა. მეცა და ჩემს თანამემამულეთაც
ჩვენს მრავალრიცხველ ძმათა თანა შეერთებითა. კურთხეული განგება,
რომ ჰხედავდა მუდამ ჩემი შეწუხებული გულის კენესა-ობხრასა, ნუგავით
მომავო სამაგიერო, მით ღამის ბნელი უკუნი ბრწყინვალე დღედ გადაექ-
ცა, სიმწუხარე — სიხარულად და ქირი ღვინვად შემეცვალა!..

„მის მოღმა დაუახლოვდი ქ. თბილისს, სხვა-და-სხვა ჩინებულ პირთა,
თავადთა და აზნაურთა. თავიდან მოყოლებული უკანასკნელ აღსავლის
მქონე პირთამდის და მათთანა პატივცემულ ყოველ წოდების პირთა ისეთი
საგრძნობი შთაბეჭდილება მოახდინეს ჩემს გულში, რომ ვერაოდეს ვერ
დავივიწყებ ჩემ დღეში მე იმათ დიდ მოკეთობას, წრფელ კაცთ მოყვა-
რეობას და მიღებულებას!.. თუმცა ახლა დროებით ცოტა ხნით დავშორ-
დი მე იმათ მწყალობელ მოკეთე მოყვრობას, მაგრამ სული-გული ისევ
იმათთან მიბრუნავს იგინი არიან ჩემი გონების მარად მამრწყინნი, სასო-
იმედნი და დაუვიწყებლად ძვირფასნი სათხოვარნი...

„ღმერთმან ჰქნას, ისე მალე მივხვდე მე ჩემის გულის საწადსა, მათთან
ხლებასა, რომლის მსგავსი უბედნიერესი წამი არ შეიძლება იყოს ჩემთვის
ამ ქვეყანაზედა... ღმერთმან ჰქნას, მეცა და ჩემთა თანამომამეთაცა საქმით
დაგვემტკიცებინოს ჩვენგან მოსალოდი კეთილშობილური მოქმედება; შე-
ვერთებულებოთ მტკიცე ძმურად ჩვენს დიდის ხნის აქეთ დაშორებულ
მრავალ რიცხვს ძმათთანა, სულითა და გულითა და ყოველ კეთილ-
განწყობილებითა ხელი-ხელს მიგვეცეს და გარდაგვედგას ის გმირული ნა-
ბიჯები, რითაც განთქმული იყვნენ ქრისტიანობისა ჩვენნი წინაპარნი სა-
ქვეყნოდ, ვხაროსთ დიდის ხნის მოღმა იმათ ღრმად მიძინებულს სულ-
გულსა და იშვებდნენ ჩვენის ღირს მემკვიდრეობითა, რომლით წინ წავა
ქვეყნის მაშენებლობა. განახლდებიან ციხე-ტაძარნი, სამოქალაქო ეპრობა,
ხელოსნობა, სწავლა-მეცნიერება ზნე-კეთილობით, ერთიანთასად და ათი-
ათასად წარიმართება მიწის შემუშავება, ნერგვა, წინდვა, მყვნა გამრავლე-

ბა, ყოველი საზრდო გაგვიფხვდება, რომ ყოველი კაცი ბედნიერების გზა-
კვალს დაადგეს ლევის მსახურებით, სიმაართლით და კაცთმოყვარეობა-
ბითა“...

შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი

ქ. არტანი,

29 თებათვეს (1879 წ.)

შეძლებისდაგვარად ვეცადეთ მკითხველისათვის გაგვეცო-
წარსული ყოფა აჭარისა იმ დრომდე, სანამ ეს კუთხე კერძოდ,
და ბათუმის ოლქი საერთოდ, ბერლინის ტრაქტატის ძალით
1878 წელს რუსეთის იმპერიას არ შემოუერთდა. შემდეგ წე-
რილში ვეცდებით გავუზიაროთ მკითხველს ის ცნობები, რაც
ადგილობრივ შევკრებით ამ მხარის შესახებ იმ დღიდან და-
წყებული, რაც აქ რუსეთის ადმინისტრაციამ დაიწყო მოქმე-
დება და ყოველივე დაქვემდებარა იმპერიის საერთო კანო-
ნებს.

VI

ანიერელი აჭარა

ადმინისტრაციული დანაწილება და მცხოვრებნი: ადმინისტრაცია,
სამართალი, ზნეობა, მცხოვრებთა რიცხვი. — ეკონომიური მდგომარეობა:
ხენათესვა, საქონლის მოვლა-მოშენება, მებაღეობა, მევენახეობა,
მეფუტკრეობა, შინა-ხელსაქმობა, სამუშაოდ გადასვლა,
გადასახადი.

ადმინისტრაცია. ბათუმის ოლქის შემოერთების შემდეგ
აწინდელი აჭარა ადმინისტრაციული მხრით ორ ნაწილად გაი-
ყო. აღმოსავლეთით — ახალციხის მაზრაა საზღვარი, ჩრდი-
ლოეთით — გურია, სამხრეთით — შავშეთ-იმერხევი და და-
სავლეთით — სოფელი კიბე, რომელიც ქვემო-აჭარის ნაწილს
გონიის ნაწილისაგან ჰყოფს. ამ საზღვრებში მოთავსებულია
ზემო-აჭარის და ქვემო-აჭარის ნაწილები, ანუ საბოჭაულონი,
ზემო-აჭარაში ნაწილის უფროსის სამყოფელია სოფ. ხულო,
ხოლო ქვემოსაში — სოფ. ქედა.

უფროსებად ქვემო და ზემო აჭარაში, როგორც ბათუმის
სხვა ნაწილებშიაც, პირველად ადგილობრივნი მკვიდრნი იყვ-
ნენ დანიშნულნი იმ მოსაზრებით, რომ ახალი ადმინისტრაცი-
ული წესწყობილება მომეტებული სიადვილით შეეტანათ

მცხოვრებთა ზნე-ჩვეულების, მათი ხასიათის მკოდნე-მოსამ-
სახურეთ. ჩვენ მოვეუსწარიტ ხულოში უფროსად გურიის
მკვიდრს, კაპიტანს ალ. ბერიძეს და ქედაში — თუფალ-ბეგ
შარვაშიძეს. ჩვენი იქ ყოფნის ერთი წლის უკან ორივემ გა-
ანება სამსახურს თავი. თითოეულ უფროსს თითო თანამემწე
(იგივე საქმის მწარმოებლები) და თითო თარჯიმანი (იგივე
მწერალი) ჰყავთ. უფროსებს მინდობილი აქვთ ზრუნვა წესი-
ერების დაცვისა, ზოგიერთ შემთხვევაში სამართლის გაჩენისა
და მკვიდრთა ეკონომიურ ყოფისათვის. ნაწილის უფროსებად,
ჩვეულებრივ, ინიშნებიან უკვე სამხედრო სამსახურში ნამყოფ-
ნი. მათს განკარგულებაშია თორმეტამდე ჩაუში, ანუ ჩაფარი,
რომელნიც ადგილობრივ მკვიდრთაგან გამოჰყავთ და თვიურ
ჯამაგირს აძლევენ.

სამართალი. ამა თუ იმ დანაშაულისათვის სასჯელის გადა-
წყვეტა და მოდავეთათვის სამართლის გაჩენა აქარაში ორი
ადგილობრივი დაწესებულების ხელშია. ერთი — სასოფლო
სასამართლო, რომელსაც შეადგენს სოფლის მამასახლისი, იმა-
ში და სასოფლო მოსამართლენი, ანუ მეკლისნი. ეს დაწესე-
ბულება არჩევს პატარა, მცირე-მნიშვნელოვან საქმეთა. თუ
მომჩივან-მოპასუხეთა სოფლის სასამართლოს განაჩენმა არ
დააკმაყოფილა, საქმე გასარჩევად გადადის ნაწილის საერთო
სასამართლოში. ამ სასამართლოს თავმჯდომარედ არის ნაწი-
ლის უფროსი, ხოლო წევრებად: ყადი, რომელიც გუბერნატო-
რის მიერ ინიშნება, და სამი საზოგადოებისაგან ამორჩეული
პირი. ესენი ამ თანამდებობაზე ინიშნებიან ნაწილის უფრო-
სის წარდგენილების თანახმად. ასე რომ, მთელი კრებული
ფაქტიურად ნაწილის უფროსს ექვემდებარება, რადგან მასზეა
დამოკიდებული ვინ და ვინ წარადგინოს დასამტკიცებლად.
თუ მოდავენი ნაწილის საერთო სასამართლოს განაჩენითაც არ
იქნებიან კმაყოფილნი, იმ შემთხვევაში საქმე ირჩევა ბათუმის
ოლქის საერო სასამართლოში, სადაც არიან თავმჯდომარე
(ოლქის უფროსი), ყადი (საოლქო) და რამდენიმე წევრი.

ადგილობრივი მკვიდრნი ზოგად სახელმწიფო მნიშვნელო-
ვან დანაშაულისათვის და აგრეთვე სისჯლის სამართლის საქ-
მისათვის სახელმწიფო საზოგადო კანონთა ძალით სამართლ-
დებიან. დანარჩენნი საქმენი და სამოქალაქო დავანი ირჩევიან
საერთო სასამართლოს მიერ. საქმის გარჩევა სიტყვიერია და

ორნაირადა ხდება: მემკვიდრეობის საქმე, ცოლქმრული და საოჯახო უთანხმოება შარიათის, ან მაჰმადიანური კანონის თანახმად ირჩევა ყადის მიერ. მის დადგენილებას ნაწილის სასამართლოს თავმჯდომარე ამტკიცებს, ხოლო სხვა საქმეს, ადათის თანახმად, დანარჩენი წევრები ხმის უმეტესობითა სწყვეტენ.

აჭარელი მეტად თავაზიანია, ზრდილი და პირად მთქმელი. აჭარელი ერიდება კაცის შეურაცხყოფას, მაგრამ ერიდება იმასაც, რომ სხვებმაც არ შეურაცხოს იგი. შურის ძიება და „სისხლის აღება“ ძველთაგან დარჩენილია. თუ კაცი შემოაკვდა, მოელის, რომ მოკლულის ნათესავისაგან ადრე თუ გვიან იმავე საწყაოთი მიეწყვის. აქედან წარმოსდგება ყაჩაღად გავარდნა, რომლის შესახებ ამდენსა პყვირიან ბუკითა და ნალარიითა. კაცის მკვლელი სულ სისხლის აღების მოლოდინშია და უმეტეს შემთხვევაში ტყეში და სახლს გარეთ იფარავს თავსა, გაჭირვებულთა და იძულებულთა ხდება ამ შემთხვევაში სხვას წაართვას რამე. საზოგადოდ, თუ შეხვდება კაცი, ისევ ამ ტიპის ყაჩაღს. ხოლო პროფესიული ყაჩაღი, რომელსაც სხვის ცარცვა-გლეჯა ხელობად ჰქონდეს გამხდარი, ძალიან იშვიათია ხოლმე აქ. მაგრამ წარმოიდგინეთ, ყაჩაღობის დროსაც კი თავის ღირსებას არა ჰკარგავს აჭარელი. სიმართლის თქმა, რაინდული ხასიათი ამ გაჭირვებულ მდგომარეობაშიაც კი არ ავიწყდება და სწამს, რომ ვაჟკაცი ტყუილს არ იტყვის. მეტად დამახასიათებელია აჭურისათვის შემდეგი შემთხვევა. რამდენიმე წლის წინათ ბათუმ-ახალციხის შარა-გზაზე აჭარაში ინიერი პასეკი გაძარცვეს. ყაჩაღებმა პასეკს წაართვეს საათის ძეწკვი და ფულად ათი თუმანი. შავი ნიკელის საათი უკანვე დაუბრუნეს თურმე, სირცხვილია, ასეთი ნივთის წართმევაო. მერე უკითხავთ, ჩემოდანში რა გაქვსო? პასეკს უპასუხნია — არაფერია შიგაო, იმ დროს როცა შიგ ექვსასი თუმანი დებულა. ყაჩაღები ენდვენ თურმე, — ასეთი ნასწავლი კაცი ტყუილს როგორ იტყვისო, და ჩემოდნისათვის ხელიც კი არ უხლიათ.

ამგვარი ავკაცობის გარდა, რომელსაც სარჩულად ედება წმინდა ეკონომიური მიზეზი და პირადი ინტერესი, რაიცა ძლიერ იშვიათია ხოლმე, კაცის კვლას და სისხლის ღვრას ადგილი აქვს მეორე შემთხვევაშიაც. ამ მეორე შემთხვევას

იწვევს ხოლმე ძველი ჩვეულება საცოლეს მოტაცებისა, როცა მშობლები ქალისა წინააღმდეგნი არიან ხოლმე. უფრო მეტ შემთხვევაში საქმე მორიგებით თავდება ხოლმე, მაგრამ მოხდება ისიც, რომ სასიძოსა და ქალის ნათესავების მხრივ სისხლიც დაიდვრება, თუ, განსაკუთრებით, საცოლევ წინააღმდეგია თავის მომტაცებლის სურვილისა.

სტატისტიკური ცნობები, რომელიც ყველაზე უტყუარი მაჩვენებელია ამა თუ იმ მოვლენისა, ჩვენს აზრს ჩვენს სასარგებლოდ ემოწმება და აქარწყლებს იმ ცილისწამებას, რომლის მსხვერპლნი გამხდარან აქარის მკვიდრნი. ამასთან, საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიხსენიოთ, რომ სისწორე თუ სიმართლე ამ ცნობებისა მათი შემდგენელის კეთილსინდისიერებაზე გვაქვს მინდობილი.

მცხოვრებთა რიცხვი. სამწუხაროდ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მცხოვრებთა რიცხვი მეტად მცირეა აქარაში და რაც არის, ისიც დღითიდღე მცირდება, ან თუ მატულობს, მეტად სუსტად. ამის მთავარი მიზეზი, ჩვენი აზრით, ქონებრივი უძლურება და აქაურ მწირ ბუნებასთან ზომამზე მეტი ბრძოლაა. ჯერ იყო და ამ მხარის რუსეთთან შეერთებისთანავე თითქმის ნახევარი რიცხვი მკვიდრთა თურქეთში გადასახლდა მუჰაჯირად. ამ შემთხვევაში ეკონომიური მიზეზი იმდენად არ იყო, როგორც ქადაგება მოლებისა და მათ მიერ ძაგება რუსეთის წესწყობილებისა. აქარელნი, გულაცრუებულნი, თავის ერთმორწმუნე ხალხთან ეძებდნენ ხსნას და სამშობლო მხარეს თავს ანებებდნენ. ოთხმოცდაათიან წლებიდან გადასახლება შესწყდა. წელიწადში რამდენიმე მოსახლე თუ დაანებებს თავს აქაურობას. დაახლოვებით სწორი ცნობები აქაურ მოსახლეთა რიცხვის ცვლილების შესახებ ჩვენა გვაქვს 1889 წლიდან დაწყებული ვიდრე 1896 წლამდე და ისიც ზემო-აქარის შესახებ. რაც შეეხება ქვემო-აქარას, მარტო 1895 წლის ცნობები შევკრიბეთ. ამასთან საჭიროდა ვთვლით აღვნიშნოთ, რომ ციფრებში სხვა ეროვნების წარმომადგენელნი მეტად მცირეა; ას სულამდე თუ იქნება როგორც ზემო, ისე ქვემო აქარაში. ისიც ხულოსა და ქედაში არიან, როგორც ვაჰრები, სახელდობრ სომხები, ბერძნები და თურქები. სოფლად კი თვინიერ აქარელისა სხვა ეროვნებისა არავინ ცხოვრობს.

მცხოვრებთა რიცხვი ზემო აჭარაში
1889—1896 წ. წ.

წელი- წადი	რიცხვი კომლთა	რიცხვი მდედრთა	რიცხვი მამრთა	ორივე ერთად
1889	2 609	8 432	9 156	17 579
1880	2 609	8 543	9 256	17 802
1891	2 615	8 730	9 466	18 196
1892	2 615	8 848	9 620	18 468
1893	2 615	8 893	9 886	18 779
1894	2 644	8 990	10 168	19 158
1895	2 645	9 052	10 261	19 313
1896	2 645	9 112	10 353	19 465

როგორც მკითხველი ხედავს, ამ საანგარიშო წლების განმავლობაში მცხოვრებთა რიცხვს მაინცდამაინც სახარბიელოდ არ უმატნია. შვიდი წლის განმავლობაში 2 609 კომლი რის ვაი-ვაგლახით 2 645 კომლი გამხდარა, ანუ 37 კომლი მომატებია, ესე იგი ორთაშუა რიცხვით წელიწადში $5\frac{2}{7}$ კომლი მომატებია. ხოლო იმავე ხნის განმავლობაში 17 579 სული 19 465 სულად გადაქცეულა, ანუ 1 206 სული მომატებია, რაიცა ორთაშუა რიცხვით შვიდი წლის განმავლობაში შეადგენს ყოველწლიურს $172\frac{2}{7}$ სულს! ყოფილა ისეთი ბედნიერი წელიწადი, რომ ამ რიცხვს აღმატებია (მაგალითად 1892 და 1913 წწ.), მაგრამ გამოირკვა ისეთი წელიწადიც (1890 წ.). როდესაც მცხოვრებთა რიცხვს 23 სულია მომატებია.

საანგარიშო 1894 წელს მთელ ზემოაჭარაში

ქორწილი ყოფილა	36
დაბადებულა (მამრი 192, მდედრი — 107)	299
მომკვდარა (მამრი — 99, მდედრი — 45)	144

ასე რომ მთელი წლის განმავლობაში მომატებია: (მამრი 93 და მდედრი — 62) 155 სული.

რაც შეეხება აჭარის მეორე ნაწილის, ქვემო-აჭარის, მცხოვრებთა რიცხვს, სამწუხაროდ, ამათსავე შესახებ არა გვაქვს ისეთივე ცხრილი, მაჩვენებელი მცხოვრებთა რაოდენობისა და მათი რიცხვის ცვლილებებისა რამდენისამე წლის განმავლო-

ბაში ერთად. ამგვარი ცხრილის მაგივრად აქ მოგვეყავს 1895 წლის ანგარიში მცხოვრებთა, საიდანაც, კომლექსური და სუ-
ლელ რიცხვის გარდა, მკითხველი დინახავს სოფლების სა-
ხელებს და რომელ სოფელში რაგვარად არის განაწილებული
ორივე სქესის რიცხვი.

სოფლები და მცხოვრებთა რიცხვი 1895 წ. ქვედა აპარაში

სოფლები	კომლი	მდედრო	მამრი	ორივე სქესის რიცხვი
1. ქედა	19	43	46	89
2. სამშიარ-შავებური	20	49	55	104
3. ძენიშანი ¹⁵	32	118	115	233
4. კაკა-ოღლი	29	49	55	104
5. ორცვა	36	71	98	169
6. ალი-ოღლი	71	170	233	403
7. მეძიბნა	55	121	142	263
8. მერისი	186	588	696	1,284
9. აუქა ¹⁶	51	99	116	215
10. ვაიო	57	106	128	234
11. ჭოლანი	53	125	148	273
12. ჭინკაძე	33	82	87	169
13. აგარა	57	185	234	419
14. სალორეთი	38	90	107	197
15. ზესოფელი	35	70	95	165
16. ზვარე	34	77	94	171
17. გარდმანისი	17	35	34	69
18. წონიარისი	39	91	93	184
19. კვაშტა	51	106	125	231
20. კანტაური	30	51	67	118
21. აბუქეთა	24	55	68	123
22. ორთა-ხოხნა	22	46	46	92
23. კორომხეთი	20	40	51	91
24. დერე-ხოხნა	65	134	154	288
25. ახო	75	164	220	384
26. გოგელიძე	36	91	106	197
27. ცხმორისი	59	168	173	341
28. კოკოტაური	38	98	116	214
29. ზუნდალა ¹⁷	62	191	216	407
30. დანდალო	131	310	387	697
31. კიბე	55	170	166	336
32. კაპნისთავი	39	103	122	225

¹⁵. ძენიშანი. ¹⁶. აქუცა. ¹⁷. ზუნდალა (სწორება აქ და შემდგომ გამომ-
ცემლობისა).

33. ზედა-მახუნეთი	45	73	83	156
34. ქვედა-მახუნეთი	30	69	82	151
35. ბზუბზუ	31	57	61	118
36. გოგიაძე-შოთაძე	30	60	65	125
37. გულეზი	42	106	129	235
38. ზენდიდი	45	101	128	229
39. ცხემლა	10	24	37	61
40. უჩხითი	56	134	163	297
41. შილისი	28	71	76	147
42. ნამლისი	19	54	70	124
43. მაქალისპირი	14	40	49	89
44. ქვედა-ხერთვისი	18	42	54	96
45. მალაკონი	16	29	31	60
46. ჭალახმელა	18	38	37	75
47. ქიძნათი	43	136	156	292
48. ქობალეთი	17	81	66	147
49. ღვარა	13	31	30	61
50. აჭარის-აღმართი	39	83	122	205
51. სინდიეთი	11	15	20	35
52. ქედ-ქელი	17	35	43	78
53. ჭანიერი	17	41	35	76
54. ჩხუტუნეთი	72	127	150	277
55. გორგარეთი ¹⁸	16	35	41	76
56. საფუტყრეთი	11	31	35	66
57. ჩიქუნეთი	66	209	208	417
58. ცხემლანა	9	24	17	41
59. ზედა-ხერთვისი	45	84	77	161
60. ზედა-ვაკე	25	57	59	116
61. ეფრატი	17	47	53	110
62. ქვაბისთავი	11	31	45	76
63. შინდიეთი	73	137	162	304
64. აყრია	32	63	82	145

სრულად 2506 6071 7064 13135

საანგარიშო 1895 წელს ქვედა აჭარაში:

ჯვარი დაუწერიათ	28	კაც
დაბადებულა (მდედრი — 131, მამრი — 134)	266	სული
გარდაცვლილა (მდედრი — 29, მამრი — 82)	111	"
მცხოვრებთ მომატებია	154	"

რადგან ვერ მოვახერხეთ გვეშოვნა ამნაირივე მაჩვენებელი ზემო-აჭარის სოფლებისა და მათში განაწილებულ მცხოვ-

¹⁸ გორგაძეთი.

რებთა, მკითხველი ძალაუნებურად უნდა დაეჯეროთ მხოლოდ სიას სოფლებისას, რაც საინტერესო უნდა იყოს, განსაკუთრებით იმათთვის, ვისაც ზემო-აჭარის სოფლების სახელების გაცნობაცა სწადს. მოგვყავს რა ეს სიაცა, საჭიროდა ესთელით დავსძინოთ, რომ სრული არ არის, შეიძლება თხუთმეტის ან ცოტა მეტი სოფლის სახელი გამოგვჩა, ამიტომ რომ ზედა-აჭარაში მცხოვრებთა რიცხვი მთელი შვიდი ათასით მეტია ქვედა-აჭარისაზე, მაშასადამე, სოფლებიც მეტი უნდა იყოს. აი ეს სიაცა, ანბანურს რიგზე დაწყობილი:

ა) აგარა, აღმათე, ახალდაბა; ბ) ბაკო, ბარათაული, პელლეთი, ბუთურაული; გ) გოგაძე, გუდასხევი, გორხანაული 10; დ) დიდ-აჭარა, დიაკონილი, დიაკონიძე, დარჩიძე, დოვანი; ე) ვაკე, ვერნები, ვარდისციხე, ვარჯანაული; ზ) ზემოხევი 20; თ) თხილვანა; ი) იაკობიძე; კ) კალოთა, კვატია, კარაპეტა, კვახიძე, კვიწინაძე; ლ) ლამანაური, ლაკლაკიძე; მ) მანიაკეთი 30, მახალაკიძე, მოპინეთა, მაწყვალთა; ნ) ნიგოზაული, ნადაბური, ნანოშვილები, ნამონასტრევი; ო) ოქროპილარი, ოთანახევი, ოლადაური 40, ორთამელე; პ) პაქსიძე, პაპაშვილები; რ) რიყეთი; ს) სხალთა; ტ) ტაბაძველი, ტაკიძე, ტბეთი; ფ) ფაჩხა, ფურტიო 50; ლ) ლორჯომი, ლორჯომელაძე; ყ) ყადი-ოლლი; ჩ) ჩავო; ც) ცინტარიძე; წ) წინარიძე, წყლის-საყარი, წაბლანა; ჭ) ჭედლური, ჭვანა 60; ხ) ხულო, ხიხაძირი, ხაბე-ლაშვილები; ჯ) ჯაბნიძე — 64.

აქაურების გვარების შესახებ ის უნდა ესთქვათ, რომ ზოგიერთს გვარი გადაუთურქულებია, თუმცა ამასთან თავისი წინანდელი (გურჯული) გვარიც ახსოვს, ზოგს კიდევ ქართული გვარის დაბოლოება თურქულად გადაუკეთებია. აქ მოგვყავს ის გვარები, რომლებიც ხელუხლებლად, პირვანდელი სახით დარჩენილა და რომლებიც ქვედა-აჭარაში შეგვკრიბეთ.

აბაშიძე	აღექსაძე
აბუეთელი	აჩანიძე
აბულაძე	ასაბნაძე ¹⁹
ავალიანი	ახველი
აზნაურაშვილი	

¹⁹ ასამბაძე.

ბადმელიძე²⁰
ბაიძე
ბაზანდრიძე
ბალაძე
ბარამიძე
ბასილაძე

ბედინაძე
ბეჟანიძე
ბერიძე
ბოლოძე
ბოლქვაძე
ბროლაძე

ვაბლაძე
ვათენაძე
გელაძე
გვიანიძე
გუჯარიძე
გოგიტიძე

გოგლაძე
გოგრაშვილი
გორგილაძე
გორაძე
გორდელაძე

დავითაძე
დევაძე
დევალიძე

დიასამიძე
დუმბაძე

ვაშაკიძე
ვაშაყმაძე

ვენაძე

ზანაკიძე²¹
ზაქარაშვილი

ზაქარიძე
ზოიძე

თავდგირიძე
თეზიძე
თედიაშვილი
თუთემაძე²²

თელიშვილი
თოდრაძე
თურმანიძე

იაშვილი

ირემაძე

კანტაჭრელი
კარიჭაშვილი
კახაბერიძე
კახიძე

კვირიტაძე
კიძინაძე²³
კობლაძე²⁴
კონცელიძე

²⁰ მანველიძე. ²¹ ზანაქიძე. ²² ტეტემაძე. ²³ ჭიძინიძე. ²⁴ კობალაძე.

კილაძე
კვირიკაშვილი
კიბორძე

კოკობაშვილი
კუზიაშვილი
კურცხალაა

ლაზიშვილი

მაკარაშვილი
მამინაიშვილი
მარშანია
მატარაძე
ჩაჭახელიძე

მასაჩქაძე
მასაჭაძე
მეგრელიძე
მიქელაძე
მორთულაძე

ნათაძე

ნაკაშიძე

ოროშვილი

ოქრიაძე

პოპუნძე²⁵
პარტენაძე²⁶

პარხალიშვილი
პეტრიძე

ჟღენტი

საბძელიშვილი
საითაძე
სალიძე
სანიკიძე
სარაჯიშვილი

სახაშვილი
სერობიძე
სოლოლაშვილი
სურმანიძე

ტაკიძე
ტურიაშვილი

ტრიკაძე

უსტიაშვილი

უჩხაშვილი

ფარსენიძე

ფოცხოველი

ქავთარაძე
ქათამაძე
ქაჯაია

ქინძაძე
ქუჩუკაშველი

²⁵ პაპუნძე. ²⁶ ფარტენაძე.

ლორჯომელიძე

ყარაშვილი	ყიფიანი
ყარაჩიშვილი	
წავიშვილი	შარვაშიძე
წავლიშვილი	შაქარიძე
წავლიძე	შოთაძე
შარაბიძე	

ჩაქველიშვილი	ჩიკუტაძე
ჩერქეზიშვილი	ჩხაიძე
ჩიკვაიძე	ჩხეიძე
ჩიკოლაძე	

ცარიელიშვილი	ცინცაძე
--------------	---------

ძველიშვილი	ძნელაძე
ძიძიშვილი	

წავიშვილი	წითელაძე
წანწალიკიშვილი	წითლაძე
წვიტიშვილი	წულუკიძე

ჭიანიშვილი	ჭინჭარაძე
ჭინკაძე	

ჯაბნიძე	ჯაყელი
---------	--------

ხოხნელი

ზემო-აჭარის მცხოვრებთა გვარების სია არა გვაქვს, მაგრამ არა გვეგონია, აქ ჩამოთვლილ გვარების გარდა ოცზე მეტი იყოს განსხვავებული.

ამ გვარების ღირსებათა შესახებ ის-ღა გვეთქმის, რომ ოსმალეთის მიერ ამ მხარის დამორჩილების და აქაურ წესწყობილების შეცვლის შემდეგ ჩვენებური „თავადები“ ოსმალურ „ბეგებად“ იქნენ. ხოლო ის ბეგები, რომელნიც ჩა-

მომავალნი იყვნენ ადგილობრივი მთავრებისა, მაგ., აბაშიძე-ნი (ქვემო აჭარაში) და ხიმშიაშვილები (ზემო აჭარაში) სანჯაყ-ბეგებად იწოდებოდნენ. ამჟამად ბეგთა გვარს ეკუთვნიან თავდგირიძენი, ბეჟანიძენი, ან ბეჟან-ოღლები, შარვაშიძენი და ხიმშიაშვილები. ჩვენებური აზნაურები ალბად იწოდებიან. უბრალო ალბად ითვლებიან აქ სხვათა-შორის, ამ მხარის და საზოგადოდ, ზემო ქართლის ბატონ ათაბაგთა ჩამომავალნი ჯაყელნი, რომელნიც, რიცხვით შვიდ კომლამდე, ქვემო აჭარის სოფ. კვაშტაში ცხოვრობენ. ეს მხარე რუსეთმა რომ შემოიერთა, აჭარლების მაღალი წოდების წარმომადგენელთაც შუამდგომლობა აღძრეს ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურების წინაშე, რათა ესენი ქართველ თავადაზნაურებად ჩაერიცხათ, მაშინდელი წინამძღოლი თავადაზნაურებისა დ.მ. ყიფიანი და საზოგადოდ ქართველობა აღტაცებით მიეგება ამ სარჩიელს, მაგრამ საკითხი, გვგონია, აჭარელ თავადაზნაურების თხოვნის სასარგებლოდ არ გადაწყვეტილა.

ეკონომიური მდგომარეობა

ხენა-თესვა. სული კბილით უჭირავსო, რომ იტყვიან, აბა სწორედ აჭარელზე ითქმის! ამ მხარეში ადამიანი თითქმის იმიტომ ჩამოთესლებულა, რომ მთელი თავისი დღენი ძუნწ ბუნებას კრიჭაში უდგეს, შეუსვენებლივ ოფლის წურვით უნდა ებრძოლოს, რის ვაი-ვაგლახით იმდენი გამოჰგლიჯოს ხელიდან, რომ შიმშილით სული არ ამოხდეს. მთელი ფიჭრი აჭარელისა, მთელი მისი მხნეობა ხორციელ ელემენტარულ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას უნდება; რაიმე კომფორტისა და სულიერ საზრდოსათვის მეტი ძალა და მოხერხება არ შესწევს.

მთელი აჭარა, ორიოდ სოფლის გარდა, თავისი მთა-გორიან მდებარეობის წყალობით ხენა-თესვისათვის უხმარია. ორიოდ სოფელი გამოერევა, მაგალითად, ზემო-აჭარის სოფლები: შუახევი, ხიჭაური, სადაც ჭირნახული შრომის ფასს ააღებინებს გლეხს, სამაგიეროდ ჰაერის მხრით ისეთს პირობებშია, რომ ვაი ყოფნა და ვაი არ-ყოფნა: ციება მუსრს ავლებს იჭაურობას! ისეთი სოფლები, რომლებსაც ახლო საძოვრები აკრავს და სადაც საქონლის მოშენებას მისდევენ, სულ ოთხი-

ხუთია. იშვიათი ოჯახია, რომ წლითი-წლობამდე გაჰყვას მო-
 ნავალი. მთელ აჭარაში სწორ და ვაკე ადგილს ვერა ნახავთ.
 სულ ოდრო-ჩოდროებით, დაქანებულ ქედებით და მიუდგო-
 მელ მთებით დასერილია მთელი აჭარისწყლის და სხვა მდი-
 ნარეთა ხეობების დაყოლებაზე. მიუხედავად ასეთი უკულმარ-
 თი პირობებისა, იქაური გლეხი მაინც ხენა-თესვას მისდევს,
 სახნავ-სათესი ისეთ ციკაბო კლდეებზეა, რომ სახნისის ატა-
 ნაცა სჭირს და ხან შეუძლებელიცაა, ასე რომ თესვის დრო-
 საც კი არ ხნავენ, არამედ, თოხნიან და ისე აბარებენ თესლს!
 ეს კიდევ არაფერი. ზოგან კაცი იძულებულია მაღლა ხეს თო-
 კი მიაბას, მეორე წვერი თვითონ მოიბას და ისე უნდა თოხ-
 ნოს, რომ თუ ვინცობაა თოხნის დროს ფეხი დაუტურდა თოკ-
 მა შეიმაგროს უფსკრულში გადაჩეხვისაგან. ახლა თქვენ თვი-
 თონ წარმოიდგინეთ, რამდენად გაბოროტებული და თავის
 გაჩენის დღის მაწყევარი უნდა იყოს აქაური! და მაინც კიდევ
 „დედა-მიწას“ ეძახის ამგვარ მიწას! ვთქვათ, თესლი ამოვი-
 და! აბა მაშინ შეუდგება კანკალი აჭარელსა! თუ გვალვაა, სი-
 მინდი ერთ მტკაველზე ზევით თავს ვერ აიღებს, ასე რომ ტა-
 როს ნასახსაც ვერ გამოიღებს. თუ გაბმული წვიმები დაიჭი-
 რა, მაშინაც ვაი გლეხის ბრალი! ნიაღვარი ისე ჩამოჰრეცხავს
 ხოლმე ჭირნახულს და თვით მიწას, რომ იტყვიოთ, აქ მიწას
 თავის-დღეში არ მიჰკარებია თოხიო. ან ისიც მოხდება, რომ
 კაკლის ოდენა სეტყვა სულ დარეგვავს იქაურობას. ხოლო თუ
 სამივე უბედურება თავიდან ასცდა გლეხს, შესაძლებელია, მე-
 რთხე უბედურება გამოუტყვრეს, რაც აქეთკენ იშვიათი არ
 არის; ზამთარი ადრე დაიჭიროს, სიცივეებმა უსწროს და სი-
 მინდი არ დაამწიფოს. იშვიათად მოხდება, რომ ბუნების ამ
 ოთხ მოვლენათაგან ერთ-ერთს მაინც დაუსჯელი გადაურჩეს;
 ერთ-ერთის მსხვერპლი უეჭველად უნდა შეიქმნეს. სადაც მე-
 ტად დაქანებული არ არის ნიადაგი და ჩამორეცხის შიში არა
 აქვთ, მიწას სახლთან ზამთრობით დაგროვილ ბატივს აყრი-
 ან. ან და ყანაში ერთს ალაგას დააგროვებენ ნებეს, ზედ წყალს
 მიუშვებენ და ეგრეთ წოდებულ „ნებვ-წყლით“ რწყავენ ნია-
 დაგს და კი არ იფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში ადამიანი ნა-
 ხევარ საქმეს საქონელს აკეთებინებდეს! რომ გულითაც უნ-
 დოდეს, პირუტყვს ვერაფერს გადააზიღვინებს უგზოობისა
 გამო. ისევ თავისი ზურგი და მხარი! ზურგით მოაქვს კილო-

მეტრ-ნახევარი — ორი ცილომეტრის მანძილიდან პატივი და აყრის მიწას, რომ, იქნება, სულ არ ამალოს ხელი ჩემმა მარ- ჩენალმაო. რომ კაცმა იანგარიშოს, რამდენ დროს და შრომას ანდომებს სიმინდის მოყვანას აქაური გლეხი, თითოეული ფუ- თი მანეთ-ნახევრის ნაკლებ არ უნდა გაიყიდოს. და აჭარელი სიმინდს არც ყიდის, თორემ ამაზე ნაკლებად ვერც გაყიდის, ხელს არ მისცემს, ისიც ალაგობრივ, სხვაგან გაუტანებლად. სხვაგან, აჭარას გარეშე, რომ გაიტანოს, ზემო ნათქვამ ფასს, სულ უკანასკნელი, ათი შაური მაინც უნდა მიემატოს.

ნიადაგი ხომ მწირი და უნაყოფოა, ეს უნაყოფო და მწირი ნიადაგი მაინც სამყოფადა ჰქონდეს აქაურ გლეხს! აბა ცეცხლი სწორედ მიწის ნაკლებობაა! მთელ კომლს, რომელიც ზოგჯერ 8—9 სულისაგან შედგება, სახნავ სათესად უვარგისი მიწა ღღ - ურ-ნახევარი თუ-ღა გააჩნია! ნუ დავივიწყებთ, რომ ამ „სახნავ- სათესად ვარგის“ მიწათა რიცხვში ითვლება ის ხრაოკეპიცა, სადაც გლეხი, როგორც ზემოთა ვსთქვით, ხეზე თოკით არის მიბმული თავის ნებით დაუგორებლობისათვის და ისე თოხნის ამ „ვარგის“ მიწას! ამ „ვარგის“ მიწათა რიცხვშია ის მიწე- ბიცა, რომელიც მოსავალს მხოლოდ 15—20 წლის განმავლო- ბაში იძლევა, ისიც დიდი ხელის შეწყობით და ლოლიაობით: თუ ერთ წელიწადს სიმინდს დათესავენ, მეორე წელიწადს ზედ პური უნდა დათესონ, ან წინააღმდეგ. ოცი წლის განმავ- ლობაში ისე მოიღლება ნიადაგი, რომ მხვნელ-მთესველმა თა- ვი უნდა გაანებოს და „ჭალად“ დააგდოს, თან რამდენიმე წლის განმავლობაში რწყას „ნებწყლით“. თუ არა მეტი, უკანასკნე- ლი 20—26 წელიწადი ვღია მიწა ამნაირად, სანამ ტყე არ ამოიყრის თავს. ამ ხნის შემდეგ ტყეს ჰკაფავს პატრონი და ნი- ადაგს ისევ აჯახირებს, სანამ ხელმეორედ არ მოღლის და არ დააგდებს პატრონი „დასასვენებლად“, თუ მანამდე თვითონაც საუკუნოდ არ მოასვენა თავისი ძვლები იმავე ღეღამიწაში!.. ნუ დავივიწყებთ აგრეთვე იმასაც, რომ ამ „ვარგისი“ მიწის და ერთი დღიურის შემუშავება უჯდება გლეხს თითქმის თუმ- ნად, ანუ ფუთი სიმინდი — სამ აბაზად! საშუალო წლიური მოსავალი აქაური გლეხისა იშვიათად აღემატება 70 ფუთსა არის ისეთი „ფუხარა“ ღარიბი ოჯახიც, რომ შემოდგომაზე 15 ფუთ სიმინდს ძლივს შეჰყრის სასიმინდეში. ასე რომ აქ იმ- ვიათადია თავისი მოსავალი ვისმე წლის თავამდე გაჰყვეს. იძუ-

ლებულნი არიან მეზობელ გურიაში გადავიდნენ ხოლმე, თუ ერბო აქვთ, თან გადაიტანონ და სიმინდში გაცვალონ ან, თუ ფული აქვთ, ფულით იყიდონ და აჭარაში ჩამოიტანონ. ვისაც თვითონ ჩამოტანა არ შეუძლია, სხვის ჩამოტანილს ყიდულობს. ალაგობრივ სხვა ადგილებიდან მოტანილი სიმინდი ერთ მანეთად და ხან მანეთ-ნახევრად ფასობს, სიმინდს, როგორცა ვთქვით, გურიაში ყიდულობენ, იმ დროიდან მოყოლებული, როცა აჭარაში თოვლს აიღებს და საცხენო გზა გაიხსნება. მაისიდან მოყოლებული მთელი ზაფხულის განმავლობაში ქარავანი ქარავანს მისდევს გურიაში²⁷ გადასასვლელად. მომეტებულად მიდიან ზოტიყელის გზით ბახმაროზე. იქიდან ბახმაროს გზით გურიის პირველ სოფელ ვაკიჯვარზე ჩამოდიან. წინა წერილებში უკვე აღვნიშნეთ ამ გზის სიაყარგე, აქ მხოლოდ იმას დავუმატებთ, რომ ალაგ-ალაგ ამ გზაზე ისეთი საფლობებია, განსაკუთრებით ახალ-გამოზაფხულზე გაბმული წვიმების შემდეგ, რომ შიგა რჩება ცხენიცა და საპალნეცა. ხანდახან, მეტი გზა რომ არა აქვთ, საპალნეს სულ თავს ანებებენ, ოღონდ ცხენი გამოათრიონ ხოლმე როგორმე. აღმართებისას ხომ ნურას იტყვიან! და აქაური ცხენი მაინც ახერხებს ასეთი გზით ოთხი-ხუთი დღის განმავლობაში 8—10 ქილა სიმინდი ზიდოს ხოლმე. აჭარლების — სიცოცხლე კი არა — ტანჯვა, მეტი არაფერი!..

მაგრამ ცხენი ხომ ყველას არა ჰყავს, არც ერბო აქვს ყველას, რომ სიმინდზე გასცვალოს; მაშინ რაღას შვრება აქაური ფუხარა, რომელსაც სახლში ექვსი-შვიდი სული ჰყავს სარჩენი და თავისი მოწეული 12 თუ 13 ქილა სიმინდი იანვრამდეც არ გაჰყოლია? რასა და ხელში „საპანი“ (სპილენძის თეფში) უჭირავს და კარ და კარ დადის სიმინდის სათხოვნელად. მეზობლებიც, კაცმა სიმართლე უნდა თქვას, გაჭირვებაში ჩავარდნილს მეტად გულ-მტკივნეულად ეკიდებიან და თუ კი რამ აბადიათ, გაუკითხველად არ უშვებენ. გაჭირვებული მეზობლის შეხედვაში აჭარელს ცალი და ბადალი არა ჰყავს მთელ საქართველოში. მეზობლის სირცხვილი და გაჭირვება

²⁷ გურიაში გადასვლა სიმინდის საყიდლად ზემო-აჭარელთ ემარჯვებათ. ქვემო-აჭარელნი ბათუმსა და კახაბერში მიდიან ამისათვის. ამ მხრივ ქვემო-აჭარელნი შედარებით უკეთეს პირობებში არიან, რადგან ბათუმამდე შარა-გზაა გაყვანილი და იმით დადიან.

თავის საკუთარ სირცხვილად და გაჭირვებად მიაჩნდა და ამ გრძნობის გამოჩენაში ერთიმეორეს ეჯიბრება. ახლა თქვენ წარმოიდგინეთ ასეთი შემთხვევაცა. ვთქვათ, ზამთარი როგორმე გააჯახირა ფუხარამ, კარს მიადგა გაზაფხული და მასთან ერთად ხვნა-თესვის დრო. საქონელი კი არა აბადია-რა... ასეთი შემთხვევა კი ძალიან ხშირია.

როგორ აღწევს გასაჭირს გლეხი თავს? მეტად საინტერესო ჩვეულება აქვთ: უსაქონლო გლეხი მეზობელს, რომელსაც უღელი ხარი ჰყავს, მაგრამ შენახვა არ შეუძლია ამ მთვინე ზამთარში საკვების უქონლობის გამო, ორივეს ართმევს და „გაზამთრავს“, ესე იგი ზამთარში შეინახავს და ამ „გაზამთვრის“ ქირაში გაზაფხულზე ყანას მოიხნავს და მერე ისევ პატრონს უბრუნებს.

პირდაპირი და აუცილებელი შედეგი ქირნახულის ნაკლებობისა—მუდმივი შიმშილია, რომელსაც აჭარას, განსაკუთრებით მის ზემო ნაწილს, თითქმის ყოველ წელიწადს თავს ატყდება. ხოლო მის ასაცილებლად კი აჭარელს ძალა არ შესწევს, თუმცა ცდას არ აკლებს.

სიმინდის გარდა, აქ პურსაც სთესენ, მაგრამ, როგორც ქვემომოყვანილ ცნობებიდანაც დავინახავთ, ძალიან ცოტას. თუ სთესენ, უფრო სადღესასწაულოდ და სასტუმროდ. ასე რომ სიმინდია მათი მთავარი მოსავალი. ჩვენი ნათქვამის ნათელსაყოფად და აჭარელის უმწეო ყოფნის დასასურათებლად აქვე მოგვყავს ციფრები.

1894 წელს ზემო-აჭარაში

	დაუთესიათ:	მოსულა
სიმინდი	91 840 ფუთი	183 680 ფუთი
პური	26 035 „	78 105 „

ორივე ერთად: 117 875 ფ. — 261 785 ფუთი.

ზემო-აჭარაში ქერსაცა სთესენ (საანგარიშო წელს დაუთესნიათ 107 ფ. და 25 გ., მოსულა ერთი ოთხად 430 ფ. და 20 გ), მაგრამ პურისა და სიმინდის ანგარიშში არ შეგვიტანია, რადგან მხოლოდ ცხენის საკვებად ხმარობენ. როგორც ხედავს მკითხველი, პური აქ ერთი სამად იძლევა მოსავალს, ხოლო სიმინდი — ერთი-ორად. რიცხვის მთლიანობისათვის ზე-

მო-აქარის მცხოვრებთა რიცხვი 20 000 რომ ჩავაგდოთ...
 თოეულ სულს წლიურ კირნახულიდან 13 ფუთი ერგება! და-
 სავლეთ საქართველოში, მაგალითად, გურია-სამეგრელოში,
 სადაც მკვიდრნი შედარებით ნაკლებ ენერგიასა ხარჯავენ ბუ-
 ნებასთან ბრძოლაში, ვიდრე მთისა და მეტად ცივი ადგილის
 შვილი აქარელი, კაცის სულზე თვიურად საზოგადოდ ორი
 ფუთი სიმინდია სამყოფად აღიარებული. აქარელს, რა თქმა
 უნდა, მეტი დასჭირდება ნახევარ ფუთით მაინც. მაგრამ, დეე,
 ისევ ის ორი ფუთი ჩავაგდოთ. წელიწადში მოდის 24 ფუთი:
 იმას კი, როგორც დავინახეთ, 13 ფუთი-და მოსდის წლიურ
 სარჩოდ, ესე იგი, თავში ქვა უნდა იცეს და დანაკლისი 11
 ფუთი ანუ ნახევარი წლის სარჩო სადმე და როგორმე უნდა
 იშოვოს.

ქვემო-აქარაში 1895 წელს დაუთესიათ 7 964 ფ. და 10
 გირ. სიმინდი, მოსულა 138,455 ფ. 10 გირ., ანუ ერთი ჩვიდმე-
 ტად. რიცხვის მთლიანობისათვის ქვემო აქარაში ვიანგარიშით
 13 000 სული. 138 455 ფუთი რომ ვაყყოთ, თითო სულს
 წლიურად ზედება $10\frac{2}{3}$ ფუთი, ე. ი. აკლდება წლიურ საჭირო
 სარჩოს 19 $\frac{1}{2}$ ფუთი, ანუ ზემო-აქარელისაზე 2 $\frac{1}{2}$ ფუთით მე-
 ტი!

ყოველივე ამის შემდეგ, თუ მარცხად წელიწადში ორმა
 თუ სამმა აქარელმა რაიმე ავკაცობა ჩაიდინა, ზოგიერთებს
 უკვირთა და განგაშს სცემენ: არიქათ, აქარლებმა ქვეყანა და-
 აქციესო! ჩვენი აზრით კი, საკვირველი ეს არ არის, საკვირ-
 ველი და მართლა გასაშტერებელი ის არის, რომ ეს ნახევრად
 მშიერ-მწყურვალნი ხალხი ისეთი თავ-დაჭერით ცხოვრობს, ბე-
 დის-მორჩილი, უდრტვიწველად, და ყველანი ყაჩაღებად არ
 იქცნენ! შიმშილმა, ზომ მოგეხსენებათ, რიდი და თავილი არ
 იცის!

სიმინდისა და პურის შემდეგ ბევრი მოჰყავთ ლობიო. 1894
 წ. ზემო-აქარაში დაუთესიათ 7,136 ფ. და 5 გირ. ლობიო და
 მოსულა 35,695 ფუთი და 25 გირ. ქვემო-აქარაში 1895 წელს
 დაუთესიათ 631 ფ. და 16 გირ. მოსულა — 6,945 ფ. და 16
 გირ.; მოვთვლით აქ გავრცელებულ ლობიოთა სახელებს: მი-
 წა-ლობიო, ყურშუმა, მადა, შვიდ-კვირა (შვიდ კვირაზე მო-
 დის), პაპაყურა, მისირულა, სურუნჯა, ხანუმა, ხიშტა (ვრძელ
 პარკს იკეთებს, ხიშტის მსგავსს). კარტოფილი, ეტყობა სულ

ეხლახან გაიცნეს აქეთკენ. ზემო-აჭარაში 1894 წ. 172 ფუთი და 8 გირ. დაუთესიათ, მოსულა—543 ფ. და 31 გირ. მოსტ-
ნეული მაკიდო, ხახვი, პრასა, რეპანი, ქინძი, პიტნა, ნიორი,
ქონდარი, მზესუმზირა, კლაცვა (ფოთოლი ხახვზე მწარე აქვს),
კიტრი, ხაპი (გოგრა), ნესვი და საზამთრო ზემო-აჭარაში სი-
ცივისა გამო არ მოდის, მარტო ქვემო-აჭარაში მწიფდება. ბად-
რიჯანი, ბოლოკი, მხალი, ჭარხალი იმდენი მოჰყავთ, რომ ოჯ-
ახში სახმარებლად ეყოთ. შინ მოწეულის გარდა ველურ მხალ-
საც ხმარობენ საქმელად. ასეთებია: მოლოქა, სკვანტილა, კინ-
ჭარი, ღონდლო, ოლენა, სვინტრი, ღიმა (ამ ოთხ უკანასკნელს
მწნილადა სდებენ).

ყოველივე ამის გარდა თუთუნსაცა სთესენ, მხოლოდ ნაკ-
ლებად, რადგანაც სათუთუნე ნიადაგი სამგან-ოთხგან თუ
შეხედება კაცს და ისიც ქვემო-აჭარაში. თუ ზემო-აჭარაში თუ-
თუნი გასასყიდად სამყოფი მოჰყავთ სოფ. სხალთაში, წლი-
ურად ასე სამას ფუთამდე. ეს არის და ეს; აქაურებს ისიც არ
მოჰყავთ, რადგან მისი ხელი არ იციან. ეს საქმე ლაზების ხელ-
შია. ქვედა აჭარაში 1845 წ. 25 დესეტინა მიწა გაუშვიათ სა-
თუთუნედ და მოსულა 875 ფუთი.

საქონლის მოვლა-მოშენება. ჭირნახულის ნაკლებობას აჭა-
რაში ვერც საქონლის მოშენება ჰფარავს. თუ რომ ერთი ფე-
ხის დადგმა მიწა მოეძევა აქაურს, თოხითა და სახნისით მოს-
ვენებას არ აძლევს, ასე რომ საძოვრები შიგ სოფლებში აღ-
არც კი არის. და რაკი ზამთრისათვის, რომელიც აქ, როგორც
ვიცით, სულ უკანასკნელი, რვა თვეს გასტანს ზოლმე, საკვები
არ აბადია გლეხს, საქონლის გამრავლებაზედაც, ძალა-უნებუ-
რად, ხელი უნდა აიღოს. სულ დიდი, ერთი ძროხა ან ხარი—
ჰყავს, ან და ისიც არა. წელიწადი ისე გაივლის, რომ ერბოს,
რომელიც აქაურ ცივი ჰაერის მცხოვრებისათვის ასე საჭიროა,
გლეხი სამჯერ თუ ოთხჯერ გაურევს საქმელში. უმეტესი ხანი
ლობიოსა და მხალ რაზედმე გადადის იოლად. საქონლის მო-
შენებას ისეთ საზოგადოებებში მისდევენ, სადაც მთის იალა-
ლები ახლოს აკრავთ. ასეთებია ზემო-აჭარაში, განსაკუთრებით,
ღორჯომის, აგარის, შუახევის და ფურტიოს საზოგადოებანი.
ამ საზოგადოებათა მცხოვრებნი, შედარებით სხვებთან, შეძ-
ლებულად ცხოვრობენ. ყოველ ზაფხულ თითოეული კომლი
10 ფუთამდე გაჰყიდის ერბოს ბათუმ ა თუ გურიაში (სამწყო-

ხაროდ, ნამდვილი ცნობები არა გვაქვს მერქვევობის შესახებ). ფუთი აჭარული ერბო ბათუმში 10—20 მანეთი ჰქვასობს, ერბო-ყველის კეთების შესახებ უკვე გვქონდა ლაპარაკი.

აჭარული პირუტყვის კარგად შენახვას წმიდა მოვალეობადა სთვლიან. გლეხი თავის თავს დააკლებს და საქონელს კი როგორმე საკვებს არ დააკლებს. წარმოსადგენადაც ძნელია, თუ რა ციცაბოზე აღის აჭარული გლეხი, ოღონდ ერთი მუჭა მეტი თივა მოიმარავოს ზამთრისათვის! ხშირად, ძალიან ხშირად ბეწვზე ჰკიდია ხოლმე მისი სიცოცხლე. შორს გზაზე რომ წავა აჭარული, თავისი ცხენის საგზალი თივა თან მიაქვს. კიდევ ამიტომ ჰყავთ ხოლმე ცხენები დასუქებულები. მთელს აჭარაში იშვიათად შევხვედრივარ მკლე და უღონო ცხენსა. აქ გავრცელებულია ახალციხური ჭიშის ცხენები; ყველა დაუკოდავია და ფაფარი მოკლედ შეკრეჭილი. მეტად მაგარი ფეხისანი არიან და აღმართებზე სიარულში სწორუპოვარნი. რაც უნდა აღმართი იყოს, აჭარული ცხენი ზედ კატასავით აღის პეტის-მეტი სიფრთხილით. თქვენ წარმოიდგინეთ. 700—1000 მეტრის სიმაღლე გორებზე ათი ფუთი ტვირთი გადააქვთ და გადმოაქვთ ხოლმე გურიიდან. ატანა ხომ ატანაა, ახლა თქვენ ჩამოტანა თქვით! ისე დაგეშოილები არიან, რომ იშვიათად ეცემათ. უკანა ფეხებს თითქმის გააბრთხოებენ ლიბ გზებზე, წინა ფეხებს თანასწორად გაიშვერენ და ისე მისცურავენ. ხარებიც მოსულეები და ღონივრები არიან. ძროხები კი მეტად დაკნინებული ჭიშისა ჰყავთ, აჭა-იქ კამეჩებსაც შეხვდებით, მაგრამ თუ იჩენენ კამეჩებს, უფრო საწველად. აჭარულ აღმართებზე კამეჩი ვეღარ მუშაობს. სახედრებიცა ჰყავთ, მაგრამ სულ ცოტა. ისინიც იმ სოფლებში, საიდანაც ზაფხულობით საძოვრებზე აღიან. მოჰკიდებენ ბარგ-ბარხანას და გაუყენებენ აღმართს. დიდ-ყურა, მგონი, ისე არსად ეჯავრებათ, როგორც აქ.

მთელ ზემო აჭარაში 1894 წელს ჰყავდათ: ცხენი—905, სახედარი — 12, კამეჩი — 308, ხარი—3 464, ძროხა —13 537, ცხვარი — 2 849 და თხრა — 2 116.

ქვემო-აჭარაში ეს ციფრები თითქმის მინიმუმამდე ჩამოდის, რაიცა ადვილად აიხსნება იმ გარემოებით, რომ საზაფხულო საძოვრები თითქმის აღარც კი აქვთ. იმ დროს, როცა ზემო-აჭარას საზაფხულო საძოვრები 8 000 დესეტინამდე აქვს, ქვემო აჭარას ამის ნახევარიც არ გააჩნია. საქონლის შენახვას

თუ კიდევ ახერხებენ, ეს იმის წყალობითაა რომ აქ სიმინდი უკეთესადაა ჰხარობს და ჩალას საყოფად იძლევა. 1895 წელს ჰემო-აჭარლებს ჰყოლიათ: ცხენი — 628, სახედარი — 11, ჯორი — 5, ხარი — 2 845, ძროხა — 2,778, ცხვარი — 150, თხა — 130.

მებაღეობა და მევენახეობა. ხენა-თესვისა და საქონლის მოშენების შემდეგ აქაურ გლეხს ცხოვრებაში ასე თუ ისე შეღავათს აძლევს მებაღეობა და მევენახეობა. აჭარის შესახებ სამართლიანად ითქმის — მთლიანი ბაღიანო, ხილი და განსაკუთრებით მსხალი ყველგანაა. აშენებენ ხეხილს ძველებურად: ხეს გადასჭრიან, გააპობენ და ზედ კარგი ჯიშის ხეხილის ყლორტს დაამყნიან. კვირტით და სხვა გაადვილებული წესით მყნობა აქაურთათვის ჯერ-ჯერობით უცნობია. ხე ლაღად იზრდება სიმალლე-სიგანეზე, ხელს არავინ უშლის, მეტ ტოტებს არავინ აკვეცავს, ასეა სიბერემდე; მაშინ კი პატრონი ძირში სჭრის და შეშად აქცევს. განსაკუთრებით მიჩენილი ადგილი ხეხილს არა აქვს, იზრდება, საცა კი ბუნება აღმოაცენებს: ყანაში, ეზოში, ეზოსუკან, მინდვრად. სიბერის გარდა აქაური ხილის მტერია აქაური ზამთარი. თოვლი ტოტებს არ არჩენს ხოლმე და ხანდისხან მოსავალი სრულიად ცდება, როგორც, მაგალითად, 1894 წელს იყო. ამ წელიწადს ხილს წამლად ვერ იშოვნდით ზემო-აჭარაში. გარდა ამისა, ერთი მოვლენაა აქ საკვირველი: თითქმის ყველგან ხილი მეწლეურია. წელ-გამოშვებით ისხამს, ანუ, როგორც აქ ამბობენ, „სირით მოდის“.

აქაურ ხილს, განსაკუთრებით მსხალს, რომელიც მეტად ნაქებაია, ეზიდებიან ცხენით, მომეტებულად ბათუმში და მსხალს ფუტს 30—80 კაპიკადა ჰყიდიან, ხოლო ვაშლს — 40 კ.—; მანეთად. აქვე, ალაგობრივ მოდინ არტანლები, მოაქვთ თან მარილი, საქალამნე გაუკეთებელი ტყავები და ხილზე ცვლიან. განსაკუთრებით ხილი ბევრია სოფ. ფურტიოში. საზამთროდ აკეთებენ მსხლის ჩირს. ზამთარი რომ დადგება, ამ ჩირს ხარშავენ და აკეთებენ ერთგვარ წვენს, რომელსაც ხოშიავს ეძახიან (კომპოტი) და პურთან შეჭამანდად ხმარობენ. მსხლისა და ვაშლის გარდა საყოფად და კარგი თვისებისაც მოდის ქლიავი. 1894 წელს ზემო-აჭარაში ვაშლი 5 065 ფუთი მოსულა, ხოლო მსხალი — 2000 ფუთი.

აქვე ჩავურთავთ აქაური მსხლისა, ვაშლისა და ქლიავის

სახელებს. ვაშლია: ბოტია, წითელი, ყარაფილა, მაქარ-ვაშლა, ბია-ვაშლა, სობა-ვაშლი, წითელ-ვაშლი, მწვანია-ვაშლი, გონივრა, ჩალა-ვაშლა, დემირ-ალმა (მაგარი-ვაშლი), წიპლიკა-ვაშლი, (წვიტი-ვაშლი) კაჩა-ვაშლი, ყირმიზი-ვაშლი; მხლისა: ხეჭეჭურა (რთელის დროს მოდის, საზამთროდ ჭურში ინახვენ და სახელიც აქედან დარქმევია), ბელლეთურა, ბუტურა, საღომა (ღომსავით იქმევა, მეტად რბილია), კვირის-თავა, სხალ-ძაძა, თავანა, ჭიხარაჭული, ხეხელა (ადრეული), ბარაქა, ბარაქას-ბუში, სხალგაზა (საზამთრო), წყარო-პირი, სანთელა, ჭილობა, სამწიფარა, ვარდანულა, წენგუა, უწყვეტა, სართულა, მაგარა, ბუმბულა, იჩხითური, შავ-სხალი, სხალ-თაფლა, თავრიჯულა, კაცისთავა, ბოქშუა, ნანეზირა, ყაბადარ-მუთი, წარე-ბოქშუა (ძაღზე დიდია, ერთი კაცი ძლიევს ერევა), პაკსაურა, მიხრიკი, ყვითელა, ხატურა, მილახური, გვერდ წითელა, თეთრუა; ქლიავისა: ქლიავი, ოტური, ვარვალა, ჭანჭური, ღორ-ქლიავა.

მევენახეობის შესახებ რალა ვსთქვათ? დაგვრჩენია მხოლოდ აღვნიშნოთ ის სამწუხარო ფაქტი, რომ მაჰმადის სჯულს ქრისტიანობასთან ერთად მეურნეობის ამ საპატიო დარგისათვისაც ამოუკვეთინებია ფეხი აჭარიდან. თითქმის ყველა სოფელში დარჩენილა უზარმაზარი ქვევრები (შიგ ასი წლის ჩარჩენილი ღვინოც კი უნახავთ) იმას-ღა ჰმოწმობს, რომ მეღვინეობას აქ ოდესღაც საპატიო ადგილი სჭერია და ცხოვრების ერთ სახსართავანს შეადგენდა; მაგრამ მხოლოდ „ოდესღაც“, დღეს კი, სადაც არ დამტვრეულა ძველი ქვევრები, საცა დაიმსხვრევა, ვაზები მოუვლევლობით და უპატრონობით გადახმება და გადაიჩენება.

მიუხედავად იმისა, რომ მთელი საუკუნე მეტია, რაც აქ ღვინოს არ აყენებენ და, მაშასადამე, ვაზსაც არ უვლიან, ეს უკანასკნელი ჯერ კიდევ სულ არ გადაშენებულა. აქეთვე დაბლარი არ იციან, სულ მალღარია, როგორც გურია-სამეგრელოში; ვაზი უზარ-მაზარ ხეზეა გაშვებული, ღვთის ანაბარა იზრდება სხვა ხეთა შორის, საკუთრად ადგილი არც წინადა ჰქონია მიჩენილი და მით უფრო არც ახლა აქვს. უმეტესობას ნაცარი და ობი აქვს მოდებული და მოსავალს აღარ იძლევა ან და გააბეჩებულა. თუ გამოისხა სადმე, დამწიფდება თუ არა ყურძნად შესჭამენ და ჭამის დროს-ღა მოიგონებენ თავიანთ ქრისტიან წინაპრებს: „გურჯობის“ (ქართველობის, ესე

იგი ქრისტიანობის დროს) დაურგავთო. ხომ ვაზს განახლებდა უნდა, ან კიდევ მის სენს—წამლობა. ეს აზრად არავის მოსდის, აქვე ზემო-აქარაში.

ქვემო-აქარაში კი, რომელიც გურიაზე უფრო დაახლოვებულია, მევენახეობა, შედარებით, უფრო სანუგეშო დღეშია. აქ ყურძენს ცოტაოდენი ფული შემოაქვს აქარელის ოჯახში: ბათუმი ახლოსა აქვთ და იქ ეზიდებიან გასასყიდად ფუტს მანეთად და ხან მეტადაც ჰყიდიან. ღვინოს, თუნდაც გასასყიდად, არც აქ აკეთებენ. ქრისტიანობის გადავარდნის შემდეგ აქაური ყურძენი, მგონი, პირველად გასწურა და ღვინო დააყენა ქვემო-აქარის უფროსის თანაშემწემ ბ-ნმა სიმონ იოსელიანმა 1896 წელს. როცა ქედაში გავიარე, მითხრა, ყურძენი სულ იაფად ვიყიდე (ფუთი სამ აბაზად) და 300 კოკა შშვენიერი ღვინო დავაყენეო. ჯერ არავის უცდია აქაური ყურძენი ღვინისათვის გაეწურნათ. ეს პირველი ცდაა და შემდეგისათვის უფრო მეტის დაყენებას ვაპირებო... კაცი რომ იყოს ჩამგონებელი და ქვემო-აქარლებს ღვინის კეთებას დააჩვევდეს, რომ მერე გაჰყიდონ, მათ მწირს წლიურს ბიუჯეტს ერთი და ორი თუმანი კი არ მიემატებოდა! მერე აქ ზემო-აქარაზე უფრო უწყობს ხელს ჰავა მეღვინეობას: აქეთ უფრო თბილა და ყურძენიც უკეთესად მწიფდება.

მართალია, მაჰმადის რჯულს აქარელთათვის ყურძენის წვენი დაღვევა დუღილ-გათავებულის სახისა აღუკრძალავს, მაგრამ იმავე რჯულს ნება დაურთავს იგივე წვენი დალიოს „მართლმორწმუნემ“ მხოლოდ აუღულარი. ამ მეორე სახის წვენს ყურძენისას აქ „ხარდალი“ ჰქვია. ხარდალს ამრიგად აკეთებენ: მოზელენ ხარდალს (მდოგვს), იმით, როგორც აქ ამბობენ, „გამოფაფავენ“ ქვევრს, შიგ ტბილს ჩაასხამენ და თავს მოუკრავენ. ტბილი არა დულდება. როცა ნადიმი აქვთ, ამ ტბილს შეექვევიან ძველებური ღვინის მაგივრად. ხარდალსაც ბევრს არ აკეთებენ. ქვევრს თავს მოხსნიან თუ არა, რაცა დგას შიგა, სულ უნდა ამოსწურონ. ყურძენის გასაწურად იმერული საწინახელი დარჩენიათ, სახელად „ჯარა“ ჰქვია. ტბილისაგან ხარდალის გარდა ჩურჩხელასაც აკეთებენ, რომელსაც აქ „ქუმა“-ს ეძახიან.

რომ ქვემო-აქარაში ღვინის ხმარება ზემო-აქარაზე გვიან გადავარდა, ამას შემდეგი, ხალხში დარჩენილი, მოთხრობაც

მოწმობს. სოფ. ფურტიოში (ზემო-აჭარაშია, ხულოს ახლოს) ერთ დედაკაცს ცენტრალურს თურმე ძმა ეწვია სოფ. ჭვანიდან, ვახშაშზე ღვინო მოსთხოვა: „ჩემო დაო, ღვინო არ გექნებაო?“ ქალმა ტირილი დაიწყო თურმე: „ჩემმა შვილებმა ღმერთი დაივიწყეს, ჭერი დამიბტვრიეს, ღვინოს არ ემსახურებიანო“.

რამდენად შევიძელით ცნობების შეკრეფა, ორივე აჭარაში დღემდე დარჩენილა 17 სახელწოდების ყურძენი. ამათგან „ადესის“ გარდა, რომელიც ამ ათი თუ თხუთმეტი წლის წინათ ალბათ გურიიდან არის შემოტანილი (ჩვენ ზემო-აჭარის სოფელ ღორჯომში ვნახეთ), ყველა ძველებია. აი მათი სახელებიცა: ადესა (თეთრი და წითელი), ბუდეშური (თ.), ბურძგალა (თ.), ბუტკურა (წ.), ბროლა (აღრეულია, თ.), ვანური თეთრი ყურძენი, კლარჯული (თ. და წ.), მატენაური (წ.), მეგრენჩხი (წ. მაგარკანიანი), მწვანე (თ.), შხუმი (დიდკუფხლიანია, სახელი მეგრული აქვს: „შხუ“ — მსხვილი), ჩხავერი (წ.), ცხენისძუძუ (წ.), ჭოდი (მრავალ-მტევანა, რამდენიც ფოთოლი აქვს, იმდენი მტევანი ასხია, მხოლოდ მტევანი თხელია), ხარითვალა (წ., სხვილკუფხლიანი), ხოფათური (თ.), ჯანიში (ბრეში-თეთრი).

ამ ყურძენებისა ზემო-აჭარაში 1894 წ. მოუკრეფიათ:

ხოფათური	20 ფუთი
მწვანე	20 „
ბროლა	7 „
ბუდეშური და ბურძგალა	8 „
კლარჯული	20 „
ბუტკურა	5 „
ჩხავერი	11 „
ადესა	3 „
მატენაური	20 „
ხარითვალა	4 „
ცხენის ძუძუ	2 „
სრულიად:	120 ფუთი

ადგილობრივ თითოეული ფუთი ფასობდა ორი აბაზი. ანუ, ქვემო აჭარაში მოსული ყურძენი სულ რომ გაეყიდნათ, ოთხ თუმანსა და რვა მანეთს აიღებდნენ!

ამ განყოფილების დასასრულებლად მკითხველს გავაცნობთ „ყურძენის ლექსს“, რომელიც აქ ძველთაგან დარჩენილა და

რომელიც ჩამაწერინა ქვემო-აქარაში სოფ. ქედის მცხოვრებმა მოხუცმა გულა დიასამიძემ. მართალია, ლექსს თავისი ვანდელი ღირსება არ შერჩენია, ხან რითმა ჰკოჭლობს, ხან ზომა აკლია, მაგრამ საინტერესოდ ვცანით, როგორც შებღალული ენის შებღალული ლექსი, ოდესღაც ალბათ ლამაზად შექმნილა ხალხის მიერ.

„ვენახმა სთქვა: მე ვარ გრძელი
 ზამთარ—გამონარები.
 გვეისხამ, გეიყვავილებ,
 რომას (?) უკან დავუყუდები.
 ქე მოვა მომკრეფელი.
 მოაქვს კრელი გიდელი;²⁸
 მოვიდა ძირში, ზედ ამოვიდა,
 ერთი წამონწვავა ბელი,
 წამწიკვა²⁹ კისერი,
 სულ მთელსა მომწყვიტა წელი
 ამწია და ძირს ჩამიშვა,
 ჩამყარა თელი³⁰ გოდორში.
 ამწია და შინ წამიღო.
 ჩამბარგა თელი ჭარაში³¹.
 ზევიდან ყაზახი³² შემდგება,
 ქეეშ კიჭინაში³³ მიეძვრები.
 ორ ურ ქვაბში მომაქცევენ,
 უცეცხლოდ წამოვლულდები.
 ხანდახან კაი ბიჭი ვარ,
 ხანდახან წამოვბუნჭულდები“.

მეფუტკრეობა. როგორც სხვა დარგი მეურნეობისა, მეფუტკრეობაც მეტად ჩამორჩენილია, ანუ, უკეთ, პირველყოფილ მდგომარეობაშია აქარაში, თუმცა კი საზოგადო მდებარეობა აქარისა და სიახლოვე თაფლიან მცენარეებით დაფარულ მთებისა მეტად ხელს უწყობს ფუტკრის გამრავლებას.

²⁸ გიდელი — ყურძნის საკრეფელი კალათია, შაქრის თავის მსგავსი, ხეზე გააქვთ დასავლეთ საქართველოში, საცა მალღარია. ყურძნის საკრეფად ყველგან გიდელს ხმარობენ.

²⁹ წამწიკვა — წამწყვიტა.

³⁰ თელი — სულ მთლად.

³¹ ჭარა — საწნახელი ხისა.

³² ყაზახი — გლეხი.

³³ კიჭინა — თელი საწნახელისა, ნახერტი.

ფუტკარი, საცა კი ჰყავთ, იმ ნაირსავე სკებში არიან მოქცეულნი, როგორც გურია-სამეგრელოში: ორი არშინის სიგრძე, მრგვალი ძელი შუაშია გაბობილი, ორსავე ნაწილსა დაკეცილი ამოღრუტნული აქვს, იქით-აქეთ ბოლოები ერთ ხელის დადებაზე მთელია და ერთმანეთზე ადევს. ქვეშიდან დასაჭერად თავსა და ბოლოში კაპიანი სარები ურჭვიათ, ერთი ადლის სიმადლისა. სახლის გარდა, ასეთი სკები ტყეშიაც შეგხვდებით ხეებზე გატანილები და ტოტებზე ჩამოკიდებულები, რომ დათვი ველარ მისწვდეს: გაზაფხულზე, როცა თაფლით გაივსება, ჩამოიღებენ ძირს, თაფლს ამოაცლიან და ცარიელ სკას ისევ დაჰკიდებენ ხეზე მეორე გაზაფხულამდე. ესეც არის, რომ რაკი ერთხელ დაჰკიდებს სკას ხეზე, იმის შიში არა აქვს, რომ მეზობელი მივა და მის ნაშრომს დაეპატრონება. რაკი ხეს ნიშანი დაადო, მორჩა—ეს ხე მისია. აჭარელი, რომელიც მტკიცედ იცავს ჩვეულებას, თავის მეზობელს არ შეეცილება, თუმცა უღრან ტყეში უშიშრად შეუძლია სხვისი ნაშრომი მინსაკუთროს.

მთელს აჭარაში ას-ოც კომლამდე იქნება სკების პატრონი. განსაკუთრებით ბევრი ჰყავთ ზემო-აჭარის ორ საზოგადოებაში: ფუშრუკაულისა და ინწკირვეთისაში. ჰყოლიათ სულ 900 სკა (ზემო-აჭარაში — 360 და ქვემოში — 540). გამოუღიათ თაფლი — 820 (ზემოში — 360, ქვემოში — 460) ფუთი და სანთელი — 400 (ზემოში — 180, ქვემოში — 220) ფუთი. ერთი ფუთი სანთელი იყიდებოდა — 16 მანეთად, ხოლო თაფლი — 3 მანეთად. თაფლს უმეტეს შემთხვევაში არა ჰყიდიან, უფრო ოჯახში ხარჯავენ.

• • •

შინა-ხელსაქმობა და სამუშაოდ გასვლა. შინა ხელსაქმობაც მეტად დავარდნილია აჭარაში. სულ დიდი—ტლანქი შალეები მოქსოვონ დედაკაცებმა თავიანთი ოჯახის წევრების შესამოსავლად. მეაბრეშუმეობას აქა-იქ კანტი-კუნტად მისდევენ. მაგრამ რაც მოუვათ აბრეშუმე, სულ ძაფად აქცევენ ხოლმე. ამ ოცდაათი წლის წინათ ბამბანარეც კანაფისაგან ტილოს საცვლებსა ქსოვდნენ. მაგრამ ახლა ესეც გადავარდნილია. ზემო-აჭარის ზოგიერთ სოფელში, მაგალითად, ბაკოში, ხის ქამ-

ჭურჭელს აკეთებენ და არტანში გააქვთ, მაგრამ ისე იატაკი იყიდება ბაზარზე მათი ნახელსაქმარი, რომ შრომის ფასსავე ძლივას ინახლაურებენ: თითო ჯამი სამ კაპიკს ზევით ვეღარ საღდება. თიხის ჭურჭლის კეთებაც ნაკლებად არის გავრცელებული. თუ კიდევ აკეთებენ თიხის ჯამ-ჭურჭელს, ისევ შინ სახმარად, გარეთ, ბაზარზე, ვერ გააქვთ უგზოობის გამო: აქაურ ოღრო-ჩოღრო გზებს ერთი დოქი არ გადაურჩება დაუმსხვრეველი. დურგლობა ცოტათი იციან, მაგრამ სხვაგან ვასვლა და თავის რჩენა ამ ხელობით არ შეუძლიან. უფრო ხუროები გამოდიან. მთელ ზემო-აჭარაში ითვლება 75 ხურო; მჭედელი — 3, მხერხავი — 80, მეწალე — 3 და მესპილენძე — ორი. აი, აქაურის ხელოსნობის გამომხატველი ციფრები! დღაური მუშაობა ხუროსი ფასდება 1 მ. ათი შაურა, მჭედლისაც — იგივე. ქვედა-აჭარაში სოფ. მაჭახელაა განთქმული თავის ზეინკლებითა. თავის ღირსებით ცნობილი „მაჭახელა“ თოფები სწორედ ამ სოფელში კეთდება.

ოჯახს გარეთ, შიგვე აჭარაში სამუშაოს აჭარელი ძალიან ნაკლებად აპოულობს, ერთადერთი ალაგი, სადაც ორიოდ გროსს იღებენ — ეს ამ უკანასკნელ ხანს გაყვანილი შარაგზაა ბათუმსა და ახალციხეს შუა 140 კილომეტრის მანძილზე. აქ ზაფხულობით სოფლელი ზოგი ქვას ამტვრევს, ზოგი კლდეს არღვევს, ზოგი კიდევ საჭირო ხე-ტყის მასალას ამზადებს, ზოგიც გზას ასწორებს და ამნაირად პურის ფულსა შოულობს, დღიურად ერთი-მეორეში სამ-აბაზ ნახვევარს ღებულობენ ქირას. იმის გარდა, რომ თვითონ მუშაობს, აჭარელი აქ თავის ცხენსაც ამუშავებს, ეზიდება ტვირთს, ერთი მხრით, ახალკახეში, მეორე მხრით — ბათუმსა და გურიასში. ასეთ შემთხვევაში ცხენიანად დღეში თუ ორი მანეთი აიღო, დიდად მადლიანია თავის ბედისა. სამუშაო წლის განმავლობაში ცხენის პატრონი თავის საქციელს 35—40 მანეთს ააღებინებს. თუ არ ცხენს, ურემს აქ ვერ ამუშავებენ. ადგილობრივად დიდ-თვლიან ურმების მაგივრად ზამთარ-ზაფხულ უთვალეზო მარხილებს ამუშავებენ, ან თუ აქვს თვალი აქაურ მარხილს, — პატარა, ერთი ადლის სიმაღლე. ასეთ ურმებს აქ „სელი“ ჰქვია და შეფარდებულია მსუბუქი ტვირთის გასაზიდავად აქაურ აცალფევზო გზაზე, ან როგორც ესენი ეძახიან, „გზა-ბაწარზე“, ან კიდევ „ბაწარზე!“ (ვითომ ბაწრის მსგავსი წერილი გზათ).

ვაკე საქართველოში ხმარებულ ურმების მსგავსი ურმები რომ გაიჩინონ, მარტო შარა-გზაზე ამუშავებენ და მუშაობის შემდეგ იქავ უნდა დასტოვონ, რადგან უგზობობის გამო შინისაკენ ველარ შემოიტანენ შესანახად. ასე რომ, თუ ამუშავებენ, ისევე ცხენს, მაგრამ... მაგარი ის გახლავთ, რომ ცხენისათვისაც სამუშაო დრო განსაზღვრულია. აპრილიდან ღვინობისთვისდე თუ შეიძლეს მუშაობა, ხომ წელიწადს ბედნიერ წელიწადად სთვლიან. დანარჩენი დროის განმავლობაში აქაურ „გზებს“ თოვლი ჰფარავს და გაუვალი ხდება.

დაზამორდება თუ არა, აქარელი ცოლშვილს თავს ანებებს და მიდის ან ბათუმისაკენ ან გურიაში სამუშაოს საძებნელად. აქ ზოგი ხურობს, ზოგი მიწასა თხრის, უმრავლესობა შავს სამუშაოს ასრულებს. ცოტაოდენ ფულს თავს რომ მოუყრის, აქარელი ყიდულობს სიმინდსა და გამოუდგება უკან გზასა, რომ ცოლშვილს საქმელი მოაწოდოს. ამნაირად, სამუშაოდ წამსვლელთათვის 1894 წ. მარტო ზემო-აქარაში ხულოს ნაწილის სამმართველოდან 480 მოკლევადიანი ბილეთი მიუციათ. ქვემო-აქარიდანაც, თუ არ მეტი, ამდენივე ბილეთი მაინც იქნებოდა გაცემული.

დასახელებულ სამუშაოთა გარეშე აქარელი (ქვედა-აქარაში) ორიოდე გროშს უმატებს თავის წლიურ შემოსავალს სოფ. მერისში სპილენძის მადანში მუშაობით. ეს პირველი მადანია მთელ აქარაში; მუშაობა შიგ დაიწყო 1896 წლის ზაფხულს. მადანი ჩამოაქვთ სოფ. ქედამი ცხენებით, ქედიდან კი მადანი ურმებით ჩააქვთ სოფ. ერგეში (ბათუმს ახლო) რისნერის სპილენძის სადნობ ქარხანაში. საცხენო გზას, რომლითაც აქარლები სოფ. მერისიდან ქედამდე მადანს ეზიდებიან, 15 კილომეტრი აქვს მანძილი და მეტად გაფუჭებული და ვიწროა. ფუთი მადნის გადმოტანაზე ცხენის პატრონი 12 კ. იღებს. ხსენებული სოფლის გარდა აქარაში სხვაგან ჯერ არსად არის საშადნო მუშაობა. თუმცა, ამბობენ, აქარის მთებში ბევრ ალაგას გამოჩნდა მდიდარი მადნები და მთელ კუთხეს ამ მხრივ, ადრე იქნება თუ გვიან, კარგი ბედი გაუღიმებსო.

გადასახადი. ამ ეკონომიური მდგომარეობის საზოგადო მიმოხილვის დასასრულ, საჭიროდა ვთვლით დავსძინო ორიოდე სიტყვა ბეგარა-გადასახადისა და იმ წესის შესახებ, რა წესითაც აქარა უძღვებოდა ამ ბეგარა-გადასახადს უწინ, ოსმალე-

ბის ხელში, და უძღვება დღეს, როცა ეს მხარე რუსეთის ხელში გადმოვიდა. როგორც მკითხველი დაინახავს, ხალხს ისედაც განიორწყალელებულს ქონებრივად, ოსმალთა ხელში ცხრაპირი ტყავი ძვრებოდა ათასგვარი გადასახადებისაგან, რომელთა მოგონებაში ასე დაოსტატებულნი იყვნენ ოსმალეთის სახელმწიფოს დამშეულნი და მექრთამეობის სენით გახრწნილნი მოხელენი, ვითომ და ხალხის ყურისმგდებლად და მომვლელად მიჩენილნი. ხალხი რის ჭაპანწყვეტით და ტანჯვა-წვალებით ახერხებდა ბუნებისაგან ორიოდ ლუკმის გამოგლეჯას და იმასაც ხვანთქრის ერთგული მსახურნი პირიდან აცლიდნენ. აბა სწორედ მაშინ შეეძლო აქაურ გლეხს თავის ქართლელი მოძმის მიერ გამოთქმული ლექსი თავის ეკონომიურ უმწეობის შესახებ აჭარახეც ზედ გამოეჭრა:

„ქართლი იმიტომ შემძულდა,
თოვლს დასდებს, აღარ აიღებს;
რაც მოსავალი მოუვათ,
ყველას ბატონი წაიღებს!...“

„ტრაპიზონის კალენდარი“ 1876 წლისა (იხ. ა. ფრენკელის „წერილები ჩურუქსუსა და ბათუმის შესახებ“) ასე აგვიწერს ოსმალეთის მიერ შემოღებულ გადასახადებს.

გაწერილი გადასახადი იყო:

1) „ხალიანი“, ანუ „ვერგი“ (თურქული სიტყვის „ვერ“— მოიტა-სგან წარმომდგარი). ყოველ წელიწადს სტამბოლში წყდებოდა ხოლმე, თუ რამდენი უნდა შეეტანა ამ გადასახადისა ყოველ საფაშალიყოს. 1876 წლიდან ეს გადასახადი მეორე გადასახადად შესცვალეს. სახელად ახალ გადასახადს ემლიაქი ერქვა, ესე იგი ქონებაზე იყო გაწერილი. ქონება რამდენი 1000 ყურუში ღირდა, იმდენი ოთხი ყურუში უნდა ეხადნა პატრონს.

2) ბაღალი ასქერია. ამას იხდიდნენ უფრო ქრისტიანენი სამხედრო სამსახურისაგან გასათავისუფლებლად. ყველა ვაჟკაცი 20—40 წლისა იხდიდა 27 ყურუშს.

3) აშარა. მცხოვრებნი იხდიდნენ მიწის ყოველ მოსავლისათვის. პური, ქერი, სიმინდი, ქერდიყა, თუთუნი, თაფლი, ბოსტნეულობა და ხილი, თუ ბოსტან-ბაღი ეზოს გარეთ იყო,

აგრეთვე ცხერის ნამრავლი — ყველა წყარო იყო გადასახადი-
სა. თუ ამრას ფულით გადაიხდიდნენ, მაშინ **თახშირი ექვეა.**

ეს გაწერილი გადასახადია. მაგრამ თურქეთის **მთავრობა**
გაუწერავ გადასახადსაც ართმევდა ხალხს.

გაუწერავს ხარჯს ეკუთვნოდა.

1) **იხთიზაბ.** ადგილობრივი უფროსნი მცხოვრებთ მსხვილი
და წვრილ საქონლისა და ცხენების გაყიდვის დროს ყველა
40 სულზე თითო ყურუმს ახდევინებდნენ.

2) **ჭევირფი,** ხილის არაყის ხდისათვის.

3) **საპასპორტო** გადასახადი. ვინც სავაჭროდ უცხოეთში წა-
ვიდოდა ადგილობრივი ყაიმაკამი 40 ყურუმს ართმევდა, ხოლო
ვისაც თავის მხარის სხვადასხვა ადგილას სურდა სიარული —
6 ყურუმში ხდებოდა.

4) **ზებიე** (სისხლისათვის). ყოველ დაკლულ საქონელზე 40
ფარას იხდიდა დამკვლელი.

5) **თემეთიუ.** ვაჭრობის გადასახადი იყო. ამ გადასახადს
დუქნებზე ახდევინებდნენ. ვაჭრობის ოპერაცია რამდენ 20,000
ყურუმს უდრიდა, იმდენი 80 ყურუმში უნდა ეხადა ვაჭარს.
ხოლო თუ დუქანში თვითონ დუქნის პატრონი ცხოვრობდა,
დუქნის გადასახადი **ემლიაქის** გადასახადს ეკუთვნოდა. ქირით
გაცემულ დუქნებისაგან ახდევინებდნენ 60 ყურუმს ქირის ყო-
ველ 2,000 ყურუმზე,

6) **რემში,** ანუ გადასახადი, რომელიც მოღვეთა შექტონ-
დათ. თუ საჩივარი უდაო იყო — პროცესის ფასის ყოველ 40
ყურუმზე 1 ყურუმში უნდა მიეცათ ადგილობრივ მეჯლისთათ-
ვის, ხოლო თუ სადაო იყო — ერთი ორად. ამ ბაჟს საზოგადოდ
ის იხდიდა, ვინც საჩივარს მოიგებდა.

7) **აბანოების ბაჟი,** როცა იჯარით გასცემდნენ, — ყოველ
1.000 ყურუმზე 40 ყურუმში.

8) **რემსი ქედა ეილაღია,** ანუ საქონლის ძოვების ბაჟი. ამას
ახდევინებდნენ, როცა საქონელს სოფლიდან წამოასხამდნენ:
ძროხაზე $\frac{1}{2}$, ხოლო მეწველ კამეჩზე 1 ოყა ერბო. ზოგიერთ
ადგილებში საძოვრისათვის მსხვილი საქონელის ყოველ სულ-
ზე $\frac{1}{2}$ ყურუმს ახდევინებდნენ, მხოლოდ ცხერისასა და ბატ-
კნისას არაფერს ართმევდნენ. ეს გადასახადი 1872 წლამდე
არსებობდა; ამ დროიდან კი მთელი წლის განმავლობაში ძო-

გებისათვის თითოეულ მსხვილ საქონელზე 3 ყურუშს იღებდნენ.

9) ტყის ბაჟი. ზოგიერთ ადგილას ახდევინებდნენ შენობას ალაგობრივ ღირებულების $\frac{1}{5}$, შეშა კი უბაჟო იყო.

10) თუთუნის როცა მეორე ოლქში შექჟონდათ, თითოეულ ოყაზე 3 ყურუში უნდა მიეცათ.

11) როცა ყადი მცირეწლოვან ობლებს მზრუნველობას უნიშნავდა და საქიროდ დანიხხავდა მათი მოძრაი ქონების გაყიდვას, ყოველ 40 ყურუშზე 1 ყურუში სახელმწიფოს მიჟქონდა; ხოლო მზრუნველობის დანიშნისათვის ყადიც თავის გასამრჯელოს იღებდა. ამ შემთხვევაში რაოდენობა გასამრჯელოსი მორიგებაზე იყო დამოკიდებული.

12) მარილს ბაჟი არ ედო; მაგრამ ესეც იყო, რომ როცა აქედან სხეავან გაქონდათ, ბათმანზე (18 გორვანქა) $4\frac{1}{2}$ ყურუშს ახდევინებდნენ.

ყველა ამ გადასახადს ადგილობრივ ყაიმაკამები თავის სასარგებლოდ ჰკრეფდნენ, ხოლო ზოგიერთ გადასახადის აკრეფას იჯარითა სცემდნენ ხოლმე.

როცა რუსეთმა შემოიერთა ეს მხარე, ოსმალთა დროის წესი გადასახადის მოკრეფისა პირველად დატოვა. მაგრამ პრაქტიკამ დაიხანა ადმინისტრაციას მთელი უხერხულობა ამ წესისა და განიზრახა გაეადვილებინა ხარჯთ-აკრეფის წესი. მცხოვრებთ გამოუცხადეს, ვისაც სურს საკომლო გადასახადი ფულად შემოიტანეთ. რაოდენობა შემოსატან ხარჯისა განსაზღვრული იყო მოხარკეთა შეძლებისა და მათ მიერ კუთვნილ სახნავ-სათესის რაოდენობის კვალობაზე. თანხმობა განაცხადეს ბათუმის ოლქის მცხოვრებთ, ხოლო ართვინის ოლქში ისევ ძველებური წესი დარჩა.

ასე რომ, 1881 წლიდან აქაურ მკვიდრთ ორნაირად დაუწყეს გადასახადის ხდევინება: ართვინის ოლქში მიწაზე და საძოვრისათვის ბუნების ნაწარმოებითა ჰკრეფდნენ, ხოლო ბათუმის ოლქის საბოქაულოებში საკომლო და საძოვრის გადასახადი ფულად შემოიღეს. ამას გარდა, რადგან აქაურები სამხედრო სამსახურს არ ასრულებენ, სამხედრო ბეგარასაც ფულად იხდიან.

სწავლა-განათლება და ქართული ენა. — ჩვენი ზრუნვა. — შინაუბრა
ცხოვრება: ოჯახი და ცოლ-ქმრობა; სამოსელი, ხალხის განმრთვლო-
ბა და მკურნალობა.

სწავლა-განათლება. აქარა, როგორც ვიცით ზემო-ქართლის ანუ სამცხე-საათაბაგოს ნაწილს შეადგენდა. ჩვენს ისტორიაში ეს მხარე ცნობილია ჩვენი საუკეთესო მწიგნობართა აკვნად და სამშობლოდ. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს მხარე მართლაც სწავლა-განათლებით, თუ წინ არა, უკან მაინც არა მდგარა საქართველოს სხვა კუთხეებთან შედარებით. დარჩენილი ნანგრევნი დიდებულთა ტაძარ-ეკლესიათა უტყვენი მოწმენი არიან ძველი, ბრწყინვალე დიდებისა, მაგრამ — მხოლოდ მოწმენი... რაკი ოსმალეთმა ხელში ჩაიგდო ეს მხარე, ხმლითა და ცეცხლით ბრძოლა გაუშართა აქარლებს, დევნა დაუწყო მათს ენასა და მწერლობას. ორასი წლის განმავლობაში თურქთა კირთების ქვეშ ყოფნამ იმ ზომამდე მიიყვანა საქმე, რომ დიდებული ტაძრები და ციხე-კოშკები შეიძუსრნენ და მათს ნანგრევებზე ჯამეები აღიმართა; დიდებული მწერლობის ნიშანწყალი გაპქრა და ქართული ენა შეიბღალა. ხალხის სწავლა-განათლების საქმე და გონებრივი საზრდოს მოწოდება მოლღებმა იკისრეს. ცალკე ამდენი ხნის ბრძოლამ, ცალკე ეკონომიურმა გაპქირებამ იქამდე დააჯანდაკა აქარის მკვიდრნი, რომ ქვეყნიერებას ჩამოაცალა.

თურქეთმა საქართველოს ამ ნაწილს წაართვა, შეუბღალა და შეუგინა ყოველივე: თავისუფლება, მამა-პაპური ადათ-წესები, მათი სწავლა-მოდღვრება, მათი წმინდა ენა... მერე, სამაგიეროდ რა მისცა? ან ზრუნავდა კია ამ ხალხისათვის? ან ვისთვის ზრუნავდა, რომ აქარისათვის ეზრუნა? ან ჰქონდა კია ამისი თავი? მისი ზრუნვისა და ფიქრის საგანი ისღა იყო, რომ ამ მთის ხალხისაგან უკანასკნელი სისხლი ეწოვა, ათასი წვითა და ცრემლით მონაგარი წაერთმია და მათი ცოლ-შვილი კი ცრემლ-შეუშრობელი დაეყარნა... ასე ექცეოდა სხვებს და ეს პოლიტიკა ძარცვა-გლეჯისა, დაწიოკებისა და მტარვალობისა არც აქარლების მიმართ შეუცვლია...

პირველი ჯამეები აშენდა აქარაში თუ არა, მათთან ერ-

თად დაარსდა თურქული მედრესე (სასწავლებელი), სადაც თვით უსწავლელი მოლები აქარლებს ბავშვებს ჯოხის ცემითა და ყვირილით არაბულს ასწავლიდნენ. მასწავლებელ-მოლებს საპედაგოგო მოღვაწეობისათვის ყურანის კითხვისა და რამდენისამე არაბული ლოცვის ზეპირად ცოდნის მეტი არაფერი მოეთხოვებოდათ. მერე იმის ცდაშია, შიშითა და ბრძოლით შეათვისებინოს თავის მოწაფეს ის „სიბრძნე“, რაც თვითონ ვაინაჩრობით შეუძენია. ცემა ხელით, ჯოხით და საზოგადოდ ყოველგვარი ხორციელი სასჯელი — საუკეთესო საშუალებად მიაჩნია სწავლების დროს. ცალ ხელში ჯოხი უჭირავს ამართული და იმავე დროს ბავშვს ათასჯერ ამეორებინებს გაუგებარ არაბულ სიტყვას. ამ შემთხვევაში სრული პარმონიაა მასწავლებლისა და ბავშვის შობელთა შეხედულებას შორის. მშობელი იმ აზრს შეზრდია, რომ ბავშვს, თუ არ ცემით, ისე სწავლას ვერ შეაფარებო. ამგვარი აზრით წათამამებული უციცი მოლა სრულიად მხეცდება და თავს არ იზოგავს. რაც უფრო დაუზარელია ცემაში, მეტი ფასი და სახელი აქვს მშობლებს შორის. რამდენიმე წლის ტანჯვის შემდეგ საცოდავი ბავშვი თუ სულ არ გამოტვინდა თავისებური მასწავლებლის ხელში და გაუძლო მთელ პედაგოგიურ ინკვიზიციას, შეიძლება ზეპირად ისწავლოს არაბული ყურანის წაკითხვა, რამდენიმე არაბულივე ლოცვა ზეპირად, რომლის შინაარსი, რასაკვირველია, არ გაეგება, და ოსმალური წერა. უმრავლესობა ამასაც ველარ სწავლობს და სასწავლებელს თავს ანებებს.

წერა-კითხვის სწავლებასთან ერთად მოლა-პედაგოგი თავის შეგირდს გულში უნერგავს სიძულვილს ყველა იმ ერთა, ვინც მაჰმადის მმოსავნი არ არიან. მათთან კავშირის დაჭერა — ცოდვა და მაჰმადის საწყენი საქმე იქნებაო. — აი. ასეთი მოლები იყვნენ აქარლების მასწავლებლები და დღესაც ისინივე დარჩნენ აქაური სკოლების სვე-ბედის გამგებად.

საანგარიშო წელს, მთელს აქარაში 68 მედრესე (სკოლა) იყო (ზემოში — 31 და ქვემოსაში — 37). შიგა სწავლობდა 1,177 ყმაწვილი (ზემოში — 320 და ქვემოსაში — 857). ამათგან სასულიერო წოდებას ეკუთვნოდა 26 მოსწავლე, ხოლო დანარჩენი ერისკაცთა შვილები იყვნენ. ამ უკანასკნელთა შორის 16 ყმაწვილი ბეგებისა იყო, ხოლო დანარჩენი სოფლელთა. თუ გავიხსენებთ, რომ მთელს აქარაში 32,448 სულია, 1,177

მოსწავლე მაინცა და მაინც ბევრად არ გვეჩვენება: ას კაცში 4-იც არა სწავლობს!.. გარდა ყველა ნაკლულთაგანებისა, რომელიც თან ახლავს აქაური იმამების საპედაგოგო მოღვაწეობას, ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ მეღრესეებში სამოსწავლო წელიწადი 2-3 თვე თუ გასტანს, ისიც ზამთარში, როცა დიდი თოვლისა და სიცივეების გამო სასწავლებელში სიარული თითქმის შეუძლებელი ხდება ხოლმე. და როცა აქაურ ფიცრულს მეღრესეებში 2-3 გრადუსის მეტი იშვიათად არის ხოლმე საიტობა!.. დანარჩენ დროს ბავშვები მშობლებს ეხმარებიან ხოლმე მუშაობაში.

ბათუმის ოლქის შემოერთების შემდეგ, კიდევ ათიოდ წლის განმავლობაში, ისევ მოღვების ხელში იყო სწავლა-განათლების საქმე როგორც აჭარაში, ისე ბათუმის ოლქის სხვა ნაწილებში, მხოლოდ 1886 წლის თებერვალში გახსნა ქუთაისის გუბერნიის სკოლების დირექციამ აჭარის მეზობლად, გონიის ნაწილის სოფ. მარადიდში, პირველი სკოლა. მაგრამ მეტად დღუნაკლული იყო ეს პირველი სკოლა.

ამ პირველი სკოლის თავგადასავალი სამაგალითოდ უნდა დარჩენილიყო შემდეგში მაინც არა სასურველი შეცდომის ასაკილებლად, მაგრამ, წარმოიდგინეთ, თითქმის იგივე შეცდომა იქნა განმეორებული ათი წლის შემდეგ ზემო-აჭარაში სოფ. ხულოს. აქაური ნაწილის უფროსის, კაპიტნის ალ. ბერიძის მეცადინეობით და ჩაგონებით ხულოში საზოგადოებამ თავისი ხარჯით სკოლა ააშენა და შემდეგშიაც მის შესანახად, რაც შეეძლო, დააპირდა. 1887 წლის ენკენისთვეში გამოგზავნილი იქნა მასწავლებლად ერთი სპარსელი, რომელსაც ქართულად მოლაპარაკე ბავშვებისა არა ესმოდა რა და ბავშვებს იმისი. ამ გარემოებამ იმ ზომამდე შეაფერხა სკოლის საქმე, რომ პირველადვე მოყვანილი 30 ბავშვიდან 10 ძლივას დაიარებოდა სკოლაში. სპარსი-მასწავლებელი როგორც იქნა გამოიკვალა და მის ნაცვლად დაინიშნა ადგილობრივი ენის მცოდნე მასწავლებელი, რომლის ხელში, რამდენადაც გავიგეთ, საქმე გამომჭობინებულა.

რაც შეეხება მთავრობას, აჭარაში სკოლის გახსნის შესახებ, სამწუხაროდ, ჯერ-ჯერობით სრულებით არაფერი გაუკეთებია. 1890 წელს ბათუმის სამისიონერო განყოფილების მინდობილობით და გურია-სამეგრელოს მაშინდელი ეპისკოპოსის

გრიგოლის დავალებით აქარა მოიარა ბ-ნმა იონა მეუნარგამ,
გაიცნო მცხოვრებთა სარწმუნოებრივი მდგომარეობა, მათი
ყოფა-ცხოვრება, წარსული, და თავისი მოსაზრება წააღვინა
იმის შესახებ, თუ როგორ შეუძლია „კავკასიაში ქრისტიანო-
ბის აღმადგენელ საზოგადოებას“ აქეთკენ სწავლა-განათლების
გავრცელება და საზოგადოდ აღდგენა აწ დაეწყებულ ქრის-
ტიანობისათ. ეს მოხსენება მოხსენებად დარჩა, დაბეჭდვაც კი
არ პღირსებია, და აქარა — უსკოლოდ. 1896 წ. „ქრისტიანო-
ბის აღმადგენელი საზოგადოების“ სკოლების ინსპექტორი ბ-ნი
ვეტ. მამინაიშვილი იყო აქეთკენ. მცხოვრებთ თხოვეს „საზო-
გადოების“ ხარჯით სკოლის გახსნა, მაგრამ, როგორც გავიგეთ,
„საზოგადოებას“ „უსახსრობისა“ გამო შესაძლებლად ვერ და-
უნახავს აქარლების თხოვნა დაეკმაყოფილებინა...

ახლა ვიკითხოთ, რა მდგომარეობაში დაგვხვდა აქარაში
ქართული ენა და რა ზომები ვიხმარეთ მის აღსადგენად და
მის აღდგენასთან ერთად ორასი წლის მოწყვეტილი ძმების
სულიერად შემოერთებისათვის? აი, ამის შესახებ ვეცდებით
მკითხველს შეძლებისდაგვარად პასუხი გავსცეთ.

ქართული ენა, მიუხედავად საშინელი ბრძოლისა, რომე-
ლიც სარწმუნოების გავლენით მაჰმადიანობამ გამართა მას-
თან, თითქმის ხელშეუხებლად და პირვანდელი სიწმინდით
დაცულა შიდა აქარაში და განსაკუთრებით იმ ადგილებში,
რომელიც ზედ აკრავს გურიას. მაგალითად, სოფ. ჭვანის ქარ-
თული განთქმულია და შიგ მრავალ საუნჯესა ეპოულობთ ჩვე-
ნი ძველი ენისას.

ოჯახში ყველა ქართულად ლაპარაკობს. მეტადრე ქალები
არიან წმინდად დამცველნი ჩვენი ენისა. რადგან ნაბეჭდი წიგ-
ნები აქეთკენ ამ უკანასკნელ ხანამდე არ მოიპოვებოდა, თუ
წერა და ნაწერის კითხვა იცოდნენ, ისევ ქალებმა: აქაური ბე-
გების დედებმა, უფრო ხანშესულებმა. მდაბიოთა შორის ძვე-
ლებური წერის მცოდნე იშვიათია დღესაც. წერის დროს, თუ
ქალი წერდა, სიტყვებსაც ქართულს ხმარობდა, თვით სახე ამა-
თი ნაწერის ანბანისა მეტად დაშორებულია ჩვენი აწინდელის
წერისაზე და შეუჩვეველ თვალისათვის მეტად მძიმე გასარ-
ჩევია. იმ დროს, როცა ჩვენ ვცდილობთ მრგვალადა ვწეროთ,
თითქმის ყოველ ანბანს, ამათ მიერ დაწერილს, სამკუთხედე-
ბის ხასიათი აქვს.

ახალგაზრდობაში ქართული წიგნის მცოდნეს თითო-ორო-
ლას შეხვდება კაცი ხულოსა და ქედაში, სადაც სამმართველო-
ებში ქრისტიანე ქართველები ცხოვრობენ. არიან ^{მრავალრიცხოვანი} ქართული
ჩაფრები, რომელთაც ამ მოსამსახურე ქართველთაგან ქარ-
თული წიგნი უსწავლიათ. ქედაში ერთი მიქელაძეა აჭარელი,
რომელიც ჩვენს მწერლობაში მონაწილეობასაც კი იღებს და
„ივერიის“ საშუალებით ქართველ საზოგადოებას აჭარის ამ-
ბებს აწვდის ხოლმე. ბეგებს შორის ზემო-აჭარაში აჭარის
უკანასკნელი მთავრის შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის შვილმა ზე-
ქერია-ბეგმა თითქმის თავისუფლად იცის ქართული წერა-
კითხვა.

რაც შეეხება ძველ ხელნაწერებს, ერთიანად გამჭრალია
აქეთკენ. ბეგების გვაროვნობაში ორმოცდა-ათიან წლებამდე
დიდძალი სიგელ-გუჯრები ყოფილა ჩვენი მეფეებისა. მაგრამ
ამ ხანებში ყველა ბეგს სტამბოლში მოუწოდეს, თან მიატანი-
ნეს, თუ რამ სიგელები ჰქონდათ, ოსმალეთის მთავრობა დაპ-
პირდა, გამოგიცვლით ახლებზედაო და ის კი არა, რაკი ერთი
ხელში ჩაიგდო, სულ ერთიანად ცეცხლის მსხვერპლი გახდა,
რა არის, ძველთაგან მოპოვებული ყოველივე უფლება წაეარ-
თვა მათს პატრონებსაო. დღეს კი, შესაძლებელია სადმე ერთი-
ორი რამ კიდევ იყოს დარჩენილი ძველი ხელნაწერებიდან,
მაგრამ, სამწუხაროდ, იმ მოკლე დროის განმავლობაში, რო-
მელიც ჩვენ დავყავით ამ მხარეში, ვერსად წავეწყდით რასმე.

სახალხო სიტყვიერების ნიმუში ცოტა ჩავიწერეთ. მთელი
ერთი თვის განმავლობაში ორად-ორი ანდაზა გავიგონეთ.
ლექსი თუ კიდევ სადმე დარჩენილა, ისიც მეტად დამახინჯე-
ბული და ლექსის ღირსებას მოკლებული რამ არის, რაიცა
ადვილი დასანახავი იყო ზემოთ ჩაწერილი ნიმუშებიდან. თან
ისიც შევნიშნეთ, რომ აჭარელი ლექსს ვერ იტყვის, თუ სიმ-
ღერაც არ ააყოლა. ლექსი და სიმღერა განუყრელი შექმნილა
მისთვის. სოფ. ფურტიოში (ზემო აჭარა) ერთ მოხუცებულს
გლახს, „ქოსა“-დ წოდებულს და განთქმულ მოლექსეს, ვთხო-
ვე რამე ლექსი ეთქვა. ბევრი ხვეწნის შემდეგ სიმღერა და-
იწყო ქართლურ „ოროველას“ ხმაზე, თანაც ლექსი დაატანა.
როცა მოვიწოდებე ლექსის ჩაწერა, ბევრი ვეცადე განემეო-
რებინა, მაგრამ ცდა ამაო იყო. „მოხუცი ვარ, რა ჩემი საქვე-
ლექსის თქმა, ლექსი ახალგაზრდებმა უნდა სთქვან“-ო.

სახალხო ლექსებთან ერთად აქ მისი განუყრელი და, სიმ-
ღერაც ჰქრება. მთელი ერთი თვის მოგზაურობის განმავლო-
ბაში სხვადასხვა ადგილას ვანგებ თვალ-ყური გვეჭირა და წამ-
ლად ერთი სიმღერა არ გაგვიგონია, თუ ანგარიშში არ ჩავაგ-
დებთ ზემო აღნიშნულ მოხუცს, რომელსაც თავის სურვილის
წინააღმდეგ და თითქმის — ძალდატანებით ვათქმევინეთ ერ-
თი ნაწყვეტი სიმღერისა. ცხენით თუ ქვეითად მიდის აქაური,
ლექავს კალოზე თუ თივასა პთიბავს — ხმას არ იღებს, საერ-
თო ღუმელს არ არღვევს, თითქო საერთო რამ მწუხარება გა-
დასწოლია მთელ მხარესა და მის მკვიდრთაო. ოღონდაც რომ
მიზეზი არ აკლიათ გლოვისათვის! ორასი წლის მწარე კირთე-
ბა ვის არ დაავიწყებს სიმღერას და მხიარულებას!.. ან და აქ
გამეფებულ უკიდურეს სიღარიბესა და შიმშილთან გამწარე-
ბულ ბრძოლაში მყოფს, რა სიმღერისა ეცხელებათ. თქვენს
ლხენას? ამას ის გარემოებაც დასძინეთ, რომ აქაური სუფრი-
დან სევდის უკუმყრელი, ადამიანის სულის გამამხიარულებელი
და ამამღერებელი სასმელი — ღვინო, თანახმად მაჰმადის ბრძა-
ნებისა, განდევნილია.

სიმღერა ხომ არ არის და არა, მაგრამ ველარც საკრავებს
იპოვით აქეთკენ. ერთად-ერთი საკრავი და აქაური მცხოვრე-
ბის სულიერი მდგომარეობის გამომხატველია — ჰიმონი (რა-
ჭული საზანდრის მსგავსი). მეტად მარტივი და სადა სამუსი-
კო იარაღი, რომლითაც აქარელი ათასში ერთხელ თავისს სევ-
დასა და დარდ-ვარამს დამოსთქვამს ხოლმე.

ძველებური ქართულის ნიშანი განსაკუთრებით შენახულია
აქაურ სიტყვა-პასუხში. მათი ზრდილობიანი ლაპარაკი, თავა-
ზიანობა, სურვილი სტუმრის ამებისა — უმაღლეს განვითარე-
ბამდეა მიღწეული. აქ ადამიანის ყური იშვიათად ვაიგონებს
უწმაწურ სიტყვებს. ქართლელი მდაბიოთაგან ასეთი სიადვი-
ლით ხმარებული ლანძღვის ცნებები აქაურს რომ მოასმენინო,
არა გვეგონია, თავი შეიმაგროს და უსისხლოდ გაათავოს საქმე.

ჩვენ ორიოდ სიტყვა უკვე ვთქვით აქაურ ლაპარაკში
დარჩენილ ძველი ქართული სიტყვებისა გამო. გვინდოდა რაც
შეიძლებოდა სრული კრებული შეგვედგინა ამ გვარის სიტყვე-
ბისა, მაგრამ უდროობის გამო ამჟამად სურვილი ველარ ავის-
რულებთ.

ჩვენი ზრუნვა. ახლა დაგვრჩენია აღვნიშნოთ მხოლოდ ჩვე-

ნა, ქართველების, ღვაწლი ახალშემოერთებული ძმების განათლებისათვის. არ შეიძლება ამ შემთხვევაში გულგრილობა გუჯიყინოთ ჩვენს საზოგადოებას. ვისაც თვალ-ყური უღევნებია მაშინდელ გაზეთ „დროებასა“ და ჟურნალ „ივერიისათვის“, ეხსომება, რომ ნომერი ისე არ გამოვიდოდა, განსაკუთრებით „დროებისა“, რომ შიგ არაფერი ყოფილიყო ამ მხარის შესახებ. მკითხველი უახლოვდებოდა ამ ახალნაპოვნ ძმებს, მათ ტკივილს შუაზე იყოფდა და იმის ცდაში იყო, რომ ამ შავ დღეში ძმურად ხელი გაეწვდინა, ენუგეშებინა და დაერწმუნებინა, რომ არც მაგრე უმწეონი ხართ, ისეთებიც არიან, რომ თქვენს საკეთილდღეოდ ჰფიქრობენო.

ამ საერო ფიქრმა ძალიან არ დაიხანა და მალე თავი იჩინა. ბათუმის ოლქის შემოერთების შემდეგ შეიღწევიდა და არ გაუვლია, რომ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ განიზრახა ბათუმში სკოლა დაეარსებინა და ამ სკოლას სულიერად უნდა შეეერთებინა მაჰმადიანი ქართველები დანარჩენ ქართველობასთან. ამაზე უკეთეს არაფერს მოიფიქრებდა ჩვენი საზოგადოება. საქმე პირველადვე კარგად წავიდა, მაჰმადიანებმა თითქმის პირველადვე ნდობის თვალით შეხედეს ამ სკოლას და არა-ერთმა და ოცმა მაჰმადიანმა ქართველმა მიიღო პირველ-დაწყებული სწავლა ამ სკოლაში. როცა ისტორია დაიწერება ჩვენისა და მაჰმადიან ქართველების დამოკიდებულებისა ამ ხნის განმავლობაში მკითხველს არ უნდა დაივიწყოს ის უანგარო ღვაწლი და ამაგი, რა ღვაწლი და ამაგიც დაგვდო მაშინ პირველდაწყებითი სკოლის მასწავლებელმა მოსე ნათაძემ. პირველადვე წინდახედული, საქმის მოყვარული, შეგნებული კაცი რომ არ ჩადგომოდა სათავეში ამ დიდსა და წმინდა საქმეს, ვინ იცის, როგორ დაგვეფრთხო მაჰმადიანი ქართველები და ჩვენც სხვებივით მტრებად და მოღალატეებად დავესახეთ...

ხსენებულ სკოლაში მაშინაც და ეხლაც მომეტებულად თვით ბათუმისა და მის ახლო-მახლო სოფლების მცხოვრებთა შვილები სწავლობენ. საკუთრივ აქარა, თავის სიშორისა გამო, განზე რჩებოდა. თუ ხელი მიუწვდებოდათ, ისეკ ქვემო-აქარის ბეგების შვილებს და იმათაც თითო-ოროლამ. ზემო-აქარა სრულებით მოწყვეტილი იყო და არის კიდევაც ამ სკოლაზე. ასე რომ ქართული ენის საშუალებით სწავლა-განათლებ-

ბის შეძენა აჭარელისათვის დღესაც თითქმის მიუწვდომელია.

1895 წლის ზაფხულში აჭარის გაცნობა და მცხოვრებთა შორის ქართული წიგნების გავრცელება განიზრახა ბ-ნმა ზაქარია ჭიჭინაძემ. თამ წაიღო იაფფასიანი სახალხო წიგნები, განგებ სამისოდ აღბეჭდილი: „არსენას ლექსი“, „ქალ-ვაჟიანი“ და სახალხო ლექსები. ყოველ წიგნს შიგ ჩაურთო ქართული ანბანი და გაუდგა გზას. როგორც იმ ზაფხულს, ისე 1896 წლის ზაფხულს ბ-ნმა ჭიჭინაძემ მოიარა ზემო და ქვემო აჭარის სოფლები, ხალხს უსასყიდლოდ დაურიგა წიგნები, შეკრიბა მრავალი ამბები, ამ მხარის გამაჰმადიანების შესახებ ხალხში დარჩენილი, და „ივერიის“ საშუალებით მკითხველ საზოგადოებას გაუზიარა. საინტერესოა ის საშუალება, რომელიც ბ-ნ ჭიჭინაძეს უხმარია ამ ხალხის დასაახლოვებლად და მისი გულის მოსაგებად.

ბ-ნი ჭიჭინაძე თურმე შედიოდა მათს ჯამეებში, შესვლის წინათ ფეხთ იხდიდა მათსავით. მაგრამ სასმელებისა და ლოთობის სიძულვილს უწუნებდა და ბევრ სხვასა. ხალხის გული მაშინვე მოიყვავილა და ყველასათვის ძვირფასი სტუმარი შეიქნა. თანაც ქართულ წიგნებს უკითხავდა. ხალხში მიძინებული გრძნობა ქართველობისა იღვიძებდა და დიდი სიამოვნებით ართმევდნენ წიგნაკებს და ანბანსა სწავლობდნენ. ერთი წლის წინათ, 1897 წლის ზაფხულში, როცა ამავე მხარეს მეც ვეწვიე სტუმრად, არა ერთგან და ორგან შემხვდა ბ-ნ ზ. ჭიჭინაძის დატოვებული წიგნაკები, რომელშიაც ქართული ასოებით არაბული ლოცვები და აქაურთა ლექსები იყო ჩართული. ამ ლოცვებისა და ლექსების ხალხით ქართული ანბანიც უსწავლიათ და მაღლიერი გრძნობით იგონებდნენ ამ წიგნაკების დამრიგებელს ბ-ნს ჭიჭინაძეს, ან როგორც ესე ეძახიან, „ზაქარია — ეფენდი“-სა, ესე იგი სწავლულ ზაქარიას — „კაი კაცია, გურჯული (ქართული) კითაბები (წიგნები) დაგვირიგა და ჩვენთან ერთად ჩვენს ჯამეში ლოცულობდაო“.

ოჯახი და ცოლ-ქმრობა. ოჯახი აჭარელისა პატრიარქალურია; უფროსი და მბრძანებელი ოჯახის წევრებისა — სახლის უფროსია. მას ემორჩილებიან ყურმოჭრილად, სიტყვაშეუბრუნებლად ყველანი მის პატარა სამეფოში. ქალს ხმა არაფერში აქვს. ამას აქ წილად ხვდა გარდა პირდაპირ სადიაცო საქმისა — ქსოვისა, კერვისა, საქონლის მოვლისა და წვრილ-

ფეხობის ყურისგდებისა, გარეთ — ყანაშიაც მუშაობა/რავის ქმართან ერთად. ქალი მკის, თიბავს აქაურ მიუვალ ადგილებზე, ლეწავს კალოზე, ჭირნახული სახლში შემოაქვს. ვრთადღერათა სამუშაო, რომლისგანაც ის განთავისუფლებულია, — არის ცხენით საპალნის გაზიდვა აქარის გარეთ. სხვაფრივ კი, შინ ხანდახან მამაკაცზე მეტ საქმეს აკეთებს. განსაკუთრებით დიდ შრომას ეწევა ქალი, როცა მთების ახლო მდებარე სოფლები თითქმის სანახევროდ აიყრებიან ხოლმე და საზაფხულოდ თავის საქონელთან ერთად მთაზე მიდიან რამდენიმე თვით. აქ თითქმის ყოველი საქმე ქალს აწევს კისერზე: დღისით მინდვრად საქონელს აძოვებს, საღამოს სწველავს, რძისაგან ყველს, კარაქს და ერბოს აკეთებს, სწმინდავს ბოსელს, ქმარ-შვილს საქმელს უხარშავს, ურეცხავს, სამოსლისათვის შალებს უქსოვს. მამაკაცი მხოლოდ ხელმძღვანელია, თადარიგის მიმცემა.

მრავალცოლიანობა თუმცა მაჰმადის კანონით ძალით აქეთ-კენაც ნებადართულია, მაგრამ ერთ ცოლზე მეტი იშვიათად თუ ვისმე ჰყავს. ერთ ცოლს მართო შეძლებულები არა სჯერდებიან. აქაურ ბეგებს თუ ჰყავთ ერთ ცოლზე მეტი. მიზეზი ერთცოლიანობისა — წმინდა ეკონომიურია, აქაურს, ქონებრივად დაგრდომილ მკვიდრს სადა აქვს იმის თავი, რომ რამდენიმე ქალს თავი მოუყაროს და ასვას და აჭამოს!

მართალია, თითო ცოლსა სჯერდება აქარელი, მაგრამ თუ მისმა მეუღლემ არ აამა და თავის ნებაზე სიარული დაუწყოს, ქმარი ბევრს არ მოებოდიშება, ასწევს და გაუშვებს, და სხვას, თავის ჭკუის და გემოვნების აღამიანს მონახავს. ცოლს აქ კარგი ოჯახიანობის გარდა ქმრის ერთგულება მეტად მკაცრად მოეთხოვება. ქმარი თვინიერ ღალატისა ყველაფერს შეუნდობს თავის თანამეცხედრეს. უმეტეს შემთხვევაში მიზეზად განქორწინებისა ცოლ-ქმრული ღალატი ხდება. ქალი ამ შემთხვევაში, ერთი მხრით უღმობლად ისჯება ქმრისაგან, მეორე მხრით — ყბად-ასაღები ხდება მთელი სოფლისა; სოფლის ჭორიკანებს აღდგომა უთენდებათ და რამდენისამე თვის სალაპარაკო მასალა ეძლევათ.

წესი ცოლის შერთვისა აქარაში თითქმის ისეთივეა, როგორც სხვაგან საქართველოში. შერთვამდე ვაჟს თავისი საბედო ხანდახან ნახულიც არ ეყოლება ხოლმე, რადგან აღარც ქორწილში, აღარც ტირილში ქალი მამაკაცს არ ეჩვენება.

ღირსება-ნაკლულოვანება იმ ადამიანისა, რომელსაც ვაჟმა თავისი მომავალი ცხოვრება უნდა შეუერთოს, უმეტეს შემთხვევაში მესამე პირის საშუალებით უნდა გაიგოს. ამ შემთხვევაში პირის საშუალებითვე უნდა გადაწყდეს ჯვარის-წერის საქმე. ეს მესამე პირი არის უშუალოდ, ანუ, როგორც აქ ეძახიან, „ელჩი“. თუ ვაჟს მამა ჰყავს, იმ შემთხვევაში მამა არიგებს ამ საქმეს იმ ელჩის საშუალებით. ჯერ უნდა გაიგოს: ქალის დედამამის ზნედაცულობა და მათი ფიზიკური უნაკლულობა. თუ მამა შეკრებილ ცნობებით კმაყოფილი დარჩა, ქალის მამას ელჩს გაუგზავნის და იმის პირით უთვლის: შენი ქალი ჩემს შვილს ცოლად მინდა შევერთოო. სანამ გადაწყვეტილ პასუხს შეუთვლიდეს, ქალის მამა თავის მხრივ ცნობებსავე ჰკრეტს მომავალ სასიძოს შესახებაც. თუ ჰკუთავს დაუჭდა წინადადება, თანხმობას უთვლის. მაშინ მამა ვაჟისა ქალს ნიშანს უგზავნის: ბეჭედს, თავსაკრავს და სხვ., ქალი თავის მხრივ უგზავნის: თავის ხელით მოქსოვილს აბრეშუმის ხეანჯარს, თუ შეძლებულია—აბრეშუმისავე პერანგს, მის ამხანაგს და ქისას. ამით ნიშნობა თავდება, წინდი მომავალი ცოლ-ქმრობის კავშირისა ორისავე მხრით მიცემულია. მერე ქალის სახლში მოვა ხოჯა, დასწერს აბტს (ცოლქმრობის პირობის ქალადს, სადაც მზითევია ჩამონუსხული) და გამოაცხადებს: მევანი ქალი მევანის ცოლიაო. აბტის დაწერას ესწრებიან (ჯარდა სასიძოსი) მამა სასიძოსი, რომელსაც თან ახლავს რამდენიმე მეზობელი. ქალი დამალულია. ამის შემდეგ წვეულება იმართება. ამ წვეულებაზე, როგორც სხვა დროსაც, ქალები არ ესწრებიან.

ნიშნობას რომ გადაიხდიან, ვაჟი თავისუფლად მიდის სიამარის სახლში. ქალთანაც ცოლქმრულ კავშირს იჭერს. ისიც მოხდება ხოლმე, რომ თავის სახლში წაყვანამდე ცოლი დაორსულდება და შვილიც კი ეყოლება. ცოტა არ იყოს, სირცხვილში ჩაეთვლებათ ორივეს ასეთი სულსწრაფობა, მაგრამ ეგ არის, ამ გმობით თავდება საქმე, სასჯელის ღირსად არც ერთსა სცნობენ და აღარც მეორეს. ქმრის სახლში წასვლის დროს ქალს მოსდევენ მაყარნი და მდადენი (ან მხოლოდ მდადე, თუ ღარიბია). გზაში ქალები ცხენებზე სხედან და ქვეითა კაცებს მათი ცხენები აღვირით უჭირავთ ხოლმე. გზის სიშორეს სიმღვრითა და ლექსით იადვილებენ. ქორწილი საზოგადოდ შენოდგომაზე იციან.

ზემოხსენებულ აბტში, სხვათა შორის, ის არის მოხსენებული, რომ თუ ქმარმა მოისურვა თავის ცოლის გაშვება, უნდა ნიქაპი (სასყიდელი, სარჩო) მისცეს გაშვებულ ცოლს. ხელმოკლენი ცოლის გაშვების დროს ნიქაპად 100—200 მანეთს აძლევენ. ხოლო მდიდრები, მაგალითად, ბეგები, თუ ცოლად დიდი გვარის ქალი ჰყავთ, გაშვების დროს 10,000 მანეთსაც აძლევენ. აბტი ქალსაც აძლევს უფლებას თავის ქმარს განეჭორწინოს. ამ შემთხვევაში თავის მზითვეზე ხელს იღებს, უკან დაბრუნებას ვერ მოითხოვს. მაგრამ საქმე ის გახლავთ, რომ ეს უფლება ქალისა მხოლოდ იწერება, ისე კი თავს იშვიათად ანებებს ქალი ქმარს, ქმარი განჭორწინების დროს ცოლს ნიქაპს მაშინ არ აძლევს, თუ დაამტკიცა ქალის დანაშაული. ხოლო თუ ვერ დაამტკიცა და ისე ხუშტურის გავლენით მოინდომა მისი გაშვება, მაშინ კი კანონი ვალდებულს ჰყოფს ცოლს ნიქაპი მისცეს. რომ ნიქაპის მიცემა აიცილინოს, ქმარი ცდილობს თავისი უგემური ცოლი, როგორც აქ იტყვიან „გააძაღლოს“, ესე იგი იმ ზომამდე მიიყვანოს, რომ თვითონ ქალმა უთხრას: ოღონდ გამიშვი და შენი არაფერი მინდაო. ისეც შეუძლია, ცოლმა ქმარს თავი დაანებოს, სხვასთან კავშირი იქონიოს, მაგრამ კანონიერად კი ვერ გაჰყვება, თუ ქმრის თანხმობა არ არის. ამ შემთხვევაში ერთად-ერთი გზა აქვს ქალს: თავისი პირობა აპატივოს, ესე იგი მზითვევი არ მოსთხოვოს. ქმარიც სულ დიდი, „ბოხრიკს“ (საქონელს) აჩუქებს და მორჩა.

ცოლ-ქმრის განჭორწინების წესიც თავის მხრივ სამგვარი ანუ სამ ტალახიანია (სამ მუხლოვანი). ცოლის გაშვება ერთი ტალახით იმას ნიშნავს, რომ ქმარი დროებით აძლევს ქალს განშორების ნებას. ერთი ტალახით გაშვებული ქალი სხვაზე ვერ გათხოვდება, თუ ქმარმა ნება და ნიქაპი არ მისცა. ქმარიც კი, თუ ისურვებს, შეუძლია შეურიგდეს თავის ცოლს და ისევ შემოიყვანოს სახლში, მხოლოდ განჭორწინების დღიდან სამი თვის განმავლობაში აქვს ვადა. ხოლო თუ ამ ვადის განმავლობაში ქმარმა თავის ცოლზე გული არ მოიბრუნა, ცოლს ნება აქვს სხვას მისთხოვდეს. ორი ტალახით გაშვების დროს ხელახლა შერიგებისათვის-კი — რა თქმა უნდა, იმავე სამი თვის განმავლობაში — ქალის თანხმობაა საჭირო, საქმის მობრუნება იმის ხელთაა, ქმარს არავითარი ხმა არა აქვს. სამი ტალახით გამიშვიბარო, თუ უთხრა ქმარმა ცოლს, მაშინ ქალმა და კაც-

მა ძალიან გულითად რომ მოინდომონ სამ თვეზე ადრე ვერ შეუძლებდებიან ერთმანეთს ხელახლა. ამ სამი თვის ვადას ის მნიშვნელობა აქვს რომ ამ ხნის განმავლობაში გამოჩნდება გაშვებული ქალი ორსულია, თუ არა. თუ ორსული არ გამოდგა, მაშინ ისევე შეუძლებიან. წინააღმდეგ შემთხვევაში-კი, სანამ არ მოილოგინებს, ვერავის წაჰყვება. მოლოგინების შემდეგაც შემდეგი ფორმა უნდა დაიცვას: ჯერ უნდა სხვა კაცს გაჰყვეს, ამ მეორე ქმარმა უნდა გაუშვას და მხოლოდ მეორე ქმრისაგან გაშვებულს შეუძლიან პირველი ქმრის სახლში იდისახლისოს.

თუ ოჯახის უფროსი მოკვდა, შვილები დარჩა და ქვრივმა გათხოვება მოინდომა, შეუძლია მოძრავიდან მერვედი ნაწილი წაიღოს, დანარჩენი ობლებსა რჩებათ. ხოლო თუ შვილები არ დარჩა მიცვალებულს, მაშინ ქვრივს უძრავის მეოთხედი მიაქვს, დანარჩენი ქონება ქმრის ნათესავეების კუთვნილებად რჩება. მზითვის ნაწილის წაუღებლობისათვის ქვრივ რძალს, თუ მიცვალებულს საცოლე ძმა დარჩა, ეს ძმა ირთავს, რა თქმა უნდა, თუ იმის მხრივაც თანხმობა იქნება. მაგალითად, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის უფროსი ძმა რომ მოკვდა, დედამ თავის ქვრივ რძალს უთხრა, მეორე შვილი (შერიფ-ბეგი) მყავს, დაუცადე, სანამ დასაცოლიანებელი გახდებოდეს და იმას წაყვიო. რძალმაც გაუგონა დედამთილს რჩევა და შერიფ-ბეგს გაჰყვა.

ქველთაგან ახლაც არის აქ დარჩენილი ჩვეულება აკვანში მყოფ ბავშვების დანიშნისა. ორ აკვანს, რომლებშიაც დედათა სქესის და მამათა სქესის ბავშვებია, მშობლები ერთმანეთს მიუდგამენ და ამ დღიდან ქალ-ვაეი ერთმანეთის ცოლ-ქმრად ითვლებიან. საზოგადოდ კი ქალს 15—20 წლისას ათხოვებენ. 30 წლის განმავლობაში გაუთხოვრად დარჩენილ ქალს დრო-მოჰქმულს, დაბერებულს ეძახიან. ვაეი კი 25—30 წლისა ირთავს ცოლს. თუ შინ ოჯახის მომვლელად დედათა სქესისა არაეინა ჰყავს, მაშინ შეიძლება 20—22 წლისაც დაცოლიანდეს. რომ გათხოვდება ქალი, აქაური მართებლობა მოითხოვს, ქმრის სახელი არ ახსენოს ხოლმე; თავის მხრივ ქმარიც ვალდებულია თავის მეუღლეს სახელი არ დაუძახოს, — მეტი-მეტი სირცხვილი და დასაძრახისია. გარდა ამისა ქალსავე ვალად ედება თმა და თითების ზემოთ ხელის სიშიშველე მამაკაცის ცნობისმოყვარე თვალებს არ აჩვენოს ხოლმე.

ნათესაური გრძნობა მეტად დიდი აქვთ აქაურებს. ასე წარმოიდგინეთ, თუ ქალმა ვისამე ბავშვს რაიმე მიზეზით ძუძუ აწოვა, მისი ნათესავი ხდება მეშვიდე მოღვამდე.

სამოსელი. რამდენადაც თავისებურია ბუნება აქარისა, იმდენადვე თავისებურია სამოსელი მისი მკვიდრისა. იმერულ გრძელ კალთებიან ჩოხას, ფეხით სიარულის დროს მეტად უხერხულ სატარებელს, აქ ვერ შეხვდებით. რაკი ცხენით სიარული აქარაში მეტად სამძიმოა და რაკი მკვიდრი იძულებულია ძალა-უნებურად აქაურ აღმართებზე თავის ფეხებს დაიტანოს ძალა, სამოსელიც ამ აღმართ-დაღმართების შეფარდებითი გამოუგონია. მეტი აქარელის ტანისამოსში არაფერია. ყველაფერი, რაც აცვია, მოკლეა და ტანზე მკიდროდ დამდგარი. აქაური შალის ჩოხა წელს ქვემოთ ოდნავ-და სცდება და ჩატანებულია აქაურ შალისავე ძიგვაში. ჩოხას ქვემოთ ზუბუნი (სახელოიანი ყილეტი) აცვიათ; ზუბუნი ჩითისაა და საზამთროდ დაბამებულია; ხოლო საზაფხულოდ იგივე ზუბუნი უსახელო და დაუმბამავია და სხელად ელევი ჰქვიათ. ძიგვა საჯდომთან ძალზე დანაოჭებულია, სიარულს და ძირს დახრას სრულებით არ უშლის; ბოლოში ვიწროვდება, წვივებს მკიდროდა ადგა და ფეხებზე პაჭანავით არის მიმაგრებული. ფეხებზე ადგილობრივი მოქსოვილი ძალზე სქელი და ჭრელი წინდები აცვიათ და წინდებზე ჩაფულას (ქალამანს) ატარებენ. თავზე უეჭველად ყაბალახი უნდა ჰქონდეს შემობლანდული კობტად. თავ-მომწონენი ზაფხულობით სირმა შემოვლებულ ჩოხას, ზუბუნს და ძიგვას შავი სატინისას ატარებენ. ოსმალური ფესი იშვიათი სანახავია. თუ ატარებენ, ისევ მოლები, ყადები და საზოგადოდ სასულიერო წოდებისანი. ჩვენებური გრძელი ჩოხა-ახალუხი აქაურ ბეგებს-და აცვიათ.

აქაური ტანისამოსის უეჭველ ატრიბუტს შეადგენს იარაღი. თოფი, წელს გარეშემო სავაზნე, მოვერცხლილი დამბაია, საჯაყვე, ტარიანი და ქარქაშში ჩაგებული და ქამარზე დაკიდებული, სატევარი, საქონე, სამოგვის მათარა, — აი აქაური რას ატარებს. თოფს ყველანი არ ატარებენ, ხოლო დანარჩენი არსენალი თითქმის ყველას აქვს წამოკიდებული. ამნაირად გამოწყობილი აქარელი, მხარბეჭიანი, ჩამკვრიულის ტანისა,

წვერ-გაპარსული, შავი და პირდაპირობის გამომთქმელი თვალ-
ლებიანი, შავგვრემანი, სურათ-ცხვირიანი, თამამად მოსიარულ-
ლე, თან ზრდილობიანი სიტყვაპასუხის პატრონი — მეტად
პშენის. მეტად საამო საყურებელია.

ახლა ვნახოთ, როგორ იცვამს აქაური ქალი: ჩვენებურ ტა-
ნისამოსთან აჭარელი ქალის ტანისამოსი თავისებურია. ზევი-
დან აცვიათ ქათიბის მსგავსი ხირხა ჩითისა, დაბამბული ან
უბამბო, სეზონის მიხედვით; ხირხას ქვემოთ ატარებენ კაბას,
კაბას ქვემოთ — პერანგსა და მის ამხანაგს, ალისფერ ჩითისა-
გან შეკერილს. პერანგის ამხანაგი მეტად განიერია, მხოლოდ
კოჭებთან ვიწროვდება, თავში თეთრი არშია აქვს გადაკერე-
ბული ხონჯარისათვის; ფეხებზე ჩუსტები აცვიათ აღმართებზე
სიარულის დროს, ხოლო ვაკეში დადიან ნალიანი (ხისაგან
გაკეთებული მაღალქუსლიანი საცმელია, ზევიდან ვიწრო სა-
მოგვე აქვს გადაკრული ფეხის შესაყოფად და დასამაგრებლად).
თავზე შემოკრული აქვთ თავის ჩითივით იაზმა, იმის ზემოთ
თავის გარშემო ლეჩაქი, რომლის ერთი ყური წელზეა გადა-
შვებული, წინ სახეზე შემოკრული აქვთ სინათლის სანახავად
თხელი მანდილი, — ფეჩა. ყველა ამის გარეშე გადაფარებული
აქვს თეთრი ჩადრი თავის დასამალავად. სიარულისა თუ მუ-
შაობის დროს, შინ თუ გარეთ სულ ერთთავად ატარებენ ამ
ჩადრს, რომ მამათა-სქესის წარმომადგენელთ, განსაკუთრებით
უცხოელებს და გიჟურებს (ქრისტიანებს) თავი არ დაანახონ.
როგორცა ხედავთ, რამდენადაც აჭარელი მამაკაცის ტანისამო-
სი პრაქტიკული და ადგილმდებარეობის პირობებთან შეფარ-
დებულია, იმდენად დედაკაცის ტანისამოსი უხერხულია, ადა-
მიანს თავისუფლად მოძრაობას უშლის, ხელ-ფეხს თითქმის
უბორკავს. თითქო იმისათვის გამოუგონიათო, რომ მისმა მა-
ტარებელმა თავისი ნებით თავის თავი დაიტყვეოსო. ესთეტი-
კურ გემოვნებაზე ხომ ნურას ბრძანებთ!

ხალხის განმრთელობა და მკურნალობა. ჰაერი აჭარისა სა-
ზოგადოდ მეტად მრთელია. არის რამდენიმე სოფელი, სადაც
ციება ზაფხულობით საკმაოდ სტანჯავს სოფლელთ. ასეთი
სოფლები (შუახევი, ხიჭაური) მეტად ჩავარდნილ ადგილებში
არიან გაშენებული, წყლის პირას, თითქმის ყოველი მხრით

კლდეებით არიან შემოზღუდულნი და ჰაერის მოძრაობა მეტად შეჩერებულია. ციების გარდა ზოგიერთ სოფელში (მურისი და ცხმორისი ქვემო-აქარაში, ღორჯოში — ზემო-აქარაში) ჩიყვიც არის სოფელთა შორის. ზოგიერთს ცხერის დუშასავით დაჰკიდებია კისერზე ჩიყვი და თავის თავისუფლად მოძრაობას უშლის. თვითონ ამ ჩიყვიანებს შორის კაცი იდიოტებსაც შეხვდება. წმინდა ალაგობრივი სატკივრები ესენია. ზამთრობით ფილტვის ანთებაც ხშირია და უმეტეს შემთხვევაში ავადმყოფი მოუვლელობის გამო თან უნდა გადაჰყვეს ხოლმე. ამ შემთხვევაში ერთადერთი მომხმარებელი ავადმყოფისა — მისი აგებულებაა. თუ მაგარი აგებულებისაა და სენი სძლია, ხომ კარგი, თუ არა და თავისი მრავალტანჯული სული უნდა განუტევოს.

მკურნალობა აქაურ სოფლებში ჯერ-ჯერობით ისევ მოღების ხელშია. პედაგოგობის გარდა ესენი ხალხის კურნებასაც ხელს ჰკიდებენ. რაც უნდა სენი სჭირდეს ავადმყოფს, მოლა უკან არ დაიხვეს, ყველაფერში მეცნიერობას იჩენს. მათი წამალი — შელოცვა და თილისმებია, თუ ავადმყოფი მორჩა, — დიდება და სახელი მოლას, თუ თქვენი ჰირი წაიღო, მაინც არ დაემდურებიან, — ალბათ წერა ყოფილა, თორემ მოლას ცდა არ დაუკლიაო, გასამრჯელოს მოლას ამ თილისმებისა და ლოცვებისათვის ზოგჯერ 5-3 მანეთამდე აძლევენ.

ნამდვილი სამკურნალო მეცნიერების მსახურნი აქარაში ამ ოთხი-ხუთი წლის წინათ დაინახეს მცხოვრებთა, როცა სოფ. ქედაში საგუბერნიო საექიმო უწყებამ სამკურნალო გახსნა. სამკურნალოს გახსნისთანავე ქედაშივე განწესებულ იქნენ ერთი მკურნალი, ერთი ბებია ქალი, ფერშალი ქალი და ერთი ფერშალი-კაცი. სამკურნალო მხოლოდ გარედან მოსიარულეთათვის არის დაარსებული და მისი შენახვა წელიწადში ოთხჯერ თუშნამდე ჯდება. დღეში ზოგჯერ 25 კაცი მოდის საექიმოდ, უფრო მამაკაცები, დედათა სქესისანი ჩვენებურ ექიმს გაუბრიან. ისევ ფერშალ ქალს თუ ეჩვენებიან, ისიც როცა სიკვდილის კარამდე არიან მიღწეულნი. მაგრამ სამწუხარო ის გარემოებაა, რომ არც ბებია-ქალმა და აღარც ფერშალმა ქალმა ქართული ენა არ იციან, რომ გააგებინონ რამე მათთან რჩევის სათხოვნელად მისულ აქარელ ქალებს.

ქედის სამკურნალო მოქმედების რაიონი მეტად განაწილე-

ბულო, მეტად მცირედი ნაწილი მცხოვრებთა, და ისიც ქვე-
 და აჭარისა კპოულობს შვებას გასაჭირში, რადგან უგზოთობა
 სა გზო, აქ მძიმე ავადმყოფის ჩამოყვანა ფიზიკურად ყოველად
 შეუძლებელი ხდება. მთელი ზემო-აჭარა კი, სადაც მხოლოდ
 ერთი ფერშალია, სრულებით მოკლებულია მკურნალობას.
 ხულოში, ეგრედწოდებული, საფერშლო პუნქტია. აქ გახწყ-
 სებულ ფერშალს, რომელსაც თითქმის 20,000 სულის მოვლა
 და ყურისგდება აქვს დავალებული, წარმოიდგინეთ, ქინაქი-
 ნისა და საფალარათო ზეთის მეტი არაფერი მოეძებნება მის
 სამგზავრო აფთიაქში! ხანდახან ისიც არ მოეპოვება ხოლმე.
 ხოლო ექიმი აქეთვენ თავისდღეში თვალითაც არ უნახავთ,
 რადგან ერთადერთ მკურნალს ქედის სამკურნალო აქვს ჩაბა-
 რებული და იქიდან ფეხს ვერ მოიცივლის. ექიმი კიდევ რომ
 დაიძრას ქედიდან, ამ უგზოობაში სადღა წავიდეს. განსაკუთ-
 რებით ზამთრობით, დიდ-თოვლობის დროს, როცა სოფლებს
 შორის მისვლა-მოსვლა შეწყვეტილია! ასე თუ ისე, 33,000
 მცხოვრებს ერთი მკურნალი, ორი ფერშალი ვაჟი და თი-
 თო-თითო ბებია-ქალი და ფერშალი ქალი ოღონდაც ბევრს
 ვერაფერს სამსახურს გაუწევენ. სამკურნალო საქმე, სხვა მრავ-
 ალთა შორის, აჭარაში მეტად ბეჩავად არის დაყენებული და
 მომართული. ამ მხრივ შევლას გარედან მოელის აჭარელი,
 თვითონ კი სრულიად უმწეოა. უმწეოა ქონებრივად, თავის
 წარმატებისათვის ზრუნვის თავი არა აქვს; უმწეოა იმ ტრადიციების
 უნდობლობის გავლენით, რომლებიც ამდენი ხნის
 განმავლობაში თურქეთის უკუღმართმა ცხოვრებამ ჩაუნერგა,
 დედის ძუძუსთან ერთად შეაწოვა...

VIII

ყადი-ოღლი. — სოფელნი. — ხულოს საფერშლო პუნქტი. — ცი-
 ხის-ყელი და ისტორიული ნაშთი. — ცთიშილი ლოდი და მისი
 ლეგენდა

სანამ ხულოს დროებით მოვშორდებოდეთ, გვსურს რამ-
 დენიმე სიტყვით მაინც მოვიხსენიოთ მის აღმოსავლეთ მდებ-
 არე სოფელი ყადი-ოღლი. ხულოსა და ამ სოფელს შორის
 ნახევარი კილომეტრის მანძილი-ღა თუ იქნება. მაგრამ ხუ-
 ლოდან მომავალი საცალფეხო ბილიკი ისეთი მყიფე და თავ-

ქვეა, რომ ძალზე გასაჭირია როგორც აქ ჩასვლა, ისე, განსაკუთრებით, იქიდან უკან ამობრუნება.

თვით სოფელი გაშენებულია მდინარე აპარის-წყლის მარჯვენა ნაპირზე, ქვეთკირის ერთსართულიანი სახლები თერთმეტ მეკომურისა ერთი მეორეზეა მიდგმული და ამ მხრივ ქართლის სოფელს მოგაგონებთ. ამ სოფლის თურქული სახელწოდების (ყადი-სასულიერო მოსამართლე და ოღლი—შვილი) შესახებ მცხოვრებთა შორის შემდეგი თქმულებაა დარჩენილი. აქაური მკვიდრნი არიან ბოლქვაძენი. მათი წინაპარი ქრისტიანი მღვდელი ყოფილა. მისი შვილი მაჰმადიანი გამხდარა. გულდაწყვეტილ მამას უთქვამს შვილისათვის: „ჩვენს წინაპრებს ნასწავლებს ეძახდნენ და ყველანი მღვდლები ყოფილან. რაკი, შვილო ძველი რჯული უარჰყავი, იმდენი ისწავლე, რომ წინაპართა სახელი მაინც შეგრჩესო“. ისიც მამის ნებას დაჰყოლია და ისე განსწავლულა, რომ თურქებს ყადობა მიუციათ. პირველი ყადი ამ გვარში ისა ყოფილა. მის შთამომავალს ყადი-ოღლები (ყადის შვილები) დაერქვა. ხოლო მათს სოფელს — ყადი-ოღლი.

ამ პატარა სოფელს იქით-აქეთ კლდეები დაჰყურებს, ასე რომ მზის სხივები იშვიათად ჩაატანს ხოლმე. ჰაერი შეგუბულია, თავისუფლად ვეღარ მოძრაობს, რასაც, რა თქმა უნდა, მცხოვრებთა სიმრთელეზე თავისი გავლენა აქვს. ჩემთან ერთად აქაურობის დასათვალიერებლად ხულოს ფერშალიც მოდიოდა. რომ დაგვინახეს, დედათა სქესიანი, თუ ვინმე იყვნენ გარე სახლებში შეცვივდნენ, თითქო ალაღმა დაჰქროლათო. ხოლო მამაკაცნი მოვიდნენ და მეტად თავაზიანი მისალმების შემდეგ საუბარი დაგვიწყეს. განსაკუთრებით ფერშალს მიეტანენ. ვინ რას შესჩიოდა, ვინ რასა და „ბატონ დოხტურს“ წამალს თხოვდნენ. ბევრი არაფერი სახარბიელო იყო მდგომარეობა ჩვენი „დოხტურისა“, რომელსაც თავის პაწაწინა აფთიაქში რამდენიმე გრამი ქინაქინისა და ორჯერზე სამყოფ საფალარათო ზეთის მეტი არა მოეპოვებოდა-რა. ქაღალდებში კი სულა აღნიშნულია „საფერშლო პუნქტად“, სადაც ფერშალს შემოაღნიშნული ორ წამლის გარდა სხვაც რამე უნდა ჰქონდეს, თუ თქვენც დამეთანხმებით. „ის კი არა, ამასაც დავიდარაბასა და ჩხუბის ქვეშ მაძლევენო“, — გულდაწყვეტილ შემომჩივლა ფერშალმა, რომელსაც დავალებული აქვს ყური უვდოს მთელ

ზემო აჭარის მცხოვრებთ ოცი ათასზე მეტ ადამიანს! აქაურნი მთის წმინდა ჰაერი რომ არ ეწეოდეს, ჩვენი წამლების იმედიდან ბევრი გაუდგებოდა წინაპრების გზა-კვალსო, დაასრულა სიტყვა ჩემმა თანამოსაუბრემ.

პურის ლეწვის დროს მოგვიხდა აქ ჩამოსვლა; ის იყო კალო ჩაეშალათ და უღელ ხარ შებმულ კევრს შუახნის კაცი გარშემო დაასრიალებდა. ლეწვა იმ ნაირადვე სცოდნიათ, როგორც ქართლში. სალენავი იარაღიც იგივეა, კევრის ქვემოდან იგივე კაყები და გაფხავებული ქვებია ჩასმული, მხოლოდ სიმღერას ვერ გაიგონებთ. საშინელი ტანჯვა, სიბეჩავე და გულგატეხილობა ეხატება სახეზე აქაურ შრომის შვილს: მსიარულება მისთვის უცნობი ხილია.

ყადი-ოღლის ბოლოს ხულოს აღმართის აყოლებამზე აჭარის წყლიდან მოიმართება კლდის ზურგი, რომლის უმწვერვალეს ადგილს „ციხის-ყელს“ ეძახიან. „ციხის-ყელთან“ დღესაც ეტყობა ქვეთკირის საძირკველი მომცრო ეკლესიისა, რომელსაც სიგრძე 2 მხარი ჰქონია და განი — 1. იქვე გვერდით კლდეში ჩაკირული ქვევრების ნამტვრევებიც მოსჩანს. „აქ ქილისა (ეკლესია) ყოფილა და ეს ქვევრებიც ღვინისათვის ჰქონიათ ჩვენს ძველებს „გურჯებს“-ო (ქართველებს), გვითხრეს აქაურებმა. ყადი-ოღლელნი დღესაც კი მოწიწებით ეპყყობიან თავიანთ წინაპართა სალოცავ ადგილს.

„ციხის ყელზედვე“ გამვლელის ყურადღებას იპყრობს კონუსისებური ქვა ერთი კუბიკური მხარის სიდიდისა. ეს ქვა, ანუ უკეთ, ლოდი, ზედ კლდის თავზეა ატანილი. ქვეშ სამი კუთხით ქვისავე პატარა ნატეხები უდგას საძირკველად ისე, რომ ყველა მხრიდან სინათლე გადის. ერთი შეხედვით ეს ლოდი კაცს ამ ადგილას განგებ, ადამიანის ხელით დადგმული ეგონება. მაგრამ საკმარისია გაითვალისწინოთ მისი სიდიდე და სიმძიმე (სულ უკანასკნელი 300 ფუთი), ერთი მხრივ, და მეორე მხრივ, მიუვალობა იმ მწვერვალისა, სადაც იგი დადგმულია, რომ ეს აზრი უარპყოთ, განსაკუთრებით შეუძლებელი იქნებოდა აქ მისი ამოტანა იმ დროის მცხოვრებთათვის, რა დროსაც ამ ლოდის აქ გაჩენა ეკუთვნის. ეს ლოდი არის ის, რასაც გეოლოგიაში ფრანგულად diocerratique-ს უწოდებენ, ანუ „ცთომილ ლოდს“. ასეთი ცთომილი ლოდები ხშირია კავკასიაში, შვეიცარიაში და საზოგადოდ კლდოვან და ყინუ-

ლოვან ქვეყნეში. ვაკეზე ასეთი ლოდების ჩამოტანის მიზეზი გარდა სხვადასხვა მეტეოროლოგიურ მიზეზთა, უმეტესად ვაკურთ წოდებული მცურავი ყინულია, რომელსაც თავის ზურგზე უზარმაზარი ლოდები მოაქვს ხოლმე, სანამ სადმე ვაკეში, მთის მოშორებით არ გადასჩეხავს. ყინული დადნება, ხოლო მისი მიტანილი ლოდები ისეთ ვაკეზე რჩება, სადაც მათს გარშემო ქვის ნატამალიც არ არის ხოლმე და მათი მნახველი ადამიანი ჰკვირობს, ამ ლოდებს აქ რა უნდოდაო! ამ გადაჩეხის დროს ხშირად სახლის სისხო ლოდი სხვა ლოდებზე შესდგება ან ცენტრი სიმძიმისა სხვა. პატარა ქვას აწევა და დიდი ლოდი კი პაერშია ხოლმე გაჩერებული. პირველად, სანამ კარგად გამოიკვლევდნენ ამ ცთომილთ ლოდთა ხასიათს, ეგონათ პირველყოფილ ადამიანთა ქვის შენობებია, რადგან დოღმენებთან და განსაკუთრებით მენპირებთან საშინელი მსგავსება აქეთ ხოლმე, მაგრამ ამჟამად მეცნიერების მიერ ეს აზრი უარყოფილია. ხალხს მაინც, საცა კია ასეთი ცთომილი ლოდები. რაკი მისი გაჩენის ნამდვილი მიზეზი ვერ აუხსნია, ათასგვარი ლეგენდები შეუთხზავს იმის შესახებ. ზოგან დევების ნასაქმარად მიაჩნიათ, ზოგან რად და ზოგან რად.

ყადი-ოღლის ცთომილი ლოდი შესანიშნავია არა თავის არაჩვეულებრივი სიდიდით, არამედ თავის მდებარეობით. ყადი-ოღლელნი, მართალია, არ ამბობენ ეს ლოდი მღვდების დადგმულიაო, მაგრამ მათებური ახსნა ბუნების ამ მოვლენისა მეტად დაშორებულია სინამდვილეს და არა ნაკლებ დაუჯერებელია. მოუსმინოთ, თუ რას გვეუბნებიან აქაურნი ამ ქვის შესახებ: ქრისტიანობის დროს ექვსნი ძმანი ყოფილან, დიად ღონიერნი, იმავე დროს მეორე კაცის შვილნი ცხრანი ძმანიც ცხოვრობდნენ თურმე. ეს ქვა აქარის წყალის გაღმა დებულა, ყადი-ოღლის პირდაპირ. პირველნი ექვსნი ძმანი და მეორენი ცხრანი ძმანი გაჯიბრებულან, ვინ უფრო ღონიერები ვართო. პირველთ უთქვამთ: ჩვენ ამ ქვას აქ ამოვიტანთ და დავდგამთ და თქვენ, თუ მართლა ღონე გერჩით, მხოლოდ გადააგორეთო. როგორც გვარწმუნებენ აქაურნი, ამ ექვს ძმას მართლა გამოუჩენიათ არაჩვეულებრივი ღონე და ეს ქვა გამოუტანიათ და ციხის ყელზე დაუდგამთ. მოპირდაპირე ცხრა ძმათ ძვრად ვერ უქნიათ. მას აქეთ დარჩენილა ეს ლოდი ამ ადგილას. მეორე ვარიანტი ამ ლოდის შესახებ გვეუბნება, რომ სამნი ძმანი ყოფი-

ლან, მეტად ძლიერნი და თავიანთ სასოვრად დადგეს ეს ქვე
აქაო. მაგრამ რაც უნდა ღონის პატრონი ყოფილიყვნენ საბჭო
თუ ექვსნი ძმანი, ან ცხრანივე ერთად, ამ 200—300 ფუთის
ქვის დაძვრა, მერე ასეთ დაქანებულ ადგილას ჩატანა, იქიდან
თითქმის ერთი კილომეტრის მანძილს მოსხლეტილ აღმართზე
ამოტანა, — ყოვლად შეუძლებელია. ვაკეზე ოწინარის საშუ-
ალებით, თანახმად იმ თეორიისა, რომელიც არსებობს ისტო-
რიის წინა დროების მეგალითურ შენობათა შესახებ, კიდევ მო-
სახერხებელი იქნებოდა ერთი ადგილიდან მეორეზე გადაგო-
რება ასეთი კლდისა, მაგრამ ყადი-ოღლების ღრანტეებში ასე-
თი ტრიალი უზარმაზარი ლოდისა — ედამიანის ყოველ ღო-
ნეს აღემატება.

IX

თამარ მეფის ხსოვნა. — ზულოდან გახვლა და ჩემი ჩიჩერონე იუნ-
ხა ბერიძე. — ნეტარება მენდლიანს! — ვარცხლა. — ღორთა-ვაკე. —
შეიღის საფლავი ანუ წმინდანისა. — ფურტიოს ანუ დედოფლის-ნი-
დი. — დედოფლის ქვა. — დედოფლის გზა. — დედოფლის წყარო. —
სიმონაური. — დოლაური. — ნახუცარი. — ფურტიო. — ყადი-
ფენდი ბერიძე. — გამასპინძლება. — საბრუნავს სერი და იქ გა-
დახდილი ბრძოლა. — გამამადიანებული ქამადაძე.

ჩვენ დიდებული მეფე თამარის ხსოვნა საზოგადოდ ჩვენი
ქვეყნის განაპირა ადგილებშია ხშირად დარჩენილი. განსაკუ-
თრებით ბევრი ამბავი დაცულია ამ მეფის ცხოვრების შესა-
ხებ აჭარაში. თამარი აჭაური ქართველების მეხსიერებაში აღ-
ბეჭდილია, როგორც ღვთის მოშიში, გულმოდგინე მზრუნავი
ეკლესიათა გამრავლებისათვის, განაპირა ადგილების მფარვე-
ლი და გამამაგრებელი, მტრისთვის რისხვის დამცემი, ქვრივ-
ობოლთა გამკითხავი, მიუკერძოველი მოსამართლე და, ყოვე-
ლივე ამის დასასრულ — წმინდანი და უბიწო, როგორც და-
ვინახავთ იმ ლეგენდიდან, რომელიც ერთ-ერთ წერილში გვექ-
ნება ჩართული.

რაც, საზოგადოდ, აჭარის შესახებ ითქმის, განსაკუთრებით
ითქმის ამ მხარის სოფლის ფურტიოს შესახებ. ამ სოფელში
(ფურტიოზე დევს სხალთის ტაძარში შიშვალაი გზა, სადაც,
როგორც აჭაურები მოგვითხრობენ, თამარ მეფეს სალოცავად

სიარული უყვარდაო) დაწვრილებით აგვიწერენ: გზას, რომ-
ლითაც სულმნათი ჯორით დადიოდა; გვიჩვენებენ ადგილს,
სადაც ღამე უთევია, წყაროს, სადაც წყურვილი მოუკლავს,
ქვას, რომელზედაც ფეხი შეუდგამს, მოგვითხრობენ, ვის რა
სიტყვებით მიჰმართა და სხვა. ერთი სიტყვით, ყოველივე
წვლილი თამარის ცხოვრებისა წარუშლელად აღბეჭდილა აქა-
ურების ხსოვნაში, რაიცა მთის მხარის განსაკუთრებულ გეოგ-
რაფიულ მდებარეობითაც აიხსნება, და ისეთი ზედმიწევნილო-
ბითაც მოგვითხრობენ, თითქო გუშინდელი, საკუთარი თვალით
ნანახი და ყურით გაგონილი ამბავი იყოს და არა რვა საუკუ-
ნის წინანდელიო ჩვენ წმინდა მოვალეობად ჩავთვალეთ, ყო-
ველივე განაგონი სისრულით ჩაგვეწერა და მკითხველისათვის
გვეგვრძნობინებინა ის სიამოვნება, რაც ჩვენ ვიგრძენით ამ კუ-
თხეში. მით უფრო, რომ ვინ იცის, რამდენი კოკა წყალი ჩაივ-
ლის აქარის-წყალში, სანამ ბევრი ჩვენთაგანი თავის თვალით
ნახავდეს აქაურობას და თავისი ყურით მოისმენდეს აქაურე-
ბის პირიდან ჩვენი სულმნათი მეფის ქებათა-ქებას.

მზე სამ-ოთხ მხარზე ამოიწვერა, ხულოს პირდაპირ პირ-
ქუშად წამოზიდულმა მთამ არგინეთისამ ნისლის მსუბუქი სა-
მოსელი სრულებით შემოიყოლა და ამაყად გადმოხედა ჭულს
და ქვეშ გრგვინვით მიმავალ აქარისწყალს. ჰაერი ვათბა და
მეც ფურტიოსაკენ პირი ვიბრუნე. ჩემთან ერთად მოდიოდა
გზის მაჩვენებლად ფურტიოს მცხოვრები იუნუსა ბერიძე, ხუ-
ლოში ჩაფრად მყოფი, თავაზიანი, წმინდა ქართულით მოლა-
პარაკე, უებრო მოამბე. იუნუს ბერიძე საუცხოვო თანამგზავ-
რი შეიქნა. თუმცა აქ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ მგზავრობის
დასასრულ თავისებური სასყიდელიც მოითხოვა თავის სამსა-
ხურისათვის. მაგრამ კი არ იფიქროთ, რომ ჯილდო ვერცხლისა
ეთხოვოს, არა, ასეთ ცილს ვერ დავსწამებთ. როცა ფურტი-
ოს გავსდით და დავადექით ხულოს უფროსის წინადადებოთ
სოფლელთა მიერ გაკეთებულ გზას, სადაც ხულოს უფროსს
სოფლელების თავდგმურად იუნუსა დაუნიშნავს, ჩემმა ჩიჩე-
რონემ მითხრა: „დიდი ჯაფა გავსწიე, ბატონო, ამ გზების გა-
კეთებაზეო. ხულოში მითხრეს, თქვენ ქითაბებსა (წიგნებს)
წერთო და ქალაქში „ღლუბერნატორს“ იცნობთო. „როცა
დაბრუნდებით, ჩემი სახელი ქითაბში ჩაწერეთ და ღლუბერ-
ნატორს თხოვეთ ერთი მინდალი მიბოძოს ამდენი შრომიზა“.

დავირდი ამესრულებინა პირველი ნახევარი მისი თხოვნისა (ამის მოწმე თითონ მკითხველიც ბრძანდება), ხოლო მეორე ნახევრის შესახებ ვუთხარი, თუ რა ძნელია ახლანდელ დროში მენდლის შოვნა... „კაცია, ვისაც მინდალი აქვს“, მითხრა იმ-ედგადაწყვეტილმა იუნუსამ და ერთი ისეთი ამოიხვნეშა, თითქო თან გული ამოაყოლაო... ზოგჯერ რა ცოტა რამ ჰყოფნის ხოლმე ადამის შვილსა!..

ფურტიოს გზა ხულოდან სამი ვერსის მანძილზე ჯერ ბეთუმ-ახალციხის გზა-ტკეცილით მიდის. პირველად გზის იქით-აქეთ ფიჭვნარევი ტყეა. და მისი სუნი მგზავრს საამოდ უღიტინებს. ალაგ-ალაგ მწვანედ ხასხასებს დაქანებული ველები, რომელთაც მზიარული ლუკლუკით რუები ურბენს ხოლმე. ველების ბოლოს, ხევში, სოფელელთა სახლები გადამდგარა ერთმანეთის მოშორებით. უმეტესი ნაწილი გზატკეცილისა გადასცქერის მოსხლეტილ ხრამებსა, ასე რომ მგზავრს მეტის-მეტი სიფრთხილე მართებს, რომ ცხენიანად უფსკრულში არ გადაიჩხოს. ბუნება წამდაუწუმ იცვლება მგზავრების წინაშე და გამახალისებელი და საოცნებო სურათები მის თვალებს უზომოდ ეალერსება.

სანამ გზატკეცილიდან გადავუხვევდით, მარჯვნივ ერთი სერი მაჩვენა იუნუსამ. აი, ბატონო, იმ სერს ხომ ხედავთ, „ვერცხლა“ ჰქვიან. ეს სახელი იმიტომ დაერქვა, რომ ძველად თამარ მეფეს იქ ვერცხლის მადანი ჰქონია. რაც ვერცხლი სჭირდებოდა, სულ აქედან გაჰქონდა თურმე. იმის მახლობლად „ლორთა-ვაკეა“. შიგ კარგი მუხნარიცაა. გათათრების დროს ერთს ხინიკაძეს ღორის კოლტი ჰყოლია. მის სოფელში უმეტესობა გათათრებული ყოფილა და მის წინააღმდეგ „ზაფებულა“ (ამხედრებულა), ღორები გაწყვიტე და შენც გათათრდი ჩვენსავითო. ხინიკაძეს ურჩობა დაუწყია და თავის კოლტითურთ ვაკეს შეხიზვნია. გაბრაზებული სოფელელნი გამოსდევნიბიან და თოფით მოუკლავთ. ამ ვაკეს „ლორთა-ვაკე“ დარქმევია და დღესაც ამ სახელს ვეძახითო.

მესამე კილომეტრზე გზატკეცილი უნდა დატოვოთ და ვიწრო ბილიკით თითქმის ცურვით თავქვე უნდა დაეშვათ აჭარის-წყალზე გადებულ ძველი ქვითკირის ხიდისაკენ. გზატკეცილის შორიახლო მგზავრის ყურადღებას იქცევს ქვის ყორე, რომლის ქვეშაც ასაფლავია ვინმე მაჰმედ ალა და მის

საფლავსაც „შეიდის (წმინდანის) საფლავი“ ჰქვია, რადგან ეს მაჰმედ-ალა თურქების მიერ წმინდანებშია ჩარიცხული. ამ ადგილს „წმინდანსაც“ ეძახიან. გამაჰმადიანებულ ქართველებს გურჯებთან ბრძოლა ჰქონიათ სარწმუნოების გამო. მაჰმედ-ალა შავშეთელი ყოფილა, სოფ. მოქთიდან. მისი ბაიარალთარობით აჭარის-წყალს გამოღმა გამაჰმადიანებულ ქართველთა ჯარი მღგარა, ხოლო გღმა — მის მოწინააღმდეგეთა. გახურებულ ბრძოლის დროს მაჰმედ-ალას ტყვია მოხვედრია და სასიკვდილოდ დაუჭრია. დაკოდილ ბაიარალთარს გღმა გასვლა მოუნდომებია, — ბარემ თავი შეეკლა მტერსაო, მაგრამ რამდენიმე ნაბიჯი გადაუდგამს თუ არა, იქვე ჩაკეცილა. წყალი მოსწყურებია და ღვთისათვის შეუთხოვნია, შეს მადლსა წყალი გააჩინეო. ერთბაშად წყაროს ამოუხეთქნია, მომაკვდავს წყურვილი მოუკლავს და გარდაცვილია კიდეც. ამ წყაროს „შეიდის წყალი“ დარქმევია. ამ ადგილას ამოჭრილი ქვაა დღესაც, წყლის ჩასაგროვებლად. მაგრამ ხან გამოჩნდება და ხან სულ შრება წყალიო. ამ ქვის როფეს აჭარელი ისე არ გაუვლის, რომ ხელი არ ჩაუშვას შიგ და პირზე არ მოისვას, თანაც არ ილოცოს. წყალიც რომ არ იყოს შიგ, ყოველივე ამას ფორმისთვის მაინც ასრულებს. ადრე წარწერიანი ქვის ფიცარიც ყოფილა აქა, მაგრამ დღეს კი დაკარგულია სადღაცა. წყალ-გღმა, სადაც მაჰმედას მკვლელი ქრისტიანი ზურაბა მღგარა, ამის სახსოვრად „ზურალი“ დარქმევია.

ერთმანეთში არეულ მუხნარს და ფიჭვნარზე მიმავალი ძალზე დაქანებული ბილიკი ქვემ უფსკრულში თავდება, ზედ აჭარის-წყლის პირას, სწორედ ამ ადგილას. სადაც ამ რისხვიან მდინარეს რისხვიანივე ტოტი — სხალთის-წყალი — უერთდება. მდინარის ყვირილისაგან გარშემო არაფერი ისმის. კლდეთა შორის მომწყვდეული წყლის ქუხილი მალლა რისხვის ხმად ამოდის და მხოლოდ რაც უფრო განზე იწევს კლდეები, ისიც სუსტდება. მდინარის ორივე ნაპირს ქვის კამარიანი ხიდი აერთებს. თავი და ბოლო ამ ხიდისა დაყრდნობილია კლდიან ნიდაგზე. ასე რომ თვითონ ეს ბუნებრივი საფუძველი ადლადლ-ნახევრის სიმალღებზეა წყალს ამორებული. ამით უნდა აისხნას, რომ აქამდე სრულიად უზიანო დგას ეს ძველთა დროების ნაშთი. შუა წელი ამ ხიდისა ორი მტკაელის სისქე თულაა. მაგრამ ქვა და კირი ისე შედღუღებია ერთმანეთს, რომ

ერთ განუყოფელ მრთელს წარმოადგენს. ადამიანს ძალზე ან-
ციფრებს ის სითამამე, რა სითამამითაც ძველი დროის თს-
ტატს ეს ქვის რვალი ერთი ნაპირიდან მეორე ნეპირზე გადა-
უტყორცნია! მისი მაშენებელი საფლავიდან რომ წამოდგეს,
ბევრს, ახლანდელ ინჟინერს აწურვინებს ოფლს... 1895 წლის
წყალდიდობისდროს მთელი აჭარა საშინელ სურათს წარმოად-
გენდა თურმე. მთელი მხარე წყლად გამსკდარა. ადვილი წარ-
მოსადგენია, თუ რას ემსგავსებოდა მაშინ აჭარის-წყალი, რო-
მელშიაც თავს იყრის მთელი ზემო და ქვემო აჭარის წყლები
დიდით — პატარაძდე! სოფლელნი ახლაც ძრწოლით იგონე-
ბენ ამ ამბავს. მთელი მთები და კლდეები, ტყე, სახლები, სა-
დაც კი მისწვდა, ყველაფერი მოარღვია, ყველაფერი აღმოფხ-
ვრა. სახლის სისხო ლოდებს პატარა კენჭების მსგავსად მოა-
თამაშებდა თურმე. მისი ღმუილი შორს ისმოდა და მთელს მი-
დამოს ზარსა სცემდაო. მაშინ ამ ხიდსაც არა ნაკლები ძალა
დასდგომია, მაგრამ წარბშეუხრელად აუტანია ლოდების დაჯა-
ხება და დღესაც უვნებლადა დგას გაღმა-გამოღმა მხარის შე-
მაერთებლად.

ასეთი ხიდი მარტო ფურტიოში არ არის. ამის მსგავსი ერ-
თი და იმავე გეგმის (და ალბათ ერთი და იმავე დროისაც) ხი-
დი აჭარაში დღეს რვაა დარჩენილი, და ჩვენ პირადად შემთხ-
ვევა გვქონდა რვავე გვენახა. ამათგან ხუთი ზემო აჭარაშია,
სახელდობრ: ყადი-ოღლეებში, შანთაძეებში, შირინ-ოღლეებში,
ურხოს და ფურტიოს, ხოლო დანარჩენი სამი ქვემო აჭარაში
დარჩენილა: ერთია სოფ. დანდალოსში, მეორე მახუნცეთსა და
მესამეც ცხმორისში. 1895 წლამდე რვავე ხიდი ჯერ კიდევ მთუ-
ლი ყოფილა. მაგრამ წყალდიდობას ზოგან სულ დაუხგრევია
(შანთაძეებში, მახუნცეთსა და ცხმორისში), სხვაგან კი ცოტა-
თი დაუზიანებია (ყადი-ოღლეებში).

აჭარლები, როგორც ყოველ ძველს ნაშთს ამ მხარისას, ამ
ხიდებსაც თამარის დროში აშენებულადა სთვლიან. თუმცა მათ
ნათქვამში ანაქრონიზმები ხშირია, მაგრამ ლეგენდას ხომ ასე-
თი შეცდომა უფრო ადვილად ეპატიება ხოლმე! მახუნცე-
თის, დანდალოს და ფურტიოს ხიდი ერთად გააშენა თამარმაო.
სხვათა შორის მოგვითხრობენ, რომ გვირგვინოსანს ხირხათის
ციხესა (აჭარის განაპირა ნაწილია, აღმოსავლეთით) და დან-
დალოს შუა ხალხი ეყენა და სივრძეზე გამწკრივებულნი ხი-

დისტვის საჭირო მასალას ერთმანეთს აწვდიდნენო. მაშინდელი მონარქენი ქვა დანდალოს ხილთან ახლაც ჰყრიაო. ამ ლეგენდას ისმენთ და თანაც ჰკვირობთ, რად უნდა დასჭირებოდა მეფეს ხირხათის ციხიდან ქვის მოტანა იმ დროს, როცა ამ ხილებთან ყველგან თავსაყრელია ყოველგვარი ჯიშის ქვაო!..

თამარ მეფე, როგორც მოგვითხრობენ იგივე აქარელნი, — სწორად დადიოდა სხალთის ტაძარში სალოცავად. აქაურ მთაგორიან ბილიკებზე სავლელად სულ მუდამ ჯორი ჰყავდა, ამ ჯორით სწორედ ამ ფურტიოს ანუ „დედოფლის ხილზე“ გამოდიოდა თურმე. ხილს რომ მოადგებოდა, „ძირს ჩამობრძანდებოდა და ფეხით გაბრძანდებოდა მეორე ნაპირასო“. ხილის მარცხნით ნაპირზე ახლაცაა განკერძოებულად მიწაში ღრმად ჩამჯდარი ლოდი ერთ ოთხკუთხის ადლის სიფართისა, თითქმის ერთ ადლზე ამოწეული ნიადაგიდან. ამას „დედოფლის ქვას“ ეძახიან. თამარ მეფე ყოველთვის ამ ქვაზე შესდგამდა ფეხს და ისე შებრძანდებოდა თავის ჯორზეო.

ამ ხილიდან ერთი გზა აპყვება აღმართს, ნახევარ საათის სიარულის შემდეგ გზა ორ ტოტად იყოფა: ერთი ტოტი რომ ფურტიოში მიდის, ხოლო მეორეს სოფ. სხალთაში მიჰყავს მგზავრი. იმ გზას, რომლითაც თამარი სხალთაში დაბრძანდებოდა სალოცავად, დღესაც ამ ქალი მოგზაურის სახელი შერჩენია, — „დედოფლის გზა“. ამ გზას, ანუ, უკეთ, ბილიკს იქით-აქით ნაპირებზე ქვის ნაყორალი ატყვია, სერზე გადადის და იქიდან სხალთის-წყალთან ჩადის. მართლაც და დიდებული უნდა ყოფილიყო მეფე, რომელმაც ასეთი სიყვარული მოიპოვა თავის ქვეშევრდომთა შორის და თავისი ნეტარსახსენებელი სახელი ასე დაუფიწყრად ჩაუქსოვა მათს ხსოვნას!..

წარსულის მოგონებითა და ოცნებით გატაცებულმა სერზე ერთ სიმინდის ყანაში ტლანქად გაკეთებულ და მიწაში ჩარკობილ ჯვარს მოკვარ თვალი, მხარ-ნახევრის სიმაღლისას, სწორედ ისეთს, როგორც თითქმის ყოველ ყანებში შეხვდება ხოლმე ადამიანი გურია-სამეგრელოში. საქართველოს ამ კუთხეებში ასეთი ჯვრები, როგორც ვიცი, ითვლება მფარველად მკვდრის ქონება-კარმიდამოსი მზაკვართა და მავნე სულთაგან. ამ საქრისტიანო მხარეში ადამიანს თვალი შეჩვეული აქვს და ასეთი ჯვრები არ აკვირებს. მაგრამ აქარაში, სადაც საუკუნე-ნახევარია, რაც ქრისტეს სჯული და ჯვარი მაჰმადია-

ნობამ აღმოფხვრა, ჯვრის ნახვამ დიახ გაგვაოცა და ცნობის მოყვარეობა აღგვიძრა. პირველად ჩემს თვალს არც კი ვუჩქარებდი — ხომ არა ვცდები-მეთქი, და იუნუსას ვკითხე: რა დგას ყანაში-მეთქი? ჯვარია ბატონოვო, მიპასუხა და თანაც ამიხსნა მისი დანიშნულება: მოგეხსენებათ, ყანის მტერი ნამეტნურად ჩხიკვია: როცა ამას დაარქობენ, სოფლიერი (გლეხი) ჩხიკვს ეტყვის: „თუ ამის მაღლი გწამს სიმიდს არ შემიჭამო“!..

ჯვართან ერთად აქაც დარჩენილა ჩვეულებად ღობის სარზე ჩამოკიდება პირუტყვის თავის ქალისა, ან როგორც აქ ეძახიან, საქონლის ხაპერისა. ამ ძვალს აჭარაში იგივე დანიშნულება აქვს, როგორც იმერეთში: მავნე თვალთაგან დაიცვას და უენებელ-ჰყოს კარ-მიდამო და ქონება აჭარელისა, მისი უსულო, მაგრამ მუდამ ჟამიერი გუშაგი იყოს.

გარეშე ხილულ გარეულ ფრინველთა და ცხოველთა, გარეშე ბორბოტისა და აეის თვალის უხილავ სულთა, აჭარელის ჭირნახულს მეტი სიძლიერით ვნებენ და თითქმის აჩანაგებენ ბუნების მოვლენანი: გვალვა და გაბმული წვიმა, რომელთაც ხანდისხან სეტყვაც ერთვის ზედ. როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ, ეს ორი მოვლენა ბუნებისა ისე არსად არის საშიში, როგორც მთა-გორიან ადგილებში, როგორც არის აჭარაც. ორ-სამ გოჯის სიღრმე ნიადაგი, რომელსაც მაშინათვე კლდე მისდევს ხოლმე, თუ გვალვაა, უცბად შრება, ნახნავი გორიხად იქცევა და სიმიინდი ხმება გამოუბრუნებლად; თუ გამუდმებული წვიმაა — მცენარე ნიადაგიანად ძირს ჩაირეცხება ხოლმე, ხოლო მისი პატრონი, ყოვლად უმწეო, ყოვლად უსასოო მთელი წლის განმავლობაში ხელდაბანილი რჩება თავის სარჩო-საბადებელზე. და აჰა, ამ დროს, როცა ჯვარი და „საქონლის ხაპერი“ ვერასა ჰშველის აჭარელსა, ეს უკანასკნელი ზენაარსს შეჰლაღადებს, ცას შეჰყურებს, იქიდან მოელის ხსნასა; განრისხებულს ბუნებას, ამ უბედურების მომვლინებელს, მსხვერპლსა სწირავს, რომ ამით გული მოუღბოს, თავი შეაბრალოს და რისხვა მოწყალებად შეაძვლევინოს. აჭარელი დარწმუნებულია, რომ ძღვენი და ქრთამი ყველგან და ყველასთან გადის, რომ ქვეყნად არაეინა ისეთი, სამსახური და მორჩილება არ ეამოს და რომ უამისოდ ცხოვრების ფონი, თუ სულ მახრჩობელა არ არის, ძნელი გასავლელი მაინცაა.

ამ მსხვერპლის შეწირვას და ლოცვას ყურბანი ჰქვიან. გვალვის დროს, როცა სოფელი დარწმუნდება, რომ უყურბანოდ ზეციდან წვიმას ვეღარ ეღირსება, ყალი მოთავედ უხდება საქმეს და მთელ სოფელს დიდიან-პატარიანად (გარდა დედათა სქესისა) თავის ხოჯების საშუალებით იწოდებს, — „ღუაზე“ გამოდით, ესე იგი ვებვეწოთ წვიმის მოყვანისათვისო. უწვიმობით შეწუხებული რამდენიმე სოფელი ერთად იყრის თავს ამ შემთხვევისათვის და ქართულად ამბობენ: „ღმერთო! წვიმა მოიყვანე შხაპუნა და ძლიერიო“. წინ მოლები მიუძღვით. ლოცვის სათქმელად რაც უფრო მაღალი სერებია, იქ ადიან და ერთი სერიდან მეორეზე გადადიან, — აქედან უფრო ახლოსა ვართ ცასთან და უფრო გავაგონებთ ჩვენს გაჭირვებასაო. სამი დღის განმავლობაში დადის ხალხი მოლების წინამძღოლობით სერ-სერ. რო დაიღლებიან, შეისვენებენ და ისევ შეუღებებიან ლოცვა-ვედრებას. სამ დღეს უკან ჯამესთან ჩამოვლენ და საერთოდ გაღებული ფულით ნაყიდ ხარსა, ძროხასა, ყოჩსა ჰკლავენ და ხორცს ფუხრებს (ღარიბებს) ურიგებენ. რა თქმა უნდა, თავიანთ თავსაც არ ივიწყებენ და მართავენ ჰიდობასა და სიმღერა-თამაშს. ამავე დროს ჩამოდიან მახლობელ მდინარესთან, რომელშიაც ჩადგმულია მოწნული ძარი. პროცესიის მონაწილეს თითოეულს თითო წვიტი (პატარა) ქვა მოაქვს. ყოველ ქვას ჯერ მოლას მიუტანენ და ისიც თურქულად შეულოცავს ხოლმე: „ღმერთო, წვიმა გვიწყალობე, შეწუხებული ვართ, შენი წყალობა მოგვანიჭე, ყველასი, დიდისა და პატარასი, მწყალობელი შენა ხარ“. რადგან ერთი ყველას თავს ვერ გაართმევს, შემლოცველად ხანდისხან ოცი, ოცდაათი მოლა მოიყრის ხოლმე თავსა. ამ შელოცვილ კენჭებს, რომელთა რიცხვი ზოგჯერ რამდენიმე ათასს აღემატება ხოლმე, წყალში ჩადგმულ ძარში აგდებენ და ელოდებიან წვიმის მოსვლას: დარწმუნებული არიან, რომ ცა ვეღარ გაუძღვებს შელოცვილ კენჭების ჯადოს, სიკერპეზედ უნებურად ხელს აიღებს და უეჭველად გაწვიმდებაო. ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ, ამ ობერაციის შემდეგ, კრიჭაშეკრული ცა ღრუბლებით დაიხუზლება, იელვებს, გაისმის გრგვინვა და მათდა სასიხარულოდ, მართლაც წამოვა გამაცოცხლებელი წვიმა და გვალვისაგან სულ-ამორთმეულ ქირანხულს უკვდავების წყალივით მოესწრება. ისევ მოხდება, რომ ხანგრძლივი გვალვის შემდეგ, თუ კი ერთი და

ერთი მოიხსნა ცამ პირი და გააბა, აედარს დასასრული აღარ უჩანს და, რგების მაგიერ, ჭირნახულს უარესად აფუჭებს მეორე უბედურების ასაცილებლად იმავე მოჯადოებულ ძარს, რომლის შემწვობით ცას პირი გაახსნევენ, წყლიდან ამოიღებენ და ისევ ყურბანს დაჰკლავენ, ისევ ლოცულობენ, რომ ცამ ისევ შეიკრას პირი, — გვაკმარე უხვად მომადლებული წყალობა შენით.

ნეტარ არიან მორწმუნენი!..

ჩვენი ბილიკის აღმართს ბოლო აღარ ეღება, საცოდავი პირუტყვი ღონიდან იცლება და ოთხივე ფეხებით ჰკანკალებს მეტი სიმწარისაგან. სიცხისგან მათს მხედრებსაც ხვითქი გადაგვდის. მოსმენილ ამბის გავლენის ქვეშ მყოფმა მაშინაღურად ვინატრე, ნეტავ ვინმე მადლიანი გამოჩნდებოდეს ჩვენს ბედზე და ახლა ყურბანს დაჰკლავდეს, იქნება მართლა შესუსტდეს მზის სიმწვავე-მეთქი. ამ ნატერაზე ზედ წაეადექი მშვენიერ რცხილნარში ჩუხჩუხით გამომავალ ბროლის მსგავს და ყინულივით ცივს წყაროს. აბა რას მოვიფიქრებდი, რომ როდისმე მელირსებოდა სიცხისაგან დატანჯულს წყურვილი მომეკლა. სწორედ იმ წყაროზე, სადაც გადმოცემით თამარი არაერთხელ ჩამომხდარა, რომ ამავე წყალს დასწაფებოდა... „ეს, ბატონო, „დედოფლის წყაროა“, — მითხრა ჩემმა იუნუსამ და თან მოაყოლა ამ ისტორიული წყაროს ბიოგრაფია. სხალთაში მიმავალი მეფე როცა მგზავრობის გათავებას ვერ მოასწრებდა და შემოაღამდებოდა, ფურტიოში დაისვენებდა მეორე დღემდე. ერთხელ ერთ შეძლებულ გლეხს — ვინმე სიმონას სწვევია. გლეხი სიხარულისაგან ცას ეწია თურმე: — დედოფალი მეწვიაო, და დატრიალებულა, რომ დიდებულ სტუმარს თავის შეძლებისადაკვალად გამასპინძლებოდა, ისე რომ თვითონ დედოფალს საამოდ დარჩენოდა და ეთქვა, — შეხე, რა ქვეშევრდომი მყავსო. სიმონას შეილისათვის ღვინო მიუცია ამ წყაროში ჩასაცივებლად. დედოფალს ფრიად მოსწონებია ჩაცივებული ღვინო და უნებებია შეეტყო, ასეთი ცივი წყარო (მართლაც ამ წყაროს 5° მეტი არა აქვს სიფხო) სად არისო? რა თქმა უნდა, მისი სურვილი მყისვე აუსრულებიათ. ამის შემდეგ აქეთკენ სიარულის დროს დედოფალი ამ წყაროს ისე არ გაუვლიდა, წყალი არ დაეღიაო, და წყაროსაც მისი სახელი შერჩენია. არც თამარ მეფის მასპინძლის სახელი გადავარ-

დნილა. ამ გლეხის ნამოსახლარს, რომელიც ახლა ფურტიოს მცხოვრებს, არიფ-ალა ბერიძეს ეკუთვნის, დღესაც „სიმონაური“ ჰქვია. მეორეჯერაც სწვევია თამარ მეფე სიმონას. მის შვილებს ძვირფასი სტუმრისათვის „დოლია“ (ურქო ძროხა) დაუკლავთ. მამას როგორღაც უკითხავს შვილებისათვის: სად დაჰკალითო? იმათაც უჩვენებიათ. ამ ადგილსაც დაუვიწყარი მეფის სტუმრად წვევის მოსაგონებლად „დოლიაური“ დაჰქმევია და სახელი დღესაც არ შეცვლილა.

ადამიანს ფიქრადაც არ მოსვლია, რომ „დედოფლის წყარო“ რითიმე ხელოვნურად დაემშვენებინა, ალბათ, მკრეხელობად ჩასთვალა ბუნებას შესჯიბრებოდა ამ საქმეში. ჩუხ-ჩუხით გამოდის დედამიწის გულიდან ანკარა, ვით ვერცხლის წყალი. ზედ დასცქერის ერთად თავშეკრული მარად მწვანე ნაძვები და წვრილ ფოთლიანი რცხილები, რომელნიც გუშაგად უდგანან და მზის სხივებს აღარ აკარებენ. გარს შემოხვევიან ხვევრდის მსგავსი ხავსი და სხვადასხვა გვიძრა. წყალს უხვად იძლევა ეს წყარო. მხიარულად მიტრის ქვიდან ქვაზე; იმის ქვემოთ გამწკრივებულია ოთხი თუ ხუთი ბუჭულა სოფლიერთა და დღე და ღამე ნირშეუცვლელად ახმიანებენ იქაურობას. ხის წისქვილები ისე პატარები არიან, რომ ერთი კაცი ძლივს მოთავსდება შიგ. თითქმის ყოველ ოჯახს თავისი საკუთარი ბუჭულა აქვს, რადგან მთის წყლები უხვად გადმოსჩუხჩუხებენ. დარებიც ხომ საინტერესო აქვს! იმის მაგივრად, რომ სამი ფიცარი შეეკრათ, მთლიანი ძელის გული ამოულრუტნიათ. წყალი რაც კი ჩადის, წვეთი აღარ იკარგება და მთელი თავის ძალით ზვდება წისქვილის თვლებს.

დედოფლის-წყაროს წყალმა გაგვაცოცხლა, ღონე მოგვიკრიბა, თითქო ხელახლა დავიბადეთ. მიედივართ, მაგრამ აღმართი დაუსრულებელ ზოლად გადაიქცა. იქით-აქეთ დასასვენებლად გაშვებულ ფერდობებს მწვანე ხასხასი გააქვთ. ყველას თავისი სახელი აქვს და თავისი ისტორიაცა, თუმცა ერთი შეხედვით კაცს აზრადაც არ მოუვა ეს ადგილები რომელსამე ისტორიული ამბის ასპარეზად ჩასთვალოს. ასეთებია, მაგალითად, „ნახუცარი“ და „ნალობიევი“, — თითო დღის მიწა, თავისუფლად გაშვებული, ფურტიოს დასაწყისში. ერთხელ თამარ დედოფალს კვირა დღეს მოუხდა თურმე ფურტიოში გაჩერება. ბრძანა, რაკი სხალთაში ვერ ჩაუსწარ, თქვენს ეკ-

ლესიაში უნდა მოვისმინო წირვაო. მთელი სოფელი შეიკრბა, თამარ ბატონმა ეკლესიაში ინება ჩვენთან ერთად წირვის მოსმენაო. წირვის დაწყების უამი გახდა, მაგრამ მღვდელი აღარსადა სჩანდა. დიდებულმა მლოცველმა მოიკითხა: ხუცესი რა იქნაო? კრძალვით მოახსენეს: ნუ გაგვირისხავთ, დიდებულო! მღვდელს შეეშინდა, მეფის საკადრისი წირვა მე სად შემიძლია ესწიროვო და დაიმალა. ფრიად ეწყინა თურმე და ბრძანა, საცა იყოს, მოძებნეთო. იქით ეცნენ, აქეთ ეცნენ და გლესს ნიკოლა შანთაძეს ლობიოში კი უნახავს დამალული მღვდელი. მას აქეთ ეს ადგილები ისტორიული შეიქნა: ერთს „ნახუცარი“ დაერქვა და მეორეს „ნალობიევი“. თამარმა, ასე იყო თუ ისე, აწირვინა მღვდელს, მაგრამ გულნაკლული დარჩა მაინც: „მინდოდა ქვის ეკლესია გამეშენებინა თქვენს სოფელში, მაგრამ თქვენი მღვდელი ხის ეკლესიის ღირსიც ძლივს არისო“. ამ ადგილას ძველი ქვის საყდრის სიძირკველი დღესაც ეტყობა.

აჰა, ფურტიოში შევედით კიდევცა. ადამიანს აოცებს ეს მთლიანი ტყე ხეხილისა, რომელშიაც ჩაფლულია აქაური ხის სახლები. განსაკუთრებით აუარებელია მსხალი. ალაგ-ალაგ ვაზებით დახუნძული ხეებიცა დგას. ამდენი კარგი ჭიშის ხილს აჭარაში იშვიათად თუ სადმე შეხვდებით. სახლებიც ერთი მეორეზე დაახლოვებითა სდგას. სუყველა ხისაა, ყავრით გადახურული. შეუჩვეველს თვალს ეხამება აქაური წესი ყავრით დახურვისა. ყავარი ლატნებზე აწყვია და აღარც ბასქა აქვს სადმე და აღარც ლურსმანი. ამ უკანასკნელის მაგივრად ბრტყელი ქვები აწყვია ყავარს დასამაგრებლად. საზოგადოდ, ალბათ ლურსმნის სიძვირისა გამო, მთელ აჭარაში ასეა სახლები დახურული. სახლებთან მოდგმულია იმერული სასიმინდეები, ოთხ ბოძზე შემდგარი. ყოველ ბოძის თავზე ჯამის მსგავსად გაჩორკნილი ხის ნაჭრებია, მხოლოდ ამოდრუტული ნაწილი ქვეშა აქვს მოქცეული, ხოლო გამობერილზე სასიმინდეს დედა-ძელის თავებია დამყარებული. დანიშნულება ამ ოსტატურ ჯამისა ის არის, რომ ბოძზე აცოცებული თავვი ვერ შევა სასიმინდეში.

იმ დამეს მასპინძლადა გვყავდა ყადი ეფენდი ბერიძე, წვერი ხულოს მეკლისისა, მთელ სოფელში ცნობილი თავის შეძლებითა, რასაც, რა თქმა უნდა, მისი თანამდებობაც უწყობს ხელს. სახლში თვითონ ბერიძე დაგვიხვდა და წმინდა ქარ-

თული სტუმართმოყვარეობით გაგვიმასპინძლდა. ბერიძე აქეთ-
კენ ნასწავლ კაცად ითვლება, რის გამო ეფენდის ტიტული
აქვს. ქართულად წმინდად ლაპარაკობს, და თუმცა წერა-კი-
თხეა არ იცის, ხოლო თურქულად თავის ღირსების შესაფერი
სწავლა აქვს მიღებული. თბილისელ ქართველებში დაახლო-
ვებით იცნობს აჭარაში ქართული წიგნების შემოტანის პიო-
ნერს, ბ-ნ ზაქარია ჭიჭინაძეს. მეტის ქებითაც იხსენიებს ჩვენს
დაუღალავს მოღვაწეს: ჩვენს ჯამებში დადიოდა, ჩვენთან ერ-
თად ლოცულობდა; ბრაღია, ასეთი ეფენდი კაცი გურჯია და
ჩვენს სჯულს არ ღებულობს, თორემ ყადობას არავინ დაუ-
ჭერდაო...

ჩვენი ყადი შეძლებულ მოსახლედ ითვლება ფურტიოში.
ორი სახლი უდგას გამოჩინებულ ადგილას: ერთში სახლობით
თვითონა ცხოვრობს, ხოლო მეორე, უფრო ახალი, სტუმრე-
ბის მისაღებად აქვს. სასტუმროში რამდენიმე თვალია ნოხებ
და ქეჩებ გადაფენილ ტახტებიანი. მისვლისთანავე სასტუმ-
როში, ანუ როგორც აქ ეძახიან, ყონაღში, შეგვიყვანა და
თვითონ კი დატრიალდა, რომ შინაურებს საჭმელი დაემზადე-
ბიათ. მოკლე ხანში სუფრას გვიმშვენებდა ტაბაკად შემწვარი
დედალი, სიმინდის მჭადი, ბროლივით წყალი... და მასპინძ-
ლის მდიდარი გული. ქართველურ ბოდიშს დასასრული აღარ
ჰქონდა: ნუ დაგვზრახავთ, თქვენს საკადრისად ვერ დაგიხვ-
დით, მაგრამ რა ვქნათ, ფუხარა ხალხნი ვართო... გულწრფე-
ლი მადლობის მეტი რაღა მეტქმოდა. საჭმელითა და დასვე-
ნებით ძალის მოკრეფის შემდეგ შევეუდექით სოფლის
თვალიერებას. ყველგან ცნობის მოყვარეობით გვხვერავდნენ:
„გურჯი მოსულა, გურჯიო!“ ერთ ალაგას გვაჩვენეს უზარმა-
ზარი ქვევრები, ქვებით ამოვსებულები. გვიამბეს: გურჯოზი-
სას, დიდძალი ღვინო დგებოდა ფურტიოშიო. დღეს კი აქა-იქ
თუ-ღაა დარჩენილი ვაზები ამ სოფელში და დამსხვრეული
ქვევრები-ღა თუ მოწმობს, რომ ძველად მეღვინეობა ერთი
უპირველესი დარგი ყოფილა აქაურების მეურნეობისა.

სამხრეთით ფურტიოს ერთი გახრიოკებული კალთა ეგრეთ
წოდებული „საბრუნავას სერი“ აკრავს მთისა, რომელსაც
მკაფიოდ ეტყობა გარშემო ხაზი, სადაც იწყება ნაყოფიერი
და უნაყოფო მიწა. ეს კალოს მსგავსი ოთხი-ხუთი დღის ად-
გილი ხელის გულივით მოტკლეპილია. ძველ დროიდანვე ასე

შეუძევა ვეზლადა გდია. მიწის უნაყოფობას ნიადაგის თვისებას არ აბრალებენ აქაურნი. ამის მიზეზად, თუ აქაურებს დაუჯერეთ, სრულებით შემთხვევითი გარემოება გამხდარა.

სხალთაში, — მოგვითხრობენ აქაურნი, მთავრად იქდა ვინმე გორგაძე, ფურტიოში მცხოვრებ ფარნას შვილი ჭინკაძე (სოფელ დოლოგანში ჭინკაძენი, 30 მოსახლე, ახლაც ცხოვრობენ), რომლის ნამოსახლარად ფურტიოს ხიდს ახლო მდებარე ადგილს ასახელებენ, — გაურჩებია მთავარს — შენ უნდა გადაგაგდო და მე უნდა დავიჭირო შენი ალაგო. ერთხელ კიდევ შეუპყრიათ ურჩი ჭინკაძე და ჯაჭვით სხალთაში დაუბამთ. ტყვესთან ერთი კაცი მისულა და ნიშნის მოგებით უთქვამს: „ღირსი იყავ და ღირსეულადაც დაუსჯინართო“. ტყვეს გული მოსვლია, ჯაჭვი გაუგლეჯია და დამცინავიც მოუკლავს, ბოლოს, როგორც იყო, კიდევ გაქცეულა. გორგაძემ, რა კი ვერა მოუხერხა რა გავარდნილს ჭინკაძეს, გამოაცხადა: ვანც მოჰკლავს, წყალობით აეავსებო. გამოსულა ვინმე როკო (იმისი ნასახლარ ადგილს ახლაც „როკოს“ ეძახიან) ბერიძის შვილი აბაზა და მოუხსენებია მთავრისათვის: ჩემს კისერზე იყოს იმისი დაჭერაო! აბაზა ბერიძეს შეუყრია ჯარი და დიდხანსა სდია თურმე ჯერ შავშეთში, მერე ქვემო-აჭარაში, მაჭახელშიც-კი. ბოლოს, ფურტიოში მოუმწყვდევია „საბრუნავას“ სერთან. ეს სახელიც იმიტომ დარქმევია ამ სერს, რომ ფარნას შვილი აქ დაბრუნებულა. გამართულა ბრძოლა და მთელი ტბები დამდგარა სისხლისა (აქედან წამომდგარა სახელი ამ სერის ერთი კუთხისა — „ტბანები“). ამ ბრძოლაში აბაზას გაუმარჯვნია და ფარნას შვილი მოუკლავს.

ომი რომ გადაუხდია აბაზასა, მის დამშეულ მეომრებს სოფლისათვის საკმელი უთხოვნიათ. სოფელთ უპასუხნიათ: სანამ დაგიშაღებდეთ, ემანდე მსხალია მწიფე და ის მიირთვითო. ისინიც მივიდნენ და მწიფე მსხალს შეექცნენ. იმ ისტორიულ ადგილსაც „სხალიანი“ შერჩა სახელად. საბრუნავა, ტბანები და სხალიანი სულ ერთადა ძევს. ფურტიოს ორ უბანსაც თავ-თავისი სახელი დაერქვა ამ დროის მთავარ გმირთა მოსაგონებლად: ერთს — „აბაზაური“, ხოლო მეორეს — „ფარნაშვილები“.

ფარნას შვილს ამ ბრძოლის დროს ორი ნათესავი მოუკლავს გორგაძესი და უთქვამს: ვინც მინდოდა, ორი მაინც მო-

კალი და ახლა სიკვდილს მაგდენად არ ვინაღვლოვანაც დასწყევლა თურმე ის ადგილი, სადაც სული დალია: „მოწყალე ღმერთმა ნურაფრის მოსავალი ნუ აღირსოს ამ ადგილს, საცა ჩემი სისხლი დაიდვარაო. ნურც ადამიანს და ნულარც პირუტყვს ნურა-რა არგოსო“... ეს სერი, როგორც ზევითაც ვსთქვით, უნაყოფოდ და ხრიოკადა გდია. რამდენიმე კომლი ვლუხი სახლობს გარშემო, მაგრამ არც ერთს ხეირი და წარმატება არ ეტყობაო.

გამარჯვებულმა აბაზამ წაიღო მოკლეული ჭინკაძე და გორგაძესთან წავიდა. — ფარნას შვილის დევნაში, უთხრა, მაქაზელიდან კარჩხლის მთაზე გადმოვიარეთ, ანწლისა და ეწერის (გვიმრის) გარდა ყოველი ბალახი ვსძოვვით ჩემიან, ჩემ ჯარიანა საქონელივით, სოფელში შესვლისა და პურის ჭამის დრო არა გვქონდაო. ბოლოს რის წვალეებით ფურტიოში მოვიმწყევდიე და აჰა, სურვილი აგისრულე, — მოვკალიო. მთავარს გაეხარდა სიმარჯვე აბაზასი და თავის შრომის ფასად აჩუქა თეთრობის მთაზე საძოვარი და მაწყვალთის მთის ბაჟი, მისცა: დოლოგანი (ფარნას სოფელი) ყმად, ათას კოკიანი ჭური და სოფ. ფურტიოს ღვინის მოსავალი.

ვახარებულმა აბაზამ ჭური სხალთიდან წამოიღო, მაგრამ ფურტიოში მოსვლამდე გზაში შემოაღამდა. ვახშმის მოსატანად სოფელში ბიჭი გაგზავნა. დაბრუნებულზე ბიჭს ჯორი კლდეზე „დაუხობდა“ (გადაუფარდა). იმ ადგილას დღეს „ჯორის სახობავი“ ჰქვიან, ხოლო საშიშ კლდეს — „ჯოჯობეთის კლდე“.

ფურტიოში აბაზამ, საცა სხალთიდან მოტანილი ჭური დამარხა, იმის მახლობლად ერთი ეკლესია ყოფილა. გამაჰმადიანების დროს ეს ეკლესია დაუნგრევიათ. ერთი ქვა-ლა დარჩენილა. ჯერ კიდევ მალულად ქრისტიანედ დარჩენილი სოფლელნი მიდიოდნენ ამ ქვასთან, სანთელს ანთებდნენ და ღმერთს ევედრებოდნენ. ერთს გამაჰმადიანებულ ქამადაძეს ეს ქვა რკინის უროთი დაუმსხვრევია, რათა უკანასკნელი ნუგეშიც ხელიდან გამოსცლოდათ ქრისტეს მსახურთ. როცა ქვას ამსხვრევდა, ერთმა მოხუცებულმა დედაკაცმა ბევრი უშალა. მაჰმადიანი გაბრაზდა და იმდენი სცემა ამ დედაკაცს, რომ სიკვდილის პირად მიიყვანა. ლოგინად ჩავარდნილმა ქალმა ასე დასწყევლა მკრეხელი: „მოწყალეო ღმერთო, ვინც მე ჩე-

მი სალოცავი დამიმსხვრია, გაუხმე ხელი და მის გვარს პურით ნუ გააძღებ და ნუ ახეირებო“. წყევლამ გასჭრაო, — ამბობენ სოფლელნი, — და ქამადაძეს ხელი შეახმავ. ხელშემხმარი თავისავე თანამორჯულებსთან მისულა და რჩევა უკითხავს: ასე და ასე დამემართა და ნეტავ თუ რაზე მეშველებათ. იმასაც რჩევა მიუცია: ისევ იმ დედაკაცთან მიდი და თავი დაალოცვინეო. ქამადაძე წასულა, მაგრამ დედაკაცი მკვდარი დახვედრია. — ქამადაძის გვარის კაცნი დღესაც არიან ფურტიოს ახლო სოფ. მკედლურში. არც იმ დედაკაცისაგან დაწყევლილ ქამადაძის ნამრავლს გაუხარიაო, — მოგვითხრობენ აქაურნი, — მკედლურის ქამადაძე სულ შშიერ-მწყურვალი დაიარება; პური რომ ჰჭონდეს, ლობიო აკლია, ხობა რომ როგორმე ჩაიცივას, ახალუხის შოვნის სახსარი არა აქვსო. ასე წვალეებით მოათრევენ თავიანთ დღესაო. დედაკაცისაგან დაწყევლილ გვარს ან და რა ახეირებსო!..

X

მაკაჰის ხმოვა

ფურტიოდან ოლადაურამდე. — ემინ-ეფენდი და აქაური მასპინძლობა. — მაწვეალთის ტყე. — იმერხევის საძოვრებზე. — ლეგენდა ბულა-გიოლის ტბისა. — სოფ. კუტის-ჭარი. — შავი-ტბა. — შავშელები. — ქურთები. — ხარიჩიარი. — ბეგები. — მათი საადგილ-მამულო საქმე და ჩივილი. — ჭვარის წერა ქურთებისა. — ხირხათის ციხემდე. — თბილვანის ტყე. — ხირხათის ციხე. — ხელიმ-ბეგ ხიმ-შიაშვილი. — ლეგენდა თამარ-მეფეზე.

ფურტიოშივე წამოგვეწია ხულოს ნაწილის უფროსი ალ. ბერიძე, რომელიც საზაფხულო საძოვრებზე მიდიოდა გლეხებ შორის საძოვრების გამო ატეხილ დავის გასარჩევად და საქართლის გადასაწყვეტად. სოფლიდან დილას გამოვედით. ერთი საათის სიარულის შემდეგ შევუდექით სხალთის-წყლის ქვემოთ მიმდინარე მარატის ხეეს. გზის ცალ-მხარეზე ისეთი ხრამები და უფსკრულებია, რომ მდინარე მკლავის სიმსხოდ მოჩანს და მისი ხმა სუსტად-ლა ამოდის ზევით. გაკირვებან ძალა დაუტანებია აქარლისათვის და ამ მისხლეტილ ხრამებშიაც სიმინდი დაუთესინებია. წყლის გაღმა მყიდვდვე ამართულ სერებზე, საცა-კი ერთი მტკაველი მოსწორო ადგილი

უპოვნიათ მერცხლის ბუდესავით სახლები მიუჯოსებიათ აქა-
იქ.

გზის მთელ მანძილზე მგზავრს საამოდ თავს დასცქერის ტევრი, რომელიც ერთმანეთში არეულ სხვადასხვა ჭიშის ხე-
ებისაგან შედგება. უფრო ხშირია: ლეკიხე, ვერხვი, დათვა-
მსხალა, არყი, წყავი, შქერი, თელა, ციცალა, თხმელა და უხ-
რავი. ეს უკანასკნელი გარეგნობით რცხილასა ჰგავს და იქერ-
ქება. რო გათლით, ცოტა ხნის უკან წითლდება. ისე კი მოშა-
ვოა, მისი სიმაგრისა გამო, ურმის ღერძს ამ ხისას აკეთებენ,
აგრეთვე ურო უხრავისა არის ნაქები. ამ ხეს თურქულ სახელ-
საც ეძახიან — „დემურ-ყრან“ (რკინის გამტეხი). ამნაირი ტყე
გრძელდება სოფელ ოლადაურამდე, რომელსაც ჩამოუდის
მარატის ხევის წყალი.

ფურტიოდან პირველი სოფელი ოლადაურია. აქ მასპინ-
ძლად დაგვიხვდა ადგილობრივი შეძლებული მემამულე ემინ-
ეფენდი. ოსმალეთის მთავრობისაგან სხვადასხვა სამსახურისა-
თვის უხვად დაჯილდოებული და წარჩინებული. მის სასახლეს
ეზოდ აქვს ოთხი-ხუთი ქცევა მიწა, ხეხილით სავსე. ეზოს ერთ
კუთხეში თვით სახლი დგას ორ-სართულიანი, ხისა, საკმაოდ
მოზრდილი, სამამაკაცო და სადედაკაცო განყოფილებებიანი.
ჩვენ, ჩვეულებისამებრ, სამამაკაცო განყოფილების სასტუმ-
როში მიგვიღეს. რვა ოთხკუთხა მხარის სივრცე ოთახის მორ-
თულობას შეადგენდა: ტახტი 1 მტკაველის სიმაღლისა და 5
მტკაველის სიგანისა, ქეჩა გადაფენილი; კედელზე ერთი ფი-
ცარი იყო მიკრული, თაროსავით, ზედ ლამპები ელაგა; იმის
ქვემოთ კედელშივე ჯოხი იყო შერქობილი ტანისამოსის გა-
დასაკიდებლად. ერთი კედლის შუაში ძალზე მაღალი ბუხარი
იყო თლილი ქვისა.

გამასპინძლება ყოველ მოლოდინს აღემატა. მეტისმეტი
სიფრთხილედ და ცდა მართებს უცხო კაცს, რომ აქაურ სუფ-
რაზე ადგილობრივი ეტიკეტი პირნათლად აღასრულოს და თავისი
ქცევა უზრდელობაში არ ჩამოერთვას. საკმელთა სიმ-
რავლეა, რომ კაცს ოფლს აწურონებს! ჭამის წინ მსახურს (რა
თქმა უნდა, მამათა სქესისას) შემოაქვს მეტად თავისებური
ტასტი, რომელშიაც საწურსავით დაცხრილული სპილენძის
ხუფი თავდაყირაა ჩამხობილი, რომ ტასტში ჩასულ
წყლის წინწყლები ზევით არ ამოვიდეს და სტუმარს არ

მოხვდეს. ამ ტახტს მსახური დაჩოქილად გაწვდით და ისე გაბანინებთ ხელს. მეორე მსახურს ხელსახოცი უჭირავს. ყველას რომ ჩამოივლიან, მერე შუაში დგამენ მრგვალ ხის სუფრას, მრგვალ ფეხიანს, სწორედ საეკლესიო ფეშხუმის მსგავსს. საყურადღებო ის არის, რომ სახელადაც ამ სუფრას აქ ფეშხუმს ეძახიან. სტუმრები და მასპინძელი (როცა ღირსებით და ხარისხით სტუმრებს ეტოლება) ამ ფეშხუმს ვარშემო უსხდებიან. ზედა დგამენ რიგ-რიგად თითო საკმაოდ დიდ სინს სპილენძისას, რომელიც ყველასათვის საერთოა და შეიცავს ერთ ხელ საკმელს. დანარჩენი ხელი საკმელები, ამნაირივე სინებში მოქცეულები, აქავე მახლობლად ტახტზე აწყვიან, თავდახურული, გაუცივებლობისათვის. ამ სინის გვერდით აწყვიან სქელი მქადის ნაჭრები, ცხელ-ცხელი. ყველანი სათითაოდ ამ მქადს გასაცივებლად ხელში აგუნდავენ, მერე ერბოთი გაუღენტოილ შექამანდს ამოავლებენ და ასე გამოხილი ლუქმაც ადვილად პოულობს გზას. აი თვით მენიუ სადილისა: 1) შორვა (ჩიხირთმის მსაგავსი), 2) სუთლი (რძეში მოხარშული ბრინჯი), 3) ფლავი, 4) ქათმის ტაბაკა, 5) ყველი და კვერცხი ერთმანეთში არეული და ერბოთი მოხრაკული, 6) ბორანი (ერბოკვერცხი), 7) ცხვრის ხორცი მოხარშული, 8) ბურღული (დაღერლილი ხორბალი, ერბოში მოხარშული), 9) ხინკალი ყველისა და ბოლოს ყავა!.. სასმელად აქაურ ბროლივით ანკარა და ყინვასავით ცივ წყალსა ხმარობენ. ყოველი ხელი საკმელი ქარბად მოაქვთ და ადგილობრივი პოლიტესი მოითხოვს სტუმარმა ყველას გემო მაინც ნახოს თუ გულმოდგინედ ვერა სჭამს, ანუ, როგორც აქ ამბობენ, ვერ „შეურიგდება“.

ჩვენი მასპინძლის ეზოში ძველი ნასაყდრალიცაა. ძველი კედლებისა და მხოლოდ ქვების გროვა-ღაა დარჩენილი. ხელუხლებლად დარჩენილა აგრეთვე ძველადვე დარგული ბზის ხეები. მთელ ამ ადგილს მოწიწებით ეპყრობიან და შეუძლებელია იქ დარგულს ბზებს ერთი ტოტი ჩამოაცილონ.

ოლადაურიდან გამოსულებმა გავიარეთ რამდენიმე პატარა სოფელი და შევეუდექით საზაფხულო საძოვრების აღმართსაც. ამ აღმართთან ერთად იწყება საუცხოო ტყე სოჭისა. მაგრამ

რა, რამდენიმე წლის განმავლობაში დამპალი ჯირკვები-ლა დარჩება ამ დაუფასებელი ტყისა. როგორც გვითხრეს, სათიბის სიკოტავე იძულებულ ჰყოფს აქაურ გლეხს ეს მრავალსაუკუნოვანი ხეები ძირში სჭრას და ტყე სჩეხოს, რომ ორიოდ მტკაველი მეტი სათიბი შეიძინოს. მოჭრილი უზარმაზარი ხეები იქვე ღებება და უგზობობისა გამო კაცს მისი გამოყენებაც ვერ მოუხერხებია. ზოგან ჭრის მაგივრად ასეთ მდიდარ ტყეებს პირდაპირ ცეცხლს უჩენენ, რომ უფრო ადვილად გაიწმინდოს ნიადაგი საბალახოდ. გული სიბრალულით გეწურება ადამიანს, როცა ამ ბარბაროსობის მსხვერპლს, გაოხრებულ ტყეს უყურებ! ამ გაოხრებულ ტყისაგან ათასგვარი ჭია-ლუა უჩნდება თვითონ ცოცხალ ტყესა და, რასაც ადამიანი ვერ აკლებს, ის უსრულებს. განსაკუთრებით ნაძვნარია დაზარალებული ამ ჭიებისაგან. მათ შორის ყველაზე მეტად აჩანაგებენ აქაურობას სამი ჯიშის ჭია: *Tomicus bidentatus*, *Tomicus distridentalus*, *Xiloterus lineatus*.

საცა ტყე თავდება, საძოვრები — ეგრეთ წოდებული მაწყვალთის საძოვრები — იწყება. აქვე რამდენიმე ხის ჯარგვალები ანუ ყიშლები დგას საქონლისა და ადამიანის სადგომად. მთელი ზაფხულის განმავლობაში ამ ყიშლებში არავინა დგას. ბალახიც თავისუფლად იზრდება. შემოდგომაზე მალალ მთიდან დაბრუნებული საქონელი მთელი თვე და ხან მეტიც აქა რჩება, სანამ აქაც დიდ თოვლს არ დასდებს და ქვევით, სოფლად, არ ჩამოიყვანს როგორც საქონელს, ისე მის პატრონსაც. ყიშლები აქაურული სტანციაა მთაზე საძოვრად წასულ საქონლისათვის. იშვიათია ისეთი ვილა, რომ თავისი ყიშლები არა ჰქონდეს.

ყიშლებს გარშემო ცოტად თუ ბევრად აკრავს ტყე, მაგრამ რაც უფრო შორდებათ, ტყეც თანდათან ისობა და გამოდიხართ წმინდა ალპიურ საძოვრებზე. რომლებიც შეფენილია მთების კალთებსა და ქედებზე. ამ მთის სივრცეზე გამოსვლისთანავე ვაკის გაკვალული გზა იკარგება და მის ადგილს იჭერს ბილიკები. მთა ამ ბილიკებით დაქსელილია და, თუ პირდაპირ მიმართულებას აცდით, განსაკუთრებით, ნისლ-ბურუსის დროს, მთელი დღე ივლით უგზო-უკვლოდ და დანიშნულ ადგილს მაინც ვეღარ მიაღწევთ. ამ შემთხვევისათვის მთავარი მიმართულების ბილიკის იქით-აქეთ მხარეზე ყოველ

ორ-სამ მხარის მანძილზე მიწაში ჩარჭობილია მოდიფიკაციები და მათი შემწეობით ადამიანი ადვილად პოულობს გზას. მაგრამ ამ ქვებს მხოლოდ მანამდე შეუძლია მგზავრს სამსახური გაუწიოს, სანამ თოვლს არ დასდებს. ადრეულ ზამთრის დროს, რაკი თოვლით დაიფარება იქაურობა, ხშირად მოხდება, რომ მთელი საქონელი ეღუპება პატრონს გზის დაკარგვის გამო. ამ შემთხვევისათვის აქა-იქ კლდეზე დიდი ლოდებია კაცის მსგავსად აყუდებული, რომელსაც „ქვაკაცს“ (ფრანგული menhir) ეძახიან და რომელსაც მთაზე თოვლის დროს იგივე დანიშნულება აქვს, რასაც მეზღვაურთათვის ზღვაზე კანდელს.

ამ მთაზე აქარლებთან ერთად ამოდიან შავშელებიც. საძოვრების სიმცირის გამო უსიამოვნება ხშირია ხოლმე ამ მეზობლებს შორის. ამ ზაფხულსაც, ხულოს უფროსის აქ ამოსვლას, სხვათა შორის, აზრადა ჰქონდა გარჩევა მათ შორის ატეხილი დავისა და სამართლის გადაწყვეტა. იმ დამეს მოსასვენებლად ავირჩიეთ ერთი მყუდრო ხევი, რომელსაც იქითაქეთ მოჩუხჩუხე წყლები ჩაუდიოდა. საბნად გვქონდა ფირუზი ცა, ვარსკვლავებით მოჭედილი, ხოლო ლეიბად — მწვანე ხავერდიანი ქედი ხევისა. ჩვენი მოსვლისთანავე თავი მოიყარეს გლეხებმა, მომჩივნ-მოპასუხეთა. ყოველ ეილის წარმომადგენელს თითო ცხვარი მოჰყავდა ძღვნად იმ იმედით, რომ სამართლის სასწორი იქნება ჩემსკენ გადახაროსო. უფროსმა, მოუსმინა რა ორივე მხარეს, ზოგს იქავე, უაპელაციოდ, მამაშვილური დარიგება მისცა, ზოგი დატუქსა, სხვებს დაუყვავა და ბოლოს ორივე მხარე დაკმაყოფილებული დაბრუნდა: აღარც სასამართლოში წოწიალი და აღარც ხარჯი და დავიღარება!..

ღამის სიცივით (მარიამობისთვის პირველ რიცხვებში!) შეწუხებულნი მოუთმენლად მოველოდით გათენებას და მზის ამოსვლას. აჰა ისიც, გათენდა, ჯადოთი სავსე და სათაყვანო მტრედის ფერ ცისკიდურიდან ამოგორებული მზე ყველას თანაბრად უგზავნიდა სხივებს და ამ სხივებში ჩაქსოვილი ჰქონდა უსაზღვრო ალერსი, სიყვარული და ძალა. აჰა, მიეაღერსა მზე დიდებით მოსილ თეთრად გადაპენტილ და ამაყად წამოზიდულ კარჩხალის მთას და მისი თავი ფანტასტიურად ააღვარა. აქიდან სხვა მთებზე გადავიდა, ყველა გაალამაზა, ყველა

დაასურათხატა. თვალი ერთი სურათიდან მეორეზე გადაბრას, არც იცით, რომელზე გააჩეროთ, რომელი შეირჩინოთ მას-სოვრობაში, რომელს მისცეთ უპირატესობა. ყოველი ბალახი, ყოველი ქვა, ყოველი მთის წვერი ერთად შეერთდა ერთობლივის ძალით სადიდებლად ბუნებისა, საერთო სიყვარულს აბნევენ გარშემო, საერთო სიყვარულის საგალობელს აღავლენენ ზეცას...

დავადექით იმერხევის საძოვრების გზას, რომელსაც სამხრეთით შავშეთი აკრავს. ხეები იშვიათი სანახავი ხდება. აქა-იქ თუ-ღა დგანან ობლად ფიჭვნი, მთის წვერებზე აცოცებულნი. აქაური საბალახო განთქმულია მთელ ამ მხარეში. აქაურ ბალახით გამოკვებილი საქონლის რძისაგან საუკეთესო კარაქი იღდებება. ბათუმის ბაზარზე ეგრეთ წოდებული „იმერხეველი“ ერბო ფუთი 4-5 მანეთით მუდამ მეტს ფასობს, ვიდრე სხვა ადგილის ერბო.

გამოჩნდა არსიანის მთაცა, რომელიც შესანიშნავია თავის ტბით. ტბა მთის ძირას არის და შავშელები და ქურთები შიგ საუკეთესო კალმახს იჭერენ. ეს ტბა მრგვალია, ასე ნახევარი კილომეტრი ექნება გარშემო. მკვიდრი სახელად „ბულ-გიოლს“ (ბულა-ბულა და გიოლ-ტბა) ეძახიან. ამ სახელწოდებას ლეგენდა ასე გვიხსნის: ამ ტბიდან ზაფხულობით ბულა ამოდიოდა და ძროხებს ამაკებდაო; წითელი ფერისა იყო შავწამწამიანი (ახლანდელ ხარებს შავი წამწამი იმისაგან გამოჰყვათო) და მეტად ღონიერი. ხარები სულ გაუწყვეტია. სწავ ვერაფერი რომ ვერ მოუხერხებიათ, ერთ კაცს თავის ხარისათვის წამწვეტებული რკინით მოუჭედნია რქები. როცა ბულა ტბიდან ამოსულა, რქამოჭედილი ხარი გვერდებში დასტგერებია და დაუჭრია. დაჭრილი ბულა ტბაში ჩავარდნილა და იმის სისხლს მთელი ტბა შეუღებნია. ამოსვლით კი მას დღეს აქეთ არ ამოსულაო.

დაეუპირდაპირდით სოფელ კუტი-ჯვარსაც, დარჩიძეების ახლო მდებარეს. აქაური მცხოვრებნი წინათ, ქრისტიანობის დროს, თავდგირიძენი ყოფილან. ვენახები სოფ. შუახევში ჰქონიათ. ერთხელ რთველის დროს ყურძნის საკრეფად წასულან. სოფლად მხოლოდ ერთი ავადმყოფი ქალი დარჩენილა, ამასობაში მტერი დასხმია სოფელსა და ცხენები სულ წაულალავს. ავადმყოფი ქალი სერზე ასულა და გაჭირებია-

საგან ისეთი ძალით დაუკვივლია, რომ თავისიანებისათვის ზმა მიუწვდენია, მაგრამ თითონ-კი დაკუტებულა და მის მოსაგონებლად ამ სოფელს სახელი „კუტის-ჯვარი“ დღესაც შერჩენია.

სანამ სარიჩაირში ჩავიდოდით, შემთხვევა მოგვეცა ყარაგიოლის იელებთან ერთი საუცხოვო ტბა დაგვეთვალერებინა. ეს ტბა გზის მარჯვენა მხარესაა და ერთი ქცევა ადგილის ტოლად. ტბა იკვებება ორი ნაკადულითა, რომელიც სამხრეთიდან ერთვის. გაზაფხულზე, თოვლის დნობის დროს, ტბა მატულობს ხოლმე, რაც კალაპოტის ნაპირზე დარჩენილ ლამზე ცხადად ეტყობა. გასავალი წყალს ძირს უნდა ჰქონდეს. ხალხი, როგორც მთის ყველა ტბების შესახებ, ამ ტბის შესახებაც ამბობს, რომ უძიროაო. წყალი სასმელად კარგია.

ამ ტბას ორი სახელი ჰქვია: ქართულად შავი ტბა, ხოლო ოსმალურად — ყარა-გიოლ (ყარა-შავი და გიოლ-ტბა). თანახმად ხალხში დარჩენილი ლეგენდისა, ეს სახელი ამ ტბას აიროგორ დარქმევია:

თამარ მეფის დროს ერთი მისი მოღალატე ტყვე ზანგი გაქცეულა. მამინვე გამოჰკიდებიან და დაუჭერიათ. დაბრუნებულზე ამ ტბას რომ დაახლოვებიან, ზანგს გადაუწყვეტია შიგ გადავარდნილიყო და დახრჩობით თავი ეხსნა მომავალი ტანჯვისაგან. მოუხერხებია კიდევ გულისწადრილი აესრულებინა. თამარის კაცებს ბევრი უძებნიათ, მაგრამ ვერას გზით ვერ უპოვნიათ. დაძმარებულნი და ხელცარიელნი თამართან მისულან და ყოველივე უამბნიათ. თამარს უბრძანებია: ალბათ, დაგრქთამეს და თქვენც გაუშვითო. იმათ დიდი ფიცი უთქვამთ. ხელახლა უძებნიათ კავებითა და ბადითა, მაგრამ მაინც ვერ უპოვნიათ, — წყალმა ძირს გაიტანაო.

ამ ტბისა და სარიჩაირის მთის შუა შავშელების ეილებია აქარლებივით, ამათაც საზაფხულოდ ამოუდით აქ საქონელი. ამათი ცხოვრება აქარელთა ცხოვრებისაგან მხოლოდ იმით ვაჩიჩევა, რომ სიღარიბე ამათში უფრო საგრძნობელია. მატერიალურ ნაკლებობას ხალხი მეტად დაუჩაგრავს და დაუჩიავებია, თითქმის პირუტყვად უქცევია. თუ აქარაში ცოტა აქვთ სახნავ სათესი, შავშელებს თითქმის სულ არა აქვთ. მათს მხარეში ზამთარი უფრო გრძელია, უგზოობისაგან ხომ სული აქვთ ამორთმეული. მთელი წლის განმავლობაში მხო-

ლოდ რამდენიმე თვეს ეღირსებათ ხოლმე შედარებით სიამოვნო ცხოვრობონ, — ზაფხულში, მთებზე ამოსვლის დროს. ტანით შევშელები აჭარლებზე უფრო პატარები არიან. სასიყვედურად ნაღველის და დაჩაგრულობის ბეჭედი აზით; იშვიათად დაინახავთ გაღიმებულთ. მათი ლაპარაკის გაგება მეტად გასაჭირია.

ამავე მთებზე რამდენიმე ეილად გაფანტულია ორას კომლამდე ქუთი. ესენიც ზაფხულობით ამოდიან აქ საქონლის საძოვებლად და ერბო-ყველის საკეთებლად, მათი ყველი საკმაოდ გემრიელია. ხოლო ქუთის ქალები — კი ხალიჩების ქსოვით არიან განთქმული. ისინივე ქსოვენ თავიანთივე კარვებისათვის მატყლის ხარგებს.

ქუთობებს ყველას ორ-ორ თვლიანი ჯარგელები უდგათ, ერთში თვითონა ცხოვრობენ, ხოლო მეორე თვალი ერბო და ყველის საკეთებლად აქვთ. საქონელი კი ცალკე უყენიათ. როგორც შევშელების ეილებში, მათ სახლებს წინ დაგროვილ ფენს ვერ დაინახავთ. ზამთრობით კი ბარად ჩადიან, ბათუმის ახლო კახაბერში დასაბანაკებლად.

ტანად საშუალოზე ნაკლებნი არიან, ხმელნი, შეგვერემანნი, სახის სწორნაკეთებიანნი, მკვირცხლნი და შემმართებელნი. ამათი ქალებიც საკმაო სილამაზისანი არიან: შეგვერემანნი, შეთვალწარბანი, ბროლის მსგავს და მიჯრით მიწყობილ კბილებიანი. აჭარლების ქალებივით კარგამოკეტილში არა ცხოვრობენ: ამათ გაცილებით მეტი თავისუფლება აქვთ.

• • •

აჰა, შივატანეთ ჩვენი მგზავრობის უკანასკნელ პუნქტსაც, სარიჩაირის (თურქულად სარი — ყვითელი, ჩაირ — ბალახი). ეს მთა თითქმის აღმოსავლეთი საზღვარია ზემო-აჭარისა. აქედან ვხა ვადადის ახალციხის მაზრაში, ბოცოს ხევში, ანუ როგორც ახლა ვადამახინჯებით ეძახიან, ფოცხოვში და შევშეთში. ამის იქით აჭარული სოფელი აღარ არის. სარიჩაირის მახლობელი სოფლებია სამხრეთით ქოჩახი, ბაკო და განთქმული ისტორიული ხიხათა ციხე. საბალახო ამ მთაზე საუცხოვოა, წყაროები უკეთესი, ნაძვისა და სოჭის ტყე იქვე მახლობლად აკრავს.

სარიჩაირზე დაბინავებულია ოცდაათ კომლამდე ქუთათ
თავიანთი საქონლით. მათთან ერთად აქ მთაზე ზაფხულში-გა
სატარებლად ამოსულნი არიან ზემო-აჭარის ბეგები, უკანას-
კნელი მთავრის, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის შვილები. ერთი
მათგანი, უფროსთაგანი, ჯემალ-ბეგი, მილიციის პორუჩიკი,
ცოლშვილით არტაანიდან მოსულა აქ. ერთის, სულ უმცროსის
ზექერია-ბეგის გარდა, ყველანი ცოლიანები არიან და თავის
ცოლებიც აქ ჰყავთ ამოყვანილნი საზაფხულოდ. ტანთ ყველას
ჩვენებური ჩოხები აცვიათ (ეს კი აჭარაში იშვიათია), ქარ-
თულს თითქმის ყველანი კარგად ლაპარაკობენ, უმცროსმა
ზექერია-ბეგმა ქართული წერა-კითხვაც-კი იცის. ქურთებთან
ძალიან კარგი განწყობილება აქვთ. ზოგს მათი ქალები ცო-
ლადაც შეურთავთ. აქვე უნდა მოვიხსენიოთ, რომ ზემო-აჭა-
რაში ერთზე მეტი ცოლი მარტო ამ ძმათა ხიმშიაშვილებსა
ჰყავთ, როგორც შეძლებულთ და წარჩინებული გვარის ჩამო-
მავალთ.

ამ ხიმშიაშვილთა ნივთიერ მდგომარეობის შესახებ სან-უ-
გეშოს ბევრს ვერაფერს ვიტყვით. საკვირველი კია, რომ მთე-
ლი მხარის მპყრობელის შვილებს თავიანთი მომავლისა ეფიქ-
რებოდეთ და ქონებრივად უზრუნველყოფილნი არ იყვნენ.
მაგრამ ასე-კი გახლავთ. მათი ჩივილის და ლაპარაკის თემაც
უფროს-ერთ შემთხვევაში ეს არის. დაწერილებით მოყოლა
ამბისა შორს წაგვიყვანს. ვეცდებით, რამდენადაც შეიძლება,
მოკლედ მოვეუბნოთ მკითხველს ამათი საგულისხმეო
თავგადასავალი.

რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელი ომის დროს ზემო-აჭარის
მთავარმა, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილმა, როგორც ვიცით, თურ-
ქეთს ზურგი შეაქცია, რუსეთს ერთგულება გამოუცხადა და,
როგორც გავლენიანმა პირმა, რუსეთის ჯარს დიდად გაუადვი-
ლა ამ ტერიტორიის შემოერთება. არ გამოუდგებოდა ომის ჩა-
მონუსხვას, თუ რა მოსაზრებით ხელმძღვანელობდა შერიფ-
ბეგი ამ შემთხვევაში. მაგრამ ერთი კი ცხადია: ასეთი სამსა-
ხურის გამწევ კაცს, სხვათა შორის, უფლება ჰქონდა უხვი
მატერიალური ჯილდოს მიღებისა. მთავრობამაც აღუნიშვნე-
ლად არ დასტოვა ეს სამსახური შერიფ-ბეგისა, და, როცა ეს
უკანასკნელი, ნაომევს, 1880 წ., პეტერბურგში წავიდა, ხელ-
მწიფე იმპერატორმა მიიღო და უთხრა: „არ დაევიწყებ ომის

დროს შენს მიერ გაწეულ სამსახურსა“-ო. ამ დროს შერიფ-ბეგი რუსის სახელმწიფო სამსახურში შტაბ-ოფიცრის ხარისხით იყო; დაენიშნა პენსია მისი ხარისხის შესაფერის; თანაც გამოეცხადა, რომ თუ ვინიცობაა, აქარა ისევ ოსმალთ დარჩა და თქვენ იძულებულ იქმენით აქაურობა დატოვოთ, მაშინ რაც ამ მხარეში მამული გაქვთ, იმდენივე მამული მოგეცემათ რუსეთის იმპერიაშიო. ხოლო მამული ჰქონდა შერიფ-ბეგს: ყარსის ოლქში (ურში) 400 დესეტინა საშენი ტყე, შიგ ყარს-შივე სავაყუფო (მეჩეთებისთვის შეწირული, ერთი ნაწილი მეჩეთებს ხმარდებოდა, ხოლო დანარჩენი შემწირველს) დუქნები, აქარის სავაყუფო (საეკლესიო) სოფლები: ხულო, დიდ-აქარა, დოსხევი, აღმე და საზაფხულო საძოვრები. ყოველივე ამას ოსმალეთის სულთნების ფირმანებით და ქართველ მეფეთა მიერ ბოძებულ გუჯრებით ჰფლობდნენ. შერიფ-ბეგის წინაპარნი და, როგორც მათი კანონიერი მემკვიდრე, ჰფლობდა აგრეთვე თავის სიცოცხლეში თვით შერიფ-ბეგიცა.

აქარა რუსეთმა დაიპყრო თუ არა, რუსეთის მთავრობის წინაშე სარჩელი აღძრა შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილმა, — ჩემი მამულები რუსეთის კანონის თანახმად დამომტკიცეთო. იმავე ხანებში კომისია შედგა ახლად შემოერთებულ ტერიტორიის სამამულო კითხვათა გაშოსაცვლევად. 1883 წელს ამ კომისიაჲ, სხვათა შორის, განიხილა რა აქარის სამამულო საქმენი, დაადგინა: ყველა მამულები აქარისა ოსმალების ხელში სახელმწიფო ყოფილა და, მასასადამე, ახლაც სახელმწიფოდ უნდა დარჩესო. ხოლო შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის საკუთრებად მარტო 16 დესეტინა მიწა იცნო! 1889 წელს მთავრობას ხელ-ახლა მიაართვა თხოვნა შერიფ-ბეგმა თავის მამულების შესახებ. ძაგრამ 1893 წ. გენერალ-მაიორის ხარისხით გარდაიცვალა ისე, რომ სიცოცხლეში არაფერს მოსწრებია.

მამის სიკვდილის შემდეგ მისმა შვილმა ზეჭერია-ბეგმა განაგრძო თავისი და-ძმების სახელით თავიანთი ქონებრივი ინტერესების გამორკვევა. თავიანთ თხოვნაში ძმები ამოხდნენ, რომ სხვა ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, რა ჰქუაში მოსასვლელია, რომ მთელი მხარის უფროსს 16 დესეტინა მიწის მეტი არ ჰქონდესო! მას აქეთ მოგზაურობს მათი თხოვნები ქალაქიდან ქალაქში, კანცელარიიდან კანცელარიაში, მაგრამ დღემდე ხიმშიაშვილთა სასარგებლოდ არაფერა გადაწყ-

ვეტილა: კითხვის გადაწყვეტამდე კი ხაზინა ეპატრონება მათ მამა-პაპეულ მამულსა. „თუ საქართველო გავიწყვიტეს და ჩამოგვართვეს მამაპაპეული მამული; — ამბობენ შერიფის შვილები, — აჭარაში შიმშილის მეტი რაღა დაგვრჩენია, ისევ ერთმორწმუნე ხვანთქარს მამის მაგიერად ბოდისი უნდა მოვთხოვოთ და მფარველობა ვთხოვოთო. თუმცა სრულებით ჯერ დღევ არ გვეკარგება იმედი, რომ ჩვენი მამის ერთგულება და ამავი, ადრე იქნება თუ გვიან, დაფასდება და მტერს არ გაგვიხარებენ და არ გავაცინებენ ჩვენი უბედურებითაო. ჯერ ახლაც ნიშნს გვიგებენ: ოსმალებს რომ უღალატეთ, ახლა ნახეთ, რაც ხეირი დაგეყრებათო! თუ ეს იმედიც გაგვიცრუვდა, მაშინ აქ შიმშილს და ჩვენი ღირსების შეუფერებლად ცხოვრებას ოსმალებს გადახვეწა გვირჩევნისო.

შერიფ-ბეგს დიდი ოჯახი დარჩა. სულ 20 შვილი ჰყავდა (11 ვაჟი და 9 ქალი). ამათგანი ზოგი დაიხოცა და უმეტესობა დღესაც ცოცხალია. აი მათი სახელებიცა:

- ძენი: 1) აბას-ბეგი, მილიციის მაიორი (გარდ. 1890 წ.), 2) მურთაზ-ბეგი (გარდ. 1876 წ., ხულოშია დასაფლავებული), 3) ისა-ბეგი, მილიციის მაიორი, ახალციხის მაზრის დისტანციის უფროსი, 4) ჯემალ ბეგი არმიის კავალერიის როტმისტრი, 5) ზექერია-ბეგ, 6) თემურ-ბეგ, 7) ყაია-ბეგ, 8) მუსტაფა-ბეგ, 9) ჰაშიმ-ბეგ, 10) ჯაფარ-ბეგ, 11) იზეთ-ბეგი; ასულნი: 12) ილიზ-ხანუმ (სტამბოლშია გათხოვილი), 13) ნიზამა-ხანუმ (შავშეთშია გათხოვილი ნური-ბეგ ხიმშიაშვილზე), 14) ზეინაბ-ხანუმ (შავშეთშივე იყო გათხოვილი), 15) სონა-ბატი, 16) ვერა-ბატი, 17) ასია-ბატი, 18) ნეუ-ჰიბა-ბატი, 19) სარა-ბატი, 20) ფატმა-ბატი.

ამ ოც შვილში დღეს ცოცხალნი არიან 9 ვაჟი და 4 ქალი. ძენი, ზექერია-ბეგის გარდა, ყველანი დაცოლშვილებულნი არიან, ქალებში კი ორია გასათხოვარი — სონა-ბატი და ვერა-ბატი (ბატი, ე. ი. ბატონი). სულ კი მთელი ოჯახი 60 სულზე შეტია. ვაჟებში ისა-ბეგი და ჯემალ-ბეგი აჭარას გარეშე ცხოვრობენ, ხოლო სხვებს აჭარაშივე (სოფ. ხულოს) აქვთ მოსახლეობა.

თავის შვილებიდან შერიფ-ბეგს მართო ორი მიუბარებელი სამხედრო სასწავლებელში (პეტერბურგში). მაგრამ მათი იქ ყოფნა, სავალალოდ, ხანგრძლივი არა ყოფილა. სამმა თურქულ-

ლის გარდა რუსული წერა-კითხვაც იციან, ხოლო ერთმა, ზე-
ქერია-ბეგმა რუსულის და თურქულის გარდა ქართული წერა
და კითხვაც იცის. ამბობენ, პეტერბურგში ყოფნის დროს შე-
რიფ-ბეგი თვითონაც მოინათლა და ორი ვაჟიც მონათლავ.
დანარჩენმა შვილებმა მარტო თურქული იციან, ლაპარაკით-კი
ქართულს ყველანი ლაპარაკობენ.

როგორც ზევით მოვიხსენიეთ, ორი რუსის სამსახურშია,
ხოლო დანარჩენნი, შინა-კაცებს რომ იტყვიან ჩვენში, ისინი
არიან. ჯერ კიდევ ჩამოურთმეველ მამულს მამაბაპეული წე-
სით უვლიან და კიდევ ახერხებენ, დანარჩენ აქარლებთან შე-
დარებით, მდიდრულად იცხოვრონ, სანამ ხაზინა ამ მამულებ-
საც არ ჩამოართმევს. მერე რა მოუვათ? აბა სწორედ ეს კი-
თხვია, რომ განუწყვეტლივ თავს დასჩხავით შავბედით ყო-
რანივითა...

• • •

ორიოდე სიტყვა უკვე ვთქვით სარიჩაირის მთაზე საზაფ-
ხლოდ ამოსულ ქურთების შესახებ. ჩვენს მწერლობაში, რამ-
დენადაც ვიცით, არაფერი თქმულა ამ საინტერესო ხალხის
შესახებ, რომლის ერთი ნაწილი ჩვენს ქვეყანას შემოხიზვნია.
და უნდა ვაღიაროთ, რომ ეთნოგრაფიულად ეს ხალხი მეტად
საინტერესო და ყურადღების ღირსია. ჩვენ ამ წერილში აზ-
რად არა გვაქვს დაწვრილებით აღწეროთ ქურთები. ნიმუშად
შევვებებით მხოლოდ ერთ ნაწილს ამ ბუნების შვილთა შინა-
ური ცხოვრებისას — ცოლ-ქმრობის წესს და ჯვარის წერის
ჩვეულებას. იმედი გვაქვს, ამით ცოტათიც არის, შევაგსოთ
ის ნაკლი, რომელიც მათ შესახებ ჩვენს მწერლობაში არსე-
ბობს.

როგორცა ვთქვით, ქურთის ქალს შედარებით უფრო მეტი
თავისუფლება აქვს, ვიდრე მის აქარელ დას. ქალი, როგორც
გათხოვილი, ისე გასათხოვარი, პირდაუფარავი დადის და ვა-
ჟისათვის მისი გაცნობა და თავის გრძნობის გამოცხადება ძნე-
ლი არ არის. ამით აიხსნება ის გარემოებაც, რომ ცოლქმრო-
ბის გარეშე თავისუფალი კავშირი მათ შორის იშვიათი არ
არის, თუმცა ისიც კია, რომ ასეთი კავშირი საგმობია მათგან
და ქალი მუცლის გაფუჭებით ცდილობს ცოდვა სიყვარუ-

ლისა დაფაროს. მუცლის გაფუჭების ჩვეულება აქ ძალიან ხშირია.

ჯვარის წერისათვის საკმარისი არ არის, რომ ვაეს ქალი მოსწონდეს, საჭიროა ქალსაც მოსწონდეს თავისი მომავალი ამხანაგი ცხოვრებისა და მის თანხმობასთან ერთად მიუცილებელია დასტური მშობლებისა, თუ კი უნდათ, რომ საქმე მშვიდობიანად და უდავიდარაბოდ გათავდეს. როცა ორივე მხარე თანახმაა, ვაეი თავის მხრივ შეაკაცებს უგზავნის ქალის მშობლებს. ესენი ქალის მშობლების წარმომადგენლებთან შეთანხმების შემდეგ მოლას უცხადებენ: მავანმა ვაჟმა და ქალმა ჩვენ მოგვანდეს გამოვაცხადოთ მათი სურვილი ცოლქმრობისაო. ისიც საჭირო ოქმს შეადგენს, მერე შინაურნი, კეთილსინდისიერთა თანდასწრებით, შეავსებენ ქალის მზითევს, ყოველ ნივთს სათითაოდ. მოლაც ყოველივეს წერს და სიას ადგენს. ამ სიას, ბოლოს აბარებს ქალის დედას, რომ ვინიცობაა ქმარმა თავისი ცოლი გაუშვა, ამ სიის ძალით უკანვე მოსთხოვოს თავისი ქალის მზითევი. მშობლების სახლიდან დედოფლის წამოყვანის დროს კარებში ერთი ქალის ნათესავთაგანი ჩადგება და სიძიანებს მოსთხოვს: ესა და ეს ცხენი მომეცით, თორემ ქალს ისე არ დავანებებთო. ისინიც იძულებულნი არიან დააკმაყოფილონ, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ქორწილი დროებით დაიშლება, სანამ, გაჯიუტებულ ნათესავს სურვილს არ აუსრულებენ.

როცა ქალის ან მისი მშობლების ნება არ არის, მაშინ ვაეი ძალას მიმართავს ხოლმე, რასაც, რა თქმა უნდა, სისჩლის ღვრაც მოჰყვება. ამ შემთხვევაში დიდ მონაწილეობას ღებულობენ, ხშირად ვაეის სასარგებლოდ, აქაური ბეგები, როგორც გავლენიანი პირნი, რადგან ქორწილი ზაფხულობით ხდება ხოლმე და იმ დროს ესენიც მათთან არიან.

როცა ორისავე მხარის ნება-ყოფლობით არის წამოყვანილი ქალი, საქორწილო პროცესიას წინ მიუძღვის ქურთული დაფა-ზურნა. დაფა-ზურნის უკან მოდიან ცხენოსანი მაყრიონები და ამათ უკან — ქალები. ქალების შუაში დედოფალი მოდის ცხენით, თავით-ფეხებამდე ტომრის სახით შეკერილ ჭრელ ჩითის ჩადრშია გამოხვეული. ამ ჩადრს „ტული“ ჰქვია. პირისახე არ უჩანს, მხოლოდ თვალებისათვის აქვს დატოვებული ადგილი. ხელში ბალლი უჭირავს. მთელს პროცესიის მო-

ნაწილეთა ცხენსა და ცხენს შუა ქვეითი კაცი მიდის და მარჯვენა ხელით წინა ცხენის კული უჭირავს, ხოლო მარცხენით — უკანა ცხენის სადავე. ასე რომ ასისა და ხან მეტის მხარის სიგრძე ცოცხალი ჯაჭვია გაკეთებული, რომლის დაშლა არავის შეუძლია: თუ ვინმემ გაიარა, იმის მომასწავებელი იქნება, რომ ცოლ-ქმარს შუა ვინმე გაივლისო, ესე იგი უკმაყოფილო ცხოვრება ექნებათო. ამბობენ კიდევ, ბავშვებს ყელ-ჭირვება (აქარულად — „მატაური“) დახოცავსო. სიძის სახლში მისვლამდე რამდენიმე მარულას გამოუშვებენ. სახლს რომ ოცაოდე მხარზე დაუახლოვდებიან, დაიწყებენ თოფ-დამბაჩის ცლას, სახლთან ჯერ მივა პირველი მხედარი და ჩამოხტება, ქვეითი კაციც მის ცხენს ხელს გაუშვებს. მერე ჩამოხტება მისი მომდევნო და ასე დედოფლამდე. როცა დედოფლის რიგი დადგება, მოიყვანენ ცხვარს, მის წინ ყელს გამოლადრიან და სისხლს მოაქცევენ: ეს ყურბანია, შესაწირავია, მშვიდობით მოსვლის სამადლობელოა. მერე მის ცხენთან გადმოაპირქვავებენ ქვებს, რომელზედაც პირქვე გდია ხის კოვზი. ყველამ უნდა იგულისხმოს, რომ პატარძალი ვერაფერსა ხედავს. სანამ ცხენიდან ჩამოვიდოდეს, ერთი დაე-ღუვი ატყდება: ქალი-სიანები ვაყისიანებს საჩუქარსა თხოვენ: ქალს მანამდე არ დაგანებებთ, სანამ რასმე არ მოგვცემთო. საჩუქრად შემოღებულა: ცხენი, კამეჩი ან ძროხა. როგორც იქნება, შეთანხმდებიან. თვალახვეული ქალი ჩამოდის ისე, რომ ცალ ფეხს პირდაპირ ქვაბზე დაგდებულ კოვზს ადგამს. თუ დაამსხვრია კოვზი, ცოლობის გასაქირს ყველაფერს გაუძლებს და შვილოსნობაშიაც ნაყოფიერი იქნებაო. ამის შემდეგ შეპყავთ ქოხში. ქალები სიცილით უკან მისდევენ, მამაკაცები გარეთა რჩებიან. ცოტა ხანს უკან პროცესიაც იშლება: საქორწილო ღზინი არ იციან.

ზურნა კი ყველა ოჯახს დაუვლის. ხალხი გროვდება და ქალი და კაცი თამაშობს ზურნის ხმაზე.

• • •

სამი დღე დაყავით სარიჩაირზე ჩვენს სტუმარ-მოყვარე მასპინძლებთან. განუწყვეტელმა ნისლმა და წვიმებმა, სამწუხაროდ, ნება არ მოგვცა სავსებით გვეგემნა აქაური მთები.

სიამე, მიდამონი დაწვრილებით მოგვევლო. უმეტეს ხანს იძულებული ვიყავით კვამლით-სავე კარავ ქვეშ ვმჯდარიყავით, რაც მაინც და მაინც სასიამოვნოდ არ უნდა ჩაითვალოს. ასე რომ თავი უნდა დაგვეკრა მანდაურობისათვის, სარიჩაირი შეიქნა უკანასკნელ პუნქტად ზემო-აჭარის აღმოსავლეთის ნაწილში მოგზაურობისა. მაწყვალთის ზემოთ ასულებს—ახლა ხულოში დაბრუნება გვიხდებოდა სხალთის წყლის ხეობით, რომელიც ისტორიულად ყველაზე მეტად საყურადღებოა ამ მხარეში. ღირსშესანიშნავია განსაკუთრებით ამ ხეობის სათავეში მდებარე ციხე ხირხათისა, რომელიც მოწმენდილ დარში სარიჩაირიდან მკაფიოდ მოსჩანს და რომელთანაც დაკავშირებულია ესდენი თავგადასავალი აჭარელთა ცხოვრებისა.

ეს ნაწილი მგზავრობისა მით უფრო სახალისო იყო, რომ ჩვენთან ერთად მოდიოდნენ: ვითარცა მასპინძელი, ზეპირი-ბეგ ხიმშიაშვილი, ერთი სემინარიის მოწაფე — მე-ძე და ორიც ბანოვანი, ოჯახობა გურული თავად იესე ნაკაშიძისა, რომელიც საზაფხულოდ და სტუმრად ბეგებთან იყო ამოსული. ამათთან ერთად უნდა დაგვეთვალიერებინა ხირხათის ციხე.

სარიჩაირს ნახევარ კილომეტრით გამოვსცდით თუ არა, დაიწყო საუცხოვო ტყე ნაძვისა, რომელსაც მზე ვეღარც კი ატანდა, ეამდაყამ გამოვდიოდი ხეხილიან ველებზე. ესენი ნასოფლარნი იყვნენ. აშკარად ეტყობოდა, რომ ზედ ამ მოკლე ხნის წინათ სახლებულან სოფლელნი. ისიც ეტყობოდა, რომ ამ ადგილებიდან რამდენიმე სოფელი აყრილა და იჭაურობისათვის თავი დაუნებებია. ამ მიდამოებში მარტო ორ სოფელში დარჩენილან მცხოვრებნი, ბაკოსა და თხილვანაში. — სულ ორმოცდაათ კომლამდე. ეს ორი სოფელი ხირხათის მთის ძირასა და ჭალას წარმოადგენს, რომელსაც ბაკოს წყალი გარდევარდმო უვლის. გარშემო ხირხათის მთის დაყოლებაზე რამდენიმე მთაა ამართული.

სოფ. თხილვანიდან ოთხ-ხუთი კილომეტრის მანძილი ხშირი ნაძვნარით არის დაფარული. ასე 2,000 დესეტინა სულ უხსოვარი დროის ტყეს უჭირავს. მისი ყურებით თვალი ვერ ძღება. მაგრამ ამასთანავე გულს სიბრალულით გიცეხბთ შემდეგი ბარბაროსული ნაშოქმედარი ადამიანის ხელისა: კაცის სიმაღლეზე ნახევარ ადლის სიგანედ ყველა ხეს ქერჭი აქვს

შემოცლილი, ანუ, როგორც აქ ამბობენ, „დაყვერილია“ მთელ სოფელს ორი ზამთრის განმავლობაში უმუშავნია ამ ტყის „დაყვერისათვის“. ასეთი ბარბაროსობის შედეგი ისაა ხოლმე, რომ ხე, „დაყვერის“ შემდეგ, მეორე-მესამე წელიწადს ხმება, რადგან აქედან, უგზობობის გამო, ველარსად გაიტანენ, გამხმარ ხეს ათასგვარი ქია-ლუა უჩნდება და აოხრებს დანარჩენ მოზარდ ხეებსაც. აქარას ამ ტყეების წყალობით უდგას სული, ამათი წყალობითაა, რომ მხარეს მთის წყლები მთლად ველარ აოხრებენ. და თუ ტყე მოისპო, მაშინ მართლა რომ წყალი წაიღებს აქაურობას. და რომ ტყე ისპობა და რომ 10-15 წლის განმავლობაში სრულდება მოტიტვლება სათავე სხალთიწყლისა, ამას დიდი წინასწარმეტყველური ნიჭი არა სჭირია.

რა იყო მიზეზი, რომ აქარელი თავის სიმდიდრეს, მოვლისა და დაცვის მაგივრად, ასე მტრულად და უღმერთოდ მოქცევია? ამ კითხვაზე აი რა პასუხს იძლევიან ადგილობრივი მკვიდრნი: „თურქეთის მთავრობის დროს ჩვენი ტყე გლეხობისა იყო, როგორც და რამდენიც გვჭიროდა, იმდენს ვხმარობდით, დამშლელი და ბაყის მთხოვნელი არავინა გვყავდა. ვაყიდვა ტყისა ჩვენ არ შეგვეძლო, რადგან გზები არა გვაქვს მისი გასატანი, მაშასადამე, თუ ვსჭირდით ტყეს. ისევ შინასაჭიროებისათვის, ასე რომ უხსოვარი დროის ტყეს არც კი აჩნდებოდა რამე. ასეთი თავისუფლება გვქონდა, სანამ სამხედრო საერო მმართველობის ხელში იყო მუჰაჯირების შემდეგ დარჩენილი თავისუფალი მიწები. მაგრამ 1894 წელს, სახელმწიფო ქონებათა უწყებამ ჩაიბარა აქარის ტყეები და მეტყვე (ალ. აბაზაძე) დანიშნა. ჩვენა ვსთქვით, ეგ არის ბაყს გვადებენ ტყეებზეო. ხალხი აჯანყდა, მოითხოვა, ტყის დარაჯები შოეშორებინათ აქაურობისათვის, — სულთამხუთავები ნუ ჩავვიყენეთო, თორემ თავი ცოცხალი აღარ გვინდაო. აბაზაძემ და ხულოს უფროსმა ბერიძემ ხალხს დამშვიდება დაუწყო: მთავრობას თქვენი შევიწროება კი არა სურს, არამედ ის უნდა, რომ ტყე წესიერად იხმაროთო. უბაყოდ შეგიძლიათ შეშა და საშენი მასალა შინაურ საჭიროებისათვის გამოიტანოთ, უბაყოთვე მოგეცემათ საკაფავი (დასასვენებლად დაგდებულ სახნავ-სათეს ადგილებზე ამოსული ბუჩქ-ჭაგები), ბალთალუნი (წკნელი ღობეებისათვის). აგრეთვე ნეკერიო (ხის ტოტები

ზამთარში საქონლის საკვებად). მაგრამ ხალხმა მაინც არ დაიჯერა. უნდოდათ ყველანი აჯანყებულიყვნენ, მაგრამ მეთაურები დაიჭირეს. მეტყევე მაინც ვერ შედიოდა ტყეში. ბოლოს, ხალხმა ორი ზამთრის განმავლობაში მთელი ვარგისი ტყე „გადაყვერა“.

აი ამ ბუნებრივი სიმდიდრის სამწუხარო ისტორია. გული გწყდება ადამიანს ამ გავერანებული ტყის ყურებაზე და თანაც ვერც გაგიმართლებია ეს საცოდავი ხალხი და ვერც თუ სულ გაგიმტყუნებია...

ცხენებით თითქმის ხირხათის მთის ძირამდე მივედით. აქ კი ცხენები დავტოვეთ და ფეხით შევეუდექით. გავედით მთის მდინარე, ბაკოს წყალად წოდებული, უზარმაზარ ლოდებით სავსე. მდინარის მეორე ნაპირას აღმართი იწყება მთისა, მოფენილი ჩამოქცეული მთის ლოდებითა, რაიცა საშინლად აძნელებდა სიარულს. ამას ზედ დაერთო უწყლოობა. ბედზე მთის მოცივი რომ არ გამოგვჩენოდა, ყოველად შეუძლებელი გახდებოდა გზის გაგრძობა. ყოველივე ამას ზედ დაერთო ისიც, რომ ბანოვანი თითქმის ხელით ასაზიდი გაგვიხდა, თუმცა ისიც უნდა ვთქვათ, რომ მხოლოდ ამ სასიამოვნო ტვირთის წყალობით ვძლიეთ გაჭირვება და ერთი საათის შემდეგ უკვე ციხის თავზე ვიყავით.

თვით ხირხათის ციხე ზღვის პირიდან 2,600 მეტრის სიმაღლეზეა და წარმოადგენს განმარტოებულ და წოწოლა კლდეს, სამივე კუთხივე მახლობელ მთებიდან ხრამებით მოშორებულს და მიუვალს. ზედაპირი მთისა სამი დღიური სიგრძისა იქნება და გარშემოვლებული აქვს ქვითკირის გალავანი, რომელსაც ჩრდილოეთის მხრივ ნიადაგი გამოსცლია და ჩამოქცეულა. ალაგ-ალაგ გალავანს საარკმლები აქვს ჩატანებული. ერთმანეთზე მოშორებით ხუთი მაღალი კოშკიცა დგას, ხუთივე სანახევროდ დანგრეულები. ციხის შიგნით ნახევრად დანგრეული ეკლესიაცაა. არის აგრეთვე რამდენიმე დამტვრეული და ქვებით სავსე ქვევრები, ნაწვიმარი წყლის შესაკრებად, რადგან მახლობლად წყლის ხსენება არსად არის „ნაღვარევის“ წყლამდე, რომლის ხმა ძლივას ამოდის ციხემდე. ციხის შუაგულში ქვით ამოკირული დილეგია ტყვეთათვის. 1874 წელს ეს ციხე უნახავს გენერალ გ. ყაზბეგს და მასთან ერთად ერთი ქართული წარწერიანი ქვაცა, როგორც გვითხრა ჩვენ-

თანვე ამოსულმა ბაკოს მცხოვრებმა გლებმა მეველეთ დაკითაქემ. მაშინ ყაზბეგს ისეც ამოჰყოლია ამ ციხეზე და მის ქვეყნახვს. მაგრამ მაშინ პატარა ვიყავი და აღარ მახსოვს სად იყოვო. ბევრი ვეძებეთ, მაგრამ ამაოდ, რადგან აჭაურობა საშინლად დაფარულია ნანგრევებითა და შამბით.

ამ ციხეზედვე 1894 წ. ამოსულა ჩვენი ქვეყნის ძველ ნაშთთა მკვლევარი გრაფინია უვაროვისა. ქართველ ქალთაგან კი ამ მხრივ პირველობა მიეკუთვნათ ჩვენს დაუღალავს და გამბედავ თანამგზავრებს ი. ნაკაშიძის ასულს და მის ნათესავს ქალს მე—ძისას. აჭარლებმა რომ გაიგეს, ხირხათის ყოლეზე (ციხეზე) გურჯის ქალები ასულანო, კარგა ხანს ჰქონდათ სალაპარაკოდ ეს ამბავი, რადგან თვით აჭარელთაგან ამ ციხეზე ზამთრობით თხილამურებით რჩეული მონადირენი თუ ამოღიან თხებზე სანადიროდ.

შიგ ციხეში ტყის წარმომადგენლად ერთადერთი დაჯანდაკებული ფიჭვი დგას 2¹/₂ მზარის სიმაღლისა. სამაგიეროდ ბლომადაა მოცვი, კლდის მოცხარი, ჟოლო, რაიცა მისწრებაა აქ ამოსულისათვის წყურვილის მოსაკლავად. აქედან, როგორც გვითხრა ჩვენმა ჩიჩერონე დავითაქემ, მკაფიოდ მოსჩანს თეთრთავა მთა კარჩხალისა, შავშეთის მთები, ჩირუხის მთა, გურიის საზღვარი. მართლაც თუ წარმოვიდგენთ ამ ციხის სიმაღლეს და იმ გარემოებას, რომ ის მეტად შორ მანძილიდან (100 და მეტი კილომეტრის) მოსჩანს, აქედან მნახველს საუცხოვო სურათი უნდა ეშლებოდეს თვალწინ. მაგრამ, სამწუხაროდ, ნისლმა, რომელიც ხშირი სტუმარია ამ ციხისა, ყოველივე დაჭფარა და არამც თუ მთებს, ერთმანეთსაც ძლივს ვხედავდით.

ამ ციხის აშენების დრო, სამწუხაროდ არ ვიცით. ლეგენდა კი მის ამშენებლად თვლის თამარ მეფეს. მაგრამ სანამ ამ ლეგენდას გავაცნობდეთ მკითხველს, მეტი არ იქნება აღვნიშნოთ ის ისტორიული ამბავი, რომელიც მომხდარა ამ XIX საუკუნის დასაწყისს ამ ციხეში.

როგორც მკითხველთა უწყიან ჩვენი წინა ნაწერიდან, 1802 წელს ხიმშიაშვილთა წინაპრის აბდულა-ბეგ ხიმშიაშვილის შვილმა სელიმ-ბეგმა ისარგებლა ახალციხის ფაშის შერიტ-ბეგის პოლიტიკურად აწეწილი მდგომარეობით, აჭარლების დახმარებით ახალციხიდან განდევნა და ფაშობა თვითონ

ჩაიგდო. ბოლოს ისე გათამამდა, რომ სულთანს ურჩობაც კი შეჰკადრა. განრისხებულმა სულთანმა ფაშობა წაართვა და სიკვდილი მიუსაჯა. 1805 წელს ახალციხიდან ივლტო და აჭარაში იმალებოდა. 1815 წ. სულთნის ბრძანებით გამოგზავნილ იქნა ჯარი, რომელსაც მეთაურობდა არზრუმის სერასქირი ბაბაფაშა, ფეხლევანად წოდებული. სელიმ-ფაშა მტერს ამ ხირხათის ციხეში გაუმაგრდა, რაც მოწმობს, რომ ეს ციხე ამ ოთხმოცი წლის წინათ კიდევ მრთელი ყოფილა. ამ ისტორიული მომენტის ხსოვნა აი რა რიგად არის დარჩენილი ხალხში:

ახალციხეში გაფაშების შემდეგ სელიმს რაღაც უსიამოვნება მოსვლია არტაანის ბეგ ჰამზა-ალისთან. ბეგს მისი ცოლი ავად უხსენებია. სელიმმა უთხრა თურმე: ქალის შეურაცხყოფა კაცობა არ არის და რაკი ეს შემომკადრე, უღვაში არა მსხმია, თუ ერთი წლის განმავლობაში თავი არ მოგჰქერ და შენი ცოლები ხირხათის ციხეში არ დავისვი ცოლებადო. თავსი მუქარა აუსრულებია კიდევ.

ჰამზა-ალის მემკვიდრენი სულთანთან წასულან, წაუყვანიათ მცირეწლოვანი ბავშვები, წაუღიათ სისხლში მოსვრილი ტანისამოსი ჰამზა-ალისა და შეუჩივლიათ — სელიმმა ასე და ასე გვიყოვო. სულთანმა მაჰმუდ-ურანფაშა გამოგზავნა ჯარით და ფირმანიც მისცა — სელიმ-ბეგი დაიჭირე და თავი მოჰკვეთო.

ეს რომ სელიმმა შეიტყო, 400 კაცი შეიყვანა ხირხათის ციხეში, თან ერთი წლის საყოფი საგზალი შეიტანა და კარები ჩაიკეტა.

მაჰმუდ-ფაშა 12,000 კაცისაგან შემდგარი ჯარით ხირხათის ძირას დაბანაკდა, სოფ. თხილვანში. ორი თვის განმავლობაში იმის ცდაში იყო, სელიმი როგორმე ხელში ჩაეგდო, მაგრამ ციხეს ვერას გზით ვერ მიუდგა.

ამასობაში სელიმმა სულთანს კაცი გაუგზავნა: ნება მიბოძე შენთან მოვიდე, ყველაფერი მოგახსენო და თუ მტყუანი ვიყო, მაშინვე მომკალიო. მაგრამ სანამ სულთანის პასუხი მოვიდოდა, სელიმის საუბედუროდ ციხე სწორედ შიგნიდან გატყდა. მის ბაირალთარს ვერცხლისმოყვარეობამ სძლია, მაჰმუდის მიერ მოსყიდული იქნა და ციხის კარის გასაღები მისცა.

ერთ ღამეს, სელიმის ჯარი უშიშრად და არხეინად რომ იყო, ისე ციხის კარი გაიღო. ბაირალთარი სელიმთან მივიჭრა საჩქაროდ, კარი დაუთქაუნა და მოახსენა: ფაშა შემოვიდა და უნდა წაგიყვანოსო, ძალით ვერას გავხდებითო, სელიმი გამოვიდა და უთხრა: ცოტა მომითმინეთ და წამოვალო. — მინდა ცოლშვილს გამოვეთხოვო. მივიდა ცოლებთან და უთხრა: ძვირფასი რამ ნივთები მომეცითო. ცოლებს ეგონათ გაგიყდაო, ან ფულით მტერი უნდა დაახარბოს და თავი დაიხსნასო და ცრემლი მოერიათ. — გიყ ნუ გგონივართ, — დაამშვიდა სელიმმა, — ჯალათს ნება აქვს მკვდარს ჯიბე გამისინჯოს, რაც გამოჩნდება, ყველაფერი მისი იქნება. რომ დამისინჯავს და ვერაფერს იპოვის, ხომ შემაგინებს: „ფუი ამის კაცობას, ცარიელი დანავალაო“. ეს უთხრა და ორიოდ ძვირფასი თვალი გამოართვა და ჯიბეში ჩაიდო.

სელიმი ციხიდან გამოიყვანეს და სანამ თავს მოჰკვეთდნენ, სამი დღე-ღამე არ აძინეს, რომ თავის მოკვეთის დროს ტანჯვა არ ეგრძნო. აჰა, მისი დასჯის დღეც დადგა, მაგრამ ჯალათობა არავენ იკისრა. ბოლოს, ერთი არტანუჯელი სომეხი გამოჩნდა, მისცეს ერთი ოქრო და იმანაც მოჰკვეთა თავი სელიმს სოფ. ბაკოს ზემოთ, სწორედ იმ ადგილას, რომელსაც „სერი-ყანა“ ჰქვიან და სადაც გლეხნი დღესაც პურსა სთესენ. მერე ეს სომეხი სელიმის შვილს არტანუჯში მოუძებნია და მოუკლავს.

ამ აჭარელი გმირის თავის მოკვეთის შემდეგ ორ საათს არ გაუვლია, ისე სულთანის ფირმანიც მოსულა: „თუ დაიჭირეთ სელიმი, ცოცხალი მომგვარეთო“. მაჰმუდ-ფაშამ, ამის მაგიერად, სელიმის თავი სულთანს ჩაუტანა სტამბოლში, როგორც ტროფეი. სულთანს ძალიან ეწყინა თურმე და ჰკითხა: „ფირმანი რა უყავით? — სიკვდილის შემდეგ მოვიდაო. — რაკი ასეთი კაცის დაფასება არა გცოდნია და არ დაგნანდა, აღარც მე მენანებო“ და ბრძანა თავი მოეკვეთნათ.

სელიმის თავი სტამბოლშია დამარბული და ქების წარწერაცა აქვს მის საფლავის ქვასაო. ტანი კი ჯერ სოფ. შაკანაში დაუმარხავთ, მაგრამ მერე ცოლს თავის სოფელ ნიგოზულში გადაუტანინებია.

ახლა მოუსმინოთ აჭარელს, რას ამბობს თავის ლეგენდაში ამ ციხის ამშენებელ თამარის შესახებ. ეს ლეგენდა თამარა წარმოგვიდგენს ხირხათის ციხეში შეფარებულს „უსჯულოთა მეფის“ ალერსისაგან თავის დასაღწევად.

ამ „უსჯულოთა“ მეფეს დიდი ქება გაეგონა თამარისა: მისი სილამაზის წინაშე მზის ბრწყინვალე სხივნი კრთებიანო, არცერთ დედის მუცელს მაგის მსგავსი ასული არ უშვია ქვეყნის გაჩენიდანო. იმანაც გადასწყვიტა ცოლად შეერთო. გაუგზავნა მოციქულები და თავისი სურვილი შეუთვალა; თანაც დარწმუნებული იყო, რომ თამარი დიდი სიხარულით მოისმენს ჩემს წინადადებასო. ექვიც კი არ ჰქონდა, რომ თამარს უარის თქმა აზრად მოუვიდოდა. მაგრამ თამარს გადაწყვეტილი ჰქონდა უბიწოდ დარჩენილიყო და, ეგეც არ ყოფილიყო, უსჯულო მეფეს მაინც არ გაჰყვებოდა, თუმცა ამ მეფეზე ძლიერი და მდიდარი ცის ქვეშეთზე არავინ იყო. ამიტომ, თავის თაყვანისმცემელს უარი შემოუთვალა, — იმედი ნუ გაქვს, როდესმე ცოლად შემირთოვო.

უსჯულოთა მეფე დაჩვეული იყო, რომ ყველანი და განსაკუთრებით დედათა სქესისანი, მისი სურვილის ყურმოჭრილი მორჩილნი ყოფილიყვნენ, ამიტომ თავმოყვარეობა მეფასა მწარედ შეურაცხყო ამ სუსტი ქმნილების უარმა. გადაწყვიტა, ძალით მოეხრევინებინა ქედი თამარის ჯიუტობისათვის. შემოიკრიბა აურაცხელი ჯარი და ჯერ საქართველოს მუსრი გაავლო. მისგან დევნილი თამარ მეფე აჭარაში ილტვოდა. იქ თვალის დახამხამებაზე ხირხათის მიუდგომელ მოსზე მაგარი ციხე ააშენა, შიგ შეიყვანა თავისი ჯარი, შეიტანა რამდენიმე წლის საყოფი სარჩო და დაუწყო ლოდინი მტერს. მტერიც მალე მოვიდა უთვალავი ჯარით და ხირხათის ციხის პირდაპირ მთაზე დაბანაკდა. ბევრი უტრიალა, მაგრამ ციხეში ვერასგზით ვერ შევიდა. გაიარა რამდენიმე თვემ. მეფე იმედს არ ჰკარგავდა, — საკმელი რომ შემოეღევა, დამნებდება, მაშ რას იზამსო. მაგრამ თამარი წარბსაც არ იხრიდა, გული არხეინად ჰქონდა.

მოდინებიდან გამოსულმა უსჯულო მეფემ ბრძანა, ის ხრამი, ხირხათის ციხესა და იმის ბანაკს შუა რომ იყო, ბაშ-

ბით ამოევსოთ და ამით ერთი მხრით — თამარისათვის ერკე-
ნებინა თავისი სიმდიდრე და მეორე მხრით — ხიდი გაეყვანა.
ბინა ციხეში შესასვლელად. რაც მის სამეფოში ბამბა იყო,
სულ აქ მოზიდეს და მოკლე ხანში ხრამი ციხის პირამდე
ამოავსეს. ამ დროს თამარმა ბრძანა ამ ბამბის ხიდისათვის ცე-
ცხლი წაეკიდებინათ. ასე რომ შრომამ და ხარჯმა ფუჭად ჩაუ-
არა მის მოტრფიალეს.

ხირხათის ციხიდან ერთი დღის სავალზე ზარზმის მონას-
ტერია, სადაც თამარს, ჩვეულებრივ, ღვთის ლოცვა-ვედრება
უყვარდა. ხირხათის ციხეში ამდენი ხნის ყოფნის შემდეგ ძლი-
ერ მოუნდა ზარზმაში წასვლა. მაგრამ როგორ? უსჯულოთა
მეფეს ყველგან დარაჯები ეყენა, რომ თამარი არსად გაპარუ-
ლიყო. რათა ეს დაბრკოლება თავიდან აეცილებინა, თამარმა
ბრძანა ზარზმამდე გვირაბი გაეყვანათ მიწის ქვეშ. მისი სურ-
ვილი დაუყოვნებლივ აღასრულეს მისმა ერთგულმა ქვეშევრ-
დომებმა. და აჰა, თამარმა იწყო ზარზმაში სიარული და ვედ-
რება — ღმერთო, იხსენ შენი მმოსავი ხალხი ამ განსაცდელი-
საგანო. რაკი ამ მონასტერში სიარული და მის წმინდა კედ-
ლებს შორის ვედრება შესძლო, თამარმა ყოველი დარდი გუ-
ლიდან გადაიყარა: იმედი ჰქონდა, რომ ღმერთი ამ წმინდა ად-
გილას ვედრებას უსმენდა და მის სამეფოს ხელს არ ააღებდა.

მაგრამ ციხე შიგნიდან გატყდა.

თამარ მეფეს ზარზმაში ერთი დედაბერი ემსახურებოდა და
იმის მეტმა არავინ იცოდა საიდუმლო გზის არსებობა. უსჯუ-
ლოთა მეფემ გამოაცხადა, ვინც თამარს დამაჭერინებს, თავის
წონა ოქროს მიეცემო. ყოვლად ძლიერმა ოქრომ თავტანი დაუ-
კარგა დედაბერს და გადააწყვეტინა თავის მეფისათვის ელა-
ლატნა. მტერს შეუთვალა: თუ დაპირებულ ოქროს მომცემ,
დაგაჭერინებ თამარსაო. მეფემაც სიხარულით მიუწონა ოქრო.
დედაბერმა მიიყვანა ერთ ადგილას, მიწა ჩაათხრევინა და
უთხრა, აქ ჩაესაფრე და როცა გამოივლის, შენ იცი და იმა-
ნაო.

დანიშნულ დროს ღვთის მოშიში თამარი მართლა მოვიდა
ზარზმაში. მაგრამ მისი აქ მოსვლა უკანასკნელი იყო. რაკი
დაინახა, რომ გამხეცებულ მტერს ხელიდან ვეღარსად წაუ-
ჭიდოდ; გადასწყვიტა თავისი თავი თუ არ მკვდარი, ცოცხა-
ლი არ დაენებებინა, და შეევედრა: „ვხედავ ჩემს დღესა, შენი

ხელისაგან განთავისუფლების ცდა ჩემი მხრით ამო იქნება. ერთს-ღა გთხოვ: ერთი დღე თავისუფლება მომეცი, რომ თათხში მარტო დავრჩე და უკანასკნელად ვილაოცო ღმერთი. მეტე რაც გენებოს, ის მიყავიო“. მეფემაც ნება მისცა. ჩაქეტა ერთს თათხში და გასაღები ჯიბეში ჩაიდო.

მეორე დღეს გულის ფანჯალით გააღო მეფემ თათხი, სადაც დამწყვდეული ჰყავდა თავისი ძვირფასი ტყვე. მაგრამ დახე, მის სასოწარკვეთას, მზის დარი თამარის გაცივებული გვამი-ღა ესვენა, — იმავ ღამესვე დაელივნა საწამლავი, რომელსაც სულ თან ატარებდა, რაკი შიში ჰქონდა, რომ შეიპლება მტერმა ერთ დღეს ხელში ჩამიგდოსო.

მეორე ვერსია ამ ლეგენდისა ამბობს, რომ უსჯულოთა მეფე, მართალია, დიდხანს სდევდა თამარს, მაგრამ ხელში ვერ ჩაიგდო ვერც მკვდარი და ვერც ცოცხალიო. თამარმა იცოდა, რომ მეფე დაფიცებული იყო: თუ ცოცხალს არა, მკვდარს მაინც ჩავიგდებ ხელშიო. ამიტომ მოხუცებულობამდე ემალებოდა მტერს. რომ იგრძნო, სიკვდილი მომიახლოვდაო, იახლა თორმეტი ერთგული კაცი და უდაბნოში დაიმალა. ეს უდაბნო, ღლესაც არავინ იცის სად არის. როცა თამარი გარდაიცვალა, მისმა თორმეტმავე ერთგულთა საწამლავი დალიეს; რომ იქიდან არავინ გამოსულიყო და როგორმე არ წამოსცდენოდა, სადაც განისვენა საუკუნოდ ქართველთა წმინდა მეფემა, რათა უსჯულოთა მეფეს არ მიეგნო მის ცხედრისათვის. აჲ, ამ უდაბნოში, — დასძენს ლეგენდა, — დიდებული გვირგვინოსანი ოქროს აკვანში განისვენებს და შვიდი საჟეფოს განძი გარშემო შემოქუჩებული აქვსო. ასე რომ სრულიად ეთანხმება ამ ლეგენდას ის ხალხური ლექსი, რომელშიაც გამოთქმულია ის აზრი, რომ არავინ იცის თამარ ჯეფის საფლავი თუ სად არისო:

„დაბნელებულა ქართლის მზე:—

ღედა ქართლისა თამარი,
სიმშვენიერით მოსილი,
ამომავალი მზის დარი,
სიკვდილის შემდეგ მშობლებმა
მკვდარიც ვერ ჰპოვეს სად არიო“.

თანახმად ამ ლეგენდის მესამე ვერსიისა, თამარ მეფე არ მომკვდარა, ცოცხალია და ერთ დღეს ისევ გამოჩნდება და

მეთურად დაუდგება თავის საყვარელ ხალხს, რომელიც ერთ დროს ესდენ ბედნიერი, ესდენ მამაცი და სახელგანთქმული იყო.

აქვე გავიგონეთ ერთ ქობულეთელი აზნაურის, მაჰმადიანი ქართველის, ყურშუმ-ალა ჭყონიასაგან თამარის ანდერძისეული შემდეგი ლექსი:

„ათასი კაბა³⁴ ყმა მყავდა:
ყველანი ოქროს ღლითა;
ვაკმევდი დედალ ხოხობსა,
ვასმევდი ბროლის ჭიქითა.
ვინცა შემება, შევები
ალაღითა და ჭიქითა,
აწი თქვენ იცით, მეფენო,
ვინც დარჩით ამას იქითა“...

ნახევარ უამის სიარულის, ანუ, უკეთ, ცურვის შემდეგ ჩვენს ცხენებს ვასხედით და ღამის წყვილიაღში, რომელსაც ჩამობნელებული ტყე უფრო აძლიერებდა, ცხენების აღლოზე დანდობილნი, სოფ. ქოჩახში მივდიოდით, ხიმშიაშვილთა საზაფხულო სასახლეში.

XI

სხალთის ხეობა

სოფ. ქოჩახი და ბეგების საზაფხულო სასახლე. — შერიფ-ბეგის უმცროსი ქალი ვერა-ბატი და მისი მასწავლებელი მოლა. — ნასოფლარი. — რას ნიშნავს სახელი „ქოჩახი“? — სოფ. ხიხაძირი. — ოლქობის (აჯანყების) ამბავი და „მოსქოფები“. — აქაური ბევები. — მეწყერი. — სოფ. ვერნები. — დაავადებული ხული. — ვერნების ეკლესიის წარწერა. — გზა სხალთისაკენ. — ფაჩხის კლდე. — სხალთის ტაძარი და მისი არეშარე. — ლეგენდები სხალთის ტაძრის შესახებ. — ხიმშიაშვილთა სასახლე სოფ. სხალთაში. — ზულოსაკენ. — აქაური ურმები.

სხალთის ხეობის სოფ. ქოჩახი, სადაც ხიმშიაშვილებს სასახლე აქვთ, ერთ მოზრდილ ველზეა გაშლილი. ჩრდილოეთით ჭერ ისევ პატარა და მოკრძალებული სხალთის წყლის სათავე ჩაუდის მშუილით, აღმოსავლეთით ხირხათის მთა და მისი

³⁴ კაბა — 1,000-ია (იგულისხმება ათასი მეომარი. — გამომც. შენიშვნა)

ციხე ამაყად დასცქერის, ხოლო დასავლეთით და სამხრეთით ცისკიდური ფერდობზე შავად შეფენილ ნაძვნარს უკან მისი ჩანს. ამ ველზე შემოკავებულია ორიოდე დღიურის სივრცე ადგილი და მის ერთ კუთხეში ორი ორ-სართულიანი სახლი დგას ხისა: ერთი დიდი — მასპინძელთათვის, ხოლო მეორე მომცრო — კონალი, სტუმრებისათვის. ეს უკანასკნელი ახალ გემოვნებაზეა აშენებული და ახალი ავეჯით მორთული. ეს სასახლე დროებით საცხოვრებლადაა აშენებული: შერიფ-ბეგის შვილები და მათი ოჯახობა გაზაფხულ-შემოდგომამზე (საზაფხულო საძოვრებზე საქონლის ამორეკვის და დაბრუნების დროს) რამდენიმე კვირას ატარებენ აქ.

ეზოს შუაგულ ადგილზე დასაფლავებულია თვით შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი, რომლის შესახებ არა ერთხელ გვექონდა ლაპარაკი ჩვენს წინა წერილებში. როგორც ვიცით, ეს ბეგი გარდაიცვალა პეტერბურგში 1892 წელს და მისი სურვილის თანახმად, მისი გვამი შვილებმა აჭარაში მოასვენეს და სამშობლო მიწის ეს ადგილი ამოურჩევიათ განსასვენებლად.

აქ გამოსვლის დროს სასახლეში რამდენიმე ცოლი-ლა და გვხვდა ბეგებისა და აგრეთვე მათი უმცროსი დაი — ვერა-ბატი (ვერა ნათლობის სახელია, ხოლო ბატი შემოკლებული „ბატონია“). ეს ქალი შერიფ-ბეგს პეტერბურგიდან ცოლად ჩამოყვანილი გერმანელი ქალის ხელში მიეცა და ქრისტიანულად არის მონათლული. 17 წლისაა, ტანმაღალი, თეთრგვრემანი და მეტად ლამაზი. რადგან თავის რძლებთან იზრდება, თუმცა ქრისტიანია, ისიც მაჰმადიანურ წესს მისდევს და გარეშე კაცის ცნობისმოყვარე თვალებს ემალება. ჩვენ ერთხელ სრულებით შემთხვევით მოვკარით თვალი, თორემ, შეიძლება, აქედან ისე წავსულიყავით, არც კი გვენახა ეს პირვეელი ქრისტიანი გამაჰმადიანებულ აჭარელთა შორის. ვერა-ბატს დედის გარდაცვალების შემდეგ ზრდიდა მისი დეიდა და, სხვათა შორის, რუსულსაც ასწავლიდაო. მაგრამ მის შემდეგ თავის რძლებთანაა და ისეთ აღზრდას ღებულობს, როგორც შეჰფერის მაჰმადის მორწმუნე ქალს. ქართული ლაპარაკი კარგად იცის. იცის აგრეთვე ქართული და ოსმალური კითხვა. მისი მასწავლებლობა დაკისრებული აქვს ბეგებთან მყოფ ახალგაზრდა მოლა ბერიძეს. დიდი არ არის ამ პედაგოგის გონებრივი ავლა-დიდება: როგორც თვითონ მითხრა, ოთხი წლის

ქაპანწყვეტის შემდეგ არაბულად ყურანის წაკითხვა უსწავლია, თუმცა წაკითხულის შინაარსი არ ესმის, იცის აგრეთვე რუსულისა და ქართული ბეჭდურის წაკითხვა. ეს არის და ეს ასეთ პედაგოგსა აქვს მომავალი დედის აღზრდა ჩაბარებული. აქ მისი ცოდნა და განსწავლულობა საკმარისად არის ცნობილი, მეტს არაეინა თხოვს. საინტერესო ის არის, რომ ეს მოლა პედაგოგობის გარდა მოსამსახურის თანამდებობასაც ასრულებს ბეგების სასახლეში. მაგრამ აქეთვე არც ეს გარემოება აკვირვებს ვისმე. როცა მოლასა ვკითხე, რამ გაიძულა მოსამსახურეობაც გვეკისრა-მეთქი, მიბასუხა, პაწა ფარა მინდა მოვაგროვო, რომ მერე სტამბოლში წავიდე, ერთი რვა წელიწადი ვისწავლო იქ და ხოცობა ვიშოვნოვო. თანაც მთხოვა, წიგნის (ქართულის) კითხვა კი ვიცი, მაგრამ წერა ვერავინ მასწავლა და ძალიან კარგს ინებებთ მასწავლიდეთო. მეც სიამოვნებით მოვუჭეკი და რამდენიმე საათის განმავლობაში ქართული ხელნაწერი ასოების ხასიათი გავაცანი. სიხარულით ცას ეწია: ახლავ ვერა-ბატსაც ვასწავლი გურჯულ წერასაო. გამომშვიდობებისას მთხოვა აგრეთვე, ქალაქიდან მის მშვენიერ შეგირდისათვის გურჯული ქითაბი (წიგნი) გამეგზავნა. მეც დიდი სიამოვნებით ავუგზავნე „დედა-ენა“ იმ იმედით, რომ, იქნება, ამ წიგნის საშუალებით მაინც გაიცნოს მისმა შეგირდმა, ცოტათიც არი, ჩვენი ცხოვრება, იქნება, სახელმძღვანელო წიგნის გავლენით ოდნავადაც არის ატოკდეს მისი ნორჩი და მიძინებული ქართული გული...

ბეგების სასახლეს სამხრეთ-აღმოსავლეთით მშვენიერი ნაშენი ტყე აკრავს ნაძვისა. გზები რომ იყოს და მასალის გამოტანა და გაყიდვა შეიძლებოდეს, ამ ტყის პატრონთათვის მეტის-მეტად სახარბიელო იქნებოდა. მაგრამ უგზოობა, როგორც სწავაგან აჭარაში, აქაც ყოველგვარ ეკონომიურ კეთილდღეობას შავბედით ყორანივით თავს დასჩხავის და ჩასახვის ნებასაც არ აძლევს. მარტო შინაურ, ალაგობრივი საჭიროებისათვის თუ შედიან შიგ საჭირო მასალის გამოსატანად, თორემ ეს ამდენი ბუნებრივი სიმდიდრე თითქმის გამოუყენებელია. ათასში ერთხელ არტაანიდან და ფოცხოვიდან თუ გადმოვლენ გლეხები აქაურ ხე-ტყის სასყიდლად. მაგრამ იმათი წაღებული აქაურ ტყეს არც-კი ეტყობა. ძალიან კარგი ხარები უნდა, რომ ერთი ურმით 5 მხარის სიგრძე და 6-7 გოჯის

სისხო ხე წაიღონ! ფასსაც ახდევინებენ: ერთ ურემ ნელზე
აბაზამდე, მასალის ღირსებისდა-კვალად. ამ ფასად ხე-ტყის
გაყიდვა თითქმის უსასყიდლოდ გადაყრათ, მაგრამ რას იზა-
მენ, როცა მყიდველებს სხვა მოცილე და მეტის შემძლევი
არავენ ჰყავთ! ისიც, წელიწადში ასიოდ ურეში თუ გაიყიდა,
დიდ ღეთისწყალობად ითვლება! — აქეთკენვე მზადდება ხის
ჯამ-ჭურჭელი არტანისაკენ გასასაღებლად, მაგრამ ამ შინა-
ხელსაქმარს საპატიო ადგილი არ უჭირავს ბაზარზე და ამიტომ
ცოტაოდენი მისდევს ამ ხელობას.

ბეგების ტყეშივე ყოველ ნაბიჯზე შეგხვდებით ძველი ნა-
სოფლარების კვალი: სახლების ქვის საძირკვლები. ერთი ნა-
სოფლარის გვერდით ძველებური სასაფლაო ენახეთ: მიწაში
ფართო ქვის ფიცრებია, იქით-აქეთ გვერდებზე, ზემოდანაც
ფართოვე მთლიანი ქვის ფიცარი აქვს სახურავად. გვინდოდა
რამდენიმე საფლავი მოგვეთხარა და შეგვესწავლა როგორც
მაშინდელი დროის ადამიანის დასაფლავების წესი, აგრეთვე
გვენახა, თუ რა ნივთი იქნებოდა ჩატანებული მიცვალებულ-
თან ერთად საფლავში, მაგრამ ჩვენი სურვილი სურვილად
დარჩა. მითხრეს, ერთი ქვის ჯვარი იყო აქაო, მაგრამ არ ვი-
ციოთ, სად არისო. ეს გარემოება ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ,
რომ ეს სასაფლაო ქრისტიანობის დროისა უნდა იყოს. სასა-
ფლაოზე ამოსული სოჭის ხეებიც ორას წლისაზე მეტის ხნი-
სანი არიან. ეტყობა, ერთ დროს დიდი სოფელი ყოფილა. დღეს
კი სოფ. ქოჩახში ბეგების მეტი არავენ სახლობს. როგორც
ხალხში დარჩენილ თქმულებიდანა ჩანს, მცხოვრებნი ამოწყ-
ვეტილან (ომისა თუ ჭირისაგან). მთელ სოფელში ორი და-და
დარჩენილა. ერთიმეორისათვის უთქვამთ: ჩვენ რაღას გაუ-
ჩერდეთ ამ უდაბურ ალაგსაო, აქაურობას გავშორდეთო (თურ-
ქულად „ქოჩახ“) და ხირხათის ციხეზე ასულან. თუმცა, ხალ-
ხის თქმით, ამ სოფლის სახელი ოსმალური სიტყვა უნდა
იყოს, მაგრამ შეიძლება ეს სახელწოდება ქართულიც იყოს.
ქართულად „ქოჩახი“ პატარა ქოთანსა ჰქვიან. ადვილად შე-
საძლებელია, ეს სახელი ამ სოფელს თავის მდებარეობის გამო
დარქმეოდეს: აქაურობას ყოველ მხრივ მთები აკრავს და ქო-
თანთან დიდი მსგავსება აქვს.

ნახევარი დღის დასვენების შემდეგ სალამი მივეციოთ ჩვენს
სტუმართმოყვარე მასპინძელს, ზეჟერია-ბეგს, და დავეშვიოთ

სხალთის-წყლის დაყოლებაზე. პირველი პუნქტი, სადაც უნდა გავჩერებულყავით იმ ღამეს, სოფ. ხიხაძირი იყო. ამ სოფელში ისევ დღის სინათლით ჩავედით, ასე რომ მანდაურობის დათვლიერება იმავე დღეს შეგვეძლო. წარმოიდგინეთ, ოთხკუთხე ამაართული და ტყით დაბურული მთები, რომელნიც ერთი-მეორეს ძალზე ახლო მიჰკვრიან და რომელთა იქით არაფერი ჩანს. ამ მთების ძირას ერთ მტკაველ მიწაზე ერთმანეთზე მიკრულია თხუთშეტიოდე მოსახლე ხიხაძირელების ხის სახლები. ცის ერთ ნაჭერიდან, რომელიც ქვაბის სარქველივით აქაურობას დასცქერის, მთელი დღის განმავლობაში მზე საათ, ან საათნახევარს გზავნის სოფელში თავის სხივებს. ეს ზაფხულობით. ზამთრობით კი, როცა მზე უფრო სამხრეთისაკენ არის ხოლმე გადახრილი, მთელი თვეობით აქაურებმა არ იციან, მზე და მისი ცხოველმყოფელი სითბო და სინათლე რა არის!...

სოფ. ხიხაძირში შესვლისთანავე გხვდებით მიწასთან გასწორებული საძირკველი ძველი დროის ეკლესიისა, რომლის ნანგრევებზე ჯამე გაუშენებიათ. ეკლესიის თლილი ქვები აქვე წყაროს წყლის ამოკირვისათვის მოუხმარებიათ. ამ ქვათა შორის ერთი ქვაა დატანებული (1 მტკაველი და 3 გოჯი განი აქვს და 2 მტკ. და 3 გოჯი — სიმალლე), რომელზედაც ჯვარია გამოსახული, ონკანს ზევითაც თურქულად აწერია: „ჩემი სულის საოხად გავაკეთე ეს წყარო სელიმ-ალამ (შემდეგში სელიმ-ფაშად წოდებული სელიმ ხიმშიაშვილი) 1202 წელს (ჩვენებურად 1785 წელს)“.

სალამოხანზე ამ წყაროს მახლობლად თავი მოიყარეს აქაურმა მსცოვანთა. მეტად ფრთხილად გამომკითხეს ვინაობა. დიდი ეჭვით უყურებდნენ ჩემს მოგზაურობას ამ ღვთისა და კაცისაგან მივიწყებულ მხარეში. გადასახადით ისე არიან დაშინებულნი, რომ ყველა უცხო კაცს, აქეთკენ გადმოტყორცნილს, ეჭვის თვალთ უყურებენ: ყველა მთავრობის მოხელე ჰგონიან და მათი სიმდიდრის შესატყობად გამოგზავნილი, რომ შერე ახალი რამ გადასახადი გააწერონ. ვერ წარმოუდგენიათ, ქვეყანაზე არსებობდეს ვინმე ძე ხორციელი მათი გულშემატკივარი, მათი კეთილის მდომი. ყოველ კითხვაზე ცდილობენ პირდაპირ არ გიბასუხონ, ან ორჭოფი და სინამდვილეს დაშორებული პასუხი მოგცენ, თავიანთი გაჭირვება

ერთი-ათად გააზვიადონ და მეტად უმწეოდ და უსასოოდ მო-
გაჩვენონ თავი. დიდი „ფიცი მტყიცი“ დამჭირდა დამერწმუნე-
ნებია, რომ არავითარი ბოროტი განზრახვა და ფარული სწრაფობა
არა მქონდა და რომ მათთან მხოლოდ სამოყვროდ ვიყავ მო-
სული.

ჩემს თანამოსაუბრეთა შორის ერთი ხნიერი სოფლელი
ერთი, გვარად ბერიძე. აჭარაში უკანასკნელად (ოთხმოციან
წლებში) მომხდარი ოლქობის (აჯანყების) დროს მთავარ მომ-
ქმედ პირად ეს ბერიძე ყოფილა. სხვათა შორის, ეს სოფელი,
ხიხაძირი, გამხდარა ბრძოლის ასპარეზად და აჯანყებულნი რუ-
სის ჯარს აქ უმკლავდებოდნენ. თავზარი დაგვეცა, — მიაბმო
ძველმა მეომარმა ბერიძემ, — როცა გავიგონეთ, რომ ჩვენი
ხვანთქარი დამარცხდა და „მოსქოფებმა“ (ვითომ მოსკოვე-
ლებმა ანუ რუსებმა) დაიჭირეს ჩვენი მხარეო. მთელი ქვემო
და ზემო-აჭარა ფეხზე დადგა, ვისაც თოფის აღება შეეძლო,
სულ ოლქად გავედით და გადავწყვიტეთ „მოსქოფი“ აქე-
თკენ არ შემოგვეშვა. ჩვენი ჯარი ხიხაძირში დაბანაკდა. რუსის
ჯარი ქოჩახში იდგა, თან ახლდა შერიფ-ბეგი (ხიმშიაშვილი).
ხალხი საყვედურს უთვლიდა შერიფ-ბეგს: — შენაა, რომ გვი-
ლაღატე და გავყვიდე, თორემ რუსს აქ რა უნდოდაო. გაბო-
როტებულმა ხალხმა შერიფ-ბეგს სხალთაში სასახლე დაუნგ-
რია. ხულოში უფროსის კანცელარია და ყველა ქალღლები
გადასწვა, თვითონ მეფისოვს (ხულოს უფროსს) მოუკვლელს
არ გაუშვებდნენ, რომ დროზე არ გაქცეულიყო. დიდხანს ვე-
წინააღმდეგებოდით რუსს, მაგრამ ბოლოს მაინც გვაჯობა. ამ
ოლქობის დროს მეც შემიპყრეს და უნდა დავეხვრიტეთ, ერთს
კაცს რომ არ გადავერჩინეო. ნაომევეს მთავრობას თხოვნა მი-
ვეცი, — პენსია დამინიშნეთ-მეთქი. ოცი წელიწადია მას აქეთ
და პასუხი არაფერი ისმისო. იქნება მომიხერხოთ და ჩემი თა-
ვი მოაგონოთო. რომელ მთავრობას მიეცი თხოვნა-მეთქი?
რუსისას, — გულუბრყვილოდ მიპასუხა. — ძალიან ვეჭვობ,
რუსეთის მთავრობამ თავისი სალდათების მკვლელს წყალო-
ბის თვალთ მოგხედოს მეთქი!.. მერე ვკითხე: რატომ თურ-
ქეთის მთავრობას არა სთხოვე-მეთქი. — ასე მითხრეს, ახლა
ჩვენი არა ხართ, რუსეთს ეკუთვნით და ისინი გაარჩევენ შენს
თხოვნასო.

მეორე დილას, სანამ ხიხაძირს გამოვეთხოვებოდით, ვნა-

ხეთ იქვე მახლობლად სერზე აგებული ციხე, „ვარდ-ციხე“-დ წოდებული. ეს ადგილი ყელია მთელი ხეობისა და ზედ აშენებულ ციხესაც დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა მტრისაგან ამ ხეობის დაფარვის დროს. ციხე ორია: ერთია იმ ადგილას, სადაც კალოთის-წყალი სხალთის წყალს ერთვის, მეორე მის ზერელეა. ორივე კარგად მოზრდილებია და ნახევრად დახკრეულებია. ციხის კედლებს დატანებული აქვთ ჩუქურთმებიანი თლილი ქვები, ყოველ ექვს გარეშეა, რომ ეს ქვები ეკლესიისა. გარემოება ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ციხე თურქების ბატონობის დროს არის აშენებული, თორემ ქრისტიანები, მეტადრე იმ დროს, ეკლესიის ქვებს ციხეს არ მოახმარდნენ. შესაძლებელია, ეს ქვები ხიხაძირის ეკლესიისაც იყოს; ალბათ, თურქებს ტაძარი დაუნგრევიათ და მისი მასალა ციხისათვის მოუხმარნიათ.

ხიხაძირიდან მეტად დახრამული გზა იწყება. ამის მიზეზი პატარა ხევებია, რომელნიც თითქმის ყოველ ნაბიჯზე ჩამოდინან სხალთის-წყლის მსაზრდოებლად და საშინლად ხრავენ ნიადაგს. უმეტესი ნაწილი ამ ღელეებისა ზაფხულობით თითქმის მშრალია და ქვებ შორის აღარც-კი ჩანს ხეირიანად. პირველი შეხედვით კაცსა ჰგონია, ამაზე უწყინარი არაფერი უნდა იყოსო, მაგრამ საკმარისია დააკვირდეთ მათს კალაპოტებში ერთი მეორეზე შემდგარ უზარმაზარ ლოდებს და საზარლად დახრულს და დაღლეტილ ნაბირებს, რომ სავსებით წარმოიდგინოთ, თუ რა ძალას იკრებენ ეს ღელენი წყალდიდობის დროს! საშინელია თურმე მათი ყურება ამ დროს: უზარმაზარ ლოდებს პატარა კენჭებივით მოათამაშებს, ძირიანად შოგლეჯილ უშველებელ ხეებს ერთი მეორეზე ხერგავს, ნაბირებს ანგრევს და თან მიაქვს ყანები, სოფლელთა წისკვილები და სხვა ავლა-დიდება. საცა პატარა ღელენი ამას ჩადიან, სხალთის-წყალი, ეს წმინდა მთის მდინარე, ამავე დროს, რა თქმა უნდა, დიდი რისხვა უნდა იყოს!...

აქაურობის მტერი, გარდა ამ ღელეთა — მეწყერია. შეზოდგომა და ავდრები ისე არ გაივლის, რომ ზემო-აქარაში რამდენიმე ალაგას არ ჩამოირღვეს მთა. ამ ჩამორღვევის დროს საშინლად მახინჯდება ნიადაგი. ილუპება ხანდახან სოფლელთა

სახლ-კარი, ტყე, ნათესები. მაგალითად, 1895 წლის ავღრების დროს ხულოს მახლობლად, სოფ. ყადი-ოღლების ზემოთ. ჩამოსულმა მეწყერმა ქვეშ დაიტანა ოთხი მოსახლე, მათი საქონელი და სახნავ-სათესი. იმავე ხანებში ხულოს ქვემოთ ჩამოიბრუნა სოფ. ჩაოს ტყე, ოცდა ათ დღიურზე მეტი. ხოლო სივრცით ყველაზე დიდი ადგილი უჭირავს სოფ. ვერნების (სხალთის ხეობაში) მეწყერს. აქ ჩამოქცეულია 50 დღიურზე მეტი მიწა და ჩამოღლებილი ნიადაგი შორს მანძილიდან მოსჩანს წითლად. ნიადაგის ამგვარი რღვევა ჩვენს ქვეყანაში ერთი აქ შეხვდება კაცს და მეორე — რაჭაში, რომელსაც გეოლოგიურად დიდი მსგავსება აქვს აჭარასთან.

დილას ხიხაძირიდან გამოსული, სადილობისას უკვე სოფ. ვერნებში ვიყავით. სოფელში ექვსი-შვიდი კომლი მოსახლე იქნება. მთელი სოფელი ვიწროდ, ერთ დაქანებულ ფერდობზეა მიკრუნჩხული. სოფელში შესვლისთანავე თქვენ ყურადღებას ერთბაშად იპყრობს აქაურების დაავადებული სახე. წამლად ერთს ადამიანს ფერი არა აქვს. ყველანი ჩაყვითლებულნი, უმეტესად ქოსანი არიან, თითქოს, ეს არის, სამარიდან ამოულიათო. ძლივას დადიან, მიხვრა-მოხვრასა და ლაპარაკში სიცოცხლე აკლიათ. ათი კაცი ვნახეთ და მათ შორის ოთხს უშველებელი ჩიყვი ჩამოკიდებოდა კისერზე ცხვის დუშასავით, ორი იდიოტიც ერიათ, პირზე განუწყვეტლად დორბლი ჩამოსდიოდათ. საინტერესოა გამოკვლევა სოფელთან ასეთი გადაშენების მიზეზისა. ჩვენ მოვალეობად ჩავთვალეთ, მხოლოდ ფაქტი აღგვენიშნა და სპეციალისტის ყურადღება ამ საგნისათვის მიგვექცია. ამ ფაქტის აღნიშვნასთან ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ამ სოფელს სრული ამოწყვეტა ან გადაშენება მოელის. ცხადია, ჰავა ან წყალი ხელს არ უწყობს მცხოვრებთა გამრავლებას, რასაც თვით მისი სახელი „ვერნებიც“ მოწმობს. საფიქრებელია, ოდესმე იმაზე მეტი უნდა ყოფილიყვნენ მოსახლენი აქ, ვიდრე დღეს არიან, მაგრამ შემდეგში აქაურობა ამოწყვეტილა, გავერანებულა.

თქვენსავე ყურადღებას იპყრობს აქ ის ჩუქურთმებიანი ქვები, რომლებიც აქაურ საბძლებს, სახლებს, ყორეებს და კალოებსა აქვთ დატანებული. თქმა არ უნდა, მახლობლად ქვის ეკლესია უნდა ყოფილიყო. თუ მართლაც, საკმარისია გზიდან რამდენიმე ნაბიჯი გადადგათ, რომ თავს წაადგეთ დანგრეულ

ეკლესიის საძირკვლებს, მიწასთან გასწორებულებს, რომელთა შორის კაკლის ხეა ამოსული. ამ დროს ვერავენა ვნახეთ აქ, რომ რამე ეამბნა ამ ეკლესიის შესახებ, ხოლო ერთ კუთხეში წავაწყდით ერთ ჩუქურთმიან წარწერიან თლილ ქვას, რომელმაც ჩვენი ცნობისმოყვარეობა ასე თუ ისე დააჰმაყოფილა. ამ ქვას განი ათი მტკაველი აქვს, სიმაღლე ოთხი და სისქეც — ერთი მტკაველი. ზედ გამოყვანილ ჩუქურთმების თანახმად, ეს ქვა ეკლესიის შესავალ კარს ზემოთ უნდა ყოფილიყო ჩატანებული. მისი ხუცური წარწერა მეტად ძველებურია, უმეტესად წაშლილია და ძნელად იკითხება. რამდენად შეგვეძლო, ფრთხილად და გულმოდგინედ გადმოვიღეთ. მაგრამ მარტო ჩვენს თავს არ ვენდეთ და მისი წაკითხვა ვსთხოვეთ ჩვენს ისტორიკოსს თ. ჟორდანიას, რომელმაც, მიიღო რა სახეში ის გარემოება, რომ ამ წარწერის გადმოღების დროს, რომელიმე ხაზს ან ნაწილს ასოსას უნებურად გამოვეშვებდით ან უნებურადვე ოდნავ შევსცვლიდით, ასე აღმოიკითხა: ქ ე (ქრისტე) ადნ (ადიდენ) ეე ნი (ერისთავთ ერისთავნი) გრიგოლ (გრიგოლ)და აბს რი (და აბუსერი)და გი(გიორგი) და (ბე) შქენი (და ბეშქენი)... (აქ ერთი სიტყვის გარჩევა ყოვლად შეუძლებელი შეიქნა) ზ ქრ (ზაქარია)".

ეს წარწერა სოფ. ვერნების ნაეკლესიარის ქვისა, ბ-ნი თ. ჟორდანიას აზრით, მეტად საყურადღებოა, რადგან მოიხსენებს ცნობილ აბუსერისძეთა გრიგოლს და სხვ. აბუსერიძეთა შტო აღნუსხულია ბ-ნ თ. ჟორდანიას „ქრონიკებში“ (მეორე ტომი, გვ. გვ. 122-123; 120 და 121) და აქიდან ჩანს, ვინ როდის ცხოვრობდა. ამ შტოებში ბეშქენ აბუსერიძე მოხსენებული არ არის. შეიძლება, ვერნების წარწერაში მოხსენებულნი აბუსერიძენი შემდეგი დროისანი იყვნენ (XIV—XVI საუკ.), რომელთაც ჩვენი ისტორია არ იცნობს, და ანუ სულ უძველესი დროისანი (IX—XI საუკ.), რომელნიც ნაკლებად არიან ცნობილნი. აბუსერიძეთ სქვრიათ ოპიზა და მისი მდებარე — აქარა-შავშეთში ანუ ეგრეთ წოდებული, ხიხათა საერისთავო.

ამ ნაეკლესიარის მახლობლად, გზის პირას, ერთი უზარმაზარი ურთხელი დგას, ერთ საერთო ძირზე ორ ტანად ამოსული. სისხო ოთხი კაცის ხელის შემოწვდომა აქვს. როგორც ვიცით, ეს ზე ძალიან ნელა იზრდება, ასე რომ, ჩვენი ანგარი-

შით, სულ უკანასკნელი, ექვსი საუკუნისა მაინც უნდა იყოს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ხე დარგულია ეკლესიის აშენების თანავე, რაც მოწმობს ვერნების ეკლესიის სიძველეს და მის წარწერას ეთანხმება. ამ ხეს ტოტები ჩამოცლილი აქვს და არც მაღალია, მაგრამ სიცოცხლით დღესაც ცოცხალია, თუმცა კაცის სიმაღლეზე ტანი სულ გაჩორკნილი აქვს, — ეტყობა. მოცლილი ხალხი დანით ზედ ვარჯიშობს და მის მკვეთელობას იჩენს.

სოფ. ვერნების ცოტა ქვემოთ, სხალთის-წყალზე გავედით და დავადექით საკმაოდ კარგ გზას, რომელიც სოფ. სხალთიდან სხალთის-წყლის მარჯვენა ნაპირით გამოუყვანია შერაფბეგ ხიმშიაშვილს. ეს გზა სხალთიდან მეცხრე თუ მეათე კილომეტრზე წყდება, შერიფ-ბეგს-კი ნდომებია თვით ქოჩახამდე გაეყვანა და ამ რიგად სოფელელთათვის მისვლა-მოსვლა გაეადვილებინა ამ ორ პუნქტს შუა. მაგრამ რადგან ეს ამბავი ჯერ ისევ თურქების დროს ყოფილა, ოსმალეთის მთავრობას პოლიტიკური მოსაზრებით გზის დანარჩენი ნაწილის გაყვანა აუკრძალავს: ქოჩახამდე რომ გზა გაკეთდეს, რუსს ახალციხიდან შემოსვლა გაუადვილდებაო.

მთელი ეს გზა დაფარულია უხსოვარ დროიდან წიფლით. აქა-იქ გამოერევა წაბლი, მუხა და ფიჭვი. ტყე ისე ხშირია, რომ მზე თავის სხივებს შიგ ვეღარ ატანს. მგზავრი ნეტარებაშია: რაც უნდა სიცხე იყოს ამ ხეების ტოტების მფარველობის ქვეშ მყოფი უზრუნველყოფილია, ნელი სიო საამოდ ეალერსება სახეზე და სულთქმას უადვილებს. თან სამოთხისებური სიჩუმეა გარშემო გამეფებული. სხალთის-წყლის ხმა ქვეშიდან ნელ დუდუნად-ლა ამოდის. ამ უცნაურ ბუნებაში ჩვეულებაც უცნაურია: ბუმბერაზ წიფელზე ადამიანს როგორები გაუტანია გარეული ფუტკრის საბუდრად და ტოტებზე კავებით ჩამოუკიდნია აკვანივით. გარეული ფუტკარი ამ მზამზარეულ ბინაში სიამოვნებით ბუდდება და აქაურ გლეხს წლითი წლობამდე თაფლს არ აკლებს. როგოს დამკიდებელს სრულიად არ ეფიქრება იმისა, მეზობელი მივა და როგოდან თაფლს მომპარავსო; ჩვეულების მიერ დაკანონებულია, რომ ვინც ერთხელ დაჰკიდა როგო ხეზე, და ხეს ცულით ნიშანი

დაადო, მერე იმის საკუთრებაა ნიშნინი ხეცა, როგორცა და შიგ დებული თაფლიცა, — სხვა, რაც უნდა უჭირდეს, პატრონის დაუკითხავად ხელს ვერ ახლებს, თუმცა სრულებით არ ეშინიან, რომ ამ უღაბურ ტყეში ვინმემ მოასწროს სხვის ქონების დასაკუთრების დროს. ადამიანის შემდეგ, როგორც ეუწყით, დათვს აქვს საშინლად აღებული თაფლის გამო. ეს კი, როგორც მოგეხსენებათ, სირცხვილ-ნამუსს ბევრს არ დაგიღვეთ, სხვის საკუთრების პატივისცემა მაინც და მაინც არ იცის და დიდი სიამოვნებით ჩაიტკბარუნებდა პირს ასე ადვილად გაკეთებული თაფლით, მაგრამ საქმე ის არის, რომ გლახს ცოტა იმაზე მეტი ჭკუა გამოუჩენია; როგო ისეთ ტოტზე დაუკიდნია, რომ თაფლის მტერს დათუნას თუ სულმა წასძლია და ზედ გავიდა, დიდხანს არ დააეიწყდება თავისი გაუფრთხილებლობა: ტოტი მის სიმძიმეს ველარ გაუძლებს და ორმოცი მხარის სიმალლიდან წამოსულმა ძირს თქვენი მოწონებული სასახლე უნდა აავოს; კიდევ კარგი, თუ გვერდები მთელი შერჩა!.. ასე რომ, გლახის ეს „ბუნებრივი“ ქონება ყოველ ფათურაკისაგან უზრუნველყოფილია. თაფლის ამოღების დრო რომ მოვა, პატრონი როგოს დასცლის და ისევ თავის ადგილზე დაჰკიდებს მეორე მოსვლამდე: აღარც შიში მოპარვისა, აღარც შოვლა-წვალება, აღარც რამე ხარჯი და ბორჯი!..

დაუეპირდაპირდით სოფ. ფაჩხასაც, განთქმულს თავისი რკინის წყლებით. სოფელი, მსგავსად სხვა აქაური სოფლებისა, გაშენებულია ფაჩხმატელის კლდეზე, რომელიც ერთ დროს, როგორც ხალხში დარჩენილი ამბავი მოგვითხრობს, მსხვერპლი გამხდარა ნიადაგის რღვევისა. ეს კლდე შუაზე გაბობილა და ერთი ნაწილი დღე-დღეზე ძირს ჩამოსაქცევად ემზადებოდა თურმე. მაგრამ ხალხის ფანტაზიამ ეს კლდე აამეტყველა. ხალხის გასაფრთხილებლად სულ იძახდა თურმე: „მოვდივარ, მოვდივარო“. ერთხელ მის ძირას ერთ დედაკაცს სარეცხი სდგმია. მოესმა კლდის ძახილი: „მოვდივარ, მოვდივარო“, მთელი დღის განმავლობაში იმდენი იძახა, რომ დედაკაცს მოთმინების ფიალა აღევსო და შეუტია: „რა თავს იგდებ! ყურთა სმენა კი წაიღე! სულ იძახი „მოვდივარო“ და ამდენ ხანს რითი ვერ მოხვედი? კლდემ იწყინა დედაკაცის შეუპოვრობა, ერთბაშად მოსკდა და დედაკაციც ქვეშ დაიტანა. ეს დედაკაცი დღესაც ამ კლდის ქვეშ არისო, — დასძენს

ხალხის თქმულება. ამ ფაჩხმატის კლდის ამბავი დღესაც ანდა-
ზად არის გადაქცეული. ვინმე რომ დაეინებოთ დაიწყებს მა-
ხილს ერთსა და იმავე საგნის შესახებ და თავის ნათქვამს მო-
ლოს არ მოუღებს, ეტყვიან: „რას იძახი ფაჩხმატის კლდესა-
ვითო?!“

პა, შეთხელდა ტყე, გზაც გათავქვეითდა. მზემ უფრო და
უფრო მოუმატა კბენას. 1.600 მეტრის სიმაღლიდან 693 მეტ-
რზე დავეშვიტ; უკვე სხალთის მიდამოში ვართ. ბუნებამ ერთ-
ბაშად იცვალა ფერი, სიცივის სამეფოდან სითბოში შევედით:
გამოჩნდა ტყემალი, ვაზი, ატამი, შვინდი, რაც სულ ოთხი-
ხუთი საათის წინ გამოვლილ ადგილებზე აღარ ხარობდა, გა-
მოჩნდა მსკოვანი და უტყუარი მოწმე წარსულისა — სხალთის
ტაძარი. ტაძრამდე ასიოდე ნაბიჯის მანძილზე, გზის პირას,
ძველი შენობაა ქვითკირისა, ანუ სხალთის ტაძრის თაბუნის
მარანი, მიწაში ჩამარხული უზარმაზარი ქვევრებით. საკვირ-
ველია ამდენ აოხრებას და მუსვრას როგორ-ღა გადარჩა თით-
ქმის ხელუხლებლად ეს ქვევრები, ნაშთი ძველი ქართული
კულტურისა. ეტყობა, სხალთის არე-მარეში ძველად დიდძალი
ღვინო მოდიოდა, რომ მის შესანახავად ასეთი ქვევრები სჭირ-
დებოდათ. ახლა ათასში ერთხელ თუ შევხვდებით სადმე გა-
მეჩხერებულ და საცოდავად დაკინებულ ვაზს. ამ მარნის
მახლობლად კლდეში მრავალი ნაშთია ბერების სენაკებისა.

თვით სხალთის განთქმული ტაძარი ფერდზედაა აშენებუ-
ლი. უგუმბათოა და ორპირად ჩამომაველი სახურავი აქვს. სი-
გრძე მისი 25 ნაბიჯს უდრის, ვანი — 12 და სიმაღლეც 12 ნა-
ბიჯი ექნება. შიგნითა და გარეთ ეკლესიის ტანი თლილის ქვით
არის ნაგები. სამწუხაროდ, საცა-კი ხელი მისწვდომიათ, ეს
ქვები ყველგან ჩამოუღლეტიათ. დახურული ლორფინითა ყო-
ფილა, მაგრამ ისიც აუცლიათ; მრავალ ალაგას თალი დამსკ-
დარია, ისე რომ შიგნით მზის სხივიც კი შედის. რა თქმა უნ-
და, ასე გაძარცვული სახურავი დიდხანს ვერ გაუძლებს ბუ-
ნებას და უეჭველად მალე უნდა ჩამოიშალოს. აღმოსავლეთის
მხრით სამი მშვენიერი ხელოვნური ჩუქურთმით შემკული
სარკმელი აქვს ჯვრის სახისა. შიგნით მთელი ეკლესია მხატ-
ვრობით ყოფილა დაფარული, მაგრამ მტარვალურ ხელს არა-
ფერი დარჩენია შეუფინებელი და გაურყვნელი: საცა ხელი
მისწვდომიათ, მხატვრობანი ჩამოუფხეკიათ. საცა მალა ყო-

ფილა, ტყვიით დაუცხრილავთ, ბოლოს, შიგ ცეცხლად დაუნ-
თიათ და კვამლით სულ ერთიანად გაუმურავთ ეკლესიის ზე-
მო ნაწილი. ჭერში ოთხივე კუთხივ ჩაკირულია ხმის გასაღიდე-
ბელი ჭურები, რომელნიც მტრის ხელს ხელუხლებლად გა-
დარჩენილან. იატაკი, რა თქმა უნდა, თლილი ქვებით იქნებო-
და მოგებული, მაგრამ ახლა წამლად ერთსაც ვერა ნახავთ აქ
თლილ ქვას: სულ აუცლიათ. იქაურობა ფენითა და სკორეთი
სავსეა. უპატრონო ეკლესიას ეშმაკები დეპატრონენო, — აბა
სწორედ ამ ტაძრის შესახებ ითქმის. გარშემო მაღალი გალა-
ვანი აქვს შემოვლებული, სადაც ძველად დარგული ბზა დღე-
საც დარჩენილა და მიდამოს თავის სუნსა ჰფენს. საზოგადოდ,
უნდა ითქვას, რომ ხუროთმოძღვრების მხრივ სხალთის ტაძ-
რისთანა ძვირფასი ამ მხარეზე ერთიც არა ყოფილა, ჩვენი
ცხოვრების აყვავებული ხანის დიდება ამ ტაძარში სრულად
ისახება. და მართალია, სასწაულად უნდა ჩაითვალოს, რომ
მტერთა ხელს გადაურჩა და ჩვენამდე ამ ნახევრად შებღალუ-
ლი სახით მაინც მოაღწია. სხვა ეკლესიები კი, მაგალითად, ხუ-
ლოსი გამძვინვარებულ თურქებს სულ ნაღმებით დაუქცევია-
თ და მიწასთან გაუსწორებიათ.

სხალთის ტაძრის გადარჩენის მიზეზად, სხვათა შორის,
უნდა ჩაითვალოს, როგორც აქაურებმა გვიამბეს, ის შიში, რო-
მელიც მის დაქცევადანგრევის მოწადინებულთათვის ჩაუნერ-
გავს ორ გარემოებას: ერთ აქაურ გლეხს სახლის ბუხრისათვის
აქედან ერთი ციგა თლილი ქვები წაეღო, ხარებს ციგა დაუძ-
რავთ თუ არა, გლეხს ბნედა დამართნია. ხარებს ციგა უპატ-
რონოდ შინ აუტანია. მოუკითხავთ პატრონი. ბევრი ძებნის
შემდეგ ეკლესიის გალავნის ახლო დახვედრიათ სიკვდილის
პირას მისული. უთქვამთ, ალბათ, გურჯების (ქართველთა)
ღმერთი გაგვირისხდა ქვის წაღებისთვისო და წაღებული მა-
სალა უკანვე დაუბრუნებიათ. მომაკვდავი გლეხი მაშინვე
მობრუნებულაო.

მეორე ამბავი. შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის მწყემსს ამ ტა-
ძარში აედრის დროს ცხვრები შეურეკია. რაღაც მიზეზით
ერთი დღის განმავლობაში მთელი ფარა გაწყვეტილა და თვით
მწყემსი ლოგინად ჩავარდნილა. სხვა მწყემსებსაც იგივე დღე
დასდგომია. უთქვამთ, ალბათ, ამ ჯანაბეთში შაითანები (ეშმა-

კები) ბუდობენო. მთელი ეკლესია ბურღოთი და ნეშოთი აუგ-
სიათ და ცეცხლი წაუკიდებიათ.

თვით ზოგებსაც მოუნდომებიათ ეს ტაძარი მეჩეთად გა-
დაეკეთებიათ, მაგრამ მუშაობას შესდგომიან თუ არა, ყველა-
ნი ჰკუაზე შემცდარან და ამ განზრახვაზე ხელი აუღიათ.

ამათს გარდა, შერიფ-ბეგის მამასაც უცდია მოესპო ამ
ტაძრის ხსენება. განუზრახავს აქაურობა დაენგრია და მის
ნანგრევებზე სახლი აეშენებია. მაგრამ პირველ ღამეებში
სიზმრებს საშინლად შეუჭამია და იძულებულქმნილა სახლი
სხვაგან აეშენებია.

ამ ხმებს დიდი გავლენა ჰქონია მცხოვრებლებზე და ამ
ტაძრისადმი შიში და კრძალვა ჩაუნერგავს. დღეს, მართალია,
ნგრევით არავინ ანგრევს, მაგრამ მგზავრები, მეტადრე მწყემ-
სები, მეტად უპატიურად ეპყრობიან: გამგლეღ-გამომვლეღ-
თათვის ეს ტაძარი სასტუმროდ გამხდარა; შიგ ანთებენ ცეცხლს,
აბამენ თავიანთ საქონელს და მათი ნეხვით მანდაურობას „ბ-
ინძურებენ და ანაგვიანებენ.

სხალთის ტაძრის, ქართული ხუროთმოძღვრების ამ საუ-
კეთესო ნიმუშის აშენება, თანახმად ჩვენი ისტორიკოსის
დ. ბაქრაძისა, უნდა ეკუთვნოდეს საქართველოს ცხოვრების
ოქროს ხანას X—XIII საუკუნეებს. ამასვე ეთანხმება აქაურებ-
ში დარჩენილი ხსოვნა თამარ მეფისა, რომელმაც მათი თქმით,
ეს ტაძარი აღაშენა და რომელსაც მეტად უყვარდა მის კე-
დელთა შორის ლოცვა-ვედრებაო.

სხალთის ტაძრის აშენების შესახებ ორი ზეპირთქმულუბაა
ხალხში დარჩენილი: ტაძრის შენების დაწყებამდე თამარ დე-
დოფლისათვის უკითხავთ, სად გვიბრძანებთ შენობის და-
წყებასაო? — მსხალთან, — უბასუხნია დედოფალს, და მიუ-
თითებია იქვე მდგარი დიდ მსხლისათვის. სახელიც „სხალთი-
სა“ ტაძარს აქედან დარქმევია. მის მშენებლად გამოჩენილი
ოსტატი ყოფილა მოწვეული. ოსტატს საჭირო ქვის მასალას
შეგირდი უმზადებდა ერთ კლდის ძირას, სხალთიდან ნახევარ
დღის სავალზე. გამოჩენილ ოსტატს შეგირდიც თავის შესა-
ფერი ჰყოლია. უკანასკნელს წინდაწინ გამოუანგარიშნია,
რამდენი ქვაც დასჭირდებოდა ტაძრის დამთავრებას და სწო-
რედ იმდენი მოუმზადებია, არც მეტი და არც ნაკლები. ოს-
ტატს შენება რომ დაუმთავრებია, გამოსაცდელად შეგირდი-

სათვის შეუთვლია, ქვა დამაკლდა და მომაწოდო. შევირდს თამამად შემოუთვლია: რაც გამოვიგზავნე, ის ეყოფოდნა მეტი საჭირო არ არისო. ოსტატს სწყენია თავის შევირდის მიხვედრილობა: ახლავე რომ ასეთი ნიჭი გამოიჩინა და მაჯობა, მერე რალა იქნებაო? არა, ჩემი სიცოცხლე არა ღირსო. აუწყევია და ეკლესიის სახურავიდან გადმოშვებულა და თავი გაუფუჭებია.

სხალთის ტაძრის დასავლეთ მხარეს მაჰმადიანური სასაფლაოა, სწორედ იმ ადგილას, საცა წინათ ქრისტიანეთ უნდა ჰქონოდათ თავიანთ მიცვალებულთა სამარხი. აქ ასაფლავია უმეტესად ხიმშიაშვილთა ოჯახის წევრები. მაჰმადიანურ საფლავზე საზოგადოდ ბრტყელი ლოდები ზეზეა მიწაში ჩასმული. ამ ლოდებად უხმარნიათ სხალთის ტაძრის თლილი და ჩუქურთმიანი ქვები, რომელთა ერთი ნაწილი ბეგის სასახლის ბუხრებისათვის ამოუღიათ. სასაფლაოს გვერდით ჩამოუღის დეღე და დეღეს გაღმა თვით სასახლეა ხიმშიაშვილებისა.

ჯერ გხვდებათ დეღეზე გადმომდგარი წისქვილი, რომლითაც მიდამოს მცხოვრებნი სარგებლობენ; იმას მოსდევს პატარა, ორსართულიანი სახლი — სასტუმრო, ანუ კონალი, სადაც მასპინძლად დაგვხვდა სახლის დარაჯი, ციებისაგან საშინლად დატანჯული. მთელი სოფელი, თავის ჩავარდნილ მდებარეობის წყალობით, მეტად ციებიანია. შხისგან სხალთის წყალს ორთქლი ასდის, რომელიც აქვე გუბდება და ზაფხულობით განუწყვეტელი ციების მიზეზად ხდება. დარაჯმა, ანუ როგორც აქ ეძახიან, ყორულჩიმ, ბოდიში მოიხადა, — ბეგები შინ არა ბრძანდებიან და ნუ გავვიწყრებით, თუ თქვენი შესაფერისი პატივი ვერ გეცითო, და შეგვიძღვა სასახლეში.

სასახლე ხისაა, შვიდ-რვა თვალიანი და ევროპულ გემოვნებაზე აშენებული თვით შერიფ-ბეგის სიცოცხლეში. შიგ არავინა დგას. მამის სიკვდილის შემდეგ შვილებს აქაურობისათვის თავი გაუნებებიათ: ზამთრობით სამი ძმა ზულოში ცხოვრობს, მეოთხე ახალციხეში მსახურობს და მეხუთეც — არტაანშია. ზაფხულობით კი როგორც ვნახეთ, ქოჩახსა და სარიჩაირში ატარებენ დროს თავიანთი ცოლშვილით. სასახლეს ათიოდ ქცევა მიწა აკრავს, რომლის კარგა მოზრდილი ნაწილი სხალთის წყალს მოუვლევია. შიგ ერთ დროს მრავალი ხეხილი ყოფილა, მაგრამ ახლა ყველაფერი თავმინებებულა. სასახლის მახლობლად ამ ბაღში პატარა სასაფლაოა, ეკლით

დაფარული და გარშემო შემოკავებული. შიგ ასაფლავია შერე-ბეგის გერმანელი ცოლი და მისი ქალიშვილი, რომლის მოსანათლად მამას 1890 წ. აქ მღვდელი მოუწვევია და იმ დროს აქ დამსწრე ბ. იონა მეუნარგიასათვის მოუნათვლინებია. საფლავის მატურზე ჯვარია აღმართული.

საზოგადოდ თავშინებებული სასახლის დათვალიერება მეტად გულს უკლავს ადამიანს: ერთ დროს დიდებით ცხოვრობდა აქაურობის უფროსი და ბატონი, სიცოცხლე სდუღდა, ხშირი მისვლა-მოსვლა იყო და დღეს კი... ადამიანისა და საზოგადოდ სიცოცხლის წარმომადგენლად ერთი საცოდავი, ციებისაგან ოთხად მოხრილი, დახაშმებული დარაჯილია... მოსახლეც ახლო-მახლო არავინაა, თუმცა აქაური ნიადაგი თავის ნაყოფიერებით მთელ ზემო-აჭარაში განთქმულია. ჩვენი აზრით, ციება უნდა იყოს მიზეზი, რომ მიწის ნაყოფიერებასაც არა ხარბდებიან გლეხები და აქ არ სახლდებიან. მთელ ზემო-აჭარაში თუთუნი მარტო აქ მოდის. იმის დასამუშავებლად, რადგან აქაურებმა მისი ხელი არ იციან, ლაზები მოდიან გაზაფხულზე და მოსავლის აღებამდე აქა რჩებიან. კარგი ღირსების თუთუნიც მოსდით.

სანამ ჩვენ აქაურობას ვათვალიერებდით და ვისვენებდით, დარაჯის ცოლს მჭადი გამოეცხო, ერბო-კვერცხი გაეკეთებია და სუფრა გავვიშალეს სასახლეში. ამას ზედ დაერთო ბროლივით წმინდა და ცივი წყაროს წყალი. თითქმის მთელი დღე ნამგზავრთ და უსმელ-უჭმელთ მეტად ტკბილად გვეჩვენა ეს მცირე სასმელ-საჭმელი. ნასადილევს ცოტა თვალი მოვატყუეთ, საღამო მივეციოთ იქაურობას, ისევ ავიარეთ ტაძრის ფერდზე, ერთი უკანასკნელად თვალი მიმოვაველეთ მანდაურობას და შევუდექით მალლა მთაზე მიკრულ სოფ. ჩაოს აღმართს, რომლის იქიდან გზა ხულოსაკენ გადადის.

სხალთიდან ჩაოში მიმავალი გზა მეტად მოსხლეტილია. ცხენით სიარულის შესახებ ფიქრიც მეტია იქ. სადაც თვით ცხენსაც რის წვალეებით ამოაქვს თავისი ტანი. გზის სიძნელეს აქარწყლებს თვალწარმტაცი ბუნება: ცათამდე აზიდული ფიქვებით და ნაძვით დაფარული ზურგი მთისა, შორს, ვიწრო ხეობაში ხუვილით მიმავალი აჭაფებული სხალთისწყალი, მთას

იქით—მწვანე ხავერდის მსგავსი თხემნი მთისანი, რომელთაც თვალწარმტაცად ზედ დაჰყურებს ბუმბერაზი და ფირუზი თაღის ცისა.

ორი საათის სიარულის შემდეგ, კარგა შებინდებულზე, ერთს გლახისას ჩამოვხტით ღამის გასათევად სოფ. თავოში. მასპინძელმა შემოგვთავაზა ყოველივე ის, რის მოტანაც შეეძლო და რომლითაც თვითონ თითქმის წლითი-წლობამდე იკვებება: ლობიო, მჭადი და ცივი წყალი.

მეორე დილას მზეს ჩვენც ავეყვით და გავუდექით ბილიქს, ანუ, როგორც აქ ეძახიან, გზას, რომელსაც ჭოლგასებრ ზედ დაჰყურებს კაკლის ხეები თავიანთი განიერი ტოტებით. გავიარეთ სოფ. გურძაული, ცნობილი თავისი რკინის წყლით. წყლის მთელ კალაპოტს ქანვის ფერი აქვს. თან ისე უხვად ჰაოდრს, რომ ერთთვალთან წისქვილს აბრუნებს. სოფელსანი ამ წყალს არ სვამენ, — ფახიმიანიო (ცუდიაო). აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ რკინისა და საზოგადოდ მადნეული წყლები აქეთკენ ხშირია, მაგრამ მათი თვისება ჯერ თითქმის არავის გამოუკვლევია, თორემ ადვილად შესაძლებელია, ეს უსასყიდლო ბუნების სიმდიდრე ადგილობრივ მკვიდრთათვის, სხვათა შორის, ცხოვრების თვალსაჩინო წყაროდ შეიქმნეს.

ცოტა ხნის უკან ზედ მოვექეციით ქედს, რომელიც აჭარის-წყლისა და სხალთის-წყლის ხეობებს ერთმანეთისაგან ჰყოფს იმ ადგილამდე, საცა აჭარის-წყალს სხალთის-წყალი უერთდება. აქ იწყება მეტად მყიფი დაღმართი, გრძელდება ხუთი-ექვსი კილომეტრის მანძილზე და ექანება პირდაპირ აჭარის-წყალში. ამგვარ გზებზე ცხენი უსარგებლოა. ურემს ხომ თვალთ ვერა ნახავს კაცი. ხარებისა და ცხენის დანიშნულებას აღამიანი ასრულებს თავის ყველაფრის ამტან და დამამუშრალ ზურგითა. ასეთ ადგილებისათვის ტვირთის ჩასატანად, ისიც ზამთრობით, თოვლის დროს, მარხილებს, ანუ როგორც აქ ეძახიან, ციგებსა ხმარობენ, მაგალითად, შეშისა ან თივის ჩასატანად. დატვირთული ციგის ბოლოზე კაცი დგას და დაცურებულ ციგას ჯობით, რომელიც იგივეა, რაც ზღვაში გემისათვის სამართი, სასურველ მიმართულებას აძლევს. ეს არის ერთი ტიპი აჭარის ურმებისა. უფრო მოვაკო ადგილას თვლებიან ურმებსაც შეხვდება კაცი. მათი სახასიათო თვისება ის არის, რომ ხელნები ურემს დაღმართში ერთბაშად არ

აცურებს და საყენის მაგივრობას უწევს. ასეთ ურემს სულ რ
 ჰქვია. სიგრძე სელს ხუთი-ექვსი ადლი აქვს. დედნებს შუა
 განი 1 ადლსა და სამ გოჯს უდრის; დედნებს ხუთი საყარი
 აერთებს რომელთა შუა თითო ციდა ადგილია დატოვებულა.
 ლები დედნებზე სულ ორი წყვილია. სიმაგრისათვის დედნებს
 იმ ადგილას, სადაც ღერძი აქვს გაყრილი, ეგრიჯები აქვს. ღერ-
 ძი თვლებშია დამაგრებული და მათთან ერთად ბრუნავს. თვი-
 თონ თვალი ერთი ადლი სიმაღლისაა და ფერსობის შესაერ-
 თებლად ერთი მტკაველის სიგრძე ჰქვია აქვს ხუნდში (მორ-
 გვში) ჩამაგრებული. ხელნები დედნებთან ერთად კავითაა შე-
 ერთებული და მათი ქვედა ნაწილი მიწას თავისდღეში არ ას-
 ცილდება. არის ამავე ტიპის სხვა ურემბიც, მხოლოდ აღარც
 ჰქვია აქვთ, აღარც ეგრიჯა, აღარც საყარი. ბოლოს, შეგვ-
 დებათ აგრეთვე ჯინი ანუ გოდორმარხილა. ეს იგივე ციგაა
 უთვლებო, მხოლოდ ზედ დამაგრებულია მოწნული ჯინი გა-
 დასატანად სიმინდისა და საზოგადოდ ისეთი ნივთისა, რა-
 მელიც ადვილად სცივია. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სულით
 ერთ უღელ ხარს 15—20 ფუთი სიმძიმის ზიდვა შეუძლია. ჯი-
 ნითა და დანარჩენებით — ამაზე ნაკლებს.

ჯოჯოხეთური დაღმართის სიმწარეს, ცოტა არ იყოს, გვი-
 ქარეებს ყოველ ნაბიჯზე სიგრილის მომფენი მთის წყაროების
 ჩხრიალი. თითქმის ცურვით ჩავალწიეთ აჭარის-წყალამდე, სა-
 დაც ძველებური ქვიტირის ხიდზე გავედით. უკვე ნაცნობ
 სოფელს ყადი-ოღლებს მარჯვნივა ვტოვებთ და ახალი აღმარ-
 თით ავდივართ სოფ. ხულოში, რომელსაც ამ ერთი კვირის
 წინათ გავანებეთ თავი.

XII

ხალოან ბათუმამდე

ხულოდან ქედამდე. — ქედა. შენობანი, ჯუმობა. აქაური მცხოვრებნი.
 თუფალ ზეგ შარვაშიძე, ქართული ენა. — ჩემი თანამგზავრები. —
 „წერა-კითხვის საზოგადოების“ სკოლის ნაშეგირდელი ბეგი აბაშიძე, —
 მეთევზეობა. — სოფ. აჭარის-წყალი. — სოფ. ერგე. — კაპანდილი და
 კარჩხალის მთა. — აფხაზთა სოფელი. — ძველი და ახალი ბათუმი.

ჩვენი მთაბარობა, ჩვენგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო,
 ძალაუნებურად უნდა განგვესაზღვრა და ხულოდან პირდაპირ

ბათუმში წავსულიყავით. ქედამდე ორ მანეთნახევრად დავი-
ქირავეთ ცხენი, რომლის პატრონი ფეხით წავიდა წინდაწინ,
რომ მერე უკანვე დაებრუნებია თავისი საქონელი. გამოვე-
თხოვეთ ჩვენს სტუმართმოყვარე მასპინძლებს კაპიტან ალ. ბე-
რიძეს და ხულოს ბოქაულს ვას. დეკანოზიშვილს, რომელთაც
ესდენ შეგვიწყვეს ხელი ზემოაქარაში მოგზაურობის დროს.
დავადექით ახალციხე-ბათუმის გზატკეცილს, დაუსრულებელ
თეთრ ზოლად მიმავალს მწვანედ მოზიბინე ტყეს შორის. მარ-
ცხნივ მოგვდევს ხუილით ცისფერი აქარის-წყალი, რომელსაც
ნახად დაპყრებს იდუმალებით სავსე მთის კალთები, ფიჭვითა
და მუხით დაფარული. ერთი-მეორეზე უკეთესი სურათები ბუნე-
ბისა მგზავრს სევდას უკუ-უყრის. რამდენად მშვენიერია ეს
გზა, იმდენად საშიშია: მეტის-მეტი სიფრთხილე მართებს
მგზავრს, რომ ამ მიხვეულ-მოხვეულ გზიდან ცხენიანად უფს-
კრულში არ გადაიჩხვოს, განსაკუთრებით ღამით. საჭიროა ნე-
ლა სიარული, განსაკუთრებით მოსახვევებთან.

საათის სავალ მანძილს ისე გაივლით, რომ მგზავრს ვერ
დაინახავთ. აქა-იქ გზვლებათ ბერძენი კალატოზები, ქვის ხი-
დების მკეთებელნი. მათთანვე ნახავთ აქარლებსაც, მაგრამ
ესენი უბრალო და იაფფასიან სამუშაოს ასრულებენ. შეხვდე-
ბით აგრეთვე სპარსელთ, რომელთაც ფურგონებით ბათუმიდან
ხიდებისათვის საჭირო მასალა და მომუშავე ბერძენთა სურ-
სათი დააქვთ. ცხრა-მთას იქიდან მოსული კაცი აქარელს თა-
ვის კარ წინ პირიდან ლუკმას აცლის. აქარელს ფურგონისა-
თვის საჭირო ცხენები ყოველთვის მოეძებნება, მაგრამ ბეჩავს
ისიც-კი ვერ მოუხერხებია, რომ თავისი ცხენი მოთხოვნილე-
ბის შესაფერად გამოიყენოს და თავის კარ წინ გადავარდნი-
ლი ლუკმა თავის ჯამშივე ჩაიგდოს... გაივლით ცოტას და ხე-
დავთ იგივე აქარელნი, გზის გასაგანიერებლად კლდეებს ნალ-
მით ამტვრევენ და საზოგადოდ ასრულებენ სამარცხო და
ძალღ-უმადურ სამუშაოს.

ჩვენი გამოვლის დროს ამ გზაზე, რომელსაც 140 კილო-
მეტრი აქვს სიგრძე, გახურებული მუშაობა იყო. რაც წინა-
წლებში ხიდები გაეკეთებინათ, 1895 წლის წყალდიდობას
ყველა გაეფუჭებინა: აგრეთვე ქვა უნდა მოეყარათ 40 კილო-
მეტრის მანძილზე. იმ შემოდგომისათვის სრულებით უნდა
დაემთავრებიათ და 1898 წლის გაზაფხულისათვის ბათუმსა და

ახალციხეს შუა საფოსტო მიმოსვლა უნდა გაჩაღებულიყოს. ეს გზა, გარდა იმისა, რომ ამ ორ ერთიმეორეს დაშორებულ და მოწყვეტილ პუნქტს შორის მიმოსვლას გააადვილებს, ჩვენს ქვეყანაში, საქართველოს სამხედრო გზის შემდეგ, სიმშვენიერით პირველად ჩაითვლება.

გამოვიარეთ ჭვანა, ახალდაბა — საზღვარი ზემო და ქვემო აჭარისა. მოვატანეთ სოფ. დანდალოსაც. აქ აჭარის-წყალზე ხილია, ახლად გაკეთებული, და მისსავე გვერდით ურყევად დგას ძველებური ხილი, ერთი იმათგანი, რომელნიც ზემოთ აღვნიშნეთ. ორივე საძირკველი მისი კლდოვან ნაპირებზე დგას, სიგრძე 12 მხარი აქვს, განი 4 ადლი. რადგან ახლა ზედ არავინ დადის, მთლად სუროს დაუფარავს. თქმულებაა დარჩენილი, რომ შავი ზღვიდან გემები დანდალომდე ამოდითდნენ და მახლობლად კლდეში რკინის რგოლებია ჩარჭობილი გემების დასაბმელად.

ახალდაბიდან მოკიდებული გზა ვაკდება და ნიადაგიც ნაყოფიერი ხდება. თუ ზემოთ სიმიინდი მიწას ძლივას სცილდება, სამაგიეროდ, აქ თვალს ახარებს საყენის სიმაღლე, მაგარლეროიანი, ხშირად ორტაროიანი სიმიინდი. ხეხილიც ხშირდება. მიწის ნაყოფიერებასთან ერთად ჰავაც იცვლება, განსაკუთრებით ჩავარდნილ ხეობაში ციება ზაფხულობით მეტად გაზშირებულია, რაც ცხადად ეტყობა მკვიდრთა ჩაყვითლებულ სახეს, მოლეშილ მიხვრა-მოხვრას, უსიცოცხლო ლაპარაკს.

მზე კარგა ვადაბრილი იყო, როცა სოფ. ცხმორისში ჩავედით. სიმიინდის ყანის შუა მოგრძო კარავი დაგვხვდა, სადაც დგას გზის კეთების იჯარადარი გურული, გვარად ერქომაიშვილი, რომელსაც გურიიდან 15-ოდე მუშა მოუყვანია და გზაზე ამუშავებს. ჩვეულებისამებრ გურულმა ენაწყლიანობით ბოდიში მოიხადა, რომ ასეთ უღაბურ ადგილას შესაფერი სტუმართმოყვარეობის დამტკიცება არ შეეძლო. წარმოიდგინეთ ჩვენი განცვიფრება, როცა ამ მივარდნილ ადგილას, ამ ფაცხაში აღმოვაჩინეთ, სახელდახელო ბიბლიოთეკა ქართული წიგნებისა, რომელთა კითხვით თავისუფალ დროს, თურმე ჩვენი მასპინძელი ერთობა. სხვათა შორის, დავინახეთ ალ. ფრონელის „მთიულეთი“, „მოამბის“ №№ და სხვ.

გზას თანდათან ერთნაირი ფერი ეძლევა, ნირშეუცვლელია, მარჯვნივ და მარცხნივ სიმიინდის ყანებია გაყოლებული. აჭა-

რის-წყლის კალაპოტი განიერდება და თვით მდინარეც მდოვრდება, დარბაისლდება; სიცხესაც ემატება. შეხვდებით ნადრში გახვეულ აჭარელ ქალებს, რომელთაც ზურგზე გორიცა (ზურგსაკიდი კალათა) აქვთ მოკიდებული და შინისაკენ სიმინდი და ხილი მიაქვთ, აქა-იქ გზის გაღმა მართლმორწმუნე აჭარელ მგზავრს თავისი მოკლე ტანისამოსი ძირს გაუშლია და დაჩოქილი, სამხრეთისაკენ პირშექცეული მაჰმადს ევედრება. საცა მოუსწრებს დრო ლოცვისა, იქვე შესდგება და, რაც უნდა ეჩქარებოდეს საქმეზე, ჯერ სულიერ მოვალეობას აღასრულებს და მხოლოდ მერე გაუდგება გზას. გულნებიერებით და მაჰმადის წინაშე პირ-ნათელი...

ხულოდან დილით გამოსულნი, ქედაში კარგა შეღამებულზე-ლა ვიყავით. აქაც თავი შევაფარეთ ქედის ნაწილის სამმართველოს კანცელარიას, სადაც უფროსის საქმისმწარმოებელმა სვ. იოსელიანმა ყოველგვარად ხელი შეგვიწყო საქირო ცნობების შეკრების საქმეში.

ქედის ნაწილის სამმართველო აჭარის-წყლის მარცხენა მხარეს გორაკზე, ნაწილის უფროსის თუფალ-ბეგ შარვაშიძის ჭვითკირის ორსართულიან სახლშია მოთავსებული და მთელ ქედას ზედ დასცქერის. ამ მხარესვე არის ჯამე ქედისა, დუქნები და საზოგადოდ სავაჭრო ცენტრი. ჩვენი მოსვლის მეორე დღეს აქ პარასკეობა ანუ, როგორც ამბობენ, „ჯუმობა“ იყო გამართული. ორპირად ჩამწყრივებულია პატარა, კოლოფების მსგავსი ოციოდ ხის დუქანი, რომლებშიც თავი კუდს ძლივს მოიქნევს. აქ არის საფართლო, სამქედლო, საწვრილმანო, სამიკიტნო და სხვა. მოვაჭრეთა შორის ადგილობრივ მკვიდრთ გარდა სომეხებსა და ბერძნებსაც შეხვდებით. ამ დუქნებს შუა მოედანზე პარასკეობით სოფელთ გამოაქვთ სხვადასხვა ხილი, ყველი, ერბო (არტაანიდან მოტანილი), რომელიც აქ ოყა სამაბაზნახევრად ფასობს, ადგილობრივი შალი შეტად მტკიცე (ალაბი 23 კაპეიკად), ცაცხვის ქერქისაგან ხელოვნურად გაკეთებული თოკები (6 მზარი აბაზად), მატყლი (ოყა 25 კაპ.), ძროხისა და ცხვრის ხორცი.

საზოგადოდ, ქედა ქვედა-აჭარის ადმინისტრაციული ცენტრია, ამასთანავე შუაგულია, ბაზარია ამ კუთხის ნაწარმოები-

სა. ყოველი აღებ-მიცემა ქვემო-აჭარლისა უმეტეს ნაწილად აქა სრულდება. რაც უნდა უბრალო რამ დასჭირდეს ქვემო აჭარელს სასყიდლად, უეჭველად ქედას უნდა მოატანოს, რადგან მთელ ქვედა-აჭარაში, გარდა სოფ. აჭარის-წყლისა, დუქანი სხვაგან არსად მოიძებნება.

ქედის ბაზრის გვერდით ხის ჯამე დგას. რადგან პარასკევი მაკმალიანთა უქმეა, ჯამე მლოცველებით სავსე იყო. ცნობის-მოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად ჩვენც შევედით შიგ. მათებური წირვა უკვე გაეთავებინათ და ქედის მოლა, ვინმე ნაკაშიძე, ხალხს უქადაგებდა მაკმალის სამოთხის ნეტარების შესახებ თურქულად. რამდენად შეიძლებოდა გარეგნულად შეტყობა, თვალსაჩინო ორატორული ნიჭის პატრონი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ ის იყო, რომ მისი ნათქვამი უმეტეს ნაწილს მსმენელთა, $\frac{3}{4}$ მაინც, არ ესმოდათ, როგორც ეს მითხრეს ჯამედან გამოსულებმა. ბარემ არ გვესმის, მაგრამ რას ვიზამთ, ჯამეა, ღვთის სახლია, მაინც უნდა ვიაროთ და ვილოცოთო.

როგორცა ვთქვით, აჭარის-წყალი ქედას ორად აყოფს. ორივე ნაწილი ხის მსუბუქი ხილითაა შეერთებული; საკმარისია ცოტაოდენად ღონიერი წყალდიდობა, რომ ამ ხიდმა წყალის ძალას ვეღარ გაუძლოს. ორიოდ ნაწილს დაბისას კავშირი მოუსპოს და ერთმანეთს მოსწყვიტოს. ქედის მეორე ნაწილი, აჭარის-წყლის მარჯვნივ მდებარე, წარმოადგენს ოთხიოდ ხის დუქანს, ორსართულიან ქვიტკირის შენობას სასოფლო ქსენონისას და ორიოდ სხვა კერძო სახლს. იქვეა საწყობი და სასწორი სოფ. მერისიდან სპილენძის მწარმოებელ რიხნერისათვის ჩამოტანილი სპილენძის ლითონისათვის.

ქედის ორივე ნაწილს გაღმა-გამოდმიდან თავს დასცქერიან ნორჩი ტყით დაფარული მთანი, სადაც აქა-იქ მიუვალ ადგილას მიკოსებულია სოტლეღთა სახლები.

მოსახლეთა შორის, გლეხებს გარდა, აქ არიან ბეგები. პირველი მათ შორის, შეძლებითა და მდგომარეობით არის ხანში შესული, დარბაისელი თუფალ-ბეგ შარვაშიძე, ქედის ნაწილის უფროსი, რომელიც ქედაში სამსახურის ასასრულებლად ჩამოდის, ცხოვრებით კი ქედის გარეთ, თავის სოფელში ცხოვრობს. თუფალ-ბეგს ოფიცრის ხარისხი აქვს, სწავლა შინაური აქვს მიღებული, რუსულს, ცოტა არ იყოს გაჭირვებით ლაპარაკობს (ქართული და თურქული ზედმიწევნით იცის), მაკ-

რამ რუსის ადმინისტრატორობა ჩაუბარებიათ იმ დროს, როცა მთავრობას აქეთვე გავლენიან პირთა საშუალებით უნდა შემოედო თავისი წეს-წყობილება. თუფალ-ბეგ შარვაშიძეზე უკეთესს, ბუნებისაგან ჭკუით დაჯილდოებულს და გავლენიანს ამ მხარეში ვერც იპოვნიდნენ. მთავრობასა და ადგილობრივ მკვიდრთა შორის ეს შუაგაცის მისია თვალსაჩინოდაც აასრულა თუფალ-ბეგმა. ჩვენი აქ ყოფნის შემდეგ დიდხანს არ დარჩენილა სამსახურში. მგონია, მეორე წელიწადს იძულებული იქნა სამსახურიდან გამოსვლის ქალღალღი შეეტანა და იმის მაგივრად დაუნიშნავთ ვინმე სე—ვი.

თუფალ-ბეგ შარვაშიძის წინაპარი აფხაზი ყოფილა. რაღაცა დაუშავებია და აფხაზეთიდან მთავრის რისხვას გამაქცევია აჭარისაკენ. აჭაურობა იმ დროს ახალციხელ ჭაყვლების ხელში ყოფილა. ახალ-შემოხიზნული აფხაზი თავადიშვილი ყაჯვლას ალერსიანად მიუღია და მისი გვარიშვილობის შესაფერი ადგილ-მამულიც მიუცია. ამის შემდეგ ხშირი მიმოსვლა ყოფილა გამართული აჭარასა და აფხაზეთს შორის და ერთმანეთს იკითხავდნენო. ოსმალეთის მთავრობას შეჰშინებია, ჭვეშევრომნი არ გადამიბირონ და არ გამოიორგოლონო და ამ აზრით სასტიკად აუკრძალავს, განსაკუთრებით ყირიმის ომის შემდეგ, აჭარულთათვის სხვაგან სიარული.

შარვაშიძეთა გარდა ქედის მიდამოში სახლობენ ბეგები ბეჟანიძენი, ანუ, როგორც ახლა ეძახიან, ბეჟან-ოღლები. მათი ოჯახი განთქმულია შეძლებით, დარბაისლობით და, განსაკუთრებით, ქართული ენის ცოდნით. როგორც სხვაგან, აქაც ჩვენი ენის ბურჯებად მანდილოსნები ითვლებიან. მათ შორის არის დაცული ძველებური ქართული წერა. სამწუხაროდ პირველად ვერ მოვახერხეთ გვენახა ბეჟანიძეთა ოჯახი და ცოტა ხანს მაინც მათთან დავრჩენილიყავით.

24 მარიაშობისთვის მშვენიერ დილას სოფ. ქედასაც თავი დავუკარით. თანამგზავრებად მომყვებოდა ოთხი მოზარდი ყმაწვილი: ორი თუფალ-ბეგ შარვაშიძის შვილი და ორიც მისი ნათესავი. ოთხივე ბათუმში, ახლად გახსნილ გიმნაზიაში, უნდა მიებარებინათ. ორ მათგანს ბათუმის საქალაქო სასწავლებელში უსწავლიათ და ცდილობდნენ ჩემთან რუსული ენის ცოდნით თავი გამოეჩინათ, თუმცა მეტად უჭირდათ ამ ენაზე ლაპარაკი. სამაგიეროდ მათს ქართული ლაპა-

რაცის სმენას არა სჯობდა-რა, მეტად საამო საყურებელი. ენენ ეს თავისუფალი შვილი აჭარის მშვენიერი ბუნებისა, აჭარულად კობტად გამოწყობილი; თავზე სირშიანი ყაბალახები ჰქონდათ შემოხვეული. ოთხსავეს ცხენებზე ისე მაგრად ეჭირათ თავი, თითქო ზედ დაბადებულანო.

ქედის ბოლოში შემოგვიერთდა ბათუმელი ახალგაზრდა ბეგი აბაშიძე, მეტად კობტა, აჭარულადვე სირშიან ტანისამოსით გამოწყობილი. ქართულს წმინდად ლაპარაკობდა, თურქულ სიტყვებს არც კი ურევდა ლაპარაკში. აღმოჩნდა, რომ „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ სკოლაში უსწავლია ბათუმში, განსვენებულ მოსე ნათაძის ხელში. სასოებითაც იხსენებდა თავის დაუვიწყარ მასწავლებლის სახელს, მის გულკეთილობას და შეგირდების სიყვარულს. რაც ვიცი, სულ „ჩვენმა მოსემ“ მასწავლავ, მაჰმადიანი ქართველები განსაკუთრებით ვუყვარდითო და მამასავით ზოუნავდა ჩვენთვისაო. რომ უფრო ვესიამოვნებიეთ, მოგვიყვია აკაკის, ჭალადიდელის, მ. გურიელის ლექსებს. თანაც იმღერა „სამშობლო ხევსურისა“, რომლისაც, როგორც კილო, ისე სიტყვები მეტად მოსწონდა. ბოლოს, ნაღვლიანად დასძინა: უფრო მეტი მეცოდინებოდა, მაგრამ ორ წელიწადს დავრჩი ამ სკოლაშიო.

შევეყვით ლაპარაკსა. საგნად ჩვენი ლაპარაკისა თავისთავად. ბუნებრივად შეიქნა ის კითხვა, რომელიც აქეთ სტუმრად გადმოსულ ქართველ კაცს ყოველთ უწინარეს ებადება, და რომელიც მისგან გამოწვლილვასა, ასე თუ ისე გამორკვევასა და პასუხს თხოულობს, — კითხვა ეროვნული. თანამოსაუბრემ, 16—20 წლის ყმაწვილმა, ქართველის გულს, გულს დაკოდილს, უმაღამა და უსაღბუნა...

ქედიდან მოკიდებული მდებარეობა უფრო და უფრო ვაკლებს, ბუნებას კი თავისი სიმშვენიერე ბოლომდე რჩება. გზის ორივე მხარეს ტყით შემოსილი კლთები მთებისა ისევ თვალს უხარებს მგზავრსა, მხოლოდ ფიჭვი ჰქრება. მის ადგილს იჭერს რცხილა, წიფელი, წაბლი და სხვ. მდებარეობის დავაკებასთან ერთად აჭარის-წყალიც შესამჩნევად მშვიდდება, სახლის სისხო ლოდები ჰქრება მის კალაპოტში. მახუნცეთის ძველ ხიდთან აჭარის-წყლის მარჯვნივ ოცი მხარის სიმაღლიდან შურდულივით ექანება ხავსით დაფარულ

საგარეო ურთიერთობების სამსახური
 საგარეო ურთიერთობების სამსახური
 საგარეო ურთიერთობების სამსახური
 საგარეო ურთიერთობების სამსახური
 საგარეო ურთიერთობების სამსახური
 საგარეო ურთიერთობების სამსახური

თემატიკის სტრუქტურის ანგარიშები

- საგარეო ურთიერთობების სამსახური
- საგარეო ურთიერთობების სამსახური
- საგარეო ურთიერთობების სამსახური
- საგარეო ურთიერთობების სამსახური

და ლიბ კლდეზე ორი ადლის სიგანე ჩაქუხა, ანუ როგორც აქ ეძახიან, ჩხერი. სანამ მიწას მოატანდეს, ჰაერშივე უთვალავ რიცხვად მარგალიტის მსგავს წინწყლებად იბნევა, რომელთაც მზის სხივებზე ფანტასტიური ბრწყვიალი გააქვთ. მთელი გზის მშვენებაა ეს ჩხერი და მგზავრი, რაც უნდა ეჩქარებოდეს, დიდხანს თვალს ვერ აშორებს, მისი სილამაზით მოხიბლული.

შედარებით დამშვიდებული აჭარის-წყალი თევზაობასაც, განსაკუთრებით, სასროლი ბადით, ხელს უწყობს. მთელს აჭარაში, რომლის მდინარენი ასე სავსენი არიან მეტად გემრიელი თევზით, განსაკუთრებით კალმახით, მხოლოდ აქ, ქედის ქვემოთ, დავინახეთ მეზადურნი: ვსარგებლობთ ამ შემთხვევით, რომ მკითხველს გავაცნოთ ორიოდ სიტყვით სხვადასხვა იარაღნი, თევზის საჭერად ხმარებული ქვედა-აჭარაში.

ჩვენ თევზის ჭერის მხოლოდ შვიდნაირ ხერხის ცნობები შევკრიბეთ. შესაძლებელია მეტიც იყოს. ერთი, ყველასაგან ცნობილი ხერხი — ანკესია; მეორე — სასროლი ბადე, საქართველოში ყველგან გავრცელებული; მესამე — ხოლიხი, ანუ გიდელის მსგავსი მოქსოვილი ბადე; ხოლიხს თავში საქარკველი ამ წყლის ფსკერზე დასაყრდომი კანაფისა აქვს, სწორი, ალაბის ან მეტ-ნაკლების სიგრძე, ხოლო დანარჩენი არა მესამედი ნაწილი მიმაგრებულია ცერის სიმსხო ჯოხზე, რომელიც ბადის პირს რკალის მსგავს სახეს და სულ მუდამ ღია, გაშლილ მდებარეობას აძლევს. ამ რკალისავე შემწეობით ხოლიხი მღვრიე წყალში იდგმის, და ფეხით თუ ჯოხით ცდილობენ თევზი შიგ შერეკონ. მეოთხე — მაშხალა: სკრიან თხილის ნედლ ჯოხებს, მერე ცეცხლზე არბილებენ, რომ უფრო ადვილად დაიტკეცოს (დაიშალოს), ტკეცებს მზეზე ახმობენ და კონებადა ჰკრავენ, თევზის ჭერის დროს ამ ტკეცების კონას ცეცხლს უკიდებენ. ერთს ეს ცეცხლ-მოკიდებული კონა, ანუ როგორც აქ ეძახიან, მაშხალა უჭირავს ხელში და წყლის ფსკერს უნათებს მეორეს, რომელსაც ხელში სამკაპიან ჩანგალწამოცმული ჯოხი უჭირავს და ღამით დამინებულ თევზს ეძებს. დაინახავს თუ არა, ჩანგალს ჩაჰკრავს და ზევით ცოცხალმკვდარი დაჭრილი თევზი ამოაქვს. მესამე საშუალება თევზის ჭერისა არის ოსარო. მდინარეს ერთ

ნაპირიდან ირიბად ქვევით და ნეშოთი გადაკედლავენ, ქვედა თავში წყალს სადენად ვიწრო ადგილს დაუტოვებენ და აქვე მოწულ გონძლოს (გიდელის მსგავსი კალათა) ჩაუდგამენ. ამავე დროს ზევიდან ჯოხებითა და ქვევით თევზს ქვემოთ ერეკებიან. თუ ერთი ჩავიდა თევზი გონძლოში, მერე იქიდან ამოსვლა აღარ შეუძლია. ორი დანარჩენი უფრო პირველყოფილი საშუალებაა. ზამთრის პირას მდინარის მყუდრო ნაწილში მოზრდილ ქვევებს აწყობენ ერთი-მეორეზე და პატარა პატარა წრეებს აკეთებენ, რომელთაც ერთ მხარეს პატარა შესასვლელს უტოვებენ. ამ ქვის წრეებში წყალი უფრო თბილია და თევზიც ეტანება გამოსაზამთრებლად. როცა დაატყობენ რომ შიგ კაი ძალმა თევზმა მოიყარა თავიო, შედიან და ხოლიხის საშუალებით იჭერენ. დასასრულ, წყალს ერთ ადგილიდან გადაუვადებენ, მის ფსკერს ამშრალებენ და მშრალზე დარჩენილ თევზებს ხელით იჭერენ.

თევზი, განსაკუთრებით, კალმახი, როგორც ცივის წყლების მოყვარული სულიერი, ბევრია ზემო-აჭარაში. პატარა ხეებში ამის მეტს სხვა თევზს ვერა ნახავს ადამიანი, და საქმელადაც მეტად გემრიელია. ქვემო-აჭარაში კი, სადაც, ზემო-აჭარასთან შედარებით, უფრო თბილა, კალმახი ნაკლებადაა და სხვა ჯიშის თევზს უთმობს ადგილს. აქაურ წყლებში, განსაკუთრებით აჭარის-წყალში, სოფ. ქედის ქვემოთ სჭარბობს წვერა, ელვანა, ჭაფალა და სხვ.

ოცდაათი კილომეტრი კალმით დახატულ ბუნების გზისა ისე გამოვიარეთ, რომ არც-კი გვიგვრძნია დაღლა. მოვედით მდინარე აჭარის-წყლისავე სახელის სოფელში. სოფ. აჭარის-წყლიდან გზა ორად იყოფა: ერთი სამხრეთისკენ ართვინში გადადის, ხოლო მეორე პირდაპირ ბათუმში. აქვე აჭარის-წყალი ბათუმის ოლქის და საზოგადოდ საქართველოს ერთ უდიდეს მდინარეს ჭოროხს ერთვის. რამდენად აჩქარებულია აჭარის-წყალი, იმდენად დინჯია მისი შთანმთქმელი დემდინარე ჭოროხი. პირველი ფირუზის ფერია, მეორე მღვრიეა, მუდამ ტალახიანი, ქვიშა-შეყრილი, როგორც მის სახელს განმარტავს ჩვენი ლექსიკოგრაფი სულხან-საბა ორბელიანი ამ გზების გასაყართან მდებარეობას ეს სოფელი ძალაუნებურად თავისებურ სადგურად და შესასვენებელ ადგილად გაუხდა. აქ ერთ მხარეს ქვითკირის შენობა დგას საინჟინრო უწყებ-

სა და მისსავე მახლობლად სამი-ოთხი სამიკიტნო. სამიკიტნოები იმერლების ხელშია და, როგორც გვითხრეს, ბედს არ ემდურებიან მათი პატრონები, რადგან ბათუმ-ახალციხის შორის გზის გაყვანის გამო აქეთკენ სულ მუდამ დიდი მოძრაობაა ხალხისა, განსაკუთრებით ზაფხულობით. ერთ-ერთ სამიკიტნოს ფანჩატურში ჩამოვხტივით და მუცელი მოვიტყუეთ საჭმელ-სასმლითა, რომელთა ღირსების შესახებ უფრო „არას“ თქმა შეიძლებოდა, ვიდრე „ჰოსი“, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ფასი მაინც მეტად გაზვიადებული ედვა. პროტესტის განცხადებაც მეტად საშიშია, რადგან გალაღებულს მიკიტანს ყველასათვის ერთი და იგივე პასუხი აქვს: „თუ არ გნებავთ, ნუ მიიერთმევით“. მოდი და ნუ „მიიერთმევით“, როცა მის იქით კარი არა გაქვთ... პირველად აქ ვიგრძენით, რომ აჭარულ პირნათლობას ვსორდებოდით... მაგრამ უკეთესი „სიამოვნება“ შემდეგში მოგველოდა...

აჭარის-წყალსა და ბათუმს შუა მდებარე გზა ჭერ-ჭერობით ბათუმ-აბასთუმნის გზატკეცილის საუკეთესო ნაწილად ითვლება. არსად აღმართი, არსად გადასაჩეხი კლდე. ამიტომ აჭარის-წყალამდე ბათუმიდან ეტლებითაც ამოდიან. ხოლო მუდმივად მგზავრნი სამს დილიყანს მიმოჰყავს. ეს დილიყნები ჩვენებურების ხელშია. სხვათა შორის, ერთ რიკ დილიყნებისას ამუშავებს ბათუმელი შექლებული მაჰმადიანი ქართველი ალი-ალა, რომელსაც გამართული აქვს ოთხი დილიყანი, 8 ეტლი, 16 ჯაგვი და სხვ. ჩვენი ქარავანი, 5 სული-საგან შემდგარი, ალი-ალას მედილიყნეს გაურიგდა ბათუმში ჩაყვანას კაცის თავზე შვიდ შაურად.

ჩვენი მედილიყნე ხონელი გამოდგა. ნამდვილი ტიპური მედილიყნე იყო, რომელსაც ჩვენს პროვინციებში შეხვდებით. ტანთ გაქონილი ახალუხი ეცვა, დახეული ყაბალახი თავზე შემოეხვია; დასიებული სახე, დაღურჯებული ცხვირი, ჩახლეჩილი ხმა — ყოველივე აშკარად მოწმობდა, რომ მათი პატრონი პილატეს ცრემლებს მეტად უბოდიშოდ ეპყრობოდა. ვაგლახად იმ დღეს საღლაც ნივრით გამომძლარი-ყო და მასთან მეზობლობამ სული ამოგვართვა. რამდენად თვითონ იყო ქონმოკიდებული, იმდენად გაძვალტყავებულნი და ნამარხულენი იყვნენ მისი ცხენები. დილიყანს, რომელშიც ექვსი სული-და ვისხედით, ორი ცხენი მშვენიერ

გზა-ტყევილზე ძლივას მიათრევდა, და მედილიყნე წამდა-
უწუმ უჯავრდებოდა. სრული სამი საათი მოვანდომეთ^{წამდა} მას
ზედ დაურთეთ მედილიყნის უბოდისობაც მგზავრებთან. რო-
ცა შევნიშნეთ, ასეთ დახოცილ ცხენებს რაღად უბამ, ვეღარ
იძვრიან-მეთქი, არც აიღო, არც დაიღო: „თუ არ მოგწონთ,
გადაბრძანდითო“. და ასეთი ნუგეშის სიტყვები შუა გზაზე
გვითხრა!..

გავიარეთ სოფ. კიბე საზღვარი ქვემო-აჭარისა და გონიოს
ნაწილებისა. გზის პირად ფარალალა ფაცხაში ორი თავით
ფეხებამდე შეიარაღებული ზაფთიები ანუ ჩაფრები იდგა.

სოფ. ერგესთან, გზის ნახევარ მანძილზე, მედილიყნე ცხე-
ნებს ასვენებს. იქვე შეხვდებით სოფელელ ბავშვებს, რომელ-
თაც მგზავრებისათვის გამოაქვთ პატარა კალანჩხებით ლეღვი,
„ადესის“ ყურძნის აკიდოები და სხვ. ხილი. აქედან მოყოლე-
ბული გზა მდ. ჭოროხს შორიასლო მისდევს. თვით ჭოროხი
მეტად მძიმედ მოდის. მის ნაპირებზე ხედავთ დატვირთულ
ნავეებს, რომელთაც ოთხი-ხუთი კაცი მსხვილი თოკებით ალმა
მიათრევენ ოფლის წურვით. მენავეები თითქმის ყველანი ვო-
ნიელი ქართველი-მაჰმადიანები არიან და მენავეობა შეადგენს
მათი ცხოვრების სახსარს. ბათუმიდან ართვინამდე შემოაღ-
ნიშნული საშუალებით ააქვთ თითო ნავით ას ფუთამდე ტვირ-
თი და თითო ფუთზე ხუთ-ექვს შაურს იღებენ. ართვინამდე
ასვლას, 90 კილომეტრის მანძილს, ოთხ დღეს ანდომებენ.
ხოლო ართვინიდან ქვევით წყლის მიმდინარეობას მოჰყავს
ერთი-ორად დატვირთული ნავი და მენავეებისაგან თითქმის
არც-კი თხოულობს ნავით წამოყვანა შრომას, ამ მანძილსაც
სულ ოთხს საათს ანდომებენ.

მივუახლოვდით სოფ. კაპანდიდსაც, სადაც გზის პირას
რამდენიმე ბერძნის დუქანია და მათ შორის მეგრელს, გვა-
რად ჭანტურიასაც, გაუბედნია გაეხსნა სამიკიტნო და ბერძ-
ნებს შესჯიბრებოდა. კაპანდიდიდან ჰორიზონტი სულ ფარ-
თოვდება. იქიდან გამოჩნდა ფირუზი შავი ზღვა და თან გა-
დიშალა კახაბერის დაცემული და ნაყოფიერი ქალა, დაფა-
რული კაცის სიმაღლე და დონიერი ღეროებიანი სიმინდით.
აქედანვე სამხრეთის მხარეს მოჩანდა მარადის თოვლიანი
მწვერვალი კარჩხალისა, სამხრეთი საქართველოს ბუმბერაზი
დარაჯისა და უმაღლესი მთისა (შავი ზღვის პირიდან 3,429

მეტრია), რომელსაც მგოსანმა მამია გურიელმა საუცხოველად
სტრიქონები უძღვნა.

ბათუმამდე ორი კილომეტრი გვიკლია. გზის მარცხნივ ვა-
კეზე გაშენებულია სოფელი აფხაზებისა, რომელნიც ბათუმის
გენერალ-გუბერნატორის კომაროვის დროს გადმოსახლებუ-
ლან აქ აფხაზეთიდან. სულ სამოცდაათ კომლამდე იქნებიან.
დაგვანდა, რომ უფრო დაახლოებით ვერ შევიძელით მათი
ყოფა-მდგომარეობის გაცნობა, ამიტომ ბოდიშს ვიხდით
მკითხველთან, რომ უნდა ვაკმაროთ მწიერი ცნობები მათ შე-
სახებ. სახლები რიგზე აქვთ ჩამწკრივებული, უმეტესობა
ფაცხებია, მაგრამ შიგადაშიგ ქვითკირის სახლებსაც შევხვ-
დებით. ალბათ იმ მოსაზრებით, რომ ეს თავისუფალი ბუნე-
ბის შვილნი ხელის ახლო ჰყოლოდათ და ადვილად ედევნე-
ბინათ თვალ-ყური მათთვის, ბათუმს ახლო, მართალია, ნა-
ყოფიერ, მაგრამ ციებიან ადგილზე დაუსახლებიათ. ეს სენი
თურმე მუსრს ავლებს აფხაზეთის მთის შვილებს. ციების გარ-
და მათი მტერი გამხდარა მდ. ჭოროხი. ისე არ ადიდდება ეს
მდინარე, რომ გლეხების ჭირნახული არ დააწიოკოს. 1895
წლისა წყალდიდობას თითქმის სულ ერთიანად წაუღეკია აქა-
ურობა. სწავლა-განათლება მათთვის ჯერ ისევ მიუწვდომე-
ლია. ზოგიერთს ქართული ენაც უსწავლია და ბათუმში „წე-
რა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ სკოლაში შვი-
ლებსაც აბარებენ.

ბოლოს, აჰა, გამოჩნდა მთელი ტყე ნავთსადგურში მდგარ
გემების დირეკებისა, ქარხნების კვამლი, მტვერი. მოისმა ქა-
ლაქის რახა-რუხი. შევედივართ ბათუმში, რომელსაც ბ-ნი
ნ. ნიკოლაძე აგვიწერს ასე: „ბათუმის ქალაქი ასიოდე სახლს
და ქოხს ჰქვია. ზოგი მათგანი დაბწნილი და შეტკეჩილი
ფაცხაა, ზოგი ფიცრულია. ორიოდე შენობა ქვითკირისაც
შოიძებნება და ქვითკირი, მგონი, უფრო იმიტომაა აშენებუ-
ლი, რომ ქარი, სიცივე და სიცხე შეუშვან, ვინმე კაცს თავი
შეაფარვინონ“ („სხვათა შორის“, — „კრებული“ 1873 წ.,
№ IV, გვ. 31).

ასეთი იყო ბათუმი ამ 25 წლის წინათ, როცა ისევ თურ-
ქების ხელში იმყოფებოდა. დღეს კი იმავე ქალაქში, რომელ-
საც მივარდნილი სოფლის სახელი უფრო შეჰფეროდა, და
რომელშიაც 4,970 სული მცხოვრები ირიცხებოდა, ითვლება

ს ა მ უ რ ზ ა ყ ა ნ ი

I

ოჩამჩირე — კარი სამურზაყანოსი. მისი წარსული და აწმყო.
ხიმინდით ვაჭრობა. — ოჩამჩირის ბზა. — ოჩამჩირის სკოლა. —
ქურდობა და მთავრობის ღონისძიება მის მოსახლობად.

სოხუმიდან დაბა ოჩამჩირემდე გემი სამი საათი უნდება
გზას. ეს ხანი ისე გაივლის ხოლმე, რომ კალმით დახატული
სანაპირო ადგილებით ცქერაში მგზავრი ველარც კი გაიგებს,
მეტადრე, თუ კარგი გემია და ამინდიც ხელს უწყობს მის
ნირშეუცვლელ სრიალსა ზღვის გაშალაშინებულ ზედაპირზე.

საქართველოს დაბა-ქალაქებში შავი ზღვის პირას ბათუ-
მის, ფოთისა და სოხუმის შემდეგ მეოთხე ადგილი ოჩამჩირეს
უჭირავს მცხოვრებთა რიცხვით, შენობებითა და თვისი სა-
ვაჭრო მნიშვნელობით.

ერთ დროს სამურზაყანოს კარად და სავაჭრო ცენტრად
ოჩამჩირე ითვლებოდა. ეს მნიშვნელობა დღესაც შერჩენია
ამ დაბას, იმ განსხვავებით, რომ წინანდელ აზოხოლებულ ზის
დუქნებს ქვითყირის „მაღაზიებიც“ ამოუდგეს გვერდით, ხალ-
ხი მოემატა, ვაჭრობამ მეტი ფართო მოედანი მოიპოვა, აქე-
დან გატანილი საქონელი თურქეთსაც გასცილდა, სხვა ქალა-
ქებთან მისვლა-მოსვლა გახშირდა და გაადვილდა. რა თქმა
უნდა, ყოველივე ამას შედარებით ვამბობთ. სახეში გვაქვს
ოჩამჩირე ამ ოცდაათი წლის წინანდელი და ოჩამჩირე —
დღევანდელი, ის ოჩამჩირე, რომელსაც თითქმის ყველა აქა-
ურები მოსწრებიან და თავისი თვალთ უნახავთ.

ოჩამჩირე გაშენებულია ზღვის პირის გასწვრივ, სიგრძე-
ზე; განი $\frac{1}{2}$ კილომეტრი თუ ექნება. ამ ოცდაათი წლის წი-
ნათ აქ ვაჭრები-ლა იყვნენ. ორპირად. ჩარიგებული იყო ზის
დუქნები, სამეგრელოს სხვა დაბების გეგმაზე.

მაგრამ რუსეთ-თურქეთის უკანაკნელი (1877-1878) ომის შემდეგ სურათი საგრძნობლად გამოიცვალა. დუქნების გარშემო რაც დაბის საკუთრება მიწები იყო, 350 ოთხკუთხ საყენიან ნაწილებად დაიყო და გაიყიდა. მეპატრონეთ შინ სახლები ჩაიდგეს და მოქალაქობრივ ცხოვრებას საძირკველი ჩაეყარა. თქვენს თვალს ახარებს ახლა აქა-იქ კოხტად წამოდგმული სამ-ოთხ თვალიანი სახლები მაღალ საძირკველზე, ეზოში ჩაყრილი ვაზები და ხეხილები. მხოლოდ დროსა და ხელისშემწყობ გარემოებას უცდის ოჩამჩირე, რომ უფრო გაიზარდოს, უფრო განზე გაიწიოს, მცხოვრებთა რიცხვი გაორკეცდეს და გასამკეცდეს.

მცხოვრებნი ორივე სქესისა ოჩამჩირეში დღეს 608 სული ითვლება. ამათში 26 კომლი ლაზია, 3—ბერძენი, 1—სომეხი და 1-იც პოლონელი, დანარჩენი მეგრელები არიან. სალაპარაკო ენა მეგრულია, თუმცა ქართულიც ყველამ იცის. მეგრელებში (მეტადრე ვაჭრებში) ბევრია ბერძნული და თურქული ენების ზედმიწევნით მცოდნენიცა. თითო-ოროლამ ბერძნული წერა-კითხვაც იციან, საყველ-პურო თურქული თითქმის ყველამ იცის.

ვაჭრობაში პირველი ადგილი მეგრელებს უჭირავთ. შესანიშნავი საფართლო დუქნები აქვთ. ერთი მეგრელი ვაჭართაგანი ყოველწლივ 40 ათასის აღებ-მიცემობას უძღვება, რაც ოჩამჩირის მსგავს პატარა დაბისათვის დიდ სიმდიდრედ ითვლება. დანარჩენები ხუთ-ექვს ათასიან თანხას ატრიალებენ. ცნობილნი მოვაჭრენი სიმიინდითა — მეგრელებივე არიან.

მეწალობა, მეუნაგრობა, ოქრომჭედლობა და სხვა ხელობა მეგრელთა ხელშია. მთელ დაბაში: 3 მეწაღეა, 7 მკერვალი, 5 ოქრომჭედელი, 5 მჭედელი, 3 ქვაბების მკალავი და 1-იც ზეინკალი. 107 ვაჭარში 71 მეგრელია, ხოლო დანარჩენი 36 სხვა ეროვნებისანი არიან.

აქაურ ვაჭრობას სულს უდგამს და, საზოგადოდ, მთელ ოჩამჩირეს ცოცხალი ადამიანის ფერს აძლევს სიმიინდი. ამ 40-ისა და 50 წლის წინათ აქედან სიმიინდი გაჰქონდათ თურქეთში, და დღესაც სამურზაყანოელნი ამ ჰირნახულის მეტს სხვა საზრდოს ვერას აძლევენ ვაჭრობას. სიმიინდილთა აქაური აღებ-მიცემობის თვალსაჩინო საგანი, სიმიინდით-ლა იბრუნებენ აქაურნი მკვიდრნი სულსა. წინათ, როდესაც ამერიკა

არ გვექიშებოდა, აქაურები ერთი თვალსაჩინო დამაკმაყოფილებელთაგანნი იყვნენ თურქეთის ბაზრისა ამ საქონლით. დღეს-კი იმდენი კონკურენტი გამოუჩნდა ამ მხრივ სამურზაყანოსა, რომ, ლამის არის, ხელი ააღებინონ სიმინდის თესვაზე. წლებულ, ჩვენებურ სიმინდზე მოთხოვნილებისა და აქედან გამოწვეულ ფასების დაცემისა გამო, ოჩამჩირიდან შკათათვის გასულამდე 50.000 ფუთი სიმინდი რის გაჭირვებით გაიტანეს; წინა წლებში კი ამ დრომდე 1 და 2 მილიონი ფუთი სიმინდი იყო ხოლმე გატანილი. ამ ზაფხულს ოჩამჩირეში ოქუმიდან ჩამოტანილი სიმინდი ფუთი ხუთ შაურად გაყიდულა, იმ დროს, როცა თვითონ მიწის მუშას ფუთი სიმინდის შემუშავება შვიდ შაურ ნაკლებ არ დაუჯდება. აქაური მიწის მუშანი ამ გარემოებამ ძალიან უნდა დააფიქროს, იმაზე მეტი რაც აქამდე უფიქრიათ უკიდურეს გაჭირვებისა და საერთო უბედურების დროსა, თორემ შორს არ არის ქამი განსაცდელისა!

სიმინდი გააქვთ აქედან უმეტეს წილად თურქეთში. მცირედი ნაწილი საფრანგეთში (მარსელში) მიდის. სიმინდის წამლებნი ლაზები არიან. ნავების ნაპირად გამოტანის დროს ამ უკანასკნელთ მეგრულ ლაპარაკს ყური მოვკარი, გამოვეხმაურე. ვკითხე სადაჯრობა, წინაპრების ვინაობა, გვარი და სახელი. ასე გვიპასუხეს:

ჩვენი წინაპრები სამურზაყანოდან არიან წასულნი ლაზისტანშიო. ახლაც გვყავს აქეთგენ შორეული ნათესავებიო. მართლაც ზოგს გვარები უცვლელად შერჩენიათ. მათ შორის ხშირად შეხვდებით ასეთ გვარებსა: მარღანია, ნარაკია, მარშანია და სხვ. მხოლოდ სახელები ოსმალური აქვთ. მეგრულად ლაპარაკობენ, მაგრამ ისე დამახინჯებულად, რომ თუ ყური არ შეაჩვიე მათ ლაპარაკს, გაგება გავიჭირდებათ. საშინლად ბევრს ურევენ თურქულ სიტყვებს. მენავეობა მათთვის ცხოვრების სახსარს შეადგენს. ოსმალეთის ქალაქებში წასვლა, იქიდან სამშობლოში დაბრუნება და სამშობლოდან ისევ ოჩამჩირეში მოსვლა და სიმინდის ყიდვა, — ამაში გადის მათი სიცოცხლე, ათას თავგადასავლიანი, საშიშო, მაგრამ ამ საშიშროებით და ტანჯვა-წვალებით სავსე ცხოვრებას ისე შეჩვევიან პატარაობითვე, ისე შეუსისხლხორცებიან, რომ მუდამ ქამ შიშში ყოფნა ლაზთათვის მეორე ბუნებად გადაქცეულა.

ამათ ვერ წარმოუდგენიათ, თუ ზღვის გარეშე რამე სიამოვნება არის, ვერ წარმოუდგენიათ მიწის მუშის მყუდრო ცხოვრება, ვერ წარმოუდგენიათ თავისთავი უნაყოფი ნავთობითი აღმზრდელი აკვანი, ნავი არწევს მთელი თავისი დღენი და ერთ დღეს თავის საყვარელ ნავთან ეხუტება ლაზი ზღვის ფსკერსა. ქართველებს ჯერხანად მარტო ლაზები-და გვყავს მენავენი. ამასთან მენავენი თამამნი, შეჩვეულნი პატარობითვე ზღვას გამწყრალ-განრისხებულსა და ზღვას დამშვიდებულსაცა.

სომინდის გარდა აქედან გააქვთ ბზა. თვითონ თურქული სახელი ოჩამჩირის (ჩამჩირ — ბზა; ოჩამჩირე — საბზე ადგილი) მოწმობს, რომ ოჩამჩირეს მიდამოში წინათ დიდძალი ბზა იდგა. დღეს კი ამ ძვირფას ხეს ოჩამჩირეს მიდამოებში კაცი ვერ შეხვდება. რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელი ომის შემდეგ დიდძალი მუშტარი მოაწვა ბზას, და ვისაც კარგი, მამაპაპათვან ხელუხლებლად დარჩენილი ტყე ჰქონდა, ჩალის ფასად ჩაუყარეს უცხოელებს. დღეს ბზის ტყეს ცოტათი თავი შეუნახავს სახაზინო მამულებში (ტყვარჩელის აგარა — 700 დესეტინა და ოქუშის აგარა — 700 დესეტინა) და ოქუშის საზოგადოების ტყეში.

ეს უკანასკნელი წლები ოჩამჩირიდან თითქმის არ გაპქონდათ. წლებანდელმა ზამთარმა და დიდმა თოვლმა დიდი ზიანი მისცა სახაზინო ბზის ტყეს. ბევრი ბზა დაამტვრია. სახელმწიფო ქონებათა უწყებამაც გაფუჭებული ბზა გაპყიდა. ამ წარსულ მარიამობისთვეში წაიღო ერთმა ფრანგების გემმა 7,000 ფუთი ბზა. წლეულ კიდეც უნდა გავიდეს იმავე ბზისა 50 ათასი ფუთი. სახარბიელო ფასებშიაც არ გაყიდულა ბზა: ფუთი მანეთად და თერთმეტ შაურად წავიდა.

გარშემო მდებარე სოფლებიდან სოფლის ნაწარმოები და კერძოდ სანოვაგე ოჩამჩირეში გასასყიდლად ძალიან ნაკლებად შემოაქვთ. ათასში ერთხელ თუ დაინახავთ სოფლიდან შემოტანილ სულგუნს და ისიც, რა თქმა უნდა, იაფად არ იყიდება. გირვანქა ადგილობრივი ყველისა თითქმის აბაზად ჰფასობს. მთელი ზაფხული რომ ოჩამჩირეში დარჩეთ, ადგილობრივად მოწეული ხილით პირს ვერ გაისველებთ. წარმოიდგინეთ, ლაზებს მოაქვთ აქ გასასყიდად მსხალი, ვაშლი და სხვ. ლაზებივე ჰყიდიან აქ აჭარიდან მოტანილ ერბოსა. აჭაური

მეხილე თურქები უფრო ბათუმიდან ეზიდებიან ხილსა. ეს იმას უნდა ჰგავდეს, რომ „ანაკლიაში (სამეგრელოშია, სიღლი აუარებელ თევზს იჭერენ) ერთ კაცს შემწვარი თევზი მიჰქონდაო“. მაგრამ ასე კია-და!

სოფლიდან ნაკლებად შემოტანილი სანოვავის მიზეზი თუა, რომ აქაურ სამიკიტნოში ასე მამა-სისხლად იყიდება საჭმელ-სასმელი. მერე ისიც რა: მოუხარშავი ფქვილის ღომი, ხუთი წლის ტარანი ანუ მისი დაი — ფარვა, „ბოჭკის“ ყველი, „ადე-სის“ ღვინო. აი, აქაური სამიკიტნო რით უმასპინძლდება მის ანაბარა დარჩენილ ადამიანს.

ოჩამჩირე ვაკეზეა გაშენებული. გარშემოც ქაობები არ-ტყია. ეს გარემოება აქაურ ჰევას ციებ-ციხელებიანსა ჰხდის. ციება აქ იცის ზაფხულობით, მაგრამ ეს უკანასკნელი ხანი რაც შიგ ოჩამჩირეში თხრილები გასჭრეს და ზოგან ქაობები გაშრა, ციებაამც იკლო. წლეულ, მაგალითად, სხვა წლებთან შედარებით, ნაკლებად იყო ციება. ზაფხულობით ყოველდღე ჰქრის ზღვიდან გრილი ქარი, რომელსაც „ზღვაურს“ ეძახი-ან. ეს ქარი სიცხეს ძალას უკარგავს.

„რუსთა საზოგადოების“ საფოსტო გემები აქ ზაფხულო-ბით კვირაში ექვსჯერ შემოდის — სამჯერ რუსეთიდან მომავალი და სამჯერაც — ბათუმიდან. ფოსტის მოსელის დროს ოჩამჩირის ნირშეუცვლელი ცხოვრება ფერს იცვლის ხოლ-მე, ამოძრავდება.

რა თქმა უნდა, დიდ წარმატებაში შევა ოჩამჩირე, თუ მალე გამართლდა ხმები აქეთყენ რკინიგზის გაყვანის შესა-ხებ: იმასაც ამბობენ, ოჩამჩირეზე ექვსი კილომეტრის სი-შორეს კაცი არაფრად ჩააგდებს, თუ კი როდისმე ეღირსა აქაურებს ასეთი ბედნიერება.

ოჩამჩირეს აქვს შემდეგი სახელმწიფო დაწესებულება-ნი: კოდორის ნაწილის უფროსის კანცელარია, სასამართლო, ფოსტა-ტელეგრაფი და საბაჟო. გარდა ამათი, არსებობს აფ-თიაქი, ჰყავს თავისი ექიმი და ფერშალი.

თვალსაჩინო ნაკლს აქაურ ცხოვრებისას შეადგენს ერთი, თუნდა მცირედი წიგნსაცავის უქონლობა. ახალმოსულმა ადამიანმა ორი ან სამი საათის შემდეგ არ იცის, რა ჰქნას, ისე მოეწყინება აქ ყოფნა. წამლად ერთი გაზეთის შოვნა არ შეიძლებოდა. მართალია, აქაურ ყავახანაში მისდით ბათუმის

რუსული გაზეთი „შავი ზღვის უწყება“, მაგრამ ისე არ შევიძლიანთ წაიკითხოთ ეს, უკაცრავად პასუხია, გაზეთი, რომ ბრაზისაგან თავი შეიკავოთ. ნომერი ისე არ გამოვა ამ გაზეთისა, რომ რაიმე უშვერი თრევა-ლანძღვა და უკვანო ჭორიკანული ცილისწამება არ იყოს საქართველოს შესახებ.

ოჩამჩირელები ზრუნვას შეუდგნენ კიდევც ამ ნაკლის ასაცილებლად. გამართეს ხელის მოწერა, თხუთმეტიოდე თუმანს თავი მოუყარეს და, ის იყო, საქმეს უნდა შედგომოდნენ, რომ პაი არა, ხელის შემშლელი გამოტყვერა ამ საშვილიშვილო საქმისა. ოჩამჩირელთ უნდოდათ, რომ მომავალ წიგნსაცავში რუსულ წიგნებთან ერთად ქართული წიგნებიც ყოფილიყო, რადგან უმეტესი მოთხოვნა იქამ უკანასკნელებზედაა. ცნობილმა ბორ. ხორავამ აქაც გაურია თავისი ხელი. არავინ იცის რა მანქანებით, და ნებართვა გამოიტანა ისეთი წიგნსაცავის გახსნისა, სადაც ერთი ქართული წიგნი არ უნდა ყოფილიყო. ამ მოგროვილ ფულსაც, ცოტას გაწყდა, თავისი აზრის აღსასრულებლად არ დაეპატრონა. ოჩამჩირელებმა მაშინათვე განზე დაიხიეს.

ამგვარად, ჭერ-ჭერობით საქმე შეჩერებულია. ხოლო ოჩამჩირელნი უწიგნოდა რჩებიან, ვინ იცის, როდემდე! მერე ისეთ დროს, როცა ყველგან წიგნსაცავები იხსნება, ხალხი განათლებაში დგამს ფეხსა, თვალს ახელს, ჭკუას იკრეფს... როცა, წიგნების შემწეობით, ყველა ცდილობს მოყვარე მტრისაგან გაარჩიოს, კარგი — ავისაგან; როცა ცდილობენ, თავის მრავალფეროვან გაჭირვებას მალამო რამე დასდონ, წელმოწყვეტილი სიცოცხლე გაიამონ, გაიუმჯობესონ.

სამართლიანად თავი მოაქვს აქაურებს თავიანთი სკოლითა. მშვენიერი ექვს-თვალისანი ქვითკირის შენობა სკოლისა, ოჩამჩირის გამოჩინებულ ადგილასა დგას, და შორ მანძილიდან პირველად ეს სკოლა ხვდება კაცს თვალში. მაგრამ რომ იტყვიან „გარედან მტერს უყენებს თვალსა და შიგნიდან — მოყვარესაო“, სწორედ ამ სკოლაზე ითქმის, როგორც მკითხველი ქვევით დაინახავს.

აშენებულია ეს სკოლა 1885 წელს ოჩამჩირელების ხარჯითა. სულ დაუჯდათ მისი აშენება აქაურებს 9,000 მანეთი.

მას აქეთ სკოლის შენახვა აქაურებს ყოველწლივ უჯდებათ 2,200 მანეთი, სახელდობრ: ორს, საგნების მასწავლე-

ბელს — 900 მან., მეზადეს (სკოლას სამეურნეო განყოფილებაცა აქვს) — 480 მან., 150 მ. — საღმრთო სჯულის მასწავლებელს, 200 მან. — ქალთა განყოფილების მასწავლებელ ქალს, 100 მანეთი წიგნსაცავისათვის არის გადადებული და დანარჩენ 370 მანეთსაც სხვა წერილმან საჭიროებას (მოსამსახურე, გათბობა და განათება და სხვ.) ანდომებენ.

კურსი ამ სკოლისა გრძელდება 3 წელიწადი, თუმცა 2 კლასიან ნორმალურ სასწავლებლად ითვლება. საგნებს მარტო რუსულ ენაზე ასწავლიან. შიგა სწავლობენ მეგრელები და აქა-იქ აფხაზი ბავშვები.

მაგრამ ამოცანად რჩება ის გარემოება, თუ რას ასწავლიან ამ სამი წლის განმავლობაში. წლეულ აქ კურსდამთავრებულ ოთხ ბავშვთაგან ერთი სოხუმის სამთო სკოლაში მისაბარებლად მოიყვანეს: რის ვაივავლახით მესამე განყოფილების ეგზამენი დაიჭირა იმ სასწავლებელში, რომლის სამ განყოფილებას ოჩამჩირის სკოლის სამი განყოფილება თავისი პროგრამით თუ არ აღემატება, არ ჩამოუვარდება. სოხუმის ამავე სამთო სკოლაში ოჩამჩირის სკოლაში კურსდამთავრებულთან ერთად ეგზამენს იჭერდნენ სოხუმის სამრევლო სკოლაში (სამი წლის კურსია) კურსდამთავრებული 3 შეგირდი და სამივე ჩინებულად მომზადებულნი გამოდგნენ 1 კლასში შესასვლელად.

სანუგეშოა განა, რომ ისეთმა ყმაწვილმა, რომლის აღზრდა ოჩამჩირელთ 520 მანეთი დაუჯდათ და რომელიც 3 წელიწად დროსა ჰკარგავს, სოხუმის სამთო სკოლა რა არის, იმის 1 კლასის ეგზამენიც ვერ დაიჭიროს!.. საგულისხმოა ეს ფაქტი, და „ვისაც ყურნი ახვნი სმენად, ისმინონ“.

ზევითა ვთქვით, რომ ოჩამჩირელნი აქაური სკოლის წიგნსაცავისათვის ყოველწლივ ათ თუმანს იხდიანო. არც ეგ არის მცირედი ფული. ქება და დიდება ოჩამჩირელთ, რომ ამის გაღებასაც ახერხებენ! გარნა ის, რასაც თვითონ იკლებენ, ის წვითა და დაგვიტ მონაგარი ფული აღწევს თავის დანიშნულებას? აბა ენახოთ ესეცა.

ამ სკოლის წიგნსაცავის მთელი „ავლადიდება კატას აეკიდება“. მარტო ფუნდამენტალური ბიბლიოთეკა არსებობს, ღარიბი, ისიც ნახევარზე მეტი „ცირკულიარებითა“ სავსე. საბავშვო საკითხავი წიგნები სრულიად არ არის. ჯერ არავის

უნახავს, რომ ოჩამჩირის სკოლის შევირდს სახელმძღვანელოს გარდა სხვა რამე საკითხავი წიგნი სკეროდეს ხელში, სკოლიდან გამოტანილი.

რა თქმა უნდა, ოჩამჩირელს ვერავინ დაუშლის თავის თავს მაინცა ჰკითხოს: მისი ლარიბ ჯიბიდან ამოღებული ფული სკოლის წიგნსაცავს როგორა და რამდენად ხმარდება?.. იმის ნება კი, მგონი, აქვს, ამ კითხვაზე პასუხი მიიღოს.

ოჩამჩირელთა და ოჩამჩირის სკოლის ზედამხედველს შორის კარგახანია ატეხილია უსიამოვნება ამ სკოლის ბედიდბლის ასე უკუღმართად წასვლის გამო. გამოძიებაც არის დანიშნული. რა თქმა უნდა, ოჩამჩირელთ თუ კი 9.000 მანეთის ერთხანად დახარჯვა შეეძლოთ სკოლისათვის და იმავე საგნისათვის ყოველწლივ 2.200 მანეთის გაღება არ ემძიმებათ, არც ის უნდა გაუჭირდეთ, რომ თავიანთ ერთადერთ სკოლას გონივრულად გაუძღვნენ და ეცადონ მოსპონ მიზეზი მისი წარმატების ხელის შემშლელი.

ერთნაირი საშუალებაა შემოღებული აქეთკენ, ვითომდა მოსასპობად ქურდობისა: როცა ვინმეს ცხენს ან სხვა ოთხფეხ საქონელს მოჰპარავენ, მთელი სოფელი, სადაც საქონელი დაიკარგა, ვალდებულია, დანაკარგი უზღოს პატრონსა. მეგრელების ერთმა სოფელმა აძვიბჟამ, რომლის მეზობლად რუსები სახლობენ, 3 წლის განმავლობაში ამნაირი ფული 15.000 მანეთი გადაიხადა. კომლზე ყოველ წლივ უწევს 5 მანეთი.

ამგვარი გადასახადი იხადეს ერთ წელიწადს, იხადეს ორს, სამს, ოთხს, იხადეს ჯერ წელიწადში მანეთი, მეორე წელიწადს — 2 მანეთი, მესამეს — 3 და აგრე დაუსრულებლივ, სანამ ფილა მოთმინებისა პირთამდე არ მოიყარა, სანამ სოფელნი წელში არ გაწყდნენ და როგორც ერთი მანეთის, ისე ერთი გროშის გადახდაზედაც უარი არ განაცხადეს: ვავტყავდით, სულს იქით არა გვაბადია რა და ბარემ ეს წამებული სულიც ამოგვხადეთო.

რა თქმა უნდა, რაკი საქმემ ამ ზომამდე მიადწია და გლეხი ნებით არას იძლეოდა, საჭირო შეიქნა ცოტა ენერგიული ზომები: დაწიოკება, მათრახებით აპრელება ზურგისა და ბევრი სხვა... ხალხი დრტვინავს. ხოლო ისინი, ვინც უნდა მოუსმინოს გაქირვება და ჩივილი, მეზადის ყურებს ისხამს.

მართლა-და, უსამართლობა როგორ არ არის, სხვისი და-

ნაშაულისათვის პასუხი მე გამაცემინო, მე, რომელსაც ამ და-
ნაშაულში წილი არავითარი მიღევს!

რაკი ერთხელ შემოღებულა წესი დანაკარგის სასოფლოდ გარდახდევინებისა, აქაური გამგენი არხენად არიან. ერთ სოფლიდან თუნდ ყველა ცხენი და შინაური საქონელი წაასხან ქურდებმა, „ახავაიო“ არავინ იტყვის: სოფელი გადიხდისო... გლეხის ჯიბე ყველას შიოს მარნად მიაჩნია და ყველა შიგ აფათურებს ხელებსა. დაბალ ღობედ წელში ოთხად მოხრილი გლეხი გაუხდიათ და ბრალიანი და უბრალო მიჰსევია და ზედა ჰლამის გადასვლასა.

არავინა ცდილობს სოფლის მტერი და დუშმანი-ქურდი ალაგმოს. ეს უკანასკნელიც რა კი ჰხედავს, არავინ გვდევნისო, თავისი მოქმედება დააკანონა, სითამამე მოიკრიბა, შიშის ნატამალი არა აქვს. თორემ, რა ბრძანებაა, ქურდებს რომ ვისიმე ეშინოდეთ და რიდი ჰქონდეთ, როგორ მოხდება ისა, რომ ოჩამჩირის ბლალოჩინს, ივანე კერესელიძეს, დღისიომზისით, ყველას თვალწინ ცხრა კლიტულიდან გამოიუყვანეს ცხენი ქურდებმა? შიგ ოჩამჩირეში, მთელი აღმინატრაცის თვალწინ... მიყრუებულ სოფელში, სადაც ძალდი პეტრონს ვერა სცნობს, რაღა უნდა ხდებოდეს?!

II

სოხუმ-ზუგდიდის გზატყეცილი. — თ. დ. გოლიციანის გავლა ამ გზაზე. — სამურზაყანოელთა და ცალკე ილორელთა საჩივარი. — ოქუმისაყენ. — კირნახულს ცუდი პირი უჩანს. — ოჩამჩირული ტაიპი. — ოქუმი. — ოქუმის ქართული წიგნხაცავი.

ოჩამჩირეში ზაფხულობით ქირით ცხენის შოვნა ძალიან მწელია. რაც რამ ცხენებია, სულ მთაშია გაგზავნილი გასასუქებლად. თუ არის დარჩენილი, ჯერ ერთი, გაძვალტყავებულ არსებას წარმოადგენს, რომელზე შეჯდომა საცოდაობაა და მეორედ, შედარებით, ძვირადაც აქირავენ. ოქუმამდე (ოცდაოთხი კილომეტრია) მანეთი და ათი შაური გამოგვართვეს. გვერდები სათითაოდ დაითვლებოდა ჩემი ცხენისა, ზურგი აღლუტოდა, ყურები ჩამოეყარა. შეკრწინდა, გზაზე არ შემომაკვდეს და საზღვევი არ გამიხდეს-ჩეთქი. როგორც იყო. გული გავიმაგრე და მე და ჩემი თანამგზავრი და-

ვადეკით ეგრეთ წოდებულ სოხუმ-ზუგდიდის გზატკეცილს. საინტერესოა ამ გზის ისტორია და მკითხველის ყურადღებას ცოტა ხანს მასზე შევაჩერებ.

ამ გზას პირველხარისხოვან მნიშვნელობას მთავრობა დიდი ხანია აძლევდა. და იმავ თავითვე სურდა სოხუმის ოლქი და ზუგდიდის მაზრა ხეირიანი გზით შეეერთებინა. განსაკუთრებით სახეში ჰქონდათ სტრატეგიული მნიშვნელობა მომავალი გზისა.

მაგრამ — ეგ სურვილი — სურვილად დარჩა, განზრახვას საქმედ ქცევა, განხორციელება ვერ ეღირსა, ისე მოუსწრო რუსეთ-თურქეთის ომმა (1877—1878). უგზოობის გამო, მტერთან საბრძოლველად განმზადებული ჯარების გადასვლა-გადმოსვლას ათასი ხიფათი და გაჭირვება სდევდა თან და ხელი ეცრებოდა. დიდი ზარალი ნახა მთავრობამ მაშინ მარტო იმ მიზეზით, რომ ეს ორი ადმინისტრაციული ცენტრი — სოხუმის ოლქი და ზუგდიდის მაზრა, ერთმანეთს მოწყვეტილი იყო, შემაერთებელი და შემაკავშირებელი არაფერი ჰქონდა.

ომის გრივალმა გადაიარა... მწარე გამოცდილებამ ყველას გაუთვალისწინა აუცილებელი საჭიროება ზემოხსენებული სოხუმ-ზუგდიდის გზის გაყვანისა.

1885 წელს, სოხუმის ოლქის უფროსად პოლკოვნიკ ვედენსკის ყოფნის დროს, სამურზაყანოელთაგან კომლზე 2 მანეთი მოჰპოქეს, — გზა უნდა გავაკეთოთო. ამნაირად თავი მოუყარეს 14.000 მანეთს. მაგრამ გზა მაინც არ გაკეთდა და მკვიდრთ ძველებურად ტყავი სძვრებოდათ უგზოობითა. ეს კია, რომ მას აქეთ მთელი 10 წელიწადი გეოგრაფიულ რუკაზე იხსენიება სოხუმ-ზუგდიდის გზატკეცილი, იმ დროს, როცა მასზე აღნიშნული ადგილი წარმოადგენდა გაუვალს, უღრანს ტყესა და საფლობებს.

1885 წელს აღძრული საკითხი სოხუმ-ზუგდიდის გზის გაყვანის შესახებ 1892 წლამდე თითქოს ყველას დაავიწყდა. 1892 წელს კი კვლავ აღიძრა ლაპარაკი ამ საგანზე. ადგილობრივმა ადმინისტრაციამ საუკეთესოდ სცნო — მკვიდრთა ხარჯით გაყვანილიყო. სოხუმიდან მდ. კოდორამდე (20 კილომეტრის მანძილი) უკვე არსებობდა გზა. რჩებოდა გასაკეთებელი მდ. კოდორიდან ოჩამჩირემდე და აქედან ზუგდიდამდე, სულ 68 კილომეტრის მანძილზე.

მკვიდრთ ჯერ ერთხმად უარი განაცხადეს — ჩვენ არ შეგვიძლია მონაწილეობა მივიღოთ ამ გზის გაკეთებაში, ორი ადმინისტრაციული პუნქტი უჩვენოდაც უნდა იყოს შეერთებული. ღარიბები რომ არ ვიყვნეთ, ჩვენს წვლილს ჩვენც მოგაწვდიდითო. ამ აზრის თავგამოდებული მომხრე იყო ხაბუგ ანჩაბაძე, სოფ. ქილოუს მცხოვრები. სხვა ვერაფერი რომ ვერ მოუხერხეს, ის დააბრალებს, რომ ქურდებსა და აკაცებს ჰმეგობრობსო, მათთან საქმეს იჭერსო. ეს უნდა გაეხადათ მიზეზად მისი გადასახლებისა ადმინისტრაციული წესით. დიახ, შეეცადნენ ჩირქი მოეცხოთ იმ კაცის სახელისა და ცხოვრებისათვის, რომელიც მთელ აფხაზეთ-სამურზაყანოში განთქმულია თვისი უმწიკვლო ცხოვრებით. მაგრამ ამითაც ფონს ვერ გავიდნენ.

მოგეხსენებათ, ძალა აღმართსა ხნავსო! ბოლოს მაინც გადავბინეს მკვიდრთ ფული. კოდორის საბოქაულომ 31,000 მანეთი გადაიხადა, ხოლო სამურზაყანოელთ კიდევ გადაახდევინეს კომლზე 9 მანეთი, ანუ წინათ გადახდილ 14,000 მანეთითურთ, სულ 68,000 მან. ესე იგი თითოეულ კომლს სამურზაყანოელს შეექმნა გაღებული 11 მანეთი. სამურზაყანოელ განიორწყლებულ გლეხთათვის 11 მანეთის გაღება ადვილი არ იყო. ესენი თხოულობდნენ — რამდენიც ვნებავდეთ, გვამუშავეთ, მხოლოდ ფულად ნურას გამოგვართმევთო.

სოფ. გუდავას დღესაც ვალად აწევს ამ გზის გასაკეთებელი 700 მანეთი. ადმინისტრაცია ძალას ატანს, გინდა თუ არა, მოგვეციო. ერთი ქრისტეს ტირილია მთელ სოფელში... მით უფრო უქირთ სოფლებს ფულის გადახდა, რომ წლებულ სიმინდის ფასიც დაეცა. ხოლო აქაურმა გლეხმა თუ სიმინდი არ გაჰყიდა, ისე ფულს ვერსაიდან იშოვნის. უკანასკნელ შემთხვევაში მის ერთადერთ მარჩენალ საქონელს — კამეჩს უყიდიან.

1895 წლის შემოდგომაზე გზის შესამოწმებლად დანიშნულმა კომისიამ ნამუშევარი შეამოწმა, მოიწონა და შარავზა დამთავრებულად აღიარა.

საინტერესოა, რას წარმოადგენს ეს „შემოწმებული და მოწონებული“ გზა დღეს, ის „შოსე“, რომელსაც იმდენი მწარე ცრემლი და ოფლი დაედვენთა სამურზაყანოელთა?

1895 წლის შემოდგომაზედვე, გზის შემოწმების შემდეგ, ერთ თვესაც არ გაუვლია, მდ. ლალიძგაზე ვადებულ ხიდს წყალმა იქით-აქეთ ნაპირები გამოურეცხა. ხიდი შუაში დარჩა: არც ცასა სწვდება და არც ღეღამიწასა, აღარც მოყვარეს უწევს სამსახურსა და აღარც მტერსა. ხალხი იძულებულია, ძველებურად, ფონზე გავიდნენ ამ ადგილას. ხოლო წყალდიდობის დროს, ძველებურადვე ოჩამჩირე და სამურზაყანო და მასთან ზუგდიდის მაზრა ერთმანეთს მოწყვეტილნი რჩებიან.

მდ. ლალიძგის ხიდი ოჩამჩირედან $\frac{1}{2}$ კილომეტრის მანძილზეა. აქედან მოყოლებული, ხრეში თითქმის არსად არის მოყრილი. მხოლოდ გზის იქით-აქეთ თხრილებია გაყვანილი, დღეს ისიც მიწით ამოვსებულია. თვითონ გზაზე წითელი მიწა დაყრილი. წვიმის დროს ურემს გავლა არ შეუძლია. მთელი ზამთარი, თიბათვის გასვლამდე, ამ გზით ოჩამჩირეში ურმით ერთი ქილა (ფუთი) სიმინდი არ შემოუტანიათ. რის წვალებით, ცხენით თუ შეიძლება გავლა, ისიც ყოველთვის არაა. ეს იყო მიზეზი, რომ წლეულ ოჩამჩირიდან მოტანილ საქონელში წამოღების ქირას, ქილაზე ოქუმელი ვაჭრები 23 კმ. მანძილზე აბაზს აძლევდნენ ცხენების პატრონთ.

ხილები გზაზე არის, მაგრამ იმისთვის კი არა, რომ ადამიანმა ზედ გაიაროს. გზიდან ხიდზე გადასვლა არ შეიძლება, რადგან ხიდსა და გზას შუა ადგილი მიწით არ ამოუვსიათ. ასე რომ ისევ წყალში უნდა ვახვიდე და ხიდი კი განზე დასტოვო.

ერთი უცნაური გარემოება: ოჩამჩირედან მოყოლებული მთელ გზას ისე გაივლით, რომ, გარდა ილორისა, ერთ სოფელს ვერ შეხვდებით. ვანგებისად დავთვალეთ და ილორიდან მოკიდებული 15 კილომეტრის მანძილზე მხოლოდ 4 მოსახლე კაცი ვნახე ამ გზის პირას!.. ასე რომ გზა გაკეთდა სოფლებთან ხარჯით და სოფლებთანთვის კი თითქმის მიუწვდომელია; იმას თავი დავანებოთ, თუ რა ღირსებისაა ეს გზა, ამდენ ტანჯვად დამჯდარი.

ამ ზაფხულს სახელმწიფო საბჭოს წევრმა თავადმა გოლიცინმა გამოიარა ზუგდიდიდან ზემოხსენებულ გზაზე. მდ. ენგურიდან მოკიდებული ყველგანა ხედებოდნენ სამურზაყანოს სხვადასხვა სოფლები და ყველგან თხოვნა მიართქეს: აძლენი ფული გადაგვხდა და გზა კი მოკლებულია ყოველ

იმ ღირსებას, რაც ნამდვილ გზას უნდა ჰქონდესო. სხვათა შორის, ამ შინაარსის თხოვნით დაუხვდნენ ილორელელებიცა. 9 მანეთის გადახდამ გაგვატყავაო და უგზოობამ უარესი დაგვმართაო.

— მერე ვინ გამოგართვათ 9 მანეთი? — ჰკითხა თავადმა ილორელებს.

— გვიბრძანეს: ნებით რომ არ მივეცით, ძალით წაგვართვესო. — უპასუხეს ილორელებმა.

— ჰკუთნა წაგიგიათ, რომ მიგიციათო. — უბრძანა თავადმა, გამოეთხოვა და დანარჩენი გზის თვალყურებას შეუდგა.

ილორელთ, „სოფლელნი და მდინარის“ არ იყოს, იმედი ჰქონდათ:

„ჩვენს შეწუხებას წყაროვან რა იგი ესრედ შეისმენს,
„მათა შეტუქსავს, წაართმევს და მოგვეცემს დანაკარგსა ჩვენს“-ო.

ის კი არა, ერთხელ კიდევ დარწმუნდნენ, რომ მართლაც სატანჯველად ყოფილან გაჩენილნი და მათი პატრონი და გულ-შემატყვიარი ქვეყანასა ზედა არავენ არისო.

„შვირდეს ხანს, გაოცებულნი მწარედ სოფლელნი უმზერდნენს
„მერე შეხედეს ერთმანეთს და თავ-დაკიდვით დაბრუნდნენ“.

და ამით ინუგეშეს თავი:

„იქ სამართალი ვით ჰპოვოს საწყალმან, ანუ უძლურმან
„სადაცა...“

ოჩამჩირიდან მე-17 კილომეტრზე ოქუმის გზა მარცხნივ გადაუხვევს: კილომეტრნახევარი გზა ტყეზეა გასავლელი, საცა გზის იქეთ-აქეთ აქა-იქ ოთხი-ხუთი ოთხკუთხი საყენი ტალახია ჩარჩენილი, — თვით მკათათვის მწვავე მზე არ აშრობს ამ ტალახსა. შიგ დიდი განცხრომით ჰგორაობენ სქელ-ტყავიანი კამეჩები და ისეთ სპეციფიკურ სუნს აყენებენ გარშემო, რომ თუ ცხვირი არ დაიცვა ადამიანმა, დაჰბნედავს. ამ ტალახს მეგრულად სპეციალური სახელი ჰქვია — „ოლონ-ტყეში“, ესე იგი კამეჩის, გინა ღორის საგორავებელი ტალახი.

მერე იწყება მთელი 6-ოთხკუთხი კილომეტრი ნაყოფიერა ჭალები, მდ. ოხოჯესა და ოქუმ-წყლის გარშემო მდებარე. მთელ ექვს კილომეტრ გზას ისე გაივლით, იქით-აქეთ სიმინ-

დის ერთიანი ყანების მეტს ვერას დაინახავთ. აქა მაღალ/ხე-
ებზე გაშვებულია ვაზები, ცოტა მოშორებით ვეგბა კაკლის
ხეები ფართოდა ჰფენს თავის ჩრდილს ქვეშ შეფარებულ სი-
მინდსა. ოქუმ-წყალი გამალებული მირბის, მიჰხუვის, მიაგო-
რებს უშველებელ ქვებსა, საშინელ მიდრეკილებას იჩენს და-
უდგრომლობისადმი. დღეს რომ აქა აქვს კალაპოტი, ხვალ
მთელ ნახევარ კილომეტრზე მოშორდება ამ ადგილს. მიაქვს
ყანები, ჰკლევს ძირიანად ას-წლოვან ხეებსა, ბობოქრობს.

მოსავალს ძალიან ცუდი პირი უჩანს. ჯერ იყო და წვიმე-
ბი თიბათვის ნახევრამდე არ შეწყვეტილა. ქვეყანა დალბა
ამდენი წყლისაგან. სიმინდის თესვა ნაგვიანევი შეიქმნა. სი-
მინდმა ძლივს თავი წამოყო, ცამ კრიჟა შეიკრა — არ აღირ-
სა დედა-მიწას არცა წვიმა, არცა ნამი. თვით აქაურმა ნაყო-
ფიერმა ადგილმა ვერ გაუძლო ამდენ გვალვასა. სიმინდა
ზრდა არ დასცალდა, ჩვეულებრივზე ადრე ტაროების გაკე-
თება იწყო. წვიმა არც მაშინ ეღირსა. ტაროების ნასახი ნა-
სახადვე შერჩა ზედ, მარცვალი ვერ გაიკეთა, ფოთლები შე-
ახმა ლეროს. ამდენმა შრომამ, ამდენმა ოფლის წურვამ თათ-
ქმის მუქთად ჩაუარა აქაურ მიწის მუშას. მერე ისიც როდის?
როცა შარშან მოწეული სიმინდი ფუთი ხუთ და ექვს შაუ-
რად ჩაუყარა ვაჭრებს, ასე რომ ყოველ ქილაზე თვითონა
ნახა ზარალი სამი შაური.

ჩვენმა ტაიჭმა 23 კ-მეტრის მანძილი სრული 8 საათი გვა-
ტარა, არც მეტი და არც ნაკლები. მე, რა თქმა უნდა, იმას არ
ვახსენებ, რომ მათრახის ცემისაგან მარჯვენა მკლავში ისე
მოვსწყდი, რომ მთელი სამი დღე ამ „სასიამოვნო“ მოგზაუ-
რობის შემდეგ ხელში ვერაფერს ვიღებდი. ყველაზე დიდი
სამსახური ჩვენმა ტაიჭმა ოქუმთან გაგვიწია. ერთი კილომე-
ტრი მანძილი დაგვრჩენოდა გასავლელი. კოკისპირული წვი-
მა დაუშვა, საზაფხულოდ გამოწყობილი მხედარი არ დაინ-
დო წვიმამ, ხოლო მისი ტაიჭი, თითქოს დაავიწყდაო ყოვე-
ლივე ზრდილობა, გაჩერდა ერთ ალაგას. ყვირილი, ცემა
ფეხით, ცემა მათრახით, ლანძღვა — ყოველივე ამას შეიქნა,

ნაბიჯს არ მოუმატა. კიდევ იღბალი, ღამემ გვისწრო და ოქტომბრში ჩვენი სტუმართმოყვარე დიასახლისის მეტს გარეშე ცნობისმოყვარე თვალს არ შეეძლო ენახა მართლა-და შესაბრალოსი მდგომარეობა ჩვენი ტულეტისა. სამი საათის შემდეგ, როცა სავსე სუფრას ვუსხედით, მაშინ-ღა დაეფასე ბედნიერება იმ ადამიანისა, რომელიც: ოჩამჩირეში ნაჭირავებ ცხენით ამ სიშორეზე არ მიდის, როგორც მე გავიარე, რომელსაც ისეთ ცხენზე ჯდომის დროს კოკისპირული წვიმა არ მოასწრებს და პერანგი მშრალი შერჩება და დაცივნისა არ ეშინია, და რომელიც პირამდე სავსე სუფრას უზის და მაღიანად შეექცევა თბილ ღომსა, ახალს, დაბრაწულ ქათამსა, საწებელსა და სხვას, თბილს ოთახში, ტკბილ მეგობართან ტკბილ ბაასში გართული.

მეორე დღეს, წინა დღის კოკისპირული წვიმის შემდეგ, ცხრათვალა მშემ თავისი სხივები მოჰვიწია დაბა ოქუმს, და მეც გამომიტყუა მის დასათვალეირებლად.

ოქუმში სამურზაყანოს ცენტრად ითვლება. სულ პაწაწყუნაა. ორპირად ჩარიგებული აქვს ორმოცამდე ხის დუქანი, სადაც მეგრელი ვაჭრები სხედან და ვაჭრობის დაცემას ჩივიან. აქაური მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად ამ დუქნებში გამოკიდულია ზიზია მძივები, შაურიანი „ციცახოცები“ (თავიჩითები), საექვო ღირსების ტარანი, ორაბაზიანი „ბუწკანტი“ (გარმონი) და ბევრი სხვა. სამაგიეროდ აქაური გაკეთებული მათრახები და უნაგირები ნაქებია.

ოქუმში აქვს რეზიდენცია სამურზაყანოს ნაწილის უფროსს. „ქრისტიანობის გამავრცელებელ“ საზოგადოებას გახსნილი აქვს ორკლასიანი სკოლა, რომლის შენობა წარსულ ზამთარს დიდ თოვლს ჩაუმტვრევია, და ახალ სახლს აკეთებენ;

ყველაზე სასიამოვნო და სანუგეშო მოვლენა ოქუმის, ცოტა არ იყოს, მდორე ცხოვრებაში — აქაური წიგნსაცავია, ოქუმის შუაგულ, გამოჩინებულ ადგილას წარმოდგმული. შენობა წიგნსაცავისა ხისაა, პაწია, ერთ-თვალისანი, სამი ადლი სიგრძე აქვს და ამდენივე განი. გაშენებულია აქაური მკვიდრის

ივანე გეგიას საფასითა. დამკდარა სულ თოთხმეტი თუმანი. წიგნსაცავი აკურთხეს წარსულ თიბათვეში. მის კურთხევაზე ბლომად თურმე დაესწრნენ ადგილობრივი მცხოვრებნი, აგრეთვე სოფლელნი.

სულ ერთი წელიწადი თუ არის, რაც იმ წიგნსაცავის დაარსების შესახებ აღიძრა ლაპარაკი „ივერიაში“. ვინც კი გაიგო, დიდი თანაგრძნობა გამოუცხადეს ყველამ წიგნსაცავის დაარსების მოთავეს ბ. ივ. გეგიას; შეძლებისა-და კვალად, ზნეობრივი და მატერიალური დახმარება გაუწია ყველამ საქართველოს სხვადასხვა დაბა-ქალაქებიდან. ფრიად სასიამოვნოა, ის ერთობლივი შეგნება ამ დიადი საქმის მნიშვნელობისა და ის სიყვარული, რომლებიც წიგნსაცავის დამაარსებლის სახელზე გამოგზავნილ წერილებში ეტყობათ ამ უკანასკნელთა ავქსონებს. ერთი მათგანი უგზავნის ხუთ მანეთს, თავის ღარიბ და ხელმოკლე ნაცნობებში ხუთ-ხუთ შაურობით მოგროვილსა, და თანაც სწერს: „ამას წინეთ „ივერიის“ ფურცლებზე ამოვიკითხეთ თქვენი წერილი, რომელიც ღირსია თანაგრძნობისა ყველა იმ ქართველისაგან, რომელსაც ოდნავაცაა შესტკივა გული ჩვენი ბეჩავი ერის წარმატებისათვის“... წერილის ბოლოს ის აზრია გატარებული, რომ ჩვენს ერს განათლების სხივი უნდა მოვფინოთ, ვინ იცის, შემდეგში „ცხოვრების გაზაფხული დაგვიდგესო“ და სხვ. მერე ამასა სწერს, როგორც ეტყობა, კაცი რომელსაც სკოლის გარეშე უსწავლია წერა-კითხვა და ქართულ წიგნებზე აღზრდილა და განვითარებულა.

მეორე ადგილიდან ოქუშის წიგნსაცავს უგზავნიან 322 სხვადასხვა ქართულ წიგნს და წიგნთსაცავის გამგეს სწერენ: „...თქვენ კარგად გესმით, თუ რა იარაღია ეხლანდელ ღროში კაცის ხელში წიგნი. მაშ, მიაწოდეთ იგი ყველას! გაუმკლავდით მოღალატეებს, ვინაიდან ჩვენ, თუ ერთმანეთის გატანა და ერთი ბირი გვექნება, მტერი ვერას დაგვაკლებს. მიმართეთ კერძო წერილებით ჩვენს „წიგნების გამომცემელ ამხანაგობათ“, შეაწუხეთ ყველა, აუხსენით საჭიროება საგნისა, ეს ის ხანია, როდესაც დიდი მეცადინეობა გეპირია, თორემ თუ, ჩვეულებისამებრ, ქართულად, ძილს თავი არ ვანებეთ, სამუდამოდ დავიღუპებით. თქვენგან დაწყებული საქმე დიდი საქმეა და დარწმუნებული იყავით, რომ თქვენც გექნებათ წილი დიდებული ტაძრის აშენებაში“...

მესამე კიდეც აი რასა სწერს: „ღმერთმა ხელი მოგიმარ-
ტოს, ძმავო, შეუვალს უკუნეთში განათლების სხივი. მოგეფიცო
ნოს. მაგრამ, როგორც ვხედავ, მანდაური კაცის გული და
ყინული ერთი უნდა იყოს. მანდ ერთი და ორი კაცი კი არა,
ასი კაცი უნდა იყოს, რომ მანდაურის გაყინულ გულში ნამ-
დვილი სიტბო შეიტანოს. იცოცხლე და ღმერთმა მოგცეს
სიმბნევე და მოთმინება, რომ თქვენს ცდას უნაყოფოდ არ
ჩაეგლოს“.

წიგნთსაცავის თაროებს ამშვენებს მშვენივრად დაკაზმული
თხზულებანი ჩვენი სახელოვანი მწერლებისა: ალ. ყაზბეგისა,
აკაკისა, ილ. ჭავჭავაძისა, რაფ. ერისთავისა და სხვ. მერე მოს-
დევს წვრილი წიგნები, რიცხვით 500-მდე. ამ წიგნებში ურე-
ვია მთელი ბიბლიოთეკა თვითონ დამაარსებლისა, 200
წიგნზე მეტი. ამ უკანასკნელ დროს „წერა-კითხვის გამავ-
რცელებელ საზოგადოებამაც“ გამოუგზავნა წიგნთსაცავს სა-
მი თუმნის მეტი წიგნები.

ქართულის გარდა წიგნთსაცავს აქვს რუსული განყოფი-
ლებაც. შიგ ნახავთ დოსტოევსკის, ლერმონტოვისა და სხვათა
თხზულებებს.

წიგნის კითხვისათვის მსურველთ არაფერი ერთმევათ.
მხოლოდ ვისაც უნდა, შემოსწირავს. ერთად-ერთი წყარო შე-
მოსავლისა — წევრებია. წიგნსაცავს ჰყავს 17 წევრი, რო-
მელნიც წიგნსაცავის სასარგებლოდ წელიწადში 48 მანეთს
იხდიან. სხვა წყარო შემოსავლისა ოქუმის წიგნსაცავს ჯერ-
ჯერობით არა აქვს.

მე რომ ვნახე, სულ ერთი თვის გახსნილი იყო წიგნსა-
ცავი. უმეტესობამ ჯერ კარგადაც არ იცის, რა არის წიგნსა-
ცავი, ან რა დანიშნულება აქვს. ჯერ მარტო ვაჭრები ჰყავთ
წიგნსაცავს მუშტრებად, სულ 10 კაცს მიაქვს წიგნები შინ
საკითხავად და ორიოდ სოფლის მასწავლებელნიც სარგებ-
ლობენ აქაური წიგნთსაცავის წიგნებითა.

საკვირველია, სხვაგან ყველაზე მეტი მუშტარი კაზმულ-
სიტყვაობას ჰყავს და აქ კი უფრო ისტორიულ ნაწერებს ეტა-
ნებიან. ალტაცებაში მოდიან, როცა კითხულობენ ი. გოგება-
შვილის „თავდადებულ ქართველებს“ რომელშიაც ნაცნობი
გმირი „ცოტნე დადიანი“ ყველას თვალწინ უდგა. ყაზბეგის
გემოს ცოტ-ცოტათი იღებენ. ყველაზე მეტად ეტანებიან „ჩან-
გსა“ და „ქალ-ვაჟიანს“.

ოქუმის წიგნსაცავი, იმედია თანდათან, რაც ხანი გაივლის, მკვიდრ ნიადაგზე დადგება, წიგნებს შეიძენს და მატერიალურად უზრუნველყოფილი იქნება მისი არსებობა. მაშინ, უქველია, მისგან მოტანილი სარგებლობაც თვალსაჩინო იქნება. ამიტომ ყველა ჩვენგანის მოვალეობაა, ხელი მოვუშართოთ ამ ახალ ფეხადგმულ საქმესა, ფრთა გაავშლევინოთ. სულმნათის, შოთა რუსთველის საგულისხმო სიტყვები: „რასაცა გასცემ შენია, რაც არა — დაკარგულია“ მარად უნდა გვახსოვდეს. მით უფრო გვმართებს ყველას ხელის გამოღება, რომ სამურზაყანო განაპირა ადგილია საქართველოსი, მოშორებულია ცენტრს, მოკლებულია ნასწავლებს და გულშემატკივრებს. ერთი და ორი კაცი, სხვა არ იყოს, ბრალია, ამოდენა მხარეში. გულითაც რომ უნდოდეთ, თუ სხვა არ ეხმარება, თუ სხვა არ უდგა მხარეში, იმდენს ვერას გააკეთებს, რამდენსაც გააკეთებდა სხვა დროს, სხვა გარემოებაში. არამც თუ არსებულ წიგნსაცავებს უნდა მივეშველნეთ, არამედ, საცა არ არის გახსნილი, ვეცადნეთ გავხსნათ.

ჯერ ხანად მთელი ჩვენი ყურადღება აქეთკენ წიგნსაცავებს უნდა მივაქციოთ, ამიტომ რომ ქართული სკოლები არა გვაქვს ამ მხარეში, სკოლებიც ცოტაა, და სადაც კი არის შიგ ქართულის ხსენება არ არის. მარტო წიგნები თუ არ დაგვაიწყებს ჩვენს ენას, ჩვენს თავს, ჩვენს წარსულსა; მარტო წიგნების შემწეობით თუ დავიწყებთ ზრუნვას ჩვენი აწმყო და მომავლის კეთილ-მდგრძობისათვის.

III

გარეგნობა სამურზაყანოს სოფლისა. — კარ-მიდამო სამურზაყანოს-
ელისა. — შინაური საქონელი აქაურთა. — უსკოლო სოფელი. —
ეკლესიები. — თავისებური სასაფლაოები. — გზები.

თავისებურია სამურზაყანოს სოფელი. ძირეული განსხვავებაა აქაურსა და აღმოსავლეთ საქართველოს სოფელს შორის. იმ დროს, როცა ქართლის, ერთმანეთზე მიყრილ სახლებს სულ მეოთხედი საათის განმავლობაში შემოუვლის კაცი, აქ, სამურზაყანოში, მთელი ორი საათია საჭირო. რომ სოფლის ერთი ბოლოდან მეორე ბოლოში გაატანოთ. უჩვევი კაცი, თუ აქ ჩავარდა, ველარც კი იფიქრებს, თუ სოფელშია.

წინ ტყეა, უკან კიდევ ტყე. ორივე მხარესაც იგივე ტყე გაბრტყიანდა.

აქა-იქ, ოაზისებივით, ტყე გაკაფულია და სიმინდის ყანაში ყავრული სახურავი მოსჩანს სამურზაყანოელის სახლისა. იშვიათად ნახავთ ორ-სამ სახლს, რომ ერთმანეთისაგან ღობე ჰყოფდეს. უმეტესობა მათგანი კილომეტრსა და მეტსაც ჰშორავს ერთი-მეორესა. ცხრა მთას იქით, და რომელსამე სახლს ცეცხლი რომ გაუჩნდეს, სანამ მეზობელი მოეშველებოდეს, აქაური მოსახლე ძირიან-ბუდიანად გადიბუგება და ჭერი არ დარჩება თავშესაფარებელი. ახლა წარმოიდგინეთ ოთხას-ხუთასი კომლი, ხუთი ოთხკუთხი კილომეტრის სიგრძე ადგილზე დაბინავებული, და ეს იქნება აქაური სოფელი!..

თითოეულ მოსახლეს უფრო ხშირად თხემლის წყნელის ღობით და, თუ შეძლებული თავადიშვილია, მუხის მესერით შემოკავებული აქვს 3—6 დღიური მიწა. შუაში უდგას წაბლის, წიფლის ან თხემლის ფიცრისაგან გაკეთებული ორ-სამ თვალიანი ოდა; იმას მოდგმული აქვს სამზარეულო, ცოტა მოშორებით ფიცრული ხულაა, ხულას გვერდით სასიმინდე დგას, რომელსაც ქვეშ ფიცრის კედლები აქვს, საქონლის დასაბმელად მომართული.

ამ შენობებს ერთი დღიური მიწა, თუ არ მეტი, უჭირავს. სახლის წინ ეზო ჭიშკრამდე თავისუფლად არის გაშვებული, ქორფა ბალახს ხშირად ზედ დაჰყურებს ასწლოვანი კაკლის ხე, და მისი განზე გასული ტოტების ხშირ ჩრდილს თავს აფარებენ სიციხეში აქაური მამა სახლისა და მისი სტუმრები. ზოგან, კაკლის ხის გარდა, ნახავთ რომელსამე ხეხილს. სხვა ხეებში თხმელა სჭარბობს აქაურების ეზოში. ყველას სათითაოდ მიროგული აქვს ვაზი. იქ, სადაც ხეები იშვიათია, ეზოში შუაგულ ალაგას ნახავთ ტოტებიან სარს, მიწაში ჩარჭობილს. ამ სარის დანიშნულება ის არის, რომ ზედ მიბამენ ხოლმე სტუმრის ცხენებსა, დანარჩენ ადგილზე სიმინდის ყანა ბიბინებს.

სასახლედ შემოდობილ ადგილს გარეშე, გარდა მდ. ოქუმწყალისა და ოხოჯეს პირას მდებარე ნაყოფიერი ჭალები-სა, ბევრია აქ შეუქმუშავებლად გაშვებული მიწა. უმეტესობა ამ მიწებისა დაფარულია ან ნარ-ეკალათი და სხვა გამოუსადეგარი ბუჩქებითა, ან არა და გვიმრათი, რომელიც აქ, ნოყიერ ნიადაგის წყალობით, საოცარი სიმაღლისა იზრდება. ზოგან

მხარ-ნახევარი სიმაღლე აქვს აქაურ გვიმრას. შიგთავისუფ-
ლად დამალვა შეუძლია როგორც ადამიანს, ისე საქონელს.

საბალახო ადგილები აქ ცოტაა. და სადაც კია, საქონელი
ზამთარ-ზაფხულ ზედ ასევიან. ბალახს ამობუსუსებასაც კი არ
აცლის აქაური ოთხფეხი, — მაშინვე ძირიანად ჰგლეჯავს მიწი-
დან. გარეთ, თავისუფალ ადგილზე, ბალახს რომ ვერ შოუ-
ლობს საქონელი, ღობეებსა სტეხავს და ყანას ეტანება. ხოლო
აქაური ღობე არც ისე მკვიდრია, რომ შიმშილისაგან გაალ-
მასებულ საქონელი დაიჭიროს და გლეხის ნაოფლარი არ
მოაძოვინოს. კიდევ ამიტომ არის აქეთკენ ასე ხშირი სიმინ-
დობის დროს გლეხებს შორის დავა და ჩხუბი. ამ უსიამოვნ-
ების თავიდან ასაცილებლად აქაურნი საქონელს უღელს
დაადგამენ ხოლმე კისერზე. ყოველ ნაბიჯზე შეგვხედებთ უღ-
ლიანი ხარი, ძროხა, ღორი, და წარმოიდგინეთ, ძაღლიც კი!
ძაღლებიც კი აფუჭებენ სიმინდის ყანებსა. სასაცილო სანა-
ხავია ასეთი ძაღლი, რომელიც ერთი მხარის სიგრძე მსხვილ
ჯოხსა მიათრევს და იმის სიმძიმისაგან კისერი საცოდავად
მოღრეცია...

საკვირველია, სხვა არა იყოს-რა, რომ ასეთ მდიდარს ბუ-
ნებაში საქონელს საკვები აკლდეს! კიდევ ამიტომაც, რომ
აქაური საქონელი ასეთი დაკნინებული ჯიშისაა, რომ აქაური
ძროხა ასე ცოტა რძეს იძლევა, რომ აქაურ ღანღალა-გადა-
ლეულ მუშა-საქონელს ძალა ვერ შესწევს ხანგრძლივი მუშა-
ობა აიტანოს. მძიმე ტვირთს მოერიოს სხვაგნებურ დარჩეულის
ჯიშის და უკეთესად მოვლილ საქონელივით.

სკოლას აქაურ სოფელში იშვიათად შეხვდებით. მთელ
სამურზაყანოში სულ ათგან თუ არის სამრევლო სკოლა, რომ-
ლებიც, უღდეურივით, ძლივს მიათრევენ თავის გაჯახირე-
ბულს არსებობას.

ეკლესიები აქ უმეტესად ქვითკირისაა. თეთრად გასპე-
ტაკებული კედლები აგურის ეკლესიებისა დიდ მანძილზე
მოსჩანს. წინ ეკლესიას უდგას ასწლოვანი ცაცხვები, რომლის
ძირს ნაწირვებს სოფლელნი თავს იყრიან და თავის ქირ-ვა-
რამზე ბჭობენ. არ შეიძლება ყურადღება არ მიაქციოთ ერთ
გარემოებას. ეკლესიის გალავანში საფლავის ბეჭობები ძა-
ლიან ცოტაა, ჰკვირვობთ, ნუ თუ ასე ცოტანი იმარხებიან აქ
ქვადრებით! მაგრამ რომ ვასცდებით ეკლესიასა, გზის იქით-

აქეთ, გამოჩინებულ ადგილას ტყე გაკაფულია, ოთხ-კუთხად რიკულია შემოვლებული რამდენსამე ალაგას და იქვე ლამაზად აღმოცენებულია ფართო ფოთლიანი ქადრები ან სურნელოვან ყვავილიანი ცაცხვები.

ეს აქაურების მიცვალებულთა განსასვენებელი ადგილებია. ასეთი სასაფლაოები მთელი გზის გაყოლებაზეა. ყოველს სასაფლაოზე ორი-სამი მიცვალებული ასაფლავია — თითოეული ოჯახის წევრები. აქაურები თავისი მიცვალებულების ეკლესიაში დასაფლავებას იმდენად არ ეტანებიან. ურჩევნიათ, მათი მკვდრების ძვლები მათი სახლის ახლოს ესვენოს, რომ ზშირად შეეძლოთ დახედვა და „ჭირისუფლობა“, რომ არ დაავიწყდეთ...

გზები აქაური? მარტო სამურზაყანოელის საიდუმლოს შეადგენს, თუ როგორ უნდა იაროს აქაურს, ეგრეთ წოდებულ გზებზე ადამიანმა და თავისავე მსგავს ადამიანთან კავშირი და მისვლა-მოსვლა იქონიოს. არცერთ გზას არც ერთ ალაგას არ ეტყობა ადამიანის ხელი. ხამი კაცის ცნობისმოყვარეობას დიდძალ მასალას აძლევს ეს გზა. შენს თავს ეკითხები: ურმით სიარულს აქაური გლეხი როგორ ახერხებს, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ცა პირს მოიხსნის და ქვეყანას, სადაც ეს გლეხი ცხოვრობს, ერთ გაუვალ ლაფად აქცევს ზოლმე. შენს თავსვე ეკითხები: როგორ-ღა ახერხებს აქაური გლეხი ცხოვრებას იქ, სადაც მთელი ნახევარი წელიწადი ალაფებულ სოფლებში მისვლა-მოსვლა შეწყვეტილია და სადაც სხვა უმაგისო შიმშილით მოჰკვდებოდა?! ამ კითხვის ახსნა სამურზაყანოელის იმ თვისებაში უნდა ვეძებოთ, რომელიც მარტო იმისთვის არის ნიშანდობლივი და რომელიც მას მის მსგავს ადამიანში ასე მკაფიოდ და თვალსაჩინოდ არჩევს. ეს თვისება გახლავთ: შეფარდება თვისი ცხოვრების მოთხოვნილებისა ადგილობრივ პირობებთან და ამ მოთხოვნილების ჩამოყვანა მინიმუმამდე...

ცხადია, აქაურ კაცს უგზობობა წელში წყვეტს, მის ეკონომიურ ყოფას მიწასთან ასწორებს. იმას ნუ ბრძანებთ, აქაურ გლეხს არ ესმოდეს, რომ კარგი გზა ერთბაშად წამოაყენებს ფეხზე მის ნივთიერ დაერდომილებასა. მაგრამ საქმე ის გახლავთ, რომ, ჯერ ერთი, წელი არ მოსდევს იმისთვის იზრუნოს, მეორე, თაოსნობასაც მოკლებულია. სიღარიბეც არაფი-

რია, ოღონდ შეინძრნენ ისინი, ვისაც მათს საკეთილდღეოდ ზრუნვა აქვს მინდობილი, — მთელი სოფელი ჯარასავით დატრიალდება. ხოლო სანამ თავის პატრონისაგან აქაური მეურნე რასმე ხეირს ეღირსებოდეს, მის, ყველაფრის ამტან ზურგს, კიდევ ცხრა-პირი ტყავი ასძვრება...

IV

„სამურზაყანოელი გლეხი შინ“. — ჩემი მახინძელი გუძა. — აქაური გლეხის მოსახლეობა. — ფაცხის მორთულობა: გარდერობი, ბუფეტი, სახლის ავეჯი. — საზრდო გუძასი. — როდის არის გუძა ბედნიერი? — ხულიერი მოთხოვნილება გუძასი. — მისი დარდი, მისი ეკონომიური იდეალი. — როდის შეეცვლება სახე გუძას პირველყოფილ ბრძოლასა ცხოვრებასთან? — ერთი დამე გუძასთან. — ძველი ჩვეულება. — გამოთხოვება.

სალამო ეამდებოდა. მე და ჩემი მეგობარი ერთ ზემოაღწერილი სოფლის ბოლოს გავედით. იძულებული ვიყავ მოგზაურობა შემეწყვიტა და აქაური გლეხის სახლში შემეხედნა და პირისპირ შემხვედროდა „სამურზაყანოელი გლეხი შინ“.

საცალფეხო ბილიკი უფრო ვიწროვდებოდა და უვალი ხდებოდა. ცხენები მარჯაფად მოგვედევდნენ უკან. გზის იქითაქეთ ტყეა. ადამიანის ხმა არ ისმის. აქა-იქ მოსხლეტილ გორაკებზე სიმინდის ყანები მოწმობდა, რომ ადამიანი ახლოს უნდა ყოფილიყო. გარშემო გამეფებულ მყუდროებას ჩვენი ცხენების ნალები-ლა არღვევდა და შინისაკენ მომავალი საქონლის ბლავილი. მოულოდნელად წინ შემოგვეფეთა თორმეტ-ცამეტი წლის ბალდი, დაღეული, ფეხშიშველა, სახე-გაცრეცილი. ადგილობრივ მოქსოვილი შალისაგან შეკერილ დართის ნაწილები ბაირალივით დაჰტრიალებდა მის გამხდარს სხეულს. ჩვენს დანახვაზე შეკრთა. უეჭველია, სერთუკოსნებს აქ არ მოელოდა. დაველაპარაკეთ, მაგრამ ის კიდევ გარინდებულ იდგა; ვერ გამოერკვა. ბოლოს, ძლივას მოგვეცა პასუხი. ჩვენი მომავალი მასპინძლის შვილი გამოდგა. რომ გაიგო ჩვენი განზრახვა, „ახლავე ბაბას (მამას) შევატყობინებო“, შურდულივით აიჭრა აღმართში და მალე თვალთაგან მიგვეფარა.

ერთი უკანასკნელად კიდევ დავატანეთ ძალა ჩვენს დაზან-

ტებულ და აღმართში სიარულს გადაჩვეულ ფეხებსა და სუცხოვო ბუსნოს მოკეციტით. წინ გადაგვეშალა დასურათსა ტებული ვაკე სამურზაყანო — აფხაზეთისა, იმის იქით — ლაქვარდი ზღვა, რომელზედაც დიდფრთებთან ფრინველებით აფრა გაშლილი ნავები მისრიალებდნენ. სანამ კაკლის ძირას შევისვენებდით, ჩემი მეგობრის „მოკეთემაც“ მოატანა.

ჩვეულებრივი „გამარჯობა-გავგიმარჯოს“-ის შემდეგ ჩვენმა მეგობარმა „რეკომენდაცია“ გამიწია თავის მოკეთე გუძასთან: მთაზე უნდა ავიდეს და შენ გზა უნდა უჩვენოვო.

გუძამ ერთი კი ექვის თვალთ ამათვალღერა და უთხრა ჩემს მეგობარს: — მთაზე რა უნდა ასეთ „ჩინონიკ“ კაცს? — მაგრამ თვითონვე დაატანა: — ალბათ „ჰავისათვის“ (ჰაერის გაშოსაცვლელად) მიდისო?

— სწორედ გამოიცანი!... — ვუპასუხე გუძას. — ამაღამ კი შენი სტუმარი ვიქნები-მეთქი.

მეგობარი გამოგვეთხოვა. ხოლო გუძამ წინდაწინ ბოღიში მოითხოვა, შენ რომ გეკადრება, ისეთ პატივს ვერა გეცმო, მაგრამ რაკი მობრძანდით, ჩემი სილარიბეცა ნახეთო. და გუძა თავის ფაცხისაკენ გამიძღვა.

წარმოიდგინეთ ოთხი დღიური სამოსახლო მიწა, შუაგულ ტყეში, სოფელს ორ კილომეტრზე დაშორებული. ადგილი მთა-გორიანია, გარშემო, როგორცა ვთქვით, უღრანი ტყე აკრავს. თვით ეზოს შემოვლებული აქვს მეტად სუსტი ღობე, ერთი ალაბის სიმაღლე. ორი წილი მაინც ამ ღობისა ბუნებრივია, — ნარეკალა, მაყვალი, ყველა ერთად იფარავს გლეხის მიდამოს. ერთს ალაგას ჭიშკარია, მეტად თავისებური მოწყობილობისა. იქით-აქეთ, ერთმანეთზე ორი მხარის დაშორებით ორი წყვილი ლატანია დარჭობილი, ერთი მხარის სიმაღლე. თითოეული წყვილი ლატანებისა უგრეხელათია გადაბმული ისე, რომ ყოველ ნახევარ ალაბზე შიგა-და-შიგ ცარიელი ალაგი რჩება. ამნაირადვეა გადაბმული მეორე წყვილი. მერე ლატანების ცარიელ ადგილებში გაყრილია, ურდულების მსგავსად, თითქმის იმავე სიმსხოს ოთხი თუ ხუთი ლატანი. როცა ეზოში შესვლა გინდათ, ლატანები სათითაოდ უნდა გამოაძროთ სულ უკანასკნელამდე.

ჭიშკრიდან, ან, როგორც აქ ეძახიან, „ოლაგედან“ ფაცხამდე საცალფეხო ბილიკი მიუღის ასი მხარის მანძილზედ. ურე-

მი ამ ეზოში ვერ შევა, რადგან ზრამებსა და ოღრო-ჩოდროს-
ლა წარმოადგენს ჩვენი გუძას ეზო. არც საჭიროა გუძასათ-
ვის ურემი. გულითაც რომ უნდოდეს, ამ კლდე-ღრეში ურე-
ში გამოუსადეგარია. ცხადია, ხარების სამუშაოს გუძას მძლე-
თა-მძლე მხარი ასრულებს. ტყე იქავე, ცხვირ-წინა აქვს და
შეშა ზურგით გამოაქვს. სიმინდიც იქ უთესია და, როცა ყა-
ნას აიღებს, თავისივე ხელით თხილის ტყეცისაგან მოწნულ
კალათით სიმინდს ეზოს შუა ალაგას ოთხ ბოძზე შეყენებულ
წკნელის სასიმინდეში შეჰყრის, რომელზედაც ტყვა (საცალ-
ფებო კიბე) აქვს მიდგმული ასასვლელად. ჩალასაც ურემი
არა სჭირია, — რომ მოსჭრის, კონებად შეჰკრავს და ეზოშივე
ხეზე დაჰკიდებს ზამთრისათვის. ხე-ტყეს, როგორცა ვთქვით,
ტყიდან არ ეზიდება გუძა და სხვა მეტი არაფრისათვის უნდა
ურემი. შიგ ჩაჯდომა და იმით სიარული, თავის ქართლ-კახელ
მომძესავით, გუძამ არ იცის. რომ გაუცხადოთ, რომ საქართ-
ველოში არის ისეთი კუთხე, სადაც ურემში სხდებიანო, თქვე-
ნი ნათქვამი სიცილადაც არ ეყოფა. თუ გაუჭირდა და ცხენი
ვერსად იშოვა, რამდენსაც გნებავთ, იმდენ მანძილს ფეხით
გაივლის და ურემში მაინც არ ჩაჯდება, — ქვეყნის სირცხვილს
არა სჯამს და ისეთ საქმეს არ იზამს, რაც მის მამა-პაპას არ
ჩაუდენია.

ჩვენს გუძას ეზოში, ანუ, უკეთ, ყანაში, ხეები ობლადა
დგას. ამაოდ ეძებთ აქ კარგ საყვარელივით ხეებზე გადახვე-
ულ ვახებს. ღვინო არ მოუღის გუძას და ისიც სტოიკურად
იომენს უღვინობასა. წელიწადი ისე გაივლის, საზედაშე ღვი-
ნო არ გაჩნდება მის ფაცხაში. ღვინოს ბადლად გუძას წყარო
აქვს მთისა, ანკარა და ყინულივით ცივი.

ქოხის გვერდით გამართულ ბოსტანში გუძას ცოლის მი-
ერ გულმოდგინედ გახელილს მწვანის მშვენიერად ამოუყ-
ვია თავი თხის ნაკელით გაპატივებულ ნიადაგიდან. აქა ნა-
ხავთ: ცოტა პრასას, ცოტა ოხრახუმს, რეჰანს, წიწაკას, წი-
თელ მხალსა; ამათს გვერდით ორმოციოდე ძირი თუთუნიცა
სთესია, საკუთრად გუძას მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებ-
ლად.

ბოსტნის გვერდით ხუთიოდ სვა დგას ფუტკრისა. ამ ძვირ-
ფას მწერთაგან გაკეთებული თაფლი წლითი-წლობამდე ჰყოფ-
ნის გუძას წვრილფეხობასა გამწარებულის პირის ჩასატკბა-

რუნებლად. იმათი ნაშრომით სანთელს ჩამოჰქნის ხოლმე გუდა, ხანდახან, როცა სტუმარი მოუვა, ამავე სანთლით უკუნით მოცულ ფაცხას სინათლის მკრთალ სხივს მოჰფენს ხოლმე... ისიც კარგია იმისათვის.

ფაცხა ორი აქვს გუძას. ერთსა თვითონ შეჰფარებია თვისი ცოლშვილით, მეორეში საქონელი უბია — ზამთარში. ღვრივე წკნელისაგან არის მოწნული. ზევიდან გვიმრა ჰხურავს, მთელ ფაცხას მარტო ერთგანა აქვს ლურსმანი: ამ ერთად-ერთი ლურსმნით გარედან კარის დასაკეტი ხის კოჭია დატყედილი კარის ჩარჩოზე. სიდიდე ფაცხისა 12 კუბიკურ მხარს უდრის, ესე იგი 3 მხარი სიგრძე აქვს, 2—განი და 2 მხარიც — სიმაღლე. კარი ორი აქვს: ერთი წინიდან და ერთიც იმის პირდაპირ — უკანიდან. სარკმელს გუძას ფაცხა მოკლებულია. ხოლო როგორც პაერი, ისე სინათლე კედლებში უხვად დატოვებულ ჭურჭრუტანებიდან შემოდის. მხოლოდ ზამთარში კედლები გარედან გვიმრით გაიბურება, რომ, ცოტათიც არის, სიცივეს წინააღმდეგობა გაუწიოს და შიგ არ შემოუშვას. ზამთარში ამ გვიმრით გაბურულ ფაცხას ცეცხლი ძალიან ადვილად იმსხვერპლებს ხოლმე. კიდევ ამიტომ არის, რომ გლეხი რამდენჯერმე იკეთებს ასეთ ფაცხებსა. ისიც კია, რომ შრომა მის აშენებას დიდი არ უნდა: ორი მარჯვე კაცი სამი დღის განმავლობაში მასალასაც მოამზადებს ფაცხისათვის და ააშენებს კიდევცა აქაური გლეხის იაფფასიან თავშესაფარსა.

ჩემს მისვლაზე დიდი ფაცი-ფუცი შეუდგა ამ პატარა სამეფოს, სადაც თვითმპყრობელი გუძა იყო. ჯერ გუძას ვაქმა შორიდანვე შეატყობინა გუძას ფანიას (ოჯახს), სტუმარი მოგვყავსო. ფაცხის კარებში გუძას თანამეცხედრე მომეგება და მოწიწებით თავი დამიკრა. ხელში ახლად ნამტირალევი ქორფა ბალლი ეჭირა, — პაწაწუნა განცვიფრებულ თვალებზე ცრემლი შეჰყინოდა. გვერდით უდგნენ დანარჩენი წევრნი ფანიასი: უფროსი ქალი, ტანმაღალი, გაცრეცილი, გამხდარი, თუმცა კი მარილი არ აკლდა მის ლაზათიან სახესა. ასე 10—11 წლისათუ იქნებოდა. იმას მოსდევდა, კრუხის წიწილებივით სამი ნაგლეჯუა ბავშვი, სულ ერთმანეთის მომდევნო. გარეგნობით ძნელი გამოსაცნობი იყო, რა სქესს ეკუთვნოდა ან ერთი ან მეორე — ყველას ერთნაირი პერანგი ეცვათ, ნარმისა, ნაფლეთებად ქვეული და ძალზე გაშავებული. ამ პერანგების სა-

ხელოებს აკლდა, განსაკუთრებით, სითეთრე: მიზეზი ამისა ის ვახლავთ, რომ პერანგის სახელოებს აქ ცხვირსახოცის მაგივრადაც ხმარობს მისი პატრონი...

ფაცხის შუა ალაგას, კერას თავით, ერთი დიდი ჯირკვი დევს, რომელსაც აქ „ბუკი“ ანუ დედა-შეშა ჰქვიათ. ამ ბუკს მიწყობილი აქვს წვრილი ფიჩხი, ანთებული. საკომლე ფაცხას არა აქვს. კვამლი ფაცხის ხან ერთ კუთხეს ეწყვეტება და ხან მეორეს და შიგემყოფთ უსულღმერთოდ სტანჯავს ხოლმე. დირეები და სახურავის ქვედა ნაწილი მურისაგან გამავებულია. კერას იქით-აქეთ კველები დგას. კველა — საჯდომია ერთნაირი და მარტო აქეთკენ და სამეგრელოში შეხვდება კაცი. ეს თავისებური საჯდომი წარმოადგენს ძელს, რომელსაც სიგრძე $\frac{1}{2}$ —2 ალაბამდე აქვს, განი — $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ ალაბი. აკეთებენ პატარებს — ერთი კაცის საჯდომს, აკეთებენ დიდებსაც, რომელზედაც მწკრივად რამდენიმე კაცი ეტევა ერთად. ეს ძელი ქვევიდან გამოთლილია, იქით-აქეთ თავებში დატოვებული აქვს ბრტყელი ფეხები. $\frac{1}{4}$ ალაბის ან კიდევ ნაკლების სიმაღლეზე დგას კველა. ძალიან მდგნეა, ადვილად არა ტყდება, ხანდახან, თუ მაგარი ხისაც არის, ორ-სამ მოდგმას მოიჭამს. ეგ არის, მარტო ფერს იცვლის, — დროთა ვითარებისა გამო ძალზე შავდება. გარეცხვას თავის დღეში არ აღირსებენ, რაც უნდა ამაგდარი იყოს აქაური გლეხის კველა.

კერას ორი მხარე აქვს: ერთი **სავაჟაკო** („საქომლო“) და მეორე — **საქალეზო** („საოსურო“). პირველ მხარეზე სხდებიან მამათა სქესის წევრნი აქაური გლეხის ფანიასი, მეორეზე — ქალები. სუფრასაც ცალ-ცალკე უსხდებიან ქალები და კაცები. ეს წესი სასტიკად არის დაცული სამურზაყანოელის გლეხის სახლში. კაცობრიობის იმ ეპოქას გვაგონებს ეს განაწილება ოჯახისა, როდესაც ქალი უმწვერვალეს ზომამდე ჰყავდა დამონავებული მამაკაცსა და როცა პირველი ვერა ჰბედავდა თავის „უფროსთან“ — ქმართან, ერთ სუფრას მოჯდომოდა. დასახლებულ „საქალეზო“ მხარეზე დიასახლისი (ამ სიტყვას აქ მნიშვნელობა ეკარგება) ჩამოჯდა კველაზე და მას მიეჭუჭკა წვრილფეხობა ფაცხისა. მათს პირდაპირ, მეორე მხარეზე სამფეხა და სამკუთხოვან, გუძას ხელით გაჩორკნილ, დგამზე მე მოვასვენე სხეული. ბავშვები ამოდ ცდილობდნენ დაეფარათ თავიანთი, ცეცხლისაგან დამწვარ-დაბ-

რაწული წვივები, რომელთაც უსირცხვილოდ თავი გამტყუნებდა მათი მოკლე და დაგლეჯილ პერანგებიდან. დედაც, ბოდის მოსახდელად, ტყუილად ეუბნებოდა დაიფარეთო. პირველმა შთაბეჭდილებამ ყველას გადაუარა, დამშვიდდნენ, — „სტუმარი“ მთელი ღამე ჩვენთან იქნება და შეგვეძლება კარგად ვუყუროთო. თორმეტი თვალი ისარივით შე მომაშტერდა და თავით-ფეხებამდე მუშტრის თვალით სინჯვა დაუწყო ჩემს ტანისამოსსა, ყველას ეს ერთი კითხვა ეხატებოდა თვალეზში: „ამ კაცს ჩვენთან რა უნდოდაო?“ მხოლოდ კვამლი მიხსნიდა ხოლმე მათი ცნობისმოყვარე თვალეზისაგან. ქარი დაუბრკოლებლივ ატანდა ფაცხის ნახევრად ფარღალალა კედლებსა, ჰბორგავდა და გვაშფოთებდა შიგმდგომთა: კვამლს ხან ჩემკენ ელალებოდა და ხან ჩემს ახალ ნაცნობებს აფორიაქებდა.

ფაცხის ორივე მხრივ თითო წყვილი გაჩორკნილი ფიცარია, მიჯრით მიწყობილი. თუ გნებავთ, ტახტი დავარქვათ ამ ფიცრებსა. აქ კი ტახტის დანიშნულება აქვს. მათ სიშიშვლეს არა ჰფარავს-რა, — ადგილობრივი მოწნული ქილობი რა არის, იმასაც კი მოკლებულია გუძას განსასვენებელი. ერთ ალაგას მჩვარივით რაღაც მოკუმშული ეგდო. უფროსი ქალი ადგა და გაასწორა. ეს გაბრტყელებული, სიფრიფანა, ჭვარიმამის ლავაშივით, მკვარტლში ამოვლებული, დაფხრეწილი ლეიბი იყო. არც ბამბა-გამოყრილი საბანი იყო უკეთესი ღირსებისა. ერთი ბალიშიც ეგდო, უფორმო. როგორც ეტყობოდა, ქათმის გაურჩეველ ბუმბულით უნდა ყოფილიყო სავსე. გაბრტყელებულ მუთაქას სიმინდის ფუჩეჩი გამოცვენოდა...

აჰა, მთელი ლოგინი, რომელზედაც გუძა და მისი ცოლშვილი, დღიურ ვარამთან სასოწარკვეთილ და გამძაფრებულ ბრძოლის შემდეგ, თავიანთ ცოდვილ ძვლებს ასვენებენ, რათა, ღონე-მოკრებილთ, მეორე დღეს განაგრძონ იგივე სასოწარკვეთილი ბრძოლა და სრბოლა ძაღლ-უმაღური ცხოვრებისა.

გუძას ფაცხის ერთ კუთხეში ტახტზე ზანდუკიც იდგა, მკვარტლის ფერისა. წინანდელი წითელი ფერი საღებავისა აქა-იქ კიდევ შერჩენოდა. ამ ზანდუკში ინახება გუძას ცოლის ვანძეულობა: ერთი სამშაურიანი თავიჩითი ანუ „ცაზოცი“, ორხუთშაურიან ჩითისაგან შეკერილი „სავარეო“ კაბა, ერთი სამაბაზიანი ჩუსტები, ოქუმელ ხარაზის შეკერილი, შაურიანი

სარკე, წითელ სამოგვე გადაკრული, — ის სარკე, აქაურს ქალებს სადმე დღეობაში ან ოქუშში წასვლის დროს ჯობით რომ დააქვთ ხოლმე და რომლის შემწეობით, დანიშნულ ადგილამდე მოახლოვებისას, სადმე ბუჩქთან ან წყლისპირას თავის ფიზიონომიას ისწორებენ. ამათს გარდა, ამ გაცრეცილი ზანდუკის რომელიმე მიმალულ კუთხეში კიდევ უნდა დებულებიყო თავლის სანთლის ნაჭერზე მიკრული ორშაურიაანი თეთრი ფული, გუდას სახლის ერთ-ერთი წვერის ავადმყოფობის დროს ილორის წმ. გიორგისათვის შეწირული და ავადმყოფის თავზე შემოვლებული, ორი ან სამი აბაზი, ათას ალაგას გამოკრულ-გამონასკვილი, — „შავი ღლისათვის“ გამოზოგვილი.

ჩემს მახსოვრობას ძალას ვატანდი, მინდოდა გამეთვალისწინებინა ამნაირივე ზანდუკი ჩემი ძიძისა, ამნაირივე სიდიდისა, ამნაირადვე დამკვარტლული, ამნაირადვე, მუთაქის მაგვარად კუთხეში მიდგმული, ის ზანდუკი, რომელიც, ჩემს პატარაობაში, არა ერთხელ გადამიქოთებია — რა არის, ორიოდ ჩურჩხელა ამოვაცოცო და სადმე ხის ძირას შევექცე-მეთქი; პო, მინდოდა მომეგონებინა, კიდევ, ზევით ჩამოთვლილის გარდა, რა უნდა დებულებიყო ამ ნაცნობ ზანდუკში...

პატარა, ძუძუმწოვარა ბავშვმა, არა ერთხელ დაწყებული და შეწყვეტილი ტირილი კვლავ განაგრძო: მეძინებო. დედამ ძუძუ ჩასჩარა პირში, რძესთან ჩაყოლა ბავშვმა თავისი ცრემლები და, ბოლოს, ზედ ძუძუზე მიეძინა. დედამ აიყვანა, აკვანში ჩააწვინა და, უფროსი ქალის დახმარებით, არტახები შემოაკრა. აქაური აკვანი ძალზე ვიწროა, განი მტკაველ-ნახევარი თუ ექნება, მაღალია და დანჯღრეული, ეტყობა ამ აკვანში გაზრდილა მამა სახლისა, ხუთი მისი შვილი და, ვინ იცის კიდევ რამდენი გაიზრდება ამ აკვანში!

ძუძუმწოვარამ დაიძინა. ცოტა იმაზე უფროსი ტახტზე აგოგდა და ისიც ძიღმა გულზე მიიხუტა. დიასახლისმა რაკი თავისუფლება იგრძნო, ვახშმის თადარიგს შეუდგა. მიუჯდა ფქვილით საესე ტომარას (საკი), წინ დაიდვა ბარქაში (სარღა) და ფქვილის ცრა დაიწყო. ხოლო მისმა ტასიამ თუჯის ქვაბს დაავლო ხელი, სადილობისაგან ზედ შერჩენილი ღომის ქერქი დაჩლუნგებულის უტარო დანით მოაცილა და კუთხეში დაყუჩებულ წიწილებიან კრუხს დაუყარა. დაწმენდილი და

გარეცხილი ხელიანი ქვაბი პირამდე წყლით მოჰყარა გოგონამა და, დედის დახმარებით, რკინის ნაჭრის მაგიერა ჭურჭელს დაკიდებულ ხის კავს ჩამოჰკიდა. ცეცხლს შეშა შეუკეთეს. დაგუგუნებულმა ცეცხლმა ათს წუთში ააღწელა წყალი. დიასახლისმა სიმინდის ფქვილით სავსე ბარქაში გვერდით დაიდგა, მერე ადუღებულ წყალში მუჭა-მუჭა ყრა დაუწყო ფქვილს და თან ჩოგნით ურევდა. კავზე დაკიდებული ქვაბი ამასობაში, რა თქმა უნდა, ინძრეოდა, და მისი შენძრევასთან ერთად პანტა-პუნტით ზევიდან ზოლ-ზოლად დაკიდებული მჭვარტლი წამოვიდა. მე თვალეზი ავარიდე ზრდილობის გულისთვის... რომ გასქელდა ღომი, დიასახლისმა ძირს ჩამოიღო ქვაბი, დადგა იქავ, კერის პირას, ჩართზე¹ და სუთით² (კირზა) მაგრად ზელა დაუწყო. ხუთი წუთი ჰზელდა. მერე ისევ კავზე დაჰკიდა ქვაბი.

მე ისევ განვაგრძე ჩემი ექსკურსია თვალეზით ფაცხის მიდამოში.

მიმოვაგლე თვალი „ბუფეტს“. ერთი თხმელის ფიცარი გათლილი, სიგრძე აქვს 2 ალაბი, ვანი— $\frac{1}{2}$ ალაბი. ეს ფიცარი დგას ოთხს ორ-ნახევარ ალაბიან ფეხზედ, რომლებიც ქვეშ განზე არის გაწეული, რომ ტაბლა უფრო მაგრად იდგეს. ზედ ალაგია: ბლის ფილი (ქვიჯე) თავისი ქვითა, ბუყუნი (ერთნაირი ხის ჭურჭელი) მაწენის შესანახად, ხუთი ხის ჯამი ადგილობრივ გაკეთებული, ორი თეფში სინისა, 4 კოვზი ბზისა, ადგილობრივივე გათლილი. ტაბლის ახლოვე კედელზე ეკიდა: ნიგა (საწველელი), მწარე გოგრის ქერქისაგან გაკეთებული ჭურჭელი კვეთარისათვის და ოჩეჩე — ხის ჭურჭელი, რომელშიაც ახლად ამოღებულ ყველსა სდებენ, რომ შრატისაგან დაიწრიტოს. ბუფეტის ახლო იდგა ერთი თავმომტვრეული კოკა თიხისა და ერთიც დოჭი. ამ ორ ჭურჭლის დასადგმელ ალაგას გაუშრობელი ჭოჭი დგას. გუძას ფაცხაში აღუნუსხველი, გვგონია, არაფერი დაგვრჩება, თუ ყოველივე შემოდასახელებულს მივუმატებთ „ტაბაკს“ — გრძელს, ოთხ-

¹ ჩართი — შრგვალად, ქვაბის ძირის სიფართოზე, დაგრეხილი ვანი ან უგრეხელა. ქვაბის ძირი შიგ კალამოტსავეთა დგას, არ ინძრევა და ღომი მოხერხებულად იზელებსა შიგ.

² „გარგატსაც“ ეძახიან. გათლილი ყოხია, მკლავის სიმსხო, ან ნაკლები, ერთის ალაბის სიგრძე.

ფენიან ფიცარს, რომელზედაც პირდაპირ ღომს დააგებენ და წინ დაიდგამენ ხოლმე სადილ-ვახშმის დროს. განი-ტაბაკს $1/2$ ალაბი აქვს, მისი სიგრძე კი ფაცხის წვერთა რიცხვზეა დამოკიდებული. ფეხები ტაბაკისა ორი მტკაველის სიმაღლეა, ასე რომ როცა უსხედხართ, უნდა დაიხაროთ ხოლმე ღომის ასაღებად. როცა ჭამას გაათავებენ, ტაბაკს აიღებენ. მისი შესანახი ადგილი ფაცხის კედელია, ან შიგნით და ან, უფრო ხშირად, გარეთ, საწვიმურს ქვეშ, და ან კიდევ აივანზე: კედელში ორი ჯოხია გაყრილი, რომლებზედაც პირქვე დაამხოვენ ტაბაკს, და იქა დევს, სანამ ხელმეორედ არ დასჭირდებათ.

აჰა, მთელი ავლადიდება გუძასი. ერთ დღეს გაყიდვა და ფულად ქცევა რომ მოუნდომოს გუძამ მთელ მორთულობას მისი ფაცხისას, მთელს ტუალეტს ამ ფაცხის წვერებისას, სულ ბევრი, ხუთი მანეთის პატრონი თუ გახდება. თუმცა გუძა თქმით კი იტყვის „ღარიბადა ვარო“, მაგრამ ეს თქმა სიტყვის მასალაა, პირის დასამშვენებელია, ამბობს იმიტომ, რომ სხვა ყველა მისი მსგავსი გლეხები ამას ამბობენ; ხმარობს ამ სიტყვებს იმიტომ, რომ პატარაობითვე ნაკლებულების მეტი არა გამოუცდია-რა და ამ მცნების გამომხატველი სიტყვები სულ პირზე აკერია.

გუძა კმაყოფილიც იქნება ხოლმე, თუ თავის სარჩო სიძინდს მოიწევს; კმაყოფილია, თუ სადილ-ვახშმად ფქვილის ღომი, ნაჭერი ყველი აქვს; უმეტეს კმაყოფილია გუძა, თუ თავის დედიშობილად მორბენალ ბავშვებს თითო ნარმის პერანგი ჩააცვა „სააღდგომოდ“. გუძას სხვა ყველა საქიროება, სხვა ყველა მოთხოვნილება — ხორციელი თუ სულიერი — ავიწყდება, როცა მოაგონდება საბედისწერო „ფოშტის“ (სახელმწიფო გადასახადი) და მამასახლის-მწერლის ფული. წელიწადი-თორმეტი თვე ერთ აზრსა ჰყავს მისი ფიქრი-გონება მიჯაჭვული ამირანივით, შეპყრობილი: დასახელებული გადასახადი როგორ მოვიშორო თავიდანო? ამ გადასახადისათვის-ლა იდგამს გუძა წელებზე ფეხებს. დარწმუნებულია, გლეხი, ჩემსავით შავი ღლის დაბადებული გლეხი, ამ გადასახადისათვის არის გაჩენილიო. არ არსებობს გუძასათვის ეკლესია; არ დასდევს, მისმა ბავშვმა წიგნი იცის, თუ არა. იმიტომ, ადვილი წარმოსადგენია, რა ცათაფრენა შეუდგება, როცა ამ გადასახადს მოიშორებს, რომელიც დამოკლესის სატყ-

ვარით მის გაშავებულ ქედს დასცქერის საბედისწეროდ, თითქო მძიმე ლოდი გადუგორდა მაშინ გულიდანაო. მაშინ მომავალ წლამდე განცხრომაშია, ნეტარობს: არხენად ჭამს ფქვილის ღომს გაძლომამდე, საღამოს, მზის ჩასვლისას, იძინებს, მეორე დღეს მზეს ისიც აჰყვება, რათა იმავე ფქვილის ღომით გაძლომისათვისვე იზრუნოს. წლითიწლობამდე ჩაპკირკიტებს დედამიწას მანამდის, სანამ, იმავე მიწას არ შეუერთდება მისი სხეული. მის ალაგას მისი შვილი ტაგუ ჩადგება, ისიც გუძასავით შეებრძოლება შავს მიწასა... და ვინ იცის, სანამ გაგრძელდება ეს პირუტყვეული, პირველყოფილი ბრძოლა; ვინ იცის, როდის შეეცვლება ხასიათი და ფერი ამ ძალღუმაღურ ბრძოლასა?..

სანამ მე გუძას ავლა-დიდებასა და მისი ცხოვრების განხილვაში ვიყავ, „ვახშამიც“ დამზადდა. ტასიამ დოქი აიღო და ხელი დამაბანინა. ამ წინასიტყვობის შემდეგ წინ ტაბაკი დამიდგა. ხოლო დიასახლისმა ჩოგნით³ ორი „დაგება“ ღომი ამოიღო ქვაბიდან და ტაბაკზე დამიგო ერთი-მეორეზე. მერე შიგსულუგუნი ჩამიჭრა და მითხრა: — „შირთვით, ბატონოვო“. გუძაც, ბოდიშის მოხდით, შორი-ახლო მოუჭდა ჩემს ტაბაკსა. ღვინის მაგივრად სუფრას ანკარა ცივი წყალი გვიმშვენებდა. გუძამ ბოდიში მოიხადა უღვინობისათვის. რა ვქნათ, ბატონო ღარიბი კაცის საქმე ხომ მოგეხსენებათო!... ნავახშმეგს ტასიამ ისევ დაგვისხა წყალი და ხელი დაგვაბანინა.

ვახშამს აქ მაშინვე ძილი და განსვენება მოსდევს. იღბალი ჩემი, რომ ჩემს ხურჯინში საბანიცა მქონდა და საზამთრო გვაბანაკიცა⁴. დიდი სამსახური გამიწია ერთმაცა და მეორემაც. ჩემს თავს „ბარაქალა“ ვუთხარი ასეთი წინდახედულებისათვის. როგორც შემეძლო, მოვაწყე ჩემი სარეცელი. ტასიამ აქაური ჩვეულებისამებრ, ფეხთ გამხადა, პატარა ჯირკვი მოიტანა, რათა ზედ ფეხები შემეწყო, ძმამ ცივი წყალი დაუსხა და თვითონ კი ფეხები დამაბანინა. ვერ ვეურჩე ამ ძველს ჩვეულებასა, თუმცა კი ჩემი ფეხებისათვის ტასიას შეწყუბება მეტი იყო.

³ ჩოგანი — ქვაბიდან ღომის ამოსაღები იარაღია. ერთი ალაბი პატარა ფიცარი ნიჩბივით არის გაკეთებული, მხოლოდ ბოლოზე მომრგვალებულია.

⁴ გვაბანაკი—პალატო.

ჩემმა სახელდახლო ლოგინმა ალტაცებაში მომიყვანა. თავთ მედო უნაგირის ბალიში, ქვეშ მეშალა საბანი და ზეჟედან კიდევ ჩემი საზამთრო გვაბანაკი მებურა, ფაცხის ერთ მხარეს ტახტი მე დავიჭირე, ხოლო მეორეს — გუძამა და მისმა ფანიამ. დაწოლის დროს მარტო ღამის სიბნელე იდგა ჩვენს შორის კედლად...

აი ეს გახლავთ უფერ-უმარჩილო პროზა გუძასი, ამ ჩვენი ცხოვრების სვე-უბედური გერის ყოფა-მდგომარეობისა!.. და აი ის „მეგრული“ ფაცხაც, რომელმაც ჩვენს ნიჭიერ მგოსანს გ. ჭალადიდელს თავისი მშვენიერი ლექსი დააწერინა...

განთიადისას ტყე აივსო ჩიტების სტვენითა და ჭიკჭიკ-გალობითა. დაძინებულმა ბუნებამ გამოიღვიძა. გუძას ჯერ ფრთოსანთა და მერე ოთხფეხ ცხოველთა ხმა მისცეს ჩიტების გალობასა. ნელ-ნელა ფაცხის მკვიდრნიც წამოიშალნენ. საჩქაროზე ხელპირი დავიბანეთ და მე და გუძა მთაში წასასვლელად მზადებას შევეუდექით. გუძამ მშველის რქაზე დაკიდებული თოფი ჩამოიღო, საპირისწამლე გაუსინჯა და ისევ ირმის ტყავისაგან შეკერილ ბუდეში ჩასდო. „უნდა თან წავიღოთ, იქნება, „უწმინდური“ (დათვი) შემოგვხვდეს გზაში“. გუძას ცოლმა ქასლაშია⁵ ჩამოიღო, მაწვნით გაავსო და გუძას დაჰკიდა, გზაში დაგჭირდებათო. იმ ღამეს ჩემი ცხენი გუძამ, ქურდების შიშით, ფაცხის აივანზე დააბა, და გუძას უფროსი ვაჟი უხვად უყრიდა ახლად გამოჭრილ სიმიდს. გუძამ შემთქმნა ცხენი. ფაცხიდან გასვლის წინათ შევეცადე სასყიდელი მიმეცა ჩემი მასპინძლისათვის. პატივისცემისათვის სამაგიეროდ ფულს ვერ შეაძლევთ აქაურ მასპინძელს: არამცთუ არ გამოგართმევთ, შეურაცხყოფადაც მიიღებს თქვენს ქცევას. მეც, რაკი სხვა გზა არა მქონდა, პატარა ტასიას „სახსოვრად“ ერთი ცხვირსახოცი უფეშქაშე, რამაც ცასა სწია ვოგონა. დანარჩენ ბავშვებს ორ-ორი ორცხობილა დავურიგე და ზედნადებად გაზეთის ორიოდ ნომერაც დავუტოვე. ქალაღი რომ დაინახეს, ერთმანეთს მივარდნენ და თითოეული მათგანი შეეცადა დაჰპატრონებოდა ამ „ტატას“. მათს ბრძოლაში დედა ჩაერია და ყველა გაათანასწორა: გა-

⁵ ქასლაშია ქურჭელია, თხის ტყავისაგან გაკეთებული. შიგნით და გარეთ გაფხევილია. შიგ ასხავენ მაწონს და მგზავრობის დროს დააქვთ. მთაში ყველა ხმარობს ამ ქურჭელს.

მოპვლიჯა გაზეთის ფურცლები და ზანდუკში შეინახა შო-
წიწებით.

თითქოს დიდი ხნის მოკეთე და ნაცნობი ვყოფილიყავ, გულწრფელად გამომეთხოვენ. სინანული გამოაცხადეს, რომ ასე „უცხად დაეშორდი“. მათს ლოცვას საზღვარი არა ჰქონდა. „აქეთობას უეჭველად მნახეთ, როგორც კარგმა მოყვარე-
მაო“, მომადახა დიასახლისმა დობესთან მისულს.

V

მთისკენ. — ხელუხლებელი სამეფო წიფლისა. — მისი გადარჩენის მიზეზი. ისიც გაიკაფება. — უღმერთო ბილიკი ანარიის მთისა. — გზის დამამშვენებელი: წყაროები, მთის ნაკადულები, ნისლი. — მეორე გაზაფხული. — წყავის ბუჩქები. — დახასრული მთის გზისა.

შევუდექით მე და ჩემი ჩიჩერონე — გუძა მთის კალთასა. სულ საცალფეხო გზაზე მივიღივართ, ცხენი კი სალთად მიგვყავს. გზასა ჰფარავს ტყე თხილისა, წიფლისა, წაბლისა, მთის ნეკერჩხალისა. ორი საათის სიარულის შემდეგ მარტო წიფლის სამეფოში შევყავით თავი. მეტად მსხვილი და მაღალია აქაური ლაღად გაზრდილი წიფელა. სისქე მისი ორი ალაბია, ზევით კიდევ თვალს ვერ უწვდენს ადამიანი. ადამიანს ჯერ აქ ცული არ შემოუტანია იმ განზარხვით, რომ ხე მოვსკრა და იმით ვისარგებლოო. ასეთი უტეხი, ან როგორც მეგრელები ეძახიან, „უქმელი“ ტყე წიფელისა, აჰყვება თვით ანარიის მთამდე, 30 ოთხ-კუთხა კილომეტრის სივრცეზე მესამედი ამ ტყისა ოქუმის საზოგადოებას ეკუთვნის, დანარჩენი სახაზინოა.

როგორცა ვთქვით, ეს ტყე ხელუხლებელია იმიტომ კი არა, რომ აქეთკენ რაიმე წესი იყოს დამყარებული ამ ტყის რიგიანად და გამოზოგვით ხმარებისა. ჯერ ამნაირი წესის შემოღება, რომელიც ასე საჭიროა სამურზაყანოს ტყეებისთვის, მხოლოდ ოცნების საგანს შეადგენს. თუ ეს ტყე ბარბაროსულად გაჩანაგებას გადაურჩა, ამის მიზეზი, ჯერ ერთი, ის გახლავთ, რომ ადგილ-მდებარეობა აქვს მიუვალი. აწ არსებული გზით ვერ მიუდგება ვერც ურემი და ველარც ჩალვადარი. მაგრამ მალე, სულ მალე, 20—30 წლის შიგნით, როცა ბარი სულ გაიკაფება, აქაური გლეხი ძალაუნებურად აატანს

ამ მთასა და ასწლოვანის წიფლების ქრა აახმიანებს აქეთრობას.

ბარიდან ანარიის მთისაკენ ორი საცალფეხო ბილიკი მიდის: ერთი იწყება სოფ. ჩხორთოლიდან, მეორე — ოქუმიდან. ჩხორთოლიდან მიმავალ ბილიკს აფხაზების გზას ეძახიან, რადგან აფხაზ მწყემსებს ამ გზით დაუდით საქონელი სამურზაყანოს მთებზე. ოქუმიდან მიმავალი გზით კი მხოლოდ სამურზაყანოელი მწყემსები დადიან. ჩხორთოლის გზა მოკლეა. აქეთობას ამ გზით მომიხდა ჩამოსვლა მთიდან და სულ იმას ვიძახდი, ნეტავ ამ გზით არ წამოვსულიყავ-მეთქი. გზა ქვიანია და მოსხლეტილი. თითქმის ერთი კილომეტრის მანძილზე იძულებული ვიყავ, ცხენისათვის უნაგირი მომეხსნა და ზურგით მეზიდა, ცხენი კი თავის ნებაზე მივუშვი. მაგრამ ვაი ასეთ გაშვებას! ვამბობდი, აი ახლა დაიმტვრევა, აი ახლა დასაზღვევი გამიხდება-მეთქი. დღესაც ვერ წარმომიდგენია, როგორ დაუდით ამ გზით საქონელი!..

შუა გზაზე ორივე ეს ბილიკი ერთდება და ამის იქით, შედარებით, უკეთესი სავლელია. შედარებით, იმიტომ რომ ადგილ-ადგილ საცალფეხო ბილიკი მოსხლეტილ კლდეებს გადაჰყურებს. საკმაოა, ერთი ბეწო გადაუცდეს ფეხი ამ ბილიკზე მიმავალ ადამიანსა თუ საქონელსა, რომ ძირამდე სული არ ჩაჰყვეს და თვალუწვდენელ ხევში სადმე სვაგ-ყორნების საკორტნი გახდეს. ხოლო ასეთი უბედურება აქ ხშირიცაა, განსაკუთრებით გაზაფხულზე, როცა იალალზე საქონლის ჯოგს მიერეკებიან მწყემსები, და ენკენისთვეში, როცა იგივე საქონელი იალალიდან უკან მოუდით ხოლმე.

ანარიისა და იმის იქით მდებარე მთების იალალებზე, სვანეთის საზღვრამდე, მიუდით საქონელი თითქმის მთელ სამურზაყანოს და აბუჯას⁶ მწყემსებსა. ყოველ გაზაფხულზე შემოდასახლებული ბილიკით სულ უკანასკნელი 60,000 სული საქონელი მიუდით, სხვილფეხა, თუ წვრილფეხა. ხოლო უგზობობით, წელიწადი ისე არ გაივლის, მწყემსებს ორასი თუმნის ზარალი არ მოუვიდეთ იქითობას, თუ აქეთობას. ერთხანად სამასი თუმანი რომ დაიხარჯოს, მეტი არც კი მოუნდება იმ ადგილების შესწორებას, სადაც მეტად საშიშია გაე-

⁶ აფხაზეთის აღმოსავლეთი ნაწილი.

ლა. თვით მწყემსების გარდა ამ საქმეში, უეჭველია, სახელმწიფო ქონებათა უწყებაც მიიღებს მონაწილეობას, იმიტომ რომ მთელი საზაფხულო საძოვარი ადგილები აქეთკენ ამ უწყების ხელშია. ამ საძოვრებიდან წლიური შემოსავალი, ჯერ ახლა, როცა ასე საშიშია აქეთკენ სიარული, ორას თუმანს აღმატება, რაკი გზა შესწორდება, მაშინ საძოვრების მუშტარიც იმატებს და, მაშასადამე, შემოსავალიცა.

ამ აღმართ-აღმართ მიმავალ გზას ამშვენებს და მის სიძნელეს ავიწყებს მგზავრს ანკარა და ყინულივით ცივი წყაროები. უცნობ მწყემსს ღარი გაუკეთებია ხის ქერქისაგან, რათა დაღლილი მგზავრი მოხერხებით დაეწაფოს წყალს და ღარის გამკეთებელს ლოცვა-კურთხევა გაუგზავნოს. ერთ ასეთ წყაროსთან მე და ჩემმა გუძამ სიამოვნებით მოვასვენეთ ძალზე დაღლილი მუხლები და შუბლი გავიგრძიეთ. გუძამ მოხსნა ქასლაშს თავი, ადღეებილი და კარაქმოდებული მაწონი ჩაყვანე⁷ დაასხა და შემომთავაზა. ჩემი ორცხობილებიც წყალში დავალბეთ და ორმავე აღტყინებული შიმშილი დავაყუჩეთ. ძნელად დაავიწყდება კაცს ასეთ ალაგას მოსვენება და დანაყრება, თუნდაც მწირი სურსათით....

მთელი 6 საათი მივდივართ. შუადღეა. მზეს, მიუხედავად იმისა, რომ შუაგული მკათათვეა, სითბო აკლდება: ბარი და მისი პაპანაქება სიცხე შორს დაგვრჩა. ბამბის ქულა ნისლები ბოლქვა-ბოლქვად დაჰკოგავენ ხეებში. ხან ჩვენამდეც ატანს, შიგ ვეხვევით და ტანისამოსი მსუბუქად გვისველდება. გრილა. ვგრძნობთ მთის სიახლოვეს. ჰაერი თანდათან მსუბუქი ხდება და ჩვენი ფილტვები ხარბად ისუნთქავს. მაჯისცემა ხშირია. იქით-აქეთ ხეებში კლდიდან-კლდეზე ცელქად მხტომარე მთის ნაკადულების საამო და ნირშეუცვლელი შუილით სმენა გვევსება. ტბილი ხმა ამ შუილისა შორსა ჰკოცნის მწვანე ხავერდით დატვირთულ მთასა და მის ნაპრალებსა...

წიფლის ხშირი და თაღივით ჩამობურვილი ტყე თანდათან თხელდება, სიბნელე თავის ალაგს სინათლეს უთმობს. იწყება წყავის ბუჩქნარი. კვლავ გვიგაზაფხულდება: ახლა, მკათათვეში, ჰყვავის. თეთრი ყვავილები მისი დამშნედის სურნელებით ავსებს მიდამოს. ამ ბუჩქს აქ ყვავილი ყვავილად-

⁷ ხის ჭურჭელია, ტოლჩის მსგავსი.

ვე რჩება. სიცივე არ აცლის ნაყოფად გამოისხას, დაამწიფოს და თავის გემო აჩვენოს აქაურ ზაფხულის სტუმართ, ბარს დაშორებულთ და ხილს დანატრულებულ მწყემსებს. არც თუ ტყუილად იკარგება ეს ყვავილი: ეს შეიადგენს თავდათავ სარჩოს ფუტკრისას, რომელსაც სამურზაყანოელის მეურნეობაში საპატიო ადგილი უჭირავს. ბარად კი, სადაც მწიფდება, წყავის, ყურძნის მტევნების მსგავსს, ნაყოფს მკვიდრნი ჰკრეფენ, სწურავენ და ეგრეთ წოდებულ „წყავის ღვინოს“ აკეთებენ, რომელსაც ზაფხულში ღვინის მაგივრად შეექცევიან ხოლმე. მე ჯერ არა მქონია შემთხვევა ამ თავისებური „ღვინის“ დაღვევისა, ხოლო ვისაც კი დაუღვევია, ამბობენ — „არა უშავს-რაო.“

VI

მშვენიერია მთა — შარდენის თიფუ. — ლაღნი შვილნი ლაღის ბუნებისა. — ინახად დახდომა. — რითი იკვებებიან ლაღნი შვილნი ლაღის ბუნებისა? — ბარად დაწყობილი გეგმა მთაში არ გამოვადგებათ. — ლაშე მთაში. — დილა. — გუძახ რეკომენდაცია.

მშვენიერია მთა, როცა, ხანგრძლივი ძილის შემდეგ, ახლად იღვიძებს, ძალ-ღონეს იკრებს. მშვენიერია მისი თვალწარმტაცი, დაქარგული ზედაპირი, გულის ამატოკებელი. სანეტაროა მისი მსუბუქი ჰაერი, წმინდა, უმწიკვლო, რომელიც თავის ცხოველმყოფელ ძალას ყოველ სახსარში დაგიტარებთ ხოლმე, დაღლილს ჯანსა გმატებთ, გულს გიმაგრებთ, საბრძოლველად გიწვევთ!.. რა სჯობს ამ ნიავს, მაგრილებელს, დამამშვიდებელს, რომლის ნაზ ხვევნაზე გულს გეფონება, გავიწყდება სიმწარე სააქაო, გადადიხარ სადღაც შორს, ოცნების სამეფოში, „საცა არა არს არცა ურვა, არცა სულთქმა, არამედ სიხარული დაუცხრომელი...“ ამ ღროს თქვენი არსება ერთად-ერთი, განუზომელი სურვილით ივსება: ყველა გულზე მიიხუტოთ, ყველას ძმურად ხელი გაუწოდოთ და შვება მიანიჭოთ, ყველას ნუგეში სცეთ, მიუალერსოთ, დაუყვავოთ, ყველა ტვირთმიძიესა და მაშვრალს ფიანდაზად გაეშალოთ...

აი, ამასა ვგრძნობდი, როცა გუძახ უკან მივსდევდი მთის ბილიკზე. იქით-აქეთ ამაყად წამოზიდული თოვლიანი მწვერ-

ვალეები და მათი ფერდობები მზეზედ ფანტასტიურად ციმცო-
მებდნენ. ერთად-ერთი სიტყვა ამომხდებოდა ხოლმე გულ-
წრფელად, როცა მთის სიმშვენიერე ინსტიქტურად გამაჩე-
რებდა: „რა კარგია!“ ის იყო, თოვლი ახლად აეღო. ზოგან,
განსაკუთრებით ჩრდილოეთ მხარეზე, კიდეც დარჩენილიყო და
მის ქვეშედან ვერცხლის წყალივით სხლტებოდა მთის წყალი,
იწყებდა წკანწკარს, მერე სხვა უერთდებოდა, იქცეოდა რულ,
რუ — კისკას ნაკადულად, ზედ გადაურბენდა ახლად-თავწა-
მოყოფილ ბალახს და ჩხრიალით მიხტოდა კლდიდან კლდეზე.

გზა-გზა მთის ოდენად დამდგარ ბამბის მსგავს ნისლში წამ-
დაუწუმ ვეხვეოდით. ერთ გორაკზე ავედით. ნისლმა გადი-
ყარა. გუძამ იხელთა, კარგად ივარაუდა ადგილ-მდებარეობა
და, ბოლოს, წამოიძახა, — მოვსულვართ შარდენისა* თიფუს-
თანაო⁹. ხევს გაღმა კვამლიც დაეინახეთ. გუძამ გასძახა. გუძას
ძახილზე მწყემსების ძაღლები წამოიშალნენ და ყეფით ჩვენს-
კენ წამოვიდნენ. ამასობაში მწყემსების ბიჭებმაც მოატანეს
ჩვენამდე, ძაღლები მოგვიგერეს და ბინაზე წაგვიყვანეს, სა-
დაც გადახურული არა იდგა-რა. თუ ბინა ერქვა, იმიტომ რომ
შუა ალაგას ცეცხლი ენთოთ და გარშემო კიდეც მწყემსები
შემოსხდომოდნენ.

— გიმრავლოთ საქონელი! — შეესძახეთ ახალმისულებმა.

— კეთილი იყოს თქვენი მობრძანება! — გვიპასუხეს მწყემს-
ებმა და ყველანი ფეხზე წამოგვიდგნენ.

— სტუმრებს ხომ მიგვიღებთ? — დავეკითხეთ.

— სტუმარი ღვთისაა! — მითხრა უფროსმა მწყემსმა. მე-
რე დასაჯდომი ადგილი მიჩვენა, დაბრძანდითო. ხოლო პატა-
რებმა ცხენი ჩამომართვეს.

ყველას ეოცა ჩემი ნახვა. „ჩინონიკს“¹⁰ აქ რა უნდოდაო? —
ჩუმად დაუწყეს გამოკითხვა ჩემს ჩიჩერონეს. პირადად მე
არაფერი შეადრეს. მწყემსებს სირცხვილად მიაჩნიათ, ახალ-
მოსულ სტუმარს ვინაობა ჰკითხონ, პირველ დღეს მაინც.

* შარდენი — მწყემსის სახელი.

⁹ თიფუ — მწყემსების ბინა.

¹⁰ ყველას, ევროპიულს თუ რუსულ ტანისამოსში გამოწყობილს, აქ
„ჩინონიკს“ (ვითომ მოხელეს) ეძახიან.

ბინა, ანუ, როგორც მწყემსები ეძახიან, თიფუ, სადაც მგუნდა გავჩერებულიყავ, წარმოადგენდა მინდორს, მთის კალთაზე, ერთი ხევის ახლოს. იქავ, გვერდით, ტყე ეკრა, სადაც წიფლის გვერდით მუქ-მწვანე წიწვიან ნაძვსა და ფიჭვსაც შეხვდებოდით. ფარდული აქ არა არის-რა. ერთ ალაგას დიდი ცეცხლია დაგუგუნებული და, როგორც ზევითა ვთქვით, გარშემო მწყემსები უსხედან. დასაჯდომად ყველას თითო ტყავი აქვს თხისა, რომელსაც აქ „კვარჩხას“ ეძახიან. კერიის ერთ მხარეს ოთხი ორკაპიანი ჯოხია დასმული, ერთი ალაბის სიმაღლეზე; ზედ გადებულია კიგოები, ერთმანეთს მიჯრით მიწყობილი. ეს გახლავთ ტახტი (აფხაზურად „ჰუმტა“), რომელზედაც თიფუს უფროსს დამე ძინავს და დღე ზის ხოლმე. იქავ ახლოს ბორჯღლიანი სარია დარჭობილი და ზედა ჰკიდია მწყემსების თოფები და ხალთები, რომლებშიაც მათი ნივთები აწყვია: თითო ხელი საცვალი, ნემსი, ძაფი, ღვედი, სადგისი, თოფის წამალი, ტყვია და ზოგჯერ წამალი, ავადმყოფ საქონლის მოსარჩენი¹¹. მოშორებით ოთხი ბორჯღლიანი მაღალი სარია, გარდი-გარდმო ლატნები აქვს გახარხებული და ზედ აწყვია: ხის ლანგარი, ჩაყვები (მაწვნის სახვრები ხის ჭურჭელი), ხის კოვზები და ჭყლინტი ყველი. გვერდებზე ჩამოკიდებულია თუჯის ქვაბი. ქვეშ, მიწაზე, გამწკრივებულია მაწვნის შესადედებელი დიდი ხის ჭურჭლები, რომლებიც ორ-ორ კო-

¹¹ აქაურ მწყემსებში გავრცელებულია ავადმყოფი საქონლისათვის ორნაირი წამალი: ერთი თურქულისა, და საზოგადოდ, იარების მოსარჩენი და მეორე საქონლის ჭირის წინააღმდეგ.

იარების წამლად ერთი მცენარის ძირსა ზმარობენ, რომელსაც „ძირტბილას“ ეძახიან, ამ მცენარეს მსხვილი ძირი აქვს; მიწიდან რომ ამოიღებენ, ამობენ, შერე, როცა დასჭირდებათ, ჩამოფხევენ დანით და დაიარებულს ადგილას დააყრიან. საღებინფექციო თვისება აქვს. შატლი, ან როგორც აქ ეძახიან, „თელი“ (ე. ი. მთელი, სულიერი არსებამ) არ გაუჩნდება იარაზე, თუ ამ წამალმა მოუსწროვო.

საქონლის ჭირის საწინააღმდეგოდ ერთ პატარა ცხოველს ზმარობენ. ამ ცხოველს აფხაზურად ფშიძა (ე. ი. ლამაზი) ჰქვია, პატარაა, მუცელი თეთრი აქვს, ტანი — ჟანგის ფერი, ტანის სიგრძე კუდიანად 20 სანტიმეტრი აქვს; ხოლო კუდისა მარტო 4 1/2 სანტ. ფრჩხილები ჩიტის კლანჭებს მიუგავს, ზეზე ციყვივით იცის გავსლა; საშინელი მარდია და, ამასთან, ძნელად მოსაკლავი. როცა საქონელს ჭირი გაუჩნდება, ამ ფშიძას ხორცს გარეცხენ და ნარეცხ წყალს საქონელს დააღვინებენ. ამობენ ძალიან რგებსო.

კა რძეს ჩაიტევენ თავისუფლად და რომელთაც „ბუფუნის“
პქეიან აქაურულად. ამ ზემოაღწერილ თავისებურ ბუფუნის
აქ „აშვამკათ“-ს ეძახიან.

აშვამკათის გვერდით მეორე ჰუმტაა გაკეთებული, სადაც
მძიმე ბარგი აწყვია: უნაგირი, მარილი და სხვა. ამაზე აწყო-
ბენ წვიმის დროს ყველაფერს, რის დასველებასაც ერიდები-
ან. გაედრება აქ ალამად იცის. მოკრიალებულ ცაზე მჯი-
ლის ოდენა ღრუბელი გამოჩნდება, თვალის დახამხამებაზე
გაიზრდება, იელვებს და თან კოკისპირულ წვიმას წამოუშენს.
სულ ბევრი, ათი-თხუთმეტი წუთი გაგრძელდეს ასეთი წვიმა,
სამაგიეროდ ქვეყანა წყლად იქცევა, მთა სულ ერთიანად ჩა-
მოირეცხება. ასეთი წვიმის მოახლოებას მწყემსები ალლო-
თი შეიტყობენ ხოლმე. მაშინათვე ერთი ფაცაფუცი შეუდგე-
ბათ, თავიანთ გულებს და სხვა რაგინდა-რას თავს ერთად
მოუყრიან, დააწყობენ ჰუმტაზე და ზედ კვახჩებს (თხის ტყა-
ვებს) დააყრიან, რომ წვიმამ შიგ არ გაატანოს.

ბარგი, ავად თუ კარგად, დასველებას გადარჩება, მაგრამ
მწყემსებზე საცოდავი ამ დროს სულიერი არსება არ იქნება.
რაც ძალა აქვთ, იფუთნებიან მოკლე, გახეხილ ადგილობრივ
მოთელილ ნაბდებში, მაგრამ წვიმა ორი წუთის განმავლო-
ბაში შიგ ატანს და მწყემსს პერანგი არ შერჩება ხოლმე მშრა-
ლი. რო გადაიღებს, ცეცხლი უკვე ჩამქრალია და ორი-სამი
საათი უნდა, სანამ ხელმეორედ ცეცხლს გააჩენდნენ და დას-
ველებულ ტანისამოსს გაიშრობდნენ.

თვითონ მცხოვრებნი აქაური კარვებისა, როგორც ლაღნი
შვილნი ლაღის ბუნებისა, მეტად ტანმრთელნი არიან. უმეტე-
სობა მათგანი ჩამკვრივეულია, ლოყა-წითელი. ავადმყოფობა
აქ ნიადაგს ვეღარა ჰპოულობს ფეხის მოსაკიდებელს. ყველას
კმაყოფილება ეხატება სახეზე. მადლიერნი არიან სიცოცხლი-
სა და ბუნების წიაღზე თავის საყვარელ და სულზე სარჩევ
საქონლის გვერდით შეჰხარიათ მზის ამოსვლა-ჩასვლასა, მთვა-
რის კაშკაშსა, ვარსკვლავთ ციმციმსა; სტკბებიან სულმუდამ
ლურჯ-მოციალე ცის ყურბითა, ხავერდისებურ ნიადაგზე
სიარულითა, მთის ნიავის სუნთქვითა.

კარვის უფროსი მაშინათვე ვახშმის თადარიგს შეუდგა.
ბრძანა, ჩემს პატივსაცემად საკლავი დაეკლათ¹². თვალის და-

¹² საკლავის დაკლა უდიდესი პატივისცემის ნიშანია.

სამხამებაზე თხა ვაატყავეს, მერე კერას იქით-აქეთ ორკა-
პიანი ჯოხები ჩაარქვეს, ზედ ჯოხივე გასდეს გარდიგარდმო
და იმაზე ხორციოთ სავსე ქვაბი დაჰკიდეს. საღამოს 8 საათზე
ვახშამი მზად იყო, ე. ი. ხორცი მოიხარშა.

ჯერ მთვარე არ ამოსულიყო. ცოტათი ბნელოდა. ერთმა
მწყემსმა სამასრედან კვარი ამოიღო¹³ და იმითი გაგვინათა
სუფრა. ყველანი მოკეცილები ვსხედვართ კვაჩხებზედ, წინ
გვიშლია ხის ფოთლიანი შტოები, რომლებზედაც კერძაულ-
მა¹⁴ ყველას სათითაოდ მოზრდილი ნაჭრები დაგვიწყო ახლად
მოხარშული ხორცისა, ერთ ფურცელზე ხორცისათვის სანე-
ლებელი დაგვიდევს, პილპილისა, მარილისა, პრასისა და ოხ-
რახუშისაგან შემზადებული. სანამ უფროსმა არ აიღო პირ-
ველი ლუკმა, სხვები იმას შესცქეროდნენ და ჭამა არ დაუ-
წყიათ. ერთი პატარა მწყემსი ანთებული კვარით თავს დაგვ-
ტრიალებდა და მე და ჩემს მერხაზეთ სუფრას გვინათებდა.
ყველანი ცარიელ ხორცს სანელებელს ვაწებდით და ისე შე-
ვექცეოდით. ხორცს არა უშავდა, მაგრამ, ჩემი აზრით, მისი
ნახარში უკეთესი უნდა ყოფილიყო და ვთხოვე, არ გადად-
ვარონ-მეთქი. თხოვნა ამისრულეს, მაგრამ დამცინეს კია, რუ-
სეთში იქნება გაზრდილი, რომ ხორცის ნახარში მოითხოვაო.
აქ ხორცის ნახარშს არა ხვრებენ, მყეფარეს გადაუღვრიან
ხოლმე მრგვალ ხისაგან ამოდრუტულ როფეში.

ხორცის ჭამას ვათავებდით, თიფუს უფროსმა ერთი ნა-
ჭერი თავისი არჩივისა კერძაულს გაუგზავნა მადლობის ნიშ-
ნად. დანარჩენებმა უფროსს მიჰბადეს; მეც, რა თქმა უნდა.
ამგვარად ნათავაზევი ხორცი ბლომად შეუგროვდა კერძაულს.
ყველა ნეშოზე დააწყო, ხელში დაიჭირა, წინ წამოდგა და
ყველას მადლობა გადაგვიხადა, თქვენი ნახელავი გაისსაცო!
კერძაული, სანამ ჩვენ ვისხედით, არ დამჯდარა, სულ თავს
გვედგა, საკმელი არა დააკლდეთ-რაო.

ხორცის შემდეგ ახლადამოღებული ყველი მოგვიტანეს.

¹³ აქაური მწყემსები კვარს მასრასავით სთლიან და სამასრეში ატა-
რებენ, რომ საჭიროების დროს ხელად ამოიღონ ხოლმე.

¹⁴ ყოველს კარავს თითო უფროსი ჰყავს და თითო კერძაული. უფ-
როსს მთელი კარვის ავ-კარგი ეკითხება, ხოლო კერძაულს ზუფეტი აბარია
და საკმელ-სასმელის განაწილება იმას ეკითხება.

თითოს ნახევარ-ნახევარ გირვანქაზე მეტი გვერგო, ზოგი ისე
გჭამეთ, ზოგიც შეგვიწვეს, — გემო გამოეცვლებაო. ყველს
მაწონი მოჰყვა, ჩაყვებში ჩასხმული. თითო ჩაყვაში თითო
ჩარქა მაინც ჩავიდოდა, სულ უკანასკნელი. მე კოვზი მოვი-
თხოვე მაწვნის სახერებად, ისინი-კი პირდაპირ მოიყუდებდ-
ნენ და უკოვზოდა ხერებდნენ. როგორც იყო, ჩაყვა ნახევარზე
დავიყვანე. ყველამ გაიკვირვა, ეს რა ცოტა მიირთვო! თუ
ცოტა ხანი მოგიგვიანდათ ჩვენთან, თქვენც ჩვენსავეთ შეეჩ-
ვევით ბევრი საკმლის ჭამასაო. იმედი გაუმართლდათ: ოთხი
დღის შემდეგ ჩემს ჩაყვაში ქობა არა რჩებოდა მაწვნისა. ნა-
ვახშმევეს ყველას ხელი დაგვაბანინეს და პირი გამოგვარეცი-
ნეს.

როგორცა ხედავთ, ვახშამი ისე გათავდა, ღომი არ გვი-
ჭამია, ცარიელი ხორცისა და ყველის მეტი. ღომი აქ ნატერის
საგანს შეადგენს და იშვიათად ამშვენებს მწყემსების სუფ-
რასა. ერთი კი, როცა პირველად ამოვლენ ბარიდან, თან წა-
მოიღებენ რამდენიმე ქილა სიმინდის ფქვილს და ერთი კვი-
რის განმავლობაში ხარშავენ ღომსა და მერე კი მთელი ზატუხუ-
ლი ცარიელ ყველსა და მაწონზე გადადიან. ათასში ერთხელ
მთიდან ბარში ჩასული და უკან დაბრუნებული მწყემსი თუ
ამოიტანს გამომცხვარ მჭადსა. უნდა უყუროთ, რა სიხარბით
დაესევინან! ერთი ასეთი შემთხვევის მოწამე მე თვითონ ვი-
ყავ შემდეგში. მწყემსები თორმეტამდე იყვნენ. გასტრეს მჭა-
დი და თითოს ორ-ორი თითის დადება-ლა ერგო. ისე სჭამდ-
ნენ ყველთან, როგორც ბარად ყველსა სჭამენ მჭადთან ან
ღომთან.

ამიტომ, ადვილად მიხვდებით, რა სასოებით შეექცეოდნენ
ჩემგან ატანილ ორცხობილას... პირველ ღამეს ყველას თი-
თო-თითო დაურიგე. მათს მადლობას საზღვარი არა ჰქონდა.
მეორე დღეს, როცა სეირნობის შემდეგ ბინაზე დაებრუნდი,
ჩემი ხურჯინი გავსინჯე, სამოციდან ერთიც არ იღო წამლად. პა-
ტარა მწყემსებს ისე გაუტკბათ თურმე, რომ ჩემი გულკეთი-
ლობით უსარგებლნიათ (მაინც არ გაგვიწყრებო!) და უბო-
დიშოდ სულ ამოელაგებინათ. მთელი დღე ახრამუნებდნენ
მთის ლადა-ლუდაში, არავინ დაგვინახავსო. დავღონდი ცო-
ტათი, ცარიელ მაწონს რა მაჭმევს-მეთქი! მაგრამ გვიან-ლა
იყო, თითზე კბენამ ვერა-რა მარგო. ესთქვი, — ბარად და-

წყობილი გეგმა მთაში არ გამოადგება კაცსა-მეთქი, — და
ამით ვინუგეშე თავი.

მეცხრე საათი იქნებოდა. ყველანი ძილის თადარიგს შე-
უდგნენ. მე, პატივისცემის ნიშნად კარვის უფროსმა თავისი
პუშტა დამითმო და ზედ კვახები გააშლევინა. ძალიან მაგარი
დასაწოლი იყო, ჭიგობმა ფერდები არ შემარჩინა, ზოგი
ხორკლიანი იყო და უსულღმერთოდ მჩხვლეტდა, მაგრამ ას-
ეთ ტახტისათვის ზენაარსს მადლობასა ვსწირავდი. ზედ საზამ-
თრო საბანი და საზამთროვე გვაბანაკი წავიხურე, თავთ უნა-
გირის ბალიში ამოვიდე და დასაძინებლად მოვემზადე. ახალ-
გაზრდებმა ცეცხლი წაიღეს და მოშორებით დაწოლილ თხებს
გარს შემოუწვნენ. ბინაზე დარჩენილებმა ტყავის ქალამნები
გაიხადეს, შორი-ახლო მიწაში ჩაფლეს, რომ, ერთის მხრით,
დარბილებულიყვნენ და, მეორეს მხრით, ქოფაკებს არ შეე-
ჭამათ. ქვეშ იმათაც კვახები ამოიღეს, გაეხვივნენ თავიანთ
მოკლე ნაბადში და ცოტა ხნის შემდეგ ხვრინვა ამოუშ-
ვეს.

ძნელად დამავიწყდება ეს პირველი ღამე მთაში. აქეთ-
იქით მთის მწვერვალნი ჩარჩოსავით შემოგვეკროდა. ვარსკე-
ლავებით მოკირწყლული ცის სივრცე ზედ დაგვეყურებდა. გა-
ბადრული მთვარე ამ ვარსკვლავთკრებულს შორის მისცურავ-
და და სხივნი მისნი ნაირ-ნაირად სცვლიდნენ მიდამოსა. ღამის
მნათობის ჩრდილი ხან ერთი მთის ფერდს გადაეფინებოდა
და ხან მეორეს, და საოცნებო სახე ეძლეოდა ყველაფერს.
დიდხანს, სულ დიდხანს ვსტკებებოდი ამ სურათითა, სულითა
და ხორციით ვისვენებდი. გრილი ნიავი, ჭიშთებით¹⁵ ამოვსე-
ბულ ხევიდან წამოსული, ჩემს სახეს ოდნავ ჰკაწრავდა.

ყველამ დაიძინა. საიდანღაც დათვი გაჩნდა. ყურებდაცქვე-
ტილმა ქოფაკებმა დროზე გაუგეს და ყეფა ასტეხეს. მათს
ყეფაზე მწყემსებიც აიშალნენ და გააბეს ყვირილი. მანამდე არ
დასცხრნენ, სანამ ცხრამთა არ გადაალახვინეს ავის განზრახ-

¹⁵ ჭიშთი — ხევში ჩარჩენილი თოვლია. როცა უნდათ ზორცი დიდ-
ხანს შეინახონ და არ გაუფუჭდეთ, მწყემსები ამ ჭიშთებში ჩაფლავენ.
ჭიშთი მთაში მწყემსებისათვის საყინულეს მაგიერია.

ვით მოსულ „უწმინდურსა“¹⁶. ღამეში ხანდახან რამდენჯერმე დაუფრთხობს ხოლმე ძილს მწყემსებს მგელი თუ დათვი.

=

აჰა, ინათა. სიბნელემ სინათლეს დაუწყო ბრძოლა. სიცივე უარესადა გეკბენს. ხუთის ნახევარზედ უკვე ფეხზედა ვართ. დაგუგუნებულს ცეცხლს ძალზე ვეტანებით. ღამის სინათლე შეჰკრთა. ერთბაშად ნათელი მოეფინა ქვეყანას. აღმოსავლეთი სისხლის ფერად შეიღება. შორს, უმტვერო თოვლით გადა-

¹⁶ დათვს აქ ორი სახელი ჰქვია: თუნთი და უწუნდური (უწმინდური). საზოგადოდ მანებელ სულდგმულთ აქ ორნაირი სახელი ჰქვიათ: ერთი — ნამდვილი და მეორე მოგონილი. ცდილობენ, უოველთვის მოგონილი სახელი დაუძახონ ხოლმე ამგვარ სულდგმულთ, იმიტომ რომ, ამბობენ, ნამდვილი სახელი რომ დაუძახოთ, ეგონება — გვეძახიანო. მოვლენ და დავვაზიანებენო. მგელს, დათვს, ტურას მეგრულად საერთოდ უწინუ (უხსენებელი) ჰქვია, ე. ი., ისეთი არსებანი, რომელთა სახელის თქმა არ შეიძლებაო.

ეგრძოდ, დათვს, როგორც ზევითაც ვსთქვით, „უწუნდური“ (უწმინდური) და „ბურღლინა“ (მობურტყულე) ჰქვიათ, მელას — „მაძვადვალე“ (ჩაქ-ჩაქით მოსიარულე) და „უპუ-უხაშუში მაქკომალი“ (უწვევ-უხარშავის მუამელი), ტურას — „კვალ-ქველი“ (კვალ-დაწყველილი) და „მოცქვაცქვალე“ (ცუცუნა), გველს — „უჩაღართამი“ (შავი ლართიანი) და „თუდო გილესარგალუნი“ (ძირს რომ დაეთრევა), თავს — „კუდეღამი“ (კუდიანი) და „კიბირმოქადილი“ (კბილ მოქედილი), ჭიანჭველას — „ბუხმეტახილი“ (წელმოტეხილი). თავსა და ჭიანჭველას გამოცვლილ სახელებს ქალები განსაკუთრებით მაშინ უძახიან, როცა ამრეშუმის ჭია უსხედთ და თანაც დაატანენ: „ომგოლაშ ვიშო“ — ასი მთის იქით. ე. ი., ასის მთის იქით მისი (ცხოველის სახელი) თავის ქორს — „ჟინმალუ“ (ზევით, ე. ი., ცაში მოსიარულე) ჰქვიათ. ხვავს — „დუღ-უჩა“ (შავ-თავა). მატლს — სამ ნაირ სახელს ეძახიან: „ოქიშიშ მარშიალი“ (ზურგის შომელი), „თელი“ (მთელი, ცოცხალი) და „შურდგუმელი“ (სულდგმული). თუ საქონელს იარაზე მატლი გაუნდა, განსაკუთრებით მაშინ ერიდებიან მატლს ნამდვილი სახელი დაუძახონ. ქათმის ჭიარს „ივანია“ ჰქვიათ მეგრულად. თუ ქათმებს დაერია, იტყვიან, ჩვენს ქათმებს „უსახელე“ (უსახელო) დაემართათ.

გარდა ამისა, თუ ნადირმა რამე ზიანი მოგაყენათ, ან ამრეშუმის ჭიარს თავი და ჭიანჭველა დაეხვია, ან და ქათმები და საქონელი ჭიარმა გაგიწყვიტათ, სხვის სახლში თქვენს გაჭირვებას ვერ იტყვით. ვითომ, რაც თქვენ გადაგზდათ თავზე, ვისაც უთხარით, იმათ გადაედებაო. თქვენი ლაპარაკის შემდეგ თუ რამე მოუვიდათ, იტყვიან (თქვენზე): „მხარით მოიტანა (მარცხი) და დამისეაო“.

პენტელ მთის მწვერვალებს სხივი მოხვდა მზისა და ათასფერად ააბრწყვიალა. ამასობაში, ამოიზიდა დიდებით და ძლევამოსილებით მორკმული მნათობი, უხვ-სხივიანი, და პირველი სიტბო გამოუგზავნა მის მაღიღებელ ქვეყანას. ბამბის-ქულა ნისლი შეკრთა, თავი აარიდა მინდორსა და მოდუღუნე ხევისაკენ გაიპარა, დარცხვენილი. დედამიწამ მზის სიტბოს თავისი, ალპური ყვავილების სუნით შეზავებული, სუნთქვა შეუერთა. ღამის სიცივისაგან მიბნედილმა, სულგანაბულმა, უმანკომ, მთის მასურათებელმა ბალახ-ყვავილმა გამოიღვიძა, სახეზედ უსახდვრო ტრფიალება გადაეფინა, კოპწიად თავი მალა აიღო და არშიობა დაუწყო მზეს. დილის ცვარმა, ბალახზე შესკუბებულმა, მზეზე მარგალიტივით ბრწყვიალი დაიწყო. საქონელიც აიშალა, მათს ბლავილს შორს მთამ მისცა ბანი.

იქვე ყინულივით ცივ წყაროზედ ხელ-პირი დავიბანეთ და საუზმეს შევუღექით. ისევ ის მაწვნით სავსე ჩაყვა, ისევ ის ჭყლინტი ყველი, ისევ ის ქიფური!..

საერთო ცნობისმოყვარეობის საგანი გავხდი. ბინის უფროსმა ბოდისის მოხდით მკითხა:

— უკაცრავად კი ნუ ვიქნები, და თქვენ „ჩინოვნიკი“ ხომ არ ბრძანდებით?

— არა.

— „პისერი“?

— არც „პისერი“.

— იქნება, გამოქცეული ვინმე ხართ (ყაჩაღი თუ?) და მთაზე დამალვა გინდათ? დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, სანამ ჩვენთანა ხართ, თავზე ერთი თმაც არ მოგაკლდებათ მტრის ხელიდან. გამოქცეულებისა და გაჭირვებულთ დაფარვა მწყემსებმა ვიცით! უმალ ჩვენ გავწყდებით, სანამ ჩვენი კარვის სტუმარს¹⁷ ცუდს რასმე შევამთხვევთ!..

— გაზეთს „აკეთებსო“. — გამომიხსნა გაჭირვებისაგან ჩემმა ჩიჩერონე — გუძამ.

— მაშ, რაკი გაზეთის „მკეთებელი“ ბრძანდები, ჩვენი გაჭირვება მაფას!¹⁸ შეატყობინე, შელავათი რამ გვიწყალობოს,

¹⁷ თუ ერთი ღამე გაათიეთ მწყემსთან, მერე მის მოკეთედ ითვლებით. თქვენის გულისათვის, საქირთების დროს, თავს დასდებს.

¹⁸ ე. ი. შეფეს.

ბეერი გადასახადი გვაწევს. — მოხოვა ჩემმა სტუმართმოყვარე მასპინძელმა.

მახსოვს, რაღაცა ორაზროვანი ნუგეში ვეცი.

მაინც ვეცდები, რაც რამე ვნახე მათთან ყოფნის დროს, ან გავიგონე, თუ მაფას არა, მკითხველს მაინც გავუზიარო.

VII

აფუნი. — იალაღები. საქონლის ძოვების წესი. — ძველი და ახალი დრო მთაზე. — შერძეობა: ნაწი, ღვრიტა, ყველი, ქიფური, მაწონი. — ერბო-კარაქის კეთება არ იციანი — მატყლი, როგორც წყარო აქაური მკვიდრის შემოსავლისა. — საკლავი საქონელი.

საქონლის მოშენებას (განსაკუთრებით წვრილფეხა საქონლის) სამურზაყანოში მთის კალთებზე მდებარე სოფლების მკვიდრნი მისდევენ. ასეთი სოფლები სულ შვიდია: საბერიო, დიხა-ზურგა, რეჩხი, ლუმურიში, ოქუმი, ჩხორთოლი და ბეღია. როცა მზის სხივებს სიცხოველე მოემატება და მთაში თოვლი დაიძვრის, ე. ი. როცა „აფუნი“ (მთაში წასვლის დრო) დადგება, რამდენიმე მწყემსი ერთმანეთს შეჰპირდებიან, ერთ ფანიად (ერთ ოჯახად, ერთ კარვად) შევერთდეთო. მერე ერთი-მეორეს თავიანთ საქონელს აშინჯვინებენ, — ნახეთ, მთელი საქონელი მყავს, თუ გასარევი ვარ, გამირიეთო. თითოეულ ამხანაგს ზოგს 100 სული თხა ჰყავს და ამდენივე ცხვარი, ზოგს — 50 და სხვ. რაკი ერთ ფანიად შედგებიან, საერთოდ ირჩევენ სარქლად ერთ გამოცდილ, სიტყვა-პასუხიან მწყემსს, რომელსაც მთიდან ჩამოსვლამდე დანარჩენები ყველაფერში ემორჩილებიან, როგორც უფროსს. უიმისოდ ფებს ვერ გადადგამენ, ის არის მათი ხელმძღვანელი, გზის მაჩვენებელი.

სანამ მთის გზას შეუდგებოდნენ, ყოველი მწყემსი თავის მოვალეობად სთვლის ილორის წმ. გიორგის (აფხაზეთშია, ოჩამჩირეს ახლო) შეავედროს თავისი თავი და საქონელი: შენი წყალობა გავგატანე, თუ უვნებლად ჩამოგვიყვან ჩემი საქონლითა, შენს კარზე (ილორის ეკლესიაში) ვერძს დაგიკლავო.

სამურზაყანოელებს უფრო მახლობელ მთებზე მიუღიბთ საქონელი, ანარია, აცგილარა, აკიბო, აიცი, ჰარვა, ბაშკაფ-სარა, არმუე, ჯოლორძაგა, საკენი, თენგიზ-თიფ, ფაშვი-თიფ, ხოჯელი — ყველა კარგ საძოვარ მთებად ითვლება, თუ გვიანი ზამთარი არ იქნა.

ზემოდასახელებული საძოვარი მთები სახელმწიფოა. ადგილობრივი თავადიშვილები მელიტონ ემუხვარი და სხვ. ხაზინისაგან იჯარით იღებენ ამ მთებს და მთის სივრცის მიხედვით იხდიან იჯარის ფულსა 200—400 მანეთამდე თითოეულ მთაზე. ესენი, თავის მხრივ, მწყემსებს აძლევენ აქ საქონლის ძოვების ნებას. თითო სულ ცხვარზე ახდევინებენ ორშაურსა, ხოლო თხებს უფასოდ აძოვებინებენ, რადგან მთაში უთხოვად გაძლება არ შეუძლიათ მწყემსებსა. ზაფხულობით მთაზე ცხვარს არა წველავენ, რადგან, ჯერ ერთი, ბინები არა აქვთ და არც ცხვრები ნებდებიან საწველად. თხა არის მთაზე მწყემსის მარჩენალი, უიმისოდ ერთ დღესაც ვერ გასძლებენ. ამიტომ თხას მწყემსები მთის „ბალ-მარანს“ ეძახიან. მეცხვარეების გარდა მთაზე მეძროხეებიც ამოდიან. თითოეულ ძროხაზე ხუთ შაურს იხდიან საძოვრისას.

მეწველ საქონელთან ერთად მწყემსებს მთაზე ცხენებიც ამოუღიბთ გასასუქებლად. სამურზაყანოში იშვიათია მოსახლე კაცი, რომ ცხენი არა ჰყავდეს. მთელ ზამთარს ხედნიან და გაზაფხულის პირზე მწყემსებს აბარებენ მთაზე წასაყვანად. ცხენის თავზე მწყემსი გასამრჯელოს თითო მანეთს იღებს პატრონისაგან. ამ ფასში ვალდებულია მთაზე ყური უგდოს ცხენსა, რომ კარგად გასუქდეს, არსად კლდეზე არ გადაიჩეხოს და მარიამობისთვის გასულს ისევ პატრონს ჩააბაროს მთელი, უვნებელი. ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ მთაზე ყოფნის დროს ცხენი კლდეში გადაიჩეხება. ამ შემთხვევაში მწყემსი ვალდებულია პატრონს მკვდარი ცხენის ტყავი მოუტანოს ნიშნად იმისა, რომ ცხენი მართლა მკვდარია და არა მოპარული, ან გაყიდული. მაშინ მწყემსი პატრონს არ უზღავს ცხენის საღირაღს.

არდისულად სამურზაყანოს მთებზე ყოველ ზაფხულს 30,000 სული ცხვარი ამოუღიბთ, 1,500 თხა, 1,000 ცხენი და 500-ზე ცოტა მეტი ძროხა.

თხის ჯოგს მწყემსები მაღალ მთებზე არ ერეკებიან. უფრო დაბალ მთებს ეტანებიან საბალახოდ, სადაც საზღვარია ტყისა და ალპიური მცენარეებისა. განსაკუთრებით, იმ ადგილებს არა შორდებიან, საცა წყავია ბლომად. თხა ამ ბუჩქის ფურცელს ძალიანა სძოვს. თავშესაფარ კარებს თხის მწყემსები არ იკეთებენ, თუმცა ხე-ტყე ყოველთვის სამყოფადა აქვთ, — დავიდარაბა ეზარებათ. სხვათა შორის, მათი უბინაობის მიზეზი ისიც არის, რომ ერთ ალაგას ფეხს არ იკიდებენ ბინადრებად; სულ ბევრი, 10 დღე გააჩერონ თხები ერთ ალაგას. თიფუს (ბინის) ცვლა და უკეთეს საბალახო ადგილის ძებნა ძალიან უყვართ. მეძროხეები უფრო არიან ბინადრები; ერთ ალაგას მთელი თვეობითა ჩერდებიან და კარვებიცა აქვთ. სულ სხვაა მეცხვარეთა საქმე (თხასა და ცხვარს ცალ-ცალკე აძოვებენ), რომლებიც სულ შიშველ მთაზე მიდიან, სადაც ალპიური ბალახის მეტი არაფერია. იშვიათად შეგხვდებით იელი (*Rhododendron caucasicum*), ისიც მეტად დაგვალულია, ნახევარი ადლი-და თუ აქვს სიმაღლე. საკარვე მასალა არსად იშოვება. ერთხელ მოკრილი სააშვამ-კმათო სარები ერთის ადგილიდან მეორეზე გადააქვთ. შეშად მარტო იელსა ხმარობენ.

აქაურ მთებს, გარდა იმისა, რომ ზედ საუცხოვო საძოვარი ადგილებია, ის კარგი და მწყემსისათვის სახარბიელო ღირსებაცა აქვთ, რომ მათი საქონელი აქ უზრუნველყოფილია ქურდბაცაცებისა და აკლებისაგან. ახლაც გულისწვით იგონებენ მწყემსები იმ „ომარ-ხანობის დროსა“, როცა ეს მთები ასპარეზი იყო ცალკე სვანებისა და ცალკე აფხაზების თავგასულობისა. მარშანიას გვარი ადრე რისხვასა და შიშის ზარსა სცემდა მთელს მწყემსობასა. 20—30 კაცი თავხედად დათარეშობდნენ ზაფხულში მთებზე და მეცხვარეების ავლადიდებას ანიავებდნენ. ეს უკანასკნელიც ცდილობდნენ ისე ადვილად არ დაეთმოთ მტრისათვის წვითა და დაგვით ნაზარდი საქონელი. იმართებოდა ჩხუბი. დათრგუნვილნი და დარბეულნი უმეტეს შემთხვევაში, მშვიდობისმოყვარე მწყემსები რჩებოდნენ. საქონელთან ერთად დამარბეველებს ხშირად მწყემსებიც მიჰყავდათ ტყვედ. დღეს კი სამურზაყანოს

მთებზე მეცხვარენი იმას-ლა ცდილობენ თავიანთ საქონელს კარგი საძოვარი ადგილები აურჩიონ და ეს საძოვარი ადგილები სვანეთის საზღვარზე ახლოს იქნება თუ შორს ამის დარდი არ აწუხებთ.

მერძეობა აქ მამა-პაპური წესითა სწარმოებს. ამ მხრივ სამურზაყანოს მწყემსებს არავითარი წინსვლა და წარმატება არ ეტყობათ. ისევე ის იარაღები, ისევე ის უანგარიშობა, რაც 30—50 წლისა და კიდევ იმის იქით იყო.

თხებს დღეში ორჯერ სწველავენ: შუადღისას და საღამოს. რძეს ასხამენ სპილენძის ქვაბებში, რომლის თავზე ორი ჯოხია გადებული და შუაში ხის ქერქისაგან, ოთხკუთხ კოლოფის მსგავსად, გაკეთებული საწურავია რძისა. ქვეშ ამ საწურავს გვიმრა უფენია სქლად. ამ საწურავში გატარებულ რძეს ნახევარს ჯერ ადუღებენ და მერე მაწვნად ადუღებენ დიდს ბუყუნებში. მეორე ნახევარს ყველად აკეთებენ. ყველის დედად აქ ძროხის, ღორის, თხის ან ცხვრის კუჭსა ხმარობენ, რომელსაც „ნაწი“ ჰქვიან აქაურულად. უპირატესობა ღორის კუჭსა აქვს. სანაწე კურჭელში ყველაზე დიდ ხანსა სძლებს.

საინტერესოა ამ ნაწის მომზადების პროცესიცა: დაკლულ საქონელს ამოაცლიან კუჭსა, კარგად გარეცხავენ, შემოაცილიან გარსს და სამი-ოთხი დღე მარილში ჩაფლავენ. მერე გამოიღებენ და სხვენზე, კერიის თავზე დაჰკიდებენ გასაშრობად. როცა კარგად გახმება, შეიძლება მისი ხმარება. სამი თითის დადება ნაჭერს მოსჭრიან და ჩააგდებენ მწარე გოგრისაგან გაკეთებულ კურჭელში, დაასხამენ შრატს, მიუმატებენ სამიოდე კბილ მარილს და ხუთიოდე პატარა ნაჭერს ლელვის პატარა ტოტისას. შიგ ურევია აგრეთვე შაშხის ან ღორის ძვალი. ასეთ ძვალს ჯერ სხვენზე შეაგდებენ და იქა გდია, სანამ კარგად არ გახმება. ნაწი მზადაა. ხმარების წინ ლელვის ჩხირით აურევენ და მერე ჩაასხამენ ყველად შესადუღებელ რძეში. ყოველ დილა-საღამოს ახალ-ახალ შრატს ჩაუმატებენ სანაწე კურჭელში ნაცვლად დახარჯულისა. გარდა ამისა, ყოველ კვირა სამ-სამ კბილ მარილს ჩააგდებენ.

როგორც ზევითა ვთქვით, ღორის ნაწი ძროხისას სჯობია,—უფრო გამძლეა. როცა კარგი ნაწი უნდათ, ეცდებიან

ლორი მთვარის დაბერებისას დაჰკლან, როცა ბნელი ღამეებია (უკუმელა). ღორს რომ გაფუფქავენ, პირველად ნაწს ამოიღებენ, ზემოაღწერილის წესით დაამარილებენ და შეინახავენ. მხოლოდ, — ამბობენ, — მარილმა მანამდე უნდა უკბინოს ნაწს, სანამ დაკლული ღორის ხორცს გემოთი ნახავდეს პატრონიო. ეს აუცილებელი პირობაა, თუ გინდათ ნაწი კარგის ღირსებისა გამოგივიდეთო.

არის კიდევ ერთნაირი ნაწი, რომელიც ყველას სჯობია და, ამასთან, ყველაზე ძვირია. ეს გახლავთ ეგრეთ წოდებული „ქვეცერე“, ანუ ქართულად — დვრიტა. მხოლოდ დედის რძით ნაკვებ ბატკანს ან ციკანს რომ დაჰკლავენ, კუჭიდან ამოუღებენ აყველებულ ხსენს („ქვეცერე“), გაახვევენ რაშიმე და შეინახავენ. როცა დასჭირდებათ, თითო ბეწოს რძეში გაურევენ და ისიც აიჭრება.

ნაწისაგან აჭრილ რძეს ქვაბიდან ყველის ამოღების წინათ ცოტა გაათბობენ ცეცხლთან. ამოღებულ ჰყლინტ ყველს აშვამკაითზე შესდებენ მადლა, რომ ძაღლები არ შეწვდნენ. ასეთი ამოღებული კვერეული ყველი მწყემსებში დიდ ხანს არ რჩება: ორი-სამი დღის განმავლობაში იხარჯება, რადგან ღომის მაგივრადაც იმასა სჭამენ და ყველის მაგივრადაც. სულუგუნად (გადახელილი ყველი) თხის მწყემსები ჰყლინტ ყველს არ აკეთებენ. თუ აკეთებენ, ისიც თითო-თითოს, შინ წასაღებად.

ყველის ამოღების შემდეგ შრატისაგან მთაში არაფერს აკეთებენ, პირდაპირ ძაღლებს უსხამენ. ყველის გარდა მწყემსებთან ერთნაირ საჭმელს შეხვდებით. ეს არის „ქიფური“, რომელიც ბარად არ იციან. ამ საჭმელს ძალიან ეტანებიან მთაში და სულ უბრალოდაც აკეთებენ. მაწონს „ქასლაშში“¹⁹ ჩაასხამენ, იქით-აქით ყურებში ხელს დაავლებენ და ერთი საათის განმავლობაში აჭანჭყარებენ, მერე მზის გულზე დაჰკიდებენ. თუ მწვავე მზეა, 3—4 საათი სამყოფია, რომ მაწონი აღუღდეს და ის მარგებელი და საამო მთის საჭმელიც მზადაა, რომელსაც ქიფურს ეძახიან.

სულუგუნების კეთებას უფრო მეძროხეები მისდევენ. იმა-

¹⁹ გაფხვილი და გუდასავით შეკერილი თხიერი.

თი გაკეთებული სულუგუნი ერთიდან სამ გირვანქამდე იწონის. ზოგნი საჩუქრად აკეთებენ სულუგუნს, რომელიც 20 და მეტი გირვანქა გამოდის.

კარაქისა და ერბოს კეთება, მსგავსად სამეგრელო-აფხაზეთისა, არც აქ იციან. ერბო სამურზაყანოს დაბებში რუსეთიდან მოაქვთ, ერბოს ეზიდებიან აგრეთვე ლაზები და გირვანქა ორ აბაზად და ხშირად ათ შაურად იყიდება.

მწყემსები ბარად ბრუნდებიან მარიაშობისთვის გასულს, როცა მთაზე ძალზედ აცივდება და ხშირად თოვლსაც დასდებს ხოლმე. ამ დროს ჰკრეჭენ კიდეცა ცხვარსა. აქაური საქონელი მატყლს ცოტას იძლევა და მდარეც არის, რადგან თითონ საქონელი წვნიკის ჯიშისაა. ერთი კანძი მატყლი ერთი „ქიტა“ გამოდის, ანუ წონით ერთი ლაღარკონი ($\frac{1}{2}$ გირვ.), და ათ შაურად იყიდება, ისიც სოფლად. ოქუშში ძალიან მცირედი გასავალი აქვს აქაურ მატყლსა, რომელსაც დიდს ცილობას უწევს თბილისიდან მოტანილი მატყლი. ლაღარკონი ამ უკანასკნელისა აქ 60—80 კაპ. ფასობს.

მატყლისაგან სამურზაყანოში ნაბდებსა სთელავენ. აქ მოთელილ ნაბადს თითოს ოთხი ქიტა მატყლი უნდება, ასე რომ ნაბდის გამკეთებელს თითონ მასალა (4 ქიტა მატყლი) 2 მანეთი უჯდება. თუ ორი დღის შრომაც, ნაბდის მოსათელად საჭირო, დღეში სამი აბაზი ჩავაგდეთ, — ნაბადი დაჯდება 3 მ. და 20 კაპ. გასავალი კი აქაურ ნაბადს თითქმის არა აქვს. ოქუშში ვაჭრები მანეთად ან ექვს აბაზად თუ იყიდიან. უმეტეს შემთხვევაში, ვაჭრები ნაბდებში სოფლელო საქონელს აძლევენ ფულის მაგივრად: ფართლეულობას, მარჩილს და სხვ., ისიც რის ხვეწნითა და დავიღარაბით. აქაურ ნაბდებს უფრო დაბალი ხალხი ხმარობს. ვისაც ცოტათიც არის, თავი მოაქვს, სოფ. ჯვარიდან (ზუგდიდ. მაზრა) მოტანილ ნაბდებსა ჰყიდულობს.

მატყლისაგანვე აკეთებენ საჩოხე და საძიქვე შალებსა, თუმცა დაბალი ხარისხისას. წყთა აქაური შალისა იყიდება შაურად, ყაბალახი — მანეთად და ექვს აბაზად.

აქაური საქონელი დასაკლავადაც იყიდება კარგი ძალი, განსაკუთრებით სალოცავებისთვის. სამურზაყანოში იშვიათად ნახავთ ოჯახსა, რომ წელიწადში სამნაირი სალოცავის სამსახური არ ემართოთ. თითოეულ მათგანს თითო თავი საქ-

ლავი სკირია. ახლა ამას მიუმატეთ მკითხავის რჩევით შეწირული საქონელი! ზოგი მოსახლე-მწყემსი წელიწადში 200 მანეთის საკლავს გაჰყიდის.

VIII

სარწმუნოება სამურზაყანოელ მწყემსისა. — მიქამ-გარიო. — მთის წყალი. — ჩაქუხა. — წყალში ბანაობა აკრძალულია. — მიქამ-გარიო-ობობა. — შთა და მიხი თაყვანისცემა. — ნაშთი ახტროლატრიობა. — ჭუჭა ხალხი და ადამიანის ვაჩენა.

ათასში ერთხელ ულხინს აქაურ მწყემსსა. გაჭირვება განუყრელი თანამგზავრია მისი ცხოვრებისა. ხშირად ხდება ხოლმე მსხვერპლი ულმობელი ბუნებისა. ამ გარემოებამ აქაური მწყემსი იძულებულაყო მფარველი ეძებნა, ძლიერი, უხილავი. მისმა ფრთა-შესხმულმა ფანტაზიამ თავისი მფარველი უზენაეს ძლიერებასთან ერთად ხორციელი ადამიანის გრძნობასურვილით შეჰპოსა. მწყემსი ცდილობს ეგ მისი მფარველი მოიხსილოს, გული მისი მოიგოს ლოცვითა, ტკბილი სიტყვა-პასუხით, საამო ჭკვევითა და უმეტესად — შესაწირავებით.

მწყემსების ყველაზედ დიდ მფარველად მთავარ-ანგელოზი მიქელ-გაბრიელი ითვლება, რომელსაც აქ „მიქამ-გარიოს“ ეძახიან. მეორე სახელიცა ჰქვია — ერგე. მიქამ-გარიო არის პატრონი მთისა, მას მორჩილებენ ცის მნათობნი. უიმისოდ მზეს არ შეუძლიან დილას ბალახზე დამსხდარი მარგალიტები ნამისა ათასფრად ააბრჭყვიანოს; უიმისოდ ღამის გუშაგი — მთვარე ვერ ამოვა და საოცნებოდ ვერ დაასურათხატებს ათასი წლობით ნაგებსა და მედიდურად წამოზიდულ ბუმბერაზ მთების მწვერვალებსა და კალთებს; მიქამ-გარიოს ნებაზედაც დგას დარი მთაში, როცა უბინაო მწყემსი ბუნების წიაღზე იძინებს ტკბილად თავის შვილივით ნაზარდ და ნალოლიავები საქონლის გვერდით; მიქამ-გარიოს ნებაზე არის დამოკიდებული ელვა-ქუხილი და კოკისპირული წვიმის მოსვლა, რომელიც ხანდახან ისე დიდია ხოლმე, რომ, გეგონებათ, მთლად უნდა ჩამორეცხოს კაცთან-საქონლიანად მთაო.

ამიტომ, ადვილი ასახსნელია ის მოწიწება, ის კრძალვა, უდიდეს სასოებასთან შეერთებული, რომელსაც აქაური

მწყემსები მიქელ-გაბრიელისადმი ჰგრძნობენ. ადვილად ასახსნელია ის ზრუნვაცა მისი მომადლიერებისათვისა, ზრუნვა მათ თავზე გადმოვლინებული რისხვა-წყრომის აცილებისათვის.

როცა მთაში წვიმს, მწყემსები დიდ ცეცხლს დაანთებენ ხოლმე, გარს შემოუსხდებიან და ერგე-აშვას (ერგე აფხაზურად — მიქელ-გაბრიელი და აშვა — სიმღერა, ე. ი., მიქელ-გაბრიელის სიმღერას ამბობენ). უმღერიან მიქელ-გაბრიელს, ადიდებენ: ძლიერი ხარ, ჩვენ უშენოთ არაფერი შეგვიძლია, შენ გლოცულობთ, შენს წყალობას ნუ მოგვაკლებ, საქონელს ნუ შეგვიწუხებ.

მწყემსის ფანტაზიამ იქამდეც მიადწია, რომ მიქელ-გაბრიელი ხორციელჰქმნა, დაიხლოვა, როგორც კარგი მეგობარი და მფარველი. აქაურ მწყემსებში დაცულია ერთი თქმულება მიქელ-გაბრიელსა და მწყემსზე. როგორც ამ თქმულებიდან დაინახავს მკითხველი, მიქელ-გაბრიელი მწყემსთან მიდის, როგორც მეზობელი ვინმე, ელაპარაკება, იხსნის გაჭირვებისაგან, აფრთხილებს მოსალოდნელი ხიფათის დროს, სახლ-კარს უშენებს, ფულებს აძლევს, მის ყანაში ღვთის თვალს ატრიალებს, ერთი სიტყვით ანიჭებს ყოველივე სააქაო სიკეთესა, რის ნატვრაც კი შეუძლია მწყემსსა. აი, თვით თქმულებაცა.

მწყემსი ვინმე იყო სამურზაყანოში, უთვალავი ცხვრის ფარის პატრონი. გავიდა ზაფხული, მთაში ყოფნის დრო. მზეს სითბო მოაკლდა, სიცივე დაიჭირა. მწყემსმა თაყვანისცა მთასა,²⁰ დაირეკა ცხვარი და, ცოტა არ იყოს, სიხარულით დაადგა ბარის გზასა. ჯერ ისევ შიშველზე²¹ რომ დასაღამოქამდა, წამოვიდა ბოლქვა-ბოლქვად ნისლი, ეს იყო განუყრელი ამხანაგი მთისა და საშინელი მტერი მწყემსისა, შიგ გაჰხვია ყველაფერი, გაჰხვია მწყემსის საყვარელი ცხვარიცა. შავი ღრუბლებით დაიხუნძლა ცა. იელვა, ქუხილი მიემატა გულშემზარავი. ცამ პირი მოიხსნა, კოკისპირული წვიმა დაუშვა, თითქოს წარღვნას უქადის ქვეყანასაო. მწუხა-

²⁰ როგორც ქვემოთ დაინახავთ, აქაური მწყემსები მთას თაყვანს სცემენ, როგორც უზენაეს არსებასა.

²¹ „შიშველ“ მთაში მწყემსები ისეთ მთას ეძახიან, სადაც ზალახის მგელი სხვა მცენარე არ არის.

რებით გაიწურა გული მწყემსისა, განსაცდელში ჩავარდა კენესითა და ნამდვილი მწყემსურის, მშობლიური გულტკივნეულობით თავი მოუყარა ერთად, დაეყრდნო თავის ლაბაშას²² და შეეცადა ფარისთვის ერთიანად შეეხედნა. იქნება უკანასკნელად ვხედავ ჩემს ცხვარსაო, იქნება (ღმერთო, მტრის გულისას ნუ გამხდით!) მთლად შთანთქას აბობოქრებულმა ბუნებამ, ერთიც არ გადაშირჩინოსო, იქნება მეც თან გადაშიტანოსო... იქნება, გადავრჩე ცოცხალი, მაგრამ რალად მინდა სიცოცხლე ჩემი ცხვრის შემდეგ, რად მინდა უბედური თავი უიმათოდ, რა გემო ექნება ეულს სიცოცხლესა? არა, თუ დალუპვა უწერია ჩემ ცხვარსა, ისევ იმათთან ერთად მეც მიმიბაროს ჩემი მთის ციფმა არვაშებმა (ხრამებმა). ელვასავით გაუბრძინა ამ მწარე, ნაღველში ნაღვესმა ფიქრებმა და თავის უკანასკნელ სახსარსა და ნუგეშსა მიმართა. შეევედრა მთასა, მთის გამჩენ ღმერთსა: მიხსენ გაჭირვებისგან, ნუ დამილუპავ ამ წვითა და დაგვით, შეილსავით ნაზარდს და ნაამაგვეს ცხვარსაო. თუ ცოცხალს გადაგვარჩენ, ილორის წმ. გიორგის კართან მივალ და ზვარაკს შემოვწირავ შენს სახელსაო.

ბუნება ბობოქრობდა. თითქო უფრო უმატა სიმკაცრესაო. სასო წარეკვეთა მწყემსსა. მოეშვა სულითა და ხორცითა. უკანასკნელად შეევედრა თავის მფარველსა — მთავარანგელოზს მიქელ-გაბრიელს: „ერთი თეთრი ვერძი, ერთი კრავი შენთვის შემომივლია, ოლონდ, ჩვენო მფარველო, ჩვენო მხსნელო, გვიხსენ ამ გაჭირვებისგან შენი სახელის სადიდებლად“.

უცბად, იმავე სისწრაფით, რა სისწრაფითაც გაავდრდა, გამოისარკა, ღრუბლები გადაყარა ცაჲ, თითქო არც კი ყოფილა როდისმეო. სალი კლდე გაშრა, უმთვარო ცა მოიკირწყლა ციმციმა ვარსკვლავებითა. ჩამოვიდა მწყემსი სამშვიდობოს, გულდამშვიდებული დაბანაკდა და ცხვრის კრეჭის თადარიგს შეუდგა.

მეორე დილას სამმა ანგელოზმა გაიარეს მის ბინაზე. თურმე თავისი ბინა მწყემსს ანგელოზების სავლელ გზაზე დაედვა. ეწყინათ. წავიდნენ ღმერთთან და შესჩივეს: მწყემსს მოუკალათნია ჩვენს სავლელ გზაზედა და ცხვრის გაკრეჭას აპირებსო. ღმერთმა უბრძანა: მოსთხოვეთ დაპირებული ზვარაკიო.

²² მთის ჯოხი მწყემსისა, ბოლო რკინითა აქვს მოჭედული.

მოვიდნენ ანგელოზები მწყემსთან და უთხრეს:

— ღმერთი დაპირებულ ზვარაკსა გთხოვსო.

მწყემსმა შორს დაიჭირა სიტყვა:

— მე მთავარ-ანგელოზ მიქელ-გაბრიელს დავპირდი ვერძსა და კრავსა და კიდეც შევწირავ. ვენაცვალე მის სახელსა, ვერძი და კრავი კი არა, მთელი ფარა რომ მთხოვოს, ყველაფერს თავს შემოვაველებ!

ანგელოზები ხელცარიელნი დაბრუნდნენ. შესჩივლეს ღმერთს მწყემსის ურჩობა. ღმერთმა უბრძანა:

— თუ ორ დღეში არ აიყაროს მანდედან, მოუვლინეთ წვიმა, თოვლი, ქუხილი და სულ ერთიანად გაუწყვიტეთ ფარა.

მიქელ-გაბრიელი მწყემსთან მივიდა და უთხრა:

— აქედან აიბარგე და მოშორებით სადმე გაიკეთე ბინა.

ხელახლად მოვიდნენ ანგელოზები და ნახეს, რომ მწყემსი აბარგებულყო. მიქელ-გაბრიელმა კვლავ ურჩია მწყემსსა: ისევ წინანდელ ადგილას გადადი და ეცადე, ორ დღეში გაჰკრიჭო ცხვარიო. მწყემსმა ბევრი მკრეჭავები იშოვნა და ორ დღეში გაჰკრიჭა ფარა.

მთავარ-ანგელოზმა უთხრა: კარგი სასახლე ააგეო.

— სასახლის ასაგები ფული ვინ მომცა? — უთხრა მოკრძალებით მწყემსმა.

— ფულის დარდი ნუ გაქვს. — ანუგემა მიქელ-გაბრიელმა, — სთქვი, ამდენი ფული მჭირია-თქო, და ფულით მაშინათვე ჯიბე გაგვესება.

მწყემსმა დაასია უთვალავი ხუროები და შვიდ დღეზე სამეფო სასახლე ააგო. ნახეს ანგელოზებმა მწყემსის გაკეთებული სასახლე და ღმერთს ამბავი მიუტანეს. „თუ ერთ კვირაზე თავიდან არ მოგწყდათ, — ბრძანა ღმერთმა, — დააქციეთ მანდაურობაო“. მიქელ-გაბრიელმა გააფრთხილა მწყემსი, — თუ სახლი არ გაჰყიდე, ცუდი დღე მოგელისო.

— ვილა იყიდის ჩემს სახლს, ბატონო? — დაეკითხა მწყემსი.

— შენ იმისი ფიქრი ნუ გაქვს. ზვალვე მოგივა იმისი მყიდველი ვაჭარი. რასაც სთხოვ, ჩარჩობას არ დაგიწყებ, მაშინვე მოგცემს.

მეორე დღეს მივიდა მწყემსთან ერთი მდიდარი ვაჭარი და სახლს შეევაჭრა.

— რამდენი მოგცე შენს სახლში?

— ხუთასი თუმანი.

— ინებე! — უთხრა ვაჭარმა და ხუთასი თუმანი მაშინვე დაუთვალა.

მოვიდნენ ანგელოზები იმ განზრახვით, რომ მწყემსის სახლი დაენგრიათ. მაგრამ ნახეს, რომ მწყემსის მაგიერ ვიღაც ვაჭარი დაჰპატრონებოდა, რა თქმა უნდა, ხელი არ ახლეს, რადგან მწყემსის ჯავრი სჭირდათ და არა ვაჭრისა და უკან დაბრუნდნენ დაღონებულნი.

ეწვია მიქელ-გაბრიელი მწყემსსა და უთხრა:

— ვაჭარს გულს ავუცრუებ სახლზე და სულ ჩალის ფასად მივაყიდვინებ შენთვისაო.

მეორე დღეს მოვიდა ვაჭარი მწყემსთან და სთხოვა:

— მოდი, შენი სახლი ისევ შენ იყიდე, იაფად მოგცემო.

— რა მოგცე? — ჰკითხა მწყემსმა.

— რაც მომიცია, იმის ნახევარს დაგჯერდები.

— არა, მესამედს მოგცემ. — უთხრა მწყემსმა.

მორიგდნენ. მწყემსი თავის სახლში დაბინავდა. ნახეს ეს ანგელოზებმა და შესჩივლეს ღმერთს. „ამას მიქელ-გაბრიელი მიშვრება და ამიტომ მიპატივებია“, — ბრძანა ღმერთმა.

მიქელ-გაბრიელმა პურის დათესვა ურჩია. მწყემსმაც დათესა პური. აბიბინდა ჯეჯილი. მერე თავთავები დაიკეთა. მკის დროც დადგა. ნახეს ანგელოზებმა, მწყემსს ყანა დაუთესიაო და ღმერთს შესჩივლეს მისი თავზედობა. ღმერთმა უთხრა: როცა პური მომკას და ძნები ურემზე დააწყოს, ხვავი წაართვი: თითო ურმიდან თითო ქილა ხორბალია გამოუყვანეთო.

მოიჭრა მიქელ-გაბრიელი მწყემსთან და უთხრა: თითო ურემს თითო თავთავი დაუდგეო. მწყემსიც ისე მოიქცა. გაღწეა კალო. საშინლად ხვავიანი ჭირნახული დაუდგა: თითო თავთავიდან თითო ქილა ხორბალი გამოუვიდა. პური ბედელში არც კი ეტეოდა.

დაღონდნენ ანგელოზები, მაგრამ რაღა დროს!

მიქელ-გაბრიელმა ურჩია მწყემსს, შენი ფარა მთაში გარეკე, ნუ მიხედავ, ისედაც არა უჭირს-რაო. მწყემსმა დაუჯერა. ერთი წელიწადი გავიდა, — თავისი ფარა არ მოუკითხავს. წლის გასულს კი წავიდა ცხვრის სანახავად. ფარა ერთი-

ორად გამრავლებულიყო, ყველა საუცხოვოდ დასუქებულია. გაეხარდა მწყემსს. მადლობა შესწირა თავის მწყალობელს. მიქელ გაბრიელმა უთხრა: თუ გინდა, შენს ცხვარს თითო ხარის ფასად გაგაყიდვინებ. მუშთარსაც აქვე აგიჩენო.

მეორე დღეს მუშთარი მოვიდა და მწყემსმა თითო ცხვარი ხარის ფასად გაყიდა. გამდიდრდა საშინლად. დაიწყო მეფური ცხოვრება. მიქელ-გაბრიელსაც დაპირებული შესწირა.

სხვათა შორის, მთაზე წყლებია საუცხოვო. ისე ფეხს ვერ გადადგამთ, ცივისა და ანკარა წყლის ჩაქუხას არ წააწყდეთ. ზოგი ჩახრიალა 15—20 მხარის სიმალიდან ეხეთქება სალკლდესა, ბოლი ასდის, იბნევა მარგალიტებივით და ჰნამავს ნაკადულის კალაპოტის მუქ მწვანე ჩარჩოსა. ჩახრიალაა დამარღვეველი აქაური სიჩუმე-მყუდროებისა. შორს გაისმის მისი ტკბილი, დამამშვიდებელი, ნირშეუცვლელი შხუილი.

ამ ჩახრიალებს ქვეშ ბანაობა მეტადა რგებს ადამიანსა. პირველში ხამი კაცისათვის ძნელია ცივი ტემპერატურის ატანა აქაური ჩაქუხისა, რომელსაც სათავე აქავე აქვს, დაუმდნარ თოვლ ქვეშ. იმას-ღა მოახერხებს კაცი, ერთხელ გადაისხას ტანზე ყინულივით ცივი წყალი. მერე, თანდათან შეეჩვევა და მოთხოვნილებად გადაექცევა ჩაქუხას ქვეშ ბანაობა. მე ისე შევეჩვიე, რომ ერთხელ დილის ექვს საათზე ვბანაობდი, როცა გარშემო ჯერ სიცივე იდგა და მზე ძლივს იყო ამოსული, ერთს შუადღისას და მესამეჯერაც — საღამოს, მზის ჩასვლისას. აქაურ წყალში ბანაობის შემდეგ კაცს ჭამის მადა ემატება, რაღაც განახლებასა გრძნობს, რაც უნდა აღმართი იყოს, ისე აირბენს, ქმენა არც-კი აუტყდება.

მაგრამ მწყემსები კი ძალიან ერიდებიან აქაურ წყლებში ბანაობას. საკვირველი საფუძველიცა აქვს მათს ამგვარ თავდაპერასა. ჩემს ბანაობას რომ უყურებდნენ, როგორც „მოჯირეს“ (მოკეთეს), ხათრით ვერას მეუბნებოდნენ, თორემ სხვას ვერ მოვუთმენთ ასეთ საქციელსაო, შიშველი ჯაცის ნა-

ხვა მთას არ ესიაშენებო. მწყემსებს სწამთ აგრეთვე, რომ მიქელ-გაბრიელი, ანუ როგორც მოკლედ ეძახიან, მიქამ-გარიო, ზეციდან რომ ჩამოდის, ტანს მარტო ამ მთების წყალში იბანსო, ბარის წყალი არ ვარგა, ყველა შიგ ურევს ხელსაო. იმათი აზრით, მიქამ-გარიოს საბანებელ წყლის გამურტლება არავის ეპატიება. ეგ არის, ახლა დროება წახდა, ადამიანი გაამაყდა, მიქამ-გარიოს შიში და რიდი დაეკარგა, თორემ წინათ ამ წყლებში პირის დაბანასაც ვერიდებოდით, არამც თუ ტანისასაო.

აქაურ მთებზედ ეგრეთ წოდებული მიქამ-გარიოს ტბაც არის. სახელად ერგეძაშრა (მიქელ-გაბრიელის ტანის საბანი ტბა) ჰქვიან.

ეს ტბა ოქუმიდან ორი დღის სავალზე მდებარეობს. მრგვალია. გარშემო ერთი ვერსი სივრცე ექნება. წყალი ამ ტბისა შრატის ფერია. გარშემო მალალი კლდეები არტყია, საიდანაც წყლები უერთდება. ტბის წყალს მხოლოდ ერთგანა აქვს გამოსასვლელი. აქედან გამოსული წყალი მერე მდინარე ენგურს ერთვის. მახლობლად შემდეგი მთები უძევს: ჩამპარხ, ბაშკაფსარა და ანაყუ. უკეთესს კაცის თვალი ამ მთაზე ვერასა ნახავს! მწყემსის ფანტაზიამ კიდევ ამიტომ გახადა ეს ტბა მიქელ-გაბრიელის საკუთრებად. მარწმუნებდნენ, მიქელ-გაბრიელი ამ ტბაში ბანაობდა წინადაო. ამიტომ ძეხორციელი ვერ მიეკარებოდა: ვერც ხელს იბანდა შიგ და ვერც ტანსაო. ახლაც ერიდებიან ამ წყალში ხელ-პირის ბანას. თავისი ისტორიაცა აქვს ამ ტბას, რომელიც მწყემსებმა მიამბეს.

ერთი მწყემსი იყო, სახელად ბოში ერქვა. მთელი ზაფხული ცხვარი აძოვა მთაზე, კარგად გაასუქა. ღვარობისთვის²³ ცხვარი ბარად ჩამორეკა, გაჰკრიქა და, რადგან კარგი დარები იდგა და ზამთრის მოახლოების ნიშნები ჯერ არა სჩანდა, ისევ უკან დაბრუნდა. საღამოს ერგეძაშრას (მიქელ გაბრიელის საბანაო ტბის) ნაპირად დაბინავდა, რომ დაღამდა, ტბიდან

²³ ღვარობისთვის (მეგრულად — ღვარალა-თუთა) მწყემსები ენკენისთვის ეძახიან. ამ თვეში მთაზე ცულ ამინდს იჭერს ხოლმე, ღვარი იცის ხშირი. მწყემსები ამ თვის შემდეგ მთაზე ვერა ჩერდებიან და ბარად ჩამოდიან.

ერთი კარგი თეთრი ვერძი გამოვიდა და მისი ცხვარი ყველა დაწერბა. მეცხვარე გოცებული შესცქეროდა ამ მოწვევებასა. ვერძი მეორე ღამესაც გამოვიდა ტბიდან. ამის შემდეგ ბოშის მთაზე თვე-ნახევარი მოუგვიანდა.

მეორე გაზაფხულზე უმცროსმა ძმამ უთხრა, წლეულ უეჭველად მე წავალ მთაზეო. ბოში უარზე დადგა, მაგრამ უმცროსმა ძმამ მაინც თავისი გაიტანა.

დაირეკა უმცროსმა ძმამ ცხვარი და ისიც ერგეძაშრასთან მივიდა. სალამოს ტბიდან ვერძი გამოვიდა და ცხვარს ნერბვა დაუწყო. გაუკვირდა მწყემსს, ვერ მოითმინა და შესძახა. ცხვრის ფარა დაფრთხა; რასაკვირველია, ვერძიც დაფრთხა, და ტბაში ჩაეშენენ.

ცარიელი დაბრუნდა შინ, დაღონებული, უმცროსი ძმა და ბოშის თავისი თავგადასავალი უამბო. ეწყინა ბოშის ეს ამბავი, — აკი გითხარი, ნუ წახვალ, თორემ რასმე ცუდს შეემთხვევი-მეთქი.

ბოშიმ მაშინათვე აიღო: სოინარი (ლარქემი), ჭიანური, ჩონგური და ავიდა ერგეძაშრასთან. დაჯდა ნაპირას და რიგრიგად ჯერ ერთი დაუკრა, მერე — მეორე, მერე — მესამე, თანაც დაამღერა. საკრავების ხმაზე ტბიდან ცხვრები ყველანი გამოვიდნენ სათითაოდ. სიხარულისაგან გაიკვირვა ცხვრების ამოსვლა უმცროსმა ძმამ და კიდევ შესძახა. ცხვარი ხელახლა ჩაეშვა წყალში. მწარედ დაღონდა ბოში, ბევრი იმღერა, დაუკრა საკრავებზე, მაგრამ ცხვარი არ ბრუნდებოდა. უჩემცხვროდ მე რაღად მინდა სიცოცხლეო, — წამოიძახა სასოწარკვეთილმა ბოშიმ და ცხვარს თვითონაც გადაჰყვა წყალში.

ამის შემდეგ მწყემსებს ხშირად გაუგონიათ ტბიდან ამოსული ხმა „ჰეი, ჰეიო!“²⁴ „ისიც უნახავთ მწყემსებს, რომ აფუნის (მთაზე ცხვრის გარეკის დრო) დროს ტბას ნაპირად მატყლი გამოჰქონდა“, დასძინა თენგიზ კაკუბავამ, ვისგანაც ეს ამბავი გავიგონე.

მიქელ-გაბრიელის შემდეგ აჭაური მწყემსი ფრიად სასოებით ებყრობა მთას. მთის თაყვანისცემა და შიში კულტად

²⁴ ამ ხმით მწყემსი ცხვარს ეძახის ხოლმე.

აქვს გადაქცეული. აღმერთებს მთას, მიქამ-გარიოს საფარველ ქვეშ მყოფს, მასა ლოცულობს, მწყემსის ლაპარაკში ხშირად მოჰკრავთ ყურს „მთის მადლმაო“.

ვკითხე მწყემსებს, მთას რა მადლი აქვს, რომ იმას იფიცავთ-მეთქი?

— მადლი როგორ არა აქვს მთასა? ისაა ჩვენი მარჩენალი. მთა რომ არ იყოს, მწყემსებიც არ ვიქნებოდით.

როცა გაზაფხულზე პირველად მთაზე ამოდიან, მწყემსები საკლავსა ჰკლავენ და მთის ლოცვას ამბობენ. ხანში შესული მწყემსი ხონჩაზე აწყობს საკლავის გულ-ღვიძლსა და ყველას მაგივრად მთას ევედრება: ნუ მოგვაკლებ შენს წყალობას ჩვენ, ჩვენს ჯოგსა, რომლებიც შენს კალთაზე დავდივართ, მხიარულად და უვნებლად ჩაგვიყვანე ბარადო.

მწყემსის აზრით, მთას შიშველ ტანს ვერ აჩვენებს კაცი, ეწყინებაო. ამიტომ არის, რომ ტანის ბანა მთაზე ცოდვად მიაჩნიათ. მაშინათვე განრისხდება მთა და წვიმა და ავღარი მოვაო. ჩემი იქ ყოფნის დროს ნისლი ხშირი იყო. მითხრეს, ეს სულ იმის ბრალია, რომ შენ ტანს იბან აქა და შიშველ ტანს მთას უჩვენებო.

მთაზე ყოფნის დროს მწყემსები უწმაწურ სიტყვა-პასუხს ერიდებიან, — ესეც მთას ეწყინებაო. მთას საალერსო სიტყვები უნდა გავაგონოთ, სიმღერით დავატკობთო.

ქვამს რომ გადმოაპირქეავენ, ზემოდან ბალახს რასმე დააფარებენ, — ცამ შავი და მურიანი ძირი არ დაინახოს ქვამისა, თორემ განრისხდება და წვიმით სულს ამოგვხდისო.

მთაზედვე მწყემსებს შორის ნახავთ ნაშთს ძველი ასტროლოატრიისას: მზესა ფიცულობენ. ხშირად გაიგონებთ: „ბეაშ მარდი მა“ (მზის მადლი მე), ან და „უშულადუ ბეაშ მარდი მა“ (დაუღალავი მზის მადლი მე). რომ ვკითხე, მზეს რად-ლა ჰფიცულობთ-მეთქი, იმათ მიპასუხეს:

— ისიც ღმერთია: გვატობს, თოვლს აღნობს მთაზე, ბალახს ამოსვლის დროს ხელს უწყობს. მზე რომ არ იყოს, საქონელი სიცხით გაგვიწყდებაო.

ა უ ხ ა ზ ე თ ი

I

საგარეო მიწების შესაძენად გამართული შეჯიბრი. — სოფ. „მაია-კი“ და მეგრელთა თავადასავალი.—გიორგი დიმიტრის-ძე შარვაშიძის შამული. — მეგრელი მოიჭარადრე. — ათვალისწუნებული აფხაზეთი და 1877—78 წ.წ. რუხ-ოსმალის ომი. — თუთუნის თესვის შემოღება აფხაზეთში.

შავი ზღვის აღმოსავლეთი ნაპირი, იქ, სადაც ერთ ღროს ბერძენთა და რომაელთა სავაჭრო ახალშენები იყო, დღეს კვლავ იბრუნებს წარსულ სახელსა და დიდებას, კვლავ იპყრობს საზოგადო ყურადღებას. წინათ აქ ბერძენ-რომაელთა ცენტრი იყო აღმოსავლეთთან სავაჭრო საქმეთა დასაჭერად; დღეს იგივე ადგილები საზამთრო კურორტებად არის გადაქცეული. სულ ათიოდ წელიწადია, რაც სოხუმის თბილმა ჰაერმა, მისმა წარმტაცმა ბუნებამ ამ ქალაქში რუსეთიდან ხალხი მოიზიდა. ბევრი აღმოჩნდა აქ მიწების შეძენის და დასახლკარების მსურველი. განვლო ხანმა და ფასები დაედო სოხუმის გარეშე მდებარე ადგილებსაც. მყიდველები აღმოუჩნდნენ მთელი შავი ზღვის პირას მდებარე ადგილებსაც, სოხუმიდან მოკიდებული ვიდრე ნოვოროსიისკამდე. ამ გარემოებას ხელი შეუწყო ნოვოროსიისკიდან სოხუმამდე გზატკეცილების გაყვანამაც. ის მხარე, რომელიც ამ თხუთმეტოდე წლის წინათ გაუვალ ტყეს მიჰქონდა, დღეს აგარაკებად არის გადაქცეული, და აქ საკუთრების შეძენის მსურველთა რიცხვი არა თუ კლებულობს, დღითი-დღე იზრდება. ამ მისწრაფებას სულს უდგამს და აღაფრთოვანებს იმედი მომავლის რკინის გზისა, რომელმაც მისვლა-მოსვლა უნდა გააადვილოს ერთმანეთზე დაშორებულ ადგილთა შორის.

აფხაზეთს ახალი ხანა დაუდგა, რომელმაც ძირიანად უნ-

და შეუცვალოს ფერი მის პირველყოფილ ცხოვრებას. ვი-
საც აქეთკენ ამ ოცი წლის წინათ უმოგზაურია, ახლა ვერც
კი დაიჯერებს, თუ ეს მხარე მოკლე ხნის განმავლობაში ასე
გამოიცვალა. აქრელდნენ მცხოვრებნი, აქრელდა ეთნიური
შემადგენლობა. გესმით რუსული, ქართული, ბერძნული, სომ-
ხური; მეგრული ყაბალახი, ოსმალური ფესი, რუსული კარ-
ტუზი — ერთმანეთშია აქ არეული. აქაურობას რომ ყურს
უგდებთ, თქვენს თავს ეკითხებით, ეს მკვიდრი ამ ქვეყნისა
რალა იქნა? როგორ მოხდა, რომ მის სუფრას სხვე-
ბი მოსხდომიანო!... მათ სანახავად კი მთელი ორმოცი კილო-
მეტრი და მეტიც უნდა გაიაროთ გზა-ტყეცილით.

ოქტომბრის შუა რიცხვები იყო, სოხუმიდან გაგრისკენ
ეტლით რომ გავედით ცნობილი ფრანგი მოგზაური ბარონ დე-
ბაი და ამ სტრიქონების დამწერი. მიუხედავად შემოდგომი-
სა, მცენარეულობას თავის მწვანე ხასხასა ფერი ისევ შეუცვ-
ლელი ჰქონდა. მზის სხივები ისე ათბობდა ქვეყანას, გეგო-
ნებოდათ, ზაფხულის პირას ვართო. გზატყეცილი ზღვის პი-
რის გაყოლებით მიიკლავნება. სოხუმიდან მეოთხე კილო-
მეტრზე თავდება ქალაქის გარეუბანი. ციებ-ცხელებიანი, გუ-
ბეებიანი...

სწორედ ამ ჰაობებზე, ხშირ ტყეში, მეგრელებს თავიანთი
საცოდავი ფაცხები წამოუდგამთ. ჰკვირობთ და ვერ მიმხვ-
დარხართ, რამ გააბედვინა ამ საცოდავებს ამ ციებ-ცხელების
ბუდეში დასახლკარებულებიყვნენო!... ჩამომხმარ-გაყვითლებულ
სახეებზე ამოიკითხავთ მთელ ტანჯვას, მთელ წვალელებს, რაც
იმათ უნდა გამოევლოთ. ამ ოცი წლის წინათ 25 კომლ მეგ-
რელს თავი დაუნებებია სენაკის მაზრისათვის, სადაც ისინი
მოთმინებიდან გამოუყვანია უმიწობას, ძალღუმადურ ცხოვ-
რებას, — სოხუმის ოლქში გადმოხვეწილან ბედის საძიებ-
ლად. უვლიათ უგზოუკვლოდ და სხვა გზა რომ არა ჰქონიათ,
ამ ადგილზე გადაუწყვეტიათ დამყარება.

ეს ადგილები ქალაქისა იყო, მაგრამ რადგან ურგები და
ჰაობიანი იყო, ზედ არავინ სახლდებოდა. კავკასიის უმაღლესი
მთავრობის განკარგულებით ქალაქს უფასოდ უნდა მიეზომა
ას დესეტინაზე მეტი რუს მატროსებისათვის, რომ მეთევზეო-
ბა გაევრცელებიათ სოხუმში. მაგრამ მატროსთაგანი არა-

ვინ აღმოჩენილა აქ დასახლების მსურველი. მაშინ ზემოხსენებულმა მეგრელებმა ქალაქს უთხრეს: მაინც ხომ არავინ ესახლება ამ მიწაზე, და გთხოვთ იჯარით მოგვცეთ სახნავ-სათესადო. ქალაქსაც ჭკუაში დაუჯდა უსარგებლო მიწების გამოყენება და თანხმობა გამოუცხადა. მეგრელებმა მხნედ მოკიდეს ხელი საქმეს. ტყე, რაც შეეძლოთ, გაჰკაფეს, ჭაობები დააშრეს, გაიჩინეს სახნავ-სათესი, გააშენეს ვენახი და გაჩნდა ეგრეთ წოდებული სოფელი „მაიაკი“. ქალაქს დესეტინაზე ექვს მანეთს იჯარის ფულს აძლევდნენ წლიურად და თვითონაც წლითი-წლობამდე იოლად გამოსვლას ახერხებდნენ. მაგრამ სოხუმში თვითმმართველობა რომ შემოვიდა, სოხუმის მაშინდელმა პატრონმა და ბატონმა ბერენსმა აითვალისწინა ისედაც ყველასაგან ათვალწუნებული მეგრელები და უთხრა— აქედან მიბრძანდით, მატროსები უნდა დავასახლოთ ამ მიწებზედაო. მეგრელებმა მოახსენეს: ოცი წელიწადია ჩვენი ძალღონე აქაურობის გაწმენდას, ციებ-ცხელებასთან ბრძოლას შევალეთ და ახლა მზა-მზარეულზე სხვები უნდა დაასახლოთ?! ეგ თუნდ არაფერი, მატროსებიც რომ არსად არიან ჯერ, რალად დგებით ჩვენს ცოდვაში და რათ გვიწყვეტთ ლუქმა პურსო?

მაგრამ ასეთი საბუთებით მეგრელები ფონს ვერ გავიდნენ და ძალა რომ დაადგათ, ხელმწიფე იმპერატორს ტელეგრაფითა თხოვეს: ასეთ დღეში ვართ თქვენი ერთგული ქვეშევრდომნი და მოწყალება მოიღეთო!.. მოხდა გამოძიება, რომელიც გვეგონია დღესაც არ გათავებულა. დღესაც იმის გაკეთების მოლოდინშია 25 კომლი მეგრელი, რომელთაც არ იციან, დღეს რომ თავის ღარიბულ ქოხში სძინავთ, ხვალ სად მოუხდებათ უსახლ-კაროდ ყოფნა, უმწეოდ ხეტიალი და ერთი მტკაველი მიწის ძებნა...

ესეც თქვენი მოკლე თავგადასავალი სოფელი „მაიაკისა“.

მეოთხე კილომეტრიდან იწყება გიორგი დიმიტრის-ძე შარვაშიძის მამული. ეს ერთადერთი მემამულე გახლდათ აფხაზეთში, რომელსაც აქაურობაზე კარგა მოზრდილი (6.000 დესეტინა სახნავ-სათესი) მამულის შეძენა და (თავი-და-თავი) შერჩენა და ასე თუ ისე მოვლა მოუხერხებია. უზარმაზარი ზვარი ევროპული და ადგილობრივი ჯიშის ვაზებისა, გამოცდილი მებაღის ხელმძღვანელობით სათანადოდ მოვლილი,

მაყურებელს თვალს უხარებს. მაგრამ წარმოიდგინეთ იქვე, გვერდით, მეურნეობა მეგრელი მოიჯარადრისა, რომელიც შარვაშიძისავე მამულზე დაბინავებულია. წნული ფაცხა, წნულივე, წასაქცევად გამზადებული, სასიმინდე, დაფეხვილი სალორე — აი მთელი უძრავი ქონება აქაური მოიჯარადრე მეგრელისა.

ეზოში ერთ ხეხილის ხეს ვერ ნახავთ წამლად. ყველაფერზე ეტყობა, რომ მოიჯარადრე დროებით მოსახლეა, იჯარის ვადის გათავებას უყურებს, არ იცის, მერე რა მოელის, სად წავა, ვის მამულზე დაბინავდება. სულ იმის ფიქრშია, დღევანდელი დღე როგორ დავაღამოო. ასეთ მედღემეხვალეთაგან არიან შემდგარი სოხუმის მემამულეთა მიწებზე დაბინავებული მეგრელები! და აბა რა გასაკვირველია, ქართული ანდაზა — „მედღე-მეხვალეთაო უწვიმდეს და უთოვდესო“ სრულებით გამართლდეს ამ მოახალშენეებზე!...

მერვე კილომეტრზე, მდინარე გუმისტასთან, გ. შარვაშიძის მამული თავდება. ამის იქით იწყება ის ადგილები, რომელიც რუსეთიდან გადმოსულმა მდიდრებმა შეიძინეს ჩვენი მემამულეებისაგან. წინანდელი მკვიდრი აფხაზები მოკლებულნი იყვნენ უფლებას ქალაქ სოხუმის მახლობლად (ოცი კილომეტრის მანძილზე) დასახლებულიყვნენ, როგორც არა საიმედო ელემენტები. აბეუაში (აღმოსავლეთ აფხაზეთში) შეეძლოთ ყოფნა მხოლოდ მდინარე კოდორის გამოღმა; ხოლო ბზიფში (დასავლეთ აფხაზეთში) მდინარე აც-წყლის იქით, გაგრამდე.

მიზეზი ასეთი სასჯელისა ის გახლავთ, რომ რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელი (1877—1878 წწ.) ომის დროს აფხაზეთ თურქთა მომხრეობა დაბრალდათ. აფხაზეთ რომ ჰკითხოთ, ფიცით-მტკიცით თავს იმართლებენ — ომის დროს უმატრონოდ დავრჩით, ჩვენს ქვეყანას თურქი შემოესია და დაეპატრონა და ორში ერთი უნდა აგვერჩია: ან თურქებს შევბრძოლებოდით, ან მათს მხარეს გადავსულიყავითო. ბრძოლის ატება ჩვენის გაწყვეტით გათავდებოდა, და იმიტომ ისევ მათს მხარეს გადასვლა ვარჩითო. თურქებმა ოსმალეთში წაგვასხეს, მაგრამ იქ მწარე დღე დაგვადგა, ნახევრად გავეწყდით და აქ რომ დავბრუნდით — მოღალატეებად მოვინათლენითო. აი, ამ „მოღალატეთა“ ადგილები გავვრანებულად დარჩა. დესე-

ტინა მიწა 5—10 მანეთად ფასობდა. როცა სოხუმს ფასი დაედო, ამ ადგილებსაც მოაშურეს. დესეტინა მიწის ფასი ერთბაშად 50—60 მანეთამდე ავიდა. სოხუმში გაჩნდა მთელი ბრბო კომისიონერებისა, შუამავლებისა, რომელნიც, ხუთ თუმნად რომ თვითონ ყიდულობდნენ დესეტინას, ოც, ოცდაათ და ორმოც თუმნად სხვებზე ჰყიდდნენ. ფასები დაედო განსაკუთრებით ზღვის პირას მდებარე მიწებს; ზოგი ჰყიდულობდა სააგარაკოდ და ზოგიც კიდევ იმისათვის, რომ რკინიგზის გაყვანის შემდეგ, ნაჭერ-ნაჭერ გაეყიდა ერთი-ათად და ერთი-ოცად. მთელი მათი იმედი რკინიგზაა, რომელმაც რუსეთი კავკასიას უნდა შეუერთოს. თუ გზა მალე გაიყვანეს, იმედები, გვეგონი, გაუმართლდეთ, მაგრამ თუ კიდევ კარგა ხანი გავიდა მის გაყვანამდე, თქვენი მტერი, მათს იმედებს კბილი მოეჭრას!

ფსირცხის (ახალი ათონის) ახლო-მახლო ადგილებში ორი-ოდე ჩვენებურს კიდევ შერჩენია მამული. გასაკვირველიცაა, რომ ამათაც სულმა არ წასძლიათ და გაუძლეს მეტად ძნელ ცდუნებას — მყიდველთა მიერ შეძლებულ საარაკო ფასებს. მათ მამულებზე მეგრელთა მაგიერ ვხედავთ თურქეთიდან გადმოსულ სომხებს, რომელნიც თუთუნის მოყვანას მისდევენ. თუ რამდენად სახეიროა ეს დარგი მეურნეობისა იქიდან ჩანს, რომ მოიჯარადრე სომხები დესეტინაში 25—30 მანეთს იძლევიან წლიურ იჯარას. აფხაზეთის ნოყიერი და დასვენებული მიწაც უხვად იძლევა მოსავალს. დღეს ამ მხარეში ბერძნებს გარდა ოთხი ათასზე მეტი სომეხია, რომელნიც მეთუთუნეობას მისდევენ. რუსეთში ამჟამად საბატო ადგილი უჭირავს სოხუმის ოლქის თუთუნს როგორც ღირსებით, ისე რაოდენობით. სოხუმში ვინ იცის, რამდენმა მოიკიდა ქონი თუთუნის ვაჭრობით, რამდენმა შეიძინა ქონება, ძვირფასი მამულები! სამწუხაროა, რომ აქეთ წამოსულ მეგრელებს არავითარი წილი უდევთ ამ სიმდიდრეში.

გზის გაყოლებაზე ვაჭრობის მოყვარე მეგრელებს ხის სამკაცნოები წამოუღვამთ, მაგრამ გვერდით სომხებიც ამოდგომიან, თითქოს ეუბნებოდნენ: მართალია, ვაჭარი ხალხი ხართ, მაგრამ „ჩამოდეგს“ ვერც ჩვენ გვეტყვიო! ათასი ჯურის ხალხით სავსე დილიენები, ჯაგვები, ზოგი მიდის, ზოგი მოდის. მოძრაობა ძლიერ გაცხოველებულია. ეს იქ, სადაც

ამ ოცდახუთი წლის წინათ ათასში ერთხელ თუ შეხვდებოდნო
ცხენოსან აფხაზს და სადაც აფხაზის შიშით სხვა, თუ არ მე-
ტად იძულებული და ისიც თავითფეხებამდე თოფ-იარაღში
ჩამჯდარი, გავლას ერიდებოდა.

II

ფსირცხის მონასტერი. — ცხოვრების მაძიებელი რუხები. — რუხ-
თა ახალშენები და შალარია.

თითქო უდაბურ, სიცოცხლის უნიშანწყლო ადგილებიდან
გამოსულს ერთბაშად გადაგეშალათ თვალწინ წალკოტი, მუქ-
მწვანე მცენარეულობით მოსილი, უზარმაზარი სასახლეებით!
ასეთ შთაბეჭდილებასა სტოვებს სოხუმის გზით მომავალ
მგზავრებზე მონასტერი ფსირცხისა. გარშემო აყუდებულ
მთებს თოვლიანი მწვერვალნი კავკასიონისა ამაყად ზედ დაჰ-
ყურებენ უმაშვრალ დარაჯებივით! ძირს კიდევ, ლურჯი ზღვაა,
სადაც თეთრიალქნიანი ნავეები პეპლებივით მიმოსრიალებს,
ნაპირებს დაუსრულებლივ ეჩურჩულება ტკბილად, ფირუნი
კამარა ცისა თავის ფრთებს ქვეშ ნაზად იფარებს იქაურობას,
ხოლო ცხოველმყოფელი მზე თბილ სხივებს უგზავნის დედა-
მიწას, ზამთარ-ზაფხულ, ნიადაგ, განუწყვეტილვ.

აქ, ამ ფსირცხასთან მახლობლად, ბერძენთა ახალშენი იყო
ანაკოფია, ამის ციხის ნანგრევები ახლაც არის და აფხაზუ-
რად ა ნ უ ხ ვ ა ჰქვიან.

მდიდარია ამ კუთხის ისტორია, ბევრ რასმე გვაცნობს,
ბევრ თავგადასავალს მოგვითხრობს მისას. რუსეთ-თურქეთის
უკანასკნელ ომამდე ფსირცხაში აფხაზებს საუკეთესო ბაღ-
ვენახები ჰქონდათ გაშენებული და ბუნების წიაღზე სიცო-
ცხლით ხარობდნენ. მაგრამ განვლო ჟამმა, მკვიდრნი აიყარ-
ნენ, ცხრამთას იქით გადაიხვეწნენ, ან გაწყდნენ, ადგილები
დაცარიელდა, წალკოტი ტყედ იქცა, გარეულ ნადირთა სა-
ბუდრად.

ფსირცხაში დაბინავებული ახალი პატრონების მუყაითო-
ბით აქაურობა მეტად დამუშავებული და დამშვენებულია.
რომელიმე დიდი ქალაქის პარკში გგონიათ თქვენი თავი —
ზეთისხილის, ფორთოხლის, ზამთარ-ზაფხულ გამლილი ვარ-
დები, კვიპაროსის ხეივნები — ყოველივე თვალსა ნიბლავს.

მაგრამ ყოველივე ეს მომსვლელთა საჩვენებლად არის გაკეთებული. სხვა რამ კულტურა აქ არ არსებობს, რომ ადგილობრივ მკვიდრთ მიჰბაძონ, შიგ იმუშაონ და ისწავლონ რამე.

თვალთათვის მეტად საამონი არიან თვით გარემონი მონასტრისა, ლამაზად შეხამებული ბუნება, ბუნება მდიდრული, უებრო და სწორუპოვარი. საამოა მთის პატარა მდინარე ფსირცხისა, ლალი, ნებიერი, რძესავით აქაფებული, ხოლო მონასტერთან ხელოვნურად დაგუბებული, შინაური გედებით და გემრიელი თევზით სავსე. საუკეთესო კუთხეა სასეირნოდ და ხორციელი დასვენების მოსაპოვებლად. თუ სწადს ადამიანს თვალს წყალი ასვას, გულზე ეფონოს, უნდა იხილოს აქაურობა, ოდეს ცხრათვალა მზე ქვეყანას დაჰქათქათებს, თბილა, ოდეს ლავარდი ზღვა სარკესავით გაშალაშინებული, სწორი მზის სხივზე ათასფერად ლივლივებს, ჰკრთის და მართლაც, ამ უკანასკნელ ხანებში ამ მიდამოებმა სასეირნო ადგილის ხასიათი მიიღო. იშვიათია მგზავრი, შავი ზღვის პირის აღმოსავლეთ ნაწილის სანახავად მისული, რომ აქ არ შეუხვიოს და ორიოდღე დღე არ გაატაროს ამ მყუდროსა და ესოდენ მშვენიერ ადგილას!..

ფსირცხიდან გულდაუთისაკენ მიმავალი გზა ისევ ზღვის პირად მიიკლაკნება. თითქმის, უდაბურ ადგილთა შორის, ფსირცხის იქით, 2 კილომეტრის მანძილზე, მოჩანს მალლობზე შეფენილი სოფელი ანუხეა, ერთ დროს აფხაზებით დასახლებული. მიდამო გააფულია და ზედ თამბაქოა დათესილი. ეს ადგილი საუკეთესო სამოსახლო ადგილად უნდა ჩაითვალოს. ვაკის ციება აქ არა სწვდება და სოფლელთ შეუძლიათ მთელი თავისი დრო და ჯანი მუშაობას შესწირონ. ირგებიან კიდეცა. ხელი სახეირო საქმისთვისაც აქვთ მოკიდებული. როგორცა ვთქვით, თამბაქო მეტად ხელსაყრელი მცენარე გამოდგა, აქაური ნიადაგიც ხელს უწყობს მის მოსავალს და მისნი მიმდევარნი ეკონომიურად, სხვებთან შედარებით, უკეთესად არიან.

აქიდან მე-7 კილომეტრზე რუსთა ახალშენი გამოჩნდა, პეტროპავლოვსკად წოდებული. ადგილობრივ ადმინისტრაციას, რომელსაც ეხმარებოდა სოხუმში დაარსებული კომიტეტი, ადგილი საუკეთესოდ უცვნია გლეხთათვის: ნიადაგი ნაყოფიერი და ვაკე, — სხვა მეტი რა უნდა რუსის გლეხსაო! არავის მოაგონდა, რომ ამ ნოყიერი ადგილების გვერდით

ჭაობებიც ბევრი იყო; არავის მოაგონდა, რომ მალარია აქ დასაბამითვე ჰბუდობდა, არავის მოაგონდა, რომ ამ მალარიის შიშით აქ აფხაზებიც კი ერიდებოდნენ დასახლებას. როცა ვილაცას მალარია უხსენებია, კომიტეტის ერთ წევრს (ექიმს) ისიც ეთქვა: თუ ახალმოსულები ციებამ გასწყვიტა, მათ ალ-გას სხვანი მოვლენ.

ეს ვაებატონები „უმალღესი მოსაზრებით“ ხელმძღვანელობდნენ: — ხელი უნდა შევეშალოთ მეგრელთა ელემენტის გამრავლებას, თუნდაც მთელი სოფლის სიცოცხლედ დაგვიჯდეს ეს ხელის შეშლაო!.. ოცდაათიოდ კომლ რუსთა ახალშენს რიგზე გაუმწყარივებია ფენით და ტალახით შელესილი ქოხები. გარშემო არტყია ტყე, მზის სინათლე არ ატანს, გაუვალი, გაუშრობელი ჭაობები, სინესტის გამავრცელებელი; ამას ზედ ერთვის უხვი წვიმა და ნამი, მზეც სითბოს არ აკლებს. ყოველივე ეს საუკეთესო პირობებია ციების არსებობისათვის. ზაფხულსა და შემოდგომაზე აქაურები მოცელილ თივასებრ წვანან. ოდნავ სცხრება ციება ზამთარში, ოდნავ, იმიტომ რომ ამ კურთხეულ ქვეყანაში სიცივე არც ზამთარში იცის, თოვლს არა სდებს და არა ჰყინავს. ტყეს სამოსელი თითქმის დეკემბრის დამლევამდე გაჰყვება ხოლმე. ახალმოშენს იმისი თავი სადა აქვს, ულრანი ტყე ჰკაფოს და ნიადაგი დაწრიტოს, გააშროს, „უმალღეს“ კულტურას ვერაფერს იცნობს. ისიც იმ სიმიინდს ჩაჰკირკიტებს, რასაც აქაურნი სთესენ და იწევენ.

ციებას და ქონებრივ სიჩიავეს ზედ დაურთეთ რუს ახალშენთა სიყვარული არყისა... სვამენ უზომოდ. ამ რამდენიმე წლის წინათ ამ სოფელში ერთ ჩვენებურს დუქანი ჰქონდა და, სხვათა შორის, არაყსაც ჰყიდდა. მუშორებდად უმთავრესად ამ სოფლის მცხოვრებნი ჰყოლია. ნახევარ თვეში 16 გედრო არაყი გაუყიდა! ესე იგი, დღეში ვედროზე ცოტა მეტი ფული რომ შემოეღოდათ, მოჰყავდათ გოჭი, შინაური ფრინველი, მოჰქონდათ თავიანთი წაღები, ქუდი, სამოსელი და სხვ.

ციებამ ერთი მოდგმა ახალშენელთა ინაცვლა. ახლები მოვიდნენ და დასახლდნენ.

ამ სოფელს გარდა ამ მხარეში ორი სხვა სოფელიცაა რუსების: ერთია აცში, ბაკლანკად წოდებული, გუდაუთიდან 15

კილომეტრზე, აღმოსავლეთით, მეორე ბომბორაში, მე-5 კილომეტრზე, დასავლეთით. ამ ორი სოფლის მცხოვრებნიც იმავე პირობებში არიან, როგორშიც პეტროპავლოვსკელნი. იგივე ვაკე, იგივე ტყე, იგივე ქაობები. აგვისტოსა და ენკენისთვეში ოჯახს ვერა ჰნახავთ, ციება მუსრს არ ავლებდეს. განსაკუთრებით ბავშვები წყდებიან. ახალი დაბადებულნი თითქმის ყველა იხოცება. მიცვალბულთა რიცხვი დაბადებულთა რიცხვს სჭარბობს. 1893 წელს, მაგალითად, ბაკლანკაში დაიბადა 21, გარდაიცვალა 25. აქ პირველად 1879 წელს გადმოსახლდა სტავროპოლის გუბერნიიდან 80 კომლი გლეხი. იმათგან თითქმის ყველანი ამოწყდნენ, ზოგიც იქით-აქეთ გაექცა უეჭველ სიკვდილს. მაშინ მოსულთაგან რამდენიმე კომლი-ლა დარჩა. ამათი დატანჯული ყოფა ჩვენ თვითონ ჩვენი თვლითა ვნახეთ, მათი ჩივილი ჩვენ თვითონ გავიგონეთ. ამას თვით რუსები, ვისაც აქეთკენ უვლიათ, აქაურობა უნახავთ და სიმართლის თქმისა არ შეშინებიათ, ერთპირდ აღიარებენ.

მთელ გზას ფსირცხიდან გუდაუთამდე ისე გაივლით, რომ ამ ორი სოფლისა და შარაგზაზე მეგრულთა აქა-იქ გადმოდგმულ დუქნებს გარდა სახლს ვერა ნახავთ. ტყითაა დაბურული გზის ორივე მხარე.

მე-17 კილომეტრზე ტყიდან გამოდიხარ და ერთბაშად თვალწინ გადაგეშლებათ მალლობზე წამოდგმული სახლები, ქვისა და ხისა ერთმანეთში არეული, ზღვის პირას გამწკრივებული სანდლები, სიმინდისა და სხვა აქაური ნაწარმოების საზღვარგარეთ წასაღებად მოსულნი.

ეს გუდაუთი გახლავთ.

III

გუდაუთა ძველად. — მეგრული ვაქრები. — ლიხინი — რეზიდენცია აფხაზეთის მთავრისა. — ლიხინის ტაძარი. — შარვაშიძეთა გვარი.

გუდაუთი საკმაოდ მოზრდილი დაბაა აფხაზეთისა. შიგ 172 კომლი (1,117 სული) მცხოვრები ითვლება სხვადასხვა ეროვნებისა. მათ შორის რიცხვით, როგორც ყველგან აქეთკენ, პირველი ადგილი უჭირავს ქართველებს — 356 სული, შემდეგ რუსებს (242 სული), მერე მოჰყვებიან ბერძნები (133

სული), სომხები (132), აფხაზები (87 სული), ლაზები (32) და სხვ. დაბაში არის: ფოსტა-ტელეგრაფი, მომრიგებელი ქარხანა, მართლე, გუდაუთის ნაწილის უფროსის (ბოჭაულის) კანცელარია, ორკლასიანი სამრევლო სკოლა, პირველ-დაწყებითი სამონასტრო სასწავლებელი, მენავეთა საზოგადოების სააგენტო და ერთი სასტუმრო.

გუდაუთი სავაჭრო ცენტრია დასავლეთ აფხაზეთისა. აფხაზეთის დაშორებულ კუთხეებიდან აქ შემოაქვთ ვასაყიდად: სიმინდი, კაკალი, ღვინო, ხე-ტყე (უმთავრესად ბზა). თავისი სავაჭრო მნიშვნელობა ჰქონდა გუდაუთს რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელ ომამდინაც. მხოლოდ სავაჭრო ასპარეზზე დღეს რომ მეგრელებსა ეხედავთ უმთავრესად, მაშინ პირველობა ლაზებსა ჰქონდათ. რუსეთის საქონელს ბაზარი ჯერ კიდევ არ მოეპოვებია აქეთკენ. ჩითეული და შაქარი, თურქეთის იალქნიან გემებსა და ნავებს მოჰქონდათ. იმავე გემებსა და ნავებს გაჰქონდათ აქედან სულადი, ბზა. იმ ხანებში გუდაუთში ვერ ნახავდით დღევანდელ ქვითყირის სახლებს, დღევანდელ ქუჩებს, თვით მოსახლეობასაც. ზღვის ნაპირას პატარა, ერთმანეთს მიყრილი ხის დუქნები-და იყო გადმომდგარი. შიგა ვაჭრობდნენ და შიგვე ცხოვრობდნენ. 30 დუქანი იყო ლაზებისა და 15 — მეგრელთა. ერთი ფურნეც იყო, სადაც პური სამ დღეში ერთხელ ცხვებოდა. მეგრელი ვაჭარი დახლს უკან რომ იდგა, ტანზე მთელი აბჯარი ჰქონდა ასხმული. შიშიანი დრო იყო. აქაურები სხვის ქონებას შესაფერი პატივით არ ეპყრობოდნენ. იმას-ღა ელოდებოდნენ: მარჯვე დრო და შემთხვევა ხელთ ეგდოთ, რომ ვაჭარს თავს დასხმოდნენ, დუქანი გაეტეხათ, ფული წაერთმიათ, საქონელი გაეზიდნათ. ყოველ ვაჭარს სული კბილით ეჭირა. ასეთ გარემოებაში, როცა ვაჭარი დღე-ყოველ გასაქცევად მზად იყო, დრო არა ჰქონდა, აქ დასახლებისათვის ეზრუნა, ცოლშვილი თანა ჰყოლოდა. სამეგრელოში დატოვებულ ცოლშვილს წელიწადში ერთხელ თუ მოჰკრავდა თვალს. ასე წვალობდა, ასე ჯახირობდა, რომ ორიოდე გროში ეშოვა, ცოლ-შვილი ერჩინა.

ვინ იცის, რამდენჯონს გაოხრდა და გადაიბუგა გუდაუთი, რამდენჯონს აფორიაქდნენ აქაური ვაჭრები! მათი ქონებრივი ზარალი, ზნეობრივი ტანჯვა, გამოვლილი შიში, უმწეობა და უპატრონობა განა ენით გამოითქმის და კალმით აიწერება?!

დაირბინენ აქაურნი აფხაზთა ამბოხების დროს 1864 წელს. სული კიდევ ვერ მოეთქვათ, წელში კარგად ვერ გასწორებულყენენ, რომ 1876 წელს რუს-ოსმალის ომმა უსწრო და აწინდელ გუდაუთაში ერთის მხრით ცეცხლმა და მეორეს მხრით ადამიანის ხელმა მიწის პირთან გაუსწორებელი არაფერი დასტოვა, არაფერი გადაარჩინა. ნაომევეს ისევ დაბრუნდა ნაზარალევი ხალხი, ვაჭრობა ისევ ვაცხოველდა, ბზა, აქაური ღვინო, სიმინდი, ბაზარზე გამოვიდა. მე-19 საუკუნის მიწურულში მეგრელებს მხარში სომხებიც ამოუდგნენ. ბაზარზე თუთუნიც გაჩნდა, ოსმალეთიდან გადმოხვეწილი სომხების მოწეული. გაყვანილ იქნა სოხუმ-ნოვოროსისკის გზატკეცილი. მისვლა-მოსვლა გაადვილდა. ათასი ჯურის ხალხი ერთმანეთს დაუახლოვდა. დაბას ფერი დაედო. სამოსახლო მიწების მსურველები აღმოჩნდა, გაიყვანეს ქუჩები, გაჩნდნენ სკოლები და სხვა დაწესებულებანი. გუდაუთს ძველებური გუდაუთისა მარტო აღგილი შერჩა, ქალაქს დაემსგავსა. ამასთანავე, გუდაუთს, როგორც ზღვის პირას მდებარე ადგილს, სოხუმივით, ხმა დაუვარდა: სააგარაკო ადგილიაო, რკინიგზაც მალე გაივლისო. რუსეთიდანაც იწყო ხალხმა დენა გუდაუთსა და მის გარშემო მიწების სასყიდლად. სამოსახლო მიწების ფასმა აიწია. მეგრელთა რიცხვიც მატულობდა. იქნდა სამოსახლო მიწებს, ზედ შენდებოდნენ.

მაგრამ აიწეწა და აილუფხა იმათი საქმე, ვისაც აქ ყოველ საქმეში უპირატესობა უნდა ჰქონოდა, ვისაც ამ მხარისადმი იმდენი ამაგი მიუძღოდა! აქაურებს აქ ადგილი არა აქვთო! რისთვის, რა დანაშაულობისათვის?! სამართალი სად არისო? — იძახდნენ ისინი და ეს სანატრელი სამართალი არსად იყო. ერთი-და თავისუფალი ასპარეზი დარჩენიათ — ვაჭრობა. და ბედი მათი, რომ ამ საქმეში აქეთკენ მათ ბადალი არავინ ჰყავთ!

გუდაუთიდან ჩრდილოეთით აღმართ-აღმართ მიმავალს, ოღრო-ჩოღრო გზას კაცი სოფ. ლიხინიში მიჰყავს. იქით-აქეთ ვენახთა და ტყეთა შორის ძლივას მოსჩანს აფხაზთა ფაცხები, წნული, გვიმრით დახურული, დარიბული და თითქმის პირველყოფილ ადამიანთა ბინების მსგავსი... აქა-იქ შემოგეფეთებათ თითქმის დედიშობილა ბავშვები, რომელნიც უცხო კაცის ნახვაზე დასამალავად გარბიან ხობობის წიწილებივით. საზო-

გადო სურათი ადამიანის გულს სანუგეშოს, გამამხნევებელს
არას ეუბნება...

მესამე კილომეტრზე იშლება მოზრდილი ვაკე, ასე 15 დღიურის სიგრძე. ეს გახლავთ სოფ. ლიხნის შუაგული. აქ ჰქონდა რეზიდენცია აფხაზეთის უკანასკნელ მთავარს მიხეილ შარვაშიძეს. სახელი ლიხინი ქართული სიტყვა ლხინისაგან დარქმევია, რადგან საუკეთესო სალხინო და დროს გასატარებელ ადგილად ითვლებოდაო. თურქული სახელიცა ჰქვიან ლიხინს — სოუქ-სუ, ე. ი. ცივი წყარო. მართლაც, გარშემო მრავალ ალაგას ამოჩუხჩუხებს ცივი, ბროლივით ანკარა, მეტად საამო სასმელი წყაროები.

ამ ტრიალ მინდორზე განკერძოებითა დგას მრავალდროების მოწმე სამი ბუმბერაზი ცაცხვი, ტოტებგაშლილი. ერთ-ერთის ძირას ერთი მხარის სიგრძე და აღლნახევრის სიგანე ფიქალი ჰგორავს. ამ ფიქალზე ჯდებოდა თურმე მთავარი აფხაზეთისა და ცის ქვეშ, სიტყვიერად, უაპელაციოდ ასამართლებდა თავის ქვეშევრდომთ.

გარშემო აფხაზთა ფაცხებია, როგორც ვიცით, მთავრები უმეტესად თანამეცხედრებად დადიანთა ქალებს ირთავდნენ. ამათ თან მოჰყვებოდათ ნამზითვნი ყმანი, რომელთაც სასახლის გარშემო ასახლებდნენ. დღეს ამ მოსახლეთა შორის მხოლოდ მეგრული გვარებია დარჩენილი; ენას კი აფხაზურის გარდა სხვას ვერ გაიგონებთ. მთავრის ნასახლარის გვერდით ტაძარია ლიხინისა, დიდშენი, ბიჭვინთისა და დრანდის ტაძართა ვეგმაზე აგებული. ამ ტაძრის აშენების დრო უნდა იყოს არა უგვიანეს XI საუკუნისა, რადგან ერთ კედელზე დარჩენილი წარწერა გვიჩვენებს 1066 წელს, როდესაც მეფობდა ბაგრატე, მეფე ქართლისა და აფხაზეთისა. მეორე საინტერესო წარწერაცაა იმავე კედელზე, საინტერესო იმით, რომ მხედრული ასოებითაა და ეკუთვნის იმავე ხანას. კედლებს ძველებური მხატვრობა ძალზე ცოტა აქვს შერჩენილი, ზოგი ცეცხლისაგან გაფუჭებულა და რაც ცეცხლს გადარჩენია, შემდეგში ვითომ განახლების დროს, კირით დაუფარავთ. ტაძარში დამარხულია 1821 წელს გარდაცვლილი მთავარი აფხაზეთის სეფერ-ბეი (მამა უკანასკნელი მთავრისა), რომე-

ლიც მოინათლა, სახელად გიორგი დაირქვა და ცოლად შეირთო გრიგოლ დადიანის ქალი თამარი.

ორი ამბის მოწმეა ლიხინი. ამ ორმა ამბავმა ძირიანად შესცვალა აფხაზთა ცხოვრება, ცხოვრება პოლიტიკური და ეკონომიური. ერთია — აფხაზეთიდან რუსეთში ძალით წაყვანა უკანასკნელი მთავრის მიხეილ შარვაშიძისა, ამ უკანასკნელის უფლებათა გაუქმებით; მეორე — აფხაზთა ამბოხება, ლიხინში დაწყებული, აფხაზთა ბრძოლა მეფის ჯარებთან.

სანამ თვით მთავრის შესახებ ვიტყვოდეთ რასმე, ორიოდე სიტყვით გავაცნობთ მკითხველს შარვაშიძეთა ჩამომავლობის ისტორიას.

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ახლანდელი სოფელი სამურზაყანოსი — ბეღია და მისი გარემო საეგროში (სამეგრელოში) შედიოდა. მაგრამ ბერძენნი რომ გაბატონდნენ შავი ზღვის პირას, გაიჩინეს ახალშენები. აქაური ერისთავნი იძულებული გახდნენ სამეგრელოსაკენ დაეხიათ. საქართველოს პირველ მეფეთა დროს ეგრისი საერისთაო იყო და საქართველოს ჰმორჩილებდა. შემდეგ სამეგრელოს დადიანები ეპატრონებიან, ხოლო აფხაზეთს — შარვაშიძენი. შარვაშიძეთა შესახებ აი რა გადმოცემა ვიცით: დავით აღმაშენებელმა დაიმორჩილა შირვანის მთავარნი, შირვა-შაჰებად ანუ შერვაშეებად წოდებულნი. იმავე დავით აღმაშენებელმა 1124 წ. ემირ ბენიშე დიდს წაართვა ქალაქი ანი და მთელი მისი გვაროვნება აფხაზეთში გადმოასახლა. ამავე დროს გადმოასახლა დავითმა შირვან-შაჰების გვარის თავადებიც, რომელთაც მერე შერვაშისძენი დაერქვათ. მათიანეში ცნობილი პირველი შარვაშიძე თამარ მეფის დროს ცხოვრობდა და სახელად დოთალოს ერქვა. როგორც დადიანნი, ისე შარვაშიძენი დამოუკიდებელი მთავარნი შეიქმნენ XV საუკუნის მიწურულიდან.

შემდეგში სამმა ძმამ შარვაშიძემ გაიყო აფხაზეთი. ბზიფუ (კოდორიდან გაგრამდე) ერთ ძმას ერგო, აბუჟა (კოდორიდან ღალიძგამდე) მეორეს, ხოლო მესამეს (მურზაყანს) — მდ. ღალიძგადან მდინარე ენგურამდე. აქედან დაერქვა ამ ნაწილს სამურზაყანო, ე. ი. მურზაყანის წილხდომილი.

ომი მაინც არა ცბრებოდა შარვაშიძეთა და დადიანთა შორის მეგრელებით დასახლებულ სამურზაყანოს დაპატრონებისათვის. ამ საქმეში რუსეთი ჩაერია და 1845 წ. თავისი

მმართველობა შემოიღო სამურზაყანოში, ხოლო საკუთრივ აფხაზეთში ეს მმართველობა შემოღებულ იქნა 1863 წელს. ოდეს უკანასკნელი მთავარი მიხეილ შარვაშიძე რუსეთში წაიყვანეს და მისი ტახტი გააუქმეს.

IV

უკანასკნელი მთავარი აფხაზეთისა. — მისი წაყვანა რუსეთში. — პოლ-კოვნიკი კოლიარი და აფხაზთა აჯანყება 1864 წ. აჯანყებულთა შეთურების დახჯა.

აფხაზეთის პოლიტიკური დამოკიდებულობის კალო მაშინ გაიღეწა, როცა რუსეთის ჯარმა 1810 წელს სოხუმი დაიკავა; სეფერ-ბეი შარვაშიძემ თავის ნებით აღიარა რუს-ხელმწიფის სუზერენობა. თანაც მოინათლა და ქრისტიანული სახელი — გიორგი დაირქვა. იმავე წელს გიორგის ებოძა უმაღლესი ღრამოტა და ამ ღრამოტის ძალით შარვაშიძენი ცნობილ იქმნენ აფხაზეთის მთავრებად, თავიანთი ქვეყნის შინაურ საქმეთა გამგებლებად. 1821 წელს გიორგი შარვაშიძე გარდაიცვალა და მისი თანამდებობა დაიკავა მისმა უფროსმა შვილმა დიმიტრიმ, პეტერბურგის პაეტა კორპუსში აღზრდილმა. 1823 წელს ისიც გარდაიცვალა და სამთავრო უფლება მცირეწლოვან ძმა მიხეილზე (ჰამუთ-ბეი) გადავიდა. რუსეთის მეფის მხედრობამ თანდათან დაიმორჩილა კავკასიის მთიელნი, გადაყენებულ იქნენ მთავარნი სვანეთისა, სამეგრელოსისა. ორივე მხარეში რუსული წესწყობილება შემოვიდა. აფხაზეთი რჩებოდა განზე, აქ კიდევ ინარჩუნებდა მთავარი თავის უფლებას. მაგრამ ამ უფლებათა დღენიც დათვლილნი იყვნენ. კავკასიის მთავარმართებელი მურავიოვი წერილს წერილზე ჰგზავნიდა პეტერბურგს: — ამდენს რას ვებოდიშებით აფხაზეთის მთავარს, რა ღონის პატრონი ის არის, რომ ძალა გაგვიწიოს!... უნდა აფხაზეთს მოვაშოროთ და ჩვენებური წესწყობილება შემოვიღოთ ამ მხარეშიცაო. მით უფრო, რომ ეს მხარე მოღალატე, უნდო ხალხით არის დასახლებულიო...

რამდენიმე წლის განმავლობაში იყო გამართული ამ შინაარსის მიწერ-მოწერა. ბოლოს, გადაწყდა კიდევ: მთავარი

რუსეთში წაეყვანათ, უმთავროდ დარჩენილ მხარის დამორჩილება უფრო ადვილი იქნებაო.

მთავრის წასაყვანად დანიშნული იყო 1864 წლის ნოემბერი. მთავარი მიხეილ შარვაშიძე საზამთრო სასახლეში ცხოვრობდა, დ. ოჩამჩირეში. თან ახლდნენ: ეპისკოპოსი ალექსანდრე (ოქროპირიძე), მოძღვარი — დეკანოზი ბასილ მიქაბერიძე, მთავარდიაკონნი ივანე თვალთვაძე და იოსებ ტიტვინიძე, მედავითნენი გრიგოლ კასრაძე და ალექსი დგებუაძე; იქვე ჰყავდათ ბაზიერი (ოტია კახიანი), მემიმინოვე (მანჩა შარაშენიძე), მემეძებრე (ბესო მიქელაძე).

წყევანის ერთი კვირის წინათ მთავარი სოფ. კვასკეში, ტყვარჩელის აბანოების მახლობლად, წავიდა სანადიროდ. ასე რომ მის წასაყვანად მოსულ გენერალ შატილოვს ოჩამჩირეში მთავარი არ დახვედრია.

ნოემბრის მშვენიერი თბილი დარი იდგა. ღამე მთვარიანი. ნაშუალამევის ორი საათი იქნებოდა, როცა ოჩამჩირეს ნავსადგურში 3 ორთქლმავალი გემი შემოვიდა. ამ გემებიდან ხმელეთზე 6,000 კაცი გადმოსხეს გენერალ შატილოვისა და ბოლკოვნიკ როსტომ მარშანიას მეთაურობით. ამ ჯარს შემოუერთდა 700 ყაზახ-რუსი, ოჩამჩირეში დაბანაკებული. თვალის დახამხამებაზე ალყა შემოარტყეს მთავრის სასახლეს. ყოველი ღონე იღონეს, რომ შიგნიდან არავინ გამოსულიყო მთავრისათვის ამბის მომტანად. ამ დროს სასახლეში იყვნენ: უფროსი მსახური და მოლარე მთავრისა ქუთია კოზმავა, სიძე მოძღვარ მიქაბერიძისა — დავით ახვლედიანი და ნათესავი მისი, 13 წლის ყმაწვილი, დიმიტრი ხოქოლავა. ხმაურობაზე გამოეღვიძათ. ქუთია კოზმავა მიხვდა, ეს ჯარი სასიკეთოდ არ არის მოსულიო. იმდენს ეცადა. ჯარს ხელიდან გაუსხლტა და ფეხით მთავართან გაიქცა ამბის შესატყობინებლად.

ოჩამჩირედან კვასკეში 700 ჯარისკაცი გაგზავნეს და გზის მაჩვენებლადაც როსტომ მარშანია გააყოლეს. ცოტა ხანს უკან ამ შვიდას კაცს 3,000 კაცი სხვა დაადევნეს. ბოლოს, თვით გენერალი შატილოვიც გაუდგა კვასკეს გზას, თან მიჰყავდა 2,000 ჯარისკაცი. ჰფიქრობდნენ, მთავარი ასე ადვილად არ დაგვენებდებო, მთელ აფხაზეთს შეგვიყრის და გაგვიძალიანდებო. ოჩამჩირეში 1,000 კაცი ვარს შემოერთყა დაბას. ვინც მოექცა, გარეთ არ უშვებდნენ, — მთავარს ამბავი არ მიუ-

ტანონო. დუქნები დაკეტეს და თითოეულ მათგანს 10—15¹
კაცი მიუყენეს ღარაჯად.

მალულად გამოქცეული ქუთია კოზმავა გავზავნილ რაზ-
მის მოსვლამდე აიჭრა კვასკეში და მთავარს ყოველივე მოახ-
სენა. მთავარმაც რამდენიმე ერთგული კაცი იახლა და მივიდა
სოფ. გუფში, თავ. მარშანიებთან, თავისი უმცროსი შვილის
მიხეილის (არზაყანის) აღმზრდელებთან. შველა თხოვა, ტახ-
ტი ხელიდან მეცლებო. მაგრამ მარშანიებმა სანუგეშო ვე-
რაფერი უთხრეს: რუსის ჯართან ჩვენი, ომში გაუწვრთნელი
აფხაზები ვერაფერს გახდებიან, ტყუილად დაიხოცებიანო.
გვიან-ლა იყო ბზიფელებისათვის რომ შეეტყობინებია ამბა-
ვი, და წელმოწყვეტილი მთავარი ბედს დამორჩილდა. გუფი-
დან ჯარის მისაგებებლად წამოვიდა.

მთავრის საძებრად წასული ჯარი კვასკეს ავიდა. რაკი მთა-
ვარი იქ არ დახვდა, უკან გამობრუნდა. შუაგზაზე მთავარიც
შემოხვდა. — მზადა ვარ, წამიყვანეთო. ოჩამჩირეში მთავარს
საჭირო დრო მისცეს ბარგი ჩაელაგებია და გამოუტყბადეს:
მეფის ნაცვლის ბრძანება გვაქვს, ქუთაისში წაგიყვანოთ, იქ
ბინა გაქვთ მომზადებული და იქვე იცხოვრებთო. ქუთაისის
ხსენებაზე მთავარს გაეხარდა: რაკი სამშობლოში ვიცხოვრებ,
ჭირს ადვილად გავუძლებო. ოქროსა და ვერცხლის ფული და
განძეული დიდ ყუთებში ჩააწყობინა, თან წამოიყვანა ქუ-
თია კოზმავა და რჩეული ქორ-მეძებრები. მსახურთ დაუბა-
რა, — შემოგიტვლით და მაშინ წამოდით, დანარჩენი ქორ-მე-
ძებრებიც მაშინ წამოიყვანეთო. ბოლოს, სასახლეში შევიდ-
ნენ როსტომ მარშანია, ყაზახთა პოლკოვნიკი და რამდენიმე
ოფიცერი, გამოიყვანეს მთავარი და მიაცილეს ნავამდე, სა-
დაც გენერალი შატილოვი უცდიდა. ორივენი გემზე ავიდნენ.
ნაპირზე აუარებელი ხალხი იდგა საყურებლად გამოსული.
ყველას ეგონა, გემი ფოთისაკენ წავაო. მთავარი ნაღვლიანის
თვალებით გადმოსცქეროდა სასახლეს, აბუყას, მთლად აფ-
ხაზეთსა... გული აუჩუყდა, თვალებზე ცრემლი მოერია და თვა-
ლი აარიდა იქაურობის მზერას. მხოლოდ გონების თვალით
უცქეროდა თავის აწმყოს და მომავალს, იმის გამოცნობასა-
და ცდილობდა, რა მომელის, რას მიზამენ, ან ჩემს ქვეყანას
რა დაემართებაო... ერთი ზარი შავბედითი ყორანივით თავს
დასჩხაოდა, არ ასვენებდა: ჩემთან ერთად ბოლო მოეღება

აფხაზეთის სამთავროს სამუდამოდ... გემი გაგიდას (სოფელია ოჩამჩირის აღმოსავლეთით) გაუსწორდა. დაუპირდაპირდა ანაკლიას, საცაა, ფოთში ჩავალთ, — იძახოდა გუნებაში მთავარი.

უცბად კაპიტანის კომანდა გაისმა და გემმა ნელ-ნელა პირი იბრუნა რუსეთისაკენ... მთავარს გონი ვერ მოეკრიფნა. თავის თვალებს არ უჯერებდა... ოჩამჩირელთაც დაინახეს უკან მიბრუნებული გემი. ყველანი დარწმუნდნენ, რომ მთავარს პირველად და უკანასკნელად ხედავდნენ. უნდოდით პროტესტის გამოცხადება, მაგრამ საყოველთაოდ მოთხოვნილი დატოვებულმა 4,000 კაცისაგან შემდგარმა ჯარმა, ყველას გულშივე ჩააკვლევინა ეს პროტესტი, გარედან მხოლოდ ცრემლად გამოხატული. გემმა მთავარი ნოვოროსიისკში გაიყვანა. ხოლო იქიდან ქ. ვორონეჟში წაიყვანეს საცხოვრებლად.

მთავრის წაყვანის მეორე დღეს ოჩამჩირეში ბოქაულად ვინმე კაცმანი დანიშნეს. მისი პირველი განკარგულება ის იყო, რომ აქ დასახლებულ 700 კომლ ლაზებს გამოუცხადა: პასპორტები მოიტანეთ, ან ყველანი გადასახლდით აქედანაო. უმეტესმა ნაწილმა ქონება ნახევარ ფასებში მიჰყიდ-მოჰყიდა და იქაურობას თავი დაანება. ექვსი თვის უკან მთავრის ქონების საპატრონოდ აღმინისტრაციამ დანიშნა დადიანები დავით გიორგისძე (ცოლის ძმა მთავრისა) და ნიკოლოზ ელიზბარისძე (სიძე მთავრისა). სამთავრო ბეჭედი მიხეილისა დარჩენოდით დეკანოზ მიქაბერიძეს და მთავრის მდივანს გიგოზოჯაშვილს, რომელსაც მთავრის წაყვანის შემდეგ ბევრი ყალბი საბუთის ქაღალდები უკეთებია და მთავრის სახელით უსაღებია. მთავრის ზოგიერთი მამულის გაყიდვასაც-კი აბრალებდნენ.

ოჩამჩირეში რომ კაცმანი დანიშნეს, სოხუმში პოლკოვნიკ კონიარს ჩააბარეს უფროსობა და აფხაზეთის პატრონობა.

სამშობლოს დამორებულ მთავარს დიდხანს არ უცოცხლია. რამდენიმე თვის შემდეგ გარდაიცვალა, სამშობლოში მოასვენეს და შესაფერისი პატივით მოქვის ტაძარში დაასაფლავეს.

აფხაზეთის მთავარი რომ 1864 წელს წაიყვანეს, ორი წლის შემდეგ, 1866 წ. 10 ივლისს, აფხაზეთში რუსული მარ-

თვა-გამგეობის შემოღება იქნა გამოცხადებული. სოხუმიდან ლიხინში ჩამოვიდა მაშინდელი სოხუმის სამხედრო ნაწილის უფროსის თანამდებობის აღმასრულებელი პოლკოვნიკი კონიარი. უნდა გამოეცხადებინა აფხაზეთის: — ბატონ-ყმობა უნდა გადავარდეს აფხაზეთში, როგორც რუსეთის იმპერიის სხვა ნაწილებში მოხდაო, მიწები სახელმწიფოდ უნდა გადავიდესო. კონიარს სოხუმიდან თან მოჰყავდა მთავრის მცირე-წლოვანი უფროსი შვილი, გიორგი, — თუ ვინიცობაა, არეულობა მოხდა, ამის პატივისცემით მაინც არაფერს გამიბედავენო, თან ახლდა აგრეთვე 70 ყაზახ-რუსი. მთავრის სასახლის წინ მინდორი სავსე იყო სხვადასხვა სოფლებიდან ჩამოსული აფხაზებით. ყველანი თოფ-იარაღში იყვნენ ჩამსხდარნი, მაგრამ საომრად მოსვლა, ამბოხების მოხდენა წინდაწინ არავისა ჰქონია აზრად...

სასახლის აივანზე გადმომდგარმა კონიარმა თარჯიმანის, გიორგი ტყეციშვილის პირით გამოაცხადა თავის მოსვლის აზრი. ხალხმა ვერ გაიგო კარგად მისი ნათქვამი, ვერ გაიგო და გაუკვირდა კიდეცა. ბატონ-ყმობა აქ სიტყვის მასალად არის ხმარებული, ალბათ, უნდათ მიწები ჩამოგვართვანო. კონიარს ხალხმა პასუხად ის უთხრა, რომ ერთი კვირის ვადა მოგვეციოთ საფიქრებლად, თან ნამესტნიკს მოვახსენებთ ჩვენს მდგომარეობას, მანამდე კი გადაწყვეტილს ვერაფერს გეტყვიოთ. კონიარი, როგორც მომსწრენი მოგვითხრობენ, მეტის-მეტი ფიცხი ხასიათისა ყოფილა, ლაპარაკის დროს ნათქვამ სიტყვების სიმძიმეს არ აკვირდებო. მან დაივიწყა, რომ მეტად მძიმე საქმის გადაწყვეტა ჰქონდა მინდობილი; დაივიწყა, რომ ერთხელ გამოცხადებით, ბრძანებით და მუქარით აფხაზებთან ვერას გახდებოდა; დაივიწყა, რომ აფხაზნი, როგორც თავმოყვარე ხალხი, აღელვებული კილოთი ნათქვამ სიტყვებს ვერ მოითმენდნენ, არავის შეარჩენდნენ. კონიარმა თავისი თავი წარმოიდგინა ისეთ კაცად, რომელსაც ყველანი სიტყვაშეუბრუნებლად, დაუყოვნებლივ უნდა დამორჩილებოდნენ, და გულმოსულად უარჰყო ხალხის თხოვნა; კიდეცა შეურაცხყო აფხაზნი უწმაწური სიტყვებით. თარჯიმანმა კონიარის ნათქვამის თარგმნა რომ გაათავა, ერთმა მოსწრებულმა ვაჟკაცმა თადა მარლანიამ ხალხს შესძახა: ერთმა კაცმა როგორ შეგაშინათო, და თოფიც გაისროლა თურმე. ნერვებდა-

ძაბულ ხალხს მეტი წაქეზებაც არ უნდოდა და ტყვია სტყვა-სავით წამოვიდა. მოკლულ იქნა ორი ოფიცერი, კონიართან მისული მოხელე ჩერპოვი და 50-მდე ყაზახი. გააღმასებული აფხაზები აცვივდნენ სასახლეში; კონიარი თვითონ ბუხარში შეიმალა და მისულებს მთავრის შვილი გიორგი გამოაგება, — იქნებ როგორმე დაამშვიდოს აფხაზნი და სიკვდილს ავცდეთო. მაგრამ ვერც ამან უშველა. აფხაზებმა გიორგი შუაში ჩაიყენეს, რომ იმისთვის ხელი არავის ეხლო. ხოლო სხვები ოთახში შეცვივდნენ, კონიარი ბუხრიდან გამოათრიეს და ასო-ასოდ აჰკაფეს.

ალექსანდრე ეპისკოპოსი მეორე დღეს მთავრის ძმის, ალექსანდრეს მეუღლემ, ბომბორაში ჩამოიყვანა მალულად. ყაზახ-რუსებიც თარჯიმან-მღვდ. მიქელ სახოკიას პირით დააჯერა; მენდეთ, ჩემთან არაფერი გიშავთო, და ისიც ეპისკოპოსთან ერთად იქვე ჩამოიყვანა. ჩასვა ყველანი ნავში, საიმედობისათვის თვით მღვდ. მ. სახოკიაც გააყოლა და სოხუმში გაისტუმრა. ამგვარად, უვნებლად გადაარჩინა ყველანი უეჭველ სიკვდილს.

აჯანყებულნი აფხაზნი ლიხინიდან წამოვიდნენ და ჯერ მიესივნენ გუდაუთას. იქაურობა გაძარცვეს, აიკლეს და გადაწვეს. აქედან სოხუმის დასარბევად და იქ მყოფი მეფის ჯარის ამოსაყლელად გამოსწიეს. ორი ათას კაცზე მეტმა მოიყარა თავი. მაშინდელ სოხუმში ორმოციოდე ხის დუქანი-ლა იყო მეგრულ ვაჭრებისა. ამბავი მოვიდა თუ არა, კონიარი მოჰკლეს და აფხაზნი სოხუმს უპირებენ თავდასხმასაო, მცხოვრებთა და ჯარმა სოხუმის ციხეს შეაფარეს თავი. ეს იყო 28 ივლისს.

სალამოზე კოკისპირული წვიმა წამოვიდა და მდ. გუმისთა საშინლად აადიდა. საომრად წამოსული აფხაზები აღიდებულმა მდინარემ არ გამოუშვა და მთელი ერთი დღე წყალგაღმა დააქავა. ამასობაში ჯარმა დრო მოიგო, ჯებირები გააკეთა და დასახვედრად მოემზადა. 29 ივლისს აფხაზებიც მოვიდნენ და ქალაქს ჩრდილოეთიდან, ტრაპეციად წოდებულ გორაკიდან, მიესივნენ, ბოტანიკურ ბაღს ზემოდან. ხეებს ამოფარებულებმა მუსრი გააველეს მეფის ჯარს და ის იყო, ქალაქი აედოთ, მაგრამ ამ დროს ნავთ-სადგურში შემოსულ შხუნებიდან მთელი რვა პოლკი ჯარი გადმოსხეს. ორ-ათასამდე მეომარმა აფ-

ხაზებისამ ვერ გაუძლო მოწინააღმდეგეს და 30 ივლისს უკან
ვე წავიდა.

გემებით მოსულ ჯარს, რომლებშიც ერივნენ გურულ-მეგრელთა მილიციონერებიც, თვით მირსკი (მთავარ-მართველის თანაშემწე) მოჰყვებოდა. სოხუმში განსაცდელს რომ გადაარჩინეს, 15 აგვისტოს მირსკი ლიხინში ავიდა. გადაწყვეტილი იყო, აფხაზები არ დაეზოგნათ, მაგრამ წინააღმდეგობა არავის გაუწყევია, დაბრუნებულზე კონიარისა და ორი ოფიცრის გვაში სოხუმში ჩამოასვენეს.

ხელისუფალთა ბრძანებით აფხაზებს ყველას იარაღი ჩამოართვეს და სოხუმში ჩამოიტანეს. არეულობის 30 მოთავე მიიპატიეეს, გაუმასპინძლდნენ და ურჩიეს, სოხუმში წამოგვეყვითო, შეინანიეთ დანაშაული და ვიშუამდგომლებთ ყველაფერი გაპატიონო. სოხუმში ჩამოსულ მოთავეთ ყაზახები გააყოლეს და ყველანი რუსეთს გადაასახლეს. უმრავლესობა იქ დაიხოცა და ათი წლის შემდეგ ცოტანი-ღა დაბრუნდნენ სამშობლოში, მათ შორის სოფ. აცის მცხოვრები აფხაზი ბიამასირ მუსაიფა ოთირბა. დახვრეტით სოხუმში სამი დახვრიტეს: ყიზილბეგ მარღანია, აშვა ჭიფა და ერთიც უცნობი გლეხი.

ლიხინში მთავრის სასახლეს, მირსკის ბრძანებით, ცეცხლი წაუკიდეს და გადასწვეს. მისი უზარმაზარი ქვითკირის შენობიდან კედლები-ღა დარჩა და დღეს თუ არა, ხვალ ისიც დაინგრევა. ამბოხების დროს დახოცილი ყაზახები ერთ, საერთო ძმათა სასაფლაოში დამარხეს და ზევიდან ქვითკირის ფანჩატური დაადგეს ლიხინის მინდორზე, ყოფილი სასახლის პირდაპირ.

V

შუაგულ აფხაზეთში. — აფხაზური სოფელი. — სწავლა-განათლება. — აფხაზეთის ჩამორჩენილობა.

გუდაუთიდან მოკიდებული დასავლეთით, თითქმის 6-7 ვერსის მანძილზე, ადგილმდებარეობა დაცემულია, ვაკეა, ტყით დაფარული. პირველი სოფელი აფხაზთა — ლიხინია, მთელი ექვსი-შვიდი კილომეტრის მანძილზე გაფანტული იმნაირად, როგორც ამას სხვაგან იმერეთში ვხედავთ. სახლი აფხაზისა, უმეტეს შემთხვევაში, წნული ფაცხაა, ისლით ან

გვიმრით დახურული, გვიმრითვე გვერდებშებურდული, სითბოსათვის, უიატაკო, უჭერო, უსარკმლო... სინათლე ასეთ ფაცხაში ჭუჭრუტანებიდან შედის ან და იმ ორ კარიდან, რომელიც ერთი წინიდანა აქვს და მეორეც — მის პირდაპირ, — უკანიდან.

რაც უნდა ღარიბი იყვეს აფხაზი, ასეთი ფაცხა ორი უნდა ედგას: ერთი სასტუმროდ, მეორე — საჯალაბოდ, და თავის საცხოვრებლად. მთელი ყურადღება აფხაზს სასტუმრო ფაცხისათვის აქვს მიქცეული. მართალია, მორთული არ არის; იქით-აქეთ ტახტებია, ხშირად შიშველი; ეს ტახტები დასაჯდომიცაა და დასაწოლიც. სამაგიეროდ, რამდენიმე ხელი ლოგინი მხოლოდ სტუმრისათვის არის შეკერილი. აფხაზისათვის დიდი სირცხვილია, სტუმარს ვერ დაუხვდეს, ვერ გაუმასპინძლდეს და ღამე ვერ გაათენებოს...

მთელ აფხაზეთში ერთი კილომეტრის სიგრძე სასოფლო საურმე გზა არ არის... და, მე თქვენა გკითხავთ, შესაძლებელია უგზოო მხარემ რამე ხეირი ნახოს ცხოვრებაში? ხოლო თვითონ აფხაზი ამისთვის არა ზრუნავს. მართალია, აფხაზი ბუნებით ნიჭიერია, მიხვედრილია, მაგრამ ცარიელი ბუნებრივი ნიჭი რას გახდება, თუ მხარში ცოტაოდენი მაინც სწავლა არ უდგას და არ ეხმარება!... და სწორედ ეს სწავლაა აქეთვე სანთლით საძებარი. მე არას მოგახსენებთ ხალხის საერთო განათლების შესახებ, იმ საერთო განათლებისა, რომელიც აქეთვე არ არსებობს; სავალალო უფრო ის გახლავთ, რომ ამ ხალხს ინტელიგენციაც არა ჰყავს, ოთხი-ხუთი განათლებული კაციც არ მოეძევა, რომ წინამძღვრობას უწევდეს თავის მოძმეთა, მათი ჭირისა და ლხინის გამომხატველი იყოს.

1893 წელს აფხაზეთის დედაქალაქ სოხუმში პირველად დაარსდა რუსული სკოლა აფხაზთათვის, ორკლასიანი, ხუთი წლის კურსით. ეს სასწავლებელი, „მთიელთა სკოლად“ წოდებული, სოხუმში დღევანდლამდე არსებობს. მაგრამ აფხაზთა ცხოვრებას ნირი არ შესცვლია, არაფერი დასტყობია. ხუთი წლის განმავლობაში შეძენილ რუსულ წერა-კითხვას სკოლიდან გამოსული შევირდი ერთი წლის განმავლობაში თითქმის სრულიად ივიწყებდა. თუ ქალაქში რჩებოდა, მისი იდეალი იყო, საღმე მწერლად შეეყო თავი, ან „სადნიკის“ (ჩაფრის) ეპოლეტი დაეკერებია მხრებზე. ხოლო თუ სახლში

გრუნდებოდა, მოკლე ხნის განმავლობაში იმავე ხელობას იწყებდა, რასაც მეზობელთა შორის ხედავდა.

დღეს ბევრ სოფელშია გახსნილი სამრევლო სკოლა, მაგრამ იმ უკუღმართი მიმართულებისა გამო, საზოგადოდ ჩვენებურ სკოლებში რომაა გამეფებული, აქაური სკოლები ყველაფერს ემსახურებიან, ყველაფერს ასრულებენ, გარდა მთავარი დანიშნულებისა — ყრმათა გონებრივი და ზნეობრივი გაწვრთნისა. აქაურ მკვიდრთ არც ამ სკოლათა არსებობა ჰმატებს რასმე და აღარც უმისობითაც დააკლდებათ რამე.

უკულტურობის, გონებრივი გაუნათლებლობის შედეგია ნაწილობრივ აფხაზთა ღარიბული ცხოვრება, ნივთიერი ნაკლებობა. აფხაზი, ნამდვილი შვილი ბუნებისა, ჯერ ისევ იმ ხანაშია, როცა ადამიანი მხოლოდ მოშივეებული კუჭის დაყურებისათვის ზრუნავდა. უფრო შორს გახედვა, გათვალისწინება მომავლისა — ემძიმება, ან ვერ მოუხერხებია და გაურბის კიდეცა. სიმინდს თუ იწევს, იმდენს იწევს, რომ მის ცოლშვილს მეორე ჭირნახულამდე გაჰყვეს; აფხაზი ფიზიკურ დადღას ერიდება. ზედმეტი, გასაყიდი სიმინდის მოწვევას გაურბის; სირცხვილად მიაჩნია ვაჭრობა, სხვისთვის მუშაობა, საზოგადოდ, ფიზიკურ მუშაობას გაურბის. ბუნებასაც თავისი შვილი ისე არსადა ჰყავს განებივრებული, როგორც აფხაზეთში. კიდევ ამიტომაც, რომ აფხაზს ვერსადა ჰხედავთ გარეთ გასულს, სამუშაოს საქებრად. არათუ გარეთ, აფხაზეთს მოშორებით, თავის სოფელსაც არა შორდება. თითქმის შუაგულ აფხაზეთში ერთ-ერთი მრეწველი მაქსიმოვი აწარმოებს ხეტყის დამზადებას. ყოველწლივით მასთან 2,000-მდე კაცი მოდის, მასთან ნახავთ: სვანს, რაჭველს, ლეჩხუმელს, გურულს, მეგრულს და აფხაზს კი — არც ერთს. აფხაზი ყოველივე ამას შორიდან უყურებს, სტუმარივით, უბრალო ხელოსნობა რა არის, იმასაც კი ვერა ნახავთ მათ შორის. რისამე ფიცრულის დადგმა რომ დასჭირდებათ, ხუროებს სხვაგანიდან უნდა დაუძახონ.

არც საქონლის მოვლა-მოშენებას მისდევენ. აქა-იქ თითო-ეულმა კომლმა თუ 5—10 თხა გაიჩინა, დიდი საქმეა. ისიც იმიტომ, რომ თხები ზამთარ-ზაფხულ ცის ქვეშ არიან, საკვებს არა სთხოვენ.

ეგ არის, ხეხილისა და ვენახის გაშენება კი უყვარს აფხაზს. აფხაზი, განსაკუთრებით მოხუცი, ეზოდან ისე არ გამოვა,

ხელში წალდი არ ეჭიროს. თუ მყნობის დროა, დასამყნელი ტოტიც უჭირავს რომლისამე ხეხილისა, სადაც პანტასან მალალოს ნახავს, უეჭველად უნდა დაამყნოს. ეს ჩვეულება შვილიდან შვილზე გადადის, ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ სააფხაზოში თვით უდაბურ ტყეშიაც კი ნახავთ მშვენიერი ღირსებს შინაურ ხილს.

VI

მევენახეობა. — კულტი მიცვალებულთა. — მცენარეთა თავყანისცემა. — „შაშუ“ ანუ „მკედლობის ღმერთი“. — ბზით ვაჭრობა.

ხეხილის გარდა განთქმულია აფხაზეთის ვენახები და აფხაზური ღვინო. თავისებური და საამო საყურებელია აქაური ვენახები: გზის ორსავ ნაპირას ჩარიგებულია უსისტემოდ ხურმისა და თხემლის ხეებზე გადახვეული ვაზები! ამ ორი ჯიშის ხეს აქეთკენ სავაზოდ ყველგან უპირატესობა აქვს, რადგან ფოთლები წვრილი აქვთ, მზის სხივები ადვილად ატანს შიგ და ჩქარა ამწიფებს ყურძნის მტევნებს. აქ ზოგიერთი სოფელი მარტო ყურძნის მოსავლითა ცხოვრობს. ასეთებია: აქანდარა, ღურუშში, აბგარა, აცი, ლიხინი, ოთპარა, ბარმიში, კალდახვარა, ბლაბურხვა და სხვ. ეს სოფლები ღვინის ბაღდადებად ითვლება აქეთკენ. საუკეთესო ღვინო დგება ამილახუს ჯიშის ვაზისაგან რომელიც, როგორც აქ ამბობენ, მთავარს ქართლიდან, ამილახვის მამულიდან მოუტანინებია. ღვინო ძვირფასი უდგება ამ ვაზს, მაგრამ სამწუხარო ის არის, რომ ნაცარმა სრულიად გააფუჭა და ამჟამად ძლიერ მცირე მოსავალს იძლევა. არის კიდევ სხვა ჯიშის ყურძენი, მაგ., აღბიში, რომლისგანაც ამულახუზე უკეთესი ღვინო დგება, მაგრამ თითქმის მოსპობილია. უფრო გავრცელებული ჯიშის ყურძენებია: კაჭიჭი (შავი), აპაყვაჯა (შავი), ავასარხვა (ოქროს ფერი), აჩქიქ, აეიჰვატა. ეს 20—25 წელიწადია, „ადესის“ ყურძენიც შემოვიდა, რუსული ყურძნის სახელით მონათლული. წინათ ღორებისათვის თუ ჩამობერტყავდნენ მას, მაგრამ ახლა თანდათან პატივს ჰპოვეს, რადგან ბაზარი გაეხსნა და მოსავალიც კარგი იცის.

ომიანობამდე აქაური ღვინო აქვე იხარჯებოდა. მაგრამ ნაომევს გარეთაც გაეხსნა ბაზარი, განსაკუთრებით მას შემ-

დებ, რაც ამ მხარეში მეგრელებმა იწყეს დენა. აქაური ღვინო გაიცნეს ადღერში, შვაჩეში (სოქი), ნოვოროსიისკში, ფოთს, ბათუმს და სხვ. მეგრელი ვაჭრები დადიან სოფლად და მთელი ვენახის მოსავალს ყიდულობენ. ყურძენს აქვე სწურავენ. გაწურული ღვინო კასრებით მიაქვთ გუდაუთამდე ურმებით და იქიდან გემით ან ნავეებით სხვადასხვა ადგილას.

თვითონ აფხაზი თავის სახარჯოდ ან გასასყიდად ცოტას იყენებს ღვინოს, მაგრამ თუ დაიყენა, მისი გამოზოგვით ხარჯვა ემიძეება; ეძებს ყოველ მარჯვე შემთხვევას, რამე წვეულება გამართოს და ერთბაშად გამოლიოს წლის მოსავალი, რომ მერე მთელი წელიწადი უღვინოდ იჯდეს, წმინდა წყლის ანაბარა.

რაც უფრო შორდებით გუდაუთს, ადგილმდებარეობა მალე იწევა, მცირდება ვაკე, სამაგიეროდ მატულობს სერები, მთები, კავკასიონის ქედის თანატოლად მიმავალი. მთის ფერდობზე არწივის ბუდესავით აქა-იქ მიკრულა აფხაზთა ფაცხები, მოსჩანს ვაზიანი ხეები, სიმინიდის ყანები. მეტად ფერადი და საამო სურათია!... თვალი ერთნაირ სანახაობით არ იღლება. ღვინობისთვის გასულს ბუნებას მწვანე სამოსელი ისევ ისე გაუხუნებელი ჰმოსია, — იმ ზომამდე თბილა.

მგზავრის ყურადღებას იქცევს ეზოებში წამოდგმული თითო, ხან რამდენიმე პატარა ხის ფარდულები. ეს გახლავთ აქაურთა სასაფლაოები. მოუნათლავი აფხაზი თავის მიცვალებულს შორს არსად ისტუმრებს, არამედ სახლის ახლო, ეზოში, თვალსაჩინო ადგილას ჰმარხავს, რათა შეეძლოს ხშირად დახედოს, ახლოს ჰყავდეს.

ხოლო იგივე მოუნათლავი აფხაზი ეზოში დასაფლავებულის სულის მოსახსენიებლად სხვაგან აშენებს ამავე ფორმის ფარდულს, მხოლოდ უფრო დიდს. ასეთ ფარდულს აბაყა ჰქვია. ევრიითაა გადახურული, გვერდებამოშენებული. ოთხივე კუთხე ღვამები აქვს ჩამორიგებული ჩამოსაჯდომად ან დასაწოლად. ასეთ აბაყას აშენებს მამა გარდაცვალებული შვილის სულის საოხად ან, პირიქით, შვილი მამისათვის. ამ შენობებს ერთგვარი სასტუმროც შეიძლება ვუწოდოთ, მხოლოდ სასტუმრო უმასპინძლო, უსასყიდლო და მარადეამ კარ-ღია. ადარმოსწრებულ მგზავრს შეუძლია შიგ თავი შეაფაროს გამოდარებამდე ან ღამე გაათიოს, ცეცხლი დაანთოს ნაბადში გახვეული იქვე მიწვეს და მიიძინოს.

როცა თავს ანებებს ასეთ სასტუმროს, მოვალეობადაა *არგლის* შენდობა შეუთვალოს მიცვალებულის სულს, ვის სახელსაც ეს აბაყა ატარებს. ასეთი აბაყა განსაკუთრებით იჭაკეთდება, საცა გზა იყრება, სოფელს მოშორებით. ზოგ ჭირისუფალს ისე სწამს მაღლიანობა აბაყასი, რომ სასმელ-საჭმელიც კი მიაქვს და შიგა ტოვებს, რომ დამშეულმა მგზავრმა შიმშილი დაიწყნაროს.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დიდი ხანი არ უნდა იყოს, რაც აფხაზებმა თავიანთი მიცვალებულის დასაფლავება დაიწყეს. მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი, რომელმაც ამ სამასი წლის წინათ მოიარა და აღწერა სამეგრელო, ვაკვრით შეეხო აფხაზეთსაც და აღნიშნა, რომ აფხაზები მიცვალებულთ ხეზე ჰკიდებდნენო. ალბათ, მანამდე სტოვებდნენ ამ მდგომარეობაში ცხედარს, სანამ ყვავ-ყორანნი ხორცს არ დაჰკორტნიდნენ. მერე ცარიელს ძვლებს-და მარხავდნენ, როგორც ამას დღესაცა ჰშვრებიან პოლინეზიის მცხოვრებნი.

მეტი მრავალფეროვანი და რთულია აფხაზთა ჩვეულებანი ტირილისა, მიცვალებულის გლოვა-დასაფლავებისა, მეტად ვრცელია ჩვეულებანი წინაპართა სულის თაყვანისცემისა. მაგრამ, სამწუხაროდ, მეტს ვერ გავჩერდებით ამ საგანზე, რადგან ეს მეტად შორს წაგვიყვანდა და მგზავრის შენიშვნების ჩარჩოში, ცოტა არ იყოს, ძნელი დასატევი იქნებოდა. აქ მხოლოდ მოკლედვე შევხებით ამ მხარეში ჯერ კიდევ მკვიდრად შენახულ ფიტოლატრიას ანუ მცენარეთა თაყვანისცემას.

მცენარეთა თაყვანისაცემა მთელი დარგია პირველყოფილი სარწმუნოებისა. ხე, და საზოგადოდ მცენარე, ადამიანს ესდენ სამსახურს უწევდა, უწევს და გაუწევს. ამიტომ სრულებით ბუნებრივია ამ ადამიანის მხრივ, მცენარე რომ მფარველად, თაყვანისცემის საგნად, ღმერთად გაეხადა. მაგრამ, მეორე მხრივ, ეს ღმერთი მუდამ კი არ იყო მოლიმარე, კეთილი, მუდამ არ უჩრდილებდა, მუდამ არ აძლევდა ნაყოფს, ხანდახან მრისხანებასაც აჩვენებდა თავის თაყვანისმცემელს. პირველ შემთხვევაში პირველყოფილი ადამიანი ცდილობდა მადლობა გადაეხადა, მეორე შემთხვევაში-კი გული მოეღბო, მისი რისხვა თავიდან აეშორებინა. როგორც მადლობისათვის, ისე გულის მოსალბობად საჭირო იყო მსხვერპლი.

ზოგი ხე განსაკუთრებით იპყრობდა ადამიანის ყურადღე-

გას: თავისი სიდიდით, თავისი თვისებით ან იმით, რომ გან-
მარტოებით იდგა, სადმე ტრიალ მინდორზე. ასეთ ხეს ხშირად
შეხვდება კაცი აქეთკენ. აფხაზი მოწიწებით გაივლის ხოლმე
ასეთს ხესთან, თან ვალდებულია რამე აჩუქოს, შესწიროს და
ასე თუ ისე მორჩილება გამოუცხადოს, მისი სიძლიერე აღი-
აოს. ვინ იცის, რა და რა ხასიათის, რა და რა ფორმის ძღვენი-
სა და შესაწირავს არა ნახავთ ამ ხეთა ძირში! აფხაზის ფან-
ტაზიას საზღვარი არა აქვს ამ შემთხვევაში. აქ ნახავთ თოხის
ნატეხს, თოფის ლულას, საიაზმეს, სპილენძის ქვაბს, შავ
ფულს, ცულის ნატეხს, თუნუქის ბრკეყვიალა ნაქერს. გულ-
უბრყვილო შემომწირველი დარწმუნებულია: ყოველივე
ასეთი ძღვენი მადლობით არის წმინდა ხის მიერ მიღებულიო,
და როგორც უკვე შეწირული და ხის საკუთრება, გარეშეთა-
გან ხელუხლებელია, ადამიანს რაც უნდა უჭირდეს, რაც უნ-
და დიდი ჰქონდეს დასაკუთრების სურვილი, მაინც ხელს არ
ახლებს, რომ გაუვლის შეწირულ ნივთთა ამ საწყობს, გაჩერ-
დება, დაიჩოქებს და თხოვს: „ულუფსა-ჰათ (შენი წყალობა
მომეც)“.

ასეთი ხე, გარდა იმისა რომ თავის თავყვანისმცემელთ
მფარველობს და იცავს, მოსამართლის როლსაც ასრულებს.
მომჩივარნი და დამნაშავენი მასთან მიდიან, დამნაშავენი ფი-
ცსა დებენ — ესა და ეს დანაშაული არ ჩაგვიდენიაო. არც
გამოძიება, არც მოწმე, არც აბელაცია და არც კასაცია... ხე
გაასამართლებს ყველას, მტყუანს ავად გახდის, თავის კა-
რის წინ შესაწირავიანად მოიყვანს და მომჩივანისათვის ბო-
დიშს მოახდევინებს, დანაკარგს აზღვევინებს. ასეთ ხესთან
უბრალო მომაკვდავს პირდაპირ როდი შეუძლია ლაპარაკი.
ამისათვის განსაკუთრებული თანამდებობის პირნი არიან არ-
ჩეულნი: ესენია რომ მომჩივანთა თხოვნას ხეს მოახსენებენ,
და სხვადასხვა...

მეორე საინტერესო სალოცავი აფხაზთა — შაშუ, ანუ
მკედლების ღმერთია. შაშუს სახელობაზე ტყეებში აკეთე-
ბენ პატარა ქურებს ქვებისაგან; კირის მაგივრად უბრალო
აყალო მიწას ხმარობენ. ზედ აწყვია ჩაქუჩი და გაზი — სიმ-
ბოლო მკედლობისა. ახალწლის წინადლით მლოცაენი ამ ქუ-
რასთან მიდიან, საკლავსა ჰკლავენ, საუკეთესო ნაწილს ცხო-
ველისას — გულ-ღვიძლს, ხის შამფურზე წამოგებულს, შაშუს

სწირავენ და დანარჩენს თვითონ შეეჭყევიან. მსგავსად წმინდა ხეთა, სამკედურიც მოსამართლის როლს ასრულებს: მომჩივანნი მის წინ ფიცულობენ და თავიანთ სიმართლეს საჯაროდ აცხადებენ. აფხაზი, რაც უნდა ძალა ადგეს, ტყუილის თქმას სამკედლოს წინაშე ვერ გაბედავს. ერთი ასეთი სამკედლო სოფ. კალდახვარაში მაჩვენეს, ეკლესიის გვერდით.

გულაუთიდან მდინარე ბზიფამდე, ანუ კაპოეტის წყლამდე, სურათი ათასფრად იცვლება, ერთი სურათი მეორეზე უკეთესი, უფრო მომხიბვლელია! მაგრამ სურათი ბუნებისა, მდ. ბზიფის ხიდიდან რომ ეშლება მგზავრს, ყველას ჩრდილავს. აქედან ხედავთ მთელი ბზიფის ხეობას, თვით იმ თოვლიან მთებს, ამ მდინარეს რომ ასაზრდოებენ. ეს ის ხეობა გახლავთ, რომელიც უხსოვარ დროიდან განთქმული იყო უძვირფასესი ჯიშით — ბზით. დასავლეთი ევროპის ბაზარზე სულ უკანასკნელმა ხე-ტყის მწარმოებელმა თუ ვაჭარმა იცის აფხაზეთის ბზის *buis d'Abazie*-ს სახელი. აქაური ბზა ყვითელია, როგორც კვერცხის გული, მეტად მკვრივია და გაშალაშინების შემდეგ სპილოს ძვლის მსგავსია. ამ ჯიშის ხეს აღმოსავლეთ საქართველოში იშვიათად ვხედავთ, აფხაზეთსა და სამურზაყანოში კი მთელი ტყეებია ოცისა და ორმოცი ათასი დღიურის სივრცისა.

ბზის ვაჭრობა აფხაზეთში დიდი ხნიდანვეა დაწყებული. ჯერ ისევ გენუელები (1120—1476 წ.) მოდიოდნენ აქ ბზის გასაზიდად. იმ ადგილას (ბიჭვინტასა და ბომბორას შუა), საიდანაც ეს საქონელი გემებით გაჰქონდათ, *Capo de buis* (ბზის ნავსადგური) დააარქვეს. იმ დროს ბზის ტყე თვით ზღვის ნაპირამდე წვდებოდა თურმე, მაგრამ აფხაზებს კარგი ღირსების ბზა უფრო შორი ადგილებიდან მოჰქონდათ. იაფადაც ჰყიდდნენ. ერთ ფუთ მარილში ერთ ფუთ ბზას აძლევდნენ. ღირსების გარდა აქაური ბზა შესანიშნავია თავის სიდიდითა და ხნოვანობით. აქაურ ტყეებში კაცი დღესაც შეხვდება 600—700 წლის ბზის ხეს, რომელსაც ზოგჯერ 10—15 გოჯი სისქე აქვს.

ამ უკანასკნელ დროს ბზის ტყეები ძალზე გაიჩეხა აქეთ-კენ და, რა თქმა უნდა, ამიტომ თვით საქონელიც გაძვირდა. ამ ათისა და თხუთმეტი წლის წინათ ფუთი ბზა პირველი ხარისხისა ოთხ აბაზად და მანეთად რომ იყიდებოდა, ახლა იგი-

ვე ფუთი ორ მანეთად და მეტადაც ფასობს ალაგობრივ. შა-
ინც ყოველწლიურად აფხაზეთ-სამურზაყანოდან, თუ მეტი
არა, 40.000—50.000 ფუთი ბზა გააქვთ საზღვარგარეთ.

მდ. ბზიფიდან მე-4 კილომეტრზე სოფელი კალდახვარაა.
გზის პირას ერთი მხრით ეკლესია დვას ხისა, მეორე მხრით
რამდენიმე დუქანი, მეგრელთა და აფხაზთა მოსახლეები. იმის
ცოტა მოშორებით, სოფლის ბოლოს, დიდი მთავრის, ალექ-
სანდრე მიხეილის-ძის, მამულია, თ. გიორგი ერისთავისაგან
ნაყიდი. შემდეგ — მე-19 კილომეტრიდან იწყება მამული
პრინც ოლდენბურგისა და აქედანვე იწყება თვით გაგ-
რაც, რომელიც ეს ორი-სამი წელიწადია, რაც გაშენდა და
რომლის შესახებ ამდენს ლაპარაკობენ ყველგან.

VII

გაგრა: მისი წარსული, აწმყო და მომავალი.

ამჟამად აფხაზეთში და საზოგადოდ შავიზღვის პირის აღ-
მოსავლეთ ნაწილში ყველას პირზე აკერია გაგრა. ეს ერთი
საუკეთესო კუთხეთაგანია შავი ზღვის პირას. აფხაზეთის ქე-
ბა სოხუმიდან დაიწყო და, როცა სოხუმი ასპარეზზე გამოვი-
და, არც ეგონათ, თუ მისი მსგავსი კუთხე მეორეც იქნებოდა
ამ მხარეში. მაგრამ გაგრამ ლამის არის, თავი გაუსწოროს შა-
ვი ზღვის პირას მდებარე ადგილებს. სულ რაღაც სამი წლის
წინათ ეს კუთხე ერთი მივარდნილი და უდაბური ადგილთა-
განი იყო აფხაზეთისა. მისი მიგდებულობისა და უბატრონო-
ბის მიზეზი, სხვათა შორის, ისიც ვახლდათ, რომ ერთი მხრით
ჰშორავდა სოჭას, მეორე მხრივ — გუდაუთას. ერთ მიზეზად
კიდევ ის უნდა ჩავთვალოთ, რომ რიგიანი ნავსადგური არა
აქვს, რომ გემებს უშიშრად შეეძლოთ გაჩერება დღევის დროს.
ამ ოთხი-ხუთი წლის წინათ ვისთვისმე რომ გეთქვათ: დღე-
ვანდელ გაგრაში დღიური მიწა შიგ დაბასა და დაბის გარეთ
ას თუმნად გაიყიდებო, სასაცილოდ არ ეყოფოდათ თქვენი
ნათქვამი!...

ერთი დრო ჰქონდა გაგრას, დრო ომიანობისა. მარჯვე მდე-
ბარეობის წყალობით საომარ ასპარეზად იყო არჩეული. კავ-
კასიის ქედის თანატოლად მომავალი მთა აფხაზეთისა გაგრას-
თან შიგ ზღვაში იჭრება და ჰქმნის ბუნებრივ საზღვარს აფ-

ხაზეთსა და საჩერქეზოს შორის, საზღვარს მიუდგომელს და ძნელად გადასალახველს. საკმარისია ამ ალაგას აფრინა ცეკაცი ჩასაფრდეს, რომ მოსეულს, რიცხემრავალ მტერს კუდით ქვა ასროლინოს. ასეთი სტრატეგიული მნიშვნელობა რომ ჰქონოდა გაგრას, სწორედ იმიტომაც ააშენა რუსეთის მხედრობამ აქ ციხე და შიგ ვარნიზონები ჩააყენა სამოციან წლებში, როცა ომი ჰქონდათ ჩერქეზებთან. ერთხელ ჩერქეზნი შეკრებილან და გადაუწყვეტიათ ლამით უჩინრად დასხმოდნენ თავს რუსთა ვარნიზონს. გულისნადებს თურმე შშვენიერადაც აისრულებდნენ და მტერი ცოცხალი ერთიც ვერ გადაურჩებოდათ, რომ შინაურობაში მოღალატე არ გაჩენოდათ, რომელმაც რუსეთის ჯარს ჩერქეზთა განზრახვა შეატყობინა. ასე რომ, როცა ჩერქეზნი მიადგნენ ციხეს, რუსები მზად იყვნენ და სრულებით ადვილად უკუაქციეს მტერი.

როგორცა ვთქვით, გაგრამ ამ სამი წლის წინათ წამოჰყო თავი, მაგრამ თავი წამოჰყო არა როგორც ციხე-სიმაგრემ, არამედ როგორც კლიმატურმა სადგურმა, თვალის სასეირო და დროის გასატარებელმა ადგილმა, რომელმაც უთუოდ დიდი მეტოქეობა უნდა გაუწიოს დასავლეთ ევროპის კურორტებს. რუსეთში დიდი ხანია აზრი ტრიალებს: შავი ზღვის პირის მშვენიერი ადგილები, თბილი ჰავით შემკულები, გამოიყენონ და რუსეთის ფული, ევროპის კურორტებში რომ იხარჯება, რუსეთის იმპერიაშივე დარჩესო. ამ აზრის განხორციელება თავს იღო პრინციპა პ. ოლდენბურგმა, რომელმაც მთელი კომისია შეადგინა და მიანდო შავი ზღვის პირად კლიმატურ სადგურისათვის შესაფერისი ადგილის არჩევა. ბევრი კვლევისა და ძიების შემდეგ არჩევანი გაგრას ხვდა.

მართლაც და ამაზე უკეთეს ადგილს ვერც აირჩევდნენ აქეთკენ როგორც ჰავისა, ისე ბუნების სიტუაციის მხრივ. ჩრდილოეთით გაგრას ჰფარავს ტყით შემოსილი მთა, რომელიც ბუნებრივ კედლად და დაბრკოლებად უდგება კავკასიის ქედიდან წამოსულ ცივს ქარს. ხოლო დასავლეთიდან ზღვა სითბოს უგზავნის აქაურობას.

გაგრის ის ნაწილი, სადაც ახლა სასტუმრო და სხვა შენობებია, ამ სამი წლის წინათ წარმოადგენდა ჭაობს და კაცის სიმაღლეზე აყრილი გვიმრით იყო დაფარული. დიდი ბრძოლა იყო საჭირო ამ მცენარის აღმოსაფხვრელად და ჭაობების ამო-

საშრობად. გარდა ამისა, თვით შენობების დასადგამი ადგილი რა კი ცოტა იყო, კლდისათვისაც უნდა წაერთმიათ ერთი ნაწილი. შრომამ ყველაფერს სძლია. ჭაობები ამოაშრეს. გვიმრნარის ალაგას გაჩნდა მშვენიერი ბაღი ტროპიკულ მცენარეთა. ძნელად დასაჯერებელია, რომ ამ ადგილს სულ ორი წლის განმავლობაში ასე ეცვალოს ფერი, მაგრამ ასე კი განლავეთ. აქაურ ბუნებას, თუ ადამიანმაც ხელი შეუწყო, სასწაული შესძლებია.

მეტად კარგი სამყოფელოა გაგრაში ზამთრობით. თბილა, ზამთრის სუსხს კაცი არა გრძნობს, მყუდროება იდილიურია. ტყეს სამოსელი თითქმის დეკემბრამდე ჰმოსავს, მაგრამ ზაფხულობით ცხელა. მზისაგან დღისით გახურებული კლდე ღამით ჰაერს აგუბებს და ადამიანს სუნთქვას უძნელებს. რომ ზაფხულშიაც მიიზიდოს სტუმრები აქაურობამ, იმ განზრახვით მთაში 36 კილომეტრის მანძილზე გაყვანილია გზატყეცილი, რომელსაც კაცი საზაფხულო იალადებზე აპყავს, სადაც საზაფხულო აგარაკების გამართვასაც აპირებენ.

გაგრა ორია: ძველი და ახალი. ძველი, ანუ კეთილმოწყობილი ნაწილი გაგრისა, მდებარეობს იქ, სადაც სასტუმრო და სასახლეა პრინცისა, ახალი გაგრა ძველზე ხუთი კილომეტრით დაშორებულია აღმოსავლეთისაკენ და წარმოადგენს ასი მხარის მანძილზე გზის იქით-აქეთ გამწკრივებულ ხის დუქნებს. ვაჭრების უმრავლესობას ქართველები შეადგენენ; მათ შორის შეხვდებით სომხებსა და ბერძნებსაც. ამ დუქნებს შორის ერთი ხის სასტუმრო არის დუქნებისავე არქიტექტურისა. აქვე აქეთ ბინა ჩვენებურ მეეტლეებს, რომელთაც ქვემო და ზემო გაგრას შუა ხალხი დაპყავთ.

რამდენად კოპწია და სუფთაა ძველი გაგრა, იმდენად ბინძური და ალუფხულია ახალი გაგრა. ერთი სანტერესო რამ მიაჩნებს აქაურმა ვაჭრებმა. ყველას სადუქნე ადგილი იჯარით აქვთ აღებული აქაური მემამულისაგან, ვინმე ნახიმოვისაგან. ყოველი მედუქნე წელიწადში ათ თუმანს იხდის, ე. ი. იმდენს, რამდენითაც ამ ხუთი წლის წინათ 20 დღიური მიწის ყიდვა შეიძლებოდა. მაგრამ წარმოიდგინეთ, მამულის პატრონს ნახიმოვს, ეს ათი თუმანი ეცოტავება და უნდა აუწიოს საიჯარო გადასახადს. იქვე მახლობლად ერთ ჩვენებურს აქვს მამული და მოლაპარაკება აქვს გამართული ვაჭრებთან: ჩემს

მამულზე გადმოდით, უფრო ხელსაყრელ პირობებში დაგაყენებთო. გვერდია საცაა, თავს მიანებებენ ახლანდელ მემამულეს და კარგსაც იზამენ. ხსენებულ ნახიმოვს ამ თარიღის წინათ აქ შეუძენია 2.000 დღიური ათ თუმნად. ახლა კი ოთხკუთხ მხარს თუმნიდან ორ თუმნამდე აფასებს, ანუ დღიურს 12—14 ათას მანეთად.

წარმოუდგენელია, რა ფასები დაედო აქაურ მამულებს ამ ორი-სამი წლის განმავლობაში!.. თვით პრინციპა ოლდენბურგმა კერძო მემამულეებისაგან იყიდა 800 დღიური მიწა, დღიური ზოგი 250 და ზოგიც 500 მანეთად. და ასეთ ფასში გაიყიდა ის მიწა, რომლის დღიური ოთხი წლის წინათ თუმნადაც არ იყიდებოდა. ამ ადგილებში აქა-იქ ჩვენებურებს ჯერ კიდევ შერჩათ მამული. მაგ., შარვაშიძეს 800 დღიური აქვს, კანკიას 150 დღიური, შენგელაიას 40 დღ. და სხვ. ბევრმა კი მოასწრო მამულის გაყიდვა და ათასობით აიღო.

გაგრა, — ეს ერთბაშად შექმნილი კურორტი და, თუ გნებავთ, ქალაქი, მეტად საინტერესო და საყურადღებოა. მას უთუოდ დიდი მომავალიცა აქვს...

უნდა გამოვტყდეთ, ცოტა არ იყოს, დაღონებული დავშორდით გაგრას, გაგრას გაცხოველებულს, გაგრას, რომელმაც ახალი, კულტურული ფერი უნდა დასდოს ჩვენი სამშობლოს ერთ კუთხეს; განსაკუთრებით მაშინ იმატა ნალველმა, როცა, გაგრის დაშორებით, თვალწინ წარმოგვიდგა მთელი კონტრასტი გამოღვიძებული გაგრისა და აფხაზეთის დანარჩენ ნაწილს შორის ამართული, კონტრასტი სიბერეებისა, უმეცრების, უბატონობისა და უმწეობის აღმნიშვნელი...

ს ა რ ჩ ე ვ ი

რედაქტორისაგან

ვ ე კ ე • • • • • 3

ბ უ რ ი ა

- I. ნატანებიდან.** წინასიტყვაობის მაგიერი. — მარშრუტი: ნატანებ-
ოზურგეთის გზა. — თანამგზავრის გაცნობა. — „წყველიმც
იყავ, ბათომის ქალაქი!“ — პური თუ ლომი? — დვაბზეული
მეომრის თავგადასავალი 9
- II. გურიანთა.** გურიანთის ციება. — გურია ფირალების დროს. — ფი-
რალობის მაგიერი — ქურდობა. — ძველი ქალაქი პეტრა ანუ
„უჩინარი“. — სად არის პეტრას ქალაქი? — ოზურგეთს ჩა-
სვლა. — ლიტერატურა გურიის შესახებ. — ძველი და ახალი
გურია: საზღვრები, რიცხვი მცხოვრებთა. — საიდან დაერქვა
ოზურგეთის მხარას „გურია“? — ძველი მწერლები. — ბატო-
ნიშვილი ვახუშტი. — სულხან-საბა ორბელიანი. — დიუბუა დე-
მონპერე. — მარი ბროსე. — ქობულეთური ლეგენდა. — გუ-
რია — გული საქართველოსი 16
- III. ოზურგეთი.** — მდებარეობა ოზურგეთისა. — პაეა ოზორგეთი-
სა. — სახლები. — ვაჭრობა და ვაჭრები. — ჩაცმულობა იქაუ-
რის ვაჭრისა. — „პარასკეობა“. — მეგრელი მწყემსები გურია-
ში. — ქალაქის ბაღი, მისი წარსული და აწმყო. — ოზურგეთი,
როგორც სატახტო ქალაქი გურიელებისა. — სასახლის გალავა-
ნი. — უკანასკნელი მთავარი გურიისა და მისი ოჯახის თავგადა-
სავალი. — გურიელთა ჩამომავალნი ოზურგეთში. — მოგზაური
დიუბუა დე-მონპერე ოზურგეთში. — ბოტანიკოსი სავიჩი. — აწინ-
დელი სახე მთავრის სასახლისა. — ეკლესიები. — სასტუმრო. —
მცხოვრებთა რიცხვი. — ვინაობა მცხოვრებთა. — ქართველი კა-
თოლიკენი ოზურგეთში. — „დრუენა“ 24
- IV. ოზურგეთი (გაგრძელება).** ოზურგეთის სულიერი ცხოვრება. —
სწავლა-განათლება. — ქართული სტამბა. — წიგნის მაღაზია. —
„მეცტლეთა ამხანაგობა“ ანუ „კამპანია“. — გურიის სავაჭრო-
სამრეწველო ამხანაგობა „შუამავალი“ და მისი მოღვაწეობა. —
„შემნახველ-გამსესებელი“ ამხანაგობა. — ქალაქის უფასო
წიგნსაცავი. — ეთრნალ-ვახუტები. — ქალაქის თეიომმართვე-
ლობა. — ოზურგეთის მოქალაქის ოჯახი 36

- V. შემოქმედი. ოზურგეთიდან შემოქმედამდე. — გარეგნობა აქაური სოფლისა. — გზა. — მეხილე გოგო-ბიჭები. — „ჭვარი“. — შემოქმედელნი. — ღუმბაძიანთ გვარი. — მიტროპოლიტი იაკობ დუმბაძე. — მღ. ბუჯი. — უხილობა. — ეშმაკების ბუნავი და მამა გიორგი დუმბაძე. — მღებარეობა შემოქმედის მონასტრისა. — ძველი სიმიდრე მონასტრისა. — მისი გაქურდვა. — შემოქმედის „გულანი“. — წინაპართა შრომისმოყვარეობა 46
- VI. გომი. გომისაყენ. — გომელი გუშავი: ცხენის თავი. — გომი, როგორც საგარაკო ადგილი. — გომის ტყე. — წყლის ჩაშური. — ფეხის ჩაშური. — ღომის შემეშავება. — ღომის თესვა გურიაში. — სანთლის არაყი. — მეფუტყრეობა. — არყის ხდა. — გომის „ჩაქუხა“. — სტუმრად ყოფნა გლეხისას. — „პაპა-ჭვარი“. — დადუგი. — მლაღვი. — ოზურგეთში დაბრუნება 54
- VII. ეწერი. სოფ. ეწერი და მისი მცხოვრებნი. — უნუგუშო მომავალი. — სახელმწიფო ბანკი. — თავად-აზნაურთა მოსალოდნელი უმამულობა. — რის პატრონია დღეს გურული გლეხი? — რის პატრონი იქნება? — სად უნდა გადასახლდეს გურული? — ვინაობა ეწერლებისა. — მათი ძალა და უნარი. — მათი სოფლის საზოგადო სახე. — ასიმილაცია. — მაგალითი წალვერლებისა. — რაოდენობა რუსებისა გურიაში 65
- VIII. ლიხაური. გზა. — მღებარეობა. — ეკლესია და მისი სიძველენი. — „ჭვარი“. — დღეობა ანუ გამოფენა ლიხაუბისა. — გურული ბანოვანი და მისი ჩაცმულობა. — გურული თავადიშვილი და გლეხი. — ძველებური და აწინდელი დღეობა. — ლიხაურის ციხე. — როგორ აშენდა ლიხაურის ციხე? — მამია გურიელის მოღარე და მისი შვილი. — ლიხაურის ტყე. — ჩვენი მასპინძელი ვახუშტი 73
- IX. ნაგომარო. ნაგომარისყენ. — გზა. — გურიელის სამოურაო. — „ნაგომარობა“. — ჩვენი ხალხის ხელსაქმე. — სუფსის ჭალა. — მამულების გამოყენა 83
- X. აკეთი. მამუკა თავდგირიძე და თავდგირიძეთა გადმოსვლა გურიაში. — მამუკა თავდგირიძე და აქარის ფაშა აბდულ-ბეგ ხიმშიაშვილი. — მამუკას მეგვიდრეობა. — მაცხოვრის ეკლესია. — საჯარე თობაძიანთ უბანში და ორიოდ სიტყვა ძველ ხელნაწერთა შეკრების გამო. — „ნაოფლარი“. — სოფლის მასწავლებელი. — ვასილ რუსი. — აკეთელი მათესალა. — სტუმართმოყვარეობა. — აკეთელი იდალგო. — „მშვიდობით, ტარიელის სამშობლო სოფელი!“ 88
- XI. ბახვი. აკეთიდან ბახვამდე. — კარ-მიდამო გურული აზნაურისა. — მელვინეობა. — გურიელის მელვინეთუხუცესი. — იონა მეუნარგია და გურული გლეხი. — გაბრიელ ებსიკოპოსი. — მისი ღვაწლი ბახვის წინაშე. — შემნახველ-გამსესხებელი საღარო. — ვაკე-ჭვარი და ვაკეჭვარელები. — სწავლა-განათლება 112
- XII. ბახმარო. ბახმაროს გზა. — კოკია და „ცხრა-ფუთა“. — მშვენი-

ბა „ტილისა“. — ბახმარო: მისი წარსული, მისი აწმყო. —
 ერისთავების დაეა. — მოპაერენი. — ცხოვრების პირობები.
 ბახმაროს საოჯრები. — მეგრული მეჯრგენი. — უზა კვა-
 რაცხელია და მისი ფილოსოფია, მისი კარავი. — განდრეკილ-
 ზე ასელა. — მზის ამოსელა. — აედარი და გასელა . . . 121

გ ე ბ რ ა ბ

- I. ისტორიული მიმობილვა. პოლიტიკური მდგომარეობა. — ოსმალის
 გაბატონება 138
- II. აქარის მთაზე. საზღვრები. — შემოსასელელი გზები. — ბახმარო-
 დან გასელა. — ბაბვისწყლის სათავე — სამასი წლის დაშორე-
 ბული ძმები. — აქარელი ქალების შეხვედრა. — ზოტიყელის
 ეილა. — საზოგადო საზე. — ეილის სასტუმრო. — გამასპინძ-
 ლება. — „კითხვა სირცხვილი არ არის“. — ივაი. — ქართუ-
 ლი ენა. — ნემი მასპინძელი ირემაძე. — სახლი ანუ კონალი
 აქაურთა. მერძევეობა. — აქარელი შინაურობაში. — გამო-
 შვიდობება 141
- III. ზოტიყელიდან ღორჯომამდე. სანეტარო ბუნება. — მთის ჩივი-
 ლი. — გურული ქალ-ვაიების მოტაცება. — „ჩრდილაზე“, —
 მთის გზა. — „სისხლის ღელე“ (ყანლი-დერე). — აქარელი და
 ფირალობა. — ღორჯომის ტყე. — სათიყეები აქაურთა. —
 ყიშლალები. — სოფელში შესელა 161
- IV. ღორჯომი. აქაური სოფელი. — ჟამე. — სახლი აქარელისა. —
 აქაური ბუნება და ზამთარი. — ქრისტეანობის ნაშთი და ვრავ
 უვაროვის შეუღლის საარქეოლოგიო მოგზაურობა აქარაში. —
 არქეოლოგიური ნივთების გაზიდვა. — ჩეენი დაუდევრობა. —
 აქაური ქალი. — გორგაძის ქალი იეთერა და მისი თავგადასა-
 ვალი. — ხელომდე 170
- V. სოფ. ზუღო და აქარის წარსული. ხელო. — წარსული ცხოვრება
 აქარისა. — ზიმშიაშვილთა გვარი. — აბდულ-ბეგ ზიმშიაშვი-
 ლი. — სელიმ-ფაშა ზიმშიაშვილი. — ახმედ-ბეგ ზიმშიაშვილი
 და გენერალი ბარონი ოსტენ-საკენი. — ახმედ-ბეგის შეილე-
 ბი. — ქერ-ხუსეინ-ბეგი და ოსმალეთის ცდა აქარის ფაქტიუ-
 რად დამორჩილებისა. — ოსმალური ხარაჯის შემოღება. —
 ბათუმის ოლქის დაპყრობა რუსეთის მიერ. — აქარლების გა-
 დასახლება ოსმალეთში. — მათი ყოფა ახალ ქვეყანაში. — ა-
 ბოხება აქარაში. — გენერალ-მაიორ კომაროვის „განცხადე-
 ბა“. — როგორ მიეგება ქართველობა ახალ შექმნილ ძმებს. —
 სადილო ტფილისში 1878 წ. 20 გიორგობისთვის. — წერილი
 შერიფ-ბეგ ზიმშიაშვილისა 182
- VI. აწინდელი აქარა. ადმინისტრაციული დანაწილება და მცხოვრებნი:
 ადმინისტრაცია, სამართალი, ზნეობა, მცხოვრებთა რიცხვი. —
 ეკონომიური მდგომარეობა: ხენა-თესვა, საქონლის მოვლა-მო-
 შენება, მებაღეობა, მევენახეობა, მეფუტყრეობა, შინახელსაქ-

- მოზა, სამუშაოდ გასვლა, გადასახადი
- VII. სწავლა-განათლება. სწავლა-განათლება და ქართული ენა. — ჩვენი ზრუნვა. — შინაური ცხოვრება: ოჯახი და ცოლ-ქმრობა; სამოსელი, ხალხის ჯანმრთელობა და მკურნალობა
- VIII. უადი-ოფლი. სოფელენი. — ხულოს საფერშლო პუნქტი. — ციხის-უელი და ისტორიული ნაშთი. — ცთომილი ლოდი და მისი ლეგენდა
- IX. თამარ-მეფე აპარაში. თამარ-მეფის ხსენა. — ხულოდან გასვლა და ჩემი ჩინებონე იუნესა ბერიძე. — ნეტარება მენდლიანს! — ვარცხლა. — ღორთა-ვაკე. — შეიდის საფლავი ანუ წმინდანი-ანი. — ფურტიოს ანუ დედოფლის ხიდი. — დედოფლის ქვა. — დედოფლის გზა. — დედოფლის წყარო. — სიმონაური. — დოლაური. — ნახუცარი. — ფურტიო. — უადი-მეფენდი ბერიძე. — გამასპინძლება. — საბრუნავის სერა და იქ გადახდილი ბრძოლა. — გამამპლიანებელი ქამადაძე
- X. მარატის ზეობა. ფურტიოდან-ოლადაურამდე. — ემინ-მეფენდი და აქაური მასპინძლობა. — მაწყვალთის ტყე. — იმერხვეის საძოვრებზე. — ლეგენდა ბულა-გიოლის ტბისა. — სოფელი კუტის-ჯარი. — შავი ტბა. — შავშელები. — ქურთები. — სარიჩაირი. — ბეგები. — მათი საადგილმამულო საქმე და ჩივილი. — ჯვარისწერა ქურთებისა. — ხირხათის ციხემდე. — თხილვანის ტყე. — ხირხათის ციხე. — სელიმ-ბეგ ხიმშიაშვილი. — ლეგენდა თამარ-მეფეზე
- XI. სხალთის ზეობა. სოფ. ქოჩახი და ბეგების საზაფხულო სასახლე. — შერიფ-ბეგის უმცროსი ქალი ვერა-ბატი და მისი მასწავლებელი მოლა. — ნასოფლარი. — რას ნიშნავს სახელი „ქოჩახი“? — სოფელი ხიხაძირი. — ოლქობის (აჯანყების) ამბავი და „მოსჭოფები“. — აქაური ბეგები. — მეწყერი. — სოფ. ვერნები. — დაავადებული სული. — ვერნების ეკლესიის წარწერა. — გზა სხალთისაკენ. — ფაჩხის კლდე. — სხალთის ტაძარი და მისი არემარე. ლეგენდები სხალთის ტაძრის შესახებ. — ხიმშიაშვილთა სასახლე სოფ. სხალთაში. — ხულოსაკენ. — აქაური ურმები
- XII. ხულოდან ბათუმამდე. ხულოდან ქედამდე. — ქედა, შენობანი, ჯუმობა. — აქაურნი მცხოვრებნი. — თუფალ-ბეგ შარვაშიძე. — ქართული ენა. — ჩემი თანამგზავრები. — „წერა-კითხვის საზოგადოების“ სკოლის ნაშაგირდალი ბეგი აბაშიძე. — მეთევზეობა. — სოფ. აპარის-წყალი. — სოფ. ვრგე. — კაბანდილი და კარჩხალის მთა. — აფხაზთა სოფელი. — ძველი და ახალი ბათუმი

ს ა მ უ რ ზ ა ყ ა ნ ო ბ ი

I. ოჩამჩირე — კარი სამურზაყანოხი. — მისი წარსული და აწმყო. — სიმინდით ვაჭრობა. — ოჩამჩირის ბზა. — ოჩამჩირის სკო-

- ლა. — ქურდობა და მთავრობის ღონისძიება მის მოსასპობად
- II. ოქუმისაყენ. სოხუმ-ზუგდიდის გზატკეცილი. თავ. თ. დ. გოლიციანის გაელა ამ გზაზე. — სამურზაყანოელთა და ცალკე ილარელთა საჩივარი. — ოქუმისაყენ. — პირნახულს ცუდი პირი უჩანს. — ოჩამჩირული ტაიჭი. — ოქუმი. — ოქუმის ქართული წიგნსაცავი. 327
- III. სამურზაყანო. გარეგნობა სამურზაყანოს სოფლისა. — კარ-მიდამო სამურზაყანოელისა. — შინაური საქონელი აქაურთა. — უსკოლო სოფელი. — ეკლესიები. — თავისებური სასაფლაოები. — გზები 336
- IV. სამურზაყანოელი. „სამურზაყანოელი გლეხი შინ“. — ჩემი მასპინძელი გუძა. — აქაური გლეხის მოსახლეობა. — ფაცხის შორთულობა: გარდერობი, ბუფეტი, სახლის ავეჯი. — საზრდო გუძასი. როდის არის გუძა ბედნიერი? — სულიერი მოთხოვნები გუძასი. — მისი დარდი, მისი ეკონომიური იდეალი. — როდის შეეცვლება სახე გუძას პირველყოფილ ბრძოლას ცხოვრებასთან? — ერთი დამე გუძასთან. — ძველი ჩვეულება. — გამოთხოვება 340
- V. მთისყენ. ხელუხლებელი სამეფო წიფლისა. — მისს გადარჩენის მიზეზი. — ისიც გაიკაფება. — უღმერთო ბილიკი ანარიის მთისა. — გზის დამამშვენებელი: წყაროები, მთის ნაკადულები, ნისლი. — მეორე გაზაფხული. — წყავის ბუჩქები. — დასასრული მთის გზისა 351
- VI. მთაზე. მშვენიერია მთა! — შარდენის თიფუ. — ლაღნი შეიღნი ლაღის ბუნებისა. — ინახად დასხდომა. — რითი იკვებებიან ლაღნი შეიღნი ლაღის ბუნებისა? — ბარად დაწყობილი გეგმა მთაში არ გამოგადგებათ. — დამე მთაში. — დილა. — გუძას რეკომენდაცია 354
- VII. მწყემსების ცხოვრება. აფუნი. — იალაღები. — საქონლის მოვების წესი. — ძველი და ახალი დრო მთაზე. — მერძეობა: ნაწი, ღვრიტა, ყველი, ქიფური, მაწონი. — ერბო-კარაქის კეთება არ იციან! — მატყლი, როგორც წყარო აქაური მკვიდრის შემოსავლისა. — საკლავი საქონელი 363
- VIII. მწყემსების სარწმუნოება. სარწმუნოება სამურზაყანოელ მწყემსისა. — მიქამ-გარიო. — მთის წყალი. — ჩაქუხა. — წყალში ბანაობა აკრძალულია. — მიქამ-გარიოს ტობა. — მთა და მისი თაყვანისცემა. — ნაშთი ასტროლატრიისა. — ჯუჯა ხალხი და ადამიანის გაჩენა 369

ა ზ ხ ა ზ ი თ ი

- I. ხერთო სურათი. სააგარაკო მიწების შესაძენად გამართული შეჯიბრი. — სოფ. „მიოიკი“ და მეგრელთა თავგადასავალი. — გიორგი დიმიტრის ძე შარვაშიძის მამული. — მეგრელი მოიქარადრე. ათეალისწუნებული აფხაზეთი და 1877—78 წ. წ. რუს-ოსმალის ომი. — თუთუნის თესვის შემოღება აფხაზეთში 378

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
ს. ბ. 473

რედაქტორი ა. შონია
მხატვ. რედაქტორი რ. ლომაძე
ტექნ. რედაქტორი ნ. კუონია
კორექტორი გ. ფალავა

გადაეცა წარმოებას 17.01.85. ქალაქის ზომა 84×108¹/₂, № 2. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 21,84, პირობითი საღებავგატარება 22,59, სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 20, შეკვ. № 104, ტირაჟი 40.000.

ფასი 2 მან. 20 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა აპარა“, ბათუმი, გოგებაშვილის, 24.

საქართველოს სსრ გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის ი. კავკავაძის სახელობის წიგნის ფაბრიკა. თბილისი, მეგობრობის გამზირი № 7.

Государственный комитет Грузинской ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли. Книжная фабрика им. И. Чавчавадзе. Тбилиси, просп. Дружбы, 7.

Сахокиа Тедо Тимофеевич
ПУТЕШЕСТВИЯ ПО ГУРИИ, АДЖАРНИ,
САМУРЗАКАНО И АБХАЗИИ

(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Аджара»
Батуми, ул. Гогебашвили, 24
1985

NATIONAL ARCHIVES AND RECORDS ADMINISTRATION